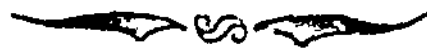
શ્રી

કુમારપાળ રાજાના રાસનું રહસ્ય.

પંડિત શ્રી ઋષભદાસજીએ રચેલા રાસ ઉપરથી
રહસ્ય તરીકે શ્રી જૈનધર્મ પ્રકાશમાં ક્રમશઃ
પ્રગટ થયેલ તે એકત્ર કરીને

પરી. ચુનીલાલ દુર્લભજી તથા ત્રિભુવન દુર્લભજીની
આર્થિક સહાયથી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા,
ભાવનગર.

વીર સંવત્ ૨૪૬૦] :: [વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૦

શ્રી જૈનધર્મ પ્રકાશના ગ્રાહકોને ભેટ.

તદુપરાંતને માટે
કિંમત એક રૂપીઓ.

પ્રત ૨૦૦૦
શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા.
ભાવનગર.

આ બુકના ૩૦ ફારમ શારદા પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ ભાવનગરમાં છપાયેલ છે જ્યારે ટાઇટલ, પ્રસ્તાવના અને અનુક્રમણિકા શ્રી મહોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ ભાવનગરમાં છપાયેલ છે.

નમ્ર નિવેદન.

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયનીતિસૂરિ !

સવિનય નિવેદન કરવાનું કે—સં. ૧૯૭૦ ના વર્ષમાં વળા મુકામે મને આપનો પ્રથમ પરિચય થયો. આપે મને ધર્મોપદેશ આપ્યો, જેથી મારામાં ધર્મની લાગણી ઉદ્‌ભવી. જો કે મારા વડીલ પ્રપિતામહ નથુભાઈ પારેખે બાલ્યાવસ્થાથી મારામાં ધર્મના સંસ્કારો પાડેલા હતા. પરંતુ આપના પરિચય પછી તે બહાર આવ્યા અને તદનુસાર વર્ત્તન કરવાથી અત્યારે અમારૂં કુટુંબ સુખી સ્થિતિ ભોગવે છે. હું ચોક્કસ માનું છું કે જેનું જીવન ધર્મથી રંગાયેલ હોય તે કોઈ દિવસ દુઃખી થાય જ નહીં અને દેવ-ગુરૂ-ધર્મ પ્રત્યે બહુ માનપૂર્વક જોવું તેમ જ તેની સવિનય ભક્તિ કરવી તે સજ્જનોનું કર્ત્તવ્ય છે એમ હું માનું છું. લઘુ પુસ્તકમાં પણ આપનો ફોટો મૂકી આપના દર્શનનો લાભ અનેક જૈન બંધુઓ મેળવે તેમ ઇચ્છું છું.

જેઠ શુદિ ૧
સં. ૧૯૯૦

હું છું
આપનો ચરણકિંકર
ચુનીલાલ

શ્રીમાન આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયનિતિસૂરીશ્વરજી.

સૂરિપદ સં. ૧૯૭૬ માર્ગશીર્ષ શુક્લ ૫.

પ્રસ્તાવના.

ચૌલુક્યવંશમાં કુમારપાળ રાજા જૈન ધર્મના સ્થંભભૂત થઇ ગયેલા છે. કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના અત્યુત્તમ પ્રસંગથી તેમની આત્મનિર્મળતામાં ઘણો વધારો થયો છે અને જીવદયા પળાવવાને માટે તો તેમણે પોતાનું અદ્વિતીયપણું સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. ચોથા આરામાં ઘણા પુન્યશાળી ને પ્રભાવશાળી રાજા-મહારાજાઓ અને ગૃહસ્થો થઇ ગયા છે પરંતુ કુમારપાળ રાજાની જેવી જીવદયા પોતાની આજ્ઞામાં વર્તતા સર્વ દેશોમાં કોઇએ પળાવી હોય તેવું વાંચવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યું નથી. એક જૂ જેવા નાના પ્રાણીને પણ કોઇ મારી ન શકે, નાના-મોટા દરેક જળાશયે ગળણાની જોગવાઇ રાખવામાં આવે, ગળ્યા વિનાનું પાણી પ્રજામાંથી મનુષ્ય કે પશુ કોઇ પણ વાપરી શકે નહિ અને ઘોડાના પલાણસાથે પણ પુંજણી બાંધી રાખવામાં આવે-આવી ઉત્કૃષ્ટ જીવદયા પળાવનાર તો **રાજર્ષિ** તરીકે પંકાયેલા એક શ્રી કુમારપાળ મહારાજા જ છે કે જેમને જીવદયાને અંગે પડેલા કષ્ટને પ્રસંગે-દેવીવિગેરેના ઉપદ્રવને પ્રસંગે તેનું નિવારણ કરનાર ગુરૂમહારાજ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની સહાય હતી.

આ પાંચમા આરામાં આ જોડી એવી થઈ ગઇ છે કે જેમણે જૈનધર્મની ઉન્નતિમાં ઘણા ઉંચા પ્રકારનો ફાળો આપ્યો છે, ધાર્મિક અનેક કાર્યો કર્યા છે, પોતાના ૧૮ દેશ ઉપરાંત બીજા પણ અનેક રાજ્યોમાં વિવેકથી, નમ્રતાથી, પ્રેમથી અને બળથી પણ જીવદયા પળાવી છે.

આ બે મહાપુરૂષોનું ચરિત્ર એટલું બધું અરસપરસ સંકળાયેલું છે કે એમાંથી એકનું ચરિત્ર જુદું પાડી શકાય જ નહીં. આ રાસમાં પણ તેમ જ છે. આ રહસ્યની અનુક્રમણિકા જોતાં-વાંચતાં સમજી શકાશે કે દરેક કાર્યપરત્વે એ બંને મહાપુરૂષોના સંયોગવડે જ કાર્યસિદ્ધિ થયેલી છે.

સંસ્કૃત ભાષામાં કુમારપાળ ચરિત્ર, કુમારપાળ પ્રબંધ, કુમારપાળ પ્રતિબોધ વિગેરે કુમારપાળના નામથી અંકિત અને હેમચંદ્રાચાર્ય ચરિત્ર વિગેરે ગુરૂમહારાજના નામથી અંકિત અનેક ચરિત્રો લખાયેલા છે. તે ઉપરથી બે-ત્રણ કવિઓએ તેમના રાસો બનાવેલા છે. તેમાં આ ઋષભદાસ કવિએ કરેલ રાસ સૌથી પ્રથમ પંક્તિમાં મૂકવા લાયક છે. જૈનશાસ્ત્રના, નીતિશાસ્ત્રના અને વ્યવહારોપયોગી અનેક શાસ્ત્રોના અભ્યાસી અને વ્યવહારકુશળતામાં તો અદ્વિતીય કહી શકીએ એવા ઋષભદાસ કવિ છે. એ બાબતની એમની કૃતિરૂપ શ્રી હિતશિક્ષાનો રાસ સાક્ષી પૂરે છે. શ્રી જિનહર્ષ કવિનો કરેલો બીજો રાસ છે પરંતુ તેમાં આ રાસ જેવી ખૂબી તેમજ હકીકતોનો સંગ્રહ નથી.

આ રાસનું રહસ્ય લખવાની ઈચ્છા થતાં તેની લખેલી પ્રત એક જીર્ણ પાના પર લખેલી અને સંદિગ્ધ અક્ષરોવાળી લભ્ય થઇ શકી. તે ઉપરથી અમારી સભાના પ્રમુખ શ્રી કુંવરજી આણંદજીએ રહસ્ય લખવું શરૂ કર્યું અને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશના પુ. ૪૦ માંના અંક ૧લાથી એટલે સં ૧૯૮૦ ના ચૈત્ર માસથી માસિકમાં આપવું શરૂ કર્યું. પુ. ૪૦ થી ૪૭ સુધી કુલ ૫૪ અંકમાં એ રહસ્ય આપવામાં આવ્યું છે. પ્રથમના ૨૪ અંકમાં ભાઇ કુંવરજી આણંદજીનું લખેલું રહસ્ય

છે અને ત્યારપછીના ૩૦ અંકોમાં વઢવાણકાંપવાળા ભાઈ મનસુખલાલ ડાહ્યાભાઈનું લખેલું રહસ્ય છે. શરૂઆત પ્રથમના લેખકે કરી છે અને સમાપ્તિ બીજા લેખકે કરી છે. એ રહસ્યે માસિકના કુલ ૩૦૭ પૃષ્ઠ રોકયા છે. તે ફરીને ઘણે ભાગે તેજ પ્રમાણે છપાવતાં આ બુકના પૃષ્ઠ ૪૬૮ થયા છે.

કવિ ઋષભદાસની અટક **સંઘવી**ની હતી. તેમના પિતામહ મહીદાસ વીસલનગરમાં રહેતા હતા. મોટા વેપારી હતા. તેમણે શ્રી સિદ્ધાચળનો સંઘ કાઢીને સંઘવીપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેઓ વીસલનગરથી વ્યાપારાર્થે ખંભાત આવ્યા હતા. તે વખતે ત્યાં વ્યાપારની છોળ હતી. કવિના પિતા સાંગણે પણ સંઘ કાઢયો હતો. તેઓ પણ વ્યાપાર જ કરતા હતા. કવિની આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી પરંતુ તેમનું લક્ષ જૈન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવામાં અને નવીન કૃતિઓ રચવામાંજ પરોવાયેલું હતું. તેઓ પ્રાયે વ્યાપાર કરતા નહોતા.

એમની કૃતિનું એકંદર લીસ્ટ આનંદકાવ્યમહોદધિ મૌક્તિક ૮ મું કે જેમાં આ રાસ છપાયેલો છે તેમાં કવિનું ચરિત્ર લખતાં આપેલ છે, તેની અંદર એકંદર ૩૨ રાસો[1] બનાવ્યાનું લીસ્ટ છે. તે રાસો રચ્યાનો સંવત્ જોતાં ૧૬૬૬ થી ૧૬૯૦ સુધીનો સમય જણાય છે.

આ કવિનું ચરિત્ર અમે આ ટુંકી પ્રસ્તાવનામાં કેટલું લખી શકીએ? તેને માટે ઉપર જણાવેલા મૌક્તિકમાં પ્રવેશક બળવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોરે લખેલ છે, તેમાં ૨૭ પૃષ્ઠ રોકયા છે અને રા. રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇએ કવિનો

---

૧ કેટલાંક ૩૪ રાસ કહે છે. બીજા સ્તવનાદિ પણ ઘણા છે.

પરિચય કરાવતાં પૃષ્ઠ ૩૧ થી ૧૦૬ સુધી પૃષ્ઠ ૭૬ રોકયા છે. જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૧ લામાં એજ કવિને અંગે મો. દ. દેશાઇએ જ પૃષ્ઠ ૪૦૯ થી ૪૫૮ સુધીના પૃષ્ઠ ૫૦ રોકયા છે. તેની અંદર એ કવિની દરેક કૃતિઓનો આદિનો ને અંતનો ભાગ આપેલો છે. એમના પ્રયાસની પાસે અમારો પ્રયાસ કાંઇ પણ લેખામાં આવી શકે તેમ નથી તેથી અમે તેજ વાંચી જવાની ભલામણ કરીએ છીએ.

ઋષભદાસ કવિ શ્રી હીરવિજયજીસૂરિ મહારાજ કે જેઓ મહાપ્રતાપી અને અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધ કરનાર હતા, તેમના અંતસમયમાં કાંઇક પરિચયમાં આવેલા જણાય છે; કારણ કે કવિનો જન્મ સં. ૧૬૪૧ માં થયેલ છે અને **જગદ્ગુરૂનું** નિર્વાણ ૧૬૫૨ માં થયેલ છે. એમના મુખ્ય શિષ્ય શ્રી વિજયસેનસૂરિના કવિ પરમભક્ત હતા. તે આચાર્યને બાદશાહે **કાલિસરસ્વતીનું** બિરૂદ આપ્યું હતું અને 'હીર-વિજય ગુરૂ અને આ **સવાઇગુરૂ**' એમ બાદશાહ કહેતા હતા. એમનું સ્વર્ગગમન ૧૬૬૧ માં થયેલ છે તે જોતાં કવિની ખીલવટ તેમની પાટે આવેલા શ્રી વિજયદેવસૂરિ ને વિજય-તિલકસૂરિના વખતમાં થયેલ જણાય છે. આ ગુરૂમહારાજની કૃપાથી જ ઋષભદાસ શ્રાવક (ગૃહસ્થ) છતાં તેમની કૃતિ–સ્તુતિ સ્તવનાદિ પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયામાં કહેવાનું પ્રચલિત થયેલ છે.

આ રાસમાં કવિએ પોતાની શક્તિનો પૂર્ણપણે ઉપયોગ કર્યો જણાય છે. પ્રસંગોપાત્ દરેક બાબતમાં પોતાનો અનુ-ભવ બતાવ્યો છે. શુકનશાસ્ત્ર, સ્વપ્નશાસ્ત્ર, લક્ષણશાસ્ત્ર, સ્વરશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર વિગેરે અનેક વિષયમાં એમનો અનુભવ તરી આવે છે. આ રહસ્યમાં કેટલીક પદ્ય-

વિભાગ પણ અમે સંગ્રહિત કર્યો છે, કારણ કે તેનો અર્થ માત્ર લખવાથી કર્ત્તાની ખૂબી રહી શકે એમ જણાતું નહોતું. પ્રાયે એવો પદ્યવિભાગ બ્લાકટાઇપમાં આપ્યો છે કે જેથી વાંચનારનું આકર્ષણ કરી શકે. (૫૨) વવા ને (૫૨) સસા ને (૫૨) હહા એમ અનેક બાબત એક અક્ષરના સંબંધવાળી લખીને કવિએ પોતાની વિચક્ષણતાનો આદર્શ રજુ કર્યો છે.

આ રાસની અંદર કુમારપાળની હકીકત ઉપરાંત તેમના કાકા **સિદ્ધરાજ જયસિંહનું** વર્ણન પણ ઘણું આવે છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સાથે પ્રથમ પરિચય તેને થાય છે અને તેમણે આપેલા ઉત્તેજનથી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પંચાંગયુક્ત શબ્દાનુશાસન વ્યાકરણ જેનું નામ બંનેના સંયુક્ત નામ સાથે **સિદ્ધહેમ** રાખવામાં આવેલ છે તે રચ્યું છે. સિદ્ધરાજ સાથેના પણ અનેક પ્રસંગો જાણવા લાયક છે. તે આ રાસમાં આપવામાં આવ્યા છે.

જ્યારે સિદ્ધરાજની બુદ્ધિ કુમારપાળને મારવાની થઇ અને 'જો તેને મારી નાખું તો હું અપુત્ર છતાં તેના પુત્ર થવાપડે સપુત્ર થાઉં' એમ મિથ્યા કલ્પના કરવામાં આવી ત્યારથી કુમારપાળની નાશભાગ શરૂ થાય છે. એને પરિણામે કુમારપાળને ઘણા નવા નવા સ્ત્રી–પુરૂષો સાથે તેમજ જુદી જુદી કોમવાળા સાથે સંબંધ થાય છે કે જેમણે પોતપોતાનો સ્વભાવ બતાવી આપ્યો છે. એ વખતમાં સહાય આપનાર દરેકને બોલાવી બોલાવીને કુમારપાળે રાજ્ય મળ્યા પછી પૂરતો બદલો આપ્યો છે. હેમચંદ્રાચાર્યે પણ તેવા વખતમાં સહાય કરેલી તેનો બદલો આપવાનું કહેતાં

હેમચંદ્રાચાર્યે તદ્દન નિરિચ્છપણું બતાવી માત્ર જૈન ધર્મ અંગીકાર કરવા રૂપ બદલો જ ઇચ્છયો છે.

સિદ્ધરાજનું મરણ થતાં કુમારપાળને રાજગાદી પ્રાપ્ત થાય છે, એ પ્રસંગ આ બુકના પૃષ્ઠ ૧૫૭ મા ઉપર નજરે પડે છે. ત્યારપછી કુમારપાળની રાજ્યકારકીર્દી શરૂ થાય છે. એમાં એટલા બધા જુદા જુદા પ્રસંગો છે કે જેનો પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ કરતાં પ્રમાણ વધી જાય તેમ લાગે છે તેથી તેને માટે ખાસ લખવામાં આવેલી અનુક્રમણિકા વાંચવાની જ ભલામણ કરવી યોગ્ય જણાય છે. એની અંદર લગભગ ૪૦૦ વિષયવિભાગ જુદા પાડી તેનો ટુંકામાં ઉલ્લેખ કરેલો છે.

રાસના નાયક મહારાજા કુમારપાળ અને કળિકાળ-સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય બંનેનો દેહાંત વિષપ્રયોગથી થાય છે એ અતિ શોચનીય હકીકત છે, પરંતુ તે હકીકત દુર્વિનીત શિષ્યથી થતી હાનિને બતાવી આપે છે અને ભવિતવ્યતાનું બળવત્તરપણું સૂચવી તેને આધીન થવાપણું પ્રદર્શિત કરે છે. અહીં એટલું કહેવાની ખાસ અગત્ય છે કે શાસનની ઉન્નતિમાં મહાન્ આચાર્યોને પણ દેવસહાય ને રાજસહાયની ખાસ આવશ્યકતા હોય છે. હેમચંદ્રાચાર્યને અનેક દેવદેવીઓની સહાય હતી અને સિદ્ધરાજ તેમજ કુમારપાળ બંને રાજાઓની પૂર્ણ સહાય હતી. સિદ્ધરાજ ધર્મના વિષયમાં અદૃઢ મનવાળો હતો અને કુમારપાળ તો જૈન ધર્મમાં પૂરેપૂરા દૃઢ હતા. એ દૃઢતા અનેક પ્રસંગે દેખાઇ આવી છે. એમના બાર વ્રતના આરાધનમાં જુદે જુદે પ્રસંગે એમણે નિરતિચારપણે વ્રત પાલન કર્યું છે.

સ્ત્રીચરિત્ર જેવા વિષયનો ઉલ્લેખ પણ કવિ કર્યા વિના રહ્યા નથી. કોઇ કોઇ સ્થળે અમે રાસમાંથી રહસ્ય લખતાં પણ સંકોચ કર્યો છે. આખા રાસના તમામ પદ્યોનું રહસ્ય લખી શકાણું નથી.

આવા રાસ અને તેનું રહસ્ય છપાવીને પ્રગટ કરવાથી તે અનેક પ્રકારનો લાભ આપે છે. આ રાસમાં એટલા બધા પૃથક્ પૃથક્ વિષયો છે કે તેમાંના એકાદ શુભ વિષયનું અવલંબન લઇને પણ કોઇ સજ્જન તેનું અનુકરણ કરવા પ્રયત્ન કરે તો અવશ્ય લાભ મેળવી શકે તેમ છે. આ રહસ્યની અંદર એ બે મહાપુરૂષો ઉપરાંત બીજા પણ ઉદયન, બાહડ, અંબડ વિગેરે અનેક ઉત્તમ પુરૂષોના ચરિત્રોનો જરૂરી ભાગ સમાવવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતા પરમ આહ્લાદ થાય તેમ છે. એ વખતમાં ભીમો કુડલીઓ ને જગડુશા જેવા શ્રાવકો પણ અપ્રતિમ પુરૂષ થઈ ગયા છે. આ રાસમાં પ્રાયે નીચવૃત્તિવાળા કોઇ મનુષ્યનું ચરિત્ર આલેખવામાં આવ્યું નથી. સિદ્ધરાજને ખાસ દુર્જનની પંક્તિમાં મૂકાય તેમ નથી, પરંતુ બાળચંદ્ર શિષ્ય ને અજયપાળ રાજા એ બે તો અતિ નીચવૃત્તિવાળી વ્યક્તિઓ આવેલી છે કે જેની કૃતિઓ હૃદયને કંપાવી દે તેવી છે.

રાસમાંહેની જુદી જુદી હકીકતને લઇને રહસ્યનું પણ રહસ્ય લખવા બેસીએ તો ઘણું લખી શકાય, પરંતુ જેમ ઋષભદાસ કવિના ચરિત્રને માટે અન્ય બુકોની ભલામણ આપીને સંતોષ માનવો પડ્યો છે તેમ આને માટે પણ આ રહસ્ય જ સાદ્યંત વાંચવાની ભલામણ કરીને વિરમવું યોગ્ય લાગે છે. મુખ્યત્વે તો રાસની જ અને પછી રહસ્યની ભાષા અને હકી-

કત જ એવી રસભરી છે કે જે વાંચવાની શરૂઆત કર્યા પછી પૂર્ણ વંચાઇ રહે ત્યારે જ સંતોષ અથવા તૃપ્તિ થાય તેમ છે.

આ રહસ્ય બુકાકારે છપાવવાની આચાર્ય શ્રીવિજય-નીતિસૂરિને પોતાના પારમાર્થિક ઉપકારી માનનાર અને પોતાના પિતા દુર્લભજીને પોતાના વ્યવહારિક ઉપકારી માનનાર એ પિતાના સુપુત્રો ચુનીલાલ અને ત્રિભુવનદાસની ઇચ્છા થતાં અમે એને ઉત્તેજન આપી ઘણા ટુંકા વખતમાં આ બુક છપાવી આપી છે અને તે તેમની ઉદારતાને લઇને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના તમામ સભાસદો અને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશના તમામ ગ્રાહકો તેમજ ભેટ આપવા લાયક સંસ્થાઓ અને ઉત્તમ પુરૂષો સર્વને કે જેની સંખ્યા ૧૪૦૦ લગભગ થાય છે તેમને ભેટ આપવાનું મુકરર કરવામાં આવ્યું છે. આવી ઉદારતાને માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

આવા શુભ કાર્યમાં બતાવેલી ઉદારતા એવા ઉત્કૃષ્ટ લાભને આપનારી છે કે જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંબંધને દૂર કરી તેનો ક્ષયોપશમ કરે છે અને આ ભવમાં તેમજ પરભવમાં અવશ્ય વિશેષ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

પ્રાંતે પરમોપગારી શાંતમૂર્ત્તિ સદ્દગુરૂ શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજનું સ્મરણ કરી–તેમના પારાવાર ઉપકારને યાદ કરી આ ટુંકી પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

જેઠ શુદિ ૧
સંવત્ ૧૯૯૦

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
ભાવનગર.

અર્પણ પત્રિકા.

પૂજ્ય વડીલ શ્રી દુર્લભજી રૂગનાથ.

આપનો જન્મ સં. ૧૯૨૮ ના અશાડ માસમાં ભાવનગર તાબે અગીયાળી ગામે થયો હતો. આપના મુરબ્બી પરી. નથુભાઇ દેવરાજની પેઢી ભાવનગરખાતે સારા પાયા ઉપર ચાલતી હતી. આપે ઇંગ્લીશ તેમજ ગુજરાતી ભાષાનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તે કાર્યપરત્વે વડીલોએ ખર્ચ પણ સારો કર્યો હતો. સમયાનુસાર કાળનો ફટકો પડવાથી સં. ૧૯૫૬ માં પરી. નથુભાઇ દેવરાજની પેઢી બંધ થઇ. ત્યારબાદ તમે પોતે નવો ધંધો શરૂ કરીને પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ સારી રીતે કર્યો. નાની વયમાં ધંધો રસ્તા ઉપર લાવી તમે સ્વર્ગવાસી થયા. ત્યારબાદ આપની દોરેલી લાઇન પ્રમાણે વર્ત્તવાથી અમો અત્યારે સુખી જીવન ગાળીએ છીએ, તેથી અમો આ અમૂલ્ય પુસ્તક આપના કિંચિત્ અનૃણી થવા માટે આપને અર્પણ કરીએ છીએ. આપનો જૈનધર્મપ્રત્યે તેમ જ સિદ્ધાચળ મહાતીર્થપ્રત્યે પરમ પ્રેમ હતો તેનું અત્રે અમો સ્મરણ કરીએ છીએ અને આપને શુભ પગલે ચાલી આત્મહિત કરવાની ઇચ્છા ધરાવીએ છીએ.

જેઠ શુદિ ૧
સં. ૧૯૯૦

અમે છીએ
આપના લઘુ બાળકો
ચુનીલાલ અને ત્રિભુવન

સ્વર્ગવાસી પરીખ દુર્લભજી રૂગનાથ

જન્મ · સં ૧૯૨૮ દેહત્યાગ · સં ૧૯૯૮

આ રાસના રહસ્યમાં પ્રકરણો પાડેલા નથી કે જુદા મથાળા બીલકુલ કરેલા નથી છતાં વાંચનારને કોઈ પણ હકીકત શોધવી સુલભ પડે તે માટે આ અનુક્રમણિકા રહસ્યના વિષયવિભાગ વિચારીને કરેલી છે.

અનુક્રમણિકા.

કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની કૃતિઓ.

૧ વ્યાકરણમાં સિદ્ધહૈમશબ્દાનુશાસન. પાંચે અંગસહિત–લઘુવૃત્તિ, બૃહદ્દવૃત્તિ ને બૃહન્ન્યાસ સાથે ૧। લાખ શ્લોક. લિંગાનુશાસનનો તેમાં સમાવેશ છે.

૨ કાવ્યમાં દ્વયાશ્રય મહાકાવ્ય સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત–જેમાં સિદ્ધરાજ ને કુમારપાળ વિગેરેના ચરિત્રો સાથે વ્યાકરણના સૂત્રોની ક્રમસર ગુંથણી છે. (સપ્તસંધાન કાવ્ય લભ્ય નથી.)

૩ કોષમાં અભિધાન ચિંતામણિનામમાળા ૧, અનેકાર્થ-સંગ્રહ ૨, દેશીનામમાળા ૩, નિઘંટુકોષ ૪. આ બધા કોષ પ્રાયે સ્વોપજ્ઞ ટીકાવાળા છે.

૪ અલંકારમાં કાવ્યાનુશાસન–અલંકારચૂડામણિ ટીકા તથા ટિપ્પણરૂપ વિવેકસહિત.

૫ છંદમાં છંદાનુશાસન. આઠ અધ્યાયવાળું.

(વાદાનુશાસન અત્યારે લભ્ય નથી.)

૬ ન્યાયમાં પ્રમાણમીમાંસા જે થોડીજ લભ્ય છે. ઉપરાંત અન્યયોગવ્યવચ્છેદ ને અયોગવ્યવચ્છેદ બે દ્વાત્રિંશિકા.

૭ ધાર્મિકમાં યોગશાસ્ત્ર સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે તેના ૧૨

પ્રકાશ ને વીતરાગસ્તોત્રના ૨૦ પ્રકાશ કુલ ૩૨ પ્રકાશ કુમારપાળની દંતશુદ્ધિ માટે તથા મહાદેવસ્તોત્ર.

૮ ચરિત્રમાં શ્રી ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્ર. અદ્વિતીય ગ્રંથ–૩૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ.

૯ નીતિમાં અર્હન્નીતિ–આના કર્ત્તા વિષે સંશય છે.

આ સિવાય અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે જેની કુલ શ્લોક-સંખ્યા સાડાત્રણ ક્રોડની કહેવાય છે તેનો ઘણો ભાગ લભ્ય નથી, બહુ થોડો જ લભ્ય છે.

હેમચંદ્રાચાર્ય સંબંધી એક પ્રસંગ.

એક વખત વિદ્વત્સમાજમાં વિશ્વેશ્વર નામના કવિએ હેમચંદ્રાચાર્યને આવતા જોઇ હાંસીમાં કહ્યું કે—

पातु वो हेमगोपालः, कम्बलं दंडमुद्वहन् ।

'કામળ ને દાંડાને ધારણ કરનારા હેમગોપાળ (ગોવાળ) તમારૂં રક્ષણ કરો.'

તે સાંભળી હેમચંદ્રાચાર્યે ઉત્તર આપ્યો કે—

षड्दर्शनपशुग्रामं, चारयन् जैनगोचरे ॥

'તે ગોવાળ એવો છે કે જે છ દર્શનરૂપ પશુઓને જૈનગોચર–તૃણક્ષેત્રમાં ચારતો રહ્યો છે.'

આવી આવી અનેક ઘટનાઓ તેમના જુદા જુદા ચરિત્રોને પ્રબંધોમાંથી મળી આવે છે.

શ્રી કુમારપાળ રાજાના

રાસનું રહસ્ય.

(શ્રી ઋષભદાસજીના કરેલા રાસ ઉપરથી)

પ્રારંભના દુહા.

સકળ સિદ્ધ સુપરે નમું, નમું તે શ્રી ભગવંત;
નમું તે ગણધર કેવળી, નમું તે મુનિજન સંત. ૧
નમું તે શ્રી જિનબિંબને, નમું તે સૂત્ર સિદ્ધાંત;
નમું ચતુર્વિધ સંઘને, નમું તે નર મહંત. ૨
નમું તે કિરિયાપાત્રને, નમું તે તપીયા પાય;
નમું તે નર શીલવંતને, જિમ સુખસાતા થાય. ૩
નમું તે ગુરૂ ગચ્છના ધણી, નિર્મળ જસ આચાર;
મધુર વચને દીયે દેશના, વચન સુધારસ સાર. ૪
વાણીએ જન રંજવે, મહિમા સરસતી દેવ;
તિણે કારણ તુજને નમું, શારદ સારૂં સેવ. ૫
સમરૂં સરસતી ભગવતી, સમર્યા કરે જે સાર;
હું મૂરખ મતિ કેળવું, તે તાહરો આધાર. ૬
પિંગળ ભેદ ન ઓળખું, વગતે નહીં વ્યાકરણ;
મૂરખ મંડણ માનવી, હું સેવું તુજ ચરણ. ૭

આ પ્રમાણે પ્રારંભમાં મંગળાચરણ કરીને પછી સરસ્વતી માતાને અનેક નામવડે સ્તવે છે. કર્ત્તા કહે છે કે–હે સરસ્વતી માતા ! હું તમારા ચરણ પખાળું, પુષ્પ ચડાવું અને આરતી ઉતારૂં. પછી તમારા ગુણ ગાઉં. હે માતા શારદા ! ત્રિપુરા ! તમને કદિ પણ વિસારી શકું નહિ. તું હંસઉપર બેઠેલી અને હંસગામિની છે. તું વિદુષા માતા જગતમાં વડેરી છે. હે વાગીશ્વરી ! હું તમને સમરૂં છું. તમે ચિત્તને નિર્મળ કરીને તેમાં બુદ્ધિના આપનાર છો. તમે બ્રહ્મસુતા છો, બ્રહ્માણી છો, તમારાં ચરણમાં નેઉર તથા કંઠમાં હાર શોભી રહેલ છે, તમે વાણી–ભાષારૂપ છો અને બ્રહ્મચારિણી છો. તમે દીવ્ય કુમારી છો, તમારી કીર્તિ જગતમાં વ્યાપી રહેલી છે, તમે બ્રહ્મવાદી સરસ્વતી છો, તમે તુષ્ટમાન થઇને વાણી-વિલાસ આપો છો, તમે હંસવાહિની માતા છો, તમારા ગુણનો પાર પામી શકાય તેમ નથી. તમારી કૃપાવિના મનુષ્ય મૂર્ખ જ કહેવાય છે. સુર, નર, કે કિન્નર બળવાન હોય કે ગમે તેવો હોય પણ તમારી કૃપા વિના માન પામતો નથી. તમારી કૃપા વિના જે કોઇ વાદવિવાદ કરે છે તે મનુષ્ય માનભ્રષ્ટ થાય છે. તમારી કૃપાવિના પરદેશ ગયેલ મનુષ્ય પણ જ્યાં જાય ત્યાં હેલણા પામે છે, તમારી કૃપા વિના કોઇ સભામાં બોલવા જાય છે તો તે મહત્ત્વ પામતો નથી, તમારી કૃપા વિના કોઇ માણસ બોલે છે–આખડે છે તો લોકો તે સાંભળીને મશ્કરી કરે છે–હાંસી કરે છે

જે જ્ઞાનવંત મનુષ્ય જ્યાં જાય છે ત્યાં પૂજાય છે. તેનું મહત્ત્વ થાય છે. અનેક મનુષ્યો (સ્ત્રી–પુરૂષો) અને રાજા પણ તેને પગે લાગે છે અને તેના ગુણ ગાય છે. તે સર્વ તમારો પ્રસાદ

છે. જ્ઞાન વિના કોઈ પ્રકારની પદવી પ્રાપ્ત થતી નથી અને આ જીવ જ્ઞાન વિના મોક્ષે પણ જઈ શકતો નથી. જ્ઞાનવિના પ્રાણી ધર્મ જાણી શકતો નથી; અને ધર્માદિકના મર્મ પણ જ્ઞાનવિના જાણી શકતો નથી, તેથી હે માતા ! હૃદયમાં તમારૂં ધ્યાન ધરીને હું જ્ઞાનની વાંછા કરૂં છું. તું તુષ્ટમાન થઈને મારા મુખમાં વાસ કરજે કે જેથી હું કુમારપાળનો રાસ બનાવી શકું. તમે મારા મુખને અને જીહ્વાને પવિત્ર કરજો કે જેથી હું કુમારપાળનું ચરિત્ર કહી શકું. ઋષભદેવ ને મહાવીર પરમાત્માના મધ્યકાળમાં કુમારપાળ જેવો કોઈ રાજા થયો જણાતો નથી. રામ, કૃષ્ણ, શ્રેણિક અને કોણિક વિગેરે અનેક રાજાઓની કીર્તિ અત્યારે પણ ગવાય છે, પરંતુ તેમાં કોઈ કુમારપાળની જેવો થયો લાગતો નથી. અગાઉ ભરત, બાહુબલી જેવા રાજા-મહારાજાઓ થઈ ગયા; પણ તેમાંથી કોઈ કુમારપાળ જેવી જીવહિંસા બંધ કરી-કરાવી શક્યું નથી; તેમના વખતમાં પણ જીવોનો વિનાશ થતો હતો. કુમારપાળ રાજાની એ જ બલિહારી છે કે તેમના રાજ્યમાં અઢારે દેશમાં તેમણે અમારી પડહ વગડાવ્યો કે જેથી કોઈ પણ માણસ એક પણ જીવ મારી શકે નહીં

આવા કુમારપાળ રાજા તે ક્યાં થયા ? કઈ જાતિમાં થયા ? કોના પુત્ર થયા ? તેમના માતપિતાના નામ શું હતા ? કયા ગામમાં તે રહેતા હતા ? કયા દેશમાં રહેતા હતા ? કેવી સ્થિતિમાં હતા ? આટલા પ્રશ્નો ઉપરથી કર્ત્તા તેનું ચરિત્ર-પ્રબંધ ગુજરાતીમાં કહેવું શરૂ કરે છે, તેનું અહીં રહસ્ય અર્થરૂપે પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

શ્રી જંબૂદ્વીપમાં અનુપમ ભરત નામે ક્ષેત્ર છે. તેમાં

દક્ષિણ દિશાએ ગુજરાત નામે દેશ છે. તેમાં **દહીથળી** નામે ગામ છે. તે કાંઇ નાનું ગામ નથી, પરંતુ ગઢ, મઢ, મંદિર અને અનેક વ્યવહારીઆના મકાનોવાળું સુંદર ગામ છે. અઢારે વર્ણના અનેક માણસો તેમાં વસે છે, ઋદ્ધિવાળા પણ અનેક છે, જિનેશ્વરના પ્રાસાદ પણ બહુ સુંદર છે કે જે ઇંદ્રપુરી સાથે સ્પર્ધા કરી શકે તેવા છે, અનેક પૌષધશાળાઓ છે, બીજા પણ પુણ્યના સ્થાનકો ઘણા છે. એવા તે સુંદર ગામનો સ્વામી **ત્રિભુવનપાળ** નામે છે. તેના તાબામાં બાર ગામ છે. અતિ સુકુમાળ ને સુંદર **કાશ્મીરદેવી** નામે તેમની સ્ત્રી છે. તેના ઉદરથી **કુમારપાળ, મહીપાળ** ને **કૃતપાળ** નામે ત્રણ પુત્ર અને **પ્રેમલદેવી** તથા **દેવલદેવી** નામે બે પુત્રી થયેલ છે.

ત્રિભુવનપાળ જાતે ક્ષત્રીય છે, ચહુઆણ કુળના છે, છત્રીશ રાજકુળી તેની આજ્ઞામાં વર્તે છે. તે છત્રીશ રાજકુળીના નામ કર્તા કહે છે. ૧ ગોવર, ૨ ગોળ, ૩ ગોહીલ, ૪ કાઠી, ૫ કીશોર, ૬ કુંભલ, ૭ બરએંતા, ૮ બાબરીઆ. ૯ મારૂ, ૧૦ મકવાણા, ૧૧ ડાહિમા, ૧૨ ડોડીયા, ૧૩ વાલા, ૧૪ વીંજા, ૧૫ વાઘેલા, ૧૬ વાઢેલા, ૧૭ જાદવ, ૧૮ જેઠવા, ૧૯ જાડેજા, ૨૦ જટ્ટ, ૨૧ સોલંકી, ૨૨ પરમાર, ૨૩ વાવડી, ૨૪ ચુડાસમા, ૨૫ ખાટ, ૨૬ ખટાર, ૨૭ ખચરા, ૨૮ પત્તાઇ, ૨૯ મસાણીયા, ૩૦ પલાણીયા, ૩૧ હાલા, ૩૨ ઝાલા, ૩૩ ઘાવૈયા, ૩૪ બારૈયા, ૩૫ સરવૈયા, ૩૬ પઢીયાર—આ પ્રમાણે છત્રીશ રાજકુળીમાં ચહુઆણ સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. જેમ તારામાં ચંદ્ર, દેવમાં ઇંદ્ર, પર્વતમાં મેરૂ તેમ ક્ષત્રીયમાં ચહુઆણ ગણાય છે. તેવા ઉત્તમ કુળમાં કુમારપાળ ભૂપાળ થયેલ છે અને તેણે આકાશને જેમ દીનેંદ્ર (સૂર્ય) અને માનસરો-

વરને જેમ હંસ શોભાવે તેમ તે કુળને શોભાવેલ છે. તે ચહુઆણુ કુળમાં અનેક જુદા જુદા વંશો થયેલા છે.[1] તે સર્વમાં ચઉલુક વંશ ઘણો શ્રેષ્ઠ થયેલ છે કે જે વંશમાં કુમારપાળ રાજા થયેલ છે. તેમના ગુરૂ હેમચંદ્રાચાર્ય હતા. એ બંને એક સૂર્ય ને બીજો ચંદ્ર હોય એવા થયેલા છે. હવે એ બંનેમાં પ્રેમ કેવી રીતે થયો ? રાજા કેવી રીતે પ્રતિબોધ પામ્યા ? કુમારપાળ રાજ્યપર ક્યારે બેઠા ? કઇ રીતે એણે વૈરી રાજાઓને વશ કર્યા ? કોને મંત્રી બનાવ્યો ? તેનાથી કેવો સંતોષ મેળવ્યો ? સજ્જનોનું પોષણ–સન્માન કેવી રીતે કર્યું ? અને દુર્જનોને દંડ કેવી રીતે આપ્યો ? જિનપ્રાસાદ કેટલા કરાવ્યા ? જિનબિંબો કેટલા ભરાવ્યા ? બિંબપ્રતિષ્ઠાઓ (અંજનશલાકાઓ) કેટલી કરી ? સંઘવીપદ કેટલી વાર ધારણ કર્યું ? જૈન ધર્મ શી રીતે પામ્યા ? અને અઢાર દેશમાં અમારી કેવી રીતે પ્રવર્તાવી ? સંઘપતિ ને ભૂપતિપણાના બિરૂદ ઉપરાંત રાજઋષિનું બિરૂદ શી રીતે મેળવ્યું ? પૃથ્વીપર ક્યાં ક્યાં ભમ્યા ? અને આ દુષમકાળ કેવી રીતે નિર્ગમ્યો ? વૈરીઓથી કેવી રીતે ઉગર્યા ? અને કેટલા વર્ષ રાજ્ય કર્યું ? રાજ્ય મેળવતાં કેટલી મુશ્કેલી નડી ? અને ત્રણ ભુવનમાં આબરૂ કેવી રીતે વધારી–ફેલાવી ? તેમજ જૈન શાસનના કાર્યો કેવી રીતે કર્યા ? એ સર્વ હકીકત કર્તા કહે છે કે–હું હવે કહું છું તે લક્ષપૂર્વક સાંભળજો.

ચૌલુક્ય[2] વંશમાં પ્રથમ ભુવડ નામે રાજા થયો કે જેના તાબામાં ૩૬ લાખ ગામો હતા. તે કાન્યકુબ્જ દેશનો

---

૧ અહીં કર્તાએ ઘણા વંશોના નામો આપ્યા છે. ૨ આ વંશનું બીજું નામ સોલંકી હતું.

રાજા હતો અને કલ્યાણકટક તેની રાજધાનીનું શહેર હતું. ગુર્જર દેશના રાજા જયશિખરીને મારી તે દેશ તેણે પોતાને સ્વાધીન કર્યો હતો અને પોતાના સેવકને તે દેશ સોંપીને પોતે પોતાના દેશમાં પાછો ગયો હતો. એ ભુવડરાજાની પનરમે પાટે કુમારપાળ થયેલા છે. તેનું માંડીને તમામ ચરિત્ર તેમના પૂર્વજો સુદ્ધાંનું કહું છું તે આનંદથી સાંભળજો.

ભુવડ રાજાને મીણલદેવી નામે સુંદર પુત્રી હતી, તેને કાપડામાં ગુજરાત દેશ તેણે આપ્યો હતો. એ અવસરે ગુર્જર દેશમાં વઢીયાર પ્રદેશ બહુ સુંદર ગણાતો હતો. તેમાં પંચાસર નામે ગામ મુખ્ય હતું. ત્યાં અનેક મનુષ્યો વસતા હતા. ત્યાં વિહાર કરતા કરતા સેક્ષગસૂરિ[1] પધાર્યા, તેમનું સામૈયું વિગેરે ઘણા આડંબરથી થયું. એક દિવસ શુભ શકુન જોઇને તેઓ તે ગામની બહાર વનમાં પધાર્યા. ત્યાં એક ઝોળી ઝાડે બાંધેલી દીઠી, તેમાં બાળકને રમતો દીઠો. તેનું રૂપ દેવ જેવું સુંદર હતું અને શરીરપર અનેક ઉત્તમ લક્ષણો દેખાતા હતા. વળી તે વૃક્ષની છાયા સૂર્ય નમ્યા છતાં નમી ન હતી; તે બાળક ઉપર કાયમ રહી હતી; તેથી એ બાળક કોઈ ઉત્તમ થવાનો છે, એમ ગુરૂમહારાજાએ ચિંતવ્યું. તેની નજીકમાં તે બાળકની માતા રૂપસુંદરી બેઠી હતી, તેને જોઈને ગુરૂમહારાજે પૂછ્યું કે–'તમે કોણ છો ? અને તમારી આવી સ્થિતિ કેમ છે ?' આવો સવાલ થતાં રૂપસુંદરી દુઃખ ધારણ કરતી બોલી કે–'હે ગુણવંત ગુરૂમહારાજ ! મારા દુઃખની વાર્ત્તા કહું તે સાંભળો—

ગુર્જર દેશનો ધણી (જયશિખરી) મારો સ્વામી હતો.

---

૧ એમનું બીજું નામ શીળગુણસૂરિ હતું.

તેને શત્રુએ હણ્યો ને રાજ્ય લઇ લીધું. આ બાળક તે વખતે મારા ઉદરમાં હતો. હું તેવી સ્થિતિમાં ત્યાંથી ભાગી અહીં આવતાં મને પુત્ર પ્રસવ થયો તે આ બાળક છે અને મારી આવી અત્યંત દુઃખી સ્થિતિ છે.' આટલી હકીકત સાંભળી ગુરૂએ જ્ઞાનવડે વિચાર કરી આ બાળકથી આગામી જૈન-શાસનનો ઉદ્યોત થશે એમ જાણી તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું. રૂપસુંદરીને દિલાસો આપ્યો અને કહ્યું કે-' આ બાળક ગુજરાતનો રાજા થશે અને ઘણાં સારા કામો કરશે.' પછી ગુરૂ તરતજ ઉતાવળા ગામમાં આવ્યા અને આ વાત કરવા તેમજ તેને સહાય આપવા ગુરૂએ મુખ્ય મુખ્ય વ્યવહારીઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. તેઓ આવ્યા એટલે ગુરૂએ કહ્યું કે-' આ શહેરની બહાર નજીકમાં જ એક બાઇ બેઠેલ છે ને ઝાડ સાથે બાંધેલી ઝોળીમાં તેનું બાળક છે, તેને તમે લઇ આવો અને તેની સારી રીતે સંભાળ લ્યો; તે બાળક આગળ ઉપર ગુજરાતનો રાજા થશે; કહ્યું છે કે-

રાજા, કર્ષણ, સુત, તુરી, મહિસી, ચંદ, સુકીર;
બાળપણાથી સેવીએ, સુખ લહીએ શરીર. ૧

રાજા, ખેતી, પુત્ર, અશ્વ, ભેંશ, ચંદ્ર અને પોપટ-એટલાને બાળપણાથી સેવીએ તો જરૂર આગળ ઉપર સુખ આપનારા થાય છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી આ કાર્ય શીઘ્ર કરો. તે બાળકની સારી રીતે સુશ્રૂષા કરો અને તેને તમારા ઘરમાં રાખી તેનું પૂરતું પોષણ કરો.'

આવી ગુરૂમહારાજ તરફથી સૂચના થતાં વ્યવહારીઓ તરતજ બહાર વનમાં ગયા અને તે માતા તથા પુત્રને

લઈ આવી પોતાને ઘરે રાખ્યા અને તેની સારી રીતે સેવા-ભક્તિ ભોજનવસ્ત્રાદિવડે કરવા લાગ્યા. અનુક્રમે તે બાળક મોટો થયો. પછી તે વ્યવહારીઆઓના બાળકો સાથે રમત રમે, તેમાં પોતે રાજા થાય અને બીજા છોકરાઓના ઇનસાફ કરે, તેમજ તાડના-તર્જના પણ કરે. તે જોઇ શ્રાવકો કહેવા લાગ્યા કે-'આ મોટું માણસ હવે આપણા ઘરમાં શોભે નહીં સિંહનું બાળક ઘણું સારૂં હોય તો પણ તે વનમાં જ શોભે; આપણા ઘરમાં તે સમાય નહીં.' પછી બધા મળીને તેની માતા પાસે ગયા અને વિવેકપૂર્વક કહ્યું કે-'બહેન! હવે તમારો પુત્ર મોટો થયો છે, તે અમારા વણિકના બાળક ભેળો રહેવાથી વિનાશ પામશે; તેથી તમે કોઇ રાજાની સેવા કરો કે જે સેવ્યોથકો સારૂં ફળ આપે અને તમારો પુત્ર ત્યાં સારી રીતે કેળવાય.'

આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળીને રૂપસુંદરી પુત્રને લઇને પોતાના ભાઈ **સુરપાળ** પાસે ગઇ કે જે ગામ, નગર, પુર લુંટવાનો ધંધો કરતો હતો અને અટવીમાં રહેતો હતો.

સૂરપાળ મામાની પાસે રહેવાથી વનરાજ પણ તેની સાથે લુંટફાટ કરવામાં પ્રવર્ત્યો અને તે પણ ચોરશિરોમણિ થયો. એક દિવસ તે ખાવા બેઠો હતો તે વખતે ઘી નહોતું, તેથી લુખું અન્ન ભાવતું નહોતું. કવિ કહે છે કે-

લુખું જમતાં ગતિ મતિ જાય,
લુખું જમતાં ધ્રૂજે પાય;
લુખુ જમતાં બળ બુદ્ધિ ગળે,
મુઓ સોય બાજ્યો નવિ બળે. ૧

તિણે કારણ ઘૃત ભોજન સાર,
જિમ સ્ત્રીનું મંડણ શિણગાર;
નરનું મંડણ જેમ પાઘડી,
તિમ ભોજન મંડણ ઘૃત ઘડી. ૨
જિમ ગજનો મંડણ સિંદુર,
જિમ રણનું મંડણ નરશૂર;
નદીતણો મંડણ જળપૂર,
તિમ ભોજન મંડણ ઘૃતપૂર. ૩
ઘૃત ન કહું અમૃત કહેવાય,
જેહથી વાધે નરનું આય;
વૃદ્ધ બાળ પશુ સૌને ગમે,
તો વનરાજ કિમ લુખું જમે ? ૪

આ પ્રમાણેની હકીકત હોવાથી વનરાજે એકદમ માણસોને દોડાવ્યા કે–'જ્યાં હોય ત્યાંથી, જેનું હોય તેનું ઘી લઈ આવો.' આવો હુકમ થતાં ત્રણ માણસો ચોતરફ દોડ્યા પણ કોઇ જગ્યાએ ઘીનો પત્તો લાગ્યો નહી. અહીં કર્ત્તા ત્રણને માટે કહે છે કેઃ—

ત્રણ મળે ત્યાં ત્રુટે કામ, ત્રણ મળે ત્યાં ન રહે મામ;
ત્રણ મળે ત્યાં વિણસે કામ, ત્રણ મળે ત્યાં ન વસે ગામ. ૧
અતિસાર શિતળ હેડકી, ત્રણ મળે તસ પ્રાણ જ દુઃખી;
એણે દૃષ્ટાંતે ત્રણ જણ જ્યાંહી; નિશ્ચે કામ ન થાયે ત્યાંહી. ૨
ત્રણ પુરૂપ ઘૃતકારણ ગયા, તે પણ પંથે બેસી રહ્યા;
ચિહું પાસે નર જોવે જિસે, એક વણીયાત દીઠો તિસે. ૩

એટલે ત્રણે જણાએ ચારે બાજુ જોતાં એક વણીયાતને

આવતો જોયો. તેને માથે ઘીની કુડલી હતી અને જાતે વાણીઓ હતો, પણ તે આજના વાણીઆ જેવો નાહિંમત કે નિર્બળ નહોતો. પેલા ત્રણ જણાએ તેને કહ્યું કે–' ઘીની કુડલી નીચે મૂકી દે, અમારે ખપ છે. ' તે સાંભળી પેલા શૂરવીર વાણીઆ પાસે પાંચ તીર હતા તેમાંથી તેણે બે ભાંગી નાંખીને ત્રણ રાખ્યા અને બોલ્યો કે–' એક વાર સામા આવી જાઓ, પછી કુડલીની વાત કરો. ' આમ કહીને કામઠાપર તીર ચડાવ્યું કે ત્રણે જણ પ્રાણ લઇને ભાગી ગયા. આવે વખતે કાયરનું કામ નથી. કાયર તો હાથમાં હથીયાર રાખે પણ રણસંગ્રામનો વખત આવે ત્યારે હથીયાર પડ્યા મૂકી દઇને વિચાર કરે કે–' કઈ બાજુ ભાગી જાઉં ? ને ક્યાં સંતાઇ જાઉં ? ' વખતે ધોતીયામાં પેશાબ પણ થઇ જાય. આવા પુરૂષને ગમાર કહ્યા છે. તેઓ હથીઆરને ઉલટા લજવે છે, ફોગટ ફજેત કરે છે. હથીઆર રાખવાનું કામ તો શૂરવીર પુરૂષનું જ છે. તે ગામ કે સીમ જોતા જ નથી અને જો કાયર છે તો હથીઆર શામાટે રાખે છે ? જો ધન નથી તો વેપાર કરવા શામાટે બેસે છે ? તે તો ઉલટું નુકશાન કરે છે. ખડ્ગ તો શૂરાના હાથમાં જ શોભે છે. અહીં વાણીઓ શૂરો હતો તેથી ધૈર્ય ધારણ કરીને તેણે ધનુષ્યપર તીર ચઢાવીને મૂક્યું કે ત્રણે જણા ભાગી ગયા તેણે વનરાજ પાસે આવીને કહ્યું કે–' એક માણસ ઘીની કુડલી લઇને જાય છે, પણ તે બળવાન હોવાથી તેની પાસેથી ઘીની કુડલી લઇ શકાય તેમ નથી. જુઓ પેલો સામે ચાલ્યો આવે છે. '

વનરાજે તે વાત સાંભળી બહાર આવીને તે વાણીઆને વિનયપૂર્વક બોલાવ્યો. ' પધારો પધારો ' કહ્યું એટલે તે વાણીઓ તરતજ તેની પાસે આવ્યો અને ઘી આપ્યું. પછી

તેણે વનરાજ સામું જોઇને કહ્યું કે–" તું પૃથ્વી ભોગવવા લાયક છે. તારા ભાગ્યમાં ઘણી પૃથ્વીનો ઉપભોગ કરવાનું લખેલું છે, તો તું આમ વગડામાં શા માટે ભમે છે? રાજહંસને ખાબોચીઆનું પાણી કેમ ગમે છે?" તે સાંભળી વનરાજ બોલ્યો કે–" મારી પાસે સારો પ્રધાન નથી. જો તું મારી પાસે પ્રધાન થઇને રહે તો પછી તું જેમ કહે તેમ કરૂં." વાણીઆએ તે વાત કબૂલ કરી અને યોગ્ય અવસર જોઇને તેની પાસે રહ્યો.

એક વર્ષને ભુવડ રાજાના માણસો ખંડણી ઉઘરાવવા નીકળેલા તે બધી ખંડણી ભેગી કરીને તે તરફ નીકળ્યા. તેની પાસે ૨૪ લાખ સોનૈયા અને ૪૦૦ ઘોડા હતા. તે ધન લઇને જતા હતા તે વખતે બરાબર લાગ જોઇને વનરાજ પોતાના સાથીઓસહિત તેની પાછળ થયો અને તેનું બધું દ્રવ્ય લુટી લીધું. આ પ્રમાણે મોટો ખજાનો હાથ આવવાથી તેણે પોતાનું લશ્કર વધાર્યું અને તે સુભટોની મદદથી રાજ્યના થાણાં તે વાણીએ ભાંગવા માંડ્યા. વનરાજે તેને બહુ બુદ્ધિવાળો જાણ્યો. ધીમે ધીમે તેણે ઘણા દેશ પોતાને તાબે કર્યો અને છેવટ આખું ગુજરાત વનરાજે પોતાને તાબે કરી લીધું. ભુવડરાજે આ વાત સાંભળી એટલે પછી તેણે ગુજરાતની સામું જ ન જોયું.

એક દિવસ વનરાજે પેલો કુંડલીવાળો વાણીઓ કે જેનું નામ ભીમ હતું તેને કહ્યું કે–" હવે આપણે બધી રીતે નિશ્ચિંત થયા છીએ. ભુવડ હવે આ તરફ આવે તેવું નથી, તો હવે સારી જમીન જોઇને આપણે એક ગામ વસાવીએ અને ત્યાં રાજધાની કરીએ; પણ એ જમીન એવી જોઇએ કે ત્યાં વસાવેલું શહેર લાંબો વખત ટકી રહે." વનરાજનો

આવા વિચાર જાણી ભીમે તેની તજવીજ કરવી શરૂ કરી. નજદીકમાં ગોવાળો જનાવર ચારતા હતા તેને વનરાજપાસે બોલાવ્યા ને પૂછ્યું કે-' તમે આટલામાં ઢોર ચારો છો તો કોઇ એવી જગ્યા છે કે જ્યાં અમે શહેર વસાવીએ ? ' તે સાંભળી અણહીલ નામનો ગોવાળ બોલ્યો કે-' ચાલો, તમને એવી સારી જમીન બતાવું કે તમે ખુશી થઈ જાઓ. ' એટલે વનરાજ ખુશી થયો અને તેવી જમીન જોવા તેની સાથે ચાલ્યો. તેમની સાથે એક કુતરો હતો. તે આગળ ચાલતો હતો. રસ્તે ચાલતાં તેને એક સસલો મળ્યો. કુતરો તેની સામે ધસ્યો એટલે સસલે તેનાથી નહીં ડરતાં સામા કાન માંડ્યા ને કુતરાને ભગાડ્યો. આવું આશ્ચર્ય જોઇ રાજા હસ્યો અને એ જમીનનો જ તે પ્રભાવ જાણી તે જગ્યાએ શહેર વસાવવાનો નિર્ણય કર્યો.

પછી બાર ગાઉના વિસ્તારવાળું અને ગઢ, મઢ, પોળ તથા મંદિરો યુક્ત શહેર વસાવ્યું. તેમાં ૮૪ જુદા જુદા ચૌટા કર્યા. તેમાં દોશીવટમાં કાપડીઆઓ પટોળા, ચીર, સાળુ વિગેરે ઉત્તમ ઉત્તમ વસ્ત્રો વેચે છે. દાંત બજારમાં દાંતના વેપારીઓ દાંત વેચે છે. નાણાવટમાં નાણા પરખાય છે, ઝવેરી-બજારમાં માણેક, મોતી, હીરા વિગેરે તોળાય છે ને વેચાય છે. સોના રૂપાના સીક્કા પાડવાની ટંકશાળોમાં જુદા જુદા સીક્કા પડે છે. ગાંધીને હાટે ગંધીયાણું વેચાય છે. કરિયાણાવાળા જુદા જુદા કરિયાણા વેચે છે. વૈદ્યો પણ ત્યાં ઘણા વસે છે. સાળી, તંબોળી, મણીઆરૂં વેચનારા, સુગંધી તેલ ને અત્તર વિગેરે વેચનારાના જુદા જુદા બજાર છે. ફોફળીઆ સોપારી વિગેરે વેચે છે. સોનાર સોનું ઘડે છે. ઘી બજારમાં ઘી વેચાય છે. આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના વેપારીઓ તે નગરમાં વાસો

વસે છે. મોટા મોટા શેઠીઆઓ દુકાનપર બેઠા બેઠા ફાંદ (મોટું પેટ) પંપાળી રહ્યા છે. વહાણના વેપારીઓ તે સંબંધી વાતો કરે છે. પારકી વાતો કે નિંદા તો કોઇ કરતું જ નથી. તેવું નવરૂં જ ત્યાં કોઇ નથી.

અનેક ભાટ–ચારણો નવા નવા કવિતો બોલી વેપારી વિગેરેને રીઝવે છે. ત્રીપોળીઆ પાસે નટ લોકો નાટક કરી રહ્યા છે. એ રીતે અઢારે વર્ણ ત્યાં વસે છે. તે સૌ પોતપોતાના કાર્યમાં સાવધાન છે. કોઈ પણ પારકી આશા કરતું નથી. સૌ શુદ્ધ વ્યવહાર જાળવીને વ્યાપાર કરે છે. કોઇ કોઇને છેતરતું નથી કે પારકું દ્રવ્ય હરણ કરવાની ઇચ્છા પણ કરતું નથી. ત્યાં યોગ્ય સ્થાનકે રાજમહેલ બંધાવ્યો છે. તેમાં અનેક પ્રકારની સુંદર રચનાઓ કરી છે. હયશાળા, ગજશાળા, આયુધશાળા, લેખકશાળા જુદી જુદી બાંધી છે. હયશાળામાં ઘોડા બંધાય છે, ગજશાળામાં હાથી બંધાય છે, રથશાળામાં રથો રહે છે અને આયુધશાળામાં અનેક પ્રકારના શસ્ત્રો તૈયાર રાખવામાં આવે છે. લેખકશાળા લહીઆઓને લખવા માટે બેસવાની છે. લેખશાળા રાજ્યના કારકુનોને બેસવાની પણ બનાવેલી છે. માંડવીઆ તેને માટે નિર્માણ કરેલ ઠેકાણે (માંડવી ઉપર) બેસીને શહેરમાં આવતા માલનું દાણ લેવાનું કામ કરે છે. ત્યાં અનેક પ્રકારનું કાપડ, અનેક પ્રકારના કરીઆણા હીંગ, મરી, સાકર, સોપારી વિગેરે વસ્તુઓ, તેમજ ત્રાંબું, પીત્તળ, રૂપું, સોનું, સીસું, લોઢું વિગેરે ધાતુઓ, હીરા, માણેક, મુક્તાફળ વિગેરે ઝવેરાત, લવીંગ, એલચી, કપૂર, બરાસ, જાઇફળ, જાવંત્રી અને ખાંડ, ટોપરા, અગરબ, પારો, સીંગોડા ને દ્રાક્ષ વિગેરે અનેક વસ્તુઓ આવે છે. તેની કિંમતના આં-

કનારા ત્યાં બેઠેલા હોય છે તે કિંમત આંકે છે, તે પ્રમાણે તેનું દાણ લેવાય છે. તેમાં લાખો ને કરોડો રૂપીઆ આવે છે.

કવિ કહે છે કે-આ પાટણ શહેરના વિસ્તારની કેટલીક વાત કરૂં ? ત્યાં તમામ પ્રકારના વ્યાપારીઓ આનંદથી વ્યાપાર કરી રહ્યા છે. વણઝારાઓ પણ અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ લઈ લઈને ત્યાં વેચવા આવે છે ત્યાં અનેક દાનશાળાઓ-પુણ્યશાળાઓ-પૌષધશાળાઓ-ધર્મશાળાઓ છે. દાનશાળામાં પાણી માંગે ત્યાં દુધ મળે છે. દાન, માન ને વિશ્વાસ મળે છે. એવું તે પાટણ શોભી રહ્યું છે. તેમાં શ્રી જિનેશ્વરના પ્રૌઢ એવા અનેક પ્રાસાદો છે કે જે ઇંદ્રપુરીની સાથે વાદ કરી રહ્યા છે. શહેરને લગતાં વાડી, વન, આરામ, બાગ, બગીચાઓ પણ પુષ્કળ છે. શહેરને લગતું સહસ્રલિંગ સરોવર છે તે માનસરોવરની જેવું શોભી રહ્યું છે. તેમાં અનેક પ્રકારના કમળો ઉગેલા છે અને પાણી ગંગાજળ જેવું મીઠું છે. તેમાં હંસ, મોર ને બગલા વિગેરે ઝીલી રહ્યા છે, ચકવાકો ક્રીડા કરી રહ્યા છે. તળાવની અંદર અનેક પ્રકારના મત્સ્યો અને કાચબાઓ વિગેરે જળચર જંતુઓ કલ્લોલ કરી રહ્યા છે. તે સરોવર ફરતી વાડી છે-બાગ છે-બગીચા છે. તેમાં શ્રીફળ, આમ્ર, ચંપક, નાગ, પુન્નાગ, તાલ, તમાલ, સાલ, જાંબુ, દાડિમ વિગેરેના તેમજ ચંદનના અનેક વૃક્ષો શોભી રહ્યા છે. તે નગરમાં કૂપ, કુંડ ને વાવડીઓ પુષ્કળ છે. ત્યાં સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ આવીને અમૃત જેવું જળ ભરી જાય છે. લોકો આનંદ કરી રહ્યા છે. સર્વત્ર માંગલિકની માળા જણાય છે. શોક તો કોઈ જગ્યાએ નજરે જ પડતો નથી.

તે નગરમાં બાવન વર્ણ વસે છે. તે કવિ નગરની શોભા

પૂરેપૂરી વર્ણવવા માટે કહી બતાવે છે. તે ધ્યાન દઈને સાંભળજો—વાંચજો.

૧ વાંડી, ૨ વન, ૩ વાંવો, ૪ વાળો, ૫ વેલી, ૬ વનિતા, ૭ વિવેક, ૮ વિચાર, ૯ વ્યાખ્યાની, ૧૦ વાદી, ૧૧ વીર, ૧૨ વીણા, ૧૩ વાંસળી ૧૪ વેશ્યા, ૧૫ વિપ્ર, ૧૬ વ્યાસ, ૧૭ વહોરા, ૧૮ વાણીઆ, ૧૯ વસ્તુઓ, ૨૦ વણઝારો, ૨૧ વ્યાપારી, ૨૨ વૈદ્ય, ૨૩ વૈષ્ણવ, ૨૪ વિશ્રામ ઠામ, ૨૫ વર્ણઅંધાર, ૨૬ વૃષભ, ૨૭ વિષ્ણુમૂર્તિ, ૨૮ વેદીઆ, ૨૯ વેષધારી, ૩૦ વસ્તીયાં, ૩૧ વિચિત્રલોકો, ૩૨ વચનશુદ્ધિવાળા, ૩૩ વિદ્યાવંત, ૩૪ વણકર, ૩૫ વ્યસની, ૩૬ વિચિત્ર દાતી, શિયળવાન, તપસ્વી ને ભાવનાવાળા, ૩૭ વિચિત્ર વરઘોડાઓ, ૩૮ વાજી, ૩૯ વહેલ, ૪૦ વીંગણા, ૪૧ વાનર, ૪૨ વાઘરી, ૪૩ વિદ્રુમ, (પરવાળા), ૪૪ વિરસ (વરનું વિશેષ), ૪૫ વારિ (પાણી), ૪૬ વાજિંત્ર, ૪૭ વેધાળા, ૪૮ વ્યાકરણી, ૪૯ વૈરાગી, ૫૦ વેદના જાણ, વેદનાના જાણ, ૫૨ વિષયના જાણ (વિષયના ભોગી) ઈત્યાદિ.

આ પાટણ નગરની શોભા કહી જાય તેમ નથી. જો સમુદ્રનું, આભનું કે આકાશનું માપ થઈ શકે તો તે કંઈ શકાય તેમ છે. તેમ, તેમાં કેટલા મનુષ્યો વસે છે તેની સંખ્યા પણ થઈ શકતી નથી. તે ઉપર એક બનેલો બનાવ બતાવીને કવિ વાંચનારને તેનો ખ્યાલ આપે છે.

એક વખત એક ચારણ સ્ત્રી—ભર્ત્તાર પાટણ જોવા આવ્યા. જોતાં જોતાં સાંજ પડી ગઈ. એટલામાં બે જણ છુટાં પડી ગયા. એટલે સ્ત્રીએ પોતાના ધણીને ઘણો શોધ્યો પણ પત્તો લાગ્યો નહીં; તેથી તેણે નગર બહાર ઉદ્યાનમાં રાજા પાસે જઈને કહ્યું કે—' મારા ધણીથી હું વિખુટી પડી ગઈ છું, માટે

અને મારો ધણી મેળવી આપો.' રાજાએ તેની નિશાની પૂછી એટલે તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે-'નામ રાણો છે ને જમણી આંખે કાણો છે.' રાજાએ તે જ વખતે પડહ વગાડ્યો કે-'નામે રાણા ને જમણી આંખે કાણા હોય તે સવારે દરબારમાં આવજો.' સવાર થઇ ત્યાં જમણી આંખે કાણા નામે રાણા દરબારમાં આવવા માંડ્યા. એકંદર સંખ્યા કરી તો ૯૯૯ થયા. પેલી સ્ત્રીને તેમાંથી તેનો ધણી શોધી લેવા કહ્યું પણ તેમાં ન જડવાથી ફરી પડહ વગડાવ્યો એટલે તે મળી ગયો. આટલા ઉપરથી તે શહેરમાં કેટલી વસ્તી હશે તે સમજી શકાય તેમ છે. આવું તે નગર વનરાજે વસાવ્યું.

તે નગરમાં નટ-નાટકીઆ પણ ઘણા હતા, પંડિતો ઘણા હતા, રાસ રમનારી બાળિકાઓ પણ ઘણી હતી કે જેને જોઇને સ્વર્ગમાં રહેલા દેવો પણ મોહ પામી જાય તેમ હતું. તે નગરમાં ભોગી મનુષ્યો જ વસતા હતા, રોગી તો કોઈ હતું જ નહીં. તેમ સ્ત્રી-ભર્ત્તારમાં સ્નેહ પણ ઇંદ્ર ઇંદ્રાણી જેવો હતો. પુરૂષો મહારૂપવંત હતા અને સ્ત્રીઓ પણ પદ્મિની, હસ્તિની ને ચિત્રણી ત્રણ જાતિની જ હતી; શંખણી તો હતી જ નહીં. લશ્કર પણ હાથી ઘોડા વિગેરેનું સંખ્યાબંધ હતું. હાથીઓ મદભરેલા મલપતા હતા. અશ્વો હેષારવ કરી રહ્યા હતા. એ નગરીને ઉપમા માત્ર ઇંદ્રપુરીની જ અપાય તેમ હતું. બીજી ઉપમા અપાય તેમ નહોતું; કારણ કે ઇંદ્રપુરી કરતાં પણ વધારે શોભાયમાન હતી.

તે નગરીમાં રાજા **વનરાજ** હતો કે જેની સર્વત્ર ખ્યાતિ પ્રસરેલી હતી. તેનું લશ્કર પારાવાર હતું અને સર્વ રાજાઓ તેને મસ્તક નમાવતા હતા. તે રાજાને રાણીઓ પણ ઘણી

હતી અને લક્ષ્મી પણ લેખાવિનાની હતી. આવું નગર તેણે વસાવ્યું અને તેનું નામ અણહિલપુરપાટણ અણહિલ ભરવાડના નામપરથી રાખ્યું, કારણ કે આ સ્થાન તેણે બતાવ્યું હતું. આવા નગરમાં આનંદથી રહેતાં એક દિવસ વનરાજને પોતાના ઉપગારી શ્રી શીલગુણસૂરિ મહારાજ સાંભર્યા. એટલે તેમને જ્યાં હતા ત્યાંથી પાટણ તેડાવ્યા અને પછી તેમના ઉપદેશથી પંચાસરા પ્રાસાદ બંધાવી તેમાં શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથજીની સ્થાપના પોતે કરી. પ્રાસાદ પણ એવો સુંદર બંધાવ્યો કે સર્વત્ર ખ્યાતિ પામ્યો. અંદર સોનાનો ઘંટ બાંધ્યો કે જેનો શબ્દ સાંભળતાં જ મનુષ્ય આનંદ પામે. આ સ્થાપના સંવત ૮૭૨ માં કરી. વનરાજ પચાસ વર્ષની ઉમરે રાજ્ય પામ્યો અને તેણે નિર્વિઘ્નપણે ૬૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. અનુક્રમે જૈનધર્મની આરાધના કરીને તે સદ્દગતિનું ભાજન થયો. (સદ્દગતિએ ગયો.)

વનરાજની પાટે તેનો પુત્ર યોગરાજ રાજા થયો, તેણે ૩૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેની પાટે તેનો પુત્ર ખીમરાજ રાજા થયો, તેણે ૨૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેની પાટે તેનો પુત્ર ભુઅડ રાજા થયો, તેણે ૨૯ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેની પાટે તેનો પુત્ર વૈરસિંહ રાજા થયો, તેણે ૨૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેની પાટે તેનો પુત્ર રત્નાદિત્ય રાજા થયો, તેણે ૧૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેની પાટે તેનો પુત્ર સામંતસિંહ રાજા થયો, તેણે ૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. આ પ્રમાણે ૧૯૬ વર્ષમાં સાત પાટ થઈ. સામંતસિંહને પુત્ર ન હોવાથી ભાણેજે રાજ્ય લીધું તેની હકીકત આ પ્રમાણે છે.

ભુઅડનો પુત્ર, [illegible] તેનો ચંદ્રાદિત્ય, તેનો સો:

દિત્ય, તેનો ભવનાદિત્ય, તેને ત્રણ પુત્ર થયા તેમાં મુખ્ય દેવક નામનો હતો. તે દેરપાટણ ફરતો ફરતો ગયો. ત્યાં જઇને તેણે સોમેશ્વરની ભક્તિ કરી. તેની ભક્તિથી તુષ્ટમાન થઇ તેણે આકાશવાણી કરી કે–' તું અણહિલપુરપાટણ જા. ત્યાં સામંતસિંહ રાજા છે. તેની બ્હેન તારા પર પ્રેમ કરશે તને પરણશે.'

આવી દેવવાણી સાંભળી તે અણહિલપુર આવ્યો. નગરમાં પ્રવેશ કરીને વિચારે છે કે–' હવે મારે ક્યાં જવું ?' એવામાં સામંતસિંહ રાજા ઘોડાપર ચડીને રયવાડી જતો હતો ત્યાં નીકળ્યો. તેનો ઘોડો (રેવંત) હંસની ચાલે ચાલ્યો જતો હતો, તેને રાજાએ ચાબુક માર્યો એટલે દેવકે ' હાય, હાય ' એમ શબ્દ કર્યો. રાજા તે સાંભળી ત્યાં ઉભો રહ્યો અને તેને પાસે બોલાવી ' હાય હાય ' કહેવાનું કારણ પૂછ્યું.

દેવક રાજકુમારે કહ્યું કે–' હે ગુણવંત રાજા ! સાંભળ. શાસ્ત્ર, શસ્ત્ર, વાણહી (ઉપાનહ), તુરી (અશ્વ), નર, નારી વીણા–જેવા પુરૂષના હાથમાં આવે છે તેવા થાય છે. તું સુપુરૂષ છે, અશ્વપર બેઠેલો છે, આ અશ્વ સુંદર ગતિએ ચાલ્યો જાય છે, તો તેને ચાબુક મારવો યોગ્ય નથી.' આ પ્રમાણેના તેના વાક્યોથી રાજા મનમાં બહુ ખુશી થયો અને તેને કળાવંત તેમજ રાજપુત્ર જાણીને પોતાની સાથે રાજમહેલમાં લઇ જઈ પોતાની બહેનને તેની સાથે પરણાવી. તેનું નામ લીલાદેવી હતું. તે અત્યંત રૂપવંતી હતી. દેવક તેને પૂરા હર્ષથી પરણ્યો. તેની સાથે સુખવિલાસ કરતાં ઘણો કાળ વ્યતિક્રમ્યો અન્યદા તેને ગર્ભ રહ્યો. પ્રસવ સમયે તે મરણ પામી એટલે તેનું પેટ વિદારીને પુત્રરૂપ ગર્ભ કાઢ્યો. આયુષ્યના બળથી

તે જીવતો નીકળ્યો. કર્ત્તા કહે છે કે–' જુઓ કર્મ કેવું બળવાન છે. જે સ્રી પરમ પ્રિય હતી તેનું પેટ પણ પુત્રની ખાતર વિદારવું પડયું. પ્રાણીને જ્યારે કર્મ ઉદયમાં આવે છે ત્યારે તેની પાસે તે રાંક છે '

" જુઓ ! કર્મના ઉદયથી જરાકુમારે કૃષ્ણને હણ્યા. વાસુદેવ કોઇથી ન હણાય પણ જરાકુમારના એક સામાન્ય બાણથી તેના પ્રાણ ગયા. કર્મે કરીને નળરાજાને માથે અનેક વિતક વિત્યા: દશરથ ને રામચંદ્રને વિયોગ થયો અને રામ લક્ષ્મણે વનવાસના અનેક પ્રકારના દુઃખો વેઠ્યા. હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ ડુંબને ઘરે પાણી ભર્યું. દ્રૌપદીના ચીર પાંડવોની નજરે દુર્યોધનની સભામાં દુઃશાસને ખેચ્યાં. પરાક્રમી પાંડવોએ વનવાસનું દુઃખ સહન કર્યું. મળેલું રાજ્ય જુગટામાં હારી ગયા. કોણિક જેવા પુત્રે શ્રેણિક જેવા રાજાને–પોતાના પિતાને કેદખાનામાં નાખ્યા અને દરરોજ ચાબુકો માર્યા. જુઓ ! વાઘણ થયેલી માતાએ પોતાના પુત્રને–મુનિ થયેલાને વિદાર્યો, કુબેરદત્તને કર્મનો એવો કુયોગ થયો કે જેથી બહેન સાથે પરણ્યો અને માતા સાથે ભોગની વાંચ્છા કરી: સનતકુમાર જેવા ચક્રવર્તીએ મુનિપણામાં અનેક પ્રકારના રોગો સહન કર્યા. કર્મની ગતિ મહા વિષમ છે. તેની પાસે શક્ર જેવાં પણ નિર્બળ થાય છે."

અહીં લીલાદેવી મરણ પામી તેથી તેના પતિને ઘણું દુઃખ થયું, કારણ કે અવસ્થાએ ઘર ભાંગે તે બહુ દુઃખ આપનાર છે. કહ્યું છે કે–' ત્રણ દુઃખ મહાદાહ કરનારા છે. ૧ પ્રૌઢવયે સ્રી મરણ પામે, વૃદ્ધાવસ્થાએ પુત્ર મરણ પામે અને બાપુકી જમીન બીજાને હાથ જાય.' રાજાએ આ દુઃખ બહુ

વ્યથાસાથે સહન કર્યું; પરંતુ તેમાં નિરૂપાયપણું હોવાથી છેવટે રાજાએ મન વાળ્યું અને પુત્રને જોઇને સ્ત્રીના વિરહનું દુઃખ તજી દીધું. પુત્રનો જન્મમહોત્સવ કર્યો અને તેનું મૂળરાજ નામ પાડ્યું. તેણે કેટલીક કળાઓ ગ્રહણ કરી. અનુક્રમે યૌવનાવસ્થા પામ્યો એટલે તેના મામાએ તેને રાજ્ય આપ્યું. પાછું કાંઈક કારણ પામીને લઇ લીધું; એટલે ભાણેજને રોષ ચડયો, તેથી અવસર મેળવીને તેણે મામાને મારી નાખ્યો અને પોતે રાજા થયો. આ પ્રમાણે કરવાથી તે કૃતઘ્ની કહેવાયો. મામાએ ઉપકાર કર્યો તેના બદલામાં એણે અપકાર કર્યો. વળી ધીરજ પણ રાખી ન શક્યો. મામો અપુત્રીઓ હતો, તેથી પરિણામે તો એને રાજ્ય આપવાનો જ હતો; પણ લોભ એવો દુષ્ટ છે કે તે કૃત્યાકૃત્યને ભૂલાવી દે છે અને અકૃત્ય કરાવી જગતમાં હલકાપણું કહેવરાવે છે. આ સંબંધમાં એક કવિએ કહ્યું છે કે—

જામાતા ને વીંછી વાઘ, મદ્યપાની મૂરખ અભાગ;
ભગિનીસુત પૃથ્વીનો નાથ, ગુણ કીધો નવિ જાણે સાત.

"જમાઈ, વીંછી, વાઘ, મદ્યપાન કરનારો, દુર્ભાગી એવો મૂર્ખ, ભાણેજ અને રાજા એ સાત કરેલો ગુણ જાણતા નથી."

અહીં ભાણેજ મૂળરાજે ગુણઉપર અવગુણ કર્યો. મામાને મારીને પોતે સંવત ૯૯૮ માં ગુજરાતનો ધણી થઈ પડયો. તેને ચામુંડ નામે પુત્ર થયો. તેણે ૧૩ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેને વલ્લભ નામે પુત્ર થયો, તેણે માત્ર છ મહિના જ રાજ્ય કર્યું. તેનો પુત્ર દુર્લભરાજ થયો, તેણે ૧૧॥ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેનો પુત્ર ભીમ નામે થયો, તેણે કુળની લાજ વધારી અને ૪૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. ભીમરાજાને બે સ્ત્રીઓ નિર્મળદેવી

ને ઉદયવતી નામે હતી. વિમળદેવીને ભીમરાજ નામે પુત્ર હતો અને ઉદયવતીને કર્ણ નામનો બહુ બળવાન પુત્ર હતો. ભીમરાજાએ યોગ્ય જાણીને કર્ણને રાજ્ય આપ્યું. કર્ણરાજા મહા પ્રતાપી થયો. તેણે નવો સૂર્ય ઉગે ને તપે તેમ રાજ્યનો પ્રકાશ વધાર્યો. તેણે રાજ્યમાંથી અન્યાયમાત્રને દૂર કર્યો અને સાત ડડાને દેશપાર કર્યા.

ડંડ ડાંડ ને ડુંબડ જેહ, ડાકિણ ડાકિણા કાઢયા તેહ;
ડર છઠ્ઠો દૂર કીઓ ડંભ, કાઢી રોપ્યો કીરતિ થંભ.

(અર્થ પ્રગટ છે.) કર્ણ રાજાએ ૨૯ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેના દેવગત થયા પછી તેની મીણલદેવી નામની પટરાણીને જેશંગ નામે પુત્ર થયો હતો. તેર રાજા થયો તેનું વૃત્તાંત નીચે પ્રમાણે છે. તે ખાસ ધ્યાન આપવા લાયક છે.

કર્ણાટક દેશના રાજા જયકેસરને મીણલ નામની પુત્રી હતી. તે યૌવનવતી થઇ એટલે તેનો વિવાહ કર્ણ સાથે કર્યો. તે મીણલ રૂપવંતી ન હોવાથી તે કર્ણરાજાને પસંદ પડી નહીં એટલે તે તેની સાથે બહુ વખત સુધી પરણ્યા નહીં. આ હકીકતથી અત્યંત ખેદ પામીને મીણલ કાષ્ટભક્ષણ કરવા એટલે બળી મરવા તૈયાર થઈ. આ વાતની કર્ણરાજાની માતાને ખબર પડવાથી તેણે કર્ણને કહ્યું કે–' હે પુત્ર ! મારૂં વચન માનીને તું મીણલને પરણ અને આપણા ક્ષત્રીય કુળની લાજ રાખ. એક વાર જે વસ્તુ આપણે સ્વીકારી તેને પછી પરહરવી યોગ્ય નથી; માટે તેને પરણીને પછી ગમે તેવી રીતે વર્તજે.' આ પ્રમાણે માતાના વારંવાર કહેવાથી કર્ણ તેને પરણ્યો, પણ તેને મહેલમાં રાખી મૂકી; તેની પાસે બીલકુલ ગયો જ નહીં.

અહીં મીણલદેવી કળાવાન હતી, ચતુર હતી, શીળવાન હતી, પણ રૂપરહિત હતી તેથી રાજાના તેની પાસે ન આવવાથી તેના મનમાં બહુ જ દુઃખ થયા કરતું હતું. તે વિચારતી કે 'ખાવા માટે ભાવતાં ભોજન મળે છે, પહેરવા માટે સોળ શણગાર છે, પણ પુરૂષ વિના મારો અવતાર વૃથા છે. મારે માતા, પિતા, બંધુઓ વિગેરે બીજા સંબંધીઓ ઘણા છે પણ એક પતિ વિના તે બધા કામના નથી, કેમકે પતિએ માની તેના સૌ સગા છે. તે વિના સગા શું કામના છે? જુઓ! એક સૂર્ય જગતમાં અજવાળું કરે છે; તારા ક્રોડો ગમે છે પણ તે તેવો પ્રકાશ આપી શકતા નથી. શરીરમાં એક જીવ હોય તો પાંચે ઇંદ્રિયો ઉપયોગી છે; તે શિવાય ઇંદ્રિયો હોય તો પણ શા કામની? અહીં જીવ તુલ્ય મારા સ્વામી છે અને ઇંદ્રિયો સમાન બીજો બધો પરિવાર છે. એક હંસ (આત્મા) વિના કાયા જેમ નકામી છે તે કાંઇ કરી શકતી નથી તેમ પુરૂષ વિના હું પણ નકામી છું. જેમ અંજનાને પવનંજયે તજી દીધી હતી, અમરકુમારે જેમ સુરસુંદરીને તજી હતી અને નળરાજાએ જેમ દમયંતીને તજી હતી તેમ મને મારા સ્વામીએ તજી દીધી છે" આ પ્રમાણે અહર્નિશ આર્તધ્યાન કર્યા કરતી હતી. કોઇકોઇવાર રાજ્યનો મંત્રી તેની પાસે આવતો હતો. તે કહેતો કે–'માતાજી! ધીરજ રાખો, પુણ્યવડે સૌ સારાં વાનાં થશે.'

એવા અવસરમાં એક માતંગી ત્યાં આવી. તે નવા નવા રૂપ કરતી હતી, વીણા બજાવવામાં બહુ કુશળ હતી; મોઢે પંચમ રાગનો આલાપ કરતી હતી, સ્વરૂપવંતી પણ હતી. તેને જોઇને અને તેના ગીત વાજીંત્ર સાંભળીને સામાન્ય મનુ-

ષ્યોને કામ વ્યાપે તેમાં તો શું નવાઇ, પણ મુનિજનના મન પણ ડોલાવે એવી હતી. કૃપણ પણ તેને ધન આપીને વશ કરવા તૈયાર થઇ જાય તેવી હતી. તેના રૂપ, રંગ ને રાગથી રાજા તેની ઉપર રીઝ્યો, કામાતુર થયો; તેથી તેનું મન આકુળવ્યાકુળ થવા માંડ્યું. તેણે મંત્રીને તેડાવ્યો અને પોતાના મનની હૃદય ખોલીને વાત કરી. છેવટે કહ્યું કે–' કોઇપણ રીતે તેને મારી પાસે લાવો, હું તેને મદ્યપાન કરાવીશ અને પછી તેની સાથે યથેચ્છપણે કામક્રીડા કરીશ.' આ હકીકત સાંભળી મંત્રી વિચારવા લાગ્યો કે—

' અહો ! પાંપી કામદેવને ધિક્કાર છે. તેણે અનેક સુર-નરને ખુવાર કર્યા છે. મુનિઓના વ્રત મૂકાવ્યા છે. જુઓ ! કામદેવે ઇંદ્રને ચૂકાવ્યો ને તાપસપત્નીની અહલ્યા સાથે લુબ્ધ કર્યો. ઇશ્વરને વશ કરી તેની પાસે સ્ત્રીસન્મુખ નાચ નચાવ્યો. બ્રહ્માને પણ ધ્યાનથી ચૂકાવ્યા. રાવણને રણડાવ્યો ને મુંજ-રાજા પાસે ભીખ મંગાવી. તેણે ચંદ્રને પણ કલંકિત કર્યો ને મણિરથને અપયશનું પાત્ર કર્યો. કુળવાળુઆને વ્રતથી ચૂકવી વેશ્યાવશ કર્યો. રહનેમિને પણ ધ્યાનથી ચૂકવી રાજિમતી પાસે પ્રાર્થના કરાવી. કામદેવે લક્ષ્મણા સાધ્વીના ચિત્તને ડામાડોળ કર્યું. ગૌતમ ઋષિની અહલ્યાને પણ છોડી નહીં. ચૂલણીએ ચક્રવર્તી સરખા પુત્રની માતા છતાં દીર્ઘરાજાની સાથે લંપટ થઇને પુત્રને મારવાનો પ્રપંચ રચ્યો. કામે કયવન્ના શેઠને પણ પોતાને વશ કર્યો, અવંતી નગરનો કોટ પડાવ્યો, બ્રહ્મદત્તને સાતમી નરકે પહોંચાડ્યો, છતાં હજુ ત્યાં રહ્યો રહ્યો ચારુ-મતી (સ્ત્રીરત્ન) ને સંભારે છે, આ બધો તેનો જ પ્રતાપ છે. તેણે આર્દ્રકુમારને સંસારી કર્યો, નંદીષેણને વેશ્યાને ત્યાં

બાર વર્ષ રાખ્યો. કંડરીક મુનિપણું છોડી એક દિવસમાં નરકગામી થયો. અષાઢાભૂતિપાસે નાચ કરાવ્યો. અરણિક મુનિ જેવાને સ્ત્રીને વશ કર્યા. એવો પાપી કામદેવ કોઇનો પકડ્યો પકડાય તેમ નથી. તેના બળથી ઉત્તમ કુળના રાજાઓ નીચ સ્ત્રી સાથે રમે ને ખાય-પીએ, તેમ વિપુળ કુળમાં માતા થયેલ સ્ત્રી નીચને ઘરે જઇને તેની સાથે રમે. રે પાપી કામદેવ! તને ધિક્કાર છે. દેવ મનુષ્ય અને તિર્યંચમાં બધે તું વ્યાપી રહ્યો છે. તને ઇશ્વરે શ્રાપ આપીને અનંગ કર્યો તે યોગ્ય જ કરેલ છે, તું તેને લાયક જ છે; પરંતુ અનંગ થયા છતાં તું ઉધમાત કર્યા વિના રહેતો નથી. જગત બધાને ડોલાવે છે."

અહીં નાટકણીને દેખીને મોહ પામેલ કર્ણરાજા માટે મંત્રી વિચાર કરે છે કે-'રાજા આવી નીચ નાટકણી સાથે રમશે એ બહુ અઘટિત થશે. ઉત્તમ મનુષ્યનો એ આચાર નથી; પરંતુ હવે તેનો કાંઈ ઉપાય કરવો જોઇએ.' આ પ્રમાણે વિચારતાં તેને એક યુક્તિ સૂઝી. તેણે તરતજ મીણલદેવી પાસે જઈ તેને પેલી નાટકણીની જેવો જ વેશ પહેરાવી, શણગાર સજાવી, અમુક બોલ બોલવાના શીખવી રાજા પાસે એકાંતમાં મોકલી. રાજાએ તેને આવેલી જોતાં જ અત્યંત કામવશ હોવાથી કાંઇપણ વધારે પૂછપરછ ન કરતાં તેની સાથે ભોગવિલાસ કર્યો. જાત-ભાત-નામ-ઠામ કાંઇ પૂછયું નહીં. 'અર્થી દોષનો વિચાર કરતો નથી, ભૂખ્યો પાત્રાપાત્ર જોતો નથી અને કામી કુળ ઓળખતો નથી.' તેમ રાજાએ પણ વધારે તજવીજ કરી નહીં. મીણલદેવીએ મનમાં વિચાર કરીને રાજાની નામાંકિત મુદ્રિકા નિશાની તરીકે માગી લીધી. તે રાજાએ આપી. પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો એટલે મીણલદેવી પોતાને સ્થાનકે ચાલી ગઇ.

હવે પ્રભાત થતાં રાજાને પોતાના અપકૃત્ય માટે અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થવા માંડ્યો. તેણે વિચાર્યું કે-'અરે રે! મને મોટું પાપ લાગ્યું. મેં મહાન્ અકાર્ય કર્યું. એ વેશ્યા વળી અંત્યજ, હું ક્ષત્રી તેમાં પણ ઉત્તમ કુળવાન. આ તો કાગડી સાથે હંસ, ભુંડણી સાથે સિંહ અને ગધેડી સાથે બ્રાહ્મણ લુબ્ધ થાય તેવું થયું. એ વેશ્યા સ્રી ગધેડી જેવી અને હું રાજા બ્રાહ્મણ જેવો. તેણે આ શું કર્યું? હવે આવું અકાર્ય કરીને જીવવું તે વૃથા છે! ત્યારે શું હું ઝેર ખાઉં? કુવામાં પડું? કે ઝંપાપાત કરૂં? શું કરૂં?' આમ વિચારતો અને પારાવાર પશ્ચાત્તાપ કરતો રાજા ખાતો નહોતો, પીતો નહોતો અને બેસી રહ્યો હતો. તે હકીકત સાંભળી મંત્રી તેની પાસે આવ્યો.

મંત્રીને જોતાં જ રાજા તેની ઉપર ખીજી ઉઠ્યો. રાજાએ કહ્યું કે-'રે મંત્રી! તું લુણહરામી થયો, તેં મને સારી બુદ્ધિ કેમ ન આપી? હું મતિમૂઢ થઇ ગયો હતો, પણ તારી બુદ્ધિ તો ઠેકાણે હતી? તેં મને અકાર્ય કરતાં વાર્યો કેમ નહીં? તારી સાન ક્યાં જતી રહી?' મંત્રી કહે કે-'હે રાજન્! તમે શાંત થાઓ તો હું કહું. જુઓ! મેં તો મારાપણું જાળવ્યું છે. મેં આપની પાસે તે નાટકણીને મોકલી નથી, પણ આપની ભીલડીને જ મોકલી છે, હું ભૂલ્યો નથી, માટે મારા ઉપર રીસ કરશો નહીં.' રાજા આ ખુલાસો સાંભળી બહુ જ ખુશી થયો. મંત્રીનું વધારે સન્માન કરી તેને સારી રીતે વસ્ત્રાભૂષણો આપી તેની પ્રશંસા કરી. રાજાએ કહ્યું કે-'હે મંત્રીશ્વર! તને ધન્ય છે, સાબાશ છે. સારા મંત્રી વિના રાજ્ય સૂનું કહેવાય છે તે ખરી વાત છે. સારા મંત્રી વિના રાજા સારૂં કાર્ય કરી શકતો નથી. મંત્રી વિના રાજાની લાજ રહેતી

નથી તેમ વધતી પણ નથી. હે મંત્રી ! તેં આજે મારૂં ખરે-ખરૂં કામ કર્યું છે. કહ્યું છે કે—

મંત્રી કટક ચડયા ફેરવે, જિમ કવિતા મન ચિંત્યું કવે,
તિમ મંત્રી રાખે ઘરસૂત્ર, મંત્રી વિણ શ્યા બંધવ પુત્ર.

આ પ્રમાણે મંત્રીની પ્રશંસા કરીને રાજાએ પોતાની નિશાની માગી એટલે મત્રીએ મીણલદેવી પાસેથી મુદ્રિકા લાવી દીધી. રાજા તે જોઇને બહુ ખુશી થયો. પૂર્વે નિમિત્તિ-યાએ કહ્યું હતું તે વચન પણં સાચું થયું. રાણીને તે જ દિવસે ગર્ભ રહ્યો અને તે અનુક્રમે વધવા માંડયો.

આ હકીકત તેની શોકય બીજી રાણીના જાણવામાં આવતાં તેણે કામણ કરીને જમીનમાં દાટ્યા, એટલે મીણલનો ગર્ભ અંદર સ્થંભી રહ્યો. ગર્ભસ્થિતિ પૂર્ણ થયા છતાં પણ પ્રસવ થઇ શકયો નહીં.

(અહીં રાસના કર્ત્તાએ કામણના કેટલાક પ્રકાર બતાવ્યા છે; પરંતુ તે નિરૂપયોગી જણાવાથી આ રહસ્યમાં દાખલ કર્યા નથી.)

મીણલદેવીના ઉદરમાં સ્થંભિત કરેલો ગર્ભ બાર વર્ષ-પર્યંત રહ્યો, ઉદર પણ ગર્ભ વધવાથી ઘણું વૃદ્ધિ પામ્યું, પીડા પારાવાર થવા લાગી; તેથી છેવટે તીર્થે જઇને પ્રાણ-ત્યાગ કરવાની ધારણાથી મીણલદેવીએ દ્વારકા તરફ પ્રયાણ કર્યું. પ્રાણત્યાગ કરવા માટે બળી મરવાનો, ઝેર ખાવાનો તેમજ બીજા પ્રકારે પણ મરણ પામવાનો બહુ વિચાર કર્યો; પણ તે રાજાએ અમલમાં મૂકવા ન દીધા તેથી તીર્થે જઇને સ્વાભાવિક રીતે પ્રાણ તજવાની ધારણાથી મીણલદેવી નીકળી. માર્ગમાં **કારેલી** નામનું ગામ આવ્યું. ત્યાં એક બુદ્ધિમાન્

યોગી મળી ગયો. તેણે મીણલને પોતાના મકાનમાં રાખી એક મુદ્દામ માણસ સાથે પત્ર લખીને પાટણ મોકલ્યો. તેમાં ખબર આપ્યા કે–' મીણલને ગર્ભ પ્રસવ થયો છે અને પુત્ર આવ્યો છે.' આ ખબર આવતાં કર્ણરાજા બહુ હર્ષિત થયો. તેણે શહેરમાં જન્મોત્સવ કરાવ્યો અને રાજદ્વારે તોરણો બંધાવ્યા. આ બધી ધામધુમ જોઇને કામણ કરનારી શોકયના મનમાં વિચાર થયો કે–' શું બાર વર્ષ થઈ જવાથી ભૂમિમાં કામણ દાટ્યા છે તે સડી ગયા કે શું થયું જેથી પુત્ર પ્રસવી શકયો ?' આવી શંકા થવાથી તેણે જ્યાં કામણ દાટેલા હતા ત્યાં જઇ જમીન ખોદીને કામણ બહાર કાઢ્યા તે જ વખતે અહીં મીણલને પુત્ર પ્રસવ થયો. પેલા યોગીએ પછી બીજો મુદ્દામ માણસ મોકલી વધામણી આપી કે–' હવે ખરેખરો પુત્ર પ્રસવ થયો છે.' તેથી રાજાએ વિશેષ પ્રકારે જન્મોચ્છવ કર્યો.

અહીં પેલી શોક્યને તો કામણ દાટેલા તે કાઢતાં એવા ને એવા લાગ્યા તેથી પાછા ફરીને દાટ્યા, પણ હવે શું કામના ? અહીં પ્રસવ તો થઈ ગયો તેથી તે શોકય પોતાના પ્રયાસમાં નાસીપાસ થઇ.

અહીં વિચારવાનું એ છે કે બુદ્ધિ શું કામ કરે છે ? પ્રથમ મંત્રીની બુદ્ધિએ કામ કર્યું કે જેથી રાજા ઉન્માર્ગે જતો અટકયો અને મીણલની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ. ત્યારપછી યોગીની બુદ્ધિએ કામ કર્યું. તેણે કલ્પના કરી કે–' પુત્ર પ્રસવના ખબર પડતાં જરૂર કામણ કરનાર કામણ તપાસશે અને તે તપાસવા માટે બહાર કાઢતાં જ અહીં પ્રસવ થઈ જશે.' આ કલ્પના સાચી પડી ને કાર્ય સિદ્ધ થયું. જે કામ લાખો રૂપીઆથી થતું નથી તે બુદ્ધિથી થાય છે. બુદ્ધિની ખૂબી જ

જુદી છે. બુદ્ધિમાન્ જુદું જ કામ કરે છે. આગળ પણ બુદ્ધિનું જ દૃષ્ટાંત આવે છે.

આ પુત્રનું નામ કર્ણરાજાએ **જયસિંહ** પાડયું. તે આગળ જતાં બહુ પરાક્રમી નીવડયો. તેણે ઘણી પૃથ્વી મેળવી અને ગુજરાતનો પ્રખ્યાત રાજા થયો. તેની કીર્તિ પણ બહુ વિસ્તાર પામી. તેણે પોતાના નામ સાથે સિદ્ધરાજ શબ્દ જોડી દીધો એટલે તે સિદ્ધરાજ જયસિંહ કહેવાણો.

અન્યદા પાટણના વિપ્રો તીર્થયાત્રા કરવા નીકળ્યા, તે ફરતા ફરતા હિમાલય પર્વતે ગયા. હિમાલય ઉપર ચડ્યા ત્યાં તેઓએ એક **અચલનાથ** નામના યોગીને દીઠો. તેની પાસે સિદ્ધિ ને બુદ્ધિ નામે બે યોગિનીઓ પણ હતી. ત્યાં વાત નીકળતાં બ્રાહ્મણોએ પોતાના રાજાનું નામ સિદ્ધરાજ કહ્યું. એટલે પેલી યોગિનીઓ બોલી કે-'તેણે સિદ્ધરાજ નામ શા ઉપરથી ધરાવ્યું ? તેની પાસે એવી શું સિદ્ધિ છે ?' એટલે પેલા બ્રાહ્મણ બોલ્યા કે-'અમને તો તેના નામની ખબર છે. સિદ્ધિની કાંઈ ખબર નથી.' એટલે એ બંને યોગિનીઓ કેળના પત્રપર બેસીને પાટણ આવી અને જ્યાં સિદ્ધરાજ રાજસભામાં બેઠેલ છે ત્યાં આકાશમાં અધર આવીને સ્થિત થઇ. સિદ્ધરાજે તેનો સત્કાર કર્યો. ઘણી વાતો કરી. છેવટે તે યોગિનીઓએ પૂછ્યું કે-'તમે સિદ્ધરાજનું બિરૂદ શા કારણથી ધરાવો છો ? તમારી પાસે એવી સિદ્ધિ શું છે ? સિદ્ધ નામ તો તે ધરાવી શકે કે જે આકાશમાં ફરતો હોય, સાપોને ખેલવતો હોય, આઠ મહાસિદ્ધિ કબજે કરી હોય.' સિદ્ધરાજ આનો જવાબ આપી શકયો નહીં તેથી ચિંતાતુર થયો. મંત્રીઓ પણ વિચારમાં પડી ગયા, તેઓ પણ કાંઈ બોલી

શકયા નહીં. રાજા વિચારે છે કે-' મારા મંત્રી મારૂં આટલું બધું દ્રવ્ય ખાય છે, પણ ખરી વખતે બુદ્ધિ ચલાવી શકતા નથી; તેથી તે ખર્ચ બધો નિષ્ફળ છે.' પછી સિદ્ધરાજે તે યોગિનીઓને કહ્યું કે-' તમે આજે જ આવ્યા છો. હજુ શ્રમે ભરેલા છો, તેથી આપણા ઉતારામાં વિશ્રામ લ્યો. આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર કાલે આપીશ.' આવો ઉત્તર મળવાથી યોગિનીઓ તેમને માટે નીમેલા ઉતારે ગઈ અને રાજા રાજ-મહેલમાં ગયો.

રાજા બહુ જ ચિંતાતુર થઇ ગયો. તેની ક્ષુધા ને નિદ્રા બંને જતાં રહ્યાં. શું ઉત્તર આપવો તે સૂજયું નહિ. હવે તે શહેરમાં એક **સાકરીઓ** હરપાળ કરીને પ્રવીણ માણસ વસે છે. તેને **સજ્જન** નામે પુત્ર છે. તેણે રાજાની ચિંતાસંબંધી વાત સાંભળી. એટલે પુત્ર પિતાને પૂછે છે કે-' હે પૂજ્ય પિતાશ્રી! આપણા રાજાની આ ચિંતા શી રીતે દૂર થશે?' હરપાળે કહ્યું કે-' બ્હાલા પુત્ર! પ્રથમ જ્યારે કર્ણરાજા રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે આવા કૌતુક ઘણા આવતા હતા, તે વખતે મેં ઘણી ચિંતાઓ દૂર કરી છે, પણ હમણાં તો **જેશંગદે** રાજા યુવાન છે, તેને ગરઢા (વૃદ્ધ) જ કોઈ ગમતો નથી, નાનાઓ ગમે છે, તેની ઉપર રાગ રાખે છે, એટલે આપણો બોલવાનો લાગ નથી; નહિ તો આવી ચિંતા તો હું સહજમાં દૂર કરી દઉં.' આ પ્રમાણે વાત થાય છે તે વખત તેના મકાન પાસે થઇને મંત્રી નીકળ્યા. તેણે તે વાત સાંભળી એટલે તરતજ સિદ્ધરાજ પાસે જઇને તે વાત કરી. રાજા બહુ જ પ્રસન્ન થયો, એટલે તે મંત્રીને કહ્યું કે-' તમે જ જાઓ અને હમણાં જ તેને અહીં લઇ આવો.'

રાજાનો હુકમ મળતાં જ મંત્રી હરપાળને ત્યાં ગયા અને વિવેકપૂર્વક ' રાજા બોલાવે છે માટે ત્યાં પધારો ' એમ કહ્યું. તેના ઉત્તરમાં હરપાળ બોલ્યો કે-" મંત્રીજી ! આપ પધાર્યા તે બહુ સારૂં કર્યું, રાજાજી તેડાવે છે તે જાણી મને આનંદ થયો, પણ ત્યાં મારી જેવા ગરઢાનું શું કામ છે ?

કિશ્યું કામ ગરઢાતણું, શું પૂછે અમહ રાય;
ઇંદ્રી પાંચ હીણા પડયા, વચન વાદ નવિ થાય.

અમારૂં મોઢું કરચલીઓવાળું થઇ ગયું છે, નાક ચુએ છે, આંખમાંથી પાણી ગળે છે, કેડ ભાંગીને બેવડ વળી ગઇ છે, પગ ધ્રુજે છે, માથું હલ્યા કરે છે, કાને બેરપ આવી છે, ખાધું પચતું નથી, લોભ, લાલચ, લાળ, લોલુપતા એવા લલ્લા ઘડપણમાં વૃદ્ધિ પામે છે, ચિંતવ્યું કામ થતું નથી, ધર્મ-ધ્યાન કરવાની હોંશ ઘણી થાય છે પણ તે મનની મનમાં રહે છે, બરાબર થઇ શકતું નથી; માટે મને ત્યાં લઈ જવાથી શું લાભ છે ? વળી હે મંત્રી ! હું ઘરડો અને રાજા બાળક તેની પ્રીતિ શી રીતે થાય ? અણઘટતી પ્રીતિ શોભે નહિ. બાળક સાથે મૈત્રી, અણસમયે બોલવું (ઉત્તર દેવો), કારણ વિના ખડ ખડ હસવું, સ્ત્રી સાથે વિવાદ, નીચની સેવા, આપ-વડાઇ કરવાની ટેવ અને હાડકા ખડખડે છતાં હોંશે હીંડવું. એ સાત વાના શોભતા નથી; તેથી હું ત્યાં આવવા ઈચ્છતો નથી. તમે રાજાજીને જઇને કહો. વળી હું કાંઈ વાદવિવાદમાં જાણતો નથી, તેથી એ પૃથ્વીનાથને ઉત્તર પણ શું દઉં ? તેથી મારાથી રાજભુવનમાં અવાશે નહીં. ત્યાં આવવાથી મારૂં ધર્મકાર્ય સીદાય અને બીજી કાંઈ સિદ્ધિ થાય નહીં. "

આ પ્રમાણેનો હરપાળનો ઉત્તર સાંભળી મંત્રી બોલ્યા કે-" હે હરપાળ ! તમે સમજુ છો, તો તમને આવો ઉત્તર આપવો ઘટે નહીં. રાજાને દુહવીએ નહીં. નીતિમાં પણ કહ્યું છે કે-

રાજા તસ્કર મૃગપતિ સાપ, શસ્ત્રપાણી દુહવે સંતાપ;
કવિ બાળક પ્રેમે તેડીએ, પણ સાતેને નવિ છેડીએ.

" હે હરપાળ ! હું તમને શું શિખામણ દઉં ? તમારી પાસે હું બાળક કહેવાઉં, તમે બધી વાત સમજો છો તેથી વાંકી-વસમી વાત છોડી દઇને રાજા પાસે ચાલો." આ પ્રમાણે મંત્રીના વચનો સાંભળીને હરપાળ તરતજ રાજા પાસે જવા તૈયાર થયો અને મંત્રી સાથે રાજા પાસે ગયો. રાજાએ તેને આવતો દેખતાંજ કાકા કહીને બોલાવ્યો. તે સાંભળી હરપાળ હસીને બોલ્યો કે-" હે રાજાજી ! તમે કામે કાકો કહો છો, પણ એમ કહીને આપે મારી લાજ વધારી છે, તો હવે મારા સરખું કામ હોય તે કહો કેમકે-

એક કવિએ કહ્યું છે કે-

સિંહડો અન્ન કીમે નવિ જમે,
તિમ તુમને ગરઢો નવિ ગમે;
અસમર્થ નામ ધરાવે સાધ,
જિનપૂજે જવ પાડચો વિરોધ. ૧
વૃદ્ધ વેશ્યા જેમ શીળે રહે,
તિમ કામે મુજ કાકો કહે;
જેમ સુખીયાને ન ગમે દુઃખી,
ન ગમે તપીયાને જેમ ભખી. ૨
સાતે સાયર હું ભમ્યો, જંબૂદ્વીપ પયઠ્ઠ;
કારણ વિહુણી પ્રીતડી, કરતો કોય મ દીઠ. ૧

સ્વારથ સહુકો વલ્લહો, પરવલ્લહ ન કોય;
વચ્છ ધેનુને પરિહરે, જો થણ દુધ ન હોય. ૨

"સ્વાર્થ સહુને વહાલો છે, પરાર્થ કોઈને વહાલો નથી. વાછડો પણ જો પોતાની માતા ગાયના સ્તનમાં (આંચળમાં) દુધ ન હોય તો તેને તજી દે છે."

હરપાળના આ પ્રમાણેનાં વચનો સાંભળીને જેસિંગદે રાજા બોલ્યા કે-"હરપાળ! હું મૂર્ખમતિવાળો ને બાળક રાજા છું; તેથીજ મેં તમારી સેવા આજ સુધીમાં ન કરી તે મોટી ભૂલ કરી છે, પણ તમે ગરઢા છો, તો અત્યારે તમારે મારી લાજ રાખવાની છે. તમારે યોગ્ય કામ આવ્યું છે, માટે તમે આ આવેલી યોગિનીઓને જવાબ આપો, તમારાથી જ મારો પ્રતાપ વધવાનો છે, ને લાજ રહેવાની છે."

તે સાંભળી હરપાળ બોલ્યો કે-"હે રાજેંદ્ર! એ વાતની ચિંતા ન કરો. હું આપના પ્રતાપથી તેને પરાસ્ત કરી દઈશ. તમે મને ચંદ્રહાસ લોહની તરવાર આપો. તેની મુઠ કાયમ રાખીને તરવાર હું સાકરની બનાવી લાવીશ, પણ એવી બનાવીશ કે તે લોહની છે એમજ જણાય. પછી તે તરવાર તમને ખાવાનું કહીશ, એટલે તમે આખી તરવાર ખાઈ જજો, તેની માત્ર મુઠ રહેશે એટલે હું તમારો હાથ પકડી લઇને કહીશ કે-'હવે આટલું તો તેને ખાવા દ્યો.' તે વખતે તમે કહેજો કે-'એઠી હોવાથી ધોઈને આપો.' એટલે હું કહીશ કે-'એમાં ધોવાની કાંઇ જરૂર નથી, છતાં આપ કહો છો તો લ્યો ધોઈને આપું.' એમ કહી તેના હાથમાં આપીશ, તે હાથમાં લઇને જોશે તો મુઠ લોઢાની જ હોવાથી તે ખાઇ શકશે નહીં અને પરાસ્ત થઈને ચાલી જશે. આ કાર્યને માટે આઠ દિવસની મુદત નાંખજો."

રાજાએ તે વાત કબૂલ કરીને યોગિનીઓને આઠ દિવસનો વાયદો કહેવરાવી દીધો. હરપાળ રાજાની રજા લઇને ઘરે આવ્યો અને આઠ દિવસમાં સાકરની તરવાર બનાવી એક બીજા માણસના હાથમાં આપીને તેને બોલવાનું શીખવી રાખ્યું. પછી આઠમે દિવસે રાજા સભા ભરીને બેઠા એટલે હરપાળ આવ્યો અને પેલી યોગિનીઓ પણ કમળપત્ર ઉપર બેસીને ત્યાં આવી. લોકો પણ ઘણા જોવા મળ્યા પછી હરપાળે રાજાને કહ્યું કે—" હે મહારાજ! તમે કોઇ અપૂર્વ કળા બતાવો કે જેથી આ સિદ્ધિ ને બુદ્ધિ ખુશી થાય અને સહુ લોક પણ જોઇને રાજી થાય." રાજા હસીને બોલ્યો કે—" હે હરપાળ! પુરૂષની બહોંતેર કળા છે, તેમાંથી જે કળા કહો તે કળા દેખાડું." હરપાળ બોલ્યો કે—" હે મહારાજ! મને તો લોહભક્ષણની કળા બતાવો, મારે તો તે કળા જોવી છે; કેમકે કોઇ ઠેકાણે એ કળા મેં જોઇ નથી." રાજાએ કહ્યું કે—" મંગાવો ત્યારે તમને ગમે તે લોહ, હું તેનું ભક્ષણ કરી જઉં ".

આ પ્રમાણે વાત ચાલે છે તેવામાં પેલો શીખવી રાખેલો સુભટ એકદમ રાજસભામાં આવ્યો અને રાજાને સલામ ભરીને બોલ્યો કે-' હે મહારાજ! કલ્યાણકટના સ્વામી પરમાર રાજાએ આપને હાથી, ઘોડા, રથ અને હથિયારો વિગેરેની પુષ્કળ ભેટ મોકલી છે અને આ એક ચંદ્રહાસ ખડ્ગ ખાસ તમારે માટે મોકલ્યું છે.' એમ કહીને તેણે તે મ્યાનની બહાર કાઢયું. એટલે તેજથી ઝળહળાટ કરવા માંડ્યું. રાજા તે હાથમાં લઇને તેની વારંવાર પ્રશંસા કરવા લાગ્યા, એટલે હરપાળ એકદમ ઉભો થઇને બોલ્યો કે—" હે સ્વામી! એના બહુ વખાણ શું કરો છો, એવા તો ઘણાએ ખડ્ગો થાય છે, માટે હમણાં તો તમારી

કળા બતાવો." એટલે રાજાએ કહ્યું કે-' વારૂ, પણ તમે લોહ મંગાવ્યું ?' એટલે તે બોલ્યો કે-' બીજું લોહ શું મંગાવવું? આ તમારા હાથમાં છે તે તલવાર જ ખાઇ બતાવો.' એટલે રાજાએ સભાસમક્ષ ખાવા માંડી. આગી તલવાર ખવાઈ રહી ને માત્ર મુઠ બાકી રહી એટલે હરપાળે હાથ ઘોઆી લીધો અને કહ્યું કે-" હે રાજેંદ્ર ! તમે આખું ખડ્ગ ખાઈ ગયા તો હવે મુઠ પણ ખાઇ જશો એમાં કાંઈ નવાઈ નથી, પણ અમારે આ યોગિનીઓની શક્તિ જોવી છે તેથી એટલું એને ખાવા આપો. કુળવધૂની ખબર તેની ચાલથી જ પડી જાય છે અને કવિ એક કાવ્ય બોલે ત્યાં ઓળખાઇ જાય છે. વળી જે સમુદ્ર તરી જાય તેને પછી સરોવર તરવું શું હિસાબમાં છે? ક્ષીર, ખાંડ ને ઘૃતને જીરવનાર તમે તીક્ષ્ણ ખડ્ગ ખાઈ ગયા તો હવે મુઠનો શો હિસાબ છે? માટે હવે તે તો આ સિદ્ધિ બુદ્ધિને જ ખાવા દ્યો."

રાજા બોલ્યા કે-' તેં વાત કરી તે ખરી, પણ મારી એઠેલી આ તલવાર તેને કેમ આપું?' હરપાળ કહે કે-' એમ હોય તો લાવો હું ધોઇને તેને આપું.' રાજાએ તેને મુઠ આપી એટલે તેણે ધોઇને યોગિનીની સામે ધરી કહ્યું કે-' લ્યો આટલું તો હવે તમે ખાઈ જાઓ અને ન ખાઈ શકો તો માન મૂકીને સદ્ધરાજને પગે લાગો.' તે સાંભળીને બન્ને યોગિનીના મુખ ઝાંખા થઈ ગયા. તે બોલી કે-" એ અમારૂં કામ નહીં, અમે લોહ ખાઈ ન શકીએ. હે સિદ્ધરાજ રાજા! તું ખરેખરો સિદ્ધરાજ છો. અમે તમારી ખોટી ઇર્ષ્યા કરી તેથી હવે પસ્તાવો થાય છે. તમારી લોહભક્ષણની કળા જોઇને અમે પ્રસન્ન થયા છીએ." આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરીને તે બંને પોતાને સ્થાનકે ચાલી ગઇ.

પછી રાજાએ હરપાળને નગરશેઠની પદવી આપી. નગરના લોકો પણ બધા ખુશી થયા.

સિદ્ધરાજે પોતાનું નામ બારમો રૂદ્ર ઠરાવ્યું. પછી તેણે માળવ દેશમાં ધારાનગરીએ જઈ ત્યાંના રાજા **નરવરરાયને** બાંધીને વશ કર્યો. ત્યાંથી મહોણકપાટણ જઈને ત્યાંના રાજા **મદનવલ્લભને** જીતી ૯૬ ક્રોડ દ્રવ્ય દંડમાં લીધું ને કેટલાક ગામો લીધા. એવી રીતે તેણે ઘણા વૈરીઓને વશ કર્યા, દ્રવ્ય પણ ઘણું મેળવ્યું. ઉપરાંત પુણ્યયોગે **સાજણદે** પ્રધાન મળી ગયો. તેની હકીકત આ પ્રમાણે છેઃ—

ઉંદિરા નામના ગામમાં **સાજણદે** નામનો શેઠ રહેતો હતો. કર્મયોગે તે નિર્ધન થઇ ગયો અને દુઃખે પેટ ભરવા લાગ્યો. તેની કુળદેવીએ તેને કહ્યું કે–' હે સાજણદે ! તું ખંભાત જા. ત્યાં તને ઋદ્ધિ–સિદ્ધિ–સંપત્તિ ઘણી મળશે અને તારી ખ્યાતિ થશે.' કુળદેવીના વચનથી તે ખંભાત તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં સક્કરપુર ગામ આવ્યું. ત્યાં ઘણા ભાવસારો રંગવાનું કામ કરતા હતા. તે ગામમાં તે એક ભાવસારનું ઘર ભાડે લઈને રહ્યો. ત્યાં કેટલોક કાળ વ્યતીત થયો. પછી જ્યારે અશુભનો ઉદય પૂર્ણ થયો અને પુન્યનો ઉદય થયો ત્યારે તેને તે ઘરની જમીનમાંથી દ્રવ્ય મળ્યું. એ કનકમય દ્રવ્ય જોઇને સાજણદેએ વિચાર કર્યો કે–' આ દ્રવ્ય મારે કલ્પે નહીં, આનો માલિક હું થઇ શકું નહિ. આનો માલિક તો આ ઘરવાળો ગણાય.' આમ વિચારીને તેણે તે ઘરવાળા રંગનારપાસે જઈને તે કઢા મૂકી અને તે લેવા કહ્યું. રંગરેજે કહ્યું કે–' હે શેઠ ! આ ધન મારા ભાગ્યનું નથી. તમારા ભાગ્યનું છે, માટે તમે જ રાખો. જો મારા ભાગ્યનું હોત તો મને

મળત. મેં એ દ્રવ્ય શોધવા માટે આ ઘરની જમીન ૨૧ વાર ખોદી હતી, પણ મને દ્રવ્ય મળ્યું નહોતું; તેથી હવે જ તમને આ દ્રવ્ય આપ્યું છે.' કર્તા કહે છે કે-'હું તો આ બંનેને પ્રશંસાપાત્ર ગણું છું; કારણ કે આટલું દ્રવ્ય જોતાં બંને જણાએ અજબ ધીરજ (નિર્લોભતા) રાખી છે.' શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-'૧ નિર્ધનપણું છતાં જે પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરે નહીં, ૨ યૌવન વય છતાં ઇન્દ્રિયોને વશ થાય નહીં, ૩ કારણ પડ્યે પણ જૂઠું બોલે નહિ, ૪ ધન મળ્યાં છતાં અભિમાન કરે નહીં, ૫ દાન દેતાં છતાં કીર્તિને ઇચ્છે નહિ, ૬ શક્તિ છતાં પણ પરની ઉપર કોપ કરે નહીં અને ૭ પારકી ગુહ્ય વાત જાણ્યા છતાં જે પ્રકાશે નહીં-આવા સાત પુરૂષ જગતમાં શોધ્યા પણ મળતા નથી અથવા ક્વચિત્ જ મળે છે.' એવા પુરૂષોને સદ્ગતિના ભજનારા સમજવા. સાજણદે આ સાત જણની પંક્તિમાં મૂકવા લાયક છે કે જે પોતે નિર્ધન છતાં આવું પુષ્કળ દ્રવ્ય જોઇને પણ ચળ્યો નહીં-મનને સ્થિર રાખ્યું. રંગનારે તે દ્રવ્ય સાજણદે પાસેથી લીધું નહીં એટલે યોગ્ય અવસર જોઇને સાજણદે સિદ્ધરાજ રાજાપાસે ખંભાત ગયો અને તેની પાસે તે દ્રવ્યની કઢા ધરીને કહ્યું કે-'આ દ્રવ્ય મને અમુક માણસના ઘરની જમીનમાંથી મળ્યું છે, ઘરધણી તે રાખતો નથી, તો હવે તેના માલિક આપ છો. હું તો શુદ્ધ વ્યવહાર ધારણ કરનાર છું, તેથી મારે આ દ્રવ્ય કલ્પે નહીં.' રાજાએ તેની આ પ્રમાણેની હકીકતથી તેને ખરેખરો ગુણવાન્ જાણ્યો એટલે તેને પોતાનો મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો અને અનુક્રમે સોરઠ દેશનો સુબો બનાવ્યો.

સાજણદેએ બાર વર્ષપર્યંત સોરઠ દેશનું સુબાપણું

ભોગવ્યું. એકદા તે રાજ્ય તરફથી ઉપજ ઉઘરાવવા નીકળ્યો. તેમાં તેને પુષ્કળ ધનપ્રાપ્તિ થઇ. સાડાબાર ક્રોડ દ્રવ્ય એકઠું કરીને તે પાછો ખંભાત આવ્યો. 'જે શ્રાવક ખરેખરા ધનના અર્થી હેય અર્થાત્ આગામી કાળે પણ જેને પાછી ધનની પ્રાપ્તિનો ખપ હોય તે ધન પામીને તેનાવડે પાપકાર્ય કરતા નથી, પણ તેનો સદુપયોગ જ કરે છે.' સાજણદે પણ સદ્ગતિગામી જીવ હતો તેથી તે મળેલ દ્રવ્યવડે સાત ક્ષેત્રની સારસંભાળ કરવા લાગ્યો. તેણે જિનશાસનના ઘણા કામ કર્યા અને ગિરનારઉપર પણ ઘણું દ્રવ્ય ખરચ્યું. તે સંબંધી વિશેષ હકીકત હવે કર્તા કહે છે:—

સિદ્ધરાજ રાજાના પ્રધાન સાજણદે અનેક પ્રકારનાં ધર્મકાર્ય કરતો, સ્વામીભાઇઓની સંભાળ લેતો અને ઉત્તમ પુરૂષની જતના કરતો અન્યદા ગિરનારઉપર ગયો. ત્યાં બાળબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથ પરમાત્માને જુહાર્યા. પરમાત્માના દર્શનથી તેને બહુ આનંદ થયો, પરંતુ ત્યાં ચૈત્યોને જીર્ણ થઈ ગયેલા જોઇને તેને બહુ ખેદ થયો તેણે વિચાર્યું કે– 'જો હું રાજાનો મોટો અધિકારી થઇને આવા તીર્થની સંભાળ ન લઉં તો મને ધિક્કાર છે! વળી નવીન ચૈત્ય બંધાવવા કરતાં જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં શ્રીજિનેશ્વરે આઠગણું પુન્ય કહ્યું છે, તો હું તે લાભ મેળવું. પરંતુ અહીં જીર્ણોદ્ધાર કરાવવામાં દ્રવ્ય જોઇએ તેટલું મારી પાસે નથી, પણ આ સોરઠ દેશની ઉપજનું રાજદ્રવ્ય મારી પાસે આવેલું છે તે ખરચી નાખું. પછી જે થવાનું હશે તે થશે. પુન્ય કરવાથી પાપ સ્વયમેવ દૂર જશે." આમ વિચારીને તેણે પાષાણમય આખું ચૈત્ય નવું કરાવ્યું અને તેના ઉપર ધ્વજદંડ, કળશ ચઢાવ્યા અને તોરણ

બંધાવ્યું. તે મંદિર તેજે કરીને સૂર્યને જીતે તેવું અને ઇંદ્રભુવન જેવું સુંદર બન્યું. ઉંચુ હોવાથી સુવર્ણના મેરૂ જેવું શોભવા લાગ્યું, જે દર્શનવડે કરીને પ્રાણીના ચારે ગતિના ફેરા ટાળે તેવું થયું. આવું સુંદર જિનમંદિર બંધાવવામાં કરોડો ગમે દ્રવ્ય સાજણદેએ ખરચ્યું.

આ પ્રમાણે શુભ કાર્ય કર્યા પછી તેણે વિચાર કર્યો કે—'આ કામ તો મેં કર્યું, પણ હવે સિદ્ધરાજ મને સોરઠ દેશની ઉપજનો હિસાબ પૂછશે તો તેને શું જવાબ દેવો?' આમ વિચારીને તે વણથળીમાં આવ્યો. ત્યાં ઘણા વેપારીઓ પુષ્કળ દ્રવ્યવાન્ હતા. તેને સૌને પોતાની પાસે બોલાવ્યા એટલે પુન્યનું કામ કરવાની અભિલાષાથી અનેક શેઠીઆઓ[1] આવ્યા. પછી તેમને સાજણદે મંત્રીએ કહ્યું કે—"મેં ગિરનાર-ઉપર જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં રાજ્યનું તમામ દ્રવ્ય વાપરી નાખ્યું છે. તે બાબત કદિ સિદ્ધરાજ તે દ્રવ્ય માગે તો તેનું શું કરવું? શું જવાબ દેવો? ક્યાંથી દ્રવ્ય આપવું? તે સંબંધી ચિંતા થવાથી તે ચિંતા દૂર કરવા માટે મેં આપને સૌને તેડાવ્યા છે, તો તમે તેનો માર્ગ બતાવો કે જેથી હું નિશ્ચિંત થાઉં." આ પ્રમાણે મંત્રીનાં વચનો સાંભળી બધા વ્યવહારીઆઓ બોલ્યા કે—"હે મંત્રી! તમે એ બાબત બીલકુલ ચિંતા કરશો નહીં. તમે બહુ જ ઉત્તમ કામ કર્યું છે ને પુષ્કળ પુન્ય ઉપાર્જના કર્યું છે. અમે સૌ તમને સહાય કરવા તૈયાર છીએ. પરમાત્માની કૃપાથી અહીં સૌની પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય છે."

આ પ્રમાણે કહીને પછી કાગળ કાઢી સૌના નામ લખ્યા

---

૧ અહીં કર્ત્તાએ અનેક ગૃહસ્થોના નામો અક્ષરની ખૂબીથી આપ્યાં છે પણ તે જરૂર નં જણાયાથી દાખલ કર્યાં નથી.

અને શું શું રકમ ભરવી તે સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યા. તે વખતે જે કોટીધ્વજ હતા છતાં જેનો જીવ ચાલતો નહોતો તેઓ બોલી શકયા નહિ, કારણ કે દ્રવ્ય ગમે તેટલું મળ્યું હોય છતાં દાતા બહુ અલ્પ હોય છે અને કૃપણ ઘણા હોય છે. કર્ત્તા કહે છે કેઃ—

દાતા શૂર સચ્ચા નરા, પંડિત શીલ નિરીહ;
એ સાતે વીરલા મળે, જીમ પશુઓમાં સિંહ. ૧
નિરધન મૂરખ રેણુકા, ખાટાં ખારાં વારી;
કુભોજન નર કીરપણા, એ સબળા સંસારી. ૨

" દાતા, શૂરવીર, સત્યભાષી, પંડિત, સદાચારી, નિરીચ્છ (ઈચ્છા વિનાના) અને સાચા નર–એ સાતે જેમ પશુમાં સિંહ વિરલ મળે તેમ વિરલા કવચિત મળે છે."

' નિર્ધન, મૂર્ખ, રેણુ, ખાટાં ને ખારાં પાણી અથવા તેવા મનુષ્યો, કુભોજન ને કૃપણ મનુષ્ય–આ સંસારમાં પુષ્કળ હોય છે."

બધાને મૌન દેખીને એક શેઠ બોલ્યો કે–' ભાઈઓ ! ફોગટ ઓશીઆળા જેવા શું કામ થઈ જાઓ છો ? જો તમારી પછેડી ટુંકી જ છે તો પછી પગ લાંબા શું કામ કરો છો ? અર્થાત્ જો તમારૂં મન ટુંકું છે તો પછી મોટી વાતમાં હા શું કામ ભણો છો ? આવેલા બધા શેઠીઆઓમાં બહુબોલા, કૃપણ, કુબુદ્ધિવાળા, ઇર્ષ્યાવાળા, મતિહીણા, વાચડ ને કડવા વચન બોલનારા ઘણા નજરે પડ્યા અને ગંભીર, ગુણવાન્ અને શાંત બહુ થોડા જણાયા; પરંતુ તેવાઓએ સૌને બોલતા વાર્યા અને કહ્યું કે–" તમે જુઓ છો કે આ આપણી પાસે આવનાર ને માગણી કરનાર પુરૂષ કોણ છે ? એ પુરૂષ તો

મહાગુણવંત અને શૂરવીર છે, માત્ર તમને પુણ્યવંત જાણીને એ તમારી પાસે આવેલ છે; માટે કાંઈક યોગ્ય વિચાર કરો: વળી તમે ધોરી–વૃષભ જેવા થઈને અત્યારે ગળીયા બળદ જેવા કેમ થઈ જાઓ છો ? હાથીની પાખર તો હાથીને જ શોભશે, તે બકરા ઉપર નહીં શોભે–તે ઉપાડી પણ નહિ શકે.” આ પ્રસાણેનાં તેમના વચનથી સૌ હર્ષિત થયા અને સારા વિચાર ઉપર આવ્યા.

તેવાસાં એક સાકરીઆ નામનો શુભમતિવાળો સાદા દેખાવનો શ્રાવક ત્યાં ઉતાવળો ઉતાવળો આવ્યો અને પૂછ્યું કે–“હે ભાઈઓ! તમે બધા શામાટે એકઠા થયા છો? જો પુન્ય-કાર્યમાં કાંઈ દ્રવ્યનો ખપ હોય અને તે કામે ભેળા થયા હો તો મને પણ કાંઈક મારા જેવું કામ બતાવજો–મને ભાગ આપજો.” સાકરીઆના આવા ઉદારતાનાં વચન સાંભળીને અને તેનો સામાન્ય વેશ જોઈને કેટલાક હસવા લાગ્યા કે–‘હવે કામ પાર ઉતરી ગયું ! આઠ ક્રોડનો ધણી આવી પહોંચ્યો !! હવે આપણી ચિંતા મટી !!!’ આમ બોલનારાઓને રોકીને જે ગંભીર અને બુદ્ધિશાળી હતા તેમણે તેને સારી રીતે આવકાર આપ્યો, પોતાની પાસે બેસાડ્યો અને પછી કહ્યું કે–‘ જિન-મંદિરસંબંધી કામ છે, તેથી ખરડો કરવા અમે એકઠા થયા છીએ અને પોતપોતાના નામઉપર યોગ્ય રકમ મંડાવવાની વાત ચાલે છે.’ તે સાંભળી ખરડો જોઈ વિચાર કરીને સાકરીઓ ખોળો પાથરીને બોલ્યો કે–“ ભાઈઓ ! તમે તો મોટા છો, તમે તો આવાં અનેક કાર્યો કર્યાં હશે ને વળી કરશો, પણ આ લાભ તો મને તમારા સેવકને જ આપો અને મને કૃતાર્થ કરો. આ કાર્યમાં જેટલા દ્રવ્યનો ખપ હશે તેટલું

હું એકલો જ આપીશ. મારી ઉપર કૃપા કરો ને મારી આટલી વિનંતિ સ્વીકારો. "

આ પ્રમાણે તેણે બહુ જ વિનયપૂર્વક કહ્યું. પ્રાયે પુરૂષોએ બોલવામાં સાત વાત સાચવવાની કહી છે.

મધુર વચન ડાહાપણું, થોડું કામે બોલ;
માનરહિત તજી તુચ્છ વચન, અનરથ વયણ મ બોલ. ૧

'મધુર વચન બોલવું કે જે સાંભળનારને મીઠું લાગે, ડહાપણભરેલું બોલવું, થોડું બોલવું, કામપૂરતું બોલવું, અભિમાનવિનાનું બોલવું, તુચ્છ-હલકું વચન તજીને બોલવું અને અનર્થકારી ન થાય તેવું બોલવું "

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સાકરીઆના વિનય-વિવેકવાળાં વચનો સાંભળીને વ્યવહારીઆઓ બોલ્યા કે-' હે સ્વામીભાઈ! ખુશીથી તમે તમારી લક્ષ્મીનો લ્હાવો લ્યો અને આ પુન્યનું કામ તમે કરો.' આ પ્રમાણેનો તેને શ્રીસંઘનો આદેશ મળવાથી સાજણદે મહેતાએ તેનો હાથ પકડીને પોતાની પાસે બેસાર્યા, બધા શેઠીઆઓને રજા આપી અને સાકરીઆની ભોજનભક્તિ સારી રીતે કરી તેને શરીરે ચુઆચંદન ચોપડ્યા, પાન સોપારી આપ્યા અને તેનું પૂરતું બહુમાન કર્યું. સાકરીઆનું ચિત્ત બહુ પ્રસન્ન થયું. પછી તેણે સાજણદે મહેતાને કહ્યું કે-' હે સ્વામી! કહો કેટલું દ્રવ્ય આપું? આપ કહો તેટલા દ્રવ્યનો ઢગલો કરૂં. કહો તો સોનૈયા આપું, કહો તો અભરામી આપું, કહો તો દયહરી આપું? બીજું પણ અનેક જાતિનું દ્રવ્ય છે, તેમાંથી કહો તે આપું? કહો તો રૂપાના રાળ આપું, કહો તો રૂપૈયા આપું, કહો તો મણિ, માણેક, રત્ન જે કહો તે આપું?' આ પ્રમાણે કહીને તેમની પાસે રત્નનો

ઢગલો કર્યો. તે જોઇ સાજણદે બહુ જ ખુશી થયા. પછી તેણે કહ્યું કે–' આ ધનનું મારે હમણા કાંઇ કામ નથી. જ્યારે મારી પાસે રાજા દ્રવ્ય માગશે ત્યારે હું તમારી પાસે લેવા આવીશ. મેં તમારી પરીક્ષા કરી લીધી. અને ખાત્રી થઇ છે કે મારૂં કામ તમારાથી થશે. પહેલાં મારા મનમાં અધીરજ હતી તે હવે ધીરજ આવી છે મારવાડમાં ગંગાજળ આવી ગયું છે. માણસને જાણ્યા કે ઓળખ્યા વિના જે બોલે છે તે ગમાર છે. તમારી પાસે દ્રવ્ય પુષ્કળ છે તેની ખાત્રી થઇ ચૂકી છે તમે અત્યારે જિનશાસનમાં સ્થંભસમાન છો.' છેવટે મંત્રીએ વિશેષ હર્ષિત થઇને કહ્યું કે–' તમારા દ્રવ્યનું હમણાં કામ નથી. જ્યારે મારે તેની જરૂર પડશે ત્યારે હું તમને બોલાવીશ.' આ પ્રમાણે કહીને મંત્રીએ તેને રજા આપી અને પોતે પણ પોતાને સ્થાનકે આવ્યા. ત્યારપછી શું બન્યું ? દ્રવ્યની જરૂર પડી કે નહીં ? અને સિદ્ધરાજ શી રીતે પ્રસન્ન થયા ? તે હકીકત આ નીચે આપવામાં આવી છે.

હવે અહીં સિદ્ધરાજ જયસિંહ પાસે અનેક ચાડીઆ-ઓએ તેમને વહાલા થવા માટે આવીને કહ્યું કે–' હે મહારાજા ! તમે સાજણદેને સોરઠનો સરસુબો બનાવ્યો, પણ સોરઠ દેશની ઉપજનું તમારૂં દ્રવ્ય તો માગો. તેણે તો ત્યાં જિન-પ્રાસાદાદિક કરાવીને પોતાનું નામ રાખ્યું છે અને આપનું ઘણું દ્રવ્ય ખરચી નાખ્યું છે.' આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની વાતો કરીને રાજાના કાન ભર્યા. રાજાઓ પ્રાયે દુર્બળકન્ના તો હોય છે જ, તેમાં વળી અહીં તો એકબીજાની પૂર્ત્તિ કરનાર જુદા જુદા મળી ગયા, એટલે રાજા સાજણદે ઉપર કોપાયમાન થયો અને ખાસ પોતાના માણસો મોકલીને સાજણદેને

સોરઠમાંથી પોતાની પાસે તેડાવ્યો. કર્ત્તા કહે છે કે–‘ ઘણાં વખત સુધી કોમળ રહેલા ફૂળો પણ છેવટે કઠણ થાય છે, જ્યાં જળ હોય ત્યાં તે સુકાતાં કાદવ થાય છે; માટે નિરંતર એક સરખી સ્થિતિ કોઇની રહેતી જ નથી. ડાહ્યા માણસોએ એવી બાબતમાં ભુલાવો ખાવા જેવું નથી.’

જેશીંગદેના માણસો સાજણદે પાસે આવ્યા અને કહ્યું કે–‘ રાજા તમારી ઉપર ગુસ્સે થયા છે, તમને પોતાની પાસે તેડાવ્યા છે, તે સોરઠ દેશની ઉપજનું તમામ દ્રવ્ય તમારી પાસે માગનાર છે, માટે તેની ગોઠવણ કરીને તેની પાસે ચાલો. અમે આપને તેડવા આવ્યા છીએ.’ સાંજણદેએ તમામ વાત સાંભળી વિચાર કરીને કહ્યું કે–“તેમને દ્રવ્ય જોઇતું હોય તો ખુશીથી અહીં પધારે, તેમનું દ્રવ્ય તૈયાર છે, તે તેના ખોળામાં નાખીશ, ગુસ્સે થવાનું શું કામ છે ? બાકી હું અહીં બધું રેઢું મૂકીને ત્યાં આવી શકું તેમ નથી. એવી રીતે ત્યાં આવવાથી રાજદ્રવ્યનો વિનાશ થાય તેમ છે, આ પ્રમાણે તમે જઇને કહેજો.” આવો સાજણદેનો જવાબ સાંભળીને આવેલા માણસો પાછા સિદ્ધરાજપાસે આવ્યા અને જરા મીઠું મરચું ભભરાવીને કહ્યું કે–“તે તો કહે છે કે દ્રવ્ય જોતું હોય તો રાજાજી અહીં પધારે, હું ત્યાં આવી શકું તેમ નથી.” તેની પાસેથી એવો જવાબ સાંભળવાથી સિદ્ધરાજ વધારે કોપાયમાન થયો અને તરતજ ત્યાં જવાની તૈયારી કરી, ઘોડાપર સ્વાર થઇને થોડા દિવસમાં ગિરનાર ગઢપાસે જઇ પહોંચ્યો.

સાજણદેને તેમના આવવાના ખબર મળતાં તે સામે ગયો અને પુષ્કળ ધન તેમના પગ પાસે મૂકી પગે લાગ્યો; પણ રાજાએ સામું ન જોયું કેમકે તે તો દુર્જનોના ભંભેર-

ખાશી ક્રોધે ધમધમતો હતો. તેણે બીજીને કહ્યું કે–' અરે સાજણદે ! કહે, સોરઠની ઉપજનું બધું દ્રવ્ય ક્યાં છે ? તે સઘળું મારી પાસે ધરી દે, પછી બીજી વાત કર' સાજણદેએ કહ્યું કે–' સાહેબ ! તમામ દ્રવ્ય તૈયાર છે, આપ કહેશો ત્યારે આપની પાસે હાજર કરી દઈશ; પણ એક વાર અહીં પધાર્યા છો તો આ મહાતીર્થની યાત્રા કરીને તેના પુન્યનો લાભ તો મેળવો.'

આવા પ્રત્યુત્તરથી રાજા કંઈક શાંત થયો અને સાજણદેની સાથે તીર્થભૂમિ ફરસવા ચાલ્યો. બધા ગિરનારઉપર ચઢ્યા અને ઉપર પહોંચતા નેમિનાથ જિનેશ્વરનો પ્રાસાદ જોયો. તેનો આકાર ઇંદ્રભુવન જેવો, લંબાઇ પહોળાઈમાં પૂર્ણ વિસ્તારવાળો, ઉંચપણમાં તો આકાશને અડેલો અને જાણે બીબાં ભરીને બનાવ્યો હોય તેમ ચોતરફ એક સરખો જોયો. તેની અંદર ચિત્રકામ, કોરણી, ચિત્તને ચોરે એવી સુંદર પુતળીઓ, ગવાક્ષો, પગથીઆઓ, દેરીઓ એ બધું જોતાં જાણે શક્રેન્દ્રનું ભુવન હોય તેવો તે પ્રાસાદ લાગ્યો. તેની અંદર જતાં નેમિનાથ પ્રભુને સાક્ષાત્ પરમાત્મસ્વરૂપે જોઈ રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયો. પછી બોલ્યો કે–"આવો ઉત્તમ પ્રાસાદ અહીં બંધાવનારને ધન્ય છે. તે સંસારસમુદ્ર તરી ગયો છે. તેના માતાપિતાને પણ ધન્ય છે." આવાં રાજાનાં વચનો સાંભળી સાજણદે બોલ્યો કે–" હે મહારાજા ! તમારા માતાપિતાને જ ધન્ય છે. આ પ્રાસાદ તમારો જ બંધાવેલો છે સોરઠદેશની તમામ ઉપજ અહીં ખરચી છે; તેથી જો આપનું મન માને તો આ પુન્ય લ્યો અને ધન લેવું હોય તો ધન લ્યો. તે આપનાર તૈયાર છે." રાજાએ ઘણા હર્ષિત થઇને કહ્યું કે–

"તેં મારી પાસે મોટું પુણ્યનું કામ કરાવ્યું છે; તો હવે મારે દ્રવ્ય સાથે શું કામ છે? તેં તો મારૂં આખા જગતમાં નામ રાખ્યું છે, તેથી તને ધન્ય છે. મેં ચાડીઆ-ચુગલીખોરોના વચનથી તને કાંઈ ઓછું-વધતું કહ્યું હોય તો તે મનમાંથી કાઢી નાખજે. આ દુનિયામાં એવા પાપી ને દુર્જનો ઘણા હોય છે, પણ તેવાઓને દેશપાર કરવા જોઇએ કે જેથી ફરીને બીજા કોઇ તેવું ન કરે અને લોકો પણ તે જોઈ હર્ષિત થાય."

પછી રાજા સારી રીતે યાત્રા કરી બધે ફરી જોઇને નીચે ઉતર્યો. પેલા ચાડીઆઓએ જાણ્યું કે-'રાજા આપણી ઉપર રીઝશે અને અશ્વ વિગેરે આપશે; કારણ કે તેનું બધું દ્રવ્ય આ પર્વત ઉપર ખર્ચી નાખ્યાનું તેના જાણવામાં આવ્યું હશે.' એમ ધારી તેઓ રાજાની પાસે હોંશેહોંશે આવ્યા કે તરતજ રાજા તેને જોતાં જ તેમના ઉપર કોપાયમાન થયો અને હુકમ કર્યો કે-'આ ચાડીઆઓના નાક-કાન કાપી, મોઢું કાળું કરી, ગધેડે ચઢાવી આખા શહેરમાં ફેરવી આપણા દેશમાંથી કાઢી મૂકો.' રાજસેવકોએ તરત જ તે પ્રમાણે અમલ કર્યો. લોકો પણ તે જોઇને તેઓની સામે દાંત પીસવા લાગ્યા. બીજા ચાડીઆઓ પણ આમની આવી સ્થિતિ જોઇને ત્યાંથી ભાગી જ ગયા. જ્ઞાતિવાળાઓએ તેમને જ્ઞાતિથી દૂર કર્યા. આ પ્રમાણે તેઓ અત્યંત દુઃખ પામ્યા છતાં પણ તેઓએ તેની ટેવ છોડી નહીં, કારણ કે શ્વાનની પુંછડી છ મહિના સુધી વાંસળીમાં રાખી મૂકો પણ બહાર નીકળે કે તરત વાંકી જ વળે; સીધી રહે જ નહીં.

આ પ્રમાણે ચાડીઆઓને શિક્ષા દઈને સિદ્ધરાજે ત્યાંથી પાટણ ભણી ચાલવા તૈયારી કરી, તેવામાં પેલો વાણીઓ

સાજણદે પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે-'હે સ્વામી ! આ મારૂં દ્રવ્ય લ્યો અને જિનમંદિરમાં રાજદ્રવ્ય વપરાયું છે તે આપી અને પુણ્યનું ભાજન કરો.' સાજણદેએ કહ્યું કે-'હે શેઠીઆ ! હવે મારે દ્રવ્યનું કામ નથી. તેં તો મારી લાજ રાખી અને પુણ્યબંધ પણ કર્યો.' સાકરીઓ બોલ્યો કે-' હે સ્વામી ! એ દ્રવ્ય મેં ધર્મકામે વાપરવાનું કહ્યું એટલે હવે મારા બીજા કામમાં તે આવવાનું નથી, માટે તમે એમાં નહીં તો બીજા શુભ કામમાં વાપરો.' આ પ્રમાણે કહીને તેણે તે દ્રવ્યપૂરતી કિંમતના રત્નો સાજણદેને આપ્યા. સાજણદેએ તે રત્નોનો હાર કરાવીને નેમિનાથના કંઠમાં પહેરાવ્યો. પાપભીરૂ એવા સાકરીઆશેઠનું દ્રવ્ય પણ લેખે લાગ્યું.

આ ઉપરથી કર્ત્તા કહે છે કે-"આ હકીકતમાંથી સાર એ લેવાનો છે કે એક વાર દેવાર્પણ કરવાનું કહેલું ધન જો ઘરમાં રાખવામાં આવે તો અત્યંત પાતિક લાગે છે. દેવનું દ્રવ્ય પોતાનાં ઉપયોગમાં વાપરતાં, ગુરૂનો ઘાત કરતાં અને અન્યને ખોટું કલંક ચઢાવતાં આ પ્રાણી અનેક ભવોમાં પરિભ્રમણ કરે છે. પૂર્વપુરૂષોએ કહ્યું છે કે-' આ સાત મનુષ્યો ધર્મહીન કહેવાય છે. કયા સાત ? તે કહે છે-૧ સંયમ છોડીને ઘરે આવનાર, ૨ પોશાળમાં આશા રાખીને પડ્યો રહેનાર, ૩ પૂજારી થઇને દેવ પાસેના નૈવેદ્ય વિગેરેને ખાઈ જનાર, ૪ ગુરૂની સામું બોલનાર, ૫ દેવ-ગુરૂના અવગુણ ગાનાર, ૬ માતાપિતાને મસ્તકમાં પ્રહાર કરનાર તેમજ ૭ આર્યાએ ઉન્માર્ગ સેવીને કરેલો પુત્ર-આ સાતે ધર્મવિહીન હોય છે, હીણ કામ કરે છે અને પ્રાંતે દુર્ગતિએ જાય છે."

સાકરીઓ શેઠ તો ખરેખરો પાપભીરૂ હતો, તેણે પોતાને

યોગ્ય કાર્ય કર્યું ને પ્રભાતમાં નામ લેવા યોગ્ય થયો અને તે, સાજણદે તેમજ સિદ્ધરાજ ત્રણે તરી ગયા. સિદ્ધરાજ પાટણ આવ્યા પછી સાજણદે પણ કેટલુંક કાર્ય પતાવીને ત્યાં આવ્યો. સિદ્ધરાજને નમસ્કાર કરી રાજસભામાં બેઠો. સિદ્ધરાજે સભાસમક્ષ તેની બહુ જ પ્રશંસા કરી. ત્યારથી સિદ્ધરાજ અને સાજણદે એકમનવાળા થયા અને બંનેમાં પરસ્પર સ્નેહ વધ્યો. હવે હેમચંદ્રાચાર્ય રાજાને કેમ મળ્યા, તેની હકીકત કર્ત્તા કહે છે તે સાંભળોઃ—

અતિ ગુણવાન કોટિક ગણ, વજ્રી શાખા અને ચંદ્રગચ્છ તેમાં આર્યદિન્નસૂરિ થયા, પછી તેમની પાટે યશોભદ્રસૂરિ થયા, તેમની પાટે પ્રદ્યુમ્નસૂરિ થયા, તેમની પાટે તેઓ સ્વર્ગે ગયા પછી શ્રી ગુણસેનસૂરિ થયા, તેમના શિષ્ય દેવચંદ્રસૂરિ થયા. તેઓ અન્યદા ઘણા પરિવારસાથે ધંધુકે પધાર્યા. ત્યાં મોઢજ્ઞાતિમાં એક ચાચોશાહ નામે શેઠ રહેતો. તેને ચાહની નામે સ્ત્રી હતી. તેણે એકદા રાત્રીએ સ્વપ્નમાં 'ચિંતામણિરત્ન પોતાને પ્રાપ્ત થયું અને તે મેં ગુરૂને અર્પણ કર્યું' એમ દીઠું. તેણે પોતાના સ્વામીને તે સ્વપ્ન કહ્યું. ચાચાશેઠ જૈનધર્મી હતા. તે વખત મોઢજ્ઞાતિ જૈનધર્મ પાળતી હતી. તેણે ગુરૂ દેવચંદ્રસૂરિપાસે જઇને તે વાત કરી. ગુરૂએ કહ્યું કે-" તમારે મહાપુન્યવંત પુત્ર થશે અને તે શુભ ગતિવાળો થઈ ચારિત્ર ગ્રહણ કરી જૈનશાસનને દીપાવશે." આ પ્રમાણે કહી ગુરૂમહારાજાએ ત્યાંથી વિહાર કર્યો. ગર્ભ વૃદ્ધિ પામ્યો અને યોગ્ય સમયે ચાહનીદેવીને પુત્રનો પ્રસવ થયો. સંવત ૧૧૪૫ ના કાર્ત્તિક શુદિ ૧૫ મે શુભલગ્નમાં જન્મ થવાથી તેના માતાપિતા બહુ જ હર્ષિત થયા પુત્ર પણ દેવ-

કુમાર જેવો રૂપવંત હતો. તે વખતે આકાશવાણી થઇ કે–"આ પુત્ર બ્રહ્મચારી થશે, ચારિત્ર લેશે અને જૈનધર્મને દીપાવશે.' માતાપિતાએ તેનો જન્મોત્સવ કર્યો અને **ચંગદેવ** નામ પાડ્યું. અનુક્રમે તે પાંચ વર્ષનો થયો. અનેક પ્રકારના ગુણો પણ તેનામાં વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. અન્યદા શ્રીદેવચંદ્રસૂરિ ત્યાં પધાર્યા. નગરલોકે સામયુ કર્યું. ચંગદેવ માતાની સાથે ગુરૂવંદન કરવા ગયો. ગુરૂપાસે જઈને બેઠો. ગુરૂને જોતાં તેના મનમાં અત્યંત હર્ષ થયો. તે વખતે ગુરૂમહારાજે પણ તેને દીઠો એટલે તેની માને કહ્યું કે–'હે શ્રાવિકા ! તમે તમારો પૂર્વનો બોલ સંભારો અને આ પુત્ર અમને આપી દ્યો, કારણ કે એ સંસારમાં રહેવાનો નથી એ નિશ્ચય છે.' ચાહની વિચારવા લાગી કે-'ગુરૂમહારાજ કહે છે તે ખરી વાત છે, પણ પુત્ર દીધો કેમ જાય ? વળી તેના પિતા મહર્દ્ધિક છે અને અન્ય દેવના પણ ભક્ત છે તેથી તે જાણે તો મારી ઉપર કોપાયમાન થાય.' તે આમ વિચારે છે એટલે ચતુર્વિધ સંઘે ચાહનીને આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે–'હે બહેન ! આ પુત્ર તમે ગુરૂમહારાજને આપી દ્યો. એ જિનશાસનમાં મોટો પ્રભાવક થશે અને તમારા કુળને દીપાવશે.' આ પ્રમાણે વિશેષ રીતે કહેવાથી ચાહની લજ્જા પામી ગઇ એટલે તેણે ગુરૂને પુત્રનું દાન દીધું. ગુરૂ પણ ત્યાંથી તેને લઈને તેનું પરં કર્ણપરા નામનું હતું ત્યાં આવ્યા. ત્યાં ઉદયન મંત્રી રહેતા હતા, તેને તે બાળક સોંપ્યો. ત્યાં તે આનંદથી ઉછરવા લાગ્યો. ગુરૂ પાછા ઉપાશ્રયે આવ્યા.

અહીં ચંગદેવના પિતા ઘરે આવ્યા, ત્યાં પુત્રને ન દીઠો એટલે ચારે બાજુ શોધવા લાગ્યા, પણ પત્તો ન લાગવાથી

શાહનીને પૂછ્યું કે-' આપણો ચંગદેવ કેમ દેખાતો નથી ? ક્યાં ગયો છે ? ' તેણે કહ્યું કે-' તે પુત્ર તો મેં ગુરુમહારાજને આપી દીધો. ' તે સાંભળી ચાચાશેઠ કોપાયમાન થયા અને ખાવુંપીવું તજી દઇને એકદમ ઉપાશ્રયે આવ્યા. તે વખતે દેવચંદ્રસૂરિ ત્યાં આવેલા હતા તેની પાસે બેઠા. ગુરુ ઉપદેશ આપતા હતા. અનેક શ્રાવકો તે વખતે ઉલ્લાસપૂર્વક સાંભળતા હતા. તેમાં ગુરુમહારાજે પ્રથમ કેટલોક તત્ત્વવિચાર કહ્યો. પછી કહ્યું કે-' આ જગતમાં આઠ જાતિના પુરૂષો દુર્લભ હોય છે. ૧ દાતા, ૨ તપસ્વી, ૩ સમતાવાળા, ૪ ગુણગ્રાહી, ૫ શીલવંત, ૬ સુજાણ, ૭ પારકી ચિંતાના કરનારા અને ૮ અભિમાનવિનાના. આ આઠમાં પણ સાત પ્રકારના મનુષ્યો તો કવચિત્ કવચિત્ મળી શકે છે; પણ દાતાર મળતા નથી. દાતારમાં પણ જે પુત્રનું દાન આપે એવો દાતાર તો અત્યંત શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને તે કવચિત જ મળે છે. ' પછી ચાચાશાહને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે-' હે ચાચાશાહ ! તમે આ જગતમાં મોટા દાતા છો, કારણ કે તમે પુત્રનું દાન દીધું છે. તમારી કીર્ત્તિ જગતમાં વિસ્તાર પામી છે અને દેવવિમાનની જેમ સ્થિર થયેલી છે. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે-જેના કુળમાંથી કોઈ યતિ થયેલ ન હોય તેના પૂર્વજો અવગતિયા થાય છે, ભવમાં ભમે છે, તેમની મુક્તિ કેમે કરીને થતી નથી.' આ પ્રમાણેનાં ગુરૂનાં વચન સાંભળી ચાચાશાહ વિચારમાં પડી ગયા અને લજ્જા આવવાથી કાંઈ બોલી શકયા નહિ. ત્યાંથી ઉઠ્યા એટલે ઉદયન મંત્રી તેને પોતાને ત્યાં લઈ ગયા અને તેની સારી રીતે ભોજનાદિવડે ભક્તિ કરી. કેશર-કર્પૂરમિશ્રિત તાંબૂલ આપ્યું. પછી મંત્રીએ ચાચાશાહને કહ્યું કે-' હે સત્પુરૂષ ! તમે ખરેખરા ઉત્તમ છો. તમે

ગુરૂમહારાજને પુત્રનું દાન આપીને તમારૂં ઉત્તમપણું બતાવી આપ્યું છે. તમારી જેવું કામ આ જગતમાં બીજું કોઇ કરી શકે તેમ નથી. હું પણ એવું કામ કરી શકું તેમ નથી, પણ સ્વામીભાઇની ભક્તિથી તમને આ ત્રણ લાખ દ્રવ્ય આપું છું તે સ્વીકારો ને મને કૃતાર્થ કરો.'

ચાચાશેઠે મંત્રીને કહ્યું કે-' હે મંત્રીરાજ ! મેં આવું ઉત્તમ કામ કર્યું છે તેનો બદલો હું લેવા માગતો નથી. મેં પુન્યને માટે મારા પુત્રને આપેલો છે. તે મારા કુળમાં રાજહંસ જેવો થયો છે. એ અત્યંત પ્રસિદ્ધિ પામશે અને મારી તેમજ ગુરૂની લાજ વધારશે.' તેનો આવો જવાબ સાંભળી મંત્રી બહુ પ્રસન્ન થયા

આ જગતમાં લાજ પણ મોટી વાત છે. આ વાત બધી લાજને લીધે ઠેકાણે પડી ગઇ. મહાદુષ્કર કાર્ય પણ લાજવડે થાય છે. લજ્જાથી શું નથી થતું ? જુઓ ! લજ્જાવડે ભાવદેવે દીક્ષા લીધી હતી. લજ્જાથી જ મરિચી ચારિત્ર છોડીને ઘરે જઇ શકયા ન હતા-પરિવ્રાજક થયા હતા. કચ્છ-મહાકચ્છ વિગેરે પણ ભરતની લજ્જાથી જ ઘરે પાછા ન જતાં તાપસ થયા હતા-ઘરે જઈ શકયા ન હોતા. લાજથી જ કંડરીકે દીક્ષા લીધી હતી અને લાજ તજીને ઘેર આવવાથી દુર્ગતિગામી થયો હતો. ઘણા મનુષ્યો લજ્જાથી જ ધર્મ પાળે છે, કુમાર્ગે જઇ શકતા નથી. લજ્જાથી જ દાન આપવું પડે છે, ભુંડાને ભલા થવું પડે છે. લજ્જાથી જ રણમાં લડવું પડે છે અને જ્જાથી જ સ્ત્રી-પુરૂષો શિયળ પાળે છે. અહીં પણ લજ્જાથી જ ચાચાશાહ ગુરૂને કાંઇ કહી શકયા નહીં અને પુત્રને ત્યાં રહેવા દઇ ઉદયનની રજા લઇ ગુરૂને વાંદીને ઘરે આવ્યા. શ્રી સંઘનો

મનોરથ ફલિભૂત થયો.

અહીં ચંગદેવ નવ વર્ષનો થયો એટલે ગુરૂમહારાજે તેને ચારિત્ર આપ્યું અને સોમદેવ મુનિ નામ પાડયું. પછી ગુરૂમહારાજની સાથે તેમણે પણ વિહાર કર્યો. હવે તેમનું નામ હેમચંદ્ર શા ઉપરથી પડયું તેનો સંબંધ આગળ કહેવામાં આવશે.

સોમદેવ મુનિ અન્યદા ગુરૂસાથે વિહાર કરતાં કરતાં નગરપુરીએ આવ્યાં. ત્યાં ધનદ નામે એક વ્યવહારી રહેતો હતો. તે પ્રથમ પુન્યયોગે બહુ ધનવાન્ હતો, પરંતુ હમણા પાપના ઉદયથી એકદમ નિર્ધન થઇ ગયો હતો, એટલે તે વ્યવહારી મનમાં વિચારતો હતો કે—"મારૂં દ્રવ્ય જ્યાં હતું ત્યાં બધે નષ્ટ થયું. આ વાત કોને કહેવી ? જ્યારે દ્રવ્ય હોય છે ત્યારે આજે ઘણા ધનવાનો કૃપણ હોય છે. પછી જમીનમાં દાટયું હોય તે વિનાશ પામી જાય, પારકે ઘેર મૂકયું હોય તે તેનું થાય (થાપણ ઓળવે), ચોર ચોરી જાય, રાજા હરી લે, અગ્નિ બાળી દે, જુગટામાં કે સટ્ટામાં ગુમાવે, જળમાં વહાણ વિગેરે હોય તે બૂડી જાય, માઠું વ્યસન પડે તેમાં ગુમાવે—આ પ્રમાણે દ્રવ્ય નાશ પામે તે સહન કરે પણ પુણ્યકાર્યમાં વાપરી શકાય નહીં. તે વખતે વિમાસણ થઈ પડે." વળી શેઠ વિચારે છે કે—'મેં દ્રવ્ય હતું ત્યારે પુણ્ય ન કર્યું, તો હવે તે નાશ પામ્યું-ત્યારે તો શી રીતે જ કરી શકું ?'

આ પ્રમાણે વિચારી બહુ જ શોકાતુર થઇ ગયો. પછી ભૂમિમાં દાટેલું દ્રવ્ય કાઢવા માટે ભૂમિ ખોદવા માંડી. ઘણી ઉંડી ભૂમિ ખોદતાં દ્રવ્યનું સ્થાન આવ્યું. ત્યાં જુએ છે તો દ્રવ્યના કોયલા થઈ ગયેલા, તેથી તે બહાર કાઢી ઢોપલા

ભરીને ઘરપાસે નાખ્યા. એવામાં સોમદેવ મુનિસાથે આચાર્ય-મહારાજ ત્યાં વહોરવા પધાર્યા.

અહીં શેઠને ઘેર દરિદ્રપણું આવી જવાથી ખાવા માટે રાબ ને ઘેંસ માત્ર કરેલી હતી; તેથી મુનિને જોઇને તે અને તેની સ્ત્રી વિચારવા લાગ્યા કે-' આ રાબ મહારાજને કેમ વહોરાવાય ? કારણ કે આપણે ત્યાં દ્રવ્ય હતું ત્યારે કૃપણતા નહોતી, તેથી મુનિરાજ જ્યારે પધારતા ત્યારે તેમને ઘી, ખાંડસહિત આહાર વહોરાવતા હતા. અત્યારે આ ઘેંસ કે રાબ વહોરાવતા હાથ કેમ ચાલે ? ' આ પ્રમાણે વિચારી મનમાં બહુ દુઃખી થઇને ગળગળે સ્વરે તેમણે મુનિરાજને કહ્યું કે-' હે સ્વામી ! અત્યારે અમને દારિદ્ર પ્રાપ્ત થઇ ગયું છે, તેથી માત્ર ઘેંસ રાંધેલી છે, માટે તે લઇને અમારૂં કલ્યાણ કરો. તમે તો મહાઉત્તમ પુરૂષ છો, પરંતુ અત્યારે આપની ભક્તિ કરવાનું અમારી પાસે બીજું સાધન નથી. ' તે સાંભળી અને ઘેંસ વહોરાવતા જોઇ શિષ્યે ગુરૂમહારાજને સમસ્યામાં કહ્યું કે-' આના ઘરપાસે તો દ્રવ્યના ઢગલા પડ્યા છે અને આ આમ દરિદ્રી કેમ દેખાય છે ? ' તે સમસ્યા સમજીને ગુરૂમહારાજે તે ચેલાને ઉપાડી પેલા કોલસાના ઢગલાઉપર બેસાડ્યો, એટલે તે બધું કોલસા મટીને દ્રવ્ય જ દેખાયું-સોનાના ઢગલા નજરે પડ્યા. તે જોઇ શેઠ બહુ જ હર્ષિત થયા અને ગુરૂમહારાજને કહ્યું કે-" હે મહારાજ ! આપે તો મારી ઉપર બહુ જ ઉપકાર કર્યો. મારૂં દ્રવ્ય બધું કોયલારૂપ થઇ ગયું હતું તે પાછું દ્રવ્યરૂપે થઇ ગયું. દ્રવ્ય-વિના મારી લાજ રહેવાની નહોતી તે હવે રહેશે; કારણ કે દ્રવ્યવિના તો કોઇ હિસાબમાં પણ ગણતું નથી-બધે અપમાન

ચાય છે કે કોઇ સત્કાર કરતું નથી. ધનવિના સારૂં નામ કહાતું નથી. વ્યાપાર પણ થઇ શકતો નથી. ધનવિનાનું પણ નકામું છે. ધનવિના સ્નેહી સ્નેહ તજી દે છે. સ્ત્રી સ્નેહ રાખતી નથી. ધનવિના બેસી રહેવું પડે છે, મહ નાશ પામે છે. ધનવાળો લુલો, પાંગળો, ઠુંઠો, બહેરો, બોબ કે આંધળો હોય તો પણ માન પામે છે, તેની સૌ પૂજા છે. અને નિર્ધન કંદર્પ જેવો રૂપવંત હોય છતાં તેને કે બોલાવતું નથી. ધનવંત જો વધારે ખાય તો પણ તેના વખ થાય કે–'ભાઇ ! દીઠું–ભાગ્યું છે તે ખાયજને !' જો નિર્ધ વધારે ખાય તો તે ભૂખાળવો કહેવાય છે. દ્રવ્યવાન થોડું ખ તો પણ વખાણ થાય કે–' ભાઇ ! એ તો ધરાયેલા છે શું ખાય ?' દરિદ્રની થોડું ખાતાં પણ નિંદા થાય છે. ધનવ બહુ બોલે–જેમ તેમ બોલે તો પણ લોક તેના વખાણ ક તે વાચાળ ને ડાહ્યો ગણાય. થોડું બોલે તો ગંભીર ને ભ ગણાય. સાંભળતાં સાંભળતાં ઉંઘે તો તે વિચારમાં લીન થ ગયેલ ગણાય ને પંડિત કહેવાય. તે પાળો જાય કે વાહનમ બેસીને જાય તો બંને રીતે તેના વખાણ થાય. આવું ધન હે ગુરૂમહારાજ ! આપના પસાયથી મને ગયેલું પાછું મળ છે. આપને પસાયે હું સુખી થયો છું. તમારા દર્શનથી માર પુન્યમાં વૃદ્ધિ થઇ છે અને આ કોલસાનું હેમ થયું છે; મા હવે આપ ફરમાવો તેમાં હું તેનો વ્યય કરૂં."

પછી ગુરૂમહારાજે કહ્યું કે–' આ શિષ્યને જ્યારે સૂરિપ આપવામાં આવે ત્યારે તું એનો ઉપયોગ કરજે.' શેઠે તે વા કબૂલ કરી. પછી અનુક્રમે યોગ્ય અવસરે જ્યારે ગુરૂમહારાજે તેમને આચાર્યપદવી આપી ત્યારે તે શેઠે પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચ્

મોટો મહોત્સવ કર્યો. ગુરૂમહારાજે ગુણાનુસાર તેમનું હેમાચાર્ય નામ સ્થાપન કર્યું.

પછી ગુરૂમહારાજની સાથે સરસ્વતીને સાધ્ય કરવા કાશ્મીર ભણી ચાલ્યા. ત્યાં તો તેમના પુણ્યથી આકર્ષાયેલી સરસ્વતી જ સામી આવી અને હેમચંદ્રાચાર્યને નમસ્કાર કર્યો. ગુરૂ પ્રસન્ન થયા.

અન્યદા ગુરૂમહારાજે સિદ્ધચક્રનો મંત્ર હેમચંદ્રાચાર્યને બતાવ્યો. એટલે તેઓ મંત્ર શીખ્યા અને તે મહામંત્ર સાધવા તત્પર થયા. પછી મલયગિરિ, દેવેંદ્રસૂરિ ને હેમાચાર્ય ત્રણે તે કાર્ય માટે પદ્મિની સ્ત્રીની શોધ કરવા ચાલ્યા અને કુમારગામે આવ્યા. ત્યાં કોઇ પદ્મિની સ્ત્રીના ધોબી લુગડાં ધોતો હતો. તેમાં એક વસ્ત્ર ધોઇને સૂકવ્યું હતું તેની ઉપર ભમરાઓને ગુંજારવ કરતા જોયા, એટલે તે વસ્ત્ર પદ્મિની સ્ત્રીનું છે એમ જાણી તેને માટે ત્યાં જ તજવીજ કરવા વિચાર કર્યો.

અહીં કવિ ચાર પ્રકારની સ્ત્રીનાં લક્ષણ કહે છે:—

પદ્મિની તસ પહોર નિદ્રા, બે પહોર નિદ્રા હસ્તિની;
ચિત્રણી તસ ત્રિપહોર નિદ્રા, અઘોર નિદ્રા શંખિની. ૧
પદ્મિની તે હંસનાદી, હસ્તિની ગંભીર;
ચિત્રણી તે કાગકંઠી, શંખિની ખર ધીર.[1] ૨
પદ્મિની સ્ત્રી પુષ્પગંધી, વેલીગંધી હસ્તિની;
ચિત્રણી તે ચંપગંધી, મત્સ્યગંધી[2] શંખિની. ૩
પાશેર જિમે તે પદ્મિની, અધશેર જિમે તે હસ્તિની;
શેર જિમે તે ચિત્રણી, સર્વાહારી શંખિની. ૪
પદ્મિની શિર વેણી સૂક્ષ્મ, લંબવેણી હસ્તિની;
ચિત્રણી તે ભ્રમર વેણી, ટુંક લટીયા શંખિની. ૫

૧ ગધેડા જેના સ્વરવાળી. ૨ મરેલા માછલા જેવી ગંધવાળી.

પદ્મિની તસ વંક પયોધર, હસ્તિની મોટા ઘન;
ચિત્રણી તસ સામ પયોધર, શંખિની લંબ કુચન. ૬
શુભદંતી સ્ત્રી પદ્મિની, હસ્તિની ઉંચા દંત;
ચિત્રણી સ્ત્રી સળીપંતિ, શંખિની લંબ અત્યંત. ૭

આ પ્રમાણેના મહિલાના લક્ષણ કવિ જાણી શકે કે ચતુર પુરૂષ જાણી શકે. અહીં હેમચંદ્રાચાર્ય વસ્ત્રઉપર ભમરાને ફરતા દેખીને ખુશી થયા. પછી તેમણે તે વસ્ત્ર ધોનાર ધોબીને પૂછ્યું કે–' આ જે વસ્ત્રઉપર ભ્રમરાઓ ભમે છે તે વસ્ત્ર પહેરનારી કોણ છે અને ક્યાં રહે છે?' ધોબી બોલ્યો કે– ' હે સ્વામી ! આ ગામનો જે મુખ્ય અધિકારી છે તેના ઘરમાં પદ્મિની સ્ત્રી છે અને તેનું નામ રત્નવતી છે તે આ વસ્ત્રની પહેરનારી છે.' પછી મુનિ અધિકારીને ઘરે આવ્યા અને ધર્મલાભ દઈને કહ્યું કે–' અમને ઉતરવા માટે વસ્તીદાન આપો.' અધિકારી બોલ્યો કે–' હે મહારાજ ! અહીં મારા ઘરપાસે જ આ મકાન છે તેમાં ઉતરો અને મધુર વચનથી દેશના આપીને અનેક નરનારીને સમજાવો.' પછી હેમચંદ્રાચાર્ય વિગેરે તેણે બતાવેલ ઠેકાણે ચાતુર્માસ રહ્યા અને મધુરસ્વરથી નવરસ-યુક્ત વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યા. તે સાંભળીને જે સુજાણ પુરૂષો હતા તે તેના રસભેદને સારી રીતે સમજ્યા. ગુરૂએ વ્યાખ્યા-નમાં અન્ય અન્ય પ્રસંગે શૃંગાર, હાસ્ય, કરૂણા, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બિભત્સ, અદ્દભુત ને શાંતરસને સાક્ષાત્ બતાવી આપ્યા. આ નવ રસમાંથી આઠ રસ જેણે જાણ્યા પણ જો નવમા શાંતરસનો ભેદ તેણે જાણ્યો નહીં તો તેને વેદ જાણ્યા વિનાના બ્રાહ્મણની જેવો અધુરો પંડિત સમજવો. આઠ રસ છે તે જુદા જુદા આઠ અંગ જેવા છે અને નવમો રસ મસ્ત-

કને સ્થાનકે છે, તેથી જેમ મસ્તક વિના શરીર શોભતું નથી અને હાથ-પગ વિગેરે અંગો તે વિના કામ આપતા નથી તેમ બાકીના રસ નિરૂપયોગી થાય છે. શાંતરસરૂપી રસવતી નિપજાવવાને માટે મુનિમહારાજ આઠ રસનો જુદી જુદી રીતે ઉપયોગ કરે છે અને એ રસવતી જે જમે છે તેના સાંસારિક તાપ શમી જાય છે, કષાયો નાશ પામે છે અને તે પ્રાણી તપજપાદિ કષ્ટ કર્યા વિના પણ શાશ્વત સુખને પામે છે-મોક્ષે જાય છે. જુઓ કુરગડુ મુનિ કેવળજ્ઞાન પામ્યા, ચંડરૂદ્ર આચાર્યના શિષ્ય કેવળજ્ઞાન પામ્યા. તેણે તપ-જપ ક્યાં કર્યા હતા? માત્ર સમતાથી જ તેઓએ કાર્યસિદ્ધિ કરેલ છે. અહીં દેવેંદ્રસૂરિ મહારાજા ધર્મદેશનામાં એ કારણે જ શાંતરસને પોષતા હતા. એ પ્રમાણે કાળ વ્યતીત કરતાં અનુક્રમે ચોમાસું પૂરું થયું એટલે ગુરૂએ ગ્રામાધિકારીને કહ્યું કે-"ચોમાસું પૂર્ણ થયું છે, તેથી હવે અમે વિહાર કરશું; કારણ કે અમારો આચાર ચોમાસા પછી એકસ્થાને રહેવાનો નથી. કહ્યું છે કે—

"રાંધ્યા વિના એટલે હલાવ્યા વિનાની ક્ષીર વિનાશ પામે, પહેર્યા વિનાનાં સ્ત્રીનાં વસ્ત્રો પડ્યા પડ્યા વિનાશ પામે, ગાડા વિગેરેમાં જોડીને ખેડ્યા વિના સારા જુત-બળદ વિનાશ પામે-બગડી જાય, પારકે હાથે જવાથી ધનની સ્ત્રી વિણસે, બહુ લાડ લડાવવાથી પુત્રી વિનાશ પામે-મનમોજી થઈ જાય, ક્ષયના વ્યાધિથી શરીર વિનાશ પામે, શાસ્ત્રોના ચાલુ અભ્યાસ વિના પંડિત વિનાશ પામે, પાત્ર મળ્યા વિના-દાન દીધા વિના દાતા વિનાશ પામે, ખરાબ સાથ મળવાથી યાત્રી વિનાશ પામે-જોઈએ તેવો લાભ ન થાય, મેલા મનથી પરલોક વિનાશ પામે અને પુન્ય કરેલું નિષ્ફળ થાય, અત્યંત અભિમાન કર-

વાથી વિદ્યા વિનાશ પામે, ગાયન કર્યા વિના કંઠ વિનાશ પામે-બગડી જાય, આળસથી પોતાનાં કાર્યો વિનાશ પામે, અમરબીજ (મદિરાપાનાદિક)થી ગામ વિનાશ પામે, ઉતાવળો થવાથી વાણીઓ વિનાશ પામે, કેમકે તેની સ્થિતિ રાવળ રાજા વિગેરેના જાણવામાં આવી જાય, કુદેશમાં જવાથી પુરૂષ નાશ પામે તેમ મુનિ એક સ્થાને સ્થિર રહેવાથી વિનાશ પામે.' માટે હવે અમે વિહાર કરશું. તમને ધર્મલાભ થાઓ અને હે પુન્યશાળી! પુન્યના કામ કરજો. સુવિહિત મુનિઓ એક સ્થાને સ્થિર રહેતા જ નથી, કેમકે એક સ્થાને રહેવાથી વાત વિણસે છે, સ્ત્રી આદિકનો પરિચય વિશેષ થાય છે અને તેથી સંયમમાં વ્યાઘાત થાય છે."

આ પ્રમાણેનાં ગુરૂનાં વચનો સાંભળી અધિકારી બોલ્યો કે-'હે મહારાજ! મારી સરખું કાંઈક કામ બતાવો કે જે કરીને હું આપે મહામનોહર ધર્મ કહીને મારી ઉપર જે ગુણ કર્યો છે તેનો ઓશીંગણ (અનૃણી) થાઉં.' એટલે દેવેંદ્રસૂરિ બોલ્યા કે-'હે ભાઇ! કામ તો એક ખરેખરૂં જરૂરનું છે, અપૂર્વ છે અને તે તારાથી જ થાય તેમ છે; પણ તે કહેતાં લાજ આવે છે-જીભ ઉપડતી નથી.' અધિકારી કહે કે-'હે સ્વામી! જે કામ હોય તે ખુશીથી કહો. હું મારાથી બને તેવું હશે તો જરૂર કરી આપીશ. આપ કહેતાં અચકાઓ નહીં.' એટલે દેવેંદ્રસૂરિએ કહ્યું કે-"હે ભાઇ! અમારે ત્રણેને એક વિદ્યા સાધવાની છે, તે વખતે એકાંતમાં અમો ત્રણે વિદ્યા સાધવા વસ્ત્ર તજીને બેસીએ ત્યાં આ તારી પદ્મિની સ્ત્રી વસ્ત્ર તજી-નગ્ન થઇને અમારી સામે ઉભી રહે. તે વખતે તારે હાથમાં ઉઘાડી તલવાર લઇને ઉભા રહેવું અને અમારા

ત્રણમાંથી મન, વચન અને કાયાથી જો કોઇ પણ જરા પણ ચલિત થઇએ તો તે જ વખતે તારે તેનું માથું ઉડાડી દેવું. આ પ્રમાણે કરવાથી અમારી વિદ્યા સિદ્ધ થાય તેમ છે.” ગુરૂમહારાજના ગુણોથી રંજિત થયેલા અધિકારીએ તે વાત કબૂલ કરી, એટલે તે ત્રણે આચાર્ય તે સ્ત્રી-પુરૂષને લઇને ગિરનારઉપર ગયા. ત્યાં બાળબ્રહ્મચારી પરમાત્મા શ્રીનેમિનાથની મૂર્ત્તિ સામે ત્રણે આચાર્ય ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની સ્થિતિએ વિદ્યા સાધવા બેઠા.

એક બાજુ નગ્નપણે પદ્મિની સ્ત્રી ઉભી રહી અને બીજી બાજુ તેનો પતિ હાથમાં તલવાર લઇને ઉભો રહ્યો. વિદ્યા સાધવામાં તત્પર થયેલા ત્રણે મહાપુરૂષો કિંચિત્ પણ ચલાયમાન થયા નહીં. કહ્યું છે કે:—

ન ચળે મેરૂની ચૂલિકા, ન ચળે ધ્રુ સર્પ શેષ;
ન ચળે મુનિ મંત્ર સાધતા, જિમ શિર અક્ષર લેખ.

‘મેરૂ ઉપરની ચૂળિકા ચળે નહીં, ધ્રુવનો તારો ચળે નહીં, શેષનાગ ચળે નહીં અને વિધાતાએ કપાળમાં લખેલા લેખ ચળે (ફરે) નહીં; તેમ મુનિ પણ વિદ્યા સાધતાં કિંચિત્ પણ ચળે નહીં.’ એટલે સ્વલ્પ કાળમાં જ તેનો અધિષ્ઠાયિક વિમળેશ્વર દેવ પ્રત્યક્ષ થયો અને કહ્યું કે-‘હે મુનિરાજો! આપને જે ઇચ્છા હોય તે માગો, હું પ્રસન્ન થયો છું.’ એટલે શ્રી દેવેંદ્રસૂરિએ તો કાંતિપુરીમાં જે જિનપ્રાસાદ છે તે ત્યાંથી સેરીસે લાવી દેવાનું માગ્યું, એટલે તે પ્રકારની શક્તિ માગી. શ્રી મલયગિરિજીએ સિદ્ધાંતોની ઉપર સુલભ વૃત્તિઓ રચી શકવાની શક્તિ માગી અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે માગ્યું કે- ‘તમે મને એવી શક્તિ આપો કે હું મારા વચનના—ઉપદેશના

બળથી કોઈ રાજાને રીઝવી શકું કે જેથી તે રાજા જૈનશાસનને દીપાવે.' આ પ્રમાણેની ત્રણેની નિઃસ્વાર્થ અને શાસનને પરમ હિતકારી માગણી સાંભળી દેવ ઘણો હર્ષિત થયો અને તે પ્રમાણેની વિદ્યાઓ-શક્તિઓ આપી તેનાં ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરીને તે સ્વસ્થાનકે ગયો: વિદ્યાઓ સિદ્ધ થઇ. હેમચંદ્રાચાર્યના શિષ્યો આવીને તેમને નમ્યાં. હેમચંદ્રાચાર્ય પોતાના ગુરૂને નમ્યા ગુરૂ તેમને જોઇને બહુ જ ખુશી થયા. પેલી સ્ત્રી ને તેનો ભર્ત્તાર પોતાને સ્થાનકે ગયા.

પછી ગુરૂમહારાજ જ્ઞાનઆરાધનાદિ કાર્યમાટે છ મહિનાપર્યંત આયંબિલનો તપ કરી ત્યાં જ ધ્યાનમાં બેઠા અને શાસનસૂરિને આરાધી, જેથી છ મહિનાને અંતે શાસનદેવી પ્રગટ થઇ અને ગુરૂને વાંદી ઉભી રહી. પછી ગુરૂના મનોગત ભાવ તેને જે પૂછવાના હતા તે જાણીને દેવી બોલી કે-'હે મહારાજ! તમારી પાટે તમારા શિષ્ય હેમચંદ્રાચાર્યને સ્થાપો. તેનાથી જિનશાસનનો ઘણો ઉદ્યોત થશે અને આપનો પણ યશપડહ વાગશે.' આ પ્રમાણે કહીને દેવી સ્વસ્થાને ગઇ એટલે ગુરૂ પણ ધ્યાન તજીને બહુ હર્ષ પામતા ઉભા થયા. તેમના મનમાં હતું તે જ દેવીએ કહ્યું તેથી દુધમાં સાકર ભળવા જેવું થયું.

આ ગુરૂશિષ્યનો સંબંધ સિંહને પાખરેલો હોય, સોનાનો કળશ ને તે પણ દુધે ભરેલો હોય તેવો શોભવા લાગ્યો. પછી ગુરૂમહારાજ ત્યાંથી સર્વ પરિવારસાથે વિહાર કરતાં કરતાં નાગપુરે આવ્યા કે જ્યાં અનેક ધનવાન વ્યાપારીઓ વસતાં હતા. ગુરૂએ ત્યાં વ્યાખ્યાન વાંચવાનું શરૂ કર્યું. ચતુર્વિધ સંઘ વ્યાખ્યાન સાંભળવા લાગ્યો. ગુરૂમહા-

રાજે દાન, શીલ, તપ ને ભાવ એ ચારે પ્રકારનો ધર્મ અનેક દૃષ્ટાંતોસહિત કહ્યો. તે સાંભળીને જે જીવો હળુકર્મી હતા તેઓ સારી રીતે એ ચારે પ્રકારના ધર્મને આરાધવા લાગ્યા, યૌવનાવસ્થા છતાં ઇંદ્રિયો વશ કરી, બારે પ્રકારના તપ યથાશક્તિ તપવા–કરવા લાગ્યા, ઉત્તમ ભાવનાઓ ભાવવા લાગ્યા અને ધન પામીને સુપાત્રે દાન દેવા લાગ્યા. હવે શ્રાવકો સાતે ક્ષેત્રમાં દ્રવ્ય વાપરે છે, ચૈત્ય નવા બંધાવે છે, ચૈત્યમાં બિંબપ્રતિષ્ઠાઓ કરે છે, તીર્થયાત્રાઓ કરે છે અને મળેલા ધનમાંથી જે જસણે હાથે વાપર્યું તેને જ પોતાનું અને જ્યાં–જે ગતિમાં જાય ત્યાં સાથે આવનારૂં માને છે. ગુણવંત ગુરૂમહારાજ ત્યાં હરરોજ દેશના આપે છે અને શ્રદ્ધાવંત તેમજ અલ્પસંસારી શ્રાવકો તે સદ્દહે છે: ગુરૂમહારાજના ઉપદેશથી ત્યાંના ધનદ નામના શેઠે ઘણો દ્રવ્યવ્યય કર્યો. પછી સંવત ૧૧૬૨ ના વર્ષમાં તેની પાસે પોતાની પાટે હેમચંદ્રાચાર્યને સ્થાપવા સંબંધી મહોત્સવ કરાવી પોતાની પાટે હેમચંદ્રાચાર્યને સ્થાપી તેમને સાથે લઈ ગુરૂમહારાજ પાટણ પધાર્યા.

તે વખતે પાટણમાં સિદ્ધરાજ જેશંગ રાજા હતો. તે બહાર રયવાડીએ જતો હતો તેવામાં તેણે હેમચંદ્રાચાર્યને દીઠા એટલે બહુ જ ખુશી થયો અને અશ્વઉપરથી નીચે ઉતરી લોકના મધ્યમાં તેમને હસીને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે–‘ હે ગુરૂમહારાજ ! કાંઇ ધર્મદેશના આપો.’ એટલે હેમચંદ્રાચાર્યે અવસરોચિત દેશના આપતાં ટુંકામાં જ કહ્યું કે–‘ હે રાજેંદ્ર ! આ જગતમાં દયા ને દાનથી જ પ્રાણી સર્વ પ્રકારના સુખને પામે છે.’ તે સાંભળી રાજા ખુશી થયો. પછી રાજાએ આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે–‘ હે મહારાજ ! હરરોજ

મારે મહેલે રાજસભામાં કૃપા કરીને પધારવાનું કબૂલ કરો.' ગુરૂએ પણ યોગ્ય અવસર જાણી હર્ષિત થઇને તે વાત સ્વીકારી. પછી દરરોજ યોગ્ય સમયે ગુરૂમહારાજ રાજસભામાં જવા લાગ્યા અને સિદ્ધરાજને હેતુ દષ્ટાંતાદિ યુક્ત ધર્મ સંભળાવવા લાગ્યા. એકદા પ્રસંગ જોઇને તેમણે કહ્યું કે–" હે રાજન્ ! છએ દર્શનની પરીક્ષા કરી તેના સાચા–ખોટાપણાનો નિર્ણય કરીને જે ધર્મ સાચો હોય તેને ગ્રહણ કરો અને ખોટાને તજી દ્યો. ખોટા દેવ, ખોટા ગુરૂ અને ખોટા ધર્મને આરાધવાથી લાભ ન થાય, પણ હાનિ થાય, પુન્ય હોય તે ગળી જાય અને પાપ બંધાય. એક તો કાળો કાગડો ને તેને ગળીએ ન્હવરાવ્યો, તેથી તે કાંઈ ઉજળો થાય ? ન જ થાય તેમ ખોટો ધર્મ આરાધવાથી લાભ તો ન જ થાય પણ હાનિ થાય. તેના આરાધનથી પૂર્વના કર્મો ધોવાય નહીં. હે નરેંદ્ર ! તમે વિચક્ષણ છો તેથી યશોમતીની જેમ પરીક્ષા કરો અને જે ધર્મ સાચો–શુદ્ધ દેખાય તે સ્વીકારો. યશોમતીએ વનસ્પતિની જો બરાબર પરીક્ષા કરી તો પોતાના પતિને બળદ મટાડીને મનુષ્ય કરી શકી." રાજાએ પૂછ્યું કે–' હે મહારાજ ! તે યશોમતી કોણ હતી અને શી રીતે તેણે પોતાના પતિને પુરૂષ કર્યો ?' ત્યારે ગુરૂમહારાજ તેની કથા કહેવા લાગ્યા.

"શંખપુરીમાં શંખ નામે શ્રેષ્ઠી હતો. તેને **યશોમતી** નામે સ્ત્રી હતી; પણ શેઠને તેની ઉપર પ્રેમ નહોતો તેથી તેણે બીજી સ્ત્રી કરી. વૃદ્ધાવસ્થાએ બીજી નાની સ્ત્રી પરણ્યો એટલે તેને જોઇને ખુશી થવા લાગ્યો. રાત–દિવસ તેને પોતાની પાસે જ રાખવા લાગ્યો. નવી સ્ત્રી–ઉપર બહુ રાગ હોવાથી તે જે બોલે તે પ્રેમથી સાંભળીને કબૂલ કરે અને તેનાં વાંછિત

પૂરે. ઘણો દુર્લભ યોગ બન્યો છે તેમ મનમાં માને. તે બંનેને યશોમતી દીઠી ન ગમે, અને બન્ને જણા આનંદ કર્યા કરે. તન, ધન ને માલ બધું નવી સ્ત્રીને શેઠે સોંપી દીધું. યશોમતીને શોકયનું સાલ બહુ જ ખટકવા લાગ્યું. કહ્યું છે કે—

સામેરી[1] સુલખખણી, ચઢી તે રાવળ ચોક;
હું તુમ પૂછું પંડિતા, શૂળી ભલી કે શોકય ? ૧
શૂળી એક જ કઠ્ઠડો,[2] શોકય અનંતા કઠ્ઠ;[3]
નિત મરીએ નિત મારીએ, હઇડાં પગે પઇઠ્ઠ. ૨
શૂળી આપે એક મરણ, શોકય દીએ સો વાર;
લોયણ ચાંપે તણખલે, ખટકે વારોવાર. ૩
કાણો કાળો કુબડો, શોકય વિના પિયુ હુંત;
શોકય સરિસો[4] કામદેવ, દેવ મ દેઇશ કંત. ૪
ઘંટી પડસમ હોય પરણી, કણહ[5] સરિખો કંત;
કહો કિસ આઉખે ઉગરે, ભરડી આણ્યો અંત. ૫
પરવશ પિયુ પરહથ્થ ધન, પર ઘર ભોયણ આશ;
પરસાહજે જેહ કજજડો, એ ચારે નિરાશ. ૬
પરહથ્થ ગઈ જે પ્રેમદા, ખિણ ખિણ સાલે તેહ;
સાલે સાપણ સોકડી, નરહ નસાડ્યો નેહ. ૭

"સુલક્ષણી સ્ત્રી મોટા રાઓળના ચોકમાં જઇને પૂછે છે કે—હે પંડિતો ! કહો, શૂળી સારી કે શોક સારી ? શૂળીનું કાષ્ટ—લાકડું એક જ હોય છે અને શોકય તો અનંતા કષ્ટ એટલે કષ્ટને આપનાર છે. એ તો નિત્ય મરવું ને મારવું એવી હૃદયનીચે પેઠેલી શોકય છે. ૧-૨ શૂળી તો એક વાર મરણ આપે છે ને શોકય તો સો વાર મારે છે. મરણ જેવી પીડા

૧ સ્ત્રી. ૨ કાષ્ટ. ૩ કષ્ટ. ૪ શોકસહિત. ૫ અનાજ.

કરે છે, જેમ લોચનમાં-નેત્રમાં તરણું પડ્યું હોય તો તે વારંવાર ખટકયા કરે તેમ શોકય પણ વારંવાર ખટકે છે. ૩ શોકય વિનાનો કાણો, કાળો, કુબડો ગમે તેવો પિયુ-ભર્ત્તાર આપજે, પણ હે દૈવ ! શોકયવાળો તો કામદેવ જેવો પણ પિયુ આપીશ નહીં. ૪ ઘંટીના બે પડની જેવી બે સ્ત્રી સમજવી અને તેની વચ્ચે નાખેલા-રાખેલા કણ એટલે દાણા જેવો પુરૂષ-ધણી સમજવો. તેવો ધણી આઉખુ હોય તો પણ કેમ ઉગરે ? તેનો તો બે પડની વચ્ચે ભરડાઇને અંત જ આવે. ૫ પરવશ પતિ, પારકે હાથે ધન, પારકે ઘરે ભોજન-આશા અને પરની સહાયથી થવાનું કાર્ય-એ ચારે બાબત નિરાશ થવા જેવી છે. ૬ પારકે હાથે ગયેલી પ્રેમદા (સ્ત્રી) જેમ ધણીને ક્ષણે ક્ષણે સાલે તેમ સાપણ જેવી શોકય પણ પ્રથમની સ્ત્રીને વારંવાર સાલે છે કે જેણે પોતાના પતિના નેહને નસાડયો છે-નષ્ટ કર્યો છે. પ્રથમની સ્ત્રીઉપરનો સ્નેહ ઉતરાવી પતિને પોતાને તાબે કર્યો છે. ૭ ”

અહીં રાસના કર્ત્તાએ બીજું પણ શોકયના સંબંધમાં બહુ કહ્યું છે, તે વિસ્તારના ભયથી અમે બધું લખ્યું નથી. વળી કર્ત્તા કહે છે કે-**ઇંદ્રવરણા**ના ફળનું નામ સારૂં છે, દેખાવમાં રૂડા છે પણ ખાવામાં કડવા છે. **મીઠું** નામથી મીઠું છે પણ ખાધે ખારૂં લાગે છે. **શીળી** નીકળે છે તે નામથી તો શીળી-ટાઢી કહેવાય છે પણ શરીરમાં તાપ કરે છે. **ગળી** નામથી ગળી કહેવાય છે પણ ખવાતી નથી. નામ દેવો-દેવ જેવો પણ ભીખ માગે છે અને અલુઆણે પગે ચાલે છે તેમજ વર્હીતરૂં કરે છે તેમ શોકય નામથી તો બ્હેન કહેવાય છે પણ અત્યંત અકારૂં કામ કરે છે. પરિણામે ભુંડી

આ પ્રમાણે કહી બંનેને રજા આપી. હવે યશોમતી તેને વનમાં લઇ જઇને ચારતી હતી ને પાણી પાતી હતી.

આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં અન્યદા કોઇ વિદ્યાધર સ્ત્રી-પુરૂષ યશોમતી બેઠી હતી, આંખમાં આંસુ આવેલા હતા ને મનમાં ઝુરતી હતી તે વખતે ત્યાં થઇને નીકળ્યા. તેમાંથી સ્ત્રીએ પોતાના પતિને પૂછ્યું કે-' હે સ્વામી ! આ સ્ત્રી અહીં બેઠી બેઠી શા-માટે રૂએ છે ?' વિદ્યાધરે કહ્યું કે-' એણે પોતાના ધણીને પોઠીઓ બનાવ્યો છે. હવે તેને પુરૂષ કરવાનું જાણતી નથી તેથી પસ્તાય છે ને ઝૂરે છે.' વિદ્યાધરની સ્ત્રીને દયા આવી એટલે તેણે પોતાના પતિને કહ્યું કે-' હે સ્વામી ! એવી કોઇ યુક્તિ બતાવો કે જેથી એનો પતિ પાછો પુરૂષ થાય. એટલો ઉપકાર કરો.' વિદ્યાધરે કહ્યું કે-' એ સ્ત્રી બેઠી છે ત્યાં જ એક મૂળિયું છે તે જો એને ખવરાવશે તો તે તરત જ પુરૂષ થઇ જશે.' આ પ્રમાણે કહીને તે બંને તો ચાલ્યા ગયા, પણ તેના શબ્દો યશોમતીએ સાંભળ્યા એટલે તે શબ્દાનુસારે પોતે બેઠી હતી તે જગ્યાના ને તેની આસપાસના બધા મૂળિયાં ચૂંટી લીધાં અને પછી તેમાંથી એક એક પોતાના પતિને ખવરાવવા લાગી. તેને પરિણામે જ્યારે તે વિદ્યાધરે કહેલ મૂળિયું આવ્યું ત્યારે તે ખાતાં જ તેનો ધણી પુરૂષ થઇ ગયો. એટલે યશોમતી ઘણી ખુશી થઇ અને પેલું મૂળિયું પણ ઓળખી લીધું, તેમજ પોતાના પતિસાથે પ્રીતિ પણ થઇ."

આ પ્રમાણે કથા કહીને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે સિદ્ધરાજને કહ્યું કે-' યશોમતીની જેમ આપ પણ ષડ્દર્શનની પરીક્ષા કરીને તેમાં જે ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ દર્શન જણાય તે ગ્રહણ કરો અને બીજાને તજી દ્યો."

સિદ્ધરાજ આ હકીકત સાંભળી બહુ જ પ્રસન્ન થયા. તેનું મન હેમચંદ્રાચાર્યઉપર પ્રીતિવાળું થયું અને શુદ્ધ ધર્મનું સ્વરૂપ રોજ સાંભળવાથી તેના હૃદયમાંથી કુમતિ–કદાગ્રહ નાશ પામ્યો.

અન્યદા સિદ્ધરાજ અશ્વપર બેસીને સિદ્ધપુર આવ્યો અને ત્યાં ઇશ્વરનો (શિવનો) મોટો પ્રાસાદ–રૂદ્રમાળ બંધાવ્યો. તેની પાસે આબુમંત્રીએ એક રાજવિહાર કરાવ્યો અને તેમાં શ્રી વીરપરમાત્માની મૂર્ત્તિ પધરાવીને તેની પૂજા–અર્ચા તથા સેવા–ભક્તિ કરવા લાગ્યો. તે દેખીને સિદ્ધરાજ બહુ હર્ષ પામ્યો. પછી તે ગુરૂમહારાજ પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે– 'હે સ્વામી ! અરિહંતમાં ને શિવમાં અંતર શું ? તે મને સમજાવો.' ગુરૂ કહે છે કે–'હે સિદ્ધરાજ ! તેના અંતરની શી વાત કરૂં ? શિવના મસ્તકપર ચંદ્ર છે તે પણ જિનેશ્વરને નમે છે. વળી તમે પ્રવીણ સૂત્રધારોને બોલાવો અને તેના વાસ્તુકશાસ્ત્રમાં શું કહ્યું છે તે સાંભળો. એટલે તમને તેના અંતરની ખબર પડશે.' રાજાએ તરત જ સુતારોને વાસ્તુકશાસ્ત્ર લઇને બોલાવ્યા. તેઓ આવ્યા. તેમને પૂછતાં તેમાં જે મુખ્ય સૂત્રધાર હતો તે બોલ્યો કે–'હે મહારાજ ! અમારા વાસ્તુકશાસ્ત્રમાં જે કહ્યું છે તે સાંભળો. સામાન્ય જનોના ઘરને પાંચ શાખા હોય, રાજભુવનને સાત શાખા હોય, ઈશ્વરના મંદિરે નવ શાખાં હોય અને જિનેશ્વરના મંદિરે એકવીશ શાખાં હોય. વળી મહેશ્વરનું મંદિર વનમાં કરવું અને જિનેશ્વરનું મંદિર નગરમાં કરવું. શંકરના દેરામાં એક મંડપ હોય અને જિનમંદિરમાં ૧૦૮ મંડપ હોય. વળી જિનમંદિરમાં ત્રણ છત્ર ને સિંહાસન હોય, પ્રભુ પદ્માસને

આ પ્રમાણે કહી બંનેને રજા આપી. હવે યશોમતી તેને વનમાં લઈ જઈને ચારતી હતી ને પાણી પાતી હતી.

આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં અન્યદા કોઈ વિદ્યાધર સ્ત્રી-પુરૂષ યશોમતી બેઠી હતી, આંખમાં આંસુ આવેલા હતા ને મનમાં ઝુરતી હતી તે વખતે ત્યાં થઈને નીકળ્યા. તેમાંથી સ્ત્રીએ પોતાના પતિને પૂછ્યું કે-' હે સ્વામી ! આ સ્ત્રી અહીં બેઠી બેઠી શા-માટે રૂએ છે ?' વિદ્યાધરે કહ્યું કે-' એણે પોતાના ધણીને પોઠીઓ બનાવ્યો છે. હવે તેને પુરૂષ કરવાનું જાણતી નથી તેથી પસ્તાય છે ને ઝૂરે છે.' વિદ્યાધરની સ્ત્રીને દયા આવી એટલે તેણે પોતાના પતિને કહ્યું કે-' હે સ્વામી ! એવી કોઇ યુક્તિ બતાવો કે જેથી એનો પતિ પાછો પુરૂષ થાય. એટલો ઉપકાર કરો.' વિદ્યાધરે કહ્યું કે-' એ સ્ત્રી બેઠી છે ત્યાં જ એક મૂળિયું છે તે જો એને ખવરાવશે તો તે તરત જ પુરૂષ થઇ જશે.' આ પ્રમાણે કહીને તે બંને તો ચાલ્યા ગયા, પણ તેના શબ્દો યશોમતીએ સાંભળ્યા એટલે તે શબ્દાનુસારે પોતે બેઠી હતી તે જગ્યાના ને તેની આસપાસના બધા મૂળિયાં ચૂંટી લીધાં અને પછી તેમાંથી એક એક પોતાના પતિને ખવરાવવા લાગી. તેને પરિણામે જ્યારે તે વિદ્યાધરે કહેલ મૂળિયું આવ્યું ત્યારે તે ખાતાં જ તેનો ધણી પુરૂષ થઇ ગયો. એટલે યશોમતી ઘણી ખુશી થઈ અને પેલું મૂળિયું પણ ઓળખી લીધું, તેમજ પોતાના પતિસાથે પ્રીતિ પણ થઇ."

આ પ્રમાણે કથા કહીને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે સિદ્ધરાજને કહ્યું કે-' યશોમતીની જેમ આપ પણ ષડ્દર્શનની પરીક્ષા કરીને તેમાં જે ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ દર્શન જણાય તે ગ્રહણ કરો અને બીજાને તજી દ્યો."

સિદ્ધરાજ આ હકીકત સાંભળી બહુ જ પ્રસન્ન થયા. તેનું મન હેમચંદ્રાચાર્યઉપર-પ્રીતિવાળું થયું અને શુદ્ધ ધર્મનું સ્વરૂપ રોજ સાંભળવાથી તેના હૃદયમાંથી કુમતિ-કદાગ્રહ નાશ પામ્યો.

અન્યદા સિદ્ધરાજ અશ્વપર બેસીને સિદ્ધપુર આવ્યો અને ત્યાં ઇશ્વરનો (શિવનો) મોટો પ્રાસાદ-રૂદ્રમાળ બંધાવ્યો. તેની પાસે આબુમંત્રીએ એક રાજવિહાર કરાવ્યો અને તેમાં શ્રી વીરપરમાત્માની મૂર્ત્તિ પધરાવીને તેની પૂજા-અર્ચા તથા સેવા-ભક્તિ કરવા લાગ્યો. તે દેખીને સિદ્ધરાજ બહુ હર્ષ પામ્યો. પછી તે ગુરૂમહારાજ પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે-'હે સ્વામી ! અરિહંતમાં ને શિવમાં અંતર શું ? તે મને સમજાવો.' ગુરૂ કહે છે કે-'હે સિદ્ધરાજ ! તેના અંતરની શી વાત કરૂં ? શિવના મસ્તકપર ચંદ્ર છે તે પણ જિનેશ્વરને નમે છે. વળી તમે પ્રવીણ સૂત્રધારોને બોલાવો અને તેના વાસ્તુકશાસ્ત્રમાં શું કહ્યું છે તે સાંભળો. એટલે તમને તેના અંતરની ખબર પડશે.' રાજાએ તરત જ સુતારોને વાસ્તુકશાસ્ત્ર લઇને બોલાવ્યા. તેઓ આવ્યા. તેમને પૂછતાં તેમાં જે મુખ્ય સૂત્રધાર હતો તે બોલ્યો કે-'હે મહારાજ ! અમારા વાસ્તુકશાસ્ત્રમાં જે કહ્યું છે તે સાંભળો. સામાન્ય જનોના ઘરને પાંચ શાખા હોય, રાજભુવનને સાત શાખા હોય, ઇશ્વરના મંદિરે નવ શાખા હોય અને જિનેશ્વરના મંદિરે એકવીશ શાખા હોય. વળી મહેશ્વરનું મંદિર વનમાં કરવું અને જિનેશ્વરનું મંદિર નગરમાં કરવું. શંકરના દેરામાં એક મંડપ હોય અને જિનમંદિરમાં ૧૦૮ મંડપ હોય. વળી જિનમંદિરમાં ત્રણ છત્ર ને સિંહાસન હોય, પ્રભુ પદ્માસને

બિરાજમાન થયેલા હોય. વળી જિનપ્રતિમાના પણ પાસે નવ ગ્રહ કરવામાં આવે અને આદિશક્તિ તેમની પાસે રહે. આ પ્રમાણે અમારા વાસ્તુકશાસ્ત્રમાં કહેલ છે. અન્ય દેવને માટે એવી રચના કોઇથી કરી શકાય નહીં અને કદિ કોઇ હઠે ચડીને કરે કે કરાવે તો પરિણામે દુઃખી થાય. વળી ચક્ર, બાણ, ગદા, ગુપ્તિવિગેરે શસ્ત્રો જિનમંદિર સિવાય બીજે કરવામાં આવે. ખોળામાં સ્ત્રીની મૂર્ત્તિ વિષ્ણુના મંદિરમાં કરી શકાય. આ વાસ્તુકશાસ્ત્ર અનંત જ્ઞાનીનું કહેલું છે અને તેના કર્ત્તા વિશ્વકર્મા કહે છે કે—આને ચૌદ પૂર્વના સારરૂપ માનજો.'

આ પ્રમાણેની વાસ્તુશાસ્ત્રની હકીકત સાંભળીને રાજા બહુ હર્ષિત થયો અને તેણે કનકનો કળશ કરાવીને પૂર્વોક્ત જિનચૈત્યની ઉપર ચડાવ્યો. તે કળશની રચના જોઇને ભવ્યજનો હર્ષ પામ્યા. જેશંગદે રાજા પોતાના સૈન્યસાથે પાટણ આવ્યો. તેને હેમચંદ્રાચાર્યસાથે રંગ લાગ્યો. સૂરિ પણ પાટણમાં રહ્યા અને દરરોજ જિનમંદિરપાસેના ઉપાશ્રયમાં વ્યાખ્યાન વાંચવા લાગ્યા. એક દિવસ રાજા વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા આવ્યો અને ગુરૂને નમસ્કાર કરીને સર્વે શ્રાવકોની સાથે બેઠો. તે વખતે વ્યાખ્યાનમાં નેમિનાથ ચરિત્ર વંચાતું હતું. તેમાં પાંડવોનો અધિકાર આવ્યો કે—'તેઓ શત્રુંજયઉપર સિદ્ધિપદને પામ્યા.' આ હકીકત બ્રાહ્મણો સાંભળી શક્યા નહીં, તેથી તેઓ બોલી ઉઠ્યા કે—'પાંડવો તો અંતસમયે કેદાર ગયા હતા અને તે હિમાલયમાં ગળી ગયેલ છે.' બ્રાહ્મણોના આવા કથનથી સર્વ સભાના મનમાં સંશય ઉત્પન્ન થયો કે 'આ બેમાં સાચું શું?' તે વખતે સિદ્ધરાજે ગુરૂને

પૂછયું કે-' હે સ્વામી ! આ બે વાતમાં ખરી વાત શું છે ?'
એટલે ગુરૂ બોલ્યા કે-' હે રાજેંદ્ર ! સાંભળો. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે-પાંડવના કાકા ગાંગેય (ભીષ્મ પિતામહ) હતા. તેમણે પોતાને અંતસમયે પોતાના પરિવારને કહ્યું કે-' તમે મારૂં એક વચન બરાબર પાળજો. તે વચન એ કે-મને કુમારી ભૂમિ હોય-જ્યાં કોઇને બાળેલ ન હોય ત્યાં લઈ જઇને બાળજો.' સૌએ તે વાત કબૂલ કરી. પછી ગાંગેય મરણ પામ્યા એટલે તેને ઉપાડીને પાંડવો વિગેરે સૌ કુમારીભૂમિ શોધવા ચાલ્યા. એક ઉંચા પર્વતના શૃંગઉપર ગયા. ત્યાં કુમારીભૂમિ જાણીને અગ્નિ મૂકવા જાય છે, ત્યાં જમીનમાંથી શબ્દ થયો કે-' આ જમીન કુમારી નથી. અહીં સો તો ભીષ્મને બાળેલા છે, ત્રણશે પાંડવોને બાળેલા છે, હજાર દુર્યોધનને બાળ્યા છે, કર્ણને તો સંખ્યા નહી એટલાને બાળ્યા છે.' આ પ્રમાણે મહાભારતમાં કહેલ હોવાથી હે રાજન્ ! આ બ્રાહ્મણો કયા પાંડવો માટે હિમાલય ગળ્યાનું કહે છે ? પાંડુરાજાના પુત્ર પાંચ પાંડવો તો શત્રુંજયઉપર સિદ્ધિપદને પામ્યા છે. તેની મૂર્ત્તિઓ પણ શત્રુંજયઉપર પધરાવેલી છે."

આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળી સિદ્ધરાજ બહુ ખુશી થયો. તેને જૈનધર્મનો સાચો રંગ લાગ્યો. બ્રાહ્મણોને તેણે કહ્યું કે-' તમે ખરી વાત જાણતા નથી. આ હેમાચાર્યના વચન યથાર્થ સત્ય છે.' તે સાંભળીને બ્રાહ્મણો બોલ્યાં કે-"હે મહારાજ ! જૈનધર્મ પહેલાંનો નથી; નવો થયેલો છે. વળી તે વેદબાહ્ય છે, અશુચિ ને મેળથી ભરેલો છે. એ ધર્મથી કોઈ તર્યો નથી. એનો ધર્મ કાંઇ બદ્ધમૂળ નથી, માત્ર જીવ ઉગારવાની એક વાત જ તે સમજેલા છે. પુણ્ય માટે ઉનું પાણી

પીવે છે અને મોઢા આડું વસ્ત્ર રાખીને બોલે છે. વળી રોટલો દાળ વિગેરે માગીને ખાય છે. એને શાસ્ત્રની વાતોની ખબર જ શું પડે ? અમે તો એને ભણ્યાગણ્યા માનતા જ નથી અને હેમસૂરિની વાત અમે કાંઇ સદ્દહતા નથી." આવા બ્રાહ્મણોના વચનોથી રાજા તેમનાપર કોપાયમાન થયો અને કહ્યું કે-" તમે ખરા વિપ્ર જ નથી, મૂર્ખ બાળક જેવા છો. જો તમે એનો ધર્મ નવો કહો છો તો વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કેમ જિનમંદિરનું મહત્ત્વ બીજા બધાથી વધારે કહ્યું છે ? માટે એનું નિવારણ કરો અને પછી જૈનધર્મને ઉથાપો. તમે મતિમૂઢ થઇ ગયા છો અને તમને ભ્રમ પેઠો છે, તેથી તમને ખરો ધર્મ સૂઝતો નથી. જે ધર્મમાં અજને (બકરાને), અશ્વને અને બીજા પશુઓને મારવાનું કહ્યું છે તે ધર્મને, તેમજ જેમાં નરહત્યા કરવાની પણ કહી છે તેને સૌ વખોડે છે. એવો ધર્મ તે ધર્મ હોય જ નહીં અને તેવા ધર્મથી જીવ તરે પણ નહિ. તમારા યજ્ઞ કરનારાઓ-કૂર્મને, નાગને અને દાદુરને દમનારાઓ-યજ્ઞ કરીને દુર્ગતિમાં ગયા છે. જે ધર્મમાં માંસભક્ષણ કરવાનું કહ્યું હોય, વેશ્યાનો સંગ કરવાનું કહ્યું હોય, જે ધર્મવાળા એ પ્રમાણે કરતા હોય તેવા ધર્મથી તે પ્રાણી શી રીતે તરે ? માટે એવા ખોટા ધર્મનો આગ્રહ તજી દો. જ્યાં હિંસા ત્યાં ધર્મ હોય જ નહીં. ખરેખરી દયા જૈનધર્મમાં જ દેખાય છે અને તેથી એવો ધર્મ બીજે ક્યાંઇ દેખાતો નથી. આટલા દિવસ સુધી હું ભૂલો ભમ્યો અને ખરા ધર્મના વિરોધીને નમ્યો. જે ધર્મવાળા હિંસાને ધર્મરૂપ કહે તે ધર્મને હું ધર્મ માનું જ નહીં. એ તો ધંતુરો ખાધો હોય તે બધે સોનું સોનું જ દેખે તેની જેવું મિથ્યા છે. હે વિપ્રો ! તમે

જંગતમાં ભૂલા ભમો છો અને દયાધર્મ અંગીકાર કર્યા વિના જન્મારો એળે ગુમાવો છો. તમે સારાસાર સમજતા નથી અને તત્ત્વવિચાર પણ જાણતા નથી. જો તમે જૈનધર્મને અવગણો છો તો તેના જૈનેંદ્રવ્યાકરણને કેમ માનો છો?" આવી રીતે બહુ કહીને બધાં વિપ્રોને હાંકી કાઢ્યા. તેઓ પણ લજ્જા પામીને પોતાને સ્થાને ગયા. શ્રી હેમસૂરિના ગુણગ્રામ ગવાવા લાગ્યા; રાજા જૈનધર્મની સન્મુખ થયો અને તેના મનમાંથી કુમતિ કદાગ્રહ નાશ પામ્યો.

આ પ્રમાણે જ્યારે સિદ્ધરાજ બરાબર ધર્મ પામ્યો ત્યારે હેમચંદ્રાચાર્ય બોલ્યા કે–'હે રાજેંદ્ર! જો તમારી ઇચ્છા હોય તો હું પંચાંગ વ્યાકરણ નવું બનાવું?' રાજા કહે છે કે–'હે મહારાજ! એમાં મને શું પૂછો છો? જેમ આપને ગુણ ઉપજે તેમ કરો. તમે ગચ્છના-સમુદાયના ધણી છો, તો તેમાં મારી આજ્ઞા શું કામ માગો છો?' આ પ્રમાણેના રાજાના વચનથી હેમસૂરિએ હર્ષિત થઇને કહ્યું કે–'એમાં તમારી સહાયની અપેક્ષા છે. કાશ્મીરમાં સરસ્વતીનો પુસ્તક ભંડાર છે. તેમાં આદ્યવ્યાકરણની આઠ પ્રતો છે. તે ત્યાંથી વેગે મંગાવી આપો કે જેથી હું નવું વ્યાકરણ બનાવું.' રાજાએ તરત જ તે કામમાં કુશળ પ્રધાનને બોલાવ્યો અને બહુમાનપૂર્વક કહ્યું કે-'તમે શિઘ્ર કાશ્મીર જાઓ અને વ્યાકરણની પ્રતો લઈ આવો.' રાજાનો હુકમ મળતાં પ્રધાન હર્ષિત થઇને તરત જ કાશ્મીર તરફ ચાલ્યો. અનુક્રમે કાશ્મીર પહોંચી જ્યાં સરસ્વતીનો ભંડાર હતો ત્યાં ગયો અને ગુરૂના

૧ આ વ્યાકરણ બનાવ્યાની હકીકત પાછળ આવે છે.

કહેવા પ્રમાણે સરસ્વતીની આરાધના કરી, અગર વિગેરેનો ધૂપ કર્યો. એટલે તે તુષ્ટમાન થઈ અને તેણે આઠે વ્યાકરણની પ્રતો તે પ્રધાનને આપી. પ્રધાને પણ તરત જ પાટણ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાં આવી રાજા પાસે આઠ પોથી અર્પણ કરી. રાજા પણ બહુ પ્રસન્ન થયો, તે પ્રધાનનું બહુમાન કર્યું અને તે સુંદર પોથીઓ લઈને હેમચંદ્રાચાર્યપાસે જઈ તેમને અર્પણ કરી. સૂરિ બહુ જ રાજી થયા અને પોથી છોડી જોઇ. પછી સરસ્વતીની આરાધના કરીને તેમણે પંચાંગ વ્યાકરણ બનાવીને સિદ્ધરાજના હાથમાં અર્પણ કર્યું.

હવે રાજાએ અનેક પંડિતોને બોલાવીને તે વ્યાકરણ બતાવી તેને પ્રમાણ કરવા કહ્યું. તેઓ વ્યાકરણ ઉપર ઉપરથી જોઇને બોલ્યા કે–' અમે એને પ્રમાણ માની શકતા નથી. જો એની ખરી પરીક્ષા કરાવવી હોય તો તે લઈને કાશ્મીર મોકલો કે જે દેશમાં કોઈ મૂર્ખ તો છે જ નહીં. ત્યાં ચંદ્રકાંતિ જેવી શ્વેત સરસ્વતીની મૂર્ત્તિ છે, તે મહાપ્રભાવિક છે. તેના ભુવનની આગળ સરસ્વતી કુંડ છે, તે કુંડમાં આ પુસ્તક ધરો. જો તેમાં તે તરે–બૂડે નહીં તો તેને સરસ્વતીએ પ્રમાણ કર્યું છે એમ સમજવું; તે શિવાય પ્રમાણ ગણી શકાય નહીં.' રાજાએ જાણ્યું કે–' આ હકીકત બધી ઇર્ષ્યા અને વૈરભાવની છે, કારણ કે પાપીને પુણ્યવંત ગમતો નથી, નિર્ધનને ધનવંત ગમતો નથી, નીચ કુળવાળાને કુળવાન ગમતો નથી, મૂર્ખને બુદ્ધિમાન ગમતો નથી, ગણિકાને સતી ગમતી નથી, મલિન રહેનારને આચાર ગમતો નથી, કૃપણને દાતાર ગમતો નથી, રોગીને નિરોગી ગમતો નથી, આળસુને ઉદ્યમી ગમતો નથી, દુર્ભાગીને સોભાગી ગમતો નથી, મીઠા સ્વરથી સૌ પ્રસન્ન થાય

છે તે સારા સ્વરરહિતને ગમતો નથી, નિર્લજ્જને લજ્જાવાન્ ગમતો નથી, કાયરને શૂરવીર ગમતો નથી તેમ બ્રાહ્મણને મુનિરાજ ગમતા નથી. આ બ્રાહ્મણો ઈર્ષ્યાભાવથી જે પરીક્ષા કરવાનું કહે છે તે કેમ કરાવી શકાય ? કારણ કે પાણીમાં કાગળોની પોથી કેમ મૂકાય ને તે કેમ તરી શકે ?'

પછી રાજાએ વિપ્રોની વાત આચાર્યને કહી. આચાર્યે કહ્યું કે-'હે રાજેંદ્ર ! એ કામમાં બીલકુલ વિલંબ ન કરો, મને એ પરીક્ષામાં પાર ઉતરવાની ખાત્રી છે.' પછી રાજાએ બ્રાહ્મણોને બોલાવીને કહ્યું કે-'તમે આ પુસ્તક લઈને મારા પ્રધાનની સાથે કાશ્મીર જાઓ અને એની પરીક્ષા કરાવી આવો.' બ્રાહ્મણો જવા તૈયાર થયા. રાજાએ એક પ્રધાનની સાથે તેમને કાશ્મીરતરફ વિદાય કર્યા. તેઓ કાશ્મીર પહોંચ્યા અને શારદાના ભુવનપાસે જઈ સરસ્વતીકુંડમાં તે પુસ્તક મૂકી દીધું. એટલે જેમ પાણીમાં હંસ તરે તેમ તે તરવા લાગ્યું. પછી કાઢીને જોયું તો બીલકુલ ભીંજાયાવિનાનું દીઠું એટલે તે પુસ્તક લઈને તેઓ સિદ્ધરાજપાસે આવ્યા અને વિપ્રો ઝાંખા પડી જઈને બોલ્યા કે-"હે રાજન્ !આ વ્યાકરણ સરસ્વતીએ પ્રમાણ માન્યું છે અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું જ્ઞાન સત્ય ઠર્યું છે કારણ કે હાલ આવું વ્યાકરણ કરનાર કોઈ નથી કે જેનું વ્યાકરણ પાણીમાં તરી શકે. એ આચાર્ય ખરેખરા કલિકાળસર્વજ્ઞ છે." આ પ્રમાણેના વિપ્રોના ને પ્રધાનના વચનોથી રાજા અત્યંત હર્ષિત થયો. પછી શાસ્ત્રના લખનારા લહીઆઓને બોલાવી ૩૦૦ લહીઆઓને તે વ્યાકરણ સોનેરી અક્ષરે લખવા બેસાડી દીધા. તેમણે ત્રણ વર્ષપર્યંત લખીને ઘણી પ્રતો તૈયાર કરી. તે રાજાએ પોતાના અઢારે દેશમાં મોકલીને તેના ભંડાર કરાવ્યા. એ વ્યાકરણ

સવાલાખ શ્લોકનું થયું. તેની પાસે બીજા વ્યાકરણો અનેક છે તે પંડિતોને ગમ્યા નહીં એવું આ વ્યાકરણ શ્રેષ્ઠ થયું. કવિ કહે છે કે–' જેમ ઉત્તમ ધાન્યની પાસે ખીચડી ન ગમે, ચીર પટોળા પાસે સાદો સાળુ ન ગમે, મેરૂપર્વત પાસે બીજા પર્વતો નાના લાગે, મણિ, મોતી વિગેરે આપનારની પાસે બીજો સામાન્ય દાતાર હિસાબમાં ન આવે, માનસરોવરના હંસને અન્ય જળાશય ન ગમે, ચંદનના ઝાડપર રહેલા સર્પને જેમ તાડના ઝાડ ન ગમે તેમ આ વ્યાકરણ જોઇને પંડિતોને એવો હર્ષ થયો કે તેને બીજા વ્યાકરણ ન ગમ્યા–છોડી દીધા. હેમચંદ્રાચાર્યની એ વાણી અઢારે દેશમાં વિસ્તાર પામી.'

સિદ્ધરાજને હેમચંદ્રાચાર્યઉપર અત્યંત પ્રેમ થયો. તે નિરંતર તેમના નામનો જપ કરવા લાગ્યો. તેમની પ્રીતિ મત્સ્ય ને જળ જેવી તેમજ નખ ને માંસ જેવી થઇ. હેમચંદ્રાચાર્યની વાણી સાંભળીને સિદ્ધરાજ પાપભીરૂ થયો અને તેણે શિકાર કરવાનું તજી દીધું. એક વર્ષમાં ક્રોડ સોનૈયાનું દાન દેવા લાગ્યો, તેમજ અનેક પ્રકારના કરો પોતાની પ્રજાઉપરથી કાઢી નાખ્યા કે જે કરવડે બહોંતેર લાખ દ્રવ્ય આવતું હતું. લૌકિક કહેવત છે કે–' જે રાજા નવા કરો નાખે તેને સો ધેનુની હત્યાનું પાપ લાગે અને જે કર કાઢી નાખી પ્રજાને કરવિનાની કરે તેને ક્રોડ ગાય બચાવ્યાનું પુન્ય થાય.' હેમચંદ્રાચાર્યના ઉપદેશથી તેણે ઘણા કરો કાઢી નાખ્યા. આવી રીતે તેને ધર્મસન્મુખ થયેલ જોઇને પછી હેમચંદ્રાચાર્યે ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

વિહાર કરનારા મુનિ પોતે તરે છે અને બીજા ક્રોડોગમે મનુષ્યોને તારી શકે છે-તારે છે. એક સ્થાને સ્થિર થઇને

રહેવાથી કીર્તિ ઘટે છે અને સંયમમાં પણ દૂષણ લાગવાનો સંભવ પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કે:—

સુપુરૂષ સોપારી ને પાન; હયવર હાથી ને વિજ્ઞાન;
વળી કેવડો જગ વિખ્યાત, દૂર ગયા એ શોભે સાત. ૧.

' સત્પુરૂષ, સોપારી, પાન, અશ્વ, હસ્તી, નવીન વિજ્ઞાન અને કેવડો એ સાત વસ્તુ તેનાં ઉત્પત્તિસ્થાનથી દૂર જાય ત્યારે જ વિશેષ માન પામે છે-શોભે છે-ત્યારે જ તેની ખરી કિંમત થાય છે.'

આ જ કારણથી હેમચંદ્રાચાર્ય પણ મહીમંડળમાં વિચરતા હતા અને ઉપદેશવડે અનેક ભવ્યજીવોને તારતા હતા. એ રીતે સિંધ, સોરઠ, માળવા, દક્ષિણ અને વાગડ દેશમાં હેમચંદ્રાચાર્ય વિચર્યા અને અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર કર્યો.

એકદા મધ્યરાત્રીએ એક દેવે આવીને હેમચંદ્રાચાર્યને કહ્યું કે-' તમે બીજા દેશોમાં ન વિચરતાં ગુજરાતમાં જ વિચરો, તમારાથી ત્યાં ઘણો લાભ થશે.' આવી દેવવાણી સાંભળીને ગુરૂમહારાજ ગુજરાતમાં આવ્યા અને પાટણમાં પ્રવેશ કર્યો. સિદ્ધરાજ તે હકીકત સાંભળીને તરત જ ગુરૂમહારાજપાસે આવીને નમ્યો અને પોતાનાં આત્માને ધન્ય માનવા લાગ્યો. પાટણમાં ગુરૂમહારાજના રહેવાથી અનેક પ્રકારના ધાર્મિક મહોત્સવો થયા. સિદ્ધરાજ પોતાના કુળને તેમજ વંશને પણ ધન્ય માનવા લાગ્યો કે જેના ગુરૂ હેમચંદ્રાચાર્ય થયા.

ચૌલુક્ય અથવા સોલંકી વંશમાં ભીમદેવ મહારાજા થયા. તેના કરણ અને ખેમરાજ બે પુત્ર થયા. કરણનો પુત્ર સિદ્ધરાજ થયો અને ખેમરાજનો પુત્ર મહાબુદ્ધિશાળી દેવપ્રસાદ થયો.

સોમનો પુત્ર ત્રિભુવનપાળ થયો. તેને ત્રણ પુત્ર ને બે પુત્રી થઈ. તેના નામ કુમારપાળ, મહીપાળ, કીર્ત્તિપાળ હતા. પુત્રી મોટી પ્રેમલદેવી તે સિદ્ધરાજના સેનાપતિ કૃષ્ણદેવને પરણાવી હતી. બીજી પુત્રીનું નામ કાશ્મીરદેવી હતું. એક દિવસે કુમારપાળ અશ્વપર બેસી સિદ્ધરાજની સભામાં આવ્યો. ત્યાં તેણે હેમચંદ્રાચાર્યને દીઠા. દેખતાં જ તેને પ્રેમ ઉપજ્યો, હર્ષિત થયો અને તેણે ભક્તિથી પ્રણામ કર્યા. પછી તે વિચારવા લાગ્યો કે–' જૈનમુનિઓને ધન્ય છે કે જેઓ સમતારસથી ભરેલા હોય છે અને સમિતિ–ગુપ્તિના પાળનારા હોય છે. ' આમ વિચારતાં વિશેષ પ્રેમ આવવાથી ગુરૂમહારાજ ત્યાંથી ઉપાશ્રયે પધાર્યા ત્યારે તે ત્યાં તેમને વંદન કરવા ગયો. બે હાથ જોડી તે ગુરૂ પાસે બેઠો અને તેમની દેશના સાંભળીને મનમાં ચમત્કાર પામ્યો. પછી તેણે ગુરૂમહારાજને પૂછયું કે–' હે મહારાજ ! મનુષ્ય ખાસ કયા ગુણવડે શોભે છે ? ' ગુરૂમહારાજે કહ્યું કે—" મનુષ્ય સત્ત્વગુણવડે શોભે છે અને સત્ત્વવાન્ મનુષ્ય પરદારાથી તો પરાઙ્મુખ હોય જ છે જેમ તારામાં ચંદ્ર, દેવમાં ઈંદ્ર, ભૂપતિમાં રામ, સતીઓમાં સીતા, પક્ષીમાં હંસ અને ગઢમાં લંકા તેમ સર્વ ગુણમાં સત્ત્વગુણ પ્રધાન છે. બીજા ગુણો હોય કે ન હોય પણ સત્ત્વગુણ હોય તો મનુષ્ય જગતમાં શોભી નીકળે છે. જેમ વનમાં એક સિંહ હોય તો તે હાથી જેવા પ્રાણીમાત્રને નસાડે છે અને એકલો નિર્ભયપણે વનમાં ફરે છે. જેમ એકલો સૂર્ય અંધકારના સમૂહને દૂર કરી આકાશમાં ભમે છે અને ગગનમંડળને પ્રકાશે છે. મોટા પર્વતના શિખરોને નાનું સરખું વજ્ર જેમ ચૂર્ણ કરી નાંખે છે તેમ સત્ત્વગુણ સર્વગુણમાં મુખ્ય અને સર્વ ઉપદ્રવને હરનાર છે, કહ્યું છે કેઃ—

ઘણા મ જણીશ કામિની, સિંહણ એક જ જાય;
આવે નહિ કો ઢુકડો, પશુ નર નાગ પુલાય. ૧

'હે સ્ત્રી ! તું ઘણા પુત્રો પ્રસવીશ નહીં, સિંહણની જેમ એકને જ જન્મ આપજે કે જેનાથી કોઈ પાસે આવી શકતું નથી. પશુ, મનુષ્ય અને હાથી જેવા પણ તેનાથી દૂર ભાગે છે.' લોંડીઓ–દાસીઓ લાખો પુત્ર પ્રસવે છે પણ તેમાંથી એકે બીજાને નિવારી શકતો નથી અને રાણી એક પુત્ર પ્રસવે છે કે જે અનેકનું રક્ષણ કરે છે અને અનેકને અનીતિથી વારે છે. તે ઉપર કહ્યું છે કેઃ—

તે માટે કહું કામિની, સત્વસહિત જણે એક;
સહસસ્યું સાહમો ભીડે, કરે સુકામ અનેક. ૧

બીજા ગમે તેટલા ગુણ હોય પણ જો સત્ત્વગુણ (પરાક્રમ) હોતો નથી તો બીજા ગુણો લેખામાં આવતા નથી. પ્રાણવિનાની કાયા, ફળવિનાનું વૃક્ષ, પાણીવિનાની નદી, વરવિનાની જાન, તુંબડાવિનાની વીણા તેમ પુરૂપાતનવિનાનો પુરૂપ સમજવો. ચંદ્રવિનાની રાત, દાંતવિનાનો હાથી, યોગવિનાનો યોગી, લુણવિનાનું અન્ન, સેનાવિનાનો રાજા, કાજળવિનાની આંખ, દેવવિનાનું દેવળ, ગુરૂવિનાનો ગચ્છ અને દૂધવિનાની ગાય જેમ શોભતી નથી તેમ સત્ત્વવિનાનો મનુષ્ય શોભતો નથી. તેનાથી કોઇ પણ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. શૂરા સુભટો પાંચ હોય તો તે જીતે છે અને કાયર સો–પચાસ હોય તો પણ તે જીતી શકતા નથી, માટે સત્ત્વની મનુષ્યમાં ખાસ આવશ્યકતા છે. આ પ્રસંગ ઉપર ગુરૂમહારાજ કહે છે કે અન્ય શાસ્ત્રમાંથી એક કથા કહું છું: તે સાંભળોઃ—

"હસ્તિનાપુરમાં યુધિષ્ઠિર રાજા રાજ્ય કરતા હતા. એક વખતે તેનો વિચાર યજ્ઞ કરવાનો થયો; તેથી પાંચ પાંડવોમાં વિશેષ બળવાન અર્જુન હોવાથી તેને બોલાવીને કહ્યું કે–'હે બંધુ! યજ્ઞ કરવા ઇચ્છા થાય છે તેથી તેને માટે કુમારૂં સુવર્ણ લંકામાંથી લઇ આવ.' વડીલ બન્ધુની આજ્ઞા થવાથી અર્જુને તરત જ પ્રયાણ કર્યું અને અનુક્રમે શ્વેતબિંદુ રામેશ્વરપાસે સમુદ્રકિનારે આવ્યો ત્યાં કૌતુક થયું. તેનો રથ આગળ ચાલતો અટકી ગયો. તેણે ચોતરફ જોયું તો કાષ્ટ પાષાણ કાંઇ અટકાવે તેવું દીઠું નહીં, વધારે બારીકીથી જોતાં ત્યાં એક ઉંદર દીઠો અને તેને લીધે રથ અટક્યાનું સમજાયું. અર્જુને વિચાર્યું કે–"આટલા નાના ઉંદરથી કાંઇ રથ અટકી શકે નહીં, પણ તેમાં બીજું કારણ હોવું જોઇએ-તેને બીજાનું બળ મળેલું હોવું જોઇએ. સમુદ્રમાં પથ્થરની શિલા તરે તે કાંઇ પાણીના કે પાષાણના મહિમાથી ન તરે, તે તો રામનાં નામથી–તેના મહિમાથી તરે; માટે મારો રથ અટકાવવામાં જે કોઇ દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ હો તે પ્રગટ થાઓ.' આવાં તેનાં વિચાર ને વચનથી તરત જ ઉંદર મટીને હનુમંતવીર પ્રગટ થયો. તે મધુર વચનથી બોલ્યો કે–'હે અર્જુન! તમે ક્યાં જાઓ છો? મને રામચંદ્રે અહીં ચોકી માટે રાખેલો છે. જે રામે રાવણને માર્યો તે રામે અહીં પાજ બાંધેલી છે, પણ ત્યાં જે તે પુરૂષથી જવાતું નથી.' એટલે અર્જુન બોલ્યો કે–"હે હનુમંતવીર! મારે સુવર્ણ લેવા માટે એ માર્ગે લંકામાં જવું છે. તમે પણ રામના સેવક છો તો આવા શુભ કામમાં મને મદદ કરો–અટકાયત ન કરો. મનમાંથી અભિમાન વિગેરે તજી દ્યો. પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે

કે-' ધર્મકાર્ય જે કરે, કરાવે, અનુમોદન કરે, તેને સહાય આપે તે સર્વને સરખું પુન્ય થાય છે.' આ પ્રમાણે કૃષ્ણને મુખે સાંભળેલું છે." હનુમંતે કહ્યું કે-" તે વાત ખરી છે પણ જો તમારે લંકામાં જવું હોય તો આ માર્ગે જવાશે નહીં; બીજે માર્ગે જાઓ." એટલે અર્જુન બોલ્યો કે-"હે કપિરાજ! જો તમારૂં મન વધે તો આ રસ્તે જવા દો, નહીં તો હું બીજી પાજ બાંધું છું. પછી આનો મહિમા રહેશે નહીં." હનુમંતે કહ્યું કે-' ભલે ગમે તેમ થાય; તમે બીજી પાજ બાંધીને જઇ શકતા હો તો ખુશીથી જાઓ.' એટલે અર્જુને તરત જ બાણોની શ્રેણિવડે નવી પાજ બાંધી દીધી. એટલે તેની મજબુતીની પરીક્ષા કરવા માટે હનુમંત સાત તાડ જેવડું રૂપ કરીને તે પાજ ઉપર કુદ્યો, પણ પાજ જરાએ નમી નહીં; એટલે તેણે પ્રસન્ન થઇને કહ્યું કે-' હે અર્જુન! મેં તમારા સત્ત્વની પરીક્ષા કરવા માટે આટલું કહ્યું હતું. હવે તમારે આ પાજનું કે ત્યાં જવાનું શું કામ છે? હું તમને જોઇએ તેટલું સુવર્ણ લાવી આપું.' અર્જુને તે વાત કબૂલ કરી, એટલે તેણે જોઇએ તેટલું સુવર્ણ લાવી આપ્યું. અર્જુન તે લઇ પાછો વળ્યો અને વડીલ બંધુપાસે તે સુવર્ણ રજુ કર્યું. તેની હકીકત સાંભળીને સર્વે તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા; કારણ કે ' ધૈર્યવંત ને સત્ત્વવંતના ગુણ સૌ ગાય છે.'

આ કથા ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે-' સત્ત્વથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, સત્ત્વવિના કોઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી."

હવે આચાર્ય કહે છે કે-' હે રાજન્! એકલા સત્ત્વથી પણ ખરી સિદ્ધિ થતી નથી, તેની સાથે શીલગુણની જરૂર છે.

સત્ત્વ ને શીલ બેથી જ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. એક પૈડે રથ ચાલી શકતો નથી, એક હાથે તાળી પડતી નથી, એક પગે ચાલી શકાતું નથી, એક હાથે બાટી બનતી નથી, તેમ કાર્યસિદ્ધિ એકથી થતી નથી સત્ત્વગુણ છતાં પણ શીલગુણ ન હોવાથી વ્યાઘ્રસિંહાદિ બળવાન પ્રાણીઓ પણ પશુ કહેવાય છે, માટે સત્ત્વની સાથે શીલગુણની જરૂર છે. તે હોય છે તો તેવો ગુણી જ્યાં જાય છે ત્યાં લીલાલહેર પામે છે. તેની ફત્તેહ થાય છે અને જે મનુષ્ય પરસ્ત્રી તજે છે તેનો જયજયકાર થાય છે. પરદારાનો સંગ કરે છે તે ખુવાર થાય છે. પરદારાના સંગથી આ ભવમાં પ્રાણનો પણ સંશય થાય છે અને પરભવમાં નરકે જવું પડે છે. પૂર્વે અહલ્યાના સંગથી ઇંદ્રને સો ભગ (છિદ્ર)-વાળા થવું પડ્યું, અમરગુરૂ (બૃહસ્પતિ) ની સ્ત્રીને ચંદ્ર હરી લાવ્યો તો દિનદિન ક્ષીણ કળાવાળો થયો. એક વખતે સૂર્યે રોહિણી (ચંદ્રની સ્ત્રી) ને પૂછ્યું કે–' તું દિવસે દિવસે દુર્બળ કેમ થાય છે; કારણ કે તારા પતિના શરીરમાં તો અમૃતભરેલું છે અને તે બળવાન્ છે.' રોહિણી કહે છે કે– ' હે સૂર્યરાજ ! મને દુઃખ છે તે સાંભળો. મારો પતિ કલંકી કહેવાય છે અને મહિનામાં ૨૯ દિવસ તેનામાં વધઘટ થયા જ કરે છે, માત્ર એક દિવસ જ સરખો રહે છે; તેથી હું દુર્બળ થતી જાઉં છું. મારાથી એ સહેવાતું નથી.' રામની રાણી સીતાને દશકંધર (રાવણ) હરી લાવ્યો તો તેને પરિણામે તે સર્વ સેના અને કુટુંબસાથે નાશ પામ્યો. સતીશિરોમણિ દ્રૌપદીને કીચક હરી લાવ્યો તો સો ભાઈઓસાથે અગ્નિમાં બળી મરવું પડ્યું અને ઘોર વેદના પામ્યો. મણિરથ રાજાએ બુદ્ધિ નાશ પામવાથી સ્ત્રીને માટે ભાઇને હણ્યો, તો તેણે પોતાના

કુળને કલંકિત કર્યું. ચંડપ્રદ્યોત રાજાએ મૂઢશિરોમણિ થઇને મૃગાવતીને મેળવવા માટે પોતાની નગરીનો કોટ પડાવી નાખ્યો. સારીપાસે રમતાં પાંડવો વનમાં ગયા પણ કૌરવમુખ્ય દુર્યોધને પરદારાઉપર પ્રીતિ કરી-દ્રૌપદીની ઇચ્છા કરી તો તેને પરિણામે તે પણ સો ભાઇઓસહિત વિનાશ પામ્યો. મોટા મોટા છેલ પુરૂષો પણ પરસ્ત્રીઉપર પ્રીતિ કરવાથી અનેક પ્રકારનું દુઃખ પામ્યા છે ને નરકે ગયા છે માટે પરસ્ત્રી તજવા યોગ્ય છે. જેમ કાચે તાંતણે ગાંઠ બંધાતી નથી ને બાંધેલી રહેતી નથી તેમ પરનારીની પ્રીતિ પણ ટકતી નથી. વિનાકારણ તેનો સ્નેહ કરનાર બાપડા પોતે વિડંબના પામે છે. કહ્યું છે કેઃ—

કાચે કુંભે વારિ જિમ, તિમ પરનારી નેહ;
પંડિત કહે નર બાપડા, કાંઇ વિડંબે દેહ. ૧
તડકે છાંયો તાડનો, તિમ પરનારીનો નેહ;
સુપુરૂષ કહે નર બાપડા, કાંય વિડંબે દેહ. ૨
તરસ્યા પાણી ખારૂં જળ, શું સુખ પામે તેહ?
ઋષભ કહે નર ચેતજો, તજી પરનારી નેહ. ૩
પરનારીશું જીઉ કે ચિત્ત ન લાઇએ;
જો ચિત્ત લાગ્યા હોય તો નિત ન જાઇએ;
જો નિત જાણા હોય તો નિંદભર ન સોઇએ,
પડે અચિંતી ધડ કે શીશ ધડ ખોઇએ. ૪
ઋષભ કહે નર કીજીએ, પરનારીશું નેહ;
સુંજ સરિખો રાજીઓ, બહુ દુઃખ પામ્યો તેહ. ૫
રંભા જિસી ઘર અંગના, કરતી હાવ સુભાવ;
તોહે પરસ્ત્રી પેખતો, નીચો જાતિ સ્વભાવ. ૬

શીતળ ગુણ નવી શશી તજે, ઉષ્ણ ન છંડે ભાણ;
કવિ કહે બે સાથે જશે, એક પ્રકૃતિ ને પ્રાણ. ૭

હજી આ સંબંધમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે કુમારપાળને આપેલા ઉપદેશસંબંધી કવિ વિશેષ કહે છે. આ હકીકત ગુરૂમહારાજે તેનું આગામી હિત વિચારીને કહી છે

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કુમારપાલને કહે છે કે–' હે રાજન્! ખરી કાર્યસિદ્ધિ સત્વ ને શીલ એ બે ગુણવડે થાય છે.' આ પ્રમાણે ઘણા ઉપદેશને અંતે ગુરૂએ કહ્યું કે–' સત્વ ને શીલથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે એ ખરૂં છે, પરંતુ પ્રાણીના પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જાય છે માટે ખરાબ ટેવ સુધારવા ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું. તે ઉપર રાસના કર્ત્તા કહે છે કેઃ—

શ્વાન કરે લઘુનિત, પાય તિહાં ઉંચો એક,
વસ્ત્ર ન ભીંજે કોય, તોય પણ પ્રકૃતિ વિશેક;
માખી હાથ ઘસંત, ઉંટ મુખ ઉંચો રખખે,
છાંડી નાગરવેલ, કાંટા ને બાવળ ભખખે;
સોઇ વાહે આંગળી, કાગ વિટાળે કુંભને,
મુનિ હેમ કહે રે ગુણીજનો, શિખ ન લાગે સહજને. ૧

સહજના–કુદરતી પડી ગયેલી ટેવોના સંબંધમાં શિખામણ દીધી લાગી શકતી નથી. જુઓ! ગાય ઉત્તમ ગણાય છે છતાં મળ ખાય છે, ગળી કેરીની અંદર રહ્યા છતાં ગોઠલી કસાયલી જ રહે છે, તેમ નીચ જનોને ગમે તેટલો ઉપદેશ આપીએ તો પણ તેઓ કુટેવ છોડી શકતા નથી. પરસ્ત્રીના સંગી થયેલ મનુષ્ય ગમે તેટલું કહ્યાં છતાં તે કુટેવને તજી શકતા નથી.

પરસ્ત્રી જેને વહાલી છે તે સુખે સુઇ શકતા નથી અને પરસ્ત્રીથી જે દૂર રહેનારા છે તે આનંદથી સુખે સુવે છે–લીલા

કરે છે. કળિકાળમાં પણ સંગ્રામ સોનીને શિયળના પ્રભાવથી અકાળે આંબો ફળ્યો હતો અને માગ્યા મેહ વરસ્યા હતા. વળી સુભદ્રાસતીએ શિયળના પ્રભાવથી કાચે તાંતણે ચાલણી બાંધી તેનાવડે કુવામાંથી પાણી કાઢયું હતું અને તે પાણી છાંટીને ચંપાનગરીના બંધ થઇ ગયેલા દરવાજા ઉઘાડ્યા હતા. નારદ અનેક પ્રકારની માયા કરે છે, એકબીજાને કલેશ કરાવે છે; છતાં શિયળના પ્રભાવથી ચારિત્ર લઈને મોક્ષે જાય છે. અંજનાસુંદરીના શિયળના પ્રભાવથી વનદેવતાએ તેની સિંહથી રક્ષા કરી તેમજ વન પણ પ્રફુલ્લિત થયું. કળાવતીના શિયળના પ્રભાવથી તેના કાપેલા બે હાથના કાંડા પાછા નવા થયા અને નદીનું પૂર તેની પાસે ન આવતાં પાછું ઓસર્યું. રામચંદ્રની પટરાણી સીતાને શિયળના પ્રભાવથી શિયળની પરીક્ષા માટે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરતાં તે જળરૂપ થઈ ગયો અને જગતમાં શુદ્ધ સ્ત્રીપણે તે પ્રસિદ્ધિ પામી. વંકચૂળ પલ્લીપતિ એ પ્રથમ મોટો ચોર હોવા છતાં ગુરૂમહારાજના સમાગમથી પછી શિયળસંબંધી રાજાની રાણી ન ભોગવવાનો નિયમ લીધો અને તે અખંડ પાળ્યો તો મોટી રાજઋદ્ધિનો સ્વામી થયો. સુદર્શન શેઠને શિયળના પ્રભાવથી શૂળીનું સિંહાસન થયું. એક કઠિયારો પણ શિયળથી ચળિત ન થયો તો રાજઋદ્ધિ પામ્યો."

આ પ્રમાણેના ગુરૂમહારાજના ઉપદેશથી તરત જ કુમારપાળે ઉભા થઇ બે હાથ જોડી પરદારાત્યાગનો નિયમ ગ્રહણ કર્યો. પછી ગુરૂમહારાજને વંદન કરીને કુમારપાળ સ્વસ્થાનકે ગયા.

હવે અહીં સિદ્ધરાજ જેશંગ રાત-દિવસ ચિંતા કર્યા કરતો હતો. પોતાને પુત્ર ન હોવાથી રાજ્યને અંગે ઘણો

ઉદાસ રહેતો હતો. એને માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કર્યાં છતાં કોઇ પ્રકારે તેની ધારણા ફળિભૂત થતી નહોતી. રહેવાને માટે કનકના આવાસ હોય અને રત્નના તેમાં સ્થભો હોય પણ જો પુત્ર ન હોય તો તે મહેલ પણ ઝુંપડા જેવા લાગે છે. ઘરમાં બીજા ભાઇઓ ને બ્હેનો વિગેરેનો ઘણો પરિવાર હોય છતાં પણ જો પોતાને એક પુત્ર ન હોય તો તે એકલો જ ગણાય છે. ઘરમાં રત્નના દીવાઓ હોય અથવા બીજા કરોડો દીવા કર્યા હોય છતાં પણ જો પુત્ર ન હોય તો તેના ઘરમાં અંધકાર જ સમજવો. ઘરમાં રત્ન, મણિ, માણેક અને મોતી વિગેરે પુષ્કળ દ્રવ્ય હોય, અનેક પ્રકારની બીજી પણ સંપત્તિ હોય છતાં જો પુત્ર ન હોય તો તેને નિર્ધન જ સમજવો.' આવા પ્રકારના સંકલ્પવિકલ્પ સિદ્ધરાજ હમેશાં કર્યા કરતો હતો.

એક દિવસ હૃદયનો ખુલાસો કરવા માટે સિદ્ધરાજ ગુરૂ હેમચંદ્રાચાર્યપાસે આવ્યો અને ગુરૂને વંદન કરીને પૂછ્યું કે–' મહારાજ ! મારે પુત્ર થશે કે નહીં ? અને જો ન થવાનો હોય તો મારા રાજ્યનો ધણી કોણ થશે ?' ગુરૂએ કહ્યું કે–' એ વાત હું અંબિકાદેવીનું આરાધન કરી તેને પૂછીને કહીશ.' પછી ગુરૂએ તેને આરાધી. તે આવી અને ગુરૂને ઉત્તર આપી ગઈ. પાછા સિદ્ધરાજ ઉત્તર મેળવવા આવ્યા એટલે ગુરૂએ કહ્યું કે–' તમારે પુત્ર થવાનો નથી અને તમારી પછી તમારા રાજ્યનો માલીક કુમારપાળ થશે.' આ હકીકત સાંભળી તેને અત્યંત ખેદ થયો એટલે તે કાંઇપણ બોલ્યા વિના રાજમહેલમાં આવ્યો. પછી તેણે ઘણા પંડિતોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે–' તમે કહો, મારે પુત્ર થશે કે નહીં ?

આ બાબતનો ઉત્તર સાચેસાચો આપજો. મને રાજી કરવા ખોટું ન બોલશો.' રાજાના આવા પ્રશ્નનો ઉત્તર જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં પંડિતો હતા તેમણે વિચાર કરી પરસ્પર વિચાર મેળવીને આ પ્રમાણે આપ્યો કે–' રાજન્ ! તમને પુત્ર થવાનો નથી અને તમારૂં રાજ્ય કુમારપાળ ગ્રહણ કરશે. આ ઉત્તરથી તમે અમારી ઉપર કોપશો નહીં.' રાજા આ ઉત્તર સાંભળી મૌન થઇ ગયો. ચિતમાં બહુ જ શોકાતુર થયો. એને કાંઇ પણ માર્ગ સૂઝ્યો નહીં. એટલામાં રાજાને બહુ શોકાતુર જોઇને રાજપુરોહિત બોલ્યો કે–' સ્વામી ! આમ ચિંતા કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. તેને માટે કાંઇક ઉપાય કરવા જોઇએ. વિચાર કરતાં મને એક ઉપાય સૂઝે છે કે–તમે અળવાણે પગે ચાલીને ગંગાનું જળ લાવી તે જળવડે સોમેશ્વરને પ્રક્ષાલન કરો, તેથી તમને પુત્રપ્રાપ્તિ થશે. તે શિવાય બીજો ઉપાય સૂઝતો નથી.'

સિદ્ધરાજે પુરોહિતનો કહેલો ઉપાય સ્વીકારી લીધો. રાસના કર્ત્તા કહે છે કે–' અર્થી શું શું કામ ન કરે ? રામચંદ્રે સમુદ્રઉપર પાજ બાંધી અને ઈશ્વર લાજ મૂકીને સ્ત્રી પાસે નાચ્યા.' અહીં સિદ્ધરાજે પુરોહિતના કહ્યા પ્રમાણે કર્યું અને છ માસપર્યંત સોમેશ્વરની પૂજા કરી. દરરોજ પુત્રમાટે પ્રાર્થના કરતાં છ માસને અંતે ઇશ્વરે કહ્યું કે–' હે રાજન્ ! શા માટે તું ભ્રમમાં પડ્યો છે ? તારા કર્મમાં પુત્ર નથી અને તારૂં રાજ્ય કુમારપાળ લેવાનો છે એ નિરધાર છે.' આવા શબ્દ સાંભળી સિદ્ધરાજ બહુ જ રૂષ્ટમાન થયો અને સોમેશ્વરને કહ્યું કે–' જો તમારામાં એક પુત્ર આપવા જેટલી પણ શક્તિ નથી તો પછી ઇશ્વર થઇને શું કામ બેઠા છો ?

વળી તમે વિવેક પણ ક્યાં વાપર્યો છે? જુઓ! કટીનો લંક સ્ત્રીને ન આપતાં સિંહને આપ્યો-કે જે માંસાહારી છે ને વનમાં ભમે છે. નાગરવેલને ફળ ન આપ્યા અને તાડના ઝાડને ફળ આપ્યા કે જે કામ જ ન આવે-લઇ જ ન શકાય. સારાં નેત્ર નારીને ન આપ્યાં ને મૃગને આપ્યા કે જે વનમાં ફર્યા કરે. સારો કંઠ વૈષ્ણવજનને ન દીધો-કોયલને દીધો કે જે આકાશમાં ફર્યા કરે. રંગ ચણોઠીને આપ્યો, કેવડાને કાંટા કર્યા, આંધળા પાંગળાને બહુ આયુવાળા કર્યા, ઉત્તમ જનોને અલ્પાયુષી કર્યા, ઇંદ્રવરણાના ફળને રૂપ આપ્યું ત્યારે તેના ઉદરમાં કડવાશ કરી. આવી આવી તમારી ભૂલો કેટલી બતાવું? જુઓ સુગંધી પુષ્પોનાં ઝાડને ફળ ન આપ્યાં. આંબો વર્ષમાં એક જ વાર ફળે ને નાળિયેરી સદા ફળે, કેળામાં ઠળી બીલકુલ ન કરી ને કેરીમાં ગોઠલી બનાવી, કૃપણને લક્ષ્મી આપી અને દાતારને દુર્બળ બનાવ્યા. જેશંગદે કહે છે કે-તમારી ભૂલો તો ગણતાં ગણી શકાય તેમ નથી. સોનામાં સુગંધ ન કરી અને નકામા ફુલમાં સુગંધ કરી. બીજા વૃક્ષો બહુ વર્ષો જીવે ને કેળને વારંવાર કાપી નાખવી પડે, તેમજ એક જ વાર ફળ આપે એવી કરી. હરિના ભગતને એક જ જીભ આપી ને શેષનાગને હજાર જીભવાળો કર્યો. મૂર્ખને સુંદર સ્ત્રી આપી ને ચતુરને શંખણી સાથે મેળવ્યો તેમજ નિર્ધનને ઘરે બહુ બાળકો આપ્યા અને મારી જેવાને એક બાળક આપવામાં પણ કંજુસ થયા.'

આ પ્રમાણે સિદ્ધરાજે આપેલા ઓળંભાઓથી ઇશ્વરને બહુ લજ્જા આવી, પણ તે રાજાનું દુઃખ ભાંગી ન શક્યા; કારણ કે જે લેખ લખાણા તે લખાણા, તેમાં હવે ઇશ્વરથી પણ ફેરવી શકાય તેવું નહોતું. જેના કર્મમાં જેવું સુખદુઃખ

મળવાનું હોય તેવા જ લેખ લખાય ને તે પ્રમાણે જ થાય; તેમાં બ્રહ્મા પણ ફેરફાર કરી શકે નહીં. જગમાં સાચો એક ધર્મ છે. ધર્મથી બધું પામી શકાય છે. મૂર્ખજનો ધર્મ કરતા નથી અને અનેક પ્રકારના સુખ પામવાની ઇચ્છા કરે છે, તે ભ્રમમાં પડેલા છે. ધર્મવિના તેઓ સુખ પામી શકવાના નથી. જુઓ સુદામો ! તેણે પુન્ય નહોતું કર્યું તો કૃષ્ણની કૃપા છતાં પણ કાંઇ પામી શક્યો નહીં અને જેણે દાનધર્મ કરેલ તેણે તેનું ફળ મેળવ્યું. હરિશ્ચંદ્ર ને વિક્રમરાજા જેવા પણ કર્મે દુઃખ પામ્યા. દેવ, દાનવ ને યક્ષરાજ પણ પુન્ય ખૂટે એટલે દુઃખીઆ થાય છે. જુઓ ! સગર જેવો ચક્રવર્તી જેને સાઠ હજાર પુત્રો હતા તે બધા એકસાથે મરણ પામ્યાં. કરેલું કર્મ તો સર્વને ભોગવવું જ પડે છે. તેણે પૂર્વે તેવું પાપકર્મ બાંધ્યું હતું.

કરમે રાવણ રાય, રાજ ધડ સબહી ગમાયો,
કરમે નળ હરિચંદ્ર, ચંદ કલંકહ પાયો;
પાંડુસુત વન પેખ, રામને હુઓ વિયોગ,
મુંજ મંગાયો ભીખ, ભોજ ન ભોગવે ભોગ;
ઇંદ્ર અહલ્યા રાચિયો, બ્રહ્મા ધ્યાનથી ચૂકિયા,
ઋષભ કહે સવિ રાય રાંક, કરમે કો નવિ મૂકિયા. ૧

'કર્મે કરીને રાવણે રાજ્ય ને મસ્તક સર્વ ગુમાવ્યું, કર્મે નળરાજા દુઃખ પામ્યા, હરિશ્ચંદ્ર દુઃખ પામ્યા, ચંદ્ર કલંક પામ્યો, પાંડુરાજાના પુત્રો (પાંડવો)ને વનવાસ ભોગવવો પડયો, રામને સીતાનો વિયોગ થયો, મુંજરાજાને ભીખ મગાવી, ભોજરાજા ભોગ ભોગવી ન શકયો, ઇંદ્ર અહલ્યાને

આધીન થયો, ને બ્રહ્મા જેવાને ધ્યાનથી ચૂક્યા. ઋષભદાસ કહે છે કે એ કર્મે કોઇને મૂકયા નહીં, બધાને પોતાને આધીન કરી દીધા.'

ઇશ્વર ફરીને કહે છે કે-'હે જેશંગદે રાજા ! તારાં કર્મ અસાર છે, તેથી તને પુત્ર થાય તેમ નથી.' આ વાત સાંભળી રાજા બહુ ખેદ પામ્યો પણ જ્યાં પૂર્વભવના પાપનો તેવા પ્રકારનો ઉદય હોય ત્યાં શું થઈ શકે?'

પછી રાજા ત્યાંથી પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યા. નગરલોકે આનંદથી વધાવ્યા, રાજમહેલમાં આવ્યા, રાણીઓએ હર્ષથી બોલાવ્યા, પણ સિદ્ધરાજે તો દિલગીર થઇને કહ્યું કે-'હે રાણીઓ ! પુત્રવિના મારૂં રાજ્ય કોણ રાખશે ? મારા કર્મમાં પુત્ર નથી એમ ઈશ્વરે કહ્યું છે.' આ વાત સાંભળી રાણીઓ પણ બહુ જ દુઃખી થઇને ઝૂરવા લાગી. તે બોલી કે-'એક કાણી પણ પુત્રી હોત તો આપણને આટલું દુઃખ ન લાગત, તે કાંઇક પણ આપણું રાખત. સંતતીવિનાની જીંદગી નકામી લાગે છે. અંધ પાસે દીવો, બહેરા પાસે ગાવું, વૃદ્ધ પુરૂષની સ્ત્રી થવું, બદામ કે કોડીની પુંજી, કુશકાનું ખાણું, ગાડરનું દુઝાણું, ભુંરણીનું વીયાંજણ, કૃપણનું નાણું ઇત્યાદિ જેમ નકામા-નિઃસાર છે તેમ પુત્રવિનાનું જીવતર પણ નિઃસાર છે. વાંઝણી પુત્રી પોતાની માતાને કહે છે કે 'હે માતા ! હું વાંઝણી કયાંથી જન્મી કે જેથી મેં પુત્રને પારણે ઝુલાવ્યો નહીં ને વહુને પગે લગાડી નહીં. મારૂં જન્મવું નિરર્થક છે.' કહ્યું છે કેઃ—

મંદિર પોઢા ધન ઘણા, હાથી લક્ષ પરમાણ;
જસ ઘર બાળક નવિ રમે, તસ ઘર જાણ મસાણ. ૧

મંદિર સુના બાળવિણ, સુતથી વંશ ફળંત;
સુતહીણું ઘર જેહનું, તે કુળ સહી ગળંત. ૨

કવિત-દાન વિલંબે ગળે, ગળે સહી કાજ પ્રમાદે,
મતિવિણ પંડિત ગળે, ગળે સુખ લજ્જ વિવાદે;
લોભે ગુણહ ગળંત, ગળે છે પુન્ય અસત્યે,
દાતા કરપીથી ગળે, ગળે તપ માયા ચિંતે;
સ્ત્રીસંગે શિયળ ગળે, દૂર ગયા નેહજ ગળે,
કવિ ઋષભ કહે રે ગુણીજનો, પુત્રવિના કુળ તિમ ગળે.૩

દુહા-દીપક જિમ વળી તેલવિણ, સેનવિન જિમ રાય;
પુત્ર વિના ઘર તેહવું, ક્ષીર વિના જિમ ગાય. ૪
સ્નેહ વિના શું રૂસણું, ગઢ વિહુણી પોળ;[1]
પ્રેમ વિના જિમ પ્રીતડી, મન મેલે અંઘોળ.[2] ૫
પુત્ર વિના ઘર તેહવો, જેવો લુખો ગ્રાસ;[3]
સુતવિણ તેહવો જાણજો, સંસારીનો વાસ. ૬
બાળકવિણ જેમ પાલણું, કાળ વિહુણો મેહ;
સંપત્તિવિણ જેમ પ્રાહુણો, ગત જોબનનો નેહ. ૭
યોગ વિના યોગી જીસ્યો, મન વિહુણું ધ્યાન;
ગુરૂ વિના ગચ્છ ન શોભીએ, વર વિહુણી જાન. ૮
દાતાવિણ જિમ યાચકો,[4] પ્રાણ વિહુણી દેહ;
પુત્ર વિના ઘર તેહવો, ભાખે જેશંગ એહ. ૯

કવિજનો જે વખતે જે હકીકતપર કહેવા માંડે છે, તે વખત તે હકીકતને બહુ જ પુષ્ટ કરે છે. પુત્રવિનાની સ્થિતિ ઉપર અગાઉ ઘણું કહી ગયેલ છે, છતાં હજી કર્ત્તા કહે છે કેઃ-

---

૧ ફરતા ગઢ વિનાનું ગામ ૨ મન મેલું છતાં શરીર ન્હાવું તે. ૩ કોળિયો. ૪ માગનાર.

ફુલ વિહુણો તરૂવર જિસ્યો, ચંદ વિહુણી રાત;
ગુરૂવિણ શિષ્ય ન શોભીએ, પોત વિહુણી ભાત. ૧
લુણ વિહુણી રસવતી, ધન વિહુણો હાટ;
ગજવર દંત વિના જીસ્યો, સૂત્ર વિહુણો પાટ. ૨
કાજળવિણ જિમ આંખડી, પરિમળવિણ જિમ ફુલ;
ગતિવિણ હયવર નહિં ભલો, નવિ પામે તે મૂલ. ૩
પુરૂષાતનવિણ નર કિશ્યો, વેદ વિહુણો બંભ;[1]
દેવળ દેવ વિના જિશ્યો, વિણ શીળે જિમ રંભ.[2] ૪
પાંખ વિના પંખી જિસ્યો, સરોવર જિમ વિણ હંસ;
પુત્ર વિના કુળ તે તિસ્યો, નવિ શોભાવે વંશ. ૫
વંશ ન શોભે સુત વિના, સુત વિણ શ્યો પરિવાર;
નૃપ જેશંગ ઘરનારીશ્યું, કરતો કોડી વિચાર. ૬

વળી જેશંગદે રાજા કહે છે કે-' જોગી, જંગમ, પંડિત કે કોઇપણ ગુણી કે શક્તિવાળો મનુષ્ય મને એક પુત્ર આપે તો હું તેને મારૂં બધું નિધાન આપી દઉં. કોઇ શેવડો, સંન્યાસી, મંત્રજંત્ર જાણનારો બ્રાહ્મણ જો મને એક પુત્ર આપે તો હું તેને મારૂં રાજ્ય આપી દઉં.' આ પ્રમાણે કહેનારા અને વિચારનારા રાજાએ અનેક ઉપાયો કર્યા છતાં જ્યારે પુત્ર થયો નહીં ત્યારે પછી તેને વાંકી મતિ સૂઝી–અવળો વિચાર આવ્યો. કહ્યુ છે કે—

રાવણતણે કપાળ, અઠ્ઠોત્તરસો બુદ્ધિ વસે;
લંકાફીટણ કાળ, એકે બુદ્ધિ ન સાંપડી.

'રાવણના કપાળમાં ૧૦૮ બુદ્ધિનો નિવાસ હતો, પણ જ્યારે લંકાનો ફીટણકાળ–વિનાશકાળ આવ્યો ત્યારે તેમાંથી

---

૧ બ્રાહ્મણ ૨ સુંદર સ્ત્રી

એકે બુદ્ધિ કામ ન આવી, પણ ઉલટી દુર્બુદ્ધિ સૂઝી. સીતા સ્વીકારે નહીં ત્યાંસુધી તેની સાથે ભોગ ભોગવવા નહોતા–તેની ઉપર બળાત્કાર કરવો નહોતો છતાં રામને પાછી સોંપી ન દેતાં તેને યુદ્ધમાં જીતી પકડી લાવીને પછી આપવાનો વિચાર કર્યો તેમ અહીં સિદ્ધરાજને પણ દુર્બુદ્ધિ સૂઝી કે–'મારે પુત્ર થવાનો નથી, પણ જો કુમારપાળને મારી નાખું તો તેના ભાગ્યમાં આ રાજ્ય હોવાથી તે મારો પુત્ર થાય ને રાજ્ય લે.' આવા કુવિચારથી તેને મારવાની તજવીજ કરવી તેણે શરૂ કરી.

રાસના કર્તા કહે છે કે–આ સંસાર સ્વાર્થનો ભરેલો છે. સ્વાર્થને લઇને જીવો અનેક પ્રકારના પાપ–અનેક પ્રકારના ઘાત કરે છે. જુઓ ! લોભે ભરત ને બાહુબળી જેવા ઋષભદેવના પુત્રો પરસ્પર લડ્યા, લોભે કંસે પોતાના પિતાનો વધ કર્યો, કનકકેતુએ રાજ્યના લોભની ખાતર પોતાના પુત્રોને લક્ષણહીન કર્યા, લોભે સુરપ્રિયકુમારે પોતાના પિતાને માર્યો, કોણિક રાજાએ રાજ્યના લોભથી પિતાને કેદમાં નાખ્યા ને છેવટે નરકે ગયો, સુભૂમ ચક્રવર્તી છ ખંડની ઋદ્ધિથી તૃપ્ત ન થયો ને બીજા છ ખંડનો લોભ કર્યો તો સમુદ્રમાં પડી મરીને નરકે ગયો. એવી રીતે લોભથી અનેક જીવોએ અનેક પ્રકારનાં પાપો કર્યાં છે ને દુર્ગતિગામી થયા છે. સંસાર સ્વાર્થમય જ છે. સ્વાર્થને લઇને ચુલણી ચક્રવર્તી જેવા પુત્રને મારવા તૈયાર થઇ. કામ પણ જીવને લોભની જેમ જ અંધ બનાવે છે. કર્તા કહે છે કે 'સ્વાર્થને લઇને સત્પુરૂષોમાં પણ આવો ફેરફાર કેમ થઇ જતો હશે ?'

હવે સિદ્ધરાજના પ્રયત્નની નિષ્ફળતાને અંગે કર્તા કહે

છે કે–' પથ્થર ઉપર પોયણી કેમ ઉગે ? સત્પુરૂષ પરની હાનિ કેમ ચિંતવે ? સોનાને શ્યામતા કેમ આવે ? મુનિવર એક સ્થાને નિવાસ કેમ કરે ? અમૃત વિષરૂપ કેમ થાય ? દેખી-પેખીને કુવામાં કોણ પડે ? અવધૂત સંન્યાસી થઇને સંસારની લીલાને કેમ ઇચ્છે ? સ્થૂળભદ્ર જેવા શીલને કેમ છંડે ? મણિધરના માથાનો મણિ, હરણની નાભીમાં રહેલી કસ્તુરી, હાથીના દાંત, વાઘના નખ ને સિંહની કેસરા તેના જીવતાં કોઇ કેમ લઇ શકે ? મેરૂ કેમ કંપાયમાન થાય ? અને સૂર્ય છતાં અંધકાર કેમ પસરી શકે ? અથવા તેનાથી અંધારૂં કેમ થાય ? જેમ આ બધું ન થઇ શકે તેવું છે તેમ સિદ્ધરાજ ગમે તેટલા ઉપાયો કરે પણ ભાગ્યશાળી કુમારપાળને કેમ મારી શકે ? તેનો વાળ પણ તેનાથી વાંકો થઇ શકે નહીં.'

તેણે પોતાના સુભટોને સખ્ત હુકમ કરીને દહીથળી કુમારપાળના ગામે મોકલ્યા કે ' તમે જલ્દી દહીથળી જાઓ અને કુમારપાળ સુદ્ધાં તેના આખા કુટુંબનો નાશ કરી નાખો.' સુભટો લશ્કર સાથે એકદમ દહીથળી ગયા અને તે ગામને ફરતું ઘેરી લીધું. તેની સાથે યુદ્ધ કરતાં કુમારપાળના પિતા ત્રિભુવનપાળ મરાણા ને કુમારપાળ લાગ લઇને ભાગી ગયા. તે પાટણમાં આવી સંતાયા. સિદ્ધરાજને તેના ભાગી ગયાની ખબર પડી એટલે તે બહુ જ કોપાયમાન થયો. આવો અકારણ કોપ કરનારા મનુષ્યો સર્વત્ર હોય છે. કર્ત્તા કહે છે કેઃ—

કારણ વિના કોપે અસંખ્ય, કારણે કોપે સંખ્યાય;
કારણ પડે કોપે નહીં, તે વિરલા ઋષિરાય. ૧

હવે કુમારપાળ પાટણમાં આવીને વિચારે છે કે–' અત્યારે તો શાસ્ત્રમાં કહેલ છે તે પ્રમાણે મારે કરવા જેવું છે. શાસ્ત્રમાં

કહ્યું છે કે:—

" ચતુર મનુષ્યે આ પ્રમાણે વિવેક કરવો. આખા કુળના રક્ષણને માટે એક જણને તજી દેવો પડે તો તજી દેવો, ગામને માટે કુળ તજી દેવું, દેશને માટે ગામ તજી દેવું અને આત્માને માટે દેશને પણ તજી દેવો, એક ઘડી પણ ઉભા રહેવું નહીં. અત્યારે મારી સ્થિતિ દેશ તજી દેવા જેવી છે."

આ પ્રમાણે વિચારીને તે આનંદથી પોતાના બનેવી કૃષ્ણદેવને ઘેર ગયા અને તેને મળી યોગ્ય વિનય કરીને પોતાનો બંધો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો એટલે કૃષ્ણદેવે કહ્યું કે–" કુમારપાળ! સૂર્ય ને ચંદ્રમાના પણ સરખા દિવસો જતા નથી, સરખી વેળા ને સરખો કાળ તેમજ સરખા દિવસ મોટા મોટા રાજાઓના પણ જતા નથી, દેવદેવીઓને પણ નિરંતર સરખાપણું રહેતું નથી, વાસુદેવ, બળદેવ ને ચક્રવર્તીને પણ કાળને વશ થવું પડે છે, રામચંદ્ર જેવા એક દિવસ[1] રાજ્ય કરતા હતા તેને બીજે દિવસે વનવાસી થવું પડયું હતું, રાવણ જેવો ધુરંધર રાજા એક દિવસ ત્રણ ખંડનું રાજ્ય કરતો હતો, ત્રણ ખંડનો ધણી હતો, તેને બીજે દિવસ તેના દશ મસ્તક રજમાં રડવડતાં થયા હતા, પાંડવો એક દિવસ રાજ્યમાં આનંદ કરતા હતા, તેને બીજે દિવસ વનમાં ભમતા થવું પડયું હતું, રાજા ભર્તૃહરી એક દિવસ રાજ્ય કરતા હતા ને બીજે દિવસે તે બધું તજી દઇ યોગી બની ગયા હતા, મુંજ જેવો રાજા એક દિવસ બીજાને શિખામણ દેનાર હતો, તેણે બીજે દિવસ ભીખ માગી હતી, હરિશ્ચંદ્ર જેવો રાજા એક વખત ધુરંધર

---

૧ અહીં બીજે દિવસ એટલે બીજે જ દિવસ એમ નહીં પણ આપત્તિનો વખત સમજવો.

રાજવી હતો તેણે બીજે દિવસ પારકે ઘરે પાણી ભર્યું હતું, શ્રેણિક જેવો બળવાન રાજા એક દિવસ રાજ્ય કરતો હતો તે બીજે દિવસ કાષ્ટના પાંજરામાં પૂરાણો હતો અને છેવટ તેમાંજ મૃત્યુ પામ્યો હતો. એક દિવસ જે જગતમાં વિખ્યાત હોય છે તે જ બીજે દિવસે હાથપગવિનાનો પણ થાય છે. આ બધા દૃષ્ટાંત ઉપરથી હે કુમારપાળ! તમે સમજી જજો કે કોઈના દિવસ સરખા જતા નથી. તેમ અત્યારે તમને આપત્તિ આવી છે, પણ તે કાયમ રહેવાની નથી. એક દિવસ તમારે માથે છત્ર ચામર ઢળવાના છે એ ચોક્કસ છે, માટે હમણાં તો શાંતિ રાખીને મારે ત્યાં ગુપ્તપણે રહો. અહીં કોઇ પ્રકારની ચિંતા રાખશો નહીં."

આ પ્રમાણેનાં કૃષ્ણદેવના વચનથી કુમારપાળ ત્યાં નિશ્ચિંત થઇને ગુપ્ત રહ્યા. અનુક્રમે આ વાત પણ સિદ્ધરાજને કાને આવી એટલે તેણે છુપા જાસુસ કૃષ્ણદેવને ત્યાં ખબર કાઢવા મોકલ્યા. આ વાતની કુમારપાળને જાણ થતાં તે અવધૂતનો વેશ લઇને ત્યાંથી નીકળી ગયો અને ત્યાં કોઇ એક દેવમંદિરમાં ભરડાઓની ભેગો ભરડો થઇને રહ્યો.

અનુક્રમે આ વાતની પણ સિદ્ધરાજને ખબર પડી એટલે ભરડાઓને તેણે જમવા માટે રાજમહેલમાં નોતર્યા. સૌ જમવા આવ્યા એટલે કુમારપાળને ઓળખવા માટે સૌના પગ ધોવાનું રાજાએ કહ્યું. એમ કરતાં કુમારપાળના પગ ધોતાં તેમાં ધ્વજા, તોરણ, ધનુષ્ય, શંખ, ચક્ર ને છત્રાદિકના ચિન્હ પગ ધોનારે દીઠા. તેણે રાજાને વાત કરી એટલે રાજાએ પ્રધાન, મંત્રી, સેનાપતિ વિગેરેને બોલાવી સૂચવ્યું કે–'આ ભરડાઓમાં જેના પગ ઉપર આવા લક્ષણો છે તેને રોકજો–જવા દેશો

નહીં.' આ પ્રમાણે કહીને તે રાજમહેલમાં ગયો.

અહીં મોટો રાવત પણ સાંકડે આવ્યા જેવું થયું, મોટો ફણિધર પણ ઘડામાં સપડાયા જેવું થયું, મોટો મયગળ (હસ્તી) પણ જેમ અન્તડીમાં પડે તેવું થયું, બળ પરાક્રમ છતાં પણ તે ચાલે નહીં તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ બધા ભરડાઓ જમવા બેઠા. કુમારપાળ પણ સાથે બેઠો, પરંતુ તે સિદ્ધરાજનો સંકેત સમજી ગયો. તેણે વિચાર્યું કે-' મેં અહીં આવવામાં મોટી ભૂલ કરી. જાણતાં છતાં પણ હું મૂઢ બની ગયો. હવે અહીં સંકટમાંથી નીકળવાનો માર્ગ પણ સૂઝતો નથી. હાથી જેમ સ્પર્શેન્દ્રિયને વશ થવાથી ખાડામાં પડે, ભ્રમર જેમ સુગંધના લોભથી કમળમાં બંધાય, પતંગીઓ જેમ નેત્રનાં પરવશપણાથી અગ્નિમાં ઝંપલાય, કર્ણેન્દ્રિયના પરવશપણાથી જેમ હરણ જાળમાં સપડાય તેમ હું રસનેન્દ્રિયના વશવર્ત્તીપણાથી ખાવાના લોભે અહીં આવ્યો તેથી સપડાણો,[1] હવે શું કરવું ?'

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં તેને એક બુદ્ધિ સૂઝી, એટલે તે ઉભો થઇને ખૂબ ઓકયો. તેને ઓકતો જોઇને બીજા ભરડાઓ તેને ધક્કો મારીને કાઢવા લાગ્યા. તે ઓકતો ઓકતો બહાર નીકળી ગયો ને ભાગ્યો. આ વાતની કોઇને ખબર રહી નહીં.

થોડી વાર થઈ એટલે સિદ્ધરાજ આવ્યો અને જુએ છે તો ભરડાઓમાં કુમારપાળ નહોતો, એટલે ત્યાં બેઠેલા પ્રધાન,

---

૧ હું પણ એવા પશુની જેવો થયો-મારી બુદ્ધિ પણ નાશ પામી ગઇ, મેં જાણી જોઇને કુવામાં ઝંપલાવ્યું. હવે અહીંથી છુટવાનો શું ઉપાય કરવો ?

મંત્રી અને સેનાપતિ વિગેરેની ઉપર બહુ જ કોપાયમાન થયો. તેણે સૌને કહ્યું કે-' આમાંથી મેં બતાવેલો ભરડો ક્યાં ગયો?' તેઓ બોલ્યા કે-' આમાંથી તો બીજું કોઈ ગયું નથી, પણ એક ભરડાને બકારી બહુ આવી તેથી તે બહાર ગયો છે.' એટલે સિદ્ધરાજે કહ્યું કે-' તે જ કુમારપાળ હતો અને ખોટું બ્હાનું બકારીનું કાઢીને તે જ ભાગી ગયો છે, પણ હવે જાઓ, તમે તેને જ્યાં હોય ત્યાંથી પકડી લાવો, નહીં તો હું તમને બધાને તેનો દંડ આપીશ-તમને બધાને ઘરબાર લૂંટી કાઢી મૂકીશ; માટે તેને પકડી લાવીને આવો ત્યારે મોઢું બતાવજો. જો તેના વિના આવશો તો સમજજો કે તમારા ઘરબાર કે કુટુંબ પરિવાર તમારા નથી.'

આવો સખ્ત હુકમ થવાથી સેનાપતિ સાથે સૌ તેના પગ જોતાં જોતાં અલીકુંભારના ઘરપાસે આવ્યા. ત્યાં પગીરૂં અટક્યું, એટલે અલીકુંભારનું ઘર વીંટી લઈ સેનાપતિએ તેને કહ્યું કે-' તારા ઘરમાં કુમારપાળ આવેલ છે, માટે કાઢી આપ. અમે તેને લઈને ચાલ્યા જઈએ ને તું આનંદ કર.'

ભરડાઓના ટોળામાંથી ભાગેલા કુમારપાળ અલીકુંભારને ત્યાં છુપા રહ્યા. તેણે પોતાના નવા ખડકેલા ઠામના ઢગલામાં એવી રીતે સંતાડ્યા કે તેની કોઈને ખબર પડી શકે નહીં. અહીં રાજાનો સેનાપતિ તે કુંભારના ઘરપાસે પગીરૂં અટકવાથી ઉભો રહ્યો અને તે કુંભારને તેણે કહ્યું કે-' કુમારપાળ તારા ઘરમાં છે તેને કાઢી આપ.' તેને કુંભાર હિંમત રાખીને જવાબ આપે છે કે-'તમારા રાજાની તો બુદ્ધિ ફરી છે, મારા ઘરમાં તે કુમારપાળ હોય ? હું તેને રાખું ? માટે મારો દંડ કરવો હોય તો ખુશીથી કરો; બાકી

ફોકટ મને કલંક આપો નહિ. જો મારા ઘરમાંથી કુમારપાળ નીકળે તો આ મારા શરીરના કકડા કરી નાખું ને ચોરનો દંડ સહન કરૂં. બાકી તમને પ્રતીત ન આવતી હોય તો મારૂં ઘર જોઇ લ્યો.'

કુંભારના આવાં ચોખ્ખા વચન સાંભળીને સેનાપતિ વિચારમાં પડ્યો. પછી બધા સુભટોને બોલાવીને કહ્યું કે-'આનું ઘર તપાસી જુઓ.' સુભટો તેના ઘરમાં ચોતરફ ફરી વળ્યા, પણ કુમારપાળને દીઠા નહીં એટલે તેઓ સેનાપતિ-પાસે વીલે મોઢે પાછા આવ્યા. સેનાપતિ તેની હકીકત સાંભળી બહુ ખીન્ન થયો અને પાટણ ભણી પાછો વળ્યો. પાટણમાં આવીને તેણે જેશંગદેને ખબર આપ્યા નહીં, પણ રાજાને તે બાબતના ખબર પડયા એટલે તેણે સેનાપતિને બોલાવીને બહુ જ ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું કે-'તને જો કુમારપાળનો પત્તો ન મળ્યો તો તું શું મોઢું લઇને અહીં આવ્યો? માટે પાછો જા ને પત્તો મેળવીને આવ.'

સેનાપતિ પાછો કેટલુંક લશ્કર લઇને ચાલ્યો. અહીં અલી કુંભારે સેનાપતિના ગયા પછી કુમારપાળને ઠામના ઢગલામાંથી બહાર કાઢ્યો અને કહ્યું કે-'મહારાજ! તમે અહીંથી હવે દૂર પરદેશમાં ચાલ્યા જાઓ. મારાથી તમને રાખી શકાય તેમ નથી, કેમકે તેમ કરવાથી રાજા કોપાયમાન થાય તેમ છે. હમણા તો તમારે પરદેશમાં રહેવું તે જ શ્રેષ્ઠ છે. અહીં તો એક ઘડી પણ રહેવા જેવું નથી. હું આપને આ કડુ વચન કહું છું તેને માટે મને ક્ષમા કરજો.'

કુમારપાળે તેને કહ્યું કે-'હે પ્રજાપતિ! તારા જેવો ઉપકારી અત્યારે બીજો કોઇ નથી. તેં મારા પ્રાણ બચાવ્યાં

છે–મને અભયદાન આપ્યું છે. અવસરે જે કામ કરે તે જ કર્યું કહેવાય. મિત્ર પણ તે જ કહેવાય. અવસર ચૂકે તે પુત્ર હોય તો પણ શત્રુ સમજવો. કોઈ માણસ મૂર્છાગત થયો હોય તે વખત તેને થોડું પાણી પણ અમૃતસમાન છે. તે વખત તેટલું ન આપે ને પછી મોટા વાસણો ભરીને પાણી આપે તો તે નકામું છે. તેં મારા પ્રાણ બચાવ્યા તેથી તે ગુણનો ઓશીંગણ થઈશ ત્યારે જ મને સુખે નિદ્રા આવશે.' આ પ્રમાણે કહીને કુમારપાળ ત્યાંથી ઉતાવળા ચાલ્યા.

સેનાપતિ લશ્કર લઈને આવતો હતો તેણે દૂરથી કોઈને ભાગી જતું જોયું એટલે તેને કુમારપાળ ધારી તેની પછવાડે તે પણ ઉતાવળે ચાલ્યો. કુમારપાળે પાછા વળીને જોયું તો હાથી–ઘોડા સાથે મોટું લશ્કર પોતાની પાછળ આવતું દીઠું એટલે તેને ભય ઉત્પન્ન થયો. એટલામાં એક ખેતર આવ્યું. તેના માલિક ભીમસંગ હાળીને કુમારપાળે કહ્યું કે–'હે કૃપાળુ ! અત્યારે મારી રક્ષા કર, રક્ષા કર. મારી પાછળ મને પકડવા જેસંગદે રાજાનું મોટું લશ્કર આવે છે.' ભીમસંગે વિચાર્યું કે–' અત્યારે તો આ મહાધર્મનું કામ કરૂં–આ જીવને ઉગારી લઉં.' આમ વિચારી તેણે કુમારપાળને ખેતરના એક ખાડામાં ઉતાર્યા અને તેની ઉપર પુષ્કળ કાંટાના ઝાંખરા નાખી ખાડો પૂરી દીધો. એટલામાં સેનાપતિ આવી પહોંચ્યો. તેણે ચોતરફ જોયું પણ કુમારપાળને ત્યાં દીઠા નહિ એટલે ખેડુતને કહ્યું કે–' અહીં કુમારપાળ આવેલ હતા તે કયાં ગયા ?' ભીમ બોલ્યો કે–' અહીં તો કોઇ આવ્યું નથી અને ન માનો તો જોઈ લ્યો. હું તે શું કામ જેશંગદેની આણ લોપું ?' સેનાપતિએ તે ખેતરમાં ચોતરફ ફરીને જોયું પણ કોઈ જગ્યાએ

કુમારપાળ દેખાણા નહીં. પછી પેલા ખાડાપાસે આવતાં તેમાં ભાલા માર્યા પણ કાંઈ જણાયું નહીં. ઘણી યુક્તિઓ કરી પણ લેખે લાગી નહીં અને અંદર રહેલા કુમારપાળને એકે શસ્ત્રની અણી લાગી પણ નહીં. કહ્યું છે કે-'જેને ત્રણ ભુવનનો ધણી રાખનારો-જાળવનારો હોય છે તેને કોણ મારી શકે કે કાંઇ કરી શકે ? રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?'

જિણકું રખ્ખે સાંઈયાં, મારી ન શકે કોય;
વાંકો વાળ ન કરી શકે, જો જગ વયરી હોય. ૧
શૂર સુભટો તિહાં બહુ મળ્યા, વીંટયો કુમર નરિંદ;
નૃપ માર્યો તે કિમ મરે, રાખણહાર જિણંદ. ૨
સેનાની ઝાંખો થયો, સુભટ થયા ખિન્ન ખેદ;
મુખ લઇ પાછા વળ્યા, પાણી ગયા કુમેદ. ૩

એ પ્રમાણે નિરાશ થઇને સેનાપતિના પાછા ગયા પછી હાળીએ કુમારપાળને ખાડામાંથી બહાર કાઢ્યા. પછી કહ્યું કે-'હે ભાવી ગુજરાતના રાજા ! તમે તો મોટા પુરૂષ છો. મેં તમને ખાડામાં નાખીને કાંટા-ઝાંખરા વિગેરેથી પીડા ઉપજાવી છે, તે મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો.' કુમારપાળે કહ્યું કે-'હે ભીમસંગ ! તું તો ખરો સુપુરૂષ છો. તેં તો મને જીવતો રાખ્યો છે. તું મારો ખરો બંધુ છો. તારો ઉપગાર ભૂલું તેમ નથી.' અભયદાનને અંગે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

નિત ઉઠી દાન જ દીજે, સોના ખાંડી લખ્ખ;
એક જીવ ઉગારીએ, તેનું પુન્ય અસંખ્ખ. ૧
દાન દીએ ને તપ તપે, જળે નાહે સો વાર;
કુમર કહે જન જાણજો, દયા વિના સો છાર. ૨

કર્ણ ન શોભે કુંડળે, શોભે સુણતાં જ્ઞાન;
કર નવી શોભે કંકણે, શોભે દેતાં દાન. ૩
કાયા ન શોભે કંચને, શોભે કરૂણા સાર;
તાસ શરીર લેખે સહી, કરતાં પર ઉપકાર. ૪

'હે ભીમ! તેં મને મોટું જોખમ ખેડીને બચાવ્યો છે. તું આ જગતમાં ખરેખરો ઉપગારી થયો છું અને ખરેખરો જાણ તું જ છે. હું મારી ચામડીના જોડા કરીને તને પહેરાવું તો પણ તારા ગુણનો ઓશીંગણ થઈ શકું નહીં.' આ પ્રમાણે વચનવડે સંતોષીને તેમજ 'હું રાજ્ય પામીશ ત્યારે તને યાદ કરીશ.' એમ કહીને કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. એ પ્રમાણે ઘણા ગામ-નગર જોતાં ચાલ્યા જતા હતા એવામાં એક સ્થાનકે તેમણે એક કૌતુક દીઠું.

એક ઉંદર તેના દરમાંથી એક સોનામ્હોર લઇને બ્હાર આવ્યો. પાછો અંદર જઇને બીજી લાવ્યો. એમ એકવીશ સોનામ્હોર લાવી બરાબર ગોઠવીને તેની ઉપર નાચ્યો. આ કૌતુક જોઇને કુમારપાળે તે મ્હોરો લઇ લેવાનું અટકચાળું કર્યું એટલે ઉંદરના હૃદયમાં તો મોટી ઝાળ સળગી, તેથી તે તો એકદમ પછાડી ખાઇને મરી ગયો. તે જોઇ કુમારપાળને પારાવાર ખેદ થયો કે-" અરે! આ મેં શું કર્યું? હું મહાપાપી થયો! ભણ્યોગણ્યો છતાં મારી મતિ મૂઢ થઈ ગઇ! મેં તો વિચાર્યું કે-આ ઉંદરને કાંઇ વ્યાપાર કરવો નથી, જમણવાર કરવો નથી, દાન દેવું નથી, તીર્થયાત્રા કરવી નથી, પુન્યપાત્રોને પોષવા નથી, ભોગ ભોગવવા નથી તો એ સોનામહોરોને શું કરશે? તેથી મેં લઈ લીધી; પણ મેં વિચાર્યું નહીં કે-આ જગતમાં મોહની નાખેલી જાળ

મહાદુષ્ટ છે. તેમાં સપડાયેલા પ્રાણીઓની મતિ મૂઢ થઇ જાય છે. તેને કૃત્યાકૃત્યનું ભાન રહેતું નથી. મોહે કોને હેરાન કર્યા નથી ? જુઓ ! રામઉપરના મોહથી લક્ષ્મણે કાળ કર્યો, ભૃગુ પુરોહિતે પોતાના બાળકોને હણ્યા, મોહથી મુનિની ઉપર આળ દીધાં, રામની સ્ત્રી સીતાને વનમાં રડાવી, રામને સીતાનું ધ્યાન કરાવ્યું, બળભદ્રે મોહથી કૃષ્ણને ખભા ઉપર વહન કર્યો, તે દેવે પ્રતિબોધ્યા ત્યારે સમજ્યા, મોહે ઈશ્વર પાર્વતીને નચાવ્યા, નંદીષેણને વેશ્યાના ઘરમાં બાર વર્ષ રાખ્યા, લાડુના મોહે અષાઢાભૂતિને ભૂલાવ્યા, અરણિક મુનિને સ્ત્રીમોહમાં રમાડ્યા તેમજ જેશંગદે રાજાને પણ અત્યારે રાજ્યનો મોહ મુંઝવે છે. મોહે આર્દ્રકુમારને કાચે તાંતણે બાંધી રાખ્યા, પુરૂષપરના મોહે અનેક સ્ત્રીઓને કાષ્ટભક્ષણ કરાવ્યું અર્થાત્ બળી મરવાનું શીખવ્યું. મોહ એકને હસાવે, એકને રડાવે, એકના મોઢામાંથી જેમ તેમ બોલાવે, એક જીવપાસે ધનપરના મોહથી પાપકર્મ કરાવે, એકને માંસ ખવરાવે, મોહે મુંઝેલા જીવો દીકરાને પણ 'બાપા બાપા' કરે અને પુત્રીને 'આવો મા' કહીને બોલાવે, મોહથી જીવ અવળુંસવળું ગમે તેમ બોલે, મોહે ઘરડાને કે બાળકોને મૂક્યા નથી તેમ આ ઉંદરને પણ તેણે છોડયો નહીં. મહોરા ઉપરના મોહથી તે મરણ પામ્યો. હવે શું કરવું ? આનો કાંઇ ઉપાય નથી."

આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. નજીકમાં ઉંદિરા નામે ગામ હતું ત્યાં આવ્યા. એક **દેવશ્રી** નામની સ્ત્રીનું ઘર હતું ત્યાં જઇને વિસામો ખાવા બેઠા, એટલે તેણીએ સત્કાર કર્યો અને કોઈ ભાગ્યશાળી પુરૂષ

છે એમ જાણી ભોજન કરવાનો આગ્રહ પણ કર્યો. કુમારપાળે જમવાનું કબૂલ કર્યું ને જમવા બેઠા. દેવશ્રીએ પણ બહુ ઉત્તમ ભોજન પીરસ્યું. તેમાં કરંબો પીરસ્યો તે બહુ સુગંધી હતો. ખાતાં રાજા બહુ પ્રસન્ન થયા અને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે-" જે જીવ મુક્તિગામી હોય છે તેના અંગમાં જ સારા ગુણો પડે છે-તેવા મનુષ્યો જ પરઉપગાર કરે છે અને પોતાના પારકા ગણતા નથી શરદૃઋતુનો વરસાદ જેમ સર્વત્ર એકસરખો વરસે છે તેમ દાતાર પણ દેતી વખતે કુળનો કે આચારનો કે એવો બીજો કાંઈપણ વિચાર કરતા નથી. જુઓ! આંબો સૌને સરખાં ફળ આપે છે. કલ્પવૃક્ષ પણ તેની નીચે જે જાય તેની વાંચ્છા પૂરે છે. આ દેવશ્રી તેવી જ દાતાર અને વિચક્ષણ જણાય છે. અહીંથી કોઇ ભીખારી પણ ભૂખ્યો જતો જણાતો નથી. આને મનુષ્યની પણ પરીક્ષા હોય એમ જણાય છે."

કુમારપાળ આ પ્રમાણે વિચારે છે અને દેવશ્રી તો ઉત્તમ મનુષ્ય ધારીને સારી રીતે ભક્તિ કરે છે. તેની ભક્તિથી કુમારપાળ બહુ જ ખુશી થયા તેથી તેણે દેવશ્રીને મધુર વચને કહ્યું કે-' જો મને પરમાત્મા રાજ્ય આપશે તો હું તિલક તારે હાથે કરાવીશ.' આ પ્રમાણે કહીને કુમારપાળ ત્યાંથી ચાલ્યા. અનુક્રમે **દહીથળી** ગામે આવ્યા.

કુમારપાળ દહીથળીમાં આવ્યાની જેશંગદેને ખબર પડતાં તેણે પોતાના સેનાપતિને મહાબળવાન સુભટોને લઇને તત્કાળ દહીથળી મોકલ્યો. તેણે આવીને તરત જ દહીથળી પ્રથમ તો વીંટી લીધું. તેમાંથી જવા-આવવાના રસ્તા રોકી દીધા. પછી ગામમાં ઠેકાણે ઠેકાણે શોધ કરવાની શરૂઆત કરી.

જ્યારે જેશંગદેનું સૈન્ય આવ્યાની હકીકત સાંભળી ત્યારે કુમારપાળ આકુળવ્યાકુળ થયા. પછી કોઈ સ્થાન ન મળતાં તે **સજ્જન** કુંભારને ત્યાં ગયા અને કહ્યું કે–' ગમે તેમ કરીને મારૂં રક્ષણ કર. ' સજ્જને વિચાર્યું કે–' અત્યારે રક્ષણ કરવાનું મારૂં કામ છે.' એમ વિચારી ઇંટો ખડકેલી હતી તેમાં માર્ગ કરી કુમારપાળને અંદર દાખલ કરી, પાછી ઇંટો પુષ્કળ ખડકી દીધી અને શંકા પડે તેવું રહેવા દીધું નહીં.

જેશંગદેના સેનાપતિને આખા ગામમાં તમામ સ્થાનોએ શોધતાં કુમારપાળનો પત્તો ન મળ્યો, એટલે છેવટ સજ્જન કુંભારને ત્યાં આવ્યો અને કહ્યું કે–' હે સજ્જન ! કુમારપાળને કાઢી દે, એને તેં જ કાંઇક સંતાડ્યો છે. ' સજ્જન બોલ્યો કે–" સેનાપતિ ! આમ મારી ઉપર ખોટું કલંક મૂકીને શું કરવા ધાર્યું છે ? મારૂં ઘર લૂંટી લેવું છે ? પણ હજી જેશંગદે રાજા હયાત છે. ત્યાંસુધી પ્રજાની ઉપર જુલમ થઈ શકે તેવું નથી. આ તો તમે ધોબીના દૃષ્ટાંત જેવું કર્યું. જ્યારે ધોબીનું ઘરની સ્ત્રી સાથે કાંઈ ન ચાલ્યું ત્યારે તેણે તેને બદલે ગધેડીના કાન ઉમેળવા માંડ્યા–તેને મારવા માંડી, તેમ તમે પણ જ્યારે કુમારપાળને શોધી શક્યા નહિ ત્યારે મારૂં ઘર લૂંટવા ધાર્યું, પણ એવા ખોટા વિચાર કરવા છોડી દ્યો. " આ પ્રમાણે હિંમતભેર કહેવાથી સેનાપતિ નિરાશ થઈને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને જેશંગદે પાસે આવી કુમારપાળ ભાગી ગયાનું નિવેદન કર્યું.

અહીં સેનાપતિના ગયા પછી સજ્જને કુમારપાળને બહાર કાઢ્યા. તે વખતે વોસિરી વિપ્ર પણ ત્યાં આવ્યો, એટલે ત્રણે મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે–' હવે શું કરવું ? ' તે વખતે

સજ્જનનો પિતા બોલ્યો કે-' શું વિચાર કરવા બેઠા છો ? શું લાટદેશ લેવો છે ? ' તે સાંભળી સજ્જને કહ્યું કે-' હે પિતાજી ! આ ઉપકારની વાત થાય છે જે મનુષ્યે ઉપકાર કર્યો નથી, તે મનુષ્ય નથી પણ પશુ છે-અનાથ છે. તે મુખને ધિક્કાર છે કે જ્યાં તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો નથી, તે હાથને ધિક્કાર છે કે જ્યાં દાનની વાતો નથી, તે કુળને ધિક્કાર છે કે જ્યાં સુપુત્રો નથી અને તે પુરૂષને ધિક્કાર છે કે જ્યાં પરોપકાર નથી. " જુઓઃ—

પરકાજે તરૂવર ફળે, પરકાજે જળધાર;
પરકાજે સુપુરૂષ નરા, કરતા નીત ઉપકાર. ૧
નરનારી પંખી પશુ, ભાવે સુરપતિ દેવ;
પરગુણકાજે જે હુવા, ઋષભ કરે તસ સેવ. ૨
છપ્પો-માનવ મનને હરણ, કંઠ કોકીલા ટહુકે,
મોર કળા માંડતા, હંસગતિ કરતો તટકે;
મૃગલોચન સિંહલંક, અંબફળ અમૃત ભરીઓ,
કલ્પદ્રુમે અવતરી, પરઉપગાર જ કરીઓ;
નીલવાંસ દરશન ભલો, મયગલ કુંભ મુગતા વશ્યો,
નરપતિ કહે નર ગુણિયલો, નિગુણ પુરૂષ જીવ્યો કિશ્યો ? ૩

' વૃક્ષો પોતાનાં ફળ પોતે ખાતા નથી, બીજાને માટે જ તે ફળે છે; વરસાદ પોતે પાણી પીતો નથી, બીજાને માટે જ તે વરસે છે તેમજ સંતપુરૂષો નિરંતર પરોપકાર કરવામાં જ તત્પર હોય છે. ૧. મનુષ્ય, સ્ત્રી, પશુ કે પક્ષી અથવા દેવ કે દેવેંદ્ર-તેમાં જે પરોપકારી થયા તેની જ ઋષભદાસ સેવા કરે છે-તેને જ પ્રણામ કરે છે. ૨. મનુષ્યના મનનું હરણ કરવા માટે જ કોયલો ટહુકે છે, મોર કળા પૂરે છે, હંસ લટકાળી

ગતિ કરે છે, મૃગના લોચન અને સિંહના કટીલંક તે પણ મનુષ્યને આનંદ આપવા માટે જ છે, આંબાના ફળ અમૃત જેવા સ્વાદીષ્ટ હોય છે તે પણ મનુષ્યોને માટે જ છે, નીલવાંસમાં ને હસ્તીના કુંભસ્થળમાં મહામૂલ્યવાળા મોતી થાય છે તે પણ મનુષ્યને માટે જ છે. નરપતિ કહે છે કે એ જ પ્રમાણે જે ગુણિયલ પુરૂષ છે તેનું જીવ્યું જ પ્રમાણ છે. નિર્ગુણી પુરૂષ જીવ્યો તો પણ તે શું કામનો છે? તેનું જીવવું નિષ્ફળ છે. ૩.

"વળી જેણે દાન, શીલ, તપ ને ભાવરૂપ ચાર પ્રકારનો ધર્મ કર્યો નથી, પરઉપગાર કર્યો નથી, વચન વાપરવાવડે જીવયતના કરી નથી, જિનભુવન કે જિનબિંબ કરાવ્યા નથી, તેને પૂજવાનો પ્રેમ કર્યો નથી, ઉપશમ ધારણ કર્યો નથી, તીર્થોની યાત્રા કરી નથી, જિનવચન અને ગુણવંતના ગુણ હૃદયમાં ધારણ કર્યા નથી અને શુદ્ધ વ્યવહારમાં ચિત્ત સ્થિર રાખ્યું નથી, એવા મનુષ્યોનો મનુષ્યજન્મ એળે ગયો સમજવો અથવા તો તેને હરણ જેવા સમજવા." આ પ્રમાણે સાંભળીને હરણ કહે છે કે—"હું માંસ ખાતો નથી ને મારૂં માંસ બીજાને ખાવા આપું છું, નાદમાં લીન રહું છું, નેત્રને સ્ત્રીના નેત્રની ઉપમામાં જોડું છું, મારૂં ચર્મ તાપસો વાપરે છે, મારા શૃંગ યોગીજનો ગળે બાંધે છે, હું જમણો જઉં તો—જમણો ઉતરૂં તો નવનિધિ આપનારો ગણાઉં છું, નાભીમાં કસ્તુરી ધારણ કરૂં છું અને તેનો સુગંધ બધે વિસ્તાર પામે છે. આ પ્રમાણેના મારામાં ગુણ છતાં તમે મારી ઉપમા એવા ગુણહીણા મનુષ્યને કેમ આપો છો?"

હરણના આવાં વચનો સાંભળી કર્ત્તા કહે છે કે—"ગુણહીણા મનુષ્યોને ગાય, ભેંશ જેવા પશુતૂલ્ય સમજવા."

એટલે ગાય બોલી કે–" હું ઘાસ ખાઉં છું અને દૂધ આપું છું, વૈતરણી નદી ઉતારૂં છું, ઘી ખવરાવું છું, જગતના જીવોને તારૂં છું, છાણવડે જમીન પવિત્ર કરૂં છું, પેશાબવડે વ્યાધિઓ ટાળું છું, દિવસે પણ ગ્રહોને દેખું છું, મારી આંખમાં સદા પ્રકાશ રહે છે અને તેત્રીશ કરોડ દેવતાઓનો મારા પુચ્છમાં નિવાસ કહેવાય છે તો આવી ગુણવંત છતાં મને નિર્ગુણીની ઉપમા શી બાબત આપો છો ? "

ગાયના આવાં વચન સાંભળી કર્ત્તા કહે છે કે–' નિર્ગુણી મનુષ્યોને ગધેડાતુલ્ય સમજવા.' તે સાંભળી ગર્દભ બોલ્યો કે–' મારે છએ ઋતુ સરખી છે. ચંદનનો ભાર ભરો કે ગમે તેનો ભાર ભરો તે મારે મન સરખો છે, રાતદિવસ માત્ર તૃણનું જ ભક્ષણ કરૂં છું, રીસ બીલકુલ રાખતો નથી, નિરંતર મુખ ઉજળું રાખું છું, મને કોગળીયું આવતું નથી અને હું અમુક રીતે બોલું તો લાભ આપું છું આમ છતાં તમે મને નિર્ગુણીની ઉપમા કેમ આપો છો ? " તે સાંભળી કવિ કહે છે કે–' નિર્ગુણી મનુષ્યોને કાગડા જેવા સમજવા.' તે સાંભળી કાગડો બોલ્યો–' પૂર્વે અમો તાપસ હતા એમ જાણીને લોકો અમને પૂજે છે, ભોજન કર્યા પહેલાં અમને પૂર્વજ માનીને આહાર આપે છે, જળને કિનારે માળો કરૂં છું, ભોગ પ્રચ્છન્નપણે કરૂં છું, કુટુંબનું પોષણ કરૂં છું, આકાશમાં ફરૂં છું, લોભ રાખતો નથી, કોઇનો છેતર્યો છેતરાતો નથી, સૌએ તજી દીધેલા શ્યામવર્ણને ધારણ કરૂં છું, તો પણ તમે મને નિર્ગુણી મનુષ્યની ઉપમા કેમ આપો છો ?'

તે સાંભળી કર્ત્તા કહે છે કે–' નિર્ગુણી મનુષ્યને મૂર્ખ બોકડા જેવા જાણવા.' એટલે બોકડો બોલ્યો કે–' હું મારી

મેળે ચર્યા કરૂં છું, સરોવરનું કે નદીનું પાણી ડોળતો નથી, મારાથી કોઈ બ્હીતું નથી; મારૂં ચામડું પટોળા જેવું સુકોમળ હોય છે, હું યજ્ઞના કાર્યમાં મારો દેહ આપું છું, વિપ્રો મારા માંસનું ભક્ષણ કરે છે, મારી લીંડીઓ ઔષધિઓમાં ઉપયોગી થાય છે, વિષધરનું વિષ મને ચઢતું નથી, અધમ નરોને હું પવિત્ર કરૂં છું. આ પ્રમાણેના મારામાં ગુણો છતાં નિર્ગુણી મનુષ્યની ઉપમા કેમ આપો છો ?” તે સાંભળી કર્તા કહે છે કે–‘ મેં તને નિર્ગુણી મનુષ્યની ઉપમા આપી તેમાં મારી ભૂલ થઇ છે. આ જગતમાં નિર્ગુણીને ઉપમા આપીએ એવો કોઈ પદાર્થ જ જણાતો નથી. ’

જગમાં કોઈ દીસે નહીં, તોલું નિર્ગુણી જોડી;
તેણે કારણ અવગુણ તજી, આણો ગુણની કોડી. ૧

આ પ્રસંગે કુમારપાળે સજ્જનના પિતાને કહ્યું કે–‘તમારા પુત્ર સજ્જનના જન્મને ધન્ય છે કે જેણે મને જીવતો રાખ્યો છે. તારી કુંભારની જાતિને પણ ધન્ય છે.’ આ પ્રમાણે સજ્જનના પિતાને સંતોષ પમાડી કુમારપાળે સજ્જનને કહ્યું કે–‘તું મારા કુટુંબને લઇને ઉજેણી જજે. હું દૂર દેશમાં જાઉં છું.’ આ પ્રમાણે કહી પોતાનું કુટુંબ તેને ભળાવી બ્રાહ્મણ મિત્રને સાથે રાખી કુમારપાળ ત્યાંથી આનંદ કરતા ચાલ્યા.

એ પ્રમાણે ચાલતાં અનુક્રમે મધ્યાન્હ થયો, બંનેને ભૂખ લાગી, પણ પાસે એક દોકડો પણ નહોતો કે જેથી કાંઇ લઇને ખાય. રાજાએ વિપ્રને કહ્યું કે–‘તું બ્રાહ્મણ ને હું રાજા, પણ અત્યારે બેઈની પાસે એક પાઇ પણ નથી. દ્રવ્ય જેને લોકો દોકડા કહે છે તેની જગમાં બલિહારી છે.

છપ્પો—દોકડે દીપે દેહ, દોકડે દોષ પણ જાયે,
દોકડે દુર્જન દાસ, દોકડે દેવ વશ થાયે;
દોકડે મહિપતિ પુત્ર, દોકડે દંડ પણ ભાંગે,
દોકડે દેશવિદેશ, જગત જન પાયે લાગે;
આવો આવો સહુકો કહે, ઉભા થઇ આદર કરે,
દોકડા વિહુણી હોંશ તે, કૂપછાંહી માંહી મરે. ૧

આ પ્રમાણે કુમારપાળ વિચાર કરે છે એટલે વિપ્ર બોલ્યો કે—" હે મહારાજ ! આપ ચિંતા ન કરો. મારી પાસે એક મોટી વિદ્યા ભિક્ષા નામની છે. તે વિદ્યાનો હું ઉપયોગ કરીશ. એ ભિક્ષા ભિક્ષુકોની માતાતુલ્ય છે, સાધુઓની કલ્પવલ્લી છે, દુર્ગતિને દૂર કરનારી છે, રાજાઓને પણ નમાવનારી છે અને પરમ સુખને આપનારી છે. સુર, નર ને વિદ્યાધરોના વૃંદ અને ચક્રી, હળધર તેમજ ઇંદ્ર જે સાધુઓને નમસ્કાર કરે છે તે એ ભિક્ષાદેવીનો જ મહાપસાય છે. એનો મહિમા કહી ન શકાય તેવો છે." આ પ્રમાણે કહીને વિપ્ર કુમારપાળને ગામબહાર બેસાડી પોતે એકલો ગામમાં ચાલ્યો. એક જગ્યાએથી દહીંનો કરંબો તેને મળ્યો, પણ તે સંતાડીને બીજું અન્નપાણી મેળવ્યુ તે લઇને કુમારપાળપાસે આવ્યો. બંને જણા સાથે જમ્યા. તૃપ્ત થયા પછી રાત્રી પડી એટલે કુમારપાળને વિપ્રઉપર શક પડવાથી કપટનિદ્રાએ સુતા. વિપ્ર જાગતો સુતો, તે કુમારપાળને ઉંઘી ગયા જાણીને ઉઠ્યો. પછી એકલા બેસીને કરંબો પેટ ભરીને ખાધો; તો પણ વધ્યો એટલે તે લઇને કુમારપાળપાસે આવી જગાડીને કહ્યું કે—' આ લ્યો અને ખાઓ.' કુમારે કહ્યું કે ' મેં બધું જોયું છે, તેથી હવે એ કરંબો મારી પાસે લાવવો યોગ્ય નથી. હુ એવો લાલચુ

નથી કે તે ખાઉં. મને ખાત્રી થઇ કે કૃપણ કદિ દાતાર થઇ શકે જ નહીં, અને જેણે બીજા પાસે હાથ ધર્યો તે દયા જાણે નહીં."

વિપ્રે કહ્યું કે–" મહારાજ ! એ કરંબાની વાત સાંભળો, એ ઉઘાડો રાખેલો મને મળ્યો હતો એટલે મને તેમાં કાંઇ મક્ષા કર્યાની શંકા હતી, તેથી મેં રાખી મૂક્યો હતો. મને સાંજનું ખાધેલું પચી ગયું એટલે ભૂખ લાગવાથી મેં તે ખાધો અને પરીક્ષા કરી. પછી ઠીક લાગ્યો એટલે આપને માટે લાવ્યો છું. એમાં મને ઠપકો દેવા જેવું કાંઇ નથી." કુમારપાળે વિચાર્યું કે–" આ બધો પ્રપંચ કરે છે, ખોટું બોલે છે, પણ અત્યારે વાદ કરવાનો અવસર નથી. વાદ કરવાથી પ્રીતિ ઘટે છે અને હમણાં મારે એની સાથે રહેવાનું છે; માટે આ વાત ગળી જવા યોગ્ય છે. ખાવું ને ખવરાવવું, દુઃખ સુખની વાત કહેવી ને સાંભળવી, દેવું ને લેવું, આ છ પ્રકારે મૈત્રી વૃદ્ધિ પામે છે."

આ પ્રમાણે વિચારી વિપ્રને સંતોષ પમાડીને પ્રાતઃકાળ થતાં વિપ્રની સાથે કુમારપાળ આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે તેઓ ખંભાત પહોંચ્યા. કુમારપાળ નગરની બહાર એક સુંદર પ્રાસાદના ઓટલાઉપર બેઠા. તેવામાં તેમણે સર્પના મસ્તકઉપર ગંગેટો નાચતો જોયો. એટલે કુમારપાળ તે શુભ શુકનસંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યા તેવામાં હેમચંદ્રાચાર્ય નગરબહાર પધાર્યા. તેમણે પણ અહીના મસ્તકપર નાચતો ગંગેટો જોયો, એટલે એ અતિ ઉત્તમ શુકન જાણી આજુબાજુ નજર કરી કે–' આ શુકન કોણ ભાગ્યશાળીને થાય છે ?' એટલે તેણે કુમારપાળને દીઠા. કુમારપાળે પણ ગુરૂમહારાજને જોયાં, એ

એટલે તે તેમની પાસે આવી પગે લાગ્યો. ગુરૂવંદન કર્યું. પછી કહ્યું કે–" હે સ્વામી ! હું પૃથ્વી ઉપર ભટકું છું. સારે ભાગ્યે જેશંગદેવને હાથે ચડ્યો નથી કર્મહીન હોવાથી બહુ દુઃખ પામ્યો છું. હવે તો કાયર થયો છું, માટે કંઇક શાંતિ મળે એવો માર્ગ બતાવો." ગુરૂમહારાજ બોલ્યા કે–' હે કુમારપાળ ! હવે ચિંતા તજી દ્યો. આ સર્પના મસ્તક ઉપર ગંગેટાનું શુકન તમને શ્રેષ્ઠ થયું છે તેથી હવે તમે થોડા વખતમાં રાજ્ય પામશો. સંવત ૧૧૯૯ ના માઘ માસની વદિ ૪ રવિવાર ને પુષ્ય નક્ષત્રે મધ્યાન્હ સમયે તમને રાજ્ય મળશે."

કુમારપાળને રાજ્ય પામવાનો અવસર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે કહ્યો તે સાંભળી તે બહુ હર્ષિત થયા. તેણે ગુરૂમહારાજને કહ્યું કે–' મહારાજ ! આપ સાચા ગુરૂ છો, સત્યવાદી છો, આપનું વચન અવશ્ય ફળશે.' આમ વાત કરે છે તેવામાં ઉદયન મંત્રી ગુરૂને વાંદવા આવ્યા. તેને જોઇને કુમારપાળે ગુરૂને પૂછ્યું કે–' આ ભાગ્યશાળી કોણ છે અને ક્યાં રહે છે ?' એટલે ગુરૂ બોલ્યા કે–" એ મૂળ મરૂદેશના નિવાસી છે. મૂળ નામ ઉદ્દો છે. શ્રીમાળી વંશના વણિક છે. જિનશાસનમાં ચંદ્રમાતુલ્ય છે. એકદા તે ઘી ખરીદવા માટે ચોમાસામાં પોતાના ગામબહાર નીકળ્યા એટલામાં એક કણબી શુકનનો જાણનાર મળ્યો. તેણે ઉદાને બોલાવીને કહ્યું કે–' હે વણિક ! તને એક વાત કહું તે ઉપર ધ્યાન આપ. તારૂં ભાગ્ય અહીં ફળવાનું નથી, અહીં તને દ્રવ્ય મળશે નહીં; માટે તું કરૂણાવંત એવા ગુજરાત દેશમાં જા. ત્યાં તારૂં ભાગ્ય ફળશે.' આ પ્રમાણેનાં તેનાં વચન સાંભળી તેને સ્વીકારીને તે પોતાના ચાર પુત્ર–બાહડ, અંબડ, સોહડ ને ચાહડને લઇને

ગુજરાતમાં આવ્યો. અહીં આવતાં તેણે સર્પને માથે દેવી (ચકલી) દીઠી, તે શુકન જોઈને તે વિચાર કરતો હતો એવામાં એક શુકનશાસ્ત્રનો જાણનાર બોલ્યો કે–'હે સત્‌પુરૂષ ! આ શુકનથી તું રાજા કે મંત્રી થઈશ. તું પૂરો ભાગ્યશાળી છો.' આ પ્રમાણે સાંભળી તે શુકન વધાવીને ઉદો પાટણમાં આવ્યો અને જેશંગદે રાજાને મળ્યો. પહેલી મુલાકાતે જ રાજાએ પ્રસન્ન થઇને તેને મંત્રીપણાની મુદ્રા આપી અને તે ઉદયન મંત્રીના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. તેનું પુન્યરૂપી વૃક્ષ અહીં ફળિભૂત થયું. તે મંત્રી હે કુમારપાળ ! નિત્યના નિયમ પ્રમાણે મને વંદન કરવા માટે આવેલ છે."

આ પ્રમાણે કહીને ગુરૂમહારાજે કુમારપાળને ઉદયન-મંત્રીને ભળાવ્યા અને તેની સારસંભાળ કરવા સૂચવ્યું. ઉદયન તેને લઇને પોતાને ઘરે આવ્યા અને તેની સારી રીતે ભોજનાદિ ભક્તિવડે કરી ખંભાતમાં પોતાને ત્યાં રાખ્યા અને બહુ પ્રકારે તેની સેવા-ભક્તિ કરવા લાગ્યા.

અહીં પાટણમાં જેશંગદે રાજાને કોઇ દૂતે જણાવ્યું કે–'કુમારપાળ ખંભાતમાં છે અને મંત્રીના ઘરમાં છે. હે નરેંદ્ર !' આ વાત ખરી છે, માટે ત્યાં જઇને તેને જીવતો પકડી લાવો. આ કામમાં આળસ કરવા જેવું નથી.' આ પ્રમાણેનાં દૂતનાં વચનો સાંભળી તરત જ રાજાએ લશ્કર તૈયાર કરી ખંભાત તરફ મોકલ્યું. તેણે ખંભાત ઘેરી લીધું. પછી શહેરમાં ઘરેઘરે શોધવા લાગ્યા. આ હકીકત ઉદયન મંત્રીએ જાણી એટલે તેણે તરત જ કુમારપાળને કહ્યું કે–'જેમ બને તેમ ઉતાવળા તમે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ. કોઇ પાન ખાવા માટે કાથો ચુનો આપે પણ તે ખવાય નહીં તેમ તમારે થયું છે અને હું ખરે વખતે

ધર્મ તજી દેવો અને હે રાજન્ ! ૭ પરસ્ત્રીનો સમાગમ તજી દેવો. આ સાતે સંયોગ તજવા યોગ્ય છે. વળી બીજા ચાર બોલ નવા કહું છું તે સાંભળો. હાથીથી હજાર હાથ દૂર રહેવું, ઘોડાથી સો હાથ દૂર રહેવું, ગાડાથી ચાર હાથ દૂર રહેવું અને કાળા વિષધર નાગ જેવા વિરૂઆ વૈરીનો દેશ તજી દેવો. તે સ્થાનકે તો પાણી પીવા પણ ઉભા ન રહેવું, તો જ શરીરે સુખી રહેવાય."

આ પ્રમાણેના ગુરૂમહારાજનાં વચન સાંભળીને કુમારપાળ મનમાં ખુશી થયા. ગુરૂમહારાજના ચરણકમળમાં નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યું કે-" હે સ્વામી ! તમે મને જીવતો રાખ્યો છે. હે મુનિરાજ ! જે કીડીકુંથુઆનું પણ રક્ષણ કરે, પક્ષીઓને પણ પાસલામાંથી છોડાવે એવા દયાળુ મનુષ્યનું રક્ષણ કેમ ન કરે ? જરૂર કરે. મને એ બાબતનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. સ્વામી ! આપનો તો મારી ઉપર પરિપૂર્ણ સ્નેહ છે, પણ હું એ ગુણનો ઓશીંગણ શી રીતે થઈ શકીશ ? આ વાત મારા મનમાં સાલ્યા કરે છે. હું રાવત ને આપ મુનિરાજ. જુદા જુદા દેશમાં ફરનારા તે એકઠા શી રીતે થઇએ ? અને ભક્તિ પણ કેમ કરી શકાય ? હે મહારાજ ! હું આ આપનો ઉપગાર ભૂલી શકું તેમ નથી "

આ પ્રમાણે કહીને કુમારપાળ ત્યાંથી ચાલ્યા. તે વટપદ્ર વડોદરા) ગામે આવ્યાં. ત્યાં એક કટુક સાથરીઓ વણિક હતો. તેની દુકાને જઇ ચણાનો ભાવ પૂછ્યો. તેણે હાંસીમાં કહ્યું કે-' એમ જ. ' એટલે કુમારપાળે ચણા (દાળીયા) તોળાવી લઇ ત્યાં જ ખાધા અને પાણી પીને ચાલ્યા એટલે વાણીઓ પછવાડે દોડ્યો.

કુમારપાળે કહ્યું કે–'તેં "એમ જ" કહ્યું ત્યારે મેં લીધા, હવે પૈસા શેના માગે છે?' વાણીએ વધારે આગ્રહ કર્યો એટલે બોલાચાલીથી માણસો ભેગા થયા. કુમારપાળ પાસે પૈસા નહોતા, તેથી તેણે તેને બહુ રીતે સમજાવ્યો; પણ તે સમજ્યો નહીં એટલે પછી એકાદ થપાટ લગાવી દીધી. વાણીઓ તરત જ પાછો વળ્યો; પણ પછી કુમારપાળે વિચાર્યું કે–' દેણાને ધિક્કાર છે! દેણું કાળા કોઢ જેવું છે, દેણદારને નીચું નમવું પડે છે, મોઢું છુપાવવું પડે છે, લેણદારનાં વચનો સાંભળવા પડે છે, દેવાદાર સુખે સુઈ શકતો નથી, દેણાથી કીર્ત્તિ નાશ પામે છે, જો દેવાદારપણામાં મૃત્યુ થાય તો નીચ યોનિમાં અવતરવું પડે છે અને પીઠપર ભાર વહન કરીને પણ દેવું આપવું પડે છે. કહ્યું છે કેઃ—

પરધન લેઇ એક નરા, કરતાં અમૃત આહાર;
પરભવ ભિક્ષાચર થઇ, શિર વહેશે બહુ ભાર. ૧
શાળ દાળ ઘૃત ગોળથી, વિષ ખાવું તે ખાસ;
પણ પરધન નવિ રાખીએ, દેણ તણો જગ દાસ. ૨

આ પ્રમાણે વિચારતાં કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. ન ઓળખાવા માટે યોગીનો વેશ કર્યો. ખડ્ગ સાથે રાખ્યું, અનુક્રમે ભરુચ આવ્યા. ત્યાં શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના દેરાપાસે આવતાં કાળીદેવે બે શબ્દ કર્યા, કળશે ત્રણ શબ્દ કર્યા, દંડે ચાર શબ્દ કર્યા. તે સાંભળી ત્યાં એક શુકનશાસ્ત્રના જાણ પુરૂષને જોઇ કુમારપાળે તે શુકનનો વિચાર પૂછ્યો. ત્યારે તે શુકનપાઠક બોલ્યો કે–" સાંભળો! કાળીદેવે બે શબ્દ કર્યા છે, તેથી તમારી આજ્ઞા હિંદુ–મુસલમાન બંને કોમ

માનશે; કોઇ તમારી આણા ખંડશે નહીં. ફળશે ત્રણ શબ્દ કર્યા છે તેથી ત્રણ ભુવનમાં–સ્વર્ગ, મર્ત્ય ને પાતાળ ત્રણે લોકમાં તમારા ગુણ ગવાશે. હવે ચાર શબ્દ કર્યા છે તેથી તમારૂં ચારે ખંડમાં રાજ્ય થશે. ૧૧ લાખ ઘોડાના સ્વામી થશો.' આ પ્રમાણેનાં શુકનના ફળને સાંભળી કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે કુણાલનગરે આવ્યા.

ત્યાં **સર્વાર્થ** નામે યોગીંદ્ર રહેતા હતા, તેને બે હાથ જોડીને રાજાએ નમસ્કાર કર્યો. પછી પૂછ્યું કે–' હે યોગીંદ્ર! મને રાજ્ય ક્યારે મળશે? અને શી રીતે મળશે?' એટલે યોગીએ કહ્યું કે–' હે રાજન્! મારી પાસે બે મંત્ર છે તેમાં એક બહુ માલ (લક્ષ્મી) આપનાર છે અને બીજો દિવ્ય રાજ્ય આપનાર છે; માટે એ બીજો મંત્ર શીખીને તમે આરાધો એટલે તમને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે.' કુમારપાળે તરત જ તે મંત્ર શીખી લીધો. પછી તે આરાધવા માટે સ્મશાનમાં આવ્યા. તે વખત કાળીચૌદશની રાત્રી હતી. તેણે એક મૃતક લીધું અને તેના હૃદયરૂપ કુંડ કરીને તેમાં મંત્ર ભણી આહુતિ દેવા લાગ્યા. તે વખતે ત્યાંનો ક્ષેત્રપાળ તેને ચળાવવા આવ્યો. તેણે વિકરાળ રૂપ કર્યું, બીજા અનેક પ્રકારના છળ કર્યા, પણ કુમારપાળ ચળ્યા નહીં એટલે લક્ષ્મી લીલાવતી દેવી સિદ્ધ થઇ. તેણે પ્રગટ થઇને કહ્યું કે–' આજથી પાંચમે વરસે ગુર્જરદેશનું રાજ્ય તમને મળશે.' આ પ્રમાણેનાં તેના શબ્દો સાંભળીને રાજાએ તેને નમસ્કાર કર્યો. વિદ્યા સિદ્ધ થઇ. ક્ષેત્રપાળ પોતાને સ્થાનકે ગયો. તેણે પણ જતાં જતાં કહ્યું કે–' હે કુમરનરિંદ! સાંભળ–તારાના વૃંદમાં ચંદ્રની જેમ શોભતો તું પરિવાર સાથે રાજ્ય કરીશ.' આ પ્રમાણે તેનાં શબ્દ સાંભળી રાજા હૃદયમાં

બહુ જ ખુશી થયા. શરીરમાં ન સમાય એટલી ઉલટ આવી. તે વખતે રાજા વિચારે છે કે—

"આ મનુષ્ય નારીના નામથી હરખે છે, ધન મેળવવા દોડે છે, જિનપૂજા કરતાં અંગમાં આળસ આવે છે, હાસ્ય વિનોદ સાંભળવા કાન માંડે છે, સૂત્ર સિદ્ધાંત સાંભળવામાં ધ્યાન રહેતું નથી, રંભા જેવી સ્ત્રીને આંખ ફાડીને જુએ છે, નવકાર ગણતાં નેત્રમાં નિદ્રા આવે છે, પરનિંદા કરતાં જીભમાં જોર આવે છે, જિનવરના ગુણ ગાતાં અંગમાં આળસ આવે છે, ભારેકર્મી જીવો સ્ત્રીનું ને ધનનું ધ્યાન ધરે છે, હળુકર્મી જીવો પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે. હે પરમાત્મા ! તારું નામ અપૂર્વ નિધાન જેવું છે. એમાં રહેલું ધન કોઇ લઇ શકતું નથી. શરીર બળે તો પણ એ ધન તો આત્માની સાથે રહે છે; વિનાશ પામતું નથી. એને ચોર ચોરી શકતા નથી, અગ્નિ બાળી શકતો નથી, ધૂતારો ધૂતી શકતો નથી, એને વાટે વિઘ્ન થતું નથી અને તેને કોઇ હરી શકતું નથી. ખાતાં ખૂટતું નથી, વ્યાપાર કરતાં વિણસતું નથી, કુવ્યસન એને લાગુ પડતું નથી, રાજા લૂંટી શકતો નથી, ચાડીઓ એની ચાડી કરી શકતો નથી, સુર, નર, કિન્નર, વિદ્યાધર કે અસુરાદિકનું એમાં ચાલી શકતું નથી. એ ધનનો કોઇ હેરૂ થઈ શકતો નથી. લુંટારો લૂંટી શકતો નથી. સમુદ્રનું જળ બોળી શકતું નથી. અનર્થ કોઇ લાગુ પડતો નથી. એ અપૂર્વ ધનથી બીજું વ્યવહારિક ધન સામું આવે છે, રાજઋદ્ધિ સુખભોગ પ્રાપ્ત થાય છે અને સર્વ વાંછિત સિદ્ધ થાય છે."

કુમારપાળ રાજા વળી વિચારે છે કે-'પુણ્યવડે એ નિધાનનો સંયોગ પાંમી શકાય છે, પણ હમણાં તો મારે

અશુભ કર્મ ઘણું છે, તેથી જીવ સ્થિર થઈ શકે તેમ નથી, તૃષ્ણાએ વાહ્યા સતા મારે ગામોગામ ભટકવું પડે છે.' આ પ્રમાણે વિચારીને રાજા યોગીનો વેશ ધારણ કરીને ત્યાંથી ચાલ્યા અને અનુક્રમે કાંતિપુરી આવ્યા.

કુમારપાળ કલ્યાણકટક દેશમાં કાંતિપુરીમાં આવ્યા ત્યારે ત્યાં એક કૌતુક જોઈને તેને બહુ આનંદ થયો. તે સ્થળે એક માણસનું મસ્તકવિનાનું શરીર પડ્યું હતું, તે જોઈને એક સ્ત્રી બોલી કે-" આ પુરૂષના મસ્તકઉપર વેણી બહુ મોટી હતી, કાનમાં કુંડળ પહેરતો હતો, દાઢી બહુ મોટી હતી, પાન ખાવાનો ભોગી હતો અને દાંત મોકળા હતા." આ વાત સાંભળીને કુમારપાળે તેને યોગીના વેશમાં પૂછ્યું કે-'હે બહેન! તેં આ બધું મસ્તકવિના શી રીતે જાણ્યું?' એટલે તે બોલી કે-" હે યોગી! સાંભળો. તેના વાંસામાં લાંબી વેણીની નીશાનીઓ છે તેથી મેં વેણી લાંબી હોવાનું જાણ્યું. તેના બંને ખભાઉપર કુંડળોના ઘસારાની નિશાનીઓ છે તેથી તે કુંડળ પહેરતા હશે એમ જાણ્યું. હૃદયનો ભાગ ઉજવળ હોવાથી લાંબી દાઢી હોવાનું જાણ્યું. અંગુઠાના નખમાં ચુનો ભરેલો છે તેથી પાન ખાતા હોવાનું જાણ્યું અને ટચલી આંગળી લોહીથી ભરેલી છે તેથી તેના દાંત ખોખરા હતા અને તે ખણતાં આંગળીએ લોહી નીકળ્યાનું જાણ્યું."

આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળીને કુમારપાળ આશ્ચર્ય પામ્યા. ત્યાંથી એક સરોવરની પાળે તે આવ્યા, ત્યાં એક દેવભુવનમાં એકલું મસ્તક પૂજાતું જોઈ તેણે આશ્ચર્ય પામીને તેના પૂજારીને મસ્તક પૂજાવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તે

બોલ્યો કે-" અહીં મકરધ્વજ નામે રાજા થઇ ગયો છે. તેણે આ સરોવર બંધાવેલું છે. એનું અમૃતસાગર નામ છે. તેમાં પાણી પ્રથમ ભરાણું તે વખત એક કમળ પ્રગટ થયું અને તે કમળમાંથી એક મસ્તક ઉંચું આવીને બોલ્યું કે-' એકથી સહુ બૂડે છે. ' આ વાત મકરધ્વજ રાજાપાસે પહોંચી. તેણે પંડિતોને ભેળા કરીને પૂછ્યું કે-' આ મસ્તક શું કહે છે ? ' એટલે બધા પંડિતો જો કે બહુ વાચાળ હતા, છતાં સૌ મતિમૂઢ થઇ ગયા. કોઈ તેનો જવાબ આપી શક્યું નહીં-અવસર આવ્યો જાળવી શકયા નહિ. આવેલો અવસર જાળવનારા જગતમાં બહુ થોડા હોય છે. અવસરે વાહન ચલાવ્યું નહિ, અવસરે ઘા દીધો નહીં તો પછી રોપ ગયો ને રસ વિસમી ગયો, તે વખતે ઘા દીધો શા કામનો ? જગતમાં સ્ત્રીઓને અને બાળકોને સમજાવનારા પંડિતો તો ઘણા હોય છે, પણ ખરો પંડિત તો તે કે જે રાજાઓને સમજાવી શકે. કહ્યું છે કે—

ઘરે શૂરા મઠે પંડિતા, ગામ ગમારાં ગોઠ;
રાજસભામાં બોલતાં, થરથર કંપે હોઠ. ૧
લાખે એક લખેશરી, સોએ એક સુજાણ;
અબજે એક વિગતા લહું, જે વેધ્યો કરે વખાણ. ૨
ગોઠે માગ્યું જે દીએ, કોપે રાચે શર્ણ;
પૂછ્યા ઉત્તર જે દીએ, એ જગ વિરલા ત્રણ. ૩
પૂછ્યા ઉત્તર નવિ થયો, પંડિત પાંચ સયાંહિ;
સાત બોલ પ્રાયે વળી, ખટકે હઇડામાંહિ. ૪

કયા સાત વાનાં ખટકે ? તે કહે છે. પૂછ્યાનો ઉત્તર ન મળે, ભોજન વેળા ભૂખ્યા જવું પડે, વાદ વખતે જરૂરની

ગાથા ભૂલી જવાય, વ્યાખ્યાનમાં વ્યાઘાત થાય, ગાયન કરતાં ગળું બંધાઈ જાય, શુદ્ધ અર્થને મરડવો પડે અને સભામાં હુંકારો થાય–એ સાત વાનાં ખરેખરાં ખટકે તેવાં છે.

રાજાએ પૂછેલો વિચાર પંડિતો કહી શક્યા નહિ એટલે પછી રાજાએ તેનો જવાબ આપવા માટે છ મહિનાની મુદત આપી. એ પ્રમાણેની અવધિ મળવાથી તેનો જવાબ મેળવવા માટે ચાર પંડિતો પરદેશ ચાલ્યા. તેઓ અનુક્રમે નવકોટી મરૂથળીમાં આવ્યા. ત્યાં એક પંડિતને દીઠો. તેની દાઢી બહુ સુંદર હતી, વાન પણ સુંદર હતો અને જાણે નાગરવેલનું પાન હોય એવો લાલચોળ દેખાતો હતો.

તેનું ચંદ્રમા જેવું મુખ હતું, કંચન જેવો વાન હતો અને તે વિદ્યાનું દાન દેતો હતો. આવા પુરૂષને જોઈને તે પંડિતો તેની પાસે ગયા અને તેને તે ચારે પંડિતોએ જુહાર (પ્રણામ) કર્યા. પછી તેઓએ તે પંડિતને પૂછ્યું કે-'એકથી સર્વ બૂડે છે' એ વાક્યનો તાત્પર્ય શું તે કહો.' એટલે તે પંડિત બોલ્યો–'એનો તાત્પર્ય હું જાણતો નથી, મારા પિતા જાણે છે.' આવેલા પંડિતોએ તેમની પાસે જવાની ઇચ્છા બતાવી, એટલે તેણે પોતાના પિતાપાસે જઈ તેને બતાવ્યા. તેની પાસે આવેલા પંડિતોએ ઉપર જણાવેલો પ્રશ્ન પૂછયો, એટલે તેણે પોતાના પિતા વૃદ્ધ હતા તેને બતાવીને તે જાણે છે' એમ કહ્યું. એટલે તેઓ તેની પાસે ગયા અને પૂર્વનો પ્રશ્ન પૂછયો. તેણે પોતાના વૃદ્ધ પિતા બતાવ્યા એટલે તેઓ તેની પાસે ગયા. તેમને પ્રશ્ન પૂછ્યો એટલે તે બોલ્યા કે–'હે પંડિતો! તમે આવી નાની વાતમાં અહીં સુધી પૂછવા આવ્યા? છતાં આવ્ય તો ભલે આવ્યા. હું એનો ઉત્તર

આપીશ, પણ તમે દૂરથી આવ્યા છો તો થોડા દિવસ વિસામો લ્યો અને તમારી પાસે વિશેષ દ્રવ્ય જણાતું નથી તો તે મેળવવા માટે હું કહું તે ઉપાય કરો. તમે ચાર શ્વાનનાં બચ્ચાં વેચાતાં લ્યો અને તેને ઉછેરો. પછી તેને બજારમાં લઈ જઇને વેચશો એટલે તેનું તમને બહુ ધન મળશે."

આ વાત આવેલા પંડિતોને ગમી ગઈ એટલે તેમણે તરત જ ચાર શ્વાનનાં બચ્ચાં વેચાતાં લીધા અને તેને ઉછેરવા માંડ્યા. પછી એક દિવસ તે ચારે શ્વાનને સાથે લઇને તે પંડિતો પેલા વૃદ્ધપાસે પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂછવા આવ્યા. એટલે તે વૃદ્ધ બોલ્યો કે-" હે પંડિતો ! તમારી ચારેની બુદ્ધિ નાશ પામી ગઇ જણાય છે, તેથી તમે હજી પણ તમારા પ્રશ્નનો ભેદ સમજ્યા નથી. તમે ભણ્યા છો પણ ગણ્યા જણાતા નથી. તમે શાસ્ત્રમાં શીખ્યા છો કે-ઋતુવંતી સ્ત્રી, ચંડાળ, ગર્દભ અને શ્વાન એટલાને અડવાથી બ્રાહ્મણને સ્નાન આવે-ન્હાવું પડે. આમ છતાં પણ તમે લોભને વશ થઇને શ્વાનને પાળ્યા છે અને સાથે લઇને ફરો છો, તો તે ઉપરથી સમજી જાઓ કે-એક લોભથી આખું જગત બૂડે છે. એક લોભ આખા જગતને બૂડાડે છે. માથું આ વાત જ કહે છે, મેં એનો મર્મ તમને સમજાવ્યો છે."

આ પ્રમાણેનાં તે વૃદ્ધનાં વાક્યોથી આવેલા પંડિતો સમજી ગયા. તે વૃદ્ધે વધારામાં કહ્યું કે-' લોભથી આયુષ્ય પણ ઘટે છે. જે મનુષ્ય તૃષ્ણારહિત હોય છે તેનું આયુષ્ય પણ લાંબું હોય છે.' આ પ્રમાણે ખરેખરો ઉત્તર મળી જવાથી તે પંડિતો ખુશી થયા અને તેની રજા લઇને તેઓ પોતાના રાજાપાસે આવ્યા. રાજાને મસ્તકે કહેલા શબ્દનો

તાત્પર્ય કહી બતાવ્યો, એટલે રાજા ખુશી થયો અને તેણે અહીં આ ભુવન કરાવીને તેમાં મસ્તકની સ્થાપના કરી તેમજ તેની પૂજા કરાવવાનું શરૂ કર્યું."

આ પ્રમાણે મસ્તકના પૂજારીએ કહેલી કથા સાંભળીને કુમારપાળ મનમાં પ્રસન્ન થયા. તેણે મનમાં નિરધાર કર્યો કે–'જરૂર લોભ જ આ જગતને બૂડાડનાર છે. લોભ તજે તેને ધન્ય છે.' કુમારપાળે મનમાં વિચાર્યું કે–"શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારના અંધ કહ્યા છે. પહેલો રાત્રીઅંધ, બીજો દિવસઅંધ, ત્રીજો રાત્રીદિવસ અંધ, ચોથો જન્માંધ, પાંચમો માની અંધ, છઠ્ઠો ક્રોધીઅંધ, સાતમો કામીઅંધ અને આઠમો લોભીઅંધ. લોભાંધ મનુષ્ય આખા જગતને ઠગીને દ્રવ્ય મેળવવા ઈચ્છે છે. લોભીના જન્મને ધિક્કાર છે. લોભે પૂર્વની પ્રીતિ હોય તો તે પણ નાશ પામે છે. લોભે ગુણો જાય છે, કીર્ત્તિ નાશ પામે છે, લોભે નીતિ જળવાતી નથી, લોભે કુળમર્યાદા પણ નષ્ટ થાય છે, લોભી મનુષ્ય બધે અપમાન પામે છે, લોભથી પુત્ર પણ પિતાને ઠગે છે, લોભી મનુષ્ય ધર્મને પણ તજી દે છે, તત્ત્વાતત્ત્વ કે ભેદાભેદ લોભી જાણતો નથી." રાસમાં કર્ત્તાએ કહ્યું છે કે—

"તત્ત્વભેદ જાણે નહીં, લોભી મેલું મન;
કુમારપાળ એણુપરે કહે, લોભ તજે તે ધન."

આ પ્રમાણે વિચારતા કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો. અનુક્રમે મલબાર દેશમાં આવ્યા ત્યાં કોલંબ પાટણના રાજાએ તેમની બહુ ભક્તિ કરી. "જે સત્પુરૂષ અથવા ઉત્તમ પુરૂષ હોય છે તે પોતાના કર્ત્તવ્યને ચૂકતા નથી અને જેમ કોયલ આંબાને ઓળખી જાય છે તેમ તેઓ પુરૂષરત્નને તરત

જ ઓળખી શકે છે. માનસરોવર હંસના ગુણને જાણે છે, તેથી તે પોતાને કાંઠે આવેલા હંસનો યોગ્ય સત્કાર કરે છે. વળી વિચારે છે કે—એ હંસના અહીં રહેવાથી જ મારો મહિમા વૃદ્ધિ પામશે. તેથી તે તેનો અત્યંત આદર કરે છે. મૂર્ખ મનુષ્યો સત્પુરૂષ કે કુપુરૂષને ઓળખતા નથી. ભમરો ચંપાને તજી ને ચાલ્યો જાય, તેથી કાંઇ ચંપાનો મહિમા ઘટતો નથી તેમ તેના ગુણ પણ ઘટતા નથી. રાત્રીઅંધ મનુષ્ય ચંદ્રને ન જોઈ શકે તેથી કાંઇ ચંદ્રનો પ્રકાશ મંદ પડતો નથી. લુલો માણસ ધનુષ્ય ખેંચી ન શકે તેથી કાંઈ ધનુષ્યની શક્તિ ઘટતી નથી; ખેંચી ન શકનાર મંદ બળવાળો ગણાય છે. મૂઢ મનુષ્ય અમુક પ્રકારના ઉત્તમ નાદને ન ઓળખે અને બહેરો તે તરફ ધ્યાન ન આપે, તો તેથી તે નાદનો મહિમા ઓછો થતો નથી. ભીલડી મુક્તાફળને તજી દે અને ચણોઠીઓ ભેગી કરે તેથી કાંઇ મુક્તાફળની કિંમત ઓછી થતી નથી.”

અહીં કુમારપાળને દેખવામાત્રથી જ ઘણો હર્ષ પામીને કોલંબના રાજાએ તેની ઘણી ભક્તિ કરી, તેથી કુમારપાળે તેને કહ્યું કે—‘હે પૃથ્વીનાથ! તમે મને ન ઓળખતાં છતાં મારી એવી ભક્તિ કરી છે કે જેવી પિતા પુત્રની કરે; પણ પછી સામી પૂરેપૂરી ભક્તિ કર્યા વિના પુત્ર પિતાના ગુણનો ઓશીંગણ થઇ શકતો નથી. જો પોતાના સ્કંધઉપર બેસાડીને પુત્ર પિતાને તીર્થયાત્રા કરાવે તો જ તેના ગુણનો ઓશીંગણ થઈ શકે છે. તમે તો મારે પિતાથી પણ અધિક છો; કારણ કે તમે મને દુ:ખી અવસ્થામાં સુખ આપ્યું છે. હું તમારાં ગુણનો ઓશીંગણ શી રીતે થઇ શકીશ?’ આ

પ્રમાણે કહીને કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે ઉજ્જેણીનગરીએ પહોંચ્યા. ત્યાં મહાકાળનો પ્રાસાદ નગરની બહાર છે તેમાં જોવા માટે પ્રવેશ કર્યો. તેમાં ફરતાં ફરતાં એક સાપની ફેણ જોઇ. તેની ઉપર આ પ્રમાણે અક્ષર લખ્યા હતા—

સંવત ઇગ્યાર નવ્વાણુએ, હોશે કુમર નરિંદ;
વિક્રમ નૃપ પરે તે સહી, સકળ લોક આણંદ.

એ અક્ષરો વાંચી કુમારપાળ મનમાં ખુશી થયા. પછી ત્યાંથી ઉજ્જેણીમાં આવ્યા. ત્યાં વોસિરી વિપ્ર મળ્યો. ત્યાં રાખેલા પોતાના સર્વ કુટુંબ પરિવારને મળીને પછી કુમારપાળ ગુજરાત ભણી ચાલ્યા. તે દશોરા ગામે આવ્યા, ત્યાં એક યોગીને દીઠો. કુમારપાળ તેની પાસે જઇને નમ્યા અને સ્નાન, દાન, જ્ઞાન ને ધ્યાન એ ચાર શબ્દના વાસ્તવિક અર્થ પૂછ્યા. એટલે યોગી બોલ્યો કે—"આત્માને નિર્મળ કરવો તે ખરૂં સ્નાન છે, જીવને ઉગારવા—અભયદાન દેવું તે ખરૂં દાન છે, નિર્લોભતા પ્રાપ્ત થવી તે ખરૂં જ્ઞાન છે અને ઇંદ્રિયોના વિષયોને નિવારવા તે ખરૂં ધ્યાન છે." આ પ્રમાણેનો ઉત્તર સાંભળીને કુમારપાળ બહુ ખુશી થયા અને કહ્યું કે—'હે યોગીશ્વર ! જેને અલ્પ સંસાર હોય તે જ તમારા કહેવા પ્રમાણેના ચાર બોલ અંગીકાર કરે.' ફરીને યોગી બોલ્યો કે—"હે રાજન્ ! જીવો પ્રાયે બહુલસંસારી ઘણા હોય છે, જેથી તેઓ અન્ય જીવોને હણે છે, લોભના સંબંધમાં જ પોતાની કળાઓનો ઉપયોગ કરે છે અને હૃદયમાં પારાવાર કપટ ભરેલું હોય છે. આ પ્રમાણેની સ્થિતિવાળા જીવો ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કરે છે—મુક્તિનો માર્ગ તેને પ્રાપ્ત થતો

નથી.'' આ વચનો સાંભળીને કુમારપાળ વિશેષ ખુશી થયા અને તેની પ્રશંસા કરીને આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે ચિતોડ-નગરે આવ્યા.

ચિતોડમાં શાંતિનાથજીનો પ્રાસાદ હતો, ત્યાં જઈને પરમાત્માને નમસ્કાર કર્યો. ત્યાં રામચંદ્ર નામના મુનિ મળ્યા. તેમને વાંદી બે હાથ જોડીને કુમારપાળે પૂછ્યું કે-' આ નગરીનો આદ્ય વૃત્તાંત કહો.' એટલે તે મુનિ તે નગરી સંબંધી પૂર્વવૃત્તાંત કહેવા લાગ્યા. તે આ પ્રમાણે—

"હે સત્પુરૂષ! અગાઉ રઘુવંશમાં **ચિત્રાંગદ** નામે રાજા અહીં થયો હતો. તે એકદા રાજસભા ભરીને બેઠો હતો. તેવામાં એક યોગી ત્યાં આવ્યો. તેની સાથે એક મોટો વાઘ હતો. તેણે રાજાને એક અમૃતફળ ભેટ કર્યું. રાજા તે જોઈને પ્રસન્ન થયો. તેણે યોગીને પૂછયું કે-" હે યોગી! તમારે શી વસ્તુની જરૂર છે તે કહો." યોગી બોલ્યો કે-"રાજેંદ્ર! મારે તમારાથી જ કામ છે. મારે એક વિદ્યા સાધવી છે, તેમાં અતિ સુંદર એવા તમારી જેવા બત્રીશ લક્ષણા પુરૂષની જરૂર છે."

કર્ત્તા અહીં પુરૂષના બત્રીશ લક્ષણ કહે છેઃ-હૃદય, કપાળ ને મુખ એ ત્રણ વિશાળ હોય; નાભી, સત્ત્વ ને સ્વર એ ત્રણ ગંભીર હોય; કંઠ, પુંઠ, જંઘા, ને પુરૂષચિન્હ એ ચાર લઘુ હોય; અંગુલી, નખ, કેશ, દાંત ને ત્વચા એ પાંચ પાતળા હોય; તન, લોચન, કર, હૃદય ને નાક એ પાંચ લાંબા હોય; નાસિકા, સ્કંધ, નખ, કક્ષા, હૃદય ને મુખ એ છ ઉંચા હોય; અધર (હોઠ), આંખ, જીહ્વા, તાળવું ને નખ તે પાંચ ચણોઠીના અર્ધ ભાગ જેવા લાલ હોય અને હાથ પગનાં ત-

બીઆં રાતા હોય—તે માથે ત્રણ છત્રનો ધરાવનારા થાય. આ પ્રમાણે ૩૨ લક્ષણ જાણવાં.

જેના હાથની હથેળી કાળી હોય તે વહેલો દુર્ગતિમાં જાય. અંગુઠાની નીચે કાગડાના પગનું લક્ષણ હોય તેનું શૂળના રોગથી મરણ થાય. જેના હાથની હથેળી અત્યંત રાતી હોય તે પુરૂષ અતિ ધનવાન થાય. જો લીલી કે મધ્યમાં પીળી હોય તો તેને અતિસારનો વ્યાધિ થાય. અંગુળી સળંગ ને બહુ મળી ગયેલી હોય તો તે મનુષ્ય કૃપણ હોય. જેની અંગુળીઓના મધ્યમાં છિદ્ર પડે તે મનુષ્ય દાતાર હોય. જેના હાથમાં દંડસહિત છત્રનો આકાર હોય અથવા ચામરની રેખા હોય તે ચક્રી થાય. આ બધી સામુદ્રિકશાસ્ત્રની વાતો છે. જે મનુષ્યના હાથમાં હાથી, ઘોડો, રથ, બળદ ને પાલખીની રેખા હોય તે સુખી થાય. જેના હાથમાં આયુધની આકૃતિ હોય તે કોઇથી હારે નહીં. ત્રાપો, સમુદ્ર ને પ્રવાહની રેખા હોય તે રૂપાસોનાનો ભોગી થાય. હળ, મૂશળ ને ઉપળનો આકાર હોય તે કૃષીકાર (ખેડુત) થાય. મંદિર કે પુષ્પમાળાની રેખા હોય તો તે મનુષ્ય રાજા થાય.

હવે મનુષ્યના દાંતસંબંધી સામુદ્રિકશાસ્ત્રનો વિચાર કહે છે:—જે બાળક દાંતસહિત જન્મ્યો હોય કે સાતમા મહિનામાં જેને દાંત ઉગ્યા હોય તે બાળક કુળનો ક્ષય કરે. બે વરસે દાંત આવ્યા હોય તે દુઃખ હરનાર થાય. સાતમે વર્ષે કે દશમે વર્ષે પડીને ફરી દાંત ઉગે તે અનેકનું ભલું કરનાર થાય. જેને બત્રીશે દાંત પૂરા ઉગ્યા હોય તે રાજા થાય. જેને ત્રીશ દાંત ઉગ્યા હોય તે લક્ષ્મીવંત થાય. ૨૮

દાંત ઉગે તે સુખી થાય, ૨૧ દાંત ઉગે તે દુઃખી થાય, ૨૧ થી પણ ઓછા દાંત જેને ઉગે તે અધમાધમ થાય, જેના દાંત ને દાઢો તીક્ષ્ણ હોય તેની ઘણી પ્રગતિ થાય, જેના દાંત નાના, કાળા, વિરલા ને વિસમા–બહાર નીકળેલા હોય તે નર અધમ થાય–ધર્મરહિત થાય, જેના દાંત ઘણા ઉજ્વળ મચકુંદના પુલ જેવા હોય અને જેની દાઢો સ્નિગ્ધ હોય તેની ઘણી કીર્તિ થાય. ખર ને હાથીની જેવા જેના દાંત હોય તે મનુષ્ય ઉત્તમ ને ધનવાન થાય.

હરી અથવા કૂર્મના જેવી જેની પુંઠ હોય તેને લક્ષ્મી આવીને પગમાં પડે. કુંભ સરખી વાટલી જેની કોટ હોય તે મહાબળવાન રાજા થાય. શુક, વાયસ, બગલા ને મોરના જેવી જેની કોટ હોય તે નર અઘોર દરિદ્રી થાય. જે મનુષ્યનું મુખ ચંદ્રમા સરખું હોય તે પ્રાયે ધર્મિષ્ટ હોય. જેનું મુખ ઉંદર ને મૃગ જેવું હોય તે મનુષ્ય સુખ ન પામે. જેની જીભ બહુ કાળી–શ્યામ વર્ણની હોય તે પાપીથી લક્ષ્મી દૂર જાય. જેની જીભ બહુ પાતળી કે બહુ જાડી હોય તે મનુષ્ય અસત્યભાષી–જુઠાબોલો હોય. જેની જીભ રાતી હોય તે સારી રીતે ભોજનસંબંધી ભોગ પામે. જેનું તાળવું રાતું હોય તે રાણીનો સ્વામી રાજા થાય અને કાળું તાળવું હોય તો તે કુળનો ક્ષય કરે. પીળું તાળવું હોય તો રાજા થાય. ધોળું હોય તો તે બળવંત થાય. કાચબાની પીઠ જેવા જેના ઉપસેલા નખ હોય તે મનુષ્ય ઘણું સુખ પામે. જેના નખ સુપડા જેવા હોય, વાંકા હોય, ધોળા હોય, લુખા હોય અને ચપટા હોય તે મનુષ્ય ભલો ન હોય, દુઃખીઓ હોય અને દીનની જેમ એકલો ભમનાર હોય.

જેનું રૂધિર અળતા કે પરવાળાના રંગ જેવું હોય તે મનુષ્ય ભોગી થાય ને જે મનુષ્યનું લલાટ મોટું હોય તે ધનાઢ્ય થાય. જેનું લોહી કમળ જેવા ગંધવાળું હોય તે ઘણી સ્ત્રીઓ પરણે. શ્વાન, ઉંટ ને શિયાળ જેવું રૂધિર હોય તે મનુષ્ય ચિરકાળ સુધી દુઃખી થાય વાનર, વાઘ, સિંહ જેવી જેની કેડ હોય તેની પછવાડે લક્ષ્મી દોડતી જાય. નીલકંઠ મૃગ ને દર્દુર (દેડકા) જેવું જેનું પેટ હોય તે મનુષ્ય રાજા થાય. આ રીતે સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં નરનાં લક્ષણ કહ્યાં છે તેમજ નીતિશાસ્ત્રમાં બીજી રીતે ૩૨ લક્ષણ કહ્યાં છેઃ—

૧ સિંહનો, ૧ બગલાનો, ૪ કુકડાના, ૫ કાગડાના, ૬ શ્વાનના, ૩ ગર્દભના, ૪ પ્રધાન પુરૂષના અને હંસ, મોર, મૃગ, મીન, માળી, કોલ, કોયલ ને લુહાર એ આઠનો એકેક ગુણ લઈએ ત્યારે કુલ ૩૨ લક્ષણ થાય છે. એ લક્ષણ હવે વીવરીને બતાવે છેઃ—સાહસિકપણાનો ગુણ **સિંહનો** લેવો. **બગલાનો** ગુણ ઈંદ્રિયો માત્રનો સંવર કરીને એક ધ્યાન કરવાનો લેવો. **કુકડાના** ચાર ગુણ આ લેવા—૧ યુદ્ધ કરવામાં પાછો ન હઠે, ૨ વહેલો ઉઠે, ૩ પોતાના પરિવારનું પોષણ કરે અને ૪ જેટલું શરીરમાં બળ હોય તેના પ્રમાણમાં ભોગ કરે. **કાગડાના** પાંચ ગુણ આ પ્રમાણે—૧ ભોગ ગુપ્ત કરે. ૨ ધીઠાઇપણું અવસરે રાખે, ૩ યોગ્ય સમયે પોતાનું ઘર (માળો) કરે, ૪ અપ્રમાદી હોય (નિદ્રા બહુ ઓછી હોય) અને ૫ કોઇથી છેતરાય નહીં. **શ્વાનના** ૬ ગુણ આ પ્રમાણે—૧ ઘણું ખાય અને ૨ થોડું હોય તો પણ સરે, ૩ સ્વામીભક્ત હોય, ૪ નિદ્રા થોડી હોય, ૫ જાગૃત વધારે હોય ને ૬ શૂરવીર હોય. **ગદર્ભના** ત્રણ ગુણ આ પ્રમાણે—૧ થાકયો

હોય તો પણ ભારનું વહન કરે, ૨ ટાઢ-તાપને ગણે નહીં અને ૩ સદા સંતોષી હોય. **પ્રધાન પુરૂષના** ચાર ગુણ આ પ્રમાણે-૧ પ્રપંચને સમજનાર હોય, ૨ વાચાળ હોય, ૩ સર્વને સંતોષ પમાડનાર હોય અને ૪ પારકા મનને તરત સમજી જાય તેવો હોય. **હંસ** જેમ દુધ ને પાણીને જુદા પાડી દુધ પી જાય ને પાણી તજી દે તે ગુણને અનુસારે અવગુણમાંથી પણ ગુણ હોય તે લેવા ને અવગુણો તજી દેવા. **મોર** નાચતો છતો પણ પગ સામું જુએ, મનુષ્યને દેખીને ગાન કરે, અભિમાન તજી દઇને પોતાના ગુણને ઢાંકે ને અવગુણ ખુલ્લાં કરે તેનો એ ગુણ લેવો. **હરણ** વગડામાં ચરતો જાય, નાસતો જાય ને પાછું જોતો જાય, તેમ ઉત્તમ મનુષ્ય પણ પાપ કરતાં પાછું વાળીને જુએ ને મરણને યાદ કરે. એ ગુણ તેનો લેવો. લક્ષણવંત પુરૂષ **મીન-માછલાની** જેમ ચંચળ હોય. પોતાના કામમાં આળસુ કે મંદની જેમ બેસી ન રહે. એ ગુણ તેનો લેવો. **માળી** પોતાના બગીચાની મધ્યમાં ચંપા વાવે ને તેની ફરતા બાવળ વિગેરે ઝાડો વાવે તેમ ઉત્તમ પુરૂષ વિવેક ધારણ કરીને હિંદુ, મુસલમાન, ભુંડા કે ભલા સૌને એક ન કરે-તેને યોગ્ય સ્થાન આપે. **કોલ** જેમ ભૂમિમાં માર્ગ કરીને ચાલ્યો જાય તેમ સંકટ પડે ત્યાંને ત્યાં બેસી ન રહે. એક ક્ષણ ઉપર અહીં ઉભો હોય ને બીજી ક્ષણમાં સો યોજન દૂર જતો રહે. એ ગુણ તેનો લેવો. **કોયલની** જેમ સર્વ સભાને પસંદ પડે તેવી મધુર વાણી બોલે. વગર દીધે વાણીમાત્રથી પણ મનુષ્યો તેને વશ થાય. દેય તો અતિશય કીર્તિ પામે. કોયલ શું આપી દે છે ને કાગડો શું લઈ જાય છે ? પણ એના વચનથી મનુષ્યો

પ્રસન્ન થાય છે ને બીજાનાં વચનથી કચવાય છે. તેમ ઉત્તમ પુરૂષ પણ પોતાની વાણીથી બીજાને રીઝવે છે. આ પ્રમાણે ૩૨ લક્ષણો ગુણ લેવા રૂપ સમજવા.

એક દિવસ જીભ અને દાંતને પરસ્પર કલેશ થયો. દાંતોએ જીભને કહ્યું કે-“જો અમે પરદેશ ચાલ્યા જશું તો તમે એકલા શું કરશો ? અમારા ચાવ્યા શિવાય તમે શી રીતે ખાશો ?” ત્યારે જીભ બોલી કે-“તમારા વિના મારે સરશે, તમારા વિના હું મરી નહીં જાઉં, બેઠી બેઠી લાપશી ખાઇશ ને તાનાસાના કરીશ.” ત્યારે બત્રીશ દાંત બોલ્યા કે-“જો તમે અમારી સાથે વેર કરશો તો અમારે વશ પડશો ત્યારે અમે તમારા કકડે કકડા કરી નાખશું. અમે ચાવી ચાવીને આપીએ છીએ ત્યારે તું તો ગળી જવાનું કામ જ કરે છે. તું તો બીચારી બાપડી થઈને બેઠી બેઠી સ્વાદ લે છે; મહેનત તો કાંઈ પણ કરતી નથી. તું ફાંફાં માર્યા કર પણ ખાજા, લાડુ વિગેરે પકવાન્ન કે બીજુ અમે આપીએ ત્યારે તને મળે તેમ છે.” ત્યારે જીભ બોલી કે-“હે દાંત ! તમે રીસ શા માટે ચઢાવો છો ? હું જો અવળી થઇશ તો એક વચન એવું બોલીને ગુફામાં સંતાઇ જઈશ કે પછી તે સાંભળનાર એવી એક ધોલ મારશે કે તમે બત્રીશે પડી જશો. તમારે જોવું હોય તો બે ઘડીમાં જ મારૂં પરાક્રમ જુઓ ! હું વિરોધી વચન બોલીને તમારી પૂજા કરાવું, માટે મારી સાથે બગાડવું સારૂં નથી.” આ પ્રમાણેની જીભની વાત સાંભળીને બત્રીશે દાંતે હાથ જોડ્યા ને કહ્યું કે-“હે માતાજી ! ક્ષમા રાખજો ને એવું બોલજો કે અમને નુકશાન ન થાય.” જીભ બોલી કે-“હું બંધનમાંથી છોડાવું, પગે લગાડું અને જો હવે તમે

અને વિનંતિ કરી છે તો હું તમારી આશા પૂર્ણ કરૂં. સારૂં સારૂં પકવાન્ન ને ભોજન હું મીઠું મીઠું બોલીને મેળવી આપું. આંબા, રાયણ, શેરડી, દ્રાક્ષ અને બીજા ઉત્તમ ફળો મારે પસાયે તમે પામશો અને બેઠા બેઠા ચાવશો.”

આ સંવાદ ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે-જીભના પસાયથી જગત સુખી રહે છે, જીભથી જયજયકાર થાય છે. કોયલ મધુર શબ્દો બોલે છે તેથી સહકાર (આંબો) શોભે છે, માટે હે મનુષ્ય ! તું એક કોયલનો જ મધુર બોલવાનો ગુણ ગ્રહણ કરીશ તો જગતમાં બળવાન થઇશ અને બીજા અનેક ગુણો પ્રાપ્ત થશે. લોઢાના ભાંગેલા કકડાઓને જેમ લુહાર મેળવે છે-એક કરે છે તેમ મધુર વચન બોલનાર મનુષ્યો ભાંગેલા મનને મેળવીને એક કરી શકે છે, એ એનું ઉત્તમ લક્ષણ છે.

ઉપર પ્રમાણે પુરૂષના ૩૨ લક્ષણ વિગેરે વિવરીને કહ્યાં. હવે કર્ત્તા કહે છે કે-સ્ત્રીના લક્ષણ કહું છું તે હે સત્પુરૂષો ! તમે સાંભળો. જે સ્ત્રીનું લાંબું ને પહોળું નાક હોય તેની બધી અભિલાષા પૂર્ણ થાય, જેના નાકનો અગ્રભાગ ટુંકો હોય તે સ્ત્રી દાસપણું પામે, પીળી આંખવાળી સ્ત્રી દાસીપણું પામે, શ્વેત તાળવાવાળી પણ દાસી થાય અને તાળવું રાતું હોય તો તે રાજાની રાણી થાય. હરણ જેવી આંખવાળી, ઉદર જેવી કોંઢવાળી રાજાની રાણી થાય અને તેનો કાળ બહુ સુખમાં વ્યતીત થાય. ગરૂડ, હંસ, કોયલ ને ચકલી જેવા સ્વરવાળી સ્ત્રી સારી સમજવી. જેના કાન લાંબા હોય અને ભ્રમર વાંકી હોય તે સ્ત્રી બહુ સુખ પામે. નિલવટવાળું તિલક જેના કપાળમાં હોય તેને પાંચ પુત્ર થાય. જેની જીભ

રાતી હોય તે ધનવંતી હોય ને પુત્રને પ્રસવે. જેની જાંઘ હાથણી જેવી હોય તે સ્ત્રી અનેક પ્રકારના ભોગ પામે સુવર્ણ જેવા રોમ હોય ને નાભિ ઉપર ત્રણ રેખા હોય તે સ્ત્રી રાજાની રાણીનું સુખ પામે. જેનો કંઠ સુકુમાળ ને રોમરહિત હોય તે સંસારમાં સુખી થાય. હૃદયઉપર તિલક જેવું ચિન્હ હોય તેને ત્રણ પુત્ર થાય. જેની કટિમેખલા ને નાભિ ગોળ હોય તે સ્ત્રીને રાજા પરણે. અતિ ઉંચી, અતિ નીચી, અતિ ગોરી, અતિ કાળી, અતિ જાડી, અતિ પાતળી તેવી સ્ત્રી વર્જવી-તેવી સ્ત્રી સુખ ન પામે. જેના શરીરનો ગંધ ચંપાના ફુલ જેવો હોય તે સ્ત્રી પોતાના પતિને વશ કરે. જેનું ઉદર પાતળું હોય તેના ઘરમાં ભરપૂર લક્ષ્મી રહે. જેના શરીરપર વાળ થોડા હોય, જેના નેત્ર ને ગાત્ર વિશાળ હોય, નિદ્રા, ભોજન ને કષાય જેના અલ્પ હોય અને જીભ રાતી હોય તે રાજાની રાણી થાય. જેના પગઉપર ધ્વજ, અંકુશ, મૂશળ, છત્ર અને ગદાનું ચિન્હ હોય તે સ્ત્રી પણ રાણી થાય.

અહીં યોગી રાજાને કહે છે કે-'હે રાજન્! તમારામાં એવાં સુલક્ષણો છે, તેથી તમે મારૂં કાર્ય કરી આપો.' રાજાએ તેનાપર દયા આવવાથી હા પાડી અને યોગીની સાથે રાજા ચાલ્યો.

રાજા અને યોગી બંને એક પર્વતઉપર ચડ્યા. ત્યાં યોગીએ અગ્નિકુંડ કર્યો. પછી રાજાને યોગી કહે છે કે-'તમે આ કુંડ ફરતા ફરો. હું મારા મંત્રનો જાપ કરૂં, જેથી મારી વિદ્યા સિદ્ધ થાય.' રાજાએ વિચાર્યું કે આમાં કપટ જણાય છે. આ દ્રવ્યને અર્થે મને કુંડમાં હોમી દઇને મારો પુરૂષો (સોનાનો) કરવો ધારે છે; પણ જો હું એને કુંડમાં નાખી દઉં તો એનો સુવર્ણપુરૂષો થાય અને મારા દ્રવ્યની વાંછા પૂર્ણ

થાય.' આમ વિચારી રાજા બોલ્યો કે-' હે યોગી ! જો તમે આગળ ફરો તો હું પાછળ ફરૂં. મને આગળ ફરતાં ન આવડે.' એટલે યોગી આગળ અને રાજા પાછળ એમ ફરવા લાગ્યા. પછી લાગ જોઇને રાજાએ યોગીને ઉપાડી અગ્નિકુંડમાં નાખી દીધો જેથી તેનો તરત જ સુવર્ણપુરૂષ થઇ ગયો. રાજાને પુષ્કળ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થઇ. અંહીં કર્ત્તા કહે છે કે-" મનુષ્યો દ્રવ્યને માટે શું શું પાપકાર્ય કરતા નથી ? પંચેંદ્રિય જીવોનો ઘાત પણ દ્રવ્યને અર્થે કરે છે અને લક્ષ્મી તો ઉંચ-નીચ જોનારી નથી, ગમે ત્યાં જઇને વસે છે. વળી તે બહુ ભરથાર-વાળી છે અને તેણે ઘણાને ખુવાર કરેલા છે. લક્ષ્મી માટે માણસો ગળાફાંસો ખાય છે, બીજા અનેક કષ્ટો સહન કરે છે, પારકે ઘરે દાસપણું કરે છે, દેશપરદેશમાં ભમે છે, પુત્ર-પિતા વચ્ચે પણ તે કલેશ કરાવે છે, મોટાને નાના ને નાનાને મોટા બનાવે છે, સુપુરૂષોને કુપુરૂષ ને કુપુરૂષને સુપુરૂષ બનાવે છે, અનેક પ્રકારના નાચ નચાવે છે, લુલા, પાંગળા ને કોઢીને લક્ષ્મી વરે છે અને તેણે ઘણા મનુષ્યોના પ્રાણ લીધા છે, તેને માટે માણસો ચોરી કરે છે, અનીતિ કરે છે, અપ્રમાણિકપણું આચરે છે. એણે મોટા રત્નપુરૂષોને પણ રોળવ્યા છે. જેણે એનું બહુ જતન કરેલું-તેને જાગવી રાખેલી તેને છેતરીને પણ જતી રહે છે. એના જવાથી કેટલાક મનુષ્યોને અન્નપાણીના પણ સાંસા પડે છે. શાસ્ત્રમાં તો એને અનર્થમાત્રનું મૂળ કહેલી છે એણે ઘણા મનુષ્યોને ધૂળભેગા કર્યા છે. આમ છતાં પણ મનુષ્યો એને ઇચ્છે છે. એણે અનેક અનર્થો નીપજાવ્યા છે. ધન માટે અનેક જાતિની ખોડખાંપણ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પણ મનુષ્યો સહન કરે છે. એની લાલચ કરનારાનો પાર નથી. ધર્મીપુરૂષોને

એનો વધારો પડતો ખપ હોતો નથી; જરૂરપૂરતી મળી હોય છે તો તે સંતોષ માને છે. એને કવિ, ચતુર, પંડિત ને દાતાર–એ ચારની ઉપર પ્રાયે ખાર હોય છે. તે ચારને પ્રાયે તે પ્રાપ્ત થતી નથી. કૃપણ, કાયર ને પાપી પુરૂષના ઘરમાં સ્વયમેવ જાય છે, ત્યાં રહીને ખુશી થાય છે."

એક કવિ લક્ષ્મીને પૂછે છે કે–'તું કૃપણને ઘરે કેમ જાય છે? અને ચતુર, દાતાર ને શૂરવીરને ત્યાં તને કેમ સોહાતું નથી?' લક્ષ્મી કહે છે કે–"ચતુરને ઘેર મારી શોક (સરસ્વતી) હોય છે, દાતાર મને બીજાના હાથમાં આપી દે છે અને શૂરવીરને ત્યાં રહેવાથી કેટલીકવાર તે મરી જાય છે ત્યારે મને રંડાપો આવે છે; તેથી મને કૃપણ ગમે છે કે જે મને જાળવી રાખે છે. મારી તો અવળી ગતિ છે. હું અનર્થનું મૂળ છું. મને જે છંડી ગયા તે સંસારથી છૂટી ગયા અને જે લોભથી મને વળગી રહ્યા તેઓ ધૂળમાં મળી ગયા છે. જુઓ! યોગી લોભથી મૃત્યુને શરણ થયો. મારામાં કાંઈ સાર નથી છતાં મને વળગી રહે છે તેને હું શું કહું?"

કવિ કહે છે કે–' લક્ષ્મી આવ્યા પછી પ્રાયે સાત વસ્તુ ઉપર ખાર (અભાવ) આવે છે. પ્રથમની સ્ત્રી, મિત્ર, ઘર, શય્યા, વસ્ત્ર, પાત્ર ને આહાર–એ સાત ઉપર જેવો ભાવ પ્રથમ હોય છે તેવો રહેતો નથી.'

અહીં રાજાએ સુવર્ણપુરૂષ ગ્રહણ કર્યો. પછી તે દ્રવ્યવડે એણે પર્વત ઉપર સારૂં સ્થાન જોઇને એક દુર્ગ (કિલ્લો) બંધાવવા માંડયો. એટલે તે શિખરનો અધિષ્ઠાયિક દેવ પ્રગટ થઇને બોલ્યો કે–' આ કાંઈ ગઢ બાંધવાનું–શહેર વસાવવાનું ઠેકાણું નથી, છતાં હું તને જો મારૂં નામ રાખે તો ગઢ કરવા દઉં."

રાજાએ તેનું નામ રાખવા કબૂલ કર્યું. પછી તેણે ત્યાં મોટો ઉંચો કિલ્લો બંધાવ્યો અને તેનું ચિત્રકૂટ નામ રાખ્યું. તેની અંદર માત્ર ચૌદ હજાર કોટિધ્વજો જ વસ્યા. લક્ષાધિપતિઓ તો પારવિનાના હતા તે બધા તેની તળાટીમાં મકાનો બંધાવીને રહ્યા. એ શહેર એવું શોભી રહ્યું કે તેની પાસે બીજા નગરો તો નેહડાજેવા જણાવા લાગ્યા. બીજા પર્વતો પણ એની પાસે એક ઢેખાળા જેવા લાગવા માંડ્યા. એ ચિતોડગઢમાં પ્રથમ એ ચિત્રાંગદ રાજા થયો." તે ગઢની આ પ્રમાણેની પૂર્વકથા મુનિપાસેથી સાંભળીને કુમારપાળ રાજા ઘણો હર્ષ પામ્યા. પછી તેણે ગઢઉપર ચઢીને બધું જોયું.

સુકોશળ મુનિને વાઘણ જે સ્થાનકે ભક્ષણ કરી ગઈ હતી, તે તેમનું નિર્વાણસ્થાનક પણ જોયું. પછી ત્યાંના જિનમંદિરો જુહારીને કુમારપાળ રાજા નીચે ઉતર્યા અને ત્યાંથી કાન્યકુબ્જ દેશમાં આવ્યા. ત્યાં ઘણા આંબાના વૃક્ષો જોયા. ત્યાંના નગરો જોઇને તે કાશીદેશમાં આવ્યા, ત્યાં બનારસપુરીમાં ફરતાં તેમને એક વણિકે જોઇને બોલાવ્યા. કવિ કહે છે કે-'જ્યારે કોઈ પુરૂષને જોઇને મન ઉલ્લાસાયમાન થાય, વદન હર્ષિત થાય, લોચન વિકસ્વર થાય, શરીરમાં શાંતિ થાય ત્યારે જાણવું કે એની સાથે જરૂર પૂર્વભવનો સ્નેહ છે.' અહીં કુમારપાળને જોતાં તે મદનશેઠના મનમાં હર્ષ થયો, સ્નેહ ઉલસ્યો, તેથી તેને બોલાવીને તે પોતાને ઘેર લઇ ગયો. ત્યાં તેણે કુમારપાળની સારી રીતે ભક્તિ કરી, સોનાના થાળમાં કરંબો પીરસીને આગળ ધર્યો. બીજી પણ વિવિધ વસ્તુઓ આગળ ધરી. કુમારપાળે ત્યાં આનંદથી ભોજન કર્યું. તેનું ચિત્ત પણ ત્યાં ઠર્યું. પછી તેની રજા લઇને કુમારપાળ તે

શહેરમાં ફરવા ગયો. દૈવયોગે તે જ દિવસે તે મદનશેઠ અચાનક મરણ પામ્યો. તે નિર્વંશ હોવાથી તરત જ રાજાએ તેનું બધું દ્રવ્ય લઇ લીધું. કુમારપાળ આખો દિવસ શહેરમાં ફરીને સાંજે પાછો ત્યાં આવ્યો અને જુએ છે તો મદનશેઠને ઘરે તાળાં લાગેલાં દીઠાં, એટલે તેણે કોઈકને પૂછયું કે–' શેઠ ક્યાં ગયા છે? અને એમને ઘરે તાળાં કેમ દીધેલાં છે?' એટલે તે માણસે કહ્યું કે–'શેઠ આજે મરણ પામ્યા છે, એટલે તે નિર્વંશ હોવાથી તેનું બધું દ્રવ્ય રાજાના માણસો લઇ ગયા છે; તેથી ઘરે તાળાં દીધેલાં છે.' આ હકીકત સાંભળી કુમારપાળને ઘણી જ દિલગીરી થઈ. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. તેણે વિચાર્યું કે–' અહો ! ધિક્કાર છે આવા પાપી રાજાઓને! તેઓ તો ભુજંગમની જેવા ભૂખ્યા જણાય છે અને દુઃખ આપવાંને માટે જ સર્જેલા લાગે છે. વાઘ, સિંહ ને વિષધરના મન મેલાં હોય છે, તેના કરતાં પણ આવા રાજાના મન વધારે મેલાં લાગે છે. વૈદ્ય જેમ ધનવંતા રોગીને ઇચ્છે, મસાણીઓ વધારે મૃતક આવવાનું ઇચ્છે, નારદ કજીઆઓ ઇચ્છે, કણીઓ દુષ્કાળ વાંછે, શાકિણી બીજાનાં છળ જુએ, દોષગ્રાહી છિદ્ર તરફ નજર કરે, અસતી સ્ત્રી ભર્त्तारનું મૃત્યુ વાંછે તેમ આવા રાજાઓ નિર્વંશી દ્રવ્યવાનોનું મૃત્યુ ઇચ્છયા કરે છે. આવા પાપી ને પરધનનું હરણ કરનારા રાજાઓને ધિક્કાર છે! પુન્યયોગે જો મને ગુજરાતનું રાજ્ય મળે તો હું અત્યારથી પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે મારે નિર્વંશીનું દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવું નહીં.”

આ પ્રમાણે નિરધાર કરી કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. અનુક્રમે પાડલીપુરે આવ્યા. તે નગર જોઇને ત્યાંથી રાજગૃહીએ આવ્યા. ત્યાં શાળિભદ્રનું ઘર વિગેરે જોયું. વૈભા-

રગિરિઉપર ચડ્યા અને ત્યાં રહેલા જિનમંદિરોમાં જિનેશ્વરોને નમન કરીને ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા અને કામરૂદેશમાં આવ્યા. અનુક્રમે ભમતાં ભમતાં નાગપાટણે આવ્યા. ત્યાં નાગ રાજ્ય કરે છે. તે સાંભળીને કુમારપાળને આશ્ચર્ય થયું. ત્યાં જતાં માર્ગમાં બાળચંદ્ર નામનો ચમાર મળ્યો. તેણે કુમારપાળને એક વાણહી [ઉપાનહ] આપીને કહ્યું કે-'આ પહેરો, તમારે યોગ્ય છે. હું એનું દ્રવ્ય લેવાનો નથી.' એનાં વચનોથી રાજા ખુશી થયો. તે વખત કુમારપાળ વિચારે છે કે-' આ ચમાર છતાં તેના મુખનાં વચનો કેવાં મધુર છે ? જગતમાં મધુર બોલનારી સતી સ્ત્રીઓ કવચિત્ જ હોય છે, કાણો મનુષ્ય સરલ કવચિત્ જ હોય છે, ભૂપાળ અભિમાનરહિત કવચિત્ જ હોય છે, સર્પમાં સમતા કવચિત્ જ હોય છે, નિર્ધનનો વ્યવહાર શુદ્ધ કવચિત્ જ હોય છે અને તપસ્વી થોડા આહાર-વાળા ને ક્ષમાવાળા કવચિત જ હોય છે. આ માણસ ચમાર છતાં દાતાર છે અને વળી એની વાણીમાં મધુરતા છે; માટે એની વાણહી સ્વીકારવી તે જ યોગ્ય છે' એમ વિચારી તેનો સ્વીકાર કરીને તે આગળ ચાલ્યા. આગળ ચાલતા આંબાનું વન આવ્યું એટલે તે આંબાની એક લુંબ લઇને ખાવા બેઠા. અઢાર ભાર વનસ્પતિમાં આંબા જેવો સ્વાદવાળો બીજો પદાર્થ નથી. એનો રસ અમૃત જેવો મીઠ લાગે છે. એના ગમે તેટલા ભક્ષણથી પણ વ્યાધિ બીલકુલ થતો નથી, ઉલટા વ્યાધિ વિનાશ પામે છે. એના રસનું આસ્વાદન કરતાં કુમાર-પાળને બહુ જ સંતોષ થયો-એનો કોઠો ઠર્યો.

અહીં કર્તા આંબાના વખાણ કરે છે-" એનો સ્પર્શ કરતાં સુખ થાય છે, એના રસમાં અમૃત ભરેલું છે, એનો

પરિમલ (ગંધ) ચોતરફ વિસ્તરે છે, એના ગંધથી સૌને સાતા થાય છે, એનો આકાર પણ બહુ સુંદર છે, એના પુષ્પનો સ્વાદ લેવાથી કોયલના સ્વરમાં મધુરતા આવે છે, એના પત્રો સુકોમળ હોય છે, તેના ઘરેઘરે તોરણ બંધાય છે, એની છાંયા બહુ શીતળ હોય છે, વળી તે ખરેખરા ઉષ્ણકાળમાં જ ફળે છે, પવન, લુ, તડકો ને તાપ એના આશ્રયે બેસવાથી લાગતા નથી, જ્યારે નદી, તળાવ વિગેરે જળાશયો સૂકાય છે ત્યારે એ નવપલ્લવિત થાય છે અને અમૃતસમાન રસ આપે છે. જ્યારે ગાય ને ભેંસનું દુધ ઘટે છે ત્યારે આંબો પોતાનો રસ વધારે છે. આ દુષ્કાળમાં તે મોટા દાતાર જેવો છે. સર્વ વૃક્ષોમાં એની શ્રેષ્ટતા છે. આંબામાં જેટલા ગુણ દેખાય તેટલા સત્પુરૂષોએ પોતાના અંગમાં ધારણ કરવા યોગ્ય છે. એમ કરવાથી એમની શ્રેષ્ઠતા ગણાશે. આમ્ર જેવો શ્રેયાંસકુમાર થયો છે કે જેની કીર્ત્તિ પણ જગમાં વિસ્તાર પામી છે અને તે સર્વ સત્પુરૂષોમાં મુખ્ય થઇ ગયો છે કે તેણે જે વખતે કોઇ દાતાર નહોતો, કોઇ દાન આપી પણ જાણતું નહોતું તે વખતે ઋષભદેવ પરમાત્માને ઇક્ષુરસનું દાન આપીને વરસીતપનું પારણું કરાવ્યું હતું.

આ કાળમાં એવો એક જગડુશા થયો છે કે-જેણે ત્રણ વર્ષના દુકાળમાં સર્વને અન્ન પૂરૂં પાડયું અને દુકાળને મારી કાઢ્યો. જે વેળાએ માણુસ હડબડી ગયા હતા અને અન્નને બદલે આંગળી ખાતા હતા તેવે વખતે તેણે મોટા રાજાઓને પણ અનાજ પૂરૂં પાડયું. મોટા છત્રપતિઓ અનાજ માટે તેની પાસે યાચના કરવા આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે-‘ મોંમાગ્યું દ્રવ્ય લઇ ને અન્ન આપો, અને અમને જીવાડો.” તે વખતે જગડુશાએ

કહ્યું કે–' હું અન્નના મારા ભંડારો ભરેલા છે તે બતાવું, તેમાંથી જોઇએ તેટલું અનાજ લઈ લ્યો.' પછી અન્નના ભરેલા કોઠાર ઉઘાડ્યા તો તેમાંથી લેખિત પત્ર નીકળ્યો કે– 'આ સઘળું અનાજ પુન્યકાર્યે વાપરવાનું છે, એ વેચીને દ્રવ્ય લેવાનો ત્યાગ છે.' તે વાંચી જે રાજાઓના માણસો આવેલા તેઓ પોતાના રાજાઓને પૂછીને આવ્યા અને કહ્યું કે–' દ્રવ્ય લ્યો કે ન લ્યો, પણ અનાજ આપો; કારણ કે અન્નવિના મનુષ્યો મરવા લાગ્યા છે અને જે જીવે છે તેનામાં બળ પણ રહ્યું નથી."

પછી રાજા વિસળદે આઠ હજાર મુંડા અનાજ લઈ ગયો, સિંધ દેશનો રાજા હમીર બાર હજાર મુંડા લઈ ગયો, ગીઝનીનો પતિ મોટો સુલતાન એકવીશ હજાર મુંડા લઇ ગયો, માલવપતિને અઢાર હજાર મુંડા અનાજ આપ્યું, શાહ પ્રતાપને બત્રીશ હજાર મુંડા અનાજ આપ્યું. બીજા અનેક રાજાઓ પુષ્કળ અનાજ લઈ ગયા. સંવત અગ્યારશેં બારમાં આ દાન આપ્યું અને પછી પનરોતરો દુષ્કાળ પડચો તેમાં તો અનાજ ઉપરાંત ઘી, દુધ ને દહીં પણ એટલું આપ્યું કે તે દુષ્કાળ ત્યાંથી ભાગ્યો. તે વખતે જગડુશા લાડુઆ લઈને તેની આડા ફર્યા અને કહ્યું કે–'તું ભૂખ્યો શું કામ જાય છે? આ લાડુ ખા અને તારામાં પરાક્રમ હોય તેટલું બતાવ. હું તને એમ જવા નહી દઉં, તને અહીં બાંધી રાખીશ.' તે વખતે દાંતમાં તરણું લઇને દુષ્કાળે જગડુશાને કહ્યું કે–'મને છોડ ને જવા દે. હે કૃપાળુ! તેં ખરેખરો મને લજવ્યો છે. હવે પછી પનરોતરો કાંળ કોઈ વખત નહીં પાડું.' આવો કોલ આપીને તે ગયો એટલે તેને જવા દીધો. (ત્યારપછી

પનરોતરો દુકાળ કોઈવાર પડ્યો નથી.) એ જગડુશાનો યશ હજુસુધી જગતમાં વિસ્તાર પામેલો વર્તે છે. શ્રીમાળી વંશમાં તે શૃંગારભૂત થઇ ગયેલ છે. જન્મપર્યંત એણે પરોપકાર જ કરેલ છે. આવા પુરૂષો જે હોય છે તે આંબા જેવા કહેવાય છે. આંબાના ગુણ કહી શકાય તેમ નથી.

આ પ્રમાણે આંબાના ગુણનો વિચાર કરતાં કુમારપાળે તેનો રસ પેટ ભરાય તેટલો ખાધો, એટલામાં તે આંબાનો રખેવાળ ત્યાં આવ્યો. તેણે આવતાંવેત જ કુમારપાળને ગાળ દીધી અને મસ્તકપર લાકડીનો પ્રહાર કર્યો. કવિ કહે છે કે—' અણજાણ્યા માણસ જળાશયમાં ન્હાય, અણજાણ્યું ફળ ખાય, અણઓળખીતા સાથે પંથે જાય, રાજાને મૂર્ખપણાથી દુહવે, કુવાને કાંઠે સુવે ને ઉંઘે, સામું જોયાવિના ચાલે અને વગર-વિચાર્યું મોઢામાંથી બોલે તે સાત જણા પરિણામે દુઃખી થાય છે. અહીં કુમારપાળે આંબાના રખેવાળને ઝાડના થડ સાથે બાંધી લીધો. 'જેવો અપરાધ તેવી શિક્ષા હોય છે' અલ્પ દોષ ઉત્તમ મનુષ્ય જુએ નહિ અને અપરાધી ઉપર રીસ થોડી કરે, પણ તેને ઘટિત શિક્ષા તો કરે જ. કુમારપાળે રખેવાળને માર્યો-ફૂટ્યો નહિ, પણ તેને આંબાસાથે બાંધીને તે ચાલતા થયા.

કુમારપાળને આગળ ચાલતાં એક યોગી થયેલો પુરૂષ મળ્યો. તેણે કુમારપાળને ભાગ્યશાળી પુરૂષ જાણીને વિનય-પૂર્વક પોતાના દુઃખની વાત કરવા માંડી. તેણે કહ્યું કે—" હે મહાપુરૂષ! અહીં બેસીને મારા દુઃખની વાત સાંભળો. હું વણિક છું. મારા ઘરમાં પદ્મિની સ્ત્રી હતી તે મારા રાજાએ લઇ લીધી છે, તેથી હું અત્યંત ખિન્ન થઇ ગયેલો છું. રાત્રીએ કે દિવસે ચેન પડતું નથી, એ સ્ત્રી બહુ ગુણિયલ હતી. મારી

બહુ ભક્તિ કરતી હતી. તે મને વિસારી વિસરતી નથી. મારા નેત્રમાંથી- એક ઘડો ભરાય તેટલાં આંસુ ઝરે છે; હું નિત્ય ઝુરૂં છું ને દુઃખીઓ થઈને ફરૂં છું. સીતાને વિયોગે રામ કેમ રોયા હશે તે મને યાદ આવે છે અને ગુણી સ્ત્રીનો વિયોગી એમ રોવે જ એવી ખાત્રી થાય છે. કવિ કહે છે કેઃ—

રામ રડંતા વન રડયા, રડયાં તે મૃગલાય;
રોયા વનના પંખીયા, રોયા રયણિ વિહાય.
રાઘવ રૂદન તુમે મત કરો, વનગહિલા થશો રામ;
એ જેહવી લખ આણશું, તેનું સીતા ધરશું નામ.

આવાં હનુમાનાદિકનાં વચન સાંભળીને રામ બોલ્યા કેઃ-

જળ જળ કમળ ન નીપજે, વન વન અગર ન હોય;
ઘર ઘર સીતા ન સંપજે, વીર વિચારી જોય.
જસ ઘર ઘોડા હંસલા, આંખડીઆળી નાર;
તે ઘર સદા અંજુઆળહું, મૂરખ તેલ નિવાર.

આ પ્રમાણેની રામની હકીકત હું સંભારૂં છું. હે ભાગ્યશાળી ! જેના ઘરમાં સદ્‌ગુણી સ્ત્રી નથી તે દુઃખી છે. સ્ત્રીવિના રસોઈ તૈયાર કરીને કોણ વાટ જોશે ? બહારથી પતિ આવશે તો પાણીનો કળશો કોણ ધરશે ? અને અંધારૂં હશે તો દીવો લઈને કોણ સામી આવશે ? તે કારણથી હે ભાઈ ! હું વારંવાર રડું છું. મેં અન્નપાણી તજી દીધાં છે. અગાઉ ઢોલાએ પણ મારૂને માટે આવું જ દુઃખ સહ્યું હતું, તે યાદ કરૂં છું.

ઉમયા વહાલી ઈશને, સીતા વહાલી રામ;
ઢોલા વહાલી મારૂણી, ગોકુળ વહાલો શ્યામ.

તિમ મુજ વહાલી પદમણી, ચઢી પરાયે હાથ;
દિવસ દુઃખે કરી નિરગમું, પણ નવિ જાયે રાત.

સોનાની કચોળી પથ્થર સાથે લાગી છે. મારી સદ્‌ગુણી પ્રિયા નિર્ગુણી રાજાને હાથ પડી છે. એ દુઃખથી હું યોગી થયો છું. માત્ર એક આધારથી જ જીવું છું. મેં સાંભળ્યું છે કે-' કુમારપાળ પરદુઃખભંજન છે, તે આગળ ઉપર રાજા થવાનો છે. તે રાજા થશે તો મારૂં દુઃખ ભાંગશે ને મારી સ્ત્રી મને લાવી આપશે.' આ આશામાં ને આશામાં યોગી થઇને ફરૂં છું ને જીવન વીતાડું છું. આ વાત સુપુરૂષ વિના કોને કહું ? તમને સુપુરૂષ જાણ્યા એટલે મારા દુઃખની વાત કહી છે."

આ પ્રમાણેની વાત સાંભળીને કુમારપાળ બોલ્યા કે-"હે યોગી! તું જેને સંભારે છે તે કુમારપાળ હું જ છું; પરંતુ અત્યારે હું રાજા નથી તેમ એક ગામ પણ મારી પાસે નથી. અત્યારે તો આપણે બંને દુઃખીએ દુઃખીઆ મળ્યા છીએ. તું યોગી છો તેમ હું પણ યોગી જેવો જ છું, તેથી અત્યારે તારી સંભાળ લઈ શકું તેમ નથી-તારૂં દુઃખ ટાળી શકું તેમ નથી. તેં મને સુપુરૂષ જાણીને તારા દુઃખની વાત કરી, પણ હાલ હું તારૂં કામ કરી શકું તેમ નથી; તેથી મને ધિક્કાર છે! કેમકે હું યાચનાનો ભંગ કરનારો થયો છું. જેની પાસે કોઇ માણસ આશા કરીને આવે તેને નિરાશ કરીને જે પાછો વાળે તેને ખરી રીતે લજાવાનું છે; આવનારને લજાવાનું નથી. કોઈ સરોવરને દૂરથી દેખીને તરસ્યો માણસ ત્યાં ગયો અને તેમાંથી પાણી ન મળ્યું તો તે સરોવરને ધિક્કાર છે; આવનારને લાજવાનું નથી. કોઇ વૃક્ષને સારી રીતે

ફૂળેલ ફુલેલ જોઈને દૂરથી કોઈ ક્ષુધાતુર માણસ ત્યાં જાય પણ તે વૃક્ષપાસેથી કાંઇ ફળ ન મળે તો તેમાં તે વૃક્ષની લઘુતા છે. કોઈ ધનવંત અને નામાંકિત માણસપાસે યાચક આવે, પણ તે કૃપણ હોવાથી કાંઈ ન આપે તો તેમાં તેનો યશ ને મહિમા નાશ પામે છે; આવનારનું મહત્ત્વ ઘટતું નથી. કોઇ વિકટ કામ કોઇ પુરૂષને શૂરવીર જાણીને કહ્યું પણ તેણે આળસુ થઇને કર્યું નહીં તો તે પુરૂષ કાયરમાં ખપે છે; કામ સોંપનારની મંદતા થતી નથી. આ પ્રમાણે હે ગુણી પુરૂષ! તેં તારૂં દુઃખ મને સુપુરૂષ જાણીને કહ્યું પણ હું તારૂં કષ્ટ ભાંગી શક્યો નહીં તો હું સુપુરૂષ શેનો? શાસ્ત્રમાં પણ આ બાબતમાં યાચનાભંગ કરનારને જ અસત્પુરૂષ ગણેલ છે; પરંતુ હવે તું તારી વાત જેને તેને કરીશ નહીં શાસ્ત્રમાં સાત વાત તજવાની કહી છે. તે આ પ્રમાણેઃ—

"૧ પોતાની સ્ત્રીની વાત કોઇને કરવી નહીં. ૨ આપણી ગફલતીથી કોઈ દ્રવ્ય ખાઇ ગયું તો તે વાત કોઇને કરવી નહીં. ૩ કોઇની ગુહ્ય વાત જાણી હોય તે કોઇને કરવી નહીં. ૪ કોઈ જગ્યાએ માનભ્રષ્ટ થયા હઇએ તો તે વાત કરવી નહીં, કેમકે વાત કરવાથી ઉલટો મહિમા ઘટે છે; માટે તે વાત મનમાં જ રાખવી. ૫ પોતાના દરિદ્રપણાની વાત જેને તેને કરવી નહીં. ૬ જે વાત કહેવાથી અનર્થ થાય તેમ હોય તેવી વાત કોઇને કરવી નહીં અને ૭ ઘરના ગુહ્યની વાત કોઈની પાસે કરવી નહીં."

કવિ કહે છે કે—પોતાના દુઃખની વાત કોઇની પાસે કરવી પણ જો તેનાથી આપણું દુઃખ દૂર થતું હોય તો કરવી, બાકી ઠેકાણે ઠેકાણે પોતાના દુઃખની વાત કહેતો ફરે તો તે

પંડિત નહીં પણ મૂર્ખ ગણાય છે અહીં કુમારપાળ પેલા શેઠને કહે છે કે–"હવે તમે તમારી વાત કોઇને કહેશો નહીં અને ભગવતની કૃપા થાય ને જો હું ગુજરાતનો રાજા થાઉં તો તમે તે વાત સાંભળીને તરત મારી પાસે આવજો. હું તમારૂં દુઃખ જરૂર દૂર કરીશ."

આ પ્રમાણે કહી તેને સારી રીતે આશ્વાસન આપી સંતોષ પમાડીને કુમારપાળે છેવટે કહ્યું કે–'આ દેહમાં જીવ છે ત્યાં સુધી હું તમારી વાત ભૂલીશ નહીં.' આ પ્રમાણે કહીને કુમારપાળ આગળ ચાલ્યા, એટલે **સરહીઓ** શેઠ મળ્યા. તેણે કુમારપાળના પગલામાં પદ્મ જોઈને કહ્યું કે–"પ્રથમ દહીથળી ગામમાં જે રાજકુમાર રહેતા હતા તેના પગમાં આવું પદ્મ હતું, તેથી તમે જરૂર તે કુમારપાળ જ જણાઓ છો. આજ ઘણે વખતે તમે મને મળ્યા છો. હવે આપને થોડા વખતમાં રાજ્ય મળશે અને આપ અઢાર દેશના મહારાજા થશો. આ વાત હું પંડિત જ્યોતિષીની પાસેથી જાણીને કહું છું. તમે રાજા થાઓ તો પછી મારી સંભાળ લેજો. મારો તો આમ ફેરી કરતાં આખો અવતાર વ્યતીત થયો છે. યોગીની જેમ ઘરે ઘરે ભમું છું અને ભૂખ્યો તરસ્યો રાત્રે એક વાર જમું છું. વળી સવાર પડે કે ખાંધે કોથળો નાખીને ભમવા નીકળું છું. મેલાં વસ્ત્રથી ખધે ફરૂં છું અને મહામહેનતે ઉદરપૂર્ત્તિ કરૂં છું."

આ પ્રમાણેનાં મધુર વચનો સાંભળી કુમારપાળે વિચાર કર્યો કે–"આ માણસ વિનયવંત જણાય છે. એણે પોતાની એબ મારી પાસે ખોલી છે, તો મારે એને ઘટિત આશ્વાસન આપવું જ જોઇએ." કર્ત્તા કહે છે કે–"વિનયથી દેવ-દેવી

વશ થાય છે, વિનયથી સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે, વિનયથી વાઘ, હાથી અને બળવાન્ મનુષ્ય પણ નમે છે, વિનયથી ગુરૂ વિદ્યા આપે છે, વિનયથી વિવિધ વસ્તુ પામી શકાય છે; વિનયથી યુદ્ધ કરવા-વઢવા આવેલ શૂરવીર પણ શાંત થઇ જાય છે, વિનયથી વીંછીનો આંકડો પણ નમી જાય છે અર્થાત વિનયથી કોણુ વશ થતું નથી ?"

અહીં કુમારપાળ સરહીઆ શેઠના વિનયથી અત્યંત આનંદ પામ્યા, તેથી તેને કહ્યું કે-" હે સત્પુરૂષ ! તું તે ચિંતા તજી દેજે અને મનમાં નિશ્ચય રાખજે કે તારો અત્યારે કરેલો વિનય ફળિભૂત થવાનો જ છે. જો હું રાજા થાઉં તો તું નગરશેઠ થઇશ અર્થાત્ તને નગરશેઠ બનાવીશ." આ પ્રમાણે કહીને કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. દૂર જતાં તેમને ભૂખ બહુ લાગી એટલે શરીર પણ ધ્રુજવા લાગ્યું; કારણ કે ત્રણ દિવસથી કાંઇ અન્ન મળ્યું નહોતું. ત્રણ દિવસના ભૂખ્યા હતા. પછી પેટે પાટો બાંધીને રાજાએ એક નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં સામી એક કણબણ મળી. તે કુમારપાળને જોઇને આઘી ચાલી એટલે કુમારપાળે લજ્જા છોડીને તેને કહ્યું કે- 'એક રોટલી મને ખાવા આપ.' ભૂખ પંડિતનું પણ માન મૂકાવે છે. કણબણ બોલી કે-' કોઇ હાળી જેવો દેખાય છે, માગતાં લાજતો નથી. હું મારા દીકરાને જમાડવા જાઉં છું તેમાં તને ક્યાંથી આપું ?' કુમારપાળ આવો જવાબ સાંભળીને સ્તબ્ધ થઇ ગયા.

કર્ત્તા કહે છે કે-" અવગુણની ઉપર ગુણ કરે, બીજાને માટે પોતે મરે, અધમ જાતિ છતાં અભક્ષ્ય ન ખાય, પાપી કુળમાં જન્મ્યા છતા હિંસા ન કરે, પરસ્ત્રીએ પ્રાર્થના કર્યા

છતાં ચળાયમાન ન થાય, નિર્ધન છતાં પારકું ભોજન ન લે અને પોતે ભૂખ્યો રહીને પણ બીજા ભૂખ્યાને ખાવા આપે આ સાતે સદ્‌ગતિના ગમન કરનારા સમજવા."

જે છતે હાથે કામ કરતા નથી અને પોતાની મહેનતનો મેળવેલો આહાર ખાતા નથી તેને ધિક્કાર છે. છતે હાથે કામ ન કરતાં બીજા પાસે માગે છે-માગીને ખાય છે તે પરભવમાં દરિદ્રી થાય છે. ત્યાં પણ પાછો દરિદ્રીપણાને લઇને પાપનાં કામો કરે છે અને મરીને દુર્ગતિમાં જાય છે. ત્યાંથી નીકળીને પણ પાછો દરિદ્રી થાય છે ને દુર્ગતિએ જાય છે. વળી દીધા વિના પામતો નથી અને નીચ કુળમાં જન્મ-મરણ કરે છે. અહીં કણબણને કુમારપાળ કહે છે કે-'તું દીધા વિના નીચા કુળમાં ઉપજી છું, કણબણ છું. અહીં દાન આપતી નથી તો આગળ પણ પાછી નિર્ધન થવાની છું, માટે આપ-કાંઇક તો આપ.' આ પ્રમાણે કહેવાની અસર તેની ઉપર જરા પણ થઈ નહીં એટલે કુમારપાળે વિચાર્યું કે-'આમ મીઠે વચને કહેતાં માનશે નહીં.' એટલે પછી કાળ-ભાવ જોઇને કુમારપાળે તેની પાસેથી એક રોટલી ઝુંટવી લીધી અને છાશ સાથે તે ખાઇને આગળ ચાલ્યા.

હવે કુમારપાળ વિચારે છે કે-"ભૂખ, દેણું ને માગવું એ ત્રણને ધિક્કાર છે. તેમાં પણ માગ્યા જેવું માઠું એક પણ નથી. હૃદયમાં વિચારતાં જણાય છે કે મનુષ્ય માગવાથી માનભ્રષ્ટ થાય છે, લોકોમાં તેનો મહિમા નાશ પામે છે. તપસ્વી ને ગુણી પણ ત્યાં સુધી જ ગણાય છે કે જ્યાં સુધી બીજા પાસે માગતો નથી. રૂપવંત હોય કે ગમે તેવો સુંદર હોય પણ માગવાથી મહત્વ ગુમાવે છે. મનુષ્ય ધર્મ-

કર્મમાં પ્રવીણ, લજ્જાવંત, શીલવંત, સત્યવાદી, સંત અને ઉત્તમ કુળવાન ત્યાં સુધી ગણાય છે કે જ્યાં સુધી પારકા પાસે હાથ માંડતો નથી. ભણ્યુંગણ્યું, વિચક્ષણપણું અને કવિપણું એ બધું માગવાથી નાશ પામે છે. માણસનું વીરવંસાપણું તમામ માગવાથી નાશ પામી જાય છે તેને નીચાનમન પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું વાચાળપણું નાશ પામે છે. વિજ્ઞાનીનું વિજ્ઞાન ને શૂરાનું શૂરપણું નાશ પામે છે. દયા, વિનય ને પરોપકારથી મેળવેલી કીર્તિ નાશ પામે છે. થોડાબોલો માણસ પણ તો જ ગમે છે કે જો તે ભિક્ષાભોજન જમતો ન હોય. મંત્ર, યંત્ર, તંત્ર, મૂળ એ સર્વ માગવાથી ધૂલિવત્ થઇ જાય છે. નાના-મોટાની, સુરપતિની કે છત્રપતિની પણ માગવાથી લઘુતા થાય છે." કુમારપાળ કહે છે-' સુપુરૂપ હો તે આ વાત સાંભળજો કે બની શકે તે દેજો પણ કોઈની પાસે હાથ ધરશો નહીં. ગૃહસ્થને પણ માગવું તે ભુંડામાં ભુંડું છે.' કર્તા કહે છે કે-" મારી વાત પણ સાંભળજો. તે એ છે કે-માગવાની વાત કરશો નહીં. માગવાથી માન રહેશે નહીં અને સ્વજનસંબંધી પણ માન આપશે નહીં. નગરમાં ન રહેવાય તો વગડામાં જઇને રહેજો, પરંતુ સજ્જનની પાસે પણ માગવા જશો નહીં. સુંદર મંદિરમાં રહેવા કરતાં ઝુંપડામાં જઇને રહેજો, પણ કોઇની પાસે માગવા જશો નહીં. રૂડાં રૂડાં પકવાન્ન ખાવા કરતાં સાદું ધાન્ય માત્ર ખાવું સારૂં, પટોળા પહેરવા કરતાં સાદું કપડું પહેરવું સારૂં, પણ માગવું સારૂં નહીં. સુખીઆથી દુઃખીઆ રહેવું સારૂં, ચંદન કરતાં અગ્નિ સારો અને જીવ્યાથી મરવું સારૂં પણ બીજા પાસે હાથ ધરવો સારો નહીં. માંગીને ગુણની હાનિ કરવી નહીં.

માગવાથી મળેલી ગાય કરતાં બાંડી બોકડી સારી, માટે પોતાની લજ્જા રાખવી. મુખે કદિ પણ દીન વચન બોલવું નહીં કારણ પડચે પણ જે માણસ ટેક રાખે છે તે માણસ પરિણામે રાજ્યને પણ પામે છે.” છેવટે કવિ કહે છે કે– ‘એટલું જ ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે માગ્યા જેવું માઠું બીજું કાંઈ નથી.’

હવે કુમારપાળ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. માર્ગમાં એક જાન મળી.

કુમારપાળે જાન આવેલ જાણીને તેની પાસેથી ખાવાનું મળવાની આશાથી તેની ભક્તિ કરવા માંડી. જાનૈયા બધા જમવા ઉઠ્યા ત્યારે કુમારપાળે તેમના પગ ધોવા માંડ્યા. કવિ કહે છે કેઃ—

દૈવ નચાવે જિણીપરે, તિમ નાચે રંક રાય;
કુમારપાળ નર સારિખા, પરના ધોવે પાય.

જાન જમી ઉઠી એટલે કુમારપાળના મનમાં આશા હતી કે હવે મારી ખબર લેશે, પણ કોઇએ તેની ખબર લીધી નહીં–ખાવાનું બીલકુલ આપ્યું નહીં. કવિ અગાઉ થઇ ગયેલા એક વિરૂઆ શેઠની હકીકત લખે છે કે–‘ તે બહારગામ જતો હતો ત્યાં માર્ગે ખાવા બેઠો. તેની સામે એક કુતરો ઘણો ભૂખ્યો હતો તે બેસી રહ્યો. શેઠ જમી ઉઠ્યો પણ એક રોટલીનો કકડો પણ કુતરાને નાખ્યો નહીં. આવા કૃપણ મનુષ્યો પણ જગતમાં હોય છે. તે જીંદગી સુધી રળે છે પણ પોતાનું દ્રવ્ય વાપરી શકતા નથી અને આખરે ખાલી હાથે ચાલ્યા જાય છે–દુર્ગતિનું ભાજન થાય છે.’ અહીં કુમારપાળના મનમાં જાનવાળા ઉપર બહુ રીસ ચડી. કવિ કહે છે કેઃ–

દુષ્ટો તે જગ જાણીએ, મતિહીણા નર મંદ;
વિવેકહીણ જાણી કરી, ખીજ્યો કુમર નરિંદ.
ચીર પીતાંબર પામશી, સાર પટોળા પટ્ટ;
સકળ વસ્તુ દ્રવ્યે લહે, વિવેક ન લહે હટ્ટ.
વિવેકવશે નર તે હુવે, જે પંડિત દાતાર;
વિવેકહીણો નર જાણવો, કીરપી અને ગમાર.

કુમારપાળ વિચાર કરે છે કે–'મેં આની આટલી ભક્તિ કરી પણ એણે મારી ખબર જ ન લીધી.' પછી તે જાન કોની છે? એમ પૂછતાં જણાયું કે–'એ લાડ વાણીઆની જાન છે.' કુમારપાળે વિચાર્યું કે–'અત્યારે તો હું શું કરી શકું? પણ રાજ્ય પામીશ ત્યારે આનો બદલો આપીશ.'

પછી કુમારપાળ ભૂખથી મંદશક્તિવાળા થયા સતા આગળ જતા હતા તેવામાં એક કુડલીઓ વેપારી મળ્યો. તેણે ત્યાં રાંધવાનું શરૂ કર્યું એટલે કુમારપાળે તેને પાણી, ઇંધણા વિગેરે લાવી દીધું. પછી રસોઇ તૈયાર થઈ એટલે પેલા કુડલીઆએ કુમારપાળને સારી રીતે ખાવાનું આપ્યું. કુમારપાળ જમીને નિવૃત્ત થયા. અહીં કવિ કહે છે કેઃ—

જિણે દીધું તિણે જ દેવાય, નદી ખણ્યે જળ પ્રગટ જ થાય;
મોટા ડુંગર મધ્ય મોઝાર, ખણતાં ટીપ ન લહીએ વાર.[1]
કુડલીઓ જાતે દાતાર, નદી સરિખો નરમાં સાર;
શાસ્ત્ર ભણ્યાવિણ શુભ મતિ જેહ, કર્મયોગે સાંપડે છે તેહ.

પૂર્વકર્મને યોગે જીવમાં જન્મથી જ અમુક ગુણ–દાન, શીલ, તપ,-ભાવ વિગેરેનો પડે છે–પરોપકારી થાય છે, માટે હે આત્મા! તું શુભ મતિ આણજે, તત્ત્વનો વિચાર કરજે, મનુષ્યનો

૧ પાણી.

ભવ પામીને હારી જઈશ નહીં, પરોપકારી થજે, વિનયવંત થજે, જિનપૂજા દરરોજ કરજે, પારકા અવગુણુ જોઈશ નહીં અને બોલીશ પણ નહીં. સત્પુરૂષની સંગતિ કરજે અને તેની સેવા કરજે. ઉત્તમ પુરૂષોમાં પ્રાયે આ ગુણો હોય છે. મનુષ્ય-ભવને સફળ કરવાનો ઉપાય જ એ છે. વળી—

દયા ઘણી જસ જીવમાં, દાક્ષિણ્યતા ગુણ સાર;
અલ્પકષાયી ઉપશમી, સહેજે થોડો આહાર. ૧
શાસ્ત્ર સંબંધ સહેજે હુવે, ઉપજે આપ વિવેક;
સહેજે અમૃત[1] બોલતો, કઠીન વચન નહીં એક. ૨
અલ્પ રાગ નર જેહને, સહેજે થોડો દ્વેષ;
પ્રેમ ધરે મનમાં ઘણો, દેખી મુનિવર વેશ. ૩
હાસ્ય વિનોદ ક્રીડા નહીં, સહેજે થોડો ભોગ;
અલ્પ માન માયા નહીં, પ્રાયે થોડો શોગ. ૪
સહેજે જૂઠું નવિ ગમે, પ્રાયે થોડો લોભ;
ભવ્ય જીવ આશા તજે, સહેજે તેહની શોભ. ૫
ગુરૂ ઉપદેશ વિના વળી, કર્મયોગે ગુણ હોય;
વિવિધ જાતિના પંખિયા, પંચવરણ તનુ જોય. ૬
નીલકંઠ કોણે ચિતર્યો, કાગ કીયા કિણે શ્યામ?
સુપુરૂષ ને શુક પંખિયા, સહેજે જપતા રામ. ૭
હસ્તિ દંતુશળ કુણે ઘડ્યા, અઘડ હુઆ કિમ ઉંટ?
દિવ્ય રૂપ નર એકનો, જન્મ થકી એક ઠુંટ. ૮
તેહને કહો કુણ શિખવે, સહજ તણા ગુણ એહ;
અમૃત અંબવન કડુઆ કરી,[2] સહેજે હુઆ તેહ. ૯

---

૧ મીઠું. ૨ કરીયાતું વિગેરે.

સહેજે સુપુરૂષ રૂઅડો, સહેજે હોય વિજ્ઞાન;

સહેજે મુખ મધુરૂં લવે, સહેજે દેતાં દાન. ૧૦

(ઉપરના બધા દુહા મનન કરવા જેવા છે. અર્થ પ્રગટ હોવાથી લખેલો નથી.) અહીં ભીમા કુડલીઆએ કુમારપાળને સહેજે પોતાના દાનગુણથી જ સારી રીતે ખાવાનું આપ્યું, તેથી કુમારપાળ બહુ પ્રસન્ન થયા અને તેની પ્રશસા કરી કે-'તું ખરેખરો વણિક છે. સાચા વણિક આવા દાતાર તેમજ વિવેકી હોય છે, તેથી સામા માણસને તરત જ ઓળખી જાય છે અને ઉચિત સાચવે છે.' પછી કુમારપાળે તેને કહ્યું કે-"તેં મારી ભક્તિ બહુ સારી કરી છે તો અત્યારે તો હું તારા ગુણનો ઓશીંગણ થઇ શકું તેમ નથી, પરંતુ જ્યારે મને ગુર્જરાતનો ધણી થયેલો સાંભળ ત્યારે મારી પાસે આવજે. તે વખતે બની શકશે તેટલો તેનો બદલો હું વાળીશ."

આ પ્રમાણે કહીને કુમારપાળ આગળ ચાલ્યા. થોડે આગળ ગયા તેવામાં પાટણમાં જેશગદે રાજા મરણ પામ્યો; પરંતુ તેણે મરતાં અગાઉ પોતાના ચાર મંત્રી કૃષ્ણદેવ, કાન્હડદે, સાતો ને સાજણ-તેને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે-'તમે મારે ગળે હાથ મૂકો કે મારી પાછળ કુમારપાળને રાજ્ય આપવું નહીં.' તેઓએ તેમનું મન રાખવા માટે તેને ગળે હાથ મૂક્યા એટલે તે ખુશી થયો ને નિરાંતે મરણ પામ્યો. 'જુઓ, જીવોની સ્થિતિ! પોતાને પાછળ જોવા આવવું નથી, છતાં દ્વેષબુદ્ધિ ત્યાં પણ કામ કરે છે. આવા ઇર્ષ્યાભાવથી જીવ દુર્ગતિનું ભાજન થાય છે.'

જેશંગદે રાજા મરણ પામતાં રાજરીત પ્રમાણે તેની મરણ-

ક્રિયા કરવામાં આવી અને અગર કર્પૂર વિગેર સુગંધી પદાર્થો-સહિત ચંદનની ચયમાં તેને અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો.

સોનાવરણી ચેહ બળે, રૂપાવરણી દેહ;
કુંકુમ વરણી છાંયડી, અગ્નિ પ્રજાળે તેહ. ૧
માન મ ધરશો માનવી, કિશ્યો કાયાનો ગર્વ?
સુર નર કિન્નર રાજીયા, અંતે મૃત્યુવશ સર્વ. ૨
જે શીર રવિસમ બાંધતાં, સાલુ સખરી પાગ;
તે નર પોઢ્યા પાથરી, ચાંચ દીએ શીર કાગ. ૩
જે નર ગુંજી બોલતાં, વાપરતા મુખે પાન;
તે નર અગનિ પોઢિયા, કાયા કાજળ વાન. ૪
ચીર પીતાંબર પહેરણે, કંઠે કનકના હાર;
તે નર અંતે માટી થયા, જોતાં કાંઈ નવિ સાર. ૫
જે શિર છત્ર ધરાવતા, ચઢતા ગજવર ખંધ;
તેહને અંતે લઈ ગયા, દેઇ દોરડા બંધ. ૬
ચોસઠ સહસ અંતેઉરી, પાયક છન્નુ ક્રોડ;
તે નર અંતે એકલા, સુતા ચીવર ઓઢ. ૭
જેહ જિહાં તે તિહાં રહ્યું, પાપ પુન્ય બે સાથ;
એહ સરૂપ જ દેહનું, પુન્ય કરો નિજ હાથ. ૮
જેહશું હસીહસી બોલતા, કરતા ભોજન સાર;
તે નર કાળે માટી થયા, ઘડતા પાત્ર કુંભાર. ૯
ચંપકવરણી દેહડી, કદળી કોમળ જાંઘ;
તે નર સુતા કાષ્ટમાં, પડે ભડોભડ ડાંગ. ૧૦
દેહ વિડંબણ નર સુણી, મ કરીશ તૃષ્ણા લાખ;
જેશિંગ સરિખો રાજીઓ, બાળી કર્યો તિહાં રાખ. ૧૧

(ઉપરના બધા દુહા ખાસ હિતશિક્ષા યુક્ત છે, તે જરૂર વાંચનાર બંધુઓએ અર્થના વિચાર સાથે વાંચી જવા.) કર્ત્તા આગળ કહે છે કે–' આ જગતમાં મોટા ધુરંધર ઘણા થઇ ગયા પણ તે કોઈ અમર રહ્યા નથી. જુઓ ઋષભદેવ પરમાત્મા, ભરત ચક્રી, તેના નવાણુ ભાઇઓ, વાસુદેવ અને બળદેવ તે સૌ કે જેની દેવતાઓ સેવા કરતા હતા તેઓ પણ બધું મૂકીને ચાલ્યા ગયા. ભરત, બિભીષણ, હરિ, હનુમંત, કર્ણ, પાંડવ અને કૌરવ કે જેઓ જેતા (જીતનાર)નું બિરૂદ ધરાવતા હતા તેઓ પણ કાળને વશ થયા. નળ, કુબેર, હરિશ્ચંદ્રરાજા, રાવણ અને રામ સરખા પણ હઠ છોડી બધું મૂકીને ચાલ્યા ગયા. દશાર્ણભદ્ર ને વિક્રમરાજા કે જે સર્વ રાજાઓમાં શિરદાર હતા, તેઓ અને સગરચક્રીના ૬૦૦૦૦ પુત્રો તે પણ બધા આ ભૂમિમાં સમાઈ ગયા. તે જ પ્રમાણે ગુર્જરદેશનો નાયક સિદ્ધરાજનું બિરૂદ ધરાવનાર જેશંગદે પણ પુણ્ય ને આયુષ્ય ખૂટ્યું એટલે કાળને વશ થઇ ગયો.

આ હકીકત ચાલતી ચાલતી જ્યાં કુમારપાળ હતા ત્યાં આવી. તેણે તે વાત સાંભળી વધારામાં એમ પણ સાંભળ્યું કે અત્યારે પાટણમાં કોઈ રાજા નથી અને રાજાને ઠેકાણે પાદુકાની પૂજા થાય છે. આ વાત સાંભળીને કુમારપાળ એકદમ ચાલ્યા. પ્રથમ ઉજેણીમાં આવ્યા. વોસિરી વિપ્રને અને સજ્જન કુંભારને મળ્યા. પછી પોતાના તથા સજ્જનના કુટુંબને લઇને ત્યાંથી ઉતાવળા ચાલ્યા. અનુક્રમે સિદ્ધપુરમાં આવીને પોતાના કુટુંબને ત્યાં રાખ્યું અને પોતે એકલા પાટણ ભણી ચાલ્યા. પાટણપુરમાં પ્રવેશ કરતાં કુમારપાળને બહુ જ શુભ શકુનો થયા. કવિ કહે છે કેઃ—

'વેશ્યા, વહેલ, વારિઘટ (પાણીનો ઘડો), મદિરા, માટી ને અન્ન એ છ જો સામા મળે તો તે માણસ ઘણું દ્રવ્ય પામે. અગ્નિ, પુષ્પ, દીપક, દહીં, ઘૃત, શ્રીફળ ને અરિસો આ સાત સામા મળે તો તે છત્રધારી રાજા થાય. ચીબરી શબ્દ કરે અને વાનર, હરણ જમણા ઉતરે તો શુભ ગણાય તેમજ સાંઢ, સારસ, ખર, અશ્વ જો ડાબા ઉતરે તો અફળ વૃક્ષો પણ ફળે અર્થાત અણધાર્યો લાભ પ્રાપ્ત થાય.' આ પ્રમાણે શકુનનો વિચાર શાસ્ત્રમાં ઘણો કહ્યો છે, તેમજ સુપનનો વિચાર પણ ઘણો કહ્યો છે. તેમાંથી સ્વપ્નવિચાર પરોપકારને માટે કહું છું.

(આ પ્રમાણે કહીને કર્ત્તાએ સ્વપ્નસંબંધી વિચાર બહુ વિસ્તારથી ઘણે ભાગે કલ્પસૂત્રની ટીકામાં આવે છે તે અનુસારે કહ્યો છે, પણ બહુ વિસ્તાર થઇ જવાના કારણથી તે અમે અહીં લીધેલ નથી. વળી અમારા વાંચનારાઓ પણ હવે કુમારપાળને ક્યારે અને કેવી રીતે રાજ્ય મળે છે ? તે જાણવાને આતુર થઇ ગયેલા હોવાનો સંભવ છે; તેથી તે હકીકત જ કહેવામાં આવે છે.)

કુમારપાળ શુભ શકુને પાટણમાં પ્રવેશ કરી પોતના બનેવી કૃષ્ણદેવને ત્યાં આવ્યા. પ્રેમલાદેવી તેમની બહેને ભાઈનો સારી રીતે સત્કાર કર્યો અને નાવા માટે પાણી કાઢયું. તે વખતે દુર્ગા (ચકલી) આવીને પાણીમાં નાચવા કુદવા લાગી. તે જોઈને કુમારપાળ અવસર ઉચિત બોલ્યા કે-'હે દુર્ગા ! જો મને રાજ્ય મળવાનું હોય તો મારે માથે રહીને નાચ.' તે જ વખતે દુર્ગા ઉડીને તેમના મસ્તકઉપર બેઠી અને ત્યાં નાચવા તેમજ આનંદ કરવા લાગી. તે વખતે એક શકુનપાઠક મધુર વચને

બોલ્યો કે-'હે રાજન્! આજથી સાતમે દિવસે તમને રાજ્ય મળશે અને અનેક રાજાઓ તમારી આજ્ઞા મસ્તકપર વહન કરશે.'

પાટણમાં બધા મંત્રીઓએ મળીને વિચાર કર્યો કે—'આપણે રાજ્ય કોને દેવું?' પછી જેશંગદેના કુળમાંથી એક રાવતને શોધી કાઢ્યો અને તેને રાજ્ય આપ્યું. રાજ્ય-સિંહાસને બેઠા પછી તે બોલ્યો કે-'તમે મને રાજ્ય આપ્યું છે તો હવે હું શું કામ કરૂં તે કહો.' તેની આવી વાણી સાંભળીને મંત્રીઓએ વિચાર્યું કે-'આ રાજ્ય શું કરશે? શિયાળને કદી સિંહને સ્થાનકે બેસાડીએ તો તેથી શું તે સિંહ થાય? ન જ થાય.' પછી તેને ઉઠાડી મૂકીને બીજા રાવતને શોધી કાઢી તેને રાજ્યે બેસાડ્યો, પણ ભીંત વિના ભાર સહન કેમ થાય? તેના તો ગાત્રભંગ જ થઈ ગયા, તેની કેડ જ તૂટી ગઇ. તે તો નીચું જોવા લાગ્યો ને બીવા લાગ્યો, એટલે તેને નિઃસત્ત્વ જાણીને ઉઠાડી મૂક્યો. 'કદિ ગંગામાં પખાળો તેથી શું કેશ હીરરૂપ થઈ જાય? ન જ થાય.' પછી ત્રીજા રાવતને શોધી કાઢીને બેસાડ્યો. તેને તિલક કરવા માંડ્યું તે વખતે તે બોલ્યો કે-'ઉભા રહો, હું મારૂં કપાળ જરા ધોઇ આવું.' આવી તેની વાણી સાંભળીને તેને પણ ઉઠાડી મૂક્યો કેમકે 'માનસરોવરમાં ઝીલવાથી પણ કાંઈ કાગ ટળીને હંસ ન થાય.' પછી ચારે મંત્રીઓ ભેળા થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા કે-'હવે રાજ્ય કોને આપશું?' છેવટે કૃષ્ણદેવે કહ્યું કે-'આપણું વચન પણ રહે ને કામ થાય એવો ઉપાય બતાવું.' તેણે પછી એવો ઉપાય બતાવ્યો કે-'એક હાથણીને શણગારીને તેની સૂંઢમાં કળશ આપવો, તે જેના પર કળશ ઢોળે તેને રાજ્ય આપવું.'

આવો નિર્ણય કરીને હાથણી શણગારી તેની સૂંઢમાં કળશ આપ્યો. નગરમાં ઢંઢોરો પીટાવ્યો કે–'સર્વ ક્ષત્રીઓ, સુભટો જેઓ રાજ્યના ઇચ્છક હોય તેમણે તૈયાર થવું. આ હાથણી જેની ઉપર કળશ ઢોળશે તેને રાજ્ય આપવામાં આવશે.'

આ પ્રમાણેની વાત આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઇ. લાખો સુભટો એકઠા થઈ ગયા. હાથણી પણ રાજમહેલમાંથી ચાલી. તે વખતે કોઇની ઉપર કળશ ન ઢોળતાં તે તો આગળ ચાલી; એટલે એકઠા થયેલા ક્ષત્રીઓ અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ હાથણી સામે કરવા લાગ્યા અને જેમ આવે તેમ બોલવા લાગ્યા. કેટલાક તો તેની સામે આવવા લાગ્યા, કેટલાક તેના પગમાં પડવા લાગ્યા; પણ હાથણીએ તો કોઇની દરકાર કરી નહીં અને તે તો અનેક શેઠ સાર્થવાહ વિગેરેને છોડી દઇને શહેરની બહાર ચાલી અને જ્યાં કુમારપાળ બેઠેલા હતાં ત્યાં આવીને તેની ઉપર કળશ ઢોળ્યો. તે વખતે જયજયકાર શબ્દ થયો. ચારે બાજુથી લોકો પણ જય જય શબ્દ કરવા લાગ્યા. 'આ બધા પુન્યના પ્રતાપ છે.' કવિ કહે છે કે:—

પુન્યે ગજ રથ ઘોડલા, પુન્યે પુત્ર વિનીત;
પુન્યે દીરઘ આવખું, પુન્યે મહિપતિ મિત્ર. ૧
પુન્યે સૌ સુખ સાંપડે, પુન્ય સમું નહીં કોય;
શત્રુ જોઇ નવિ શકે, તે સવિ પુન્યથી હોય. ૨
પુન્યે ભોજન દેવના, પુન્યે સુશીલા નાર;
પુન્યે સુખભર જીવીએ, ગજ ગાજે દરબાર. ૩
પુન્યે મંદિર માળીઆ, પુન્યે રૂપ ઉદાર;
પુન્યે કમળા ઘર રમે, પુન્યે ભોગ સુમાર. ૪

પુન્યે ચિવર અતિ ભલા, સુખશય્યા બહુ હોય;
પુન્યે જીજી સહુ કરે, વચન ન ખંડે કોય. ૫
પુન્યે બંધવ બહેનડી, પુન્યે માતપિતાય;
પુન્યે સુર સેવા કરે, પુન્યે જસ બોલાય. ૬
પુન્યે દેશ અઢારનું, કુમર નરેશ્વર રાજ્ય;
પુન્યે પાટણ બેસણું, પુન્યે વાધી લાજ. ૭

પુન્યના ઉદયથી કુમારપાળને રાજ્યપ્રાપ્તિ થઇ, તેમાં બનેવી કૃષ્ણદેવની પૂરતી સહાય હતી; કારણ કે પાણી ઘડા વિના ભરાતું નથી અને વાડ વિના વેલો ચડતો નથી. ધનુષ્ય વિના તીર ચાલતું નથી અને પાણી વિના વૃક્ષ પોષાતું નથી. પવન વિના વહાણ ચાલતું નથી અને પ્રાણ વિના કાયા કામ આવતી નથી. નીસરણી વિના માળપર ચઢાતું નથી અને સુભટોની સહાય વિના રાજા શોભતો નથી. બાળક મટીને વૃદ્ધપણું પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે લાકડીની સહાય હોય છે તો ચાલી શકાય છે. સહાયતાની વાત મોટી છે. કેશીગણધરે પરદેશી રાજાનો હાથ ઝાલ્યો તો તે સદ્ગતિનું ભાજન થયો. ચંડકોશીઆ ઉપર વીરપ્રભુએ મીઠી દ્રષ્ટિ કરી તો તે સદ્ગતિ પામ્યો. પાંડવોને કૃષ્ણ મળ્યા તો તેમણે રાજ્ય મેળવ્યું. હનુમાને રામચંદ્રને બનતી મદદ કરી તો તે ઉપયોગી થઇ પડી. તેમ અહીં કૃષ્ણદેવની સહાયથી કુમારપાળે વૈરીઓના મુખ ભાંગીને રાજ્ય મેળવ્યું. હાથણીએ કુમારપાળને સૂંઢવડે ઉપાડીને પોતાની ઉપર બેસાડ્યા અને તેમણે પાટણમાં પ્રવેશ કર્યો. તે રાજમહેલમાં આવ્યા ત્યાં સર્વ મંત્રીઓએ તેમને પ્રણામ કર્યા અને સર્વ શેઠ શાહુકારો પણ રાજ્યારોહણના

મહોત્સવ નિમિત્તે ત્યાં આવ્યા. કુમારપાળને રાજસિંહાસનપર બેસારવામાં આવ્યા અને તેને સર્વેએ મળીને રાજતિલક કર્યું. તે વખતે તે સૂર્યસમાન શોભવા લાગ્યા.

પછી શેઠ, શાહુકાર, મંત્રી, સેનાપતિ વિગેરેએ મળીને પૂછ્યું કે-'તમે અઢાર દેશનું રાજ્ય કેવી રીતે કરશો?' એટલે કુમારપાળ એકદમ હાથમાં ખડ્ગ લઇ ઉભા થઇને બોલ્યા કે-"આ ખડ્ગને બળે રાજ્ય કરીશ. જે મારી આજ્ઞા નહીં માને તેને હું કાળરૂપ થઈશ અને આજ્ઞામાં રહેશે તેને સુખી કરીશ. લક્ષ્મી કાંઇ કોઇને માટે મુકરર થયેલી નથી, જે શૂરવીર હોય છે તે જ તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે. આ પૃથ્વી સુભટપુરૂષને જ વશ છે, તેથી હું ભુજાબળે રાજ્ય કરીશ.'

આ પ્રમાણે સંવત ૧૧૯૯ ના માગશર માસની વદિ ચતુર્થીએ કુમારપાળની રાજ્યપર સ્થાપના થઈ અને એની આણા અખંડપણે સર્વત્ર પ્રવર્તી. હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ, વિગેરે ચતુરંગિણી સેના તેમના દર્શન કરવા આવી. નગરના લોકોએ-સ્ત્રી પુરૂષોએ મણિમુક્તાફળના થાળ ભરીને વધાવ્યા. પંચશબ્દ વાજીત્રો વાગવા લાગ્યા. ઘરેઘરે તોરણ બંધાણા. ઘરેઘરે ગુડીઓ ઉછળવા લાગી અને ચોતરફ ઉત્સવ પ્રવર્ત્યો.

કુમારપાળ નરેંદ્રકેશરી અનેક પ્રકારે આનંદ ભોગવવા લાગ્યા. અન્યદા રાજ્ય કરતાં વિચારવા લાગ્યા કે 'હું ઘણે ઠેકાણે રાજ્યપ્રાપ્તિ અગાઉ ભમ્યો છું તે વખતે મારી ઉપર જેણે જેણે ઉપકાર કર્યો છે તે સંભારીને મારે તેનો પ્રત્યુપકાર કરવો જોઇએ.' કહ્યું છે કે—

અવગુણ પુઠે ગુણ કરે, તે વિરલા સંસાર;
ગુણ કેડે ગુણ કીજીએ, અવસરે સોય સંભાર. ૧

ગુણકેડે ગુણ નવિ કરે, કૃતઘ્ન તેહનું નામ;
જે નર હોય ગુણમચ્છરી[1], તે ન લહે શુભ ઠામ. ૨
દાન દીએ ને તપ તપે, પૂજે જિનવર પાય;
કવિયણ કહે ગુણમચ્છરી, મુગતે કિમહી ન જાય ? ૩

કુમારપાળ તો કૃતજ્ઞમાં શિરોમણિ હતા, ગુણના જાણનારા હતા અને પવિત્ર વંશના હતા; તેથી તેમણે પોતાની ઉપર ઉપકાર કરનારાઓને સંભારી સંભારીને પોતાની પાસે બોલાવ્યા.

પ્રથમ આલીકુંભારને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે–'તમે મારા દેહની રક્ષા કરી હતી, તેથી આ ૭૦૦ સાતસો ગામ તમને આપું છું તે ભોગવો ને આનંદ કરો.' પછી ભીમ હાલીને બોલાવ્યો ને કહ્યું કે–'તમે મારા દેહની રક્ષા કરો, મારી પાસે રહો અને સુખ ભોગવો.' જે શ્રીદેવીએ કરંબો ખાવા આપ્યો હતો તેની પાસે તિલક કરાવ્યું અને તેને ધોળકા દીધું. ચણા માટે વળગ્યો હતો તે કુટકવણિકને વડોદરા આપ્યું. સજ્જન કુંભારને ચિતોડનો ગઢ આપ્યો. વોસિરી ભટ્ટને લાટદેશ આપ્યો. ઉદયનને બોલાવીને પોતાનો પ્રધાન નીમ્યો અને કહ્યું કે–'આ રાજઋદ્ધિ બધી તારી છે, હું તો શેર ધાન્યનો અધિકારી છું.' પછી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની પાસે જઈ નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે–'હે સ્વામી! આ પૃથ્વીનું રાજ્ય આપ અંગીકાર કરો; બીજી કોઇ રીતે હું આપના ગુણનો ઓશીંગણ થઇ શકું તેમ નથી." (હેમચંદ્રાચાર્યે તેનો અસ્વીકાર કરી જૈન ધર્મ અંગીકાર કરવા કહ્યું. તે સંબંધી વધારે હકીકત આગળ આવશે.) સર્વાર્થ યોગીને બોલાવી તેને સુવર્ણ મઠી કરાવી દઇ પાટણમાં જ રાખ્યો. ક્ષેત્રપાળ અને લક્ષ્મીની મૂર્ત્તિ કરાવીને તે કોલંબ

---

૧ ગુણની ઇર્ષ્યા કરનારા.

પાટણના સ્વામીને મોકલી અને તેને પ્રસન્ન કર્યો. જે યેગીએ ચતુરાઈવાળા વચનો કહ્યાં હતાં તેને કનકનો દંડ ને ખપ્પર કરાવી આપ્યા અને તેના કંઠમાં રત્નનો હાર નાખ્યો. રામચંદ્ર મુનિને તેડાવી તેમની પાસે જઈને રાજા તેમને પગે લાગ્યા અને સુવર્ણના પુષ્પે વધાવ્યા તેમજ ઘણી પ્રશંસા કરી. કાશીદેશના જે વાણીઆએ કુમારપાળને ઘરમાં રાખ્યા હતા તેને સોળ ગામ આપ્યા. બાળચંદ્ર ચર્મકારને બોલાવીને તેને સામંતરાય બનાવ્યો અને બાર ગામ આપ્યા. આંબાના રખેવાળને સંભારીને તેડાવ્યો અને તેને પોતાના બધાં વનનો સ્વામી બનાવ્યો. ત્યાં તે સુખે પોતાનો કાળ વ્યતીત કરવા લાગ્યો. શ્રીવિયોગી શેઠને બોલાવી તેની પદ્મિની સ્ત્રી મંગાવીને તેને સોંપી અને કેટલોક સાસરવાસો કર્યો. સરહિઆને બોલાવીને તેને નગરશેઠ સ્થાપ્યો. કણબણને પોતાની માતાપણે સ્થાપીને તેને વીશ ગામ આપ્યા. ધૂત કુડલીઓ જેનું નામ શીરાજ હતું તેને બોલાવી સોરઠદેશના કેટલાક ગામો આપી તેનો સ્વામી બનાવ્યો. કૃષ્ણદેવ પોતાના બનેવીને પગે પડી રાજ્યનો તમામ ભાર તેની ઉપર સ્થાપન કર્યો-તેને સોંપ્યો અને કહ્યું કે-'આ સર્વ દેશનું રાજ્ય તમે કરો અને મને પૂછવું ઘટે તે પૂછજો.'

પાંચશેં ભરડાઓ કે જેના વાસમાં પોતે રહ્યા હતા તેને સંભારીને તેને રહેવા માટે ખાસ મંદિર આપ્યું. જ્યાં સોનૈયા લઈ લેવાથી ઉંદરનું મરણ થયું હતું ત્યાં એક જિનભુવન બંધાવી તેનું નામ ઉંદરવિહાર પાડ્યું. જે સુપનપાઠકે રાજ્યપ્રાપ્તિની વાત કહી હતી તેને આભૂષણાદિવડે સુવર્ણસમાન બનાવીને સાત ગામનો સ્વામી કર્યો. માથા વિનાના પુરૂષની

કથા જેણે કહી હતી તે પાંચે સ્ત્રીઓને એકેક ગામ આપ્યું અને જે પૂજારીએ મસ્તકની વાત કરી હતી તેને બોલાવીને એક હજાર સોનૈયા આપ્યા અને સાત સોનાની જીભો આપી. આ પ્રમાણે જેણે જેણે જેટલો જેટલો ગુણ કર્યો હતો તેને તેને બોલાવીને તેણે કરેલા ગુણના પ્રમાણમાં ઉદાર દિલથી તેનો બદલો આપ્યો અને સારી રીતે સંતોષ પમાડ્યો, જેથી કુમારપાળનો યશ જગતમાં વિસ્તાર પામ્યો.

સોપલદેવી જે પરણેલી પદ્મિની સ્ત્રી હતી તેને પટરાણી બનાવી અને પદ્માવતી ને બીજી સોળ કન્યા સાથે પરણી તેને રાજમહેલમાં દાખલ કરી. કુમારપાળ ૧૮ દેશના રાજા થયા. તેને ૧૧૦૦ હાથી, અગ્યાર લાખ ઘોડા, ૫૦૦૦૦ રથ, ૧૮ લાખ પાયદળ–આ પ્રમાણે ચતુરંગિણી સેના થઇ અને ઘણા બુદ્ધિમાન સામંતો થયા, તેમજ શૂરવીર સુભટો ને સેનાપતિ થયા. આ પ્રમાણે કુમારપાળ રાજા આકાશમાં સૂર્ય દીપે તેમ દીપવા–શોભવા લાગ્યા અને મહાપ્રતાપી થયા.

હવે એકદા કુમારપાળ રાજા તુરંગમપર ચઢીને નગર બહાર ફરવા ગયા, તેવામાં કાંઇક રંગમાં ભંગ પડવાથી તેમના બનેવી કૃષ્ણદેવ હસ્યા અને કાંઇક મર્મવચન બોલ્યા. તે સાંભળીને કુમારપાળને બહુ લાગી આવ્યું, પણ તે વખત તો તેણે ખમી ખાધું.

કુમારપાળે કૃષ્ણદેવને હસતા જોઇને વિચાર્યું કે–' આ મારા બનેવી થાય છે. વળી આજ પહેલે જ દિવસે ક્યાં કોપ કરૂં ? રાજમહેલમાં જઇ એકલા બોલાવીને કહીશ. ' આમ વિચારી રાજમહેલમાં જઇ કૃષ્ણદેવને બોલાવીને કહ્યું કે– " તમે મારા મોટા બનેવી હોવાથી બાપને ઠેકાણે છો, તેથી

મારી કાંઈ ભૂલ જણાય તો તમે મને એકાંતમાં અડબોથ મારજો; પણ સભા વચ્ચે મારી હાંસી કરશો નહીં. તમારા હસવાથી મારૂં કાર્ય વિનાશ પામે છે. સુભટો પણ મારૂં માનતા નથી. કર્મના મર્મથી થયેલી વાત અને પૂર્વના અવદાત કોઈની રૂબરૂમાં પ્રકાશવા તે યોગ્ય નથી. જીવ કર્મને વશ છે અને સરખા દિવસ કોઇના જતા નથી. કર્મની પાસે રાજા ને રંક બંને સરખા છે. કહ્યું છે કેઃ—

સરિખા દિન સઘળા વળી, ન હોય સુર નર ઈંદ;
જિહાં સંપદ તિહાં આપદા, ચડત પડત રવિ ચંદ. ૧
તરૂઅર સદા સરિખડી, જો નહિ દોલત સાર;
જે ચઢે તે નર પડે, ન પડે પીસણહાર. ૨
જેણે પથ્થર સહ્યાં ટાંકણાં, હેમ સહ્યાં લોહ ઘાય;
મુગટ થઈ મસ્તકે ચડ્યો, જિનપ્રતિમા પૂજાય. ૩

(જે પથ્થરે ટાંકણાં સહન કર્યાં તે પથ્થરની જિનપ્રતિમા બની અને તે પૂજાણી તેમજ જે સોનાએ લોહના પ્રહાર સહ્યા તે સોનાનો મુગટ થયો અને તે મસ્તકે ચડ્યો.)

જેણે વાસ્તે વેદન સહી, તેણે પામ્યું નૃપ અંગ;
મુક્તાફળ વિંધાવીઓ, તો પામ્યું સ્ત્રી સંગ. ૧
છિદ્ર લહી ચડ્યો તાવડે, વડું ધર્યું તસ નામ;
જસ જેહનો જગમાં ઘણો, સમરે આખું ગામ. ૨
જેણે ખાંધે ધોંસર ખમ્યું, તો ધોરી ગુણગ્રામ;
નહીંકર પોઠી સાંઢીયા, જસ હીણા નર નામ. ૩

(જે બળદે સ્કંધઉપર ધોંસરૂં ખમ્યું તે ધોરી–ગુણવાન કહેવાણો અને જેણે ધોંસરૂં સહન ન કર્યું તે પોઠીઆ ને સાંઢીયા કહેવાણા. એમ જસવિનાના મનુષ્યોના નામ માટે પણ સમજવું.)

આ પ્રમાણે હોવાથી મારી પ્રથમની હકીકત સંભારવી નહીં. શાહ કે શેવડો (યતિ) તેની બુનિયાત (ઉત્પત્તિ) જોવાતી નથી. નદી, નરેંદ્ર, ઋષિ, મુક્તાફળ ને કમળ એની આદિ જોવાતી નથી; એના તો ગુણ જ જોવાય છે અને તેની સાથે વિવેકથી વર્તવું યોગ્ય છે."

દીપકનો ને રાજાનો એક જ સ્વભાવ હોય છે. દીવો કહે છે કે–'તું મારી સંભાળ લીધા કરજે, નહીં તો મેં આ દીવો કરેલો છે એમ માનીને મારો વિશ્વાસ કરીશ નહીં.' એમ જ રાજા માટે સમજવું. મેં આને રાજ્યાસનપર બેસાડયો છે એમ માની તેનો વિશ્વાસ કદાપિ કરવો નહીં.

નદી નખવાળા નરપતિ, નારી વચન વિલાસ;
નિર્ગુણ નિર્લજ્જ નીચનો, શો કીજે વિશ્વાસ? ૧

(નદી, નખવાળા પ્રાણી, રાજા, નારીનાં વચનો, નિર્ગુણ, નિર્લજ્જ ને નીચ એનો વિશ્વાસ શું કરવો ? અર્થાત્ ન કરવો.)

અહીં કુમારપાળ રાજા ઘણા પ્રેમથી કૃષ્ણદેવને વારે છે અને કહે છે કે–'તમે મારી લાજ લોપશો નહીં. મેં તમને મારી બહેનના પતિ માનીને મોટેરા–વડા ગણ્યા છે અને આ રાજ્ય તમને સોંપી દીધું છે.' આ પ્રમાણે કહ્યા છતાં કૃષ્ણદેવ હાંસી કર્યા વિના રહ્યા નહીં અને વારંવાર પૂર્વની સ્થિતિ યાદ દેવા લાગ્યા. 'તીર, પશુ અને નદી પોતાનો સ્વભાવ છોડતા જ નથી.' વળીઃ—

રાસભ ચંદન ચરચીએ, કીજે સુપરે સેવ;
તોહિ લોટે છારમાં, પૂર્વ ન છાંડે ટેવ. ૧
દુધે સિંચ્યો લીંબડો, તોહી ન મીઠો થાય;
અહીને અમૃત પાઇએ. તો સહી વિષ નવિ જાય. ૨

મધુરાં વચનથી વારતાં અને સારી રીતે કહેતાં પણ સુકવિ કહે છે કે-' હે મનુષ્યો ! આ છ વાના સ્થિર રહેતા નથીઃ—

કમળા યૌવન બાળકાળ, અતિસાર ગજકર્ણ;
પ્રાણે રાખ્યા નવિ રહે, જબ આવે નર મર્ણ. ૧

' લક્ષ્મી, યૌવન, બાલ્યાવસ્થા, અતિસાર અને હાથીના કાન સ્થિર રહી શકતા નથી અને પ્રાણ પણ જ્યારે મરણ આવે છે ત્યારે કોઇથી રોકી શકાતા નથી. '

કૃષ્ણદેવ જ્યારે કોઈ રીતે વાર્યા રહ્યા નહીં ત્યારે રાજાએ વિચાર્યું કે-' ભાંડ ને ભેંશ માર્યા જ પાંશરા થાય છે.' આમ વિચારી રાજાએ તેલ મર્દન કરનારા મર્દનીઆને બોલાવીને કહ્યું કે-' તમે કૃષ્ણદેવ પાસે જાઓ અને તેનાં અંગનું મર્દન કરતાં તેનાં હાડકાં બધાં છુટા કરી નાખો. ' રાજાની આજ્ઞાથી તેઓ કૃષ્ણદેવ પાસે આવ્યા અને વિનય દેખાડીને મર્દન કરવા લાગ્યા. તેમણે હાડકાંઓને મરડીને તેના શરીરને કોથળા જેવું કરી નાખ્યું કે જેથી તે મરે પણ નહીં ને સુખે જીવે પણ નહીં.

પછી કૃષ્ણદેવ મનમાં શોક કરવા લાગ્યા અને તેણે પોતાની જીભનો દોષ જાણી લીધો. તેણે વિચાર્યું કે-' જેની જીભ લાંબી હોય તે સ્ત્રી કે પુરૂષ જરૂર દુઃખીઆ થાય છે એ ખરેખરી વાત છે. ' કમળપ્રભ આચાર્ય કે જેણે તીર્થંકરનામકર્મનાં દળીઆં મેળવ્યાં હતાં તે પણ મરણ પામીને દુર્ગતિએ ગયા તે જીભનો જ પસાય-તેનું જ ફળ સમજવું. ઋષભદેવે પૂર્વભવે બળદના મોઢે શીંકલી બાંધવાનું કહ્યું હતું, તેના ફળ તરીકે ઋષભદેવના ભવમાં એક વર્ષ સુધી આહાર વિના રહેવું પડ્યું. મહાવીર પરમાત્માના જીવે મરિચીના

ભવમાં ભરતચક્રીના વચનથી અહંકાર કર્યો–મદનાં વચનો બોલ્યા, તો ઘણો સંસાર વધારી દીધો અને ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કરવું પડ્યું. વિક્રમ રાજાની સામું બોલનારો જીભના કારણથી ઘણું દુઃખ પામ્યો. કવિ કહે છે કે–દવથી દાઝેલા વૃક્ષો નવપલ્લવ થાય છે, પણ વચનથી દાઝેલા મનુષ્યોના મન નવપલ્લવ થતા નથી. કટુવચન તો હૃદયમાં સાલ્યા જ કરે છે. આખા જન્મભરની પ્રીતિ એક દુર્વચનથી નાશ પામી જાય છે અને સત્પુરૂષનું કહેલું એક સુવચન જન્મભર વિસરાતું નથી. સ્વર્ગ ને નરક બંને જીભથી પ્રાપ્ત થાય છે, સુખ દુઃખ પણ જીભથી પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તેને વશ રાખો–વશ કરો. જેને જીભ વશ નથી તે પ્રાણી આખા ભવપર્યંત દુઃખી થાય છે. એ પ્રમાણે કૃષ્ણદેવ જીભ વશ ન રહેવાથી જન્મના દુઃખી થયા.

આ હકીકત બહાર આવવાથી કુમારપાળની આજ્ઞા સર્વત્ર અખંડ મનાવા લાગી. સૌ આવી આવીને તેને નમવા લાગ્યા. કોઇએ તેમની આજ્ઞાનું ખંડન કરવાની હિંમત કરી નહીં. અનેક પ્રકારે રાજઋદ્ધિ પણ વૃદ્ધિ પામી. કુમારપાળ રાજા પણ કદિ અન્યાય કરતા નહોતા, કોઇ જાતના ગેરવ્યાજબી કર લેતા નહોતા, કોઇનો દંડ કરતા નહોતા.

કુમારપાળના રાજ્યમાં દંડ તો દેવળ ઉપર જ છે, બીજે નથી. **બંધન** તો ભૂષણમાં છે, બીજે નથી. કુમારપાળ સૂર્ય જેમ આકાશમાં **તપે** તેમ સર્વત્ર આજ્ઞાવડે તપે છે. **બંધન** તો બાળાની કંચુકીએ, મસ્તકની વેણીએ અને ઘોડાના પેટ ઉપર છે, બીજે નથી. લોકમાં **વાંકાઇ** નથી, વાંકાઇ માત્ર વહેલની કમાનમાં છે. લોકના મુખમાં **નાકાર** નથી, નાકારો

માત્ર પરને હાનિ કરવામાં જ વપરાય છે. કોઈ કોઈનું કાંઈ **હરતું** નથી, માત્ર સ્ત્રી પારકા ચિત્તને હરે છે. **મારી** (માર) શબ્દ ગામમાં બોલાતો નથી, માત્ર લોહકાર (લુહાર) તે શબ્દ બોલે છે. વળી **મારી** (માર) શબ્દ ભુવાના ઘરમાં અથવા રણસંગ્રામમાં બોલાય છે, કુમારપાળના રાજ્યમાં કોઇ ઠેકાણે બોલાતો નથી. નગરના લોકો પરસ્ત્રીને અંગે નપુંસક છે અર્થાત આખા શહેરમાં કોઇ પરસ્ત્રીલંપટ નથી. બહુબોલા લોકો બીજી બાબતમાં નથી, માત્ર પારકા ગુણ બોલવામાં બહુબોલા છે; પારકા અવગુણ બોલવા માટે નગરના લોકો મુંગા છે. તેમના રાજ્યમાં તસ્કર ઘણા છે, પણ તે પારકા ગુણને ચોરે છે, કોઈની લક્ષ્મી ચોરતા નથી. સર્વ લોકો પારકા ગુણાનુવાદ જ કરે છે, પારકા અવગુણ બોલતા નથી; કેમકે પ્રાયે ત્યાં ઘણા પુણ્યવંત જનો જ વસે છે. વળી **છિદ્ર**વિનાના લોકો જ વસે છે, છિદ્ર તો મણિ કે મોતીમાં હોય છે. વળી ત્યાં કોઈ કોઇનું **દમન** કરતું નથી, દમન તો હાથી અને શત્રુઓનું જ થાય છે. ત્યાં કોઈ કોઈને **ગ્રહતું** નથી, ગ્રહણ તો માત્ર સૂર્ય ને ચંદ્રનું જ થાય છે અથવા વર-વહુ એકબીજાના કરનું ગ્રહણ કરે છે. આવું તે પાટણનગર ઇંદ્રપુરીથી પણ વિશેષ શોભી રહ્યું છે; કારણ કે અહીં વધારામાં કુમારપાળ નરેંદ્ર છે.

એ પાટણ નગરમાં બાવન હહા છે તે આ પ્રમાણે—

૧ હેમચંદ્રાચાર્ય, ૨ હેમવ્યાકરણ, ૩ હરિમતી લોકો, ૪ હેમબિંબ, ૫ હરિની મૂર્ત્તિઓ, ૬ હા હા (દાન દેવામાં), ૭ હૃદયમાં બુદ્ધિવાળા ઘણા જનો, ૮ હસનારા, ૯ હસાવનારા, ૧૦ હરિયાળીના કહેનારા, ૧૧ હઠીલાઓ, ૧૨ હાંકવા

ને પડે તેવા હાથીઓ, અને ૧૩ હયવરો (ઘોડાઓ), ૧૪ હાથે યુદ્ધ કરનારા, ૧૫ હથિયારોના ધારણ કરનારા, ૧૬ હીરા અનેક જાતિના, ૧૭ હેમાંશુક (એક જાતનાં વસ્ત્રો), ૧૮ હંસની શ્રેણિઓ, ૧૯ હીરના બનેલા પટોળાઓ, ૨૦ હાથે મોકળા (ઉદાર) નગરના લોકો, ૨૧ હરિ (સિંહ) જેવા નરવરો, ૨૨ હેમાચળની વસ્તુઓ, ૨૩ હાંસડીઓ (ડોકનું આભૂષણ), ૨૪ હેમંતઋતુના ભોગી લોકો, ૨૫ હોંશીલા માણસો, ૨૬ હરિવંશના લોકો, ૨૭ હરિયડ લોકો, ૨૮ હાલાઓ, ૨૯ હિંદુઓ, ૩૦ હડુકના વાનારાઓ, ૩૧ હાટો, ૩૨ હેસમી, ૩૩ હરિ (સિંહો), ૩૪ હલાહલ, ૩૫ હડીમાર. ૩૬ હીંડીઆં, ૩૭ હોલા, ૩૮ હોલી, ૩૯ હંસો, ૪૦ હરણો, (આ બધા પશુઓ એવા છે કે જેને કોઈ મારી શકતું નથી.) ૪૧ હરિ (વૃષભો), ૪૨ હંસ, ૪૩ હોલા વિગેરે જીવો વનમાં સુખે રહે છે, ૪૪ હરિણાક્ષી અને ૪૫ હરિલંકી સ્ત્રીઓ, ૪૬ હંસગામિની સ્ત્રીઓ, ૪૭ હસતા વદનવાળી, ૪૮ હસતા હૃદયંવાળી, અને ૪૯ હસ્તિની સ્ત્રીઓ, ૫૦ હંસ જેવા ઉજવળ હૃદયવાળી તથા ૫૧ એક ચિત્તે હાલનારી અને ૫૨ હાથી સરખી ગતિવાળી સ્ત્રીઓ.

આ પ્રમાણે (૫૨)હ ત્યાં છે (૫૨)વ ત્યાં નથી તે નીચે પ્રમાણે—

૧ વિકટ, ૨ વિટ, ૩ વાંકા લોકો, ૪ વ્યસનો (સાત) ૫ વક્ર ને ૬ વિરોધી મનુષ્યો, ૭ વિપરીત-ભાષાનાં બોલનારા, ૮ વૈર, ૯ વિઘ્ન અને ૧૦ વિરૂઇ વાત, ૧૧ વંચક કે ૧૨ વિશ્વાસઘાતી, ૧૩ વાટપાડા ને ૧૪ વધના કરનારા, ૧૫ વાસી ભોજન (કોઇ કરતું નથી), ૧૬ વરવાણી, ૧૭ વઢવાડીઆ લોકો (રાજાએ તેવાઓને બોલાવીને નગર બહાર કાઢ્યા છે),

૧૮ વિરૂઇ (ખરાબ) વિદ્યાવાળા (રાજાએ તેમને અવગણી નાખ્યા છે-દૂર કર્યા છે), ૧૯ વચન મૃષા (કોઈ બોલતું નથી), ૨૦ વાદકુવાદ (જ્યાં થતો નથી), ૨૧ વાસના ખરાબવાળા નર કે નારી (તે નગરમાં લાગતા જ નથી), ૨૨ વાત નિંદાની (જ્યાં થતી નથી), ૨૩ વિનષ્ટ બુદ્ધિવાળા, ૨૪ વનિતા શિયળથી ખસવાના વિચારવાળી (ત્યાં રહી શકતી નથી), ૨૫ વ્યભિચારી નરો (ત્યાં રહેતા જ નથી), ૨૬ વરડી વર્ણવાળા, ૨૭ વ્યંતર કે વ્યંતરી પરભવમાં થાય તેવા (ત્યાં રહેતા નથી), ૨૮ વાગુરી (જાળવાળા), ૨૯ વિષધર ને ૩૦ વીંછી જેવા મનુષ્યો, ૩૧ વારૂણી (મદિરા) પાનના કરનારા, ૩૨ વારૂ વાતના (સારી વાતના) ભાંગનારા, ૩૩ વૃક્ષને વાઢનારા (તેવાઓને પાટણમાંથી કાઢી મૂકેલા છે.), ૩૪ વાજી (અશ્વ) અવળી ચાલના ત્યાં નથી, ૩૫ વિષ રીસના વશે કોઈ ખાતું નથી, ૩૬ વળગણા કે ૩૭ વેષલ નરો ત્યાં રહેતા નથી, ૩૮ વડાના વચનને ખંડનારા પુરૂષોને ત્યાંથી દૂર કરેલા છે, ૩૯ વાંધ્યું બોલનારા કે ૪૦ વાર્યા ન રહે તેવા મનુષ્યોને કાઢી મૂકેલા છે, ૪૧ વરો ને ૪૨ વરાડ ત્યાં નથી, તેમજ ૪૩ વિધવા નારીઓ પણ પ્રાયે બહુ થોડી છે, ૪૪ વાણહીનું મૂલ જ થતું નથી, ૪૫ વા કવા (ખરાબ વા) વાતા નથી અને ૪૬ થી ૫૨ વ્યાધિ સાત એ નગરમાં પ્રાયે દેખાતા જ નથી. તે આ પ્રમાણે–વાળો, વેદના, વાત, વર્ણ, વિરાધ, વશીરૂપ અને વૃષ્ટ–એ રીતે (૫૨) વવા જે નગરમાંથી દૂર કરવામાં આવ્યા છે તેવી પાટણનગરી બહુ શોભાને ધારણ કરતી હતી.

કુમારપાળ રાજાએ પોતાના રાજ્યમાંથી (૫૪) લલા

દૂર કર્યા છે તે નીચે પ્રમાણેઃ—

૧ લંઠ, ૨ લબાડી, ૩ લજ્જાવિનાના, ૪ લંઠક, ૫ લંપટ, ૬ લંછનવાળા, ૭ લોલુપી, ૮ લુંટના ખાનારા, ૯ લક્ષણહીણ, ૧૦ લોભી, ૧૧ લતવાળા, ૧૨ લેણું નહીં આપનારા, ૧૩ રાજાનું વચન લોપનારા, ૧૪ લુણહરામી, ૧૫ લસણ કંદના ખાનારા, ૧૬ લઘુતા (હલકાઇ) પામેલા, ૧૭ લજાવ્યા ન લાજે એવા, ૧૮ લપોડશંખ, ૧૯ લાસરીઆ, ૨૦ લેણામાં જૂઠું બોલનારા, ૨૧ લાંબી જીભવાળા (બહુબોલા), ૨૨ લાપડા (બોલીને ફરી જનારા—તેને સભામાંથી જ કાઢી મૂક્યા હતા) ૨૩ લોચન મલિનવાળા, ૨૪ લુગડા મલિનવાળા, (તેને સભામાં દાખલ થવાનો જ હુકમ નહોતો), ૨૫ લત, ૨૬ લપડાક ને ૨૭ લાકડી એ ત્રણને તો મુશ્કેલી આવી પડી હતી, કેમકે તેની વપરાશ રહી નહોતી, ૨૮ (પારકા) લશ્કરની બીકવાળાને (સ્થાન જ નહોતું), ૨૯ લાલી, ૩૦ લાવાં, ૩૧ લીખ, ૩૨ લેશ્યા ખરાબવાળા, ૩૩ લોભી એવા લેણીચાતો (ઓછું દઇને વધારે લેનારા, તે તો ત્યાંથી ખસી જ ગયા હતા), ૩૪ લિંગ નહીં ઢાંકનારા (નાગા), ૩૫ લેણીચાતને ત્યાં જમનારા, ૩૬ લુખા પુરૂષો (સ્નેહવિનાના), ૩૭ (પારકું) લેવાનું જ ઇચ્છનારા, ૩૮ લુખસ, ૩૯ લાંઘણ કરનારા (બીજાને ત્યાં લાંઘનારા), ૪૦ લુંટનારા, ૪૧ લુખું જમનારા (આખા શહેરમાં નહોતા, સૌને સરસ ભોજન મળતું હતું.) ૪૨ લીધેલો બોલ નહીં મૂકનારા (દુરાગ્રહી) એવાને નગરબહાર કઢી મૂક્યા હતા, ૪૩ લાગતા શબ્દના બોલનારા (માર્મિક બોલનારા) ૪૪ લુંડી (દાસી) જેવા, ૪૫ લલાઈખોર, ૪૬ લખલખ કરનારા, ૪૭ લાંઠા, ૪૮ લેપડી,

૪૯ લક્કડફાડ (લાકડાને મોઢે બોલનારા), ૫૦ લેઉકળ (લેવામાં જ સમજનારા) ૫૧ લપસી પડનારા (ટેકવિનાના), ૫૨ લાલચુ, ૫૩ લઇને પાછું દેવામાં નહીં સમજનારા અને ૫૪ લાડવાણીઆ.

લાડવાણીઆઓને તેણે પોતાના દેશમાંથી કાઢ્યા હતા, તેનું કારણ પૂર્વે આવી ગયેલ છે. તે વખતે કરેલ વિચાર અત્યારે અમલમાં મૂકયો હતો. કઠીણ ને કઠોર માણસોને કાઢી મૂકયા હતા, તે ચોરની પાળમાં જઇને રહ્યા હતા. પછી કુમારપાળે તેને સતાવ્યા નહોતા, કારણ કે સત્પુરૂષો ડંસીલા હોતા નથી તેમ જ તાકીને જ ઘાના કરનારા હોય છે. તે સાથે ઘા કરવાના સ્થાનને જોનારા હોય છે. જુઓ ! બાહુ-બળે ઘા કર્યો ખરો પણ ભાઇને માર્યો નહીં, ઘા પાછો વાળી લીધો. પોતાના કુળ સામું જોઇને તે જ હાથે પોતાના મસ્તકના કેશનું લુંચન કર્યું. પૂર્વે ઉદાયી રાજા થઇ ગયા છે, તેણે બળવાન એવા ચંડપ્રદ્યોતન રાજાને પકડ્યો, બાંધ્યો, બંદીવાન કર્યો પણ છેવટ માર્યો નહીં–છોડી દીધો. અષ્ટાપદ ઉપર જ્યારે રાવણે આખા પર્વતને ઉપાડીને ફેંકી દેવા જોર કર્યું ત્યારે વાલીમુનિએ તેને ચાંપ્યો, લોહી વમતો કર્યો પણ મારી નાખ્યો નહીં; તેમ ઉત્તમ હૃદયવાળા નરપતિ કુમારપાળ હૃદયમાં વિચાર કરીને કામ કરતા હતા. ફણિધર કોપે તો તેની પાસે ઉંદર કે કોલનું શું ગજું ? પણ તે તેના પર ફેણનો પ્રહાર કરતો નથી. કુઠાર કોપે તો તેની પાસે કેળના ઝાડનો શો આશરો ? પણ તે તેની ઉપર વપરાતો નથી. જે કમળ સામાન્ય પ્રહાર પણ ન ખમી શકે તેની ઉપર સુંઢનો પ્રહાર શું કરવો ? અને નાના ફોફળ ઉપર ઘણનો માર શું દેવો ? સરોવરના

પાંણી રેલે ત્યારે કીડા–કીડીના કુળ તો રેલામાં તણાઇ જાય. છાગનો સમૂહ પંચાનન (સિંહ)ની ફાળને જોઈ ન શકે તો ખમી તો શેનો જ શકે? પરાળનો પુળો દાવાનળની ઝાળ સહન કરી ન શકે. કણની જાતિમાં ગુઆર કઠીન કહેવાય છે પણ ઘંટીને તે શા હિસાબમાં છે? તેને દળી નાખતાં વાર લાગતી નથી. નબળાની ઉપર સબળો પુરૂષ ઘા કરે તો તે મૂર્ખ જ ગણાય. માટીના કુંભ ઉપર વજ્રનો પ્રહાર ન હોય. આ પ્રમાણે તમામ પ્રકારનો વિચાર કરીને કુમારપાળે બીજા નાદાનોને રાજ્યની હદપાર કર્યા પછી લાડવાણીઆના સ્ત્રી–પુરૂષોને બોલાવીને પોતાના દેશમાંથી ચાલ્યા જવાનું કહ્યું, પણ કોઇ જાતનો દંડ કે બીજી શિક્ષા કરી નહીં.

કુમારપાળ રાજાએ દુર્જનોને દુઃખીઆ કર્યા, સજ્જનોને સુખી બનાવ્યા અને નિષ્કંટક રાજ્ય પાળવા લાગ્યા. એવી રીતે જેની આણ કોઇ ખંડી ન શકે એવું નિર્મળ રાજ્ય પાળતા હતા તેવામાં એક ગંધર્વ જ્યાં મહારાજા બેઠા હતા ત્યાં આવ્યો. તેણે રાગ આલાપવો શરૂ કર્યો. પ્રથમ ખરેખરો મેઘ-મલ્હાર આલાપ્યો કે તરત જ ચારે દિશામાં વીજળી ચમકવા લાગી અને પુષ્કળ વરસાદ વરસ્યો. એ હકીકત સાંભળીને હેમચંદ્રાચાર્ય ત્યાં પધાર્યા અને તેમણે સપ્તમ સ્વરની આલાપના કરી કે જેથી સુકું કાષ્ટ ત્યાં હતું તે ફળ્યું–વિકસ્વર થયું.

પછી આચાર્યશ્રીએ રાજાની પાસે સ્વરના અનેક ભેદો કહ્યા. તેને ઉપજવાના સ્થાનો કહ્યા. કંઠ, ઉદર, રસના, તાળુ, મસ્તક ને નાક–આ છ સ્થાનકથી ષડ્જસ્વરની ઉત્પત્તિ છે ઋષભ રાગ હૃદયથી ઉપજે છે, ગાંધાર રાગ નાકથી ઉપજે છે, મધ્યમ રાગ નાભિથી ઉપજે છે, પંચમ રાગ કંઠ, હૃદય વિગેરે ત્રણ

સ્થાનથી ઉપજે છે, સિંધુઓ નિલાડમાંથી ઉપજે છે ને નિષાદ અધેથી નીકળે છે

મોર પડ્જસ્વર બોલે છે, કુકડો ઋષભસ્વર બોલે છે, રાજહંસ ગંધારસ્વર બોલે છે, ગવાલિકા (ચાતક) મધ્યમસ્વર બોલે છે, કોકિલા પંચમસ્વર બોલે છે, સારસ ધૈવત અથવા સૈંધવસ્વર બોલે છે અને પોપટ નિષાદસ્વર બોલે છે. વાજીત્રોમાં માર્દલ પડ્જ સ્વરે બોલે છે, ગોમુહી ઋષભનાદે બોલે છે, શંખ ગાંધારનાદે બોલે છે, ઝાલર મધ્યમનાદે બોલે છે, ગોહીય વાજીત્ર પંચમનાદે બોલે છે અને મહાભેરી નિષાદનાદે બોલે છે. આ પ્રમાણે સાત જાતના વાજીત્રથી સાત નાદ બોલાય છે-નીકળે છે. (સાતમું વાજીત્ર કહ્યું નથી.)

નાદથી નરનારી મોહ પામે છે તેમજ પશુપંખી પણ તેમાં લીન થાય છે. નાદથી દેવો ગયા કાળને જાણતા નથી. સુખી મનુષ્યોને નાદ વિનોદ માટે થાય છે અને દુઃખીના દુઃખ તેથી દૂર જાય છે. તે સર્વ પ્રાણીના મનને હરનાર છે અને કંદર્પનો દૂત કહેવાય છે. એનાથી નવા નવા રસ ઉત્પન્ન થાય છે. તે સંબંધી રાજવલ્લભમાં કહેલું છે કે-નાદ પાંચમો વેદ કહેવાય છે. તે પંથીને વિશ્રામ આપે છે. નાદ સાંભળીને બાળકો પણ રીઝે છે. સરોવર કિનારે રહેલા હંસો મોહ પામે છે. ઘાસ ચરનારા મૃગો પણ સ્થિર થઇ જાય છે. નાદના રસને પીતાં તે મૃત્યુને જાણતા નથી. સર્પ નાદના રસથી કરંડીયામાં સપડાય છે. આ પ્રમાણે નાદ અપ્રતિમ શક્તિ ધરાવે છે.

આ પ્રમાણેની હેમચંદ્રાચાર્યપાસેથી સ્વરશાસ્ત્રસંબંધી હકીકત સાંભળીને રાજા બહુ જ પ્રસન્ન થયા હેમચંદ્રાચાર્યે એ પ્રમાણે એ રાજાની પાસે અનેક શાસ્ત્રો સંભળાવ્યા અને તેને પ્રસન્ન કર્યો.

એકદા કુમારપાળ સભા ભરીને બેઠેલ હતા તેવામાં એક પુરૂષ આવ્યો. તે રાજેંદ્રને નમસ્કાર કરી યોગ્ય સ્થાનકે બેસીને કહેવા લાગ્યો કે-' હે સ્વામી ! દેવકુળપાટણમાં સોમેશ્વરનું દેરાસર છે તે બહુ જ જીર્ણ થઈ ગયેલ છે. તરતમાં સમરાવવાની જરૂર છે. તે જો આપ ધ્યાન ઉપર લ્યો તો જ બને તેમ છે; માટે તે સમરાવીને પુણ્યબંધ કરો ને તમારૂં નામ અમર કરો.' એ પ્રમાણે સાંભળીને રાજાએ તે જ વખત પ્રતિજ્ઞા કરી કે-'એ દેરૂં સમરાઈને તૈયાર થયાના ખબર આવે ત્યાં સુધી માંસ ખાવું નહીં.' રાજાના હુકમથી ત્યાં તરત જ કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું અને તે થોડી મુદ્દતમાં તૈયાર થઇ ગયાના ખબર પણ આવ્યા. એટલે કુમારપાળે માંસ ખાવા માંડયું. આ હકીકત જાણીને હેમચંદ્રાચાર્યે કુમારપાળપાસે આવીને કહ્યું કે-" આપ સોમેશ્વરની યાત્રા કરો, તે દેરાસર જુઓ, ત્યારપછી માંસ ખાવા ન ખાવાનો વિચાર કરજો." કુમારપાળે તે વાત કબૂલ કરી અને ત્યાં જવાની તૈયારી કરતાં હેમસૂરિને સાથે પધારવા વિનંતિ કરી કહ્યું કે-' આપ બેસવા માટે સુખાસન વિગેરે જે જોઇએ તે સ્વીકારો.' હેમસૂરિએ કહ્યું કે-' અમારો આચાર વાહનમાં બેસવાનો નથી. અમે પગે ચાલતા જ વિહાર કરીએ છીએ. આપ સોમેશ્વર પધારો, અમે ગીરનાર તીર્થે જઇને શત્રુંજય જશું અને ત્યાંથી સોમેશ્વર આવશું."

કુમારપાળે એ વાત સ્વીકારી અને તેમણે સોમેશ્વર તરફ પ્રયાણ કર્યું. અનુક્રમે રાજા ને સૂરિ બંને સોમેશ્વરમાં એકઠા થયા. તે વખતે દ્વેષી વિપ્રોએ કુમારપાળને કહ્યું કે- 'હે રાજન્ ! આ હેમસૂરિ સોમેશ્વરદેવને નમસ્કાર કરતા નથી.'

તે સાંભળી કુમારપાળે હેમસૂરિને કહ્યું કે-' હે મહારાજ ! તમે આ મોટા દેવને દેવપણે માનતા નથી કે જેથી તેમને નમસ્કાર કરતા નથી ?' હેમસૂરિ બોલ્યા કે-' હે રાજન્ ! હરી, હર, બ્રહ્મા કે જિન જે સેવ્યા મોક્ષ આપે તે ખરા દેવ અને તેને હું નમું છું.' તે સાંભળીને કુમારપાળ ખુશી થયા. પછી બોલ્યા કે-' હેમસૂરિ જેવા ગુરૂ અને ઇશ્વર સરખા દેવ-તે બંનેમાં જુદાપણું બહુ જાતનું છે. એક પોતાના શરીરને જળથી ધુએ છે અને એક શરીરે મેલા રહે છે. એક વસ્ત્રથી શરીરને ઢાંકે છે અને એક નગ્ન રહે છે. એક શરીરને શોભાવે છે અને એકના શરીર ઉપર બહુ છાર હોય છે તો હે હેમસૂરિ ! કહો, આમાં ખરૂં તત્ત્વ-ખરો ધર્મ શું છે?'

હેમસૂરિએ કહ્યું કે-" હે રાજન્ ! એ ઇશ્વર જ તમને ખરો ધર્મ કહેશે. તે ધર્મને તમે સ્વીકારજો એટલે તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે." પછી કુમારપાળ ને હેમચંદ્રાચાર્ય સોમેશ્વર પાસે ગયા. કુમારપાળે સોમેશ્વરને પ્રણામ કરીને પૂછયું કે-" હે ઈશ ! ખરો ધર્મ શું છે તે કહો. " તે વખતે લિંગ ફાટયું અને તેમાંથી સાક્ષાત્ શંકર પ્રગટ થઇને બોલ્યા-"હે કુમારનરેંદ્ર ! આ હેમસૂરિ જે ધર્મ કહે તે તમે આદરો. એ સાચેસાચા યોગી છે. એનું શીલ ઉત્તમ છે. એ ગુરૂના વચનને અનુસરવાથી આ ભવમાં ને પરભવમાં તમને સુખસંપત્તિની પ્રાપ્તિ થશે. " આ પ્રમાણે કહીને પાછા તે લિંગમાં સમાઇ ગયા ને લિંગ મળી ગયું.

આ પ્રમાણેના શંકરના વાકયો સાંભળી કુમારપાળ બહુ જ હર્ષિત થયા. પછી હેમચંદ્રાચાર્યે તેને જૈન ધર્મ સમજાવ્યો, દેવગુરૂની ઓળખાણ પાડી અને હિંસા વિગેરે પાંચે આશ્રવો

તજવાનો ઉપદેશ આપ્યો. કુમારપાળ તે સાંભળીને ધર્મના સન્મુખ થયા. તેને વ્યવહારથી સમકિતની પ્રાપ્તિ થઇ અને તેમણે ગુરૂમહારાજ પાસે બે મુખ્ય નિયમ લીધા—" એક તો આ શરીરે પરદારાગમન હું કદિ નહીં કરૂં અને આ શરીર છે ત્યાં સુધી માંસભક્ષણ કદાપિ નહીં કરૂં."

ત્યારપછી હેમચંદ્રાચાર્યની સાથે કુમારપાળ પાટણ આવ્યા. ત્યાં આવી રાજાએ છએ દર્શનના મુખ્ય પુરૂષોને તેડાવ્યા અને તેમને દેવનું સ્વરૂપ પૂછ્યું. તેમાંથી એક કહે કે—' દેવ નારાયણ જ છે, તેને પૂજો.' બીજો કહે—' ખરા દેવ બ્રહ્મા છે, તેની જ પૂજા કરો.' ત્રીજો કહે—' દેવ ઈશ્વર (શંકર) છે, તેને નમસ્કાર કરો.' પછી કુમારપાળે હેમસૂરિને પૂછ્યું કે—" તમે કહો, સાચા દેવ કોણ અને તે કેવા હોય ? તેની મૂર્ત્તિ કેવી હોય ? કે જેને નમસ્કાર કરતા પાપ નાશ પામે."

હેમસૂરિ કહે છે કે—" હે રાજન્ ! જેનામાં હું કહું છું તે અઢાર દોષ ન હોય અર્થાત્ દોષમાત્ર ન હોય તેને દેવ માનવા. તે ૧૮ આ પ્રમાણે—અજ્ઞાન, ક્રોધ, માન, માયા, મદ, લોભ, શોક, પ્રેમ, રતિ, અરતિ, નિદ્રા, હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, હાસ્ય, કામક્રીડા, ભય અને મત્સર—આ ૧૮ દોષ જેનામાં ન હોય તેને ખરા દેવ સમજવા. ગુરૂ જે નિર્ગ્રંથ હોય—કંચન કામિનીથી ન્યારા હોય તેને ગુરૂ સમજવા અને સર્વજ્ઞનો કહેલ જેમાં જીવદયાની મુખ્યતા હોય તેવા ધર્મને ધર્મ સમજવો." આ પ્રમાણે ગુરૂમહારાજે કહ્યા છતાં વિપ્રોની પ્રેરણાથી તેનું મન સ્થિર થયું નહીં—ડામાડોળ રહ્યા કર્યું. હવે હેમસૂરિ તેને કેવી રીતે ધર્મમાં સ્થિર કરે છે તે જુઓ.

કુમારપાળનું ચિત્ત બ્રાહ્મણોની પ્રેરણાથી જૈનધર્મમાં સ્થિર થતું નહોતું. વિપ્રો તેને પોતાનો પરાપૂર્વનો ધર્મ છોડી દેવાથી હીણપ લાગવાનું સમજાવતા હતા. પછી હેમચંદ્રાચાર્યે તેમને એક દૃષ્ટાંત આપ્યું કે—" હે રાજન્ ! ચાર મિત્રો કમાવાને—દ્રવ્ય મેળવવાને નિમિત્તે પરદેશ ચાલ્યા. આગળ જતાં તેમના જોવામાં લોઢાની ખાણ આવી, એટલે તેમણે ઉપડી શક્યું તેટલું લોઢું બાંધી લીધું. આગળ ચાલતાં રૂપાની ખાણ દીઠી, એટલે ત્યાં લોઢું તજી દઇ રૂપું લીધું. આગળ ચાલતાં સોનાની ખાણ દીઠી એટલે ત્યાં રૂપું તજી દઇ સોનું લીધું. આગળ ચાલતાં રત્નોની ખાણ દીઠી એટલે સોનું તજી દઇ રત્નો લઈ લીધાં. ત્રણ મિત્રોએ તો તે પ્રમાણે કર્યું, પણ એક દુરાગ્રહી મિત્રે પ્રથમ લીધેલું લોઢું બીજા મિત્રોએ આગ્રહ કર્યા છતાં તજ્યું નહીં છેવટે તો તેમણે બહુ વિનયથી કહ્યું કે—' હે ભાઇ ! લોઢું તજી દઇને આ રત્નો લઈ લે. ' પેલો બોલ્યો કે—' તમે મૂર્ખ છો એટલે વારંવાર તજી દ્યો છો. સજ્જનો એક વાર લીધેલું શું છોડી દેતા હશે ? માટે હું નહીં છોડું. ' બહુ સમજાવતાં પણ તે ન સમજ્યો. અનુક્રમે ચારે મિત્રો સ્વસ્થાને આવ્યા. તેમાં ત્રણ રત્નો વેચી પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવીને સુખી થયા, ચોથો દરિદ્રી રહ્યો અને દુઃખ પામ્યો તેમ હે રાજન્ ! ખરી વાત સમજવામાં આવે ત્યારે પૂર્વની વાત છોડી દેવી એ જ સુજ્ઞોનું લક્ષણ છે. પ્રથમની ખોટી વાત પકડાયેલી હોય તો તે પણ ન છોડવી એ તો કદાગ્રહી—મિથ્યાત્વી—બહોળ સંસારીનું લક્ષણ છે માટે હે રાજન્ ! તમે તમારો પ્રથમનો મિથ્યાધર્મ છોડી જૈનધર્મ અંગીકાર કરો."

કુમારપાળ આ દૃષ્ટાંતથી પ્રતિબોધ પામ્યા તેણે મિથ્યા-

ધર્મ છોડી જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો. હેમચંદ્રાચાર્યને નમસ્કાર કર્યો. પછી તેમણે કનકમય શાંતિનાથજીના બિંબ નવા કરાવીને પોતાના ઘરદેરાસરમાં મૂળનાયક તરીકે પધરાવ્યા. આ હકીકત જાણીને બ્રાહ્મણો બહુ જ કોપાયમાન થયા. તેમણે દેવબોધિ નામના તેમના આચાર્યને ત્યાં તેડાવ્યા. તે બહુ ઠાઠમાઠ સાથે આવ્યા. તેમની સાથે ઘણા છાત્રો હતા. તેઓ તેની બિરૂદાવળી બોલતા હતા. તે આચાર્ય કમળની નાળના દંડવાળી કેળના પાંદડાની પાલખીમાં બેઠા હતા. બે આઠ વર્ષના છોકરાઓએ તે પાલખી ઉપાડી હતી. તે જોઇને કેટલાક છાત્રો કહે છે કે–"આ ઇંદ્ર છે, ગોવિંદ છે, વિદ્યાધર છે, રવિ છે, ચંદ્રમા છે, એણે પવનને સાધ્ય કરેલો છે, ગારૂડીમંત્ર સિદ્ધ કર્યો છે, પિંગળ, જ્યોતિષ, વ્યાકરણ વિગેરેમાં પ્રવીણ છે, એણે સુવર્ણસિદ્ધિ મેળવી છે, સિદ્ધસારસ્વત છે, અનેક નરપતિઓ અને વ્યંતર દેવો એને નમે છે, સુરનરના નાયકો પણ એના પગમાં પડે છે." આવી રીતે બિરૂદાવળી બોલવાથી તે દેવબોધિ અભિમાને ચડેલો છે. પાંચશે પોઠીઆ તો પુસ્તકોના ભરેલા સાથે છે. વિદ્યાથી પેટ ફાટી ન જાય માટે પેટે પાટો બાંધ્યો છે. એક હાથમાં કોદાળી રાખી છે અને બીજા હાથમાં નીસરણી રાખી છે તે વાદી પાતાળમાં કે આકાશમાં જાય તો પણ તેને ખેંચી લાવવાનું સૂચવે છે. આવી રીતે આખા ગામમાં ફર્યો. તેણે પોતાની પાસે પાણીનો કુંભ ને ખડનો પુળો રાખેલો હતો તે વાદીઓને એમ કહેવા માટે કે–"તમે પાણી પીઓ ને ઘાસ ખાઓ, વગડામાં ફરતા ફરો; નહીં તો મારી સામે આવીને વાદ કરો."

આવી સ્થિતિમાં તે બધે ફરીને લોકોમાં પોતાને પ્રસિદ્ધ કરીને રાજસભામાં આવ્યો. કુમારપાળ રાજાએ તેનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો. તે યોગ્ય આસનઉપર બેસીને બોલ્યો કે-'હે રાજન્! તારા રાજ્યમાં ઘણા પંડિતો અને વાદીઓ છે તે સર્વને બોલાવો. તેઓ મારી સાથે વાદ કરતાં જીતે તો તેને હું આ પાંચશે પોઠીઆ આપી દઉં ને તે હારે તો મને નમસ્કાર કરે.' કુમારપાળે આ હકીકતના ખબર હેમચંદ્રાચાર્યને આપ્યા અને રાજસભામાં પધારવા વિનંતિ કરી. હેમચંદ્રાચાર્ય તરત જ સભામાં પધાર્યા અને યોગ્ય આસને બેઠા. પછી તેમણે કુમારપાળને પૂછ્યું કે-'આ પંડિતનું નામ શું છે? અને તેનું જાણપણું કયા કયા શાસ્ત્રમાં છે? તે કહો.' એટલે કુમારપાળે કહ્યું કે-"હે મહારાજ! તે તો કહું છું, પણ એની સાથે તો બીજા ઘણા પંડિતો છે ને તમે તો એકલા છો માટે ગમે તેવા મોટાએ પણ ઘણાની સાથે વાદ ન કરવો તે ઉપર દૃષ્ટાંત કહું છું તે સાંભળો.

એક વાર એક ટીટોડીએ સમુદ્ર કિનારે ઇંડાં મૂક્યા. તે સમુદ્ર તાણી ગયો. ટીટોડીએ પોતાના ઇંડા માગ્યા પણ તેણે અભિમાનથી ન આપ્યા. એટલે પછી ટીટોડીએ પોતાની જાતિનાં બધા પંખીઓને એકઠા કર્યા. બધી જાતના પંખીઓ આવ્યા અને તેમણે પોતાની ચાંચોવડે સમુદ્રને ઉલેચવા માંડ્યો. પછી ગરૂડ આવ્યો કે જેની ૮૨ જોજનની બે પાંખો હતી. તેણે તો મોટા મોટા પર્વતો ઉપાડીને સમુદ્રમાં નાખવા માંડ્યા એટલે સમુદ્ર અકળાણો. તેણે વિપ્રનું રૂપ કર્યું અને ગરૂડપાસે આવીને કહ્યું કે-'આમ શામાટે કરો છો?' તેણે કહ્યું કે-'આ સમુદ્ર અમારી ટીટોડીનાં ઇંડા લઈ ગયો છે

તે પાછા આપે, નહીં તો અમે સમુદ્રને પૂરી દેશું.' વિપ્રે ઇંડા પાછા લાવી આપવાનું કબૂલ કર્યું, એટલે ગરૂડે પોતાનો પ્રયત્ન બંધ કર્યો. ઇંડા પાછા આવવાથી ટીટોડી પણ રાજી થઇ; માટે હે ગુરૂમહારાજ! નબળા પણ ઘણા હોય તો સબળાને હરાવે છે માટે વિચાર કરો."

સમુદ્રને તે વખતે એક પુરૂષે કહ્યું હતું કેઃ—

પુરૂષ સોય પચારીઓ, સાયર તું ધનવંત;
પંખી આગળ હારતાં, લજ્જા હુઇ અત્યંત. ૧

તે વખતે સાયર કહે છે કેઃ—

ન પંખીડે સાયર ભણે, હું ગાહો ગરૂએણ;
ધનહીણા પંખી આગળે, કીણે ન ગંજ્યા તેણ. ૨
ધનહીણા એ પંખીઓ, પણ બહુળો પરિવાર;
હું સાયર એકલો વળી, નવિ છતું નિરધાર. ૩
એહ વચન સાયરતણો, ભાખે કુમરનરીંદ;
એ સંન્યાસી બહુ મળ્યા, તુમ એક હેમસૂરીંદ. ૪

આ પ્રમાણે સાંભળીને હેમસૂરિ બોલ્યા કેઃ—

હેમ કહે સાચું કહો, બહુશું હારે એક;
પણ હું નહિ નૃપ એકલો, મુજ પરિવાર અનેક. ૫
અરિહંત સિદ્ધ મુનિ કેવળી, ગણધર સંઘ સુજાણ;
તે પરિવાર સહુ મુજતણો, જેહની જગ વહે આણ. ૬
તું પણ ધર્મ રાજા ય છે, તત્ત્વતણો તું જાણ;
સાચ પખે તું નરપતિ, તુઝથી વચન પ્રમાણ. ૭

આ પ્રમાણે કહીને હેમસૂરિએ કહ્યું કે–' તમારૂં વચન પ્રમાણભૂત છે, માટે તમે વાદ કરવાની આજ્ઞા આપો.' એટલે

રાજાએ કહ્યું કે–'ભલે વાદ શરૂ કરો.' પછી સામસામા બંને પક્ષ તરફથી કવિત, કાવ્ય, છંદ, ગાથા, ગીત, શ્લોક, સુભાષિત, સમસ્યા અનેક બોલાણા, પણ કોઇ કોઈથી પાછું હઠયું નહીં. પછી પિંગળ, વ્યાકરણ, જ્યોતિષ વિગેરે શાસ્ત્રોના સંવાદો ચાલ્યા પણ તેમાં કોઇ પાછું હઠયું નહીં. પછી વેદની શ્રુતિઓ બોલવામાં આવી તેમાં પણ હાર–જીતનું પરિણામ આવ્યું નહીં. પછી તર્કશાસ્ત્રસંબંધી વિવાદ ચાલ્યો, પણ કોઇ થાકયું નહીં. પંડિતો સાક્ષાત્ સરસ્વતીની જેમ બોલવા લાગ્યા. એક બાજુ સંન્યાસી ને એક બાજુ યતિનો વચનવાદ બહુ ચાલ્યો; પણ તેમાં પરિણામ ન આવવાથી કુમારપાળે બંનેને વાર્યા ને કહ્યું કે–'હવે વચનવિવાદ તજી દ્યો ને સમસ્યાઓ પૂછો તેમાં જે જવાબ નહીં દઈ શકે તે હારેલ ગણાશે.'

કુમારપાળ રાજાના કહેવાથી દેવબોધિ પંડિતે પ્રથમ શરૂઆત કરી કે:–'પૃથ્વીનું મંડણ પુરૂષ છે, પુરૂષનું મંડણ લક્ષ્મી છે અને જેથી સર્વદા હર્ષ ઉપજે તે જ વચન છે.' પ્રત્યુત્તરમાં હેમસૂરીશ્વરે કહ્યું કે:—

કવિત છપ્પો.

કીસ્યો હર્ષ નર ઉર, જોહુ આતમ નહિ રંજયો ?
કીસ્યો કાયાનો કષ્ટ, ક્રોધ તન ત્રિવિધ ન ભંજયો ?
કીસ્યો પૃથ્વી પુરૂષ, કુમતિ મતિ અને અજ્ઞાની ?
કીસ્યો નરમંડણ દ્રવ્ય, કૃપણ ગુણ નહિ નર દાની ?
નહિ કાયકષ્ટ નરમંડણ, કૃપી ઘરે સ્યો એહ ધન ?
હેમ કહે સ્યો વચનસાર, જોહુ ન રંજયો આપ મન ?

એટલે કે–" જે હર્ષવડે આત્મા રંજિત થયો નહિ તે હર્ષ શું કામનો ? જે કાયકષ્ટ કરતાં છતાં ક્રોધરૂપી અગ્નિ

શાંત થયો નહિ તે કાયકષ્ટ કર્યું શું કામનું? પૃથ્વીના ભૂષણરૂપે કુમતિ, મિથ્યાત્વી અને અજ્ઞાની પુરૂષો હોય તો તે શું કામના? જે લક્ષ્મી પરોપકારાર્થે કે સુપાત્રે તો વપરાણી જ નહિ તે કંજુસના હાથમાં ગયેલી લક્ષ્મી પણ શું કામની? ટુંકામાં એવાં કાયાના કષ્ટો, એવા પૃથ્વીપર પુરૂષો અને એવા કૃપણ ઘરે રહેલા પૈસા શું કામના છે? તેમ જ એવાં વચનો પણ શું કામના છે કે જેથી આત્મા તો કિંચિત પણ રંજિત થઇ શકયો જ નહિ." ત્યારે દેવબોધિ પંડિતે કહ્યું કેઃ—

દોહરા.

ઘર પુત્રે રણુ બાંધવે, કરનું મંડણુ દાન;
દેવબોધિ પંડિત ભણે, સુકૃત સાર સમાન.

અર્થાત્—" ગૃહની શોભા પુત્રથી છે. રણમેદાન-લડાઇની શોભા બંધવથી છે, હસ્તની શોભા દાનથી છે અને એ જ સુકૃત વસ્તુઓ છે." જવાબમાં હેમસૂરીશ્વરે કહ્યું કેઃ—

કવિત.

કિસ્યો તે નર સ્નાન, હૈયે જો મેલ ન છંડે?
કિસ્યો તે પુત્ર કુપુત્ર, કીર્ત્તિ જે કુળની ખંડે?
કિસ્યો રણમાંહે ભ્રાત, જો હોયે ઢીલો ગાત્ર?
કિસ્યો નર મંડણ દાન, પોષે જેહુ કુપાત્ર?
ન ન સ્નાન ન ન બંધવ, પુત્ર કુપુત્ર ન ઘર ભલો;
કરી કુપાત્રહ દાનથી, દુર્ગતિ ઝેલે એકલો.

સારાંશ કેઃ—" અંતરનો-મનનો મેલ મટ્યો નહિ તો પછી સ્નાન કરવાથી શું? કુળમાં કલંક લગાડે-કીર્ત્તિને લાંછન બેસાડે તેવા કુપુત્રથી શું? રણમેદાનમાં ભાઈ પડખે ઉભો હોય પણ તે નામર્દ-ઢીલો હોય તો શું? તેમ જ

કુપાત્રને પોષણ આપે તેવા દાનથી પણ શું ? હેમસૂરિ કહે છે કે તેવું સ્નાન-તેવો બાંધવ-તેવો કુપુત્ર અને તેવું કુપાત્રે દાન શું કામના છે કે જે કુપાત્રદાનથી દુર્ગતિના ભાજન થવું પડે."

ત્યારપછી દેવબોધિ પંડિતે "કંદર્પ" ઉપર તેમ જ "ધન છાંડવું" તે ઉપર ગહન સમસ્યાઓ કવિતમાં કહી જેની સામે હેમસૂરિ મહારાજે "મન વશ કરવું" "પરસ્ત્રી છાંડવી" એ વિષયની અતિ કઠીણ સમસ્યાઓ સંભળાવી ત્યારે દેવ-બોધિ પંડિતે ફરી દોહરો કહ્યો કેઃ—

દોહરો.

રૂપ શાસ્ત્ર સાહસિકપણું, એ ત્રણે રત્ન અપાર;
દેવબોધિ એણીપરે ભણે, ચોથો મંત્રી સાર.

અર્થાત્-રૂપ, શાસ્ત્ર, સાહસિકપણું અને મંત્રી એ ચાર વાના સારભૂત છે, જેના જવાબમાં હેમસૂરિ મહારાજે કહ્યું કેઃ—

કવિત છપ્પો.

કિસ્યો નર મંત્રી સાર, કારણે કામ ન આવ્યો ?
કિસ્યો રૂપ ગુણહીન, વદે કુવચન બોલાવ્યો ?
કિસ્યો તે શાસ્ત્રવખાણ, ચઢયું જે મૂરખ હાથે ?
કિસ્યો તે સાહસિક નર, ચોર દે ખાતર રાતે ?
ન ન રૂપ શાસ્ત્ર ન ન સાહસિક, મેરા મનમેં નવ લહ્યો;
હેમ કહે સ્યો મંત્રી જે, પડચે કામ અલગો રહ્યો ?

અર્થાત-તેવો મંત્રી શું કામનો કે જે અવસરે કામમાં ન આવે ? તેવું રૂપ પણ શું કામનું કે જે ગુણ વગરનું હોય તેમ વચન પણ ખરાબ જ વદતો હોય ? તે શાસ્ત્ર પણ શું કામનું કે જે મૂર્ખને હાથ જઇ ચઢયું હોય ? અને તે સાહસિક નર પણ શું કામનો કે જે ચોર ખાતર દઇને

ચાલ્યા જાય તો પણ કાંઈ કરે નહિ ? (અથવા તે સાહસિક નર શું કામનો કે જે પારકે ઘરે જઈને રાત્રે ખાતર પાડે ?) હેમસૂરિ મહારાજ કહે છે કે તે રૂપ, તે શાસ્ત્ર, તે સાહસિકપણું અને તે મંત્રી શા કામના છે ?

વળી વચ્ચે વચ્ચે કાવ્ય-વિનોદ પૂછાતાં, પછી "હરિયાળી" શરૂ થઈ, જેમાં દેવબોધિ પંડિતે "હરિયાળી" કહી કે:-

એક નર નારી નિત નિપાયે, રંક રાય ઘરે જાય;
તે નારીનો ફરસ કર્યા વિણુ, ભોગીને ન સુહાય.
જળ-થળની ઉપની તે જાણો, જગવિખ્યાતા નારી;
એહની વાત ન કોઇ સમજે, ત્યાગી કે સંસારી.
સગા સગામાં જે નર વઢતાં, જસ એકઠાં નવિ બાઝે;
તે નર તસ મંદિર આવીને, તેહનો ઝઘડો ભાંજે.
ઇંદ્રી એક અછે જસ પોતે, પીડા કરે જીવ જંતો;
સકળ સભા નર સુણજો સહુએ, પાપી તેહનો કંતો.
દેવબોધિ કહે સહુ નર સુણજો, નારી વિણુ નવિ ચાલે;
મુનિવરે તે મારી કાઢી, ગૃહી મંદિર જઇ મ્હાલે.

આ હરિયાળીનો જવાબ હેમસૂરિ મહારાજે પણ કવિતમાં જ આપ્યો જે નીચે મુજબ:-

આદિ અક્ષર વિણુ કંચનપરખી,[1]
મધ્યક્ષર વિણુ ભુઆ કરી રાખી;[2]
અંત્યક્ષર વિણુ રાખે સૂર,[3]
તે અબલા મુનિવરથી દૂર. અર્થ-"કાંકસી"

આવી હરિયાળીઓ "વરઘોડો" "કોટ" "મંચક"

---

૧ કસોટી, ૨ કાંસી-વગાડવાની, ૩ કાંક.

"પાવડી" અને "લેખણુ" વિગેરે અર્થસૂચક દેવબોધિ પંડિતે પૂછી અને હેમસૂરીશ્વરે કવિતમાં જ તેના પ્રત્યુત્તર આપ્યા. ફરી દેવબોધિ પંડિતે પૂછ્યું કેઃ—

કવિત.

કુણ સુખીઓ કુણ દુઃખીઓ દીન, કુણ ઉત્તમ કુણ જાતિહીણ ?
દેવબોધિ કહે જો તમે લહો, પૂછ્યાનો પડ ઉત્તર કહો.

હેમસૂરીશ્વરે કહ્યું કેઃ— કવિત.

સુખીઓ તે જે સમતાવંત, દુઃખીઓ તે જે દેણું કરંત,
ઉત્તમ તે જે સાચું ગમે, હીણ જાતિ જે પરને દમે;
પૂછ્યાનો પડઉત્તર કહ્યો, હેમ વચન સાચું સદ્દહો.

આ પ્રમાણે વિવિધ રીતે વાદવિવાદ કરતાં દેવબોધિ પંડિતના સર્વ પ્રત્યુત્તરો હેમસૂરીશ્વરે સચોટ આપવાથી તે એકદમ ઝંખવાણો પડી ગયો ત્યારે કુમારપાળ રાજા બોલ્યા કે–" હવે કાંઇક બીજી વિદ્યાથી વાદવિવાદ કરી બતાવો." ત્યારે દેવબોધિ બોલ્યો કે–" હું ગારૂડી વિદ્યાથી અદ્ભૂત રમત શરૂ કરૂં છું, અને જો હારૂં તો આ મ્હારા સર્વ પુસ્તકના ભરેલા પોઠીયા મૂકીને ચાલ્યો જાઉં."

પછી દેવબોધિ પંડિતે વિદ્યાબળે મોટા ઉંદરો સભા વચ્ચે કરી મૂક્યા, જેની સામે મંત્રબળે હેમસૂરિ મહારાજે સર્પો દોડાવ્યા, જેની સામે પંડિતે નોળીઆ ઉત્પન્ન કર્યા. આ ગારૂડી રમતથી સભામાં ઘણો જ કોલાહલ મચી ગયો. નોળીયાઓ સામે હેમસૂરીશ્વરે બીલાડા દોડાવ્યા, જેના પ્રહારથી નોળીઆ ભાગી ગયા, એટલે પંડિત હાર્યો. એનું મુખ ઝાંખું થઇ ગયું, માન સત્તા ગુમાવી અને હવે 'હેમસૂરિને કેમ જીતવા ?' એ જ વિચાર દેવબોધિ પંડિતને થવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે પંડિતનું ચિત્ત વ્યગ્ર, ઉદાસ અને ચિંતાતુર થયેલું જોઇને કુમારપાળ રાજાએ ફરમાન કર્યું કે–' હવે આવતી કાલે ફરીથી આવજો, આજે તો સમાપ્ત કરો. '

એટલે રાજસભા વિસર્જન કરવામાં આવી.

બીજે દિવસે પ્રભાતમાં ફરીથી દેવબોધિ પંડિત રાજાપાસે આવ્યો અને રાજાને ધર્મકથા સંભળાવી રંજન કર્યા ને ધર્મકથામાં ઉપદેશદ્વારા પ્રકાશિત કર્યું કેઃ–"ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ શિવધર્મ છે, દેવમાં શ્રેષ્ટ ઇશ્વિર દેવ છે, ગુરૂમાં શ્રેષ્ટ સંસારી બ્રાહ્મણો છે અને તીર્થમાં શ્રેષ્ટ ગંગા તીર્થ છે." તેમજ–" ગંગામાં ઝીલવું, હરિને નમવું અને બ્રહ્માનું નામ જપવું." આ પ્રમાણે પંડિતે રાજાની પાસે સભાસમક્ષ વિવેચન કર્યું. ત્યારબાદ સભા વિસર્જન થંઇ.

સભા વિસર્જ્યા બાદ કુમારપાળ ભૂપાળ તથા દેવબોધિ પંડિત વાતવિનોદ કરતાં દેરાસરપાસે આવ્યા, જયાં કુમારપાળ રાજાએ સ્નાન કરીને હરિની પ્રતિમા પૂજી તેમજ શાંતિનાથની પ્રતિમા પણ પૂજી અને પ્રણામ કર્યા. તે વખતે દેવબોધિ પંડિત ખીજવાઇને બોલ્યો કે–" હે રાજા કુમારપાળ ! જેમ ચંપાના વનમાં ધતુરો કદિ પણ શોભે નહિ તેમ તમે જિનપૂજા કરો છો તે શોભતી નથી. તમારે જિનપ્રતિમાનું શું કામ છે ? તમારો ખરો ધર્મ શૈવધર્મ છે, ઇશ્વિર તમારા દેવ છે, માટે શાળ દાળના ઘીભર્યા ભોજન છાંડી ઘેંશની ઇચ્છા શામાટે કરો છો ?

વળી હે રાજન્ ! પોતાની માતાનું સ્તનપાન છોડીને અપરમાતા-ઓરમાન માતાને ધાવવાની ઇચ્છા કોણ કરે ? હે રાજા ! મણિમુક્તાફળ મેળવ્યા પછી તેને છાંડીને કાંકરા

ગ્રહણ કરવાની ગાંડી અભિલાષા કોણ કરે ? હે રાજા ! ગંગા-નદીનું પવિત્ર પાણી છોડી દઇને ખરાબ ખાબોચીઆનું જળ કોણ પીવે ? હે રાજા ! ઉચ્ચ અને સદ્‌ગુણી સત્પુરૂષની સંગત સાંપડ્યા પછી નીચ નરની સોબત કયો પુરૂષ કરે ? હે રાજા ! શિયળ ગુણે કરીને શોભતી સન્નારી–સતી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી નાદાન, નફ્ફટ, વેશ્યાના વિલાસમાં કોણ ફસે ? હે રાજન્ ! મધુર કેરીના મીઠા સ્વાદને મૂકીને આકડાનાં ફળ આરોગવાની ઇચ્છા કોણ કરે ? હે રાજા ! ઉત્તમ તેજવંત ઘોડાની સ્વારી મૂકીને ગધેડાની સ્વારી કરવાની મૂર્ખાઇ કોણ કરે ? તે પ્રમાણે હે કુમારપાળ રાજા ! ઉત્તમ એવો શિવધર્મ તજીને જૈનધર્મ કોણ આરાધે ? માટે હે રાજન્ ! જૈનધર્મ અને જિનમૂર્તિને મેલી–અંતરથી આઘા ઠેલી, હરિ, હર, બ્રહ્મા. ગંગાજળ અને શિવધર્મમાં તમારી મતિને જોડો.”

આ પ્રમાણે સ્વધર્મનું મંડન કર્યા છતાં–શિવધર્મને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ વર્ણવ્યા છતાં રાજા કુમારપાળનું મન માન્યું નહિ અને દેવબોધિ પંડિતનું કથન માન્ય કર્યું નહિ.

દેવબોધિ પંડિતે આટલું કહ્યા છતાં પણ રાજાએ તેમનું વચન અંગીકાર કર્યું નહીં ત્યારે દેવબોધિએ વિદ્યાબળે હરિ, હર વિગેરે દેવ પ્રગટ કર્યા, જે દેવો સાક્ષાત કુમાર-પાળ રાજાને પ્રતિબોધ કરવા લાગ્યા કે–“ હે રાજા ! તું શૈવધર્મ જ પાળજે, બીજો ધર્મ બીલકુલ અંગીકાર કરીશ નહિ.” પછી કુમારપાળ રાજાની સાતે પેઢીના પુરૂષો પણ તે સમયે સાક્ષાત્ હાજર થઇને કહેવા લાગ્યા કે–“ હે કુમા-રપાળ ! તું બીજો ધર્મ અંગીકાર કરીશ નહિ. આ ધર્મે એટલે શિવધર્મે અમારો દુર્ગતિમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે, માટે

અમારા કુળમાં જો તું ઉત્પન્ન થયો હોય તો શિવધર્મ તજીને બીજો ધર્મ બીલકુલ અંગીકાર કરીશ નહિ." આ પ્રમાણે કહી કુમારપાળ રાજાના દેખતાં, તેના સાત પેઢીના વડવાઓ હરિહર દેવની સાથે આકાશમાં ચાલ્યા ગયા.

આવો હૃદયભેદક દિલ ડોલાવનારો તાદૃશ્ય દેખાવ રાજા કુમારપાળ જાતે જ જોઇને એકદમ મોટા વિચારમાં પડી ગયો અને નજરે જોયેલી—અનુભવેલી સર્વ હકીકત તરત જ ઉદયન મંત્રીને તેડાવીને કહી બતાવી.

ઉદયન મંત્રીએ સર્વ હકીકત સાંભળી રાજા કુમારપાળને કહ્યું કે—" આપ શામાટે આટલી બધી ચિન્તા રાખો છો ? હેમસૂરિ મહારાજ અહીં બિરાજે છે તો પછી આપણે શી ચિન્તા છે ? "

પછી ઉદયન મંત્રીએ આ હકીકત સૂરિમહારાજ પાસે જઇને કહી, તેના જવાબમાં હેમસૂરિ મહારાજે કહ્યું કે—" આવતી કાલે સવારે તમે કુમારપાળને લઇને અહીં આવજો."

બીજે દિવસે સવારમાં રાજા કુમારપાળ સપરિવાર ગુરૂશ્રી હેમસૂરિ મહારાજપાસે આવ્યા અને વંદન કરીને ધર્મ સાંભળવા બેઠા તે વખતે હેમસૂરીશ્વરે કુમારપાળ નૃપતિને દ્રઢ કરવા પવનની સાધના કરી.

વ્યાખ્યાન શરૂ કરતી વખતે ઉપરાઉપર સાત ગાદી નાંખી તેનું આસન બનાવીને તેની ઉપર બેસી સૂરિમહારાજે વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું. પછી ક્ષણવારમાં તમામ ગાદીઓ લેવડાવી લઈ ભરી સભાસમક્ષ અધર રહીને જ વાંચવું શરૂ રાખ્યું. જે અદ્‌ભુત દેખાવ જોઇને રાજા કુમારપાળ વિગેરે ઘણા જ ચકિત

થઈ ગયા અને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. દેશનામાં સૂરિમહારાજે જણાવ્યું કેઃ—

દોહરા.

દેવ એસો આરાધીએ, નહિ કામ કષાય;
ગુરૂ નિર્ગ્રંથને સેવીએ, જેમ ભવનાં દુઃખ જાય.
કુગુરૂ કુદેવ કુધર્મનો, નવી કીજીએ સંગ;
મૂરખ માનવી કેમ તરે, જેહને એહશું રંગ?

વળી કહ્યું કેઃ— કવિત.

દેખ્યા દેવ અનેક, સોય પણ લંપટ લોભી,
હાથે ધરે હથિયાર, સુભટને હણે સુખોભી;
રક્ત માંસ આહાર, ભોગ ભેંસાનો માગે,
દેખી પેખી પડે કૂપ, પુરૂષ જે પાયે લાગે.
તત્વ વાત સૂઝે નહિ, દેવ-દેવ સહુકો કહે;
હેમ કહે મૂરખ ઘણા, દેવ ન સાચો કો લહે.

વળી કહ્યું કેઃ— કવિત.

આક ધતુરો અગથીઓ, પૂજા પાતરી ચઢાવે,
રૂંઢમાળ ગળામાંહે, ઇશ તવ ખુશીઓ થાવે;
ઋદ્ધિ પોટલા રાખ, બેલ એક ખાંડો બાંડો,
ઘર ઘર માંગે ભીખ, કહો તે દેવ કે ગાંડો?
ભોળો-ભોળો સહુ કહે, ભોળો તે સાચો સહી,
હેમ કહે નહિ દેવ તે, દેવપણું ચાલ્યું વહી.

વળી હેમસૂરિમહારાજે ઉપદેશ ચાલુ જ રાખી જણાવ્યું કેઃ—

કવિત.

વ્યાઘ્ર ચર્મ પાથરે, હાથે ડમરૂ બજાવે,
આગે રૂપ અપાર, ઓર ભભુત લગાવે;

પૂરે સીંગી નાદ, શિશ બહુ જટા વધારે,
મસ્તક રાખે ગંગ, ધ્યાન ચિત્ત ઉનસ્યું લાવે,
નામ ધરાવે દેવતા, કરણી તો એહવી કરે,
પૂજ્ય કહી એ દેવને, પૂજનથી કહો કીમ તરે ?

વળી હેમસૂરિ મહારાજે કહ્યું કે–" હે કુમારપાળ રાજા ! જે ખરા દેવ હોય તેને વળી ઘરે ઘરે ભીખ માગવાનું કામ શું ? જે ખરા દેવ હોય તેને સ્ત્રીની આગળ નાચવું પડે એના જેવી અધમ દશા કઈ ? જે દેવમાંથી કામવિકાર તો ભસ્મીભૂત થઇ ગયાનું જગતમાં જાહેર થઇ ગયું, તે દેવને વળી સ્ત્રી પાસે રાખવાનું કામ શું ? માટે હે રાજન્ ! તે દેવ કે જેમાં ખરૂં દેવપણું જ નથી તે દેવને દેવ તરીકે માનવા કે પૂજવા યોગ્ય જ નથી. દેવનું નામ ધરાવનારા આ જગતમાં વિધવિધ પ્રકારના પુતળાઓ ઘણા છે, તેથી પરીક્ષા કર્યા વગર–ગુણ જાણ્યા વગર યા વસ્તુની સંપૂર્ણ તપાસ કર્યા વગર તેવાને દેવ માનીને જો કોઇ બેસી રહે તો ખરેખર તે માનવી ઘેલા અથવા ગાંડાની ઉપમાને લાયક છે.

વળી:— કવિત.

દેવ અગ્નિ ને ઈશ, હરિ ઉછંગે નારી;
ઉમયા ઈચ્છે ઈશ, હાથે ખડ્ગ મુખ મારી.
પાણી તીરથ જાસ, અજા મારે તેહ ધર્મ;
ગુરૂ સંયોગી જાસ, નામ કહાવે મર્મ.
પાત્ર ગાય પુંછ પૂજતે, શિશ નમાવે સાપને;
કવિ હેમ કહે સુણો નરપતિ, કેણી પરે તારે આપને ?

સારાંશમાં—જે દેવ ખોળામાં સ્ત્રી રાખે, હાથમાં ખડ્ગ રાખે, જે ધર્મ પાણીને તીર્થ ગણે, જીવહિંસામાં ધર્મ સમજે,

જેના ગુરૂ ભોગી ને ઘરબારી હોય, ગાયના પુંછડાનું પૂજન કરવામાં કલ્યાણ માને અને જે સર્પો વિગેરેને શિશ નમાવતા ફરે, તેવી વિચિત્રતા જ્યાં જોવાતી હોય તેવા દેવ, તે ધર્મ અને તે ગુરૂ હે રાજા કુમારપાળ ! આપને શી રીતે તારી શકે ?

વિશેષમાં હેમસૂરિ મહારાજે કહ્યું કેઃ–

દોહરો.

તરે નહિ ન તિહાં લગે, નર કરે તત્ત્વ વિચાર;
શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ વિણ, કો નવિ પામે પાર.
રાગરહિત તે દેવતા, પરિગ્રહ વિણ ગુરૂ સાર;
દયા બહુ જસ ધર્મમાં, એ ત્રણ તત્ત્વ વિચાર.

આ પ્રમાણે રાગરહિત હોય તે દેવ, પરિગ્રહરહિત હોય તે ગુરૂ અને હિંસારહિત હોય તે ધર્મ–એ ત્રણે તત્ત્વનો સચોટ ઉપદેશ હેમસૂરિ મહારાજે કુમારપાળનરેશને સભા–સમક્ષ સંભળાવી વ્યાખ્યાન સંપૂર્ણ કર્યું અને જૈનધર્મ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ધર્મ છે એ વસ્તુ સરસ રીતે સમજાવી દીધી.

કુમારપાળ ભૂપાળ ગુરૂવાણીથી ઘણો હર્ષિત થયો તેમજ સકળ સભા પણ બહુ હર્ષિત થઇ.

હેમસૂરિ મહારાજે વ્યાખ્યાન સંપૂર્ણ કર્યું, સભા વિસર્જી અને શ્રોતાવર્ગ ઘણા રંજિત થયા. ત્યારબાદ સૂરિમહારાજે રાજા કુમારપાળને ચોવીશ તીર્થંકરો સુવર્ણ સરીખા અદ્‌ભૂત તેજવંત બતાવ્યા અને થોડીવારમાં ઘંટાના નાદ કાનપર અથડાવા લાગ્યા. તુરત જ રાજા કુમારપાળની એકવીશ પેઢીના પરિયાઓ–વડવાઓ રાજા કુમારપાળે દીઠા; તેમજ તે સર્વે જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરવા લાગ્યા અને પૂજા કરી

રહ્યા બાદ રાજાને આશીર્વાદ આપી કહેવા લાગ્યા કે-' હે રાજન્! તું ક્રોડ વર્ષો લગે જીવજે અને સદ્ધર્મનું બરાબર પાલન કરજે; કારણ કે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના ધર્મના આરાધનથી, જિનેશ્વર દેવના નામસ્મરણથી અને તેમની સેવા ભક્તિથી મનોવાંચ્છિત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે અને પરમપદ જે મુક્તિપદ તે પણ તે વડે જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે." વળી કહેવા લાગ્યા કે-' હે રાજા કુમારપાળ! શ્રી જિનવર-ભાષિત ધર્મ પસાયે અમારો નર્કગતિમાંથી ઉદ્ધાર થયો છે, માટે જિનવરભાષિત ધર્મ તું કદી પણ છોડીશ નહિ." વળી ચોવીશ તીર્થંકરો પણ કહેવા લાગ્યા કે-" હે રાજન્! તું જૈનધર્મ નિરંતર પાળજે. તેને તજવાથી ચાર ગતિમાં રઝળવું પડશે તેમજ સુખ-શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે નહિ." (આ બધું દેવશક્તિથી બતાવેલું સમજવું.)

આ પ્રમાણેની આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી હકીકત સાક્ષાત્ નજરે નિહાળીને રાજા કુમારપાળ હેમસૂરિ મહારાજના પગમાં પડ્યા. સૂરિમહારાજના સચોટ ઉપદેશથી અને અનુભવસિદ્ધ હકીકતથી શ્રી જૈનધર્મમાં દ્રઢ થઈ ગયા અને નિરંતર દાન, શીલ, તપ, ભાવ એ ચાર ભેદવાળા ધર્મનું બહુ પ્રકારે આરાધન કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ વ્યાખ્યાનમાં હેમસૂરિમહારાજે ઉપદેશ આપ્યો કે

" શુદ્ધો શ્રાવક તે કહું, જે પાળે વ્રત બાર."

અર્થાત્ 'બાર વ્રત અંગીકાર કરે તે જ શુદ્ધ શ્રાવક-સાચો શ્રાવક કહી શકાય.' તે સંબંધે સૂરિ મહારાજા, રાજા કુમારપાળને સમજાવવા સારૂ બાર વ્રતનું વિવેચન કરવા લાગ્યાઃ-

૧ લું પ્રાણાતિપાતવિરમણ વ્રત–એટલે કોઇ પણ ત્રસ જીવને હણવાની બુદ્ધિએ, સંકલ્પીને, જાણી જોઇને હણવો નહિ. ઘર, કૂપ, નદી, તડાગાદિ આરંભ–સમારંભ તથા વ્યાપારમાં તેમજ ઔષધાદિક પ્રયોગમાં હણાય તેની જયણા. અનુકંપાબુદ્ધિથી જયણાવડે કાર્ય કરતાં દોષ લાગતો નથી. કહ્યું છે કેઃ-

જીવદયા જગ પાળતાં, છુટયો ગજ અવતાર;
પરભવ નરવર રાજીયો, થયો તે મેઘકુમાર.
પર દેહીને પીડતા, આપ સુખી કેમ થાય?
જીવ એક પણ મારતાં, સપ્તમ નરકે જાય.

૨ જું મૃષાવાદવિરમણ વ્રત–એટલે પાંચ મોટાં જૂઠાં ન બોલવાં; અર્થાત્ કન્યા, ગાય, ભૂમિસબંધે અસત્ય વચન વદવું નહિ, પારકી થાપણ ઓળવવી નહી અને ખોટી સાક્ષી પૂરવી નહિ. કહ્યું છે કેઃ—

કુમર નારિંદ તુમે સાંભળો, મૃષાસમું નહિ પાપ;
પેખો પર્વત રાયવસુ, પામ્યા પૂરો સંતાપ.

વસુરાજાનું દૃષ્ટાંત વિસ્તારથી અન્ય સ્થળેથી જાણી લેવું. સારાંશમાં " अज " શબ્દનો અર્થ " બકરો " ગુરૂએ ભણાવેલ છે, એવા પ્રકારની જૂઠી સાક્ષી પૂરતાં અને સત્ય ન્યાયને બદલે દાક્ષિણ્યતાથી અન્યાયમાં ઉતરતાં, પોતે જે સત્યના પ્રભાવે અધર આસન ઉપર બેસતા હતા તે ઉપરથી તે જ ક્ષણે ભૂમિપર પટકાણા અને નર્કગતિનું ભાજન થયા. નારદમુનિ સત્ય વચન વદવાથી સ્વર્ગના સુખ પામ્યા.

૩ જું અદત્તાદાનવિરમણ વ્રત–એટલે કોઇને ત્યાં ખાતર પાડવું નહીં, તેમ બીજા પાસે પડાવવું નહીં, કોઈની

ગાંઠ છોડવી નહીં, કોઈના ખીસ્સા કાતરવા નહીં, કોઇનું તાળું ચોરી નિમિત્તે તોડવું નહીં, કોઇની લૂંટ કરવી નહીં, કોઇની પડી રહેલી ચીજ ઉઠાવવી નહિ અને રાજ્યદંડ ઉપજે તેવી ચોરી કરવી નહીં. આ વ્રત પાલન કરતાં જિનદાસ શ્રેષ્ઠીએ સુવર્ણનાં કડાં સહેજે મેળવ્યા હતા. ચોરી કરવાથી નામ બદનામ થાય છે અને પરિણામે મહાન્ દુઃખ થાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

ઇહ લોકે દુઃખ પામશે, જે હરશે પરધન;
લોહખુરો જગ ચોરટો, જેમ દુઃખ પામ્યો તન.

૪ થું મૈથુનવિરમણવ્રત-(સ્વદારાસંતોષ-પરસ્ત્રીગમનનો ત્યાગ) એટલે પોતાની પરણેલી સ્ત્રી સિવાય પરસ્ત્રીનો કાયાથી સર્વથા ત્યાગ કરવો. કહ્યું છે કેઃ—

હેમ કહે સુખ તે લહે, જે જગ પાળે શીલ;
વંકચૂલ તણી પરે, તે નર પામે લીલ.
વિષય વિડંબ્યો રાવણો, ખોઇ ભુજા જસ વીશ;
ખોયું રાજ્ય લંકાતણું, ખોયા સઘળાં શીશ.

૫ મું પરિગ્રહપરિમાણ વ્રત. એટલે રોકડ નાણું, અનાજ, સ્થાવર મિલ્કત, ઘરેણા, ફરનીચર, જનાવર, નોકર-ચાકર અને ક્ષેત્ર એ સર્વનું અમુક પરિમાણ કરવું અને તેથી વધારે થાય તો તરત જ શુભ માર્ગે ખરચી નાંખવું. કહ્યું છે કેઃ—

પાંચમું વ્રત એમ પાળીએ, જેમ પેથડદે શાહ;
માળવ દેશે મંત્રી થયો, લોભે ન પડ્યો ત્યાંહ,
હેમ કહે નૃપ સાંભળો, ધન સંચ્યે દુઃખ હોય;
મમ્મણ નંદ સાગર સવિ, જેમ દુઃખ પામ્યા સોય.

૬ ઠું દિશાપરિમાણ વ્રત–એટલે જવા–આવવા સંબંધે હરેક દિશાની અમુક હદ–મર્યાદા બાંધવી અને તેથી આગળ જવું નહિ. કહ્યું છે કે:—

છઠું વ્રત એમ પાળીએ, દિશાનું કીજે માન;
કાકજંઘ રાજા જેણે, રાખ્યું ચોકખું ધ્યાન.
માતપિતા દુઃખ પામીયા, દેખો કોણિક રાય;
ગુફા બારણે તે બળ્યો, છઠ્ઠી નરકે જાય.

૭ મું ભોગોપભોગપરિમાણ વ્રત–એટલે ભોજન વિલેપન આદિ એક વાર ભોગવાય તે, અને વસ્ત્ર, અલંકાર, સ્ત્રી, ઘર વિગેરે ઘણીવાર ભોગવાય તે. એ સર્વનું અમુક પરિમાણ કરવું. કહ્યું છે કે:—

સાતમું વ્રત એમ પાળીએ, જેમ જગ રાજા ધર્મ;
પરભવમાં રોગી હતો, અડગ લહી દહ્યાં કર્મ.

પંદર કર્માદાનના ત્યાગનો સમાવેશ પણ આ વ્રતમાં કરેલો છે.

૮ મું અનર્થદંડવિરમણ વ્રત–એટલે વિનાકારણે ક્રીડાની ખાતર–શોખની ખાતર અન્ય જીવોને કદર્થના થાય તેવા કાર્ય કરવાં–કરાવવાં અને તેવા કાર્યમાં રસિક બની નકામા પાપના ભાગીદાર થવું તે અનર્થદંડ સમજવું. તેનો ત્યાગ કરવો. કહ્યું છે કે:—

અનર્થદંડને ટાળીએ, રાખો રસના ઠાય;
સુરસેન ને મહાસેનના, સુણજો પૂર્વકથાય.
કઠિન વચન મુખ બોલતા, મહાસેનને જીભ રોગ;
મધુર વચન મુખ ભાખતાં, સુરસેનને સુખ ભોગ.

અનર્થદંડના ૪ પ્રકાર છે, તે તજવા યોગ્ય છે.

૯ મું સામાયિક વ્રત–એટલે જ્ઞાનાદિ ગુણુનો તેમ જ સમતાદિ રસનો, રાગ–દ્વેષની પરિણુતિ તજી દઇ શાંતિપૂર્વક અનુભવ કરવો અને સ્થિર મને એક આસને બેસી વિધિસર વ્રત ઉચ્ચરી બે ઘડી અર્થાત્ ૪૮ મિનિટ સ્વાધ્યાય કરી આત્મિક લાભ ઉઠાવવો તે. કહ્યું છે કેઃ—

નવમું વ્રત એમ પાળીએ, સામાયિક વ્રત સાર;
પરભવે દુઃખણી ડોકરી, નૃપકુમરી નિરધાર. ૧
સામાયિક વ્રત ગ્રહણથી, પ્રસર્યું પુન્ય અપાર;
સંયમ લઈ મુક્તે ગઈ, બુઢ્ઢી સ્ત્રી અવતાર. ૨
સામાયિક વ્રત નિંદતા, પામ્યો ગજ અવતાર;
સુમિત્ર રહ્યો જગ જીવતો, ફળીયું વ્રત અપાર. ૩
પ્રતિહાર દુઃખ પામીઓ, જો નહી વ્રત પચ્ચખ્ખાણુ.
સુમિત્ર ઠામે તે મુઓ, ક્ષણુમાં ખોયા પ્રાણુ. ૪

૧૦ મું દેશાવગાસિકવ્રત–એટલે ચૌદ નિયમ ધારવા અને ઉપવાસ અગર એકાસણું કરી આખા દિવસમાં આઠ સામાયિક અને બે પ્રતિક્રમણુ કરવા.

૧૧ મું પૌષધવ્રત–એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રપ્રમુખ આત્માના સ્વાભાવિક ગુણોની પુષ્ટિ મેળવવા, આઠ પહોરનો અને તેમ ન બની શકે તો ચાર પહોરનો પૌષધ ઉચ્ચરવો તે. આ પૌષધવ્રત કરવાથી સંયમની વાનગી પામી શકાય છે અને ઉદય આવ્યે ચારિત્ર પ્રાપ્ત થઇ જાય છે.

૧૨ મું અતિથિસંવિભાગવ્રત—એટલે આઠ પહોરનો ચૌવિહાર ઉપવાસ તથા પોસહ કરી પારણે મુનિમહારાજને

વ્હોરાવીને પોતે એકાસણું કરવું અને જેટલી ચીજોનો લાભ મુનિવરના પાત્રમાં મળ્યો હોય તેટલી ચીજો જ વાપરવી. મુનિમહારાજની જોગવાઇ ન હોય તો સાધર્મી ભાઇને જમાડીને જમવું. મુનિદાનથી મહાસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. પૂર્વભવે સંગમ નામના ગોવાળીઆએ મુનિના પાત્રમાં ક્ષીરનું દાન આપ્યું તો મહાન્ ઋદ્ધિ અને સુખસામગ્રીના ધણી શાળિભદ્ર થયા. ધનસારે મુનિવરને ઘૃતનું દાન કર્યું તો તે સુપાત્રદાનના પ્રભાવથી પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન થયા. કહ્યું છે કે—

દીધા વિના નવિ પામીએ, જેમ દ્રમક અવતાર;
વાસી રાજગ્રહીતણો, ભમતાં ન લહ્યો આહાર.
ઇણે દ્રષ્ટાંતે જાણજો, ધન સંચયે દુઃખ હોય;
દીધા વિના નવિ પામીએ, હૃદય વિચારી જોય.

ચોપાઇ.

પુન્ય વિના નવિ પામે કોય, નવિ દીધાના ફળ તું જોય;
એક નર બેસે છે પાલખી, એક ઉપાડી થાયે દુઃખી. ૧
એકને હાથી હયવર હાર, એકને નહિ એક છાલી બાર;
એક નરને મંદિર માળીઆ, એક ઝુંપડીમાં સો જાળીઆ. ૨
એકને નારી દીસે ઘણી, એકને ચિન્તા નારીતણી;
એકને ભોજન અમૃત આહાર. એકને વેંશતણો વિચાર. ૩
એકને પલંગ પછેડી પાટ, એકને ન મળે તૂટી ખાટ;
એકને પેરણ પટોળા વળી, એકને ન મળે ફાટી કામળી. ૪
એક નારી ગળે મોતી હાર, એકને ચીડ નહિ નિરધાર;
દીધાના ફળ જો જો વળી, મૂળદેવ ઘરે સંપત મળી. ૫
એક રાજા એક સુડા વહે, દીધા વિણ એમ દુઃખ જ લહે;
પગ દાઝે ને માથે બળે, રાત દિવસ પરમંદિર રૂળે. ૬

હે રાજન્ ! દાન વગર પુન્યપ્રાપ્તિ થતી નથી અને પુન્ય વગર સુખની અભિલાષા રાખવી નકામી છે, માટે સુપુરૂષે હંમેશાં શક્તિમુજબ દાન આપવું. કંજુસ તો બીલકુલ બનવું નહિ, કારણ કે કંજુસ નરનું ધ્યાન હમેશાં લક્ષ્મીમાં જ ચોટેલું હોય છે, જેથી તેવા પુરૂષને મરણ સમય પણ સમાધિપૂર્વક નીવડતો નથી.

કાયર ખાંડું કૃપણ ધન, કડવા લીંબ ફળાઇ;
વંધ્યા સ્ત્રી રાની કુવો, પાંચે ઝુરી સુઆઈ.

વળી કુંજુસ નરનું વર્ણન કરતાં ગુરૂ કહે છે કે-તેને ઘરે કદિ કોઈ માગવા આવ્યો હોય તો તેને મન મોટી ધાડ આવી હોય તેમ લાગે છે અને માગણને આપવાના સંબંધમાં જો કદાપિ "હા" એટલું કહેવાઈ ગયું હોય તો પોતાની મતિ-અક્કલ બગડી ગઇ છે એમ માને છે અને કદાચ "બેસ" એટલું ભૂલેચૂકે બોલાઇ ગયું તો પોતાના પ્રાણ જતા રહ્યા તેમ માને છે. કેમકેઃ—

વાંઝણી પુત્ર પ્રસવે નહી, સાંઢ શિરે નહિ નાથ;
તેમ કૃપિ અવતારમાં, ઉંચો ન કરે હાથ.

કંજુસ નર માગણને ભાળે કે તરત જ ઘરનું બારણું બંધ કરી દે છે.અને કોઇ વખત તો માગણ ઉભો હોય તો તેની સામું પણ નહિ જોતાં ઘરના દ્વાર બંધ કરી બીજે ચાલ્યો જાય છે. કંજુસ નરને ઉદ્દેશીને કહે છે કેઃ—

કરપી તું કાં જનમીઓ, જણ્યો પણ જીવ્યો કાંઇ;
કુળ કીર્તિ કટકા કરી, મુઓ છું જીવંતાઈ.

વળી કંજુસ નરની એવી ખુબી હોય છે કે જો માગણ

શકે જ્યાં લગી ઝળહળતો સૂર્ય પ્રકાશમાન ન થયો હોય તેમ ભટ્ટ બ્રાહ્મણ વિગેરેનો ગર્વ ત્યાં લગી ટકી શકે કે જ્યાં લગી હેમસૂરિ મહારાજનો સમાગમ ન થયો હોય. મ્હારે તો દેવતત્ત્વ, ગુરૂતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ એ ત્રણ તત્ત્વ ગ્રાહ્ય છે અને કુદેવ, કુગુરૂ, કુધર્મનો આજથી સદંતર ત્યાગ છે."

હવે પહેલા પ્રાણાતિપાતવિરમણ વ્રતઉપર હેમસૂરિ મહારાજે કુમારપાળ ભૂપાળ અને સભાસમક્ષ એક કથા કહી તે નીચે મુજબઃ—

અમરપુરી નામની નગરીમાં **સુગ્રીવ** નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેને **વિમળા** નામની પટરાણી હતી અને **અમરસિંહ** નામનો પુત્ર હતો. એકદા અમરસિંહકુમાર રમત રમવા અર્થે બહાર નીકળેલ હતો તે વખતે રસ્તાની વચ્ચે એક બ્રાહ્મણને એક બોકડાને લઇ જતો દીઠો. તે બોકડો બરાડા પાડતો હતો એ ઉપરથી કુમારે પેલા બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે-'હે બ્રાહ્મણ ! તું આ બોકડાને શા કારણથી પકડીને લઇ જાય છે ? અને આ બોકડો આટલી બધી બૂમો પાડે છે છતાં તું ધ્યાન જ આપતો નથી તેનું શું કારણ ?' જવાબમાં તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે-'હે કુમાર ! હમણાં મેં એક યજ્ઞ આરંભેલ છે અને પુન્યને અર્થે યજ્ઞમાં હોમ કરવા માટે આ બોકડાને લઇ જાઉં છું. મેં જે યજ્ઞ માંડેલ છે તે યજ્ઞમાં આ બકરાનો હોમ કરી દઇશ એટલે યજ્ઞનું મહાન્ પુન્ય મને ઉપાર્જન થશે. આ બોકડો સ્વર્ગપુરીમાં મોટો દેવ થઇ ઘણો સુખી થશે.' આ હકીકતથી અમરસિંહકુમાર અજાયબ થઈ ગયો અને કહ્યું કે-"અરે બ્રાહ્મણ ! આવું કુકર્મ કરવાથી, અધર્મ આચરવાથી અને જીવની હત્યા કરવાથી કદિ પણ

ધર્મની સંભાવના થતી જ નથી તેમ થવાની પણ નથી, કારણ કે લોહીથી ખરડાયેલા હાથ લોહીવડે ધોવાથી નિર્મળ થતા નથી, સમુદ્રમાં ખાર નાખવાથી સમુદ્ર મીઠો થતો નથી, તેમ પાપી જીવ પાપ કરીને ધર્મની વાંચ્છા રાખતો હોય તો તે કદિ પણ બને તેમ છે જ નહિ. જીવનો વધ કરનારો પ્રાણી સંસારમાં ભમ્યા જ કરે છે અને સંસારસમુદ્ર તરવાની આશા તેને માટે તો સર્વદા દૂર જ છે. કહ્યું છે કેઃ—

ચોપાઇ.

પાપી જીવ સંસારે ફરે, પાપ કરીને કેણી પરે તરે ?
જીવ હણંતા જો હોય ધર્મ, તો પાતિકનું કેહું કર્મ ? ૧
જૂઠું બોલ્યે જો જયકાર, તો કુણ પાપે હોય અસાર ?
ચોરી કરતો સુખીઓ થાય, તો કુણ પાપે સહી દુઃખ થાય? ૨
પરસ્ત્રીગમને કીર્ત્તિ ફરે, કુણ પાપે અપજશ વિસ્તરે ?
જીવહરંતા સુખીઓ હોય, તો દુઃખીઓ નવિ દીસે કોય. ૩

માટે જીવને હણવાથી જો સુખ થતું હોય તો પછી જગતમાં કોઇને દુઃખ રહે જ શાનું ?"

આ પ્રમાણે અમરસિંહકુમાર અને વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને વાર્તાલાપ ચાલી રહેલ છે તે સમયે એક મુનિમહારાજને ત્યાંથી પસાર થતા જોઇને કુમારે પૂછ્યું કે-'હે મુનિમહારાજ ! કૃપા કરી આપ જવાબ આપો કે જીવનો વધ કરવાથી કોઇ જીવ સુખી થાય ?' ત્યારે સમતારસના ભંડાર દયાળુ અણગાર બોલ્યા કેઃ-'હે ભાઇ ! જો કોઇ ગળીકુંડમાં પેસે અને ગળીનો પાસ ન બેસે, અગર કોઈ અગ્નિમાં ઝંપાપાત કરે અને દાઝે નહિ, અગર સિંહની સામે મૃગલો બાઝવા જાય અને જીતી જાય, અગર સર્પની ઉપર મુંડો નાચવા જાય ને બચી જાય

અગર કોઇ કાંટાની પથારીમાં નિરાંતે ઉંઘી જાય–આ બધી બાબતો બનવી જેમ અશક્ય છે તેવી જ રીતે જીવનો વધ કરીને સુખી થવાની આશા રાખવી તે પણ અશક્ય જ છે.” પછી તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને મુનિવર કહેવા લાગ્યા કે– “હે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ! જો કે તું આ બોકડાને મારવાને નિમિત્તે લઇ જાય છે; પરંતુ હું જ્ઞાનવડે જાણીને તને કહું છું કે આ બોકડો પૂર્વભવે ત્હારો પિતા હતો. તેણે પૂર્વભવમાં ઘણા યજ્ઞો કર્યા હતા અને એ યજ્ઞોમાં નિર્દોષ અબોલ જીવોને હોમી હોમી ઉગ્ર પાપ ઉપાર્જન કર્યું હતું, જે પાપના ઉદયે કરીને આ ભવે તે બોકડાનો અવતાર પામેલ છે.” આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળતાં તે બોકડાને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને પોતાનો પાછલો ભવ નિહાળી પારાવાર પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. પછી વધારે ખાત્રી થવા માટે તે બોકડાએ બ્રાહ્મણને ઘરે જઇને ખાનગીમાં દાટેલું નિધાન બતાવ્યું, જે જોતાં બ્રાહ્મણને સંપૂર્ણ પ્રતીતિ થઇ કે આ મ્હારા પૂર્વભવના પિતા જ છે અને મુનિમહારાજે કહેલી તમામ હકીકત સત્ય છે.

પોતાનો પૂર્વભવનો પિતા, આ ભવમાં પોતાના હાથે યજ્ઞમાં હોમાઇ જાત. એ હકીકત મુનિદ્વારા જાણીને તુરત જ તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ મુનિશ્રીના પગમાં પડ્યો અને સંસારની વિચિત્ર ઘટનાનો વિચાર કરી મુનિરાજની દેશનાથી પ્રતિબોધ પામી ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. અનુક્રમે તે બ્રાહ્મણ ચારિત્ર પાળી મુક્તિપદને પામ્યો. પેલા બોકડાએ પણ અણસણ કર્યું અને મરણ પામીને સ્વર્ગલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. અમરસિંહ કુમાર પણ જીવદયા પાળવાથી મહાન્ સુખસામગ્રી રાજ્યઋદ્ધિને પામ્યો અને અંતે સ્વર્ગના સુખ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયો.

આ પ્રમાણે જીવદયાના સંબંધમાં કથા સમાપ્ત કરી વિશેષ પુષ્ટિને અર્થે હેમસુરિમહારાજે ઉપદેશ ચાલુ રાખ્યો. અને કુમારપાળ ભૂપાળ આદિ સભાસમક્ષ જીવદયાના સંબધના બીજા શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાંતો કહેવા લાગ્યા:–'શ્રેણિકનંદન **મેઘકુમારે** પૂર્વભવે હાથીના ભવમાં ફક્ત એક સસલાને પગ નીચે ભરાઈ જતાં હૃદયમાં દયા ચિંતવી બચાવ્યો તો આ ભવમાં શ્રેણિક નૃપતિના ગૃહે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાને પૂર્વભવે **મેઘરથ રાજાના** ભવમાં શરણે આવી પડેલા પારેવાને સીંચાણાની ઝડપથી બચાવી જીવતો રાખ્યો અને સીંચાણાએ ભક્ષ્ય માગતાં પોતાના શરીરમાંથી કાપી કાપીને માંસ આપવા માંડ્યું પરંતુ પારેવાને તો અભયદાન આપ્યું. એ જીવદયાના ઉત્કૃષ્ટ પુન્યવડે તીર્થંકરપદને પામ્યા. **મેતારજ મુનિએ** ક્રૌંચપક્ષી સોનાના જવ ચણી ગયેલ તે જોયેલ છતાં ' જો આ વાત સોનીને કહીશ તો જરૂર આ સોની પક્ષીનો ઘાત કરશે.' એમ સમજી સોનીએ વારંવાર પૂછ્યા છતાં મૌન જ રહ્યા અને જીવદયાની ખાતર પ્રાણાંત પરીષહ સહન કર્યા છતાં જીવદયા સંપૂર્ણપણે પાળી; તેમજ બાળબ્રહ્મચારી બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ ભગવાને લગ્નસમયે ધામધૂમથી જાન જોડી ઉગ્રસેન રાજાના ઘર પાસે પહોંચતાં જાણ્યું કે–' પોતાના લગ્નપ્રસંગે અનેક નિર્દોષ પશુઓનો સંહાર થવાનો છે. ' એ પશુઓનો પોકાર દયાના ભંડાર પ્રભુના કર્ણપર આવ્યો કે તુરત જ પ્રભુએ રથ પાછો વાળ્યો પરણવાની વાત પડતી મૂકી અને સર્વ જીવોને અભયદાન આપી જીવદયા પાળી."

આ પ્રમાણે શ્રી હેમસૂરિ મહારાજે કુમારપાળ નૃપતિ સમક્ષ પહેલા પ્રાણાતિપાતવિરમણ વ્રતસંબંધી અસરકારક

અનેક અધિકાર કહ્યા, જેથી કુમારપાળ પ્રતિબોધ પામ્યા અને ઘણા જીવોને પાપમાર્ગમાંથી બચાવવા લાગ્યા, તેમજ પોતાના દેશમાં જીવદયાની અખંડ આણા ફેરવી. તે સંબંધી સવિસ્તર, અનુમોદનીય અને જાણવાજેવી હકીકત છે તે નીચે આપી છે.

શ્રી હેમસૂરિ મહારાજના ઉપદેશથી જીવદયા માટે કુમારપાળ ભૂપાળે તન, મન અને ધનથી ખૂબ પ્રયાસ આદર્યો. પ્રથમ તો જીવહિંસા કરનારા વાઘરી લોકો તથા શિકારીઓ વિગેરે જે જે હતા તે સર્વને તેવો ધંધો કરતાં અટકાવી સાદી નોકરીપર ચડાવી દીધા. વળી નદી, કુવા, સરોવર આદિ સ્થળે જ્યાં પાણીની પુષ્કળ વપરાશ નિરંતર થયા જ કરે તે સ્થળોમાં પાણી ગળીને વપરાય તે માટે ગરણા બંધાવ્યા અને તેનો ઉપયોગ સાચવીને કર્યાથી અણગળ પાણીથી થતું પાપ લાગવા દીધું નહિ. અણગળ પાણી વાપરવામાં સાંખ્ય મતવાળા પણ જણાવે છે કેઃ—

સાત ગામ બાળે સંતાપ. વરસ દિવસ માછીનું પાપ;
અણગળ પાણી એક દિન પીએ, એટલું પાતિક અંગે લીએ.

જીવદયા રાજા કુમારપાળના દિલમાં સચોટપણે વાસ કરીને રહેલી હોવાથી કોઇ પણ માણસ જીવવધ કરી શકે જ નહિ, તે હેતુથી સર્વ નાગરિક જનોને બોલાવી જીવદયાનું પાલન કરવા સર્વને ફરમાન કર્યું અને કોઇપણ જીવનો વધ કરવો જ નહિ એવો સખત હુકમ બહાર પાડ્યો, એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના રાજ્યમાં અગીયાર લાખ અશ્વો, એંસી હજાર ગાયો-ભેંશો અને અગીયારસો હાથી જે કાયમ રહેતા હતા તે સર્વને પણ પાણી ગળીને પાવાનો બંદોબસ્ત કર્યો અને

જીવદયાનું પરિપાલન યથાર્થ રીતે કરાવવા માટે આણા દેશમાં ખાસ ળાતમીદારો રાખ્યા કે જેથી કોઇ પણ સ્થળે જીવ-હિંસા ન થાય.

આવી સખ્ત દેખરેખ હોવાથી અને રગેરગમાં જીવદયા જ પ્રસરેલી હોવાથી રાજા કુમારપાળના રાજ્યમાં જીવદયાને ખાસ પ્રધાનપદ અપાયેલું હતું, અર્થાત્ સર્વ જીવોને " અભ-યદાન " જ મળ્યું હતું.

આ પ્રમાણે જીવદયા માટે આદેશ બહાર પડ્યા છતાં અને સંપૂર્ણ દેખરેખ છતાં નેવાડ દેશમાં એક વણિકની સ્ત્રીએ માથું જોતાં જોતાં જૂ નીકળી તેને તુરત જ મારી નાંખી, પરંતુ આ વાત ઢાંકી રહી નહિ કેમકે જીવદયાનું પાલન પ્રજાવર્ગમાં સારી રીતે થતું હોય ત્યાં આવું પાપ-કર્મ પણ છાનું રહે જ નહિ. કહ્યું છે કેઃ—

ચોપાઇ.

ઢાંક્યું ન રહે પાતિક કર્મ, ઢાંક્યો ન રહે વળી અધર્મ;
ઢાંક્યો ન રહે કોઢ કષાય, લસણ ભખ્યું તે સહી ગંધાય. ૧
ઢાંક્યું ન રહે મદિરાપાન, ઢાંક્યું ન રહે વળી વિજ્ઞાન;
અતિસાર વ્યસની ને ચાડ, ઢાંક્યો ન રહે વળી લબાડ. ૨
ઢાંક્યો ન રહે ક્ષય અવસરે, ખુણે બેઠો ખું ખું કરે;
ઢાંક્યું ન રહ્યું પાતિક મંદ, વાત ગઈ જીહાં કુમરનરિંદ. ૩

આખરે રાજા કુમારપાળ પાસે આ વાત પહોંચી અને પોતાના રાજ્યમાં સર્વ જીવોને અભયદાન આપવા માટે જાહેર ઢંઢેરો પીટાવ્યા છતાં પોતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી જૂનો વધ થયો જાણી હૃદયમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાથી તુરત જ

હાજર રહેલા સેવકોને તેણે હુકમ કર્યો કે–' મ્હારા રાજ્યમાં મ્હારી આજ્ઞાનો ભંગ કરી જૂનો વધ કરનાર જે કોઇ પાપીષ્ટ હોય તેને જલ્દી પકડી લાવી મ્હારી પાસે હાજર કરો.' હુકમ મળતાંની સાથે જ રાજાના સેવકો તે જૂનો વધ કરનાર સ્ત્રીના પતિ વણિકને રાજા પાસે પકડી લાવ્યા. તેને જોતાં જ રાજા કુમારપાળ બોલ્યા કે–' અરે દુષ્ટ આત્મા ! જીવની ઘાત કરનાર અધમ માણસ ! તને ધિક્કાર છે ! ફીટકાર છે ! ! મ્હારો આવો સખ્ત આદેશ છતાં તેં જૂનો વધ કેમ કરવા દીધો ? તેનો ખુલાસો કાંઇ આપવો હોય તો આપી દે.' તે વખતે તે વણિકે કહ્યું કે–' જૂએ તો મ્હારૂં માથું કરડી ખાધું છે અને મ્હારા મસ્તકમાં દુઃખાવો ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેથી મેં તેનો વધ કરાવી નાંખ્યો છે.' આવો ઉલટો જવાબ મળવાથી રાજાજીને ખૂબ રીસ ચડી અને તુરત જ કોટવાળને બોલાવી હુકમ કર્યો કે– ' આ જૂનો વધ કરનાર દયાહીન પુરૂષને જલ્દી મારી નાખો કે જેથી હવે પછી મ્હારા રાજ્યમાં કોઇપણ માણસ આવું કામ કરે નહિ.'

આ પ્રમાણે હુકમ મળતાની સાથે કોટવાળ તો તે વણિકને બાંધીને વધસ્થાનકે લઇ ગયા, પણ તુરત જ મંત્રી–મ્હેતાઓ વિગેરેએ રાજા કુમારપાળને અરજ કરી કે–" હે રાજાજી ! એક તરફ આપ કીડી આદિ સર્વ જીવોની રક્ષા કરવાનું મહાન્ કાર્ય આદરી રહ્યા છો અને સર્વ જીવોને અભયદાન આપવાની અભિલાષા રાખી રહ્યા છો તો પછી આ મનુષ્યવધ–પંચેંદ્રિય જીવની હત્યાનો હુકમ આપનાથી શી રીતે થઇ શકે ? જે માણસ ભૂમિઉપર પડેલું ધન પણ અદત્તાદાનમાં ગણીને ગ્રહણ કરે નહિ તે માણસ કદિ પરઘરમાંથી ચોરી કરવા ચાહે જ શેનો ? વળી જે માણસ વિષય-વિકારથી

વિરક્ત થઈને પોતે પરણેલી નવયૌવનવંતી નારીને પલકમાં પરિહરે તે માણસ પરમંદિરમાં પરસ્ત્રી-સેવન માટે પ્રવેશ કરે જ શેનો? અને વળી જે માણસ લવણ-શાક આદિ વસ્તુ ખાતાં વિચાર કરે, દોષ લાગે માટે તે ચીજનો સદા ત્યાગ કરે તે માણસ કંદમૂળ ભક્ષણ કદિ કરે જ શેનો? તેવી રીતે કીડી આદિ જીવજંતુની રક્ષા કરનારા આપ ગણાઓ છો તો આ મનુષ્યવધની વાત કેવી રીતે બની જ શકે? માટે ગમે તે પ્રકારે આપ આપનો હુકમ કૃપા કરી બદલાવો અને સદ-રહુ ગુન્હેગાર મનુષ્યને સત્વર બચાવો."

આ રીતે મંત્રી અને વ્યવહારીઆઓના કથનથી રાજા કુમારપાળે તે હુકમ રદ કર્યો અને કહ્યું કે-'આ જૂનો વધ કરનાર માણસ જીવહિંસા કર્યાની શિક્ષા માટે ત્યાં શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનું ભવ્ય મંદિર કરાવે.' તે પ્રમાણે તે વણિકે માન્ય કર્યું અને રાજાના આદેશ મુજબ એક ભવ્ય જિનમંદિર તયાર કરાવી તેમાં મૂર્તિ પધરાવી, જે જિનમંદિર "યુકા-વિહાર" ના નામથી ઓળખાયું.

જીવદયા રાજા કુમારપાળને પ્રાણસમી હતી અને શ્રી હેમસૂરિ મહારાજપાસે બાર વ્રત અંગીકાર કરેલા હોવાથી જીવદયા પાલન કરવા માટે સંપૂર્ણ કાળજી અને ચિવટથી સમયનો સદુપયોગ તે બરાબર કરતા હતા. તે દરમિયાન નવરાત્રિના દિવસો આવી પહોંચ્યા, જે દિવસોમાં પરંપરાથી કંટેશ્વરી દેવીને ભોગ અપાતો હોવાથી દેવીભક્ત પૂજારીએ આવીને હાથ જોડી રાજાજીને વિનંતિ કરી કે-'હે રાજન્! કંટેશ્વરી દેવી ભોગ માગે છે અને તે સાતમને દિવસે સાત સો બોકડાનો, આઠમને દિવસે આઠ સો પાડા બોકડાનો અને નોમને

દિવસે નવ સો મોટા જીવોનો ભોગ માગે છે, તે પ્રમાણે તમારે ભોગ આપવો જ પડશે. આ કાર્ય તો કર્યા વિના ચાલશે જ નહિ, માટે હે રાજાજી! વગરવિલંબે માતાજીનો ભોગ પૂરો કરો.' તે સાંભળી રાજા કુમારપાળ કે જેના હૃદયમાં જીવ-દયા વસેલી છે અને જેણે જૈનધર્મ સદ્દહ્યો છે તેણે તુરત જ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે-'હે બ્રાહ્મણ! હું કદિ કોઇ જીવનો ઘાત કરવાનો નથી અને પાડા-બોકડા પણ આપવાનો જ નથી.' આ પ્રમાણે રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે તુરત જ દેવી કંટેશ્વરી કોપાયમાન થઇ અને પ્રગટ થઇને બોલી કે-'હે રાજન્! આ ગાદીઉપર અનેક રાજાઓ થઈ ગયા છે અને તે સર્વેએ ઉપર જણાવ્યા મુજબ ભોગ આપીને મ્હારી પૂજા કરેલી છે, તો ત્હારે પણ અવશ્ય એ પ્રમાણે કરવું જ પડશે.' ત્યારે વિનયવડે રાજા કુમારપાળ બોલ્યા કે-'હે દેવી! આપ કહો તો લાડુ, સાકર, સેવાદિ મિષ્ટ ભોજનોથી તમારી ભક્તિ-પૂજા કરૂં, પરંતુ જીવનો વધ તો કદિ પણ હું કરીશ નહિ, તેમ છતાં હે માતાજી! તમારે પાડા-બોકડાની જરૂર હોય તો જો તમો સર્વને જીવતા રાખો તો તમારી પાસે લાવીને હાજર કરૂં-પણ એટલું તો ચોક્કસ કહું છું કે તે બિચારા નિર્દોષ અબોલ પ્રાણીઓનો વધ તો બીલકુલ થવા દઈશ જ નહિ.' આ હકીકત સાંભળતાંની સાથે જ કંટેશ્વરી દેવીએ ખૂબ કોપાયમાન થઇ લાલચોળ નેત્ર કરી રાજા કુમારપાળના મસ્તકમાં ત્રિશૂળ માર્યું, જે વાગ્યું કે તુરત જ તેમની સુવર્ણ સરખી કાયા હતી તે કોઢના રોગવાળી બની ગઇ અને આખા શરીરે અગ્નિની જેમ વેદના થવા લાગી. આટલું દુઃખ આવી પડયું, છતાં રાજા કુમારપાળના દૃઢ વિચારો સાથે એ

ઉદ્‌ગારો નીકળ્યા કે-' મને મ્હારા દેહની પરવા નથી, પરંતુ જૈન ધર્મ કે જે મેં હમણાં જ અંગીકાર કરેલ છે તે ધર્મનો અપયશ મ્હારા નિમિત્તે જગતમાં વિસ્તરે એ જ મોટામાં મોટું દુઃખ મને થયા કરે છે.'

'આ બાબતમાં શું ઉપાય લેવો?' એ વિચારવા માટે રાજા કુમારપાળે તુરત જ ઉદયન મંત્રીને બોલાવ્યા અને દેવીએ કહેલી સર્વ હકીકત જણાવીને પોતાને જે શારીરિક દુઃખ થયું છે તે કરતાં પરમપુનિત શ્રી જૈન ધર્મની નિંદા થાય છે એ દુઃખ મને વિશેષ થાય છે અને એ જ વાત વારંવાર મને ખટકે છે તે પણ ખુલ્લા દિલથી કહી બતાવ્યું.

મંત્રી ઉદયન વિચક્ષણ અને બુદ્ધિશાળી હોવાથી રાજા કુમારપાળના દેહઉપરના ઉપસર્ગનું અને શ્રી જૈન ધર્મની નિંદાનું ખાસ નિવારણ કરાવવા માટે વિચાર કરીને શ્રી હેમસૂરિ મહારાજપાસે આવ્યા અને સર્વ હકીકત તેમની આગળ નિવેદન કરી. સૂરિમહારાજે 'કાંઇ ચિન્તા કરશો નહિ' એમ કહી મંત્રિત જળ ઉદયન મંત્રીને આપ્યું અને કહ્યું કે-' આ મંત્રિત જળ રાજાના શરીરપર છાંટજો, તેથી અને શ્રી પાર્શ્વનાથના નામસ્મરણમાત્રથી સર્વ પ્રકારે શાન્તિ થઇ જશે.' આ પ્રમાણે સાંભળી મંત્રીએ તરત જ રાજાપાસે જઈ તેમના શરીરપર તે જળ છાંટયું એટલે તુરત જ સર્વ શાન્તિ થઇ ગઇ અને હૃદયમાં હર્ષ થયો, એટલે સકળ પરિવારસહિત કુમારપાળ રાજા શ્રી હેમસૂરિ મહારાજપાસે આવી વંદના કરી તેમની પાસે બેઠા અને પોતાની જાતને ધન્ય માનવા લાગ્યા. આ સમયે રાજા કુમારપાળે નજીકમાં એક સ્ત્રીને રૂદન કરતી સાંભળી એટલે 'તે સ્ત્રી કોણ છે?' તે હકીકત ગુરૂમહા-

રાજને વિનયભાવે પૂછી. પ્રત્યુત્તરમાં હેમસૂરિ મહારાજ બોલ્યા કે–'હે રાજન્! જે દેવીએ તમને મસ્તકમાં ત્રિશળ મારી આખા શરીરમાં વેદના ઉત્પન્ન કરી કુષ્ટરોગવાળા કરી મૂક્યા હતા તે દેવી કંટેશ્વરીને અહીં બાંધીને લાવી રાખેલ છે, તે રૂદન કરે છે અને તેના પાપનાં ફળ ભોગવે છે.'

રાજા કુમારપાળ આ હકીકતથી અજાયબ થઇ ગયા. તે દયાળુ આત્મા હોવાથી ગુરૂમહારાજને તેણે વિનંતિ કરી કે–'કૃપા કરીને એ દેવીને મુક્ત કરો.' જવાબમાં હેમસૂરીશ્વરે જણાવ્યું કે–'જો તે દેવી કંટેશ્વરી આજ પછી કોઇ જીવને મારે નહિ, કોઇ જીવનો ભોગ લે નહીં તેમજ સર્વ જીવોની રક્ષા કરવા ખાતર અને જીવદયાની સંભાળ રાખવા ખાતર અઢારે દેશમાં ફરતી ફરે તો તેને હું છોડી મૂકું.' દેવીએ તે કબૂલ કર્યું અને અઢારે દેશમાં ફરીને જીવદયાની રક્ષા માટે તપાસ કરવા લાગી.

આ પ્રમાણે ગુરૂકૃપાથી પોતાનો રોગ દૂર થયો એમ જાણીને કુમારપાળ બહુ પ્રસન્ન થયા અને નવરાત્રિના દિવસોમાં પરંપરાથી ચાલતી જીવહિંસા બંધ થઈ ગઇ તેથી અને શ્રી જૈન ધર્મનું વિશેષપણે અનુમોદન થતું જોઇને રાજા કુમારપાળ ઘણા જ હર્ષિત થયા.

રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસ કહે છે કે:— (દોહરા.)

એક જ સૂરજ ઉગિયો, સુપુરૂષ હેમસૂરીંદ;
કુમતિતિમિરને ટાળવા, ઉગ્યો પુનમચંદ. ૧
ઋષભ કહે જન સોચજો, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ;
હેમસૂરિ સરિખા વળી, દુલહા દુષમકાળ. ૨
કલિકાળે નર બેહુ હુઆ, એક તો હેમસૂરીંદ;
બીજો રાજઋષિ કહ્યો, સારો કુમર નરીંદ. ૩

કુમારપાળ ભૂપાળથી પણ હેમસૂરીશ્વરને અધિક માનવા કે જેની ઉપદેશશક્તિથી, જેના આત્મબળથી અને જેના ચારિત્રના તેજપ્રતાપથી તેમજ જેની ઉત્તમ સમજાવટ શૈલીથી રાજા કુમારપાળે અઢારે દેશમાં અમારી-પડહે વગડાવ્યો કે જે પડહના પ્રતાપથી માછીમાર, વાઘરી કે શિકારીઓ કોઈ પણ જીવવધ કરી શકે જ નહિ, વનમાં મૃગલાઓ નિરાંતે ફરે, સરોવર આદિ જળાશયોમાં માછલાંઓ સુખે કુદકા મારે અને સસલા વિગેરે સુખે સહેલ કર્યા કરે.

આવા સમયે પશુ-પંખી કલ્લોલ કરી રહ્યા છે અને તેઓ પરસ્પર વાદ કરી રહ્યા છે તેની હકીકત નીચે વાંચો:—

રાજા કુમારપાળને દેવી કંટેશ્વરીએ ઘોર સંકટમાં નાંખ્યા છતાં પણ શ્રી અર્હંતના શાસનથી લેશમાત્ર પણ તેઓ ચલાયમાન થયા જ નહિ, તેમ જ અહિંસાનો પ્રચાર અઢારે દેશમાં કરવાથી શ્રી હેમસૂરીશ્વરે "પરમાર્હત્" એવું ઉત્તમ બિરૂદ આપ્યું, જેથી રાજા પોતાને ધન્ય-કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો.

પરમાર્હત્ કુમારપાળ ભૂપાળના રાજ્યમાં સર્વત્ર અભયદાન તો સર્વ જીવોને મળી ગયું હોવાથી પશુ-પંખીઓ પોતપોતાની ભાષામાં પરસ્પર વાર્તાલાપ કરી આનંદ કરી રહ્યા છે. તેની રાસકર્તા કવિ ઋષભદાસ ઘટના કરી જણાવે છે કે-પશુ-પંખીઓ વાતો કરે છે કે-'શાસ્ત્રમાં અનેક ઉપગારી પુરૂષો આગળ થઈ ગયાના ઘણા દાખલાઓ મૌજુદ છે, તેમ અભયદાન દેનારા પણ ઘણા થઈ ગયા છે, પણ તે કોઈને અમોએ નજરે ભાળ્યા નથી તેથી અમારે તો રાજા કુમારપાળનો જ અત્યારે મ્હોટો ઉપગાર થઈ પડ્યો છે' વળી તે પશુ-પંખીઓ-માંહોમાંહે બોલે છે કે-" મેઘકુમારે તો સસ-

લાનો એક જ જીવ બચાવ્યો હતો, નેમિનાથે પશુઓને એક દિવસ જ છોડાવી અભયદાન અપાવ્યું હતું, પરંતુ કુમારપાળ રાજાએ તો અનેક જીવોને સદાને માટે અભયદાન આપી દીધું છે. વળી શ્રીવીરપ્રભુ જે સ્થળમાં વિચરતા તે સ્થળે જીવોનો વધ કોઇ કરી શકતું નહિ અર્થાત્ તે સ્થળમાં રહેલા જીવોને અભયદાન હતું, જ્યારે કુમારપાળ રાજાએ તો સર્વ સ્થળે અમારી–પડહની ઉદ્‌ઘોષણા ફેલાવી દીધી છે. શ્રી શાંતિનાથ ભગવાને પૂર્વભવે મેઘરથ રાજાના ભવમાં એક પારેવાને ઉગાર્યો હતો, જ્યારે રાજા કુમારપાળના રાજ્યમાં તો સંખ્યાબંધ જીવો ઉગરી ગયા છે. અમરસિંહ રાજા થઈ ગયા જેમણે એક બોકડાનો જીવ બચાવ્યો હતો, જ્યારે કુમારપાળ ભૂપાળે અનેક જીવોને બચાવ્યા છે. હરિબળ મચ્છીની કથામાં હરિબળે એક જ મચ્છી ફરી ફરીને આવતી હતી તેને બચાવી જીવદયાની ટેક પાળ્યાની હકીકત સાંભળી છે, જ્યારે કુમારપાળ ભૂપતિએ તો સકળ જીવોની રક્ષા કરી છે, માટે અમારે તો સર્વથી અધિક અમારો અભયદાનનો દાતાર રાજા કુમારપાળ જ છે.” આ પ્રમાણે પશુ–પંખીમાં વાત ચાલી રહી છે તેનો ઉત્તર આપતાં કવિ ઋષભદાસ સમાધાન કરે છે કે– “હે પશુ–પંખીઓ ! શાસ્ત્રમાં કરણ, કરાવણ અને અનુમોદન એ ત્રણેનું ફળ સરખું કહ્યું છે. આ બધા પૂર્વપુરુષોએ વાવેલા અહિંસા વૃક્ષનાં ફળ છે. કહ્યું છે કેઃ—

આંબો રોપ્યો તે ભલો, સીંચ્યો તે ગુણવંત;
ફળ ચખાવે તે ગુણી, ત્રણે નર મહંત.

આ રીતે પંખીઓના પરસ્પરના વાર્તાલાપનું સમાધાન થઈ રહેતાં તે જળચર, સ્થળચર ને ખેચર જીવો આનંદ-

મગ્ન બની શ્રી હેમસૂરીશ્વર અને કુમારપાળ ભૂપાળના ગુણ-ગાન ગાવા લાગ્યા.

કુમારપાળ મહારાજાએ જીવદયા પાળવા અને પળાવવા માટે તન-મન અને ધનથી જે જે ઉપાયોની જરૂર લાગી તે સર્વે આદર્યા હતા. એક વખતે પોતાની જાણમાં હકીકત આવી કે–" કાશીદેશમાં વાણારસી નગરીનો સ્વામી જયચંદ રાજા કે જેને ચાર હજાર હાથી, સાઠ લાખ ઘોડાઓ અને ત્રીશ લાખ પાયદળ લશ્કર છે તથા બાર સો નિશાનની ઋદ્ધિથી અલંકૃત છે, જેના રાજ્યનું સાત સો યોજનનું ક્ષેત્રફળ છે, જે ગંગા–જમનારૂપ લાકડી વગર ચાલી શકતો ન હોવાથી જેનું બીજું નામ પુગ્ગરાજ અથવા પંગુરાજ છે એ રાજા જય-ચંદના રાજ્યમાં ઘોર હિંસા થયા કરે છે, નિરંતર અનેક જીવોને મારી નાંખવામાં આવે છે અને જબરજસ્ત પાપનું કાર્ય થયા કરે છે." તે નિવારવાને અર્થે રાજા કુમારપાળે એક ચિત્રપટ તૈયાર કરાવ્યું. તેમાં સ્વર્ગ અને નર્કના દૃશ્યો મૂક્યા. પુન્ય કરે તે સ્વર્ગમાં જાય, પાપ કરે તે નર્કમાં જાય, એવા મોટા અક્ષરો લખાવ્યા. એક તરફ જયચંદ રાજાની છબી મૂકી તેની સામે પોતાની છબી આળેખાવી અને કુમાર-પાળ ભૂપાળ જયચંદ ભૂપને જીવદયા માટે બે હસ્ત જોડી વિનંતિપૂર્વક કાંઇક કહેતા હોય તેવા પ્રકારનું અદ્‌ભૂત, સુંદર, મનોહર અને ચિત્તને આકર્ષક ચિત્રપટ કરાવી તે લઈને કાશીદેશના રાજા જયચંદની પાસે રાજા કુમારપાળે પોતાના મંત્રીને મોકલ્યો. તેની સાથે બે કરોડ સોનૈયા સાંઢા ભરીને મોકલ્યા. બે હજાર અશ્વો અને અમૂલ્ય રત્નો આદિ આપીને જીવદયા વિષયસંબંધી બોધદાયક પત્ર પણ લખી આપ્યો.

સર્વ સાધનરહિત મંત્રી અનુક્રમે કાશીદેશમાં વાણારસી નગરીમાં જયચંદ રાજાની સભાસમક્ષ આવી પહોંચ્યો. રાજાને સવિનય પ્રણામ કરી પત્ર આપી અમૂલ્ય ભેટો આગળ ધરી. પછી મંત્રીએ કુમારપાળ ભૂપાળે આપેલ ચિત્રપટ રજુ કર્યું; જે જોતાં જ જયચંદ રાજાએ પૂછ્યું કે-' આ શું છે ? ' જવાબમાં વિચક્ષણ મંત્રીએ જીવદયાનું વિવેચન વિસ્તારથી સમજાવ્યું, સ્વર્ગ અને નર્ક શાથી મળે ? એ સમજાવ્યું અને જીવહિંસાથી નિશ્ચે નર્કગતિ સિવાય બીજો માર્ગ જ નથી એ પણ બતાવ્યું, જે શ્રવણ કરવાથી તુરત જ જયચંદ રાજાએ દયાધર્મનો સ્વીકાર કરી પોતાના દેશમાં સર્વત્ર અમારીપડહ વગડાવ્યો.

સભાસમક્ષ જયચંદ રાજાએ મુક્તકંઠે રાજા કુમારપાળના વખાણ કર્યા અને કહ્યું કે-'જીવદયાપ્રતિપાળ ગુર્જરદેશદીપક રાજા કુમારપાળને ધન્ય છે ! ' અને સર્વ સમક્ષ ફરી ઉદ્ઘોષણા કરી કે-' આજથી આ રાજ્યમાંથી હિંસાને દેશવટો દેવામાં આવ્યો છે, માટે કોઇએ કદિ પણ તેને સંઘરવી નહિ.' એમ કહી આવેલ મંત્રીનો સત્કાર કરી સામી ઉત્તમ ભેટો અર્પણ કરી મંત્રીને વિદાય કર્યો. તે પાટણપુરમાં કુમારપાળ રાજાની પાસે આવી પહોંચ્યો અને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી કહ્યું કે-" જયચંદ રાજાએ આપના ચિત્રપટ અને ઉપદેશથી પોતાના રાજ્યમાં ઢંઢેરો ફેરવ્યો છે કે-" આજથી હિંસાને ભસ્મીભૂત કરી નાંખવામાં આવી છે. " આ પ્રકારે અનેક જીવોને અભયદાન આપનારી હકીકતથી રાજા કુમારપાળ હૃદયમાં બહુ જ હર્ષ પામ્યા.

આ રીતે જીવદયા જેને પ્રાણસમાન વ્હાલામાં વ્હાલી

વસ્તુ હતી એવા રાજા કુમારપાળે કર્ણાટક, ગુજરાત, મારવાડ, સૌરાષ્ટ્ર, સપાદલક્ષ, સિંધ, કોકણુ, લાટદેશ, લાટદેશ, કચ્છ, જાલંધર, ભાંભેર અને મેવાડ આદિ દેશોમાં અમારીપડહની ઉદ્‌ઘોષણા ફેરવી દીધી, સદાને માટે સર્વ જીવોને અભયદાન આપ્યું, તેમ જ સકળ દેશમાં પાણી પણ ગળીને વાપરવાનો આદેશ કર્યો. રાજા કુમારપાળ જીવદયાપ્રતિપાળ એટલા બધા હતા કે પોતાના મુખથી "મારિ" એટલે "માર" એ શબ્દનો ઉચ્ચાર પણ કદિ કરતા નહિ, અને કદિ ભૂલથી "મારિ" શબ્દ મુખમાંથી નીકળી ગયો તો તે ભૂલ માટે ઉપવાસ કરતા હતા, તેમજ સહજ પણ અસત્ય વાણી ભૂલથી બોલાઇ ગઈ હોય તો આયંબિલ કરતા હતા. 'અહો! ધન્ય છે સકળ જીવોને અભયદાનના દાતાર રાજા કુમારપાળને!'

એક દિવસ રાજા કુમારપાળ કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં ઉભા હતા તે વખતે તેના પગઉપર એક મંકોડો ચોંટી ગયો, જે જયણાપૂર્વક ધીમે ધીમે ઉખેડતા છતાં પણ ઉખડયો નહિ. બહુ પ્રકારે પ્રયાસ કરતાં પણ તે મંકોડો જુદો પડતો નથી તે વખતે કરૂણારસના ભંડાર અને સમતારસના સાગર નૃપતિ અનુકંપાવડે એ જ ચિંતવવા લાગ્યા કે–' આ મંકોડાને કોઈ પણ રીતે દુઃખ ન થાય એ જ રસ્તો હિતાવહ છે. ગમે તે ભોગે પણ પરપ્રાણુની રક્ષા કરવાનું કાર્ય આદરવું એ જ ઉત્તમ છે, તે માટે આત્મસાક્ષીએ વિચારવા લાગ્યા કે–" પ્રભુશ્રી વીરભગવંતને ચંડકોશિકે પગમાં ડંસ માર્યો તો પણ પરમકૃપાળુ પ્રભુજીએ તો પોતાનું ધ્યાન ચોખ્ખું–નિર્મળ જ રાખ્યું હતું, સુકોશળે પોતાના પિતાની ખાતર પોતાના પ્રાણ ત્યાગ કર્યા હતા, મેઘકુમારે હસ્તીના ભવે ત્રણ પગે ઉભા રહી

સસલાને બચાવ્યો હતો, વિક્રમરાજાએ પારકા દુઃખ અનેક વખત પોતે વ્હોરી લઇ પરોપકાર કર્યા તેથી વિક્રમ પરદુઃખભંજનના નામથી જગતમાં નામ રાખી ગયા, મુનિસુવ્રતસ્વામીએ પરકાજે એક રાત્રીમાં મ્હોટો વિહાર કરી અશ્વને પ્રતિબોધ્યો હતો. આ રીતે આજે મને પણ પરોપકાર કરવાનો અવસર આવ્યો છે, તેમજ પરપ્રાણની હરકોઇ પ્રકારે રક્ષા કરવાની ખરી કસોટી આવી છે, તો હું પણ આ મંકોડાને બચાવી લઉં અને તેને માટે કષ્ટ સહન કરી તેને લેશ પણ દુઃખ ન થાય તેમ કરૂં, તો જ ખરી જીવદયા જાળવી કહેવાય અને તો જ આ દેહનું સાર્થક થયું ગણાય.

ચોપાઇ.

દેહ ધર્મ તો એહવો અછે, અંતે કાયા વિણસે પછે;
સડણ-પડણ-વિધ્વંસણપણું, જરા રોગતણું દુઃખ ઘણું. ૧
સનત્ કુમાર સરિખા જેહ, સાતશે રોગ ક્ષણમાં લહે તેહ;
ચંપાનગરી નૃપ શ્રીપાળ, કોઢી દેહ થયો તતકાળ. ૨
ઉદાયી રાજઋષિને જોય, સબલ રોગ તસ અંગે હોય;
પુંડરીક રાજા જે કહ્યો, ક્ષણમાં દેહ તસ વિણસી ગયો. ૩
ઇશ્યું વિમાસી પૃથ્વીરાય, શસ્ત્રે તિહાં છેદ્યો નિજ પાય;
ચર્મ માંસ મંકોડા મુખે, ભૂપે અળગો મૂકયો સુખે. ૪

આ પ્રમાણે ચરણે ચોંટેલા મંકોડાના પ્રાણ બચાવવા, તેને કાંઇપણ કદર્થના ન પહોંચે તેમ તેને સુખી કરવા અને અભયદાન આપવા માટે જીવદયાપ્રતિપાળ કુમારપાળ ભૂપાળે શસ્ત્રવડે જે જગ્યાએ પગમાં મંકોડો ચોંટી ગયો હતો તે ભાગની ચામડી માંસસહિત કાપી નાંખીને તે મંકોડાને મુક્ત

કર્યો અને તેની યથાર્થ રીતે રક્ષા કરી. આ રીતે પોતે અંગીકાર કરેલા બાર વ્રતમાં પહેલું વ્રત પ્રાણાતિપાતવિરમણ મન, વચન અને કાયાના યોગથી શુદ્ધ રીતે રાજા કુમારપાળ પાળવા લાગ્યા.

બીજું વ્રત મૃષાવાદવિરમણ રાજા કુમારપાળે અંગીકૃત કર્યું છે, જેમાં પાંચ મોટકાં જૂઠા કદિ વદતા નથી, ખોટી સાક્ષી પૂરતા નથી, કુડા લેખ લખતા—લખાવતા નથી અને પારકી થાપણ ઓળવતા નથી—એ સંબંધી પાંચ અતિચાર ટાળે છે. એ રીતે જયણાપૂર્વક એ વ્રત પાળવા લાગ્યા.

ત્રીજું વ્રત અદત્તાદાનવિરમણ કુમારપાળ નૃપતિએ ઉચ્ચર્યું, જેમાં રસ્તામાં પડેલું, ખાતર દીધેલું, કોઈની ગાંઠ કાપી છોડી લીધેલું, ભૂમિ, મંદિર અને હાટમાંથી નીકળેલું, ચોરનું લાવેલું, કુડા તોલ—માપ કાટલાથી રળેલું તેમજ પારકાનું ધન બીલકુલ લેતા જ નથી. વળી તેમણે ખરે અવસરે ખરી કસોટીમાં પણ આ વ્રતનું પાલન કેવી રીતે કરેલ છે, તે સંબંધી કુબેરદત્ત વ્યવહારીની કથા જાણવાજોગ હોવાથી આ નીચે આપી છે.

કુમારપાળના રાજનગર શ્રી પાટણપુરીમાં કુબેરદત્ત નામનો શ્રેષ્ઠી વસતો હતો, જે અર્હંતધર્મોપાસક બારવ્રતધારી શ્રાવક હતો. જેના ગુણાનુવાદ સર્વ લોકો કરતા હતા. એવો તે ગુણી અને ભાગ્યશાળી પુરૂષ હતો. તે શેઠ વ્યાપાર અર્થે પાંચ સો વહાણ ભરીને રત્નદ્વીપે ગયો, જ્યાંથી ચૌદ ક્રોડ ધન રળીને વહાણો સહિત પોતાના નગરે પાછા આવતાં કર્મસંજોગે પવન પ્રતિકૂળ થવાથી સમુદ્રની અંદર વહાણ

ચાલતાં ચાલતાં એક ડુંગરની વચમાં ભેખડમાં આવી ભરાણા અને ખારવા લોકોએ તે વહાણો બહાર કાઢવા બહુ પ્રયત્નો કર્યા પણ સર્વે નિષ્ફળ ગયા અને વહાણ ત્યાં ને ત્યાં જ રહ્યા. વ્યવહારી કુબેરદત્ત વિમાસણમાં પડી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે–'આમાં કાંઈ ભેદ છુપાયેલ છે પરન્તુ ખબર પડતી નથી.' આ અરસામાં એક પુરૂષ હોડીમાં બેસી ત્યાં આવી ચડ્યો અને કુબેરદત્ત શેઠને જુહાર કરી બોલ્યો કે–" પંચ-શૃંગ નામનો એક દ્વીપ છે, જ્યાં શતસાગર રાજા રાજ્ય કરે છે. એ રાજાએ એક વખત શિકાર કરતાં સગર્ભા હરિણી પર બાણ છોડ્યું, જે બાણ લાગતાં જ હરિણીના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા તેમ જ હરિણ પણ હરિણીના વિયોગથી મૃત્યુવશ થઈ ગયો. આ કરૂણાજનક દેખાવથી અમારા રાજા શતસાગર બહુ જ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા અને ઉહાપોહ કરવા લાગ્યા કે–'અરેરે ! મ્હારા આ કૃત્યને ધિક્કાર છે ! અને ફિટકાર છે મ્હારા અવતારને ! ખરેખર "રાજેશ્વરી તે નરકેશ્વરી" કહેવાય છે તે ખોટું નથી. આવાં પાપકર્મથી હું ક્યારે છુટીશ ? એ પાપકર્મ નિવારવા માટે કરાતા પશ્ચાત્તાપને પરિણામે પોતે દયાધર્મના ઉચ્ચ શિખરઉપર આરૂઢ થઈ ગયા અને તત્કાળ નિશ્ચય કરી દીધો કે 'આજથી કોઇપણ જીવનો વધ કદિ પણ કરીશ નહિ.' તેમજ પોતાની નગરીમાં પણ જીવ-દયાનો ઢંઢેરો ફેરવી દીધો. પછી દયાની ખાતર આ દ્વીપમાં કોઇના વહાણ ભરાઇ જાય તો તેમને મદદ કરવા માટે અમને અહીં રાખ્યા. આજે અમારા રાજાએ પાળેલ પોપટદ્વારા જાણ્યું કે કોઈ વેપારીના પાંચ સો વહાણો અહીં ભેખડમાં ભરાઇ ગયા છે, જેથી તુરત જ બનતી મદદ કરવા મને મોકલ્યો છે.

વિશેષ તપાસ કરતાં તમારી પહેલાં પણ કોઈ વ્યવહારીના પાંચ સો વહાણુ અહીંયાં જ અટકાણા છે. એટલે કુલ્લે એક હજાર વહાણુ આ સમુદ્રની વચ્ચેના ડુંગરાની ખીણુમાં આવી ભરાણા છે. આ તમામ વહાણો બહાર કાઢવાનો અને સર્વની સહીસલામતી રાખવાનો એક જ ઉપાય અને એક જ રસ્તો છે તે ધ્યાનપૂર્વક હે શેઠજી! તમે સાંભળો.

આ સામે દેખાતો જે પર્વત છે તેની ઉપર એક દેવભુવન છે. જેમાં બે મોટા નગારાં પડ્યા રહે છે. આ ખૂંચેલા વહાણો બહાર કાઢવાનો રસ્તો એ છે કે જો કોઈ પુરૂષ હિંમત ધરીને ત્યાં પહોંચે અને દેવભુવનમાં પડેલા બે નગારાં ખૂબ જોરથી વગાડે તો તેના અવાજથી ત્યાં રહેલા ભારંડ પંખીઓ તત્કાળ ઉડે અને તેના પવનથી આ ડુંગરમાં ભરાયેલા સર્વ વહાણો બહાર ચાલતા થાય, પરંતુ એટલી હકીકત પણ સાથે સાથે કહેવાની જરૂર છે કે જે ત્યાં જશે તે પુરૂષ તો ત્યાં જ રોકાઇ રહેશે; પાછો આવી શકશે નહિ."

કુબેરદત્ત શેઠ આ હકીકત સાંભળી હૃદયમાં ઉચ્ચ બુદ્ધિ અને શુદ્ધ ભાવના હોવાથી વિચારવા લાગ્યો કે–' હું બારવ્રતધારી શ્રાવક છું, તેથી આવા કષ્ટદાયક કાર્યમાટે જવાની મ્હારાથી કોઈને બીલકુલ આજ્ઞા કરી શકાય જ નહિ, તેથી આ આવેલી આપત્તિમાંથી મુક્ત થવા માટે આ કાર્ય મ્હારે પોતે જ કરવું યોગ્ય છે.' એમ નિશ્ચય કરી સર્વની સમક્ષ પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કરી સર્વ લોકોએ વાર્યા છતાં સાહસિકશિરોમણિ શેઠ તે પર્વતઉપર ચડ્યા. ત્યાં દેવભુવનમાં રહેલી પ્રતિમાને પ્રણામ કરી, સાગારી અણસણ ઉચ્ચરી ચાર શરણુ ચિત્તથી સંભારી મોટા અવાજે ખૂબ જોરથી ત્યાં પડેલા

નગારાં વગાડ્યાં, જેના જોશવાળા ધ્વનિથી ભારંડ પંખીઓ ઉડ્યા તેથી પવનની અનુકૂળતા થઇ આવી કે તુરત જ સર્વ વહાણો બહાર નીકળી સમુદ્રમાં ચાલતાં થયાં અને પાણીમાં પંથ કાપતા અનુક્રમે પાટણપુરે આવી પહોંચ્યા.

વહાણો આવી પહોંચવાની ખબર મળતાં સ્વજનવર્ગ અને અન્ય નાગરિકજનો શેઠને મળવાના હેતુથી સામે આવ્યા. ત્યાં વહાણમાં સ્હેતાઓ, ખલાસીઓ, મુસાફરો, કરીયાણા વિગેરે નજરે આવવા લાગ્યા, પરંતુ કુબેરદત્ત શેઠ મુદ્દલ જોવામાં આવ્યા નહિ; તેથી તમામ તરફથી 'શેઠજી ક્યાં છે?' એમ પૂછાવા લાગ્યું. પ્રત્યુત્તરમાં કોઈ કહે–' આગળના વહાણમાં છે, તો કોઇ કહે પાછળના વહાણમાં છે, કોઈ કહે અમે પેટ ભરી જાણીએ, અમને મોટા માણસની ખબર પડે નહિ, કોઈ કહે વચલા વહાણમાં હશે, કોઈ કહે હાથ–મોં ધોવા ગયા હશે.' આ રીતે જુદા જુદા જવાબ મળવાથી કુબેરદત્ત શેઠ છે જ નહિ એમ સહુને શંકા પડી; એટલે શેઠની સાથે રહેલા મુનિમ વામદેવને પૂછતાં વામદેવે કહ્યું કે–" શેઠની કાંઇ સમજણ પડી નહિ. આ વહાણો સમુદ્રની વચ્ચે ભેખડે ભરાણા હતા, તે કાઢવા એક પર્વત ઉપર ચડ્યા ત્યાં સુધી જાણીએ છીએ. પછી અમારા વહાણો ચાલી નીકળ્યા. પછવાડે શેઠનું શું થયું? એની અમને કાંઈ પણ ખબર નથી."

કુબેરદત્ત શેઠનો પત્તો નથી. પાંચ સો વહાણો અને ઘણી ઋદ્ધિનો માલિક નહિ હોવાથી તેમજ શેઠને સંતાન પણ નહિ હોવાથી અપુત્રીયાના ધનનો માલિક તે વખતમાં રાજા ગણાતો હોવાથી વાચાળ ચાડીખોરો રાજા કુમારપાળને એકદમ જાહેર કરવા પહોંચી ગયા.

રાજા કુમારપાળને પ્રણામ કરી તે પુરૂષોએ કુબેરદત્ત શેઠની હકીકત જાહેર કરી વિનંતિ કરી કે–' હે સ્વામી ! આપ તે શેઠના ઘરે પધારી દ્રવ્ય વિગેરે તમામ રીયાસતની વ્યવસ્થા કરી કબજો કરી લ્યો. એટલે પછી અમે વ્યવહાર મુજબ શેઠની છેવટની ક્રિયા કરીએ.' જવાબમાં કુમારપાળ ભૂપાળ બોલ્યા કે–" હું બારવ્રતધારી શુદ્ધ નિયમ પાળનાર હોઇ કહી દઉં છું કે એ અદત્તાદાન–પારકું દ્રવ્ય મને બીલકુલ કલ્પે જ નહિ."

આ પ્રમાણે સાંભળતાં તે દુર્જન લોકો લાલચમાં પાડવાના હેતુથી કહેવા લાગ્યા કે–" હે સ્વામી ! વીશ ક્રોડ સોનૈયા, પાંચ સો વહાણ અને હાથી ઘોડા વિગેરેની પુષ્કળ સામગ્રી શા માટે જવા ઘો છો ? અપુત્રીયાના ધનનો માલિક કાયદેસર રાજા જ થાય છે. આગળ પણ સિદ્ધરાજ જેશંગ વિગેરે રાજાઓ અપુત્રીયાનું ધન કબજે કરતા જ હતા તો તે પ્રમાણે કરવામાં અને ચાલી આવતી પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાલવામાં આપને શું હરકત છે ?"

આ હકીકત સાંભળી રાજા કુમારપાળ તે આવેલા પુરૂષોને વિશેષ સમજાવવા માટે કહેવા લાગ્યા કે–' અરે મૂર્ખાઓ ! તમારી અક્કલ ખસી ગઇ લાગે છે કે શું ? ભલે કોઈ પદ્ધતિ અગાઉથી ચાલી આવતી હોય પણ તે ખોટી, નિંદનીય અને પાપયુક્ત હોય તો શું તે ત્યાજ્ય કરવી જ નહિ ? કદિ કર્મયોગે કોઈ પિતા અંધ થઈ ગયો તો શું તેના પુત્રે પણ અંધ જ થવું ? કર્મે કદિ કોઇ પિતા કોઢીયો થયો હોય તો શું તેનો પુત્ર તેમ થવાની વાંચ્છા કરે ખરો ? કોઇનો પિતા કદિ જીવહત્યા કરતો હોય તો શું તેના પુત્રે

તેમજ કરવું જોઇએ? વળી હે પુરૂષો! સાંભળોઃ—કાલક-સુરીઓ કસાઇ રોજ પાંચશેં પાડા કાપતો હતો; પરંતુ તેનો પુત્ર સુલસ વીરપ્રભુની દેશનાથી શુદ્ધ શ્રાવક થયો કે નહીં? લોહખુરો નિરંતર ચોરીના ધંધાવડે આગેવાન તરીકે પંકાતો હતો; પરંતુ તેના પુત્ર રોહણીઆએ શ્રી વીરવાણી સાંભળી ચોરી સમૂળગી છોડી દીધી કે નહીં? સતી સીતાનું હરણ કરનાર રાવણ સ્ત્રીલંપટ કહેવાણો, પણ તેના પુત્રે જગતમાં શુભ નામના મેળવી કે નહીં? ચંડરૂદ્ર આચાર્ય અતિ ક્રોધી હતા, પણ તેના શિષ્ય સમતાવંત અને વિનયી થયા નહીં શું? વળી બાવીશ તીર્થંકરોએ ગૃહસ્થાવાસ પછી દીક્ષા સ્વીકૃત કરી હતી, પણ મલ્લિનાથે અને નેમિનાથે કુંવારા રહી કામદેવને જીતી દીક્ષા અંગીકૃત કરી કે નહીં? તો શું તેમની કીર્ત્તિ વધી કે ઘટી? આ સર્વ દૃષ્ટાંતોથી તમારે સમજી લેવું કે આ રાજ્યમાં પરંપરાથી કદાચ અપુત્રીયાનું ધન લઇ લેવાનું ચાલ્યું આવતું હોય તો પણ તે પાપકાર્ય હોવાથી જરૂર કાઢી નાંખવા યોગ્ય છે.

વળી હે પુરૂષો! પરધન ગ્રહણ કરવું તે બાહ્ય પ્રાણ લીધા બરોબર ગણાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

ચોપાઇ.

જે નર હરે અભ્યંતર પ્રાણ, તે તો પાપી મૂઢ અજાણ;
લોહથકી ભારે નર તેહ, બાહ્ય પ્રાણ હરે નર જેહ.
અભ્યંતર પ્રાણ હણીને મુઓ, અવર દુઃખ તેહને નહિ જુઓ;
બાહ્ય પ્રાણ પાપી જે હરે, સકળ કુટુંબને દુઃખી કરે.

માટે એ પરધનને હું તો અડીશ જ નહિ અને અદત્તાદાનત્યાગરૂપ વ્રતનું પાલન અખંડિતપણે કરીશ.” આવી

કુમારપાળ ભૂપાળે પાસેથી શુદ્ધ હૃદયની વાણી સાંભળતાં મંત્રી, મ્હેતા, મુસદ્દીવર્ગ વિનંતિપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે—'હે સ્વામી ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. અમે આપની ઈચ્છાનુસાર તે શેઠનું કાંઈપણ ગ્રહણ કરશું નહિ; પરંતુ કૃપા કરી આપસાહેબ તે શેઠના ઘર સુધી પધારો અને શેઠના ઘરે જિનમંદિર છે, તો ત્યાં જિનપ્રતિમાના દર્શન કરી આપનો અવતાર સફળ કરો.'.

મંત્રીના કથનથી રાજા કુમારપાળ કુબેરદત્ત શેઠને ત્યાં ગયા અને એક બાજુ શોકમાં પડેલી કુબેરદત્તની માતા **ગુણશ્રી** અને પત્ની **કમળશ્રીને** દેખી રાજા કુમારપાળે ગુણશ્રી પ્રત્યે દિલાસાની સાથે કહ્યું કે—"હે માતાજી ! તમે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા કરશો નહિ. મને તો પરધન બીલકુલ ખપતું જ નથી, માટે આપ સુખસમાધિએ સર્વ સામગ્રીનો યથેચ્છ ઉપભોગ કરો, તેમાં આપને મ્હારા તરફથી કોઈપણ કનડગત સમજવી નહિ." આ પ્રકારના શાંત વચનો સાંભળતાં ગુણશ્રી હૃદયમાં સંતોષ પામી અને વિધવિધ વસ્તુ લઈ રાજાજી આગળ ધરવા લાગી. તે માટે પણ રાજા કુમારપાળે કહ્યું કે—"હે માતાજી ! મને આ દ્રવ્ય કાંઇ ખપતું જ નથી. હું તો ફક્ત આપને ત્યાં જિનમંદિરમાં બિરાજિત પ્રભુપ્રતિમાના દર્શન કરવાની અભિલાષાથી જ અહીં આવ્યો છું, માટે મને તે લાભ આપો." આ પ્રમાણે સાંભળતાંની સાથે માતા ગુણશ્રી તુરત જ રાજા વિગેરે સર્વ સ્નેહીવર્ગને શ્રી જિનેશ્વરના મંદિરમાં તેડી ગઇ કે જે દેરાસર પાંચ દ્વારવાળું છે, જેને રત્નના જડેલા સુવર્ણના સ્તંભો છે, જ્યાં લુંબે અને ઝુંબે મોતીની માળાઓ લટકી રહી છે અને

જે મંદિરની અંદર રત્નમય બિંબ બિરાજિત છે-એવું ઇંદ્ર-પુરી જેવું ભવ્ય અને મનોહર મંદિર જોઇ, પ્રભુ-દર્શન કરી રાજાએ ચૈત્યવંદન કર્યું અને બહાર આવી રાજા કુમારપાળ બોલ્યા કે-'ધન્ય છે આવા ભાગ્યશાળી શેઠને કે જેને ત્યાં આવું અદ્‌ભુત જિનમંદિર છે. ખરેખર મ્હારી આ પાટણ-નગરી આવા પુન્યશાળી શેઠથી જ અધિક શોભાને પામી છે.'

ત્યારબાદ કુમારપાળ ભૂપાળ અને સર્વ સામંતાદિ વર્ગ તે શેઠના ઘરની શોભા નિહાળી રહ્યા છે. જેના ઘરે રત્નની પ્રતિમા છે, જેને ત્યાં સુવર્ણનું જિનગૃહ છે, જેને ત્યાં મણિ-મય જાળીયાં છે, જેને ત્યાં રથશાળા, હસ્તિશાળા, અશ્વશાળા, કસરતશાળા અને પૌષધશાળા વિગેરે પણ છે. આ તમામ સામગ્રી ધીરે ધીરે નિરખતાં પૌષધશાળામાં ચોંટાડેલી એક ટીપ નજરે પડી કે જે ટીપ બારવ્રતધારી કુબેરદત્ત વ્યવહા-રીએ નીચે મુજબ કરેલી હતીઃ—

"શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના ફરમાન મુજબ દેશવિરતિ માર્ગમાં શ્રાવકને યોગ્ય શુદ્ધ બાર વ્રત હું શુદ્ધભાવે વૈરાગ્ય-વાસિત ચિત્તથી અંગીકાર કરૂં છું. એ સર્વ વ્રતોનું યથા-વિધિ પાલન પરિપૂર્ણ કરીશ, જેમાં પરિગ્રહનું પરિમાણ નીચે મુજબ કરૂં છું:—

"પાંચમા વ્રતમાં છ કોટિ સુવર્ણ, આઠ સો તોલા મોતી, દશ અમૂલ્ય મણિરત્નો, બે હજાર ઘડા ઘી તેલ, બે હજાર ખાંડી ધાન્ય દશ હજાર ઘોડા, એક હજાર હાથી, એંશી હજાર ગાયો, પાંચ સો હળ, પાંચ સો દુકાન, પાંચ સો મકાન, પાંચ સો વહાણ અને પાંચ સો ગાડા—આ રીતે પરિમાણ કરૂં છું, તેથી વધુ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય તો તે સર્વ શુભ માર્ગે વાપરી નાંખવું."

શેઠ કુબેરદત્તે કરેલી વ્રત–નિયમની આવી સુંદર ટીપ વાંચી રાજા કુમારપાળ વિગેરે ઘણા જ આનંદિત થઇ તેનું અનુમોદન કરવા લાગ્યા.

આ રીતે કુબેરદત્ત શેઠે કરેલી ટીપ વાંચી રહ્યા બાદ રાજા કુમારપાળ ત્યાંથી ચાલતા થતા હતા, તે વખતે તેમણે કુબેરદત્ત શેઠની માતા ગુણશ્રીને દુઃખિત થયેલી અને રડતી અવસ્થામાં જોઇ દિલાસો આપતાં કહ્યું કે–" હે માતાજી ! આપ શા માટે કલ્પાંત કરો છો ?" જવાબમાં ગદ્‌ગદ્‌ વાણીવડે તેણે કહ્યું કે–" હે રાજાજી ! મને મ્હારા વ્હાલા પુત્રના વિયોગનું દુઃખ ક્ષણે ક્ષણે થયા કરે છે અને આજે જ્યારે મ્હારી અંધની એકની એક આંખ સમાન મ્હારો પુત્ર એકાએક મૃત્યુ પામી ગયો છે એમ સાંભળ્યું છે ત્યારે હવે મારે જીવીને શું કરવું છે ? એ પુત્રનો વિરહ ખરેખર મારાથી ખમાતો નથી અને એથી કરીને હું તો આપઘાત કરીને મરણને શરણ થવા ધારૂં છું. પુત્રવિયોગે ખાવું કે પીવું, સુવું કે બેસવું ઇત્યાદિ કાંઈ પણ મને સૂઝતું નથી. હે રાજાજી ! મારે માથે દુઃખના ડુંગરા આવી પડ્યા છે. જગતમાં સાત પ્રકારના મોટાં દુઃખ ગણાય છે તે કૃપા કરી સાંભળોઃ—

ચોપાઈ.

પહેલા દુઃખતણી સુણો વાત, ઉદરે ઉપન્યો ચાલ્યો તાત;
જણતાં મરે જેહની માય, એ દુઃખ બીજું સહ્યું ન જાય. ૧
ત્રીજું દુઃખ જે નિર્ધનપણું, ચોથું દુઃખ તે પરવશપણું;
પાંચમું જગ છે મોટું દુઃખ, નર નિર્ધન ને ઝાઝી ભૂખ. ૨
છઠ્ઠું દુઃખ હવે સુણજો અરે ! નર કામી ને મહિલા મરે;
સાતમું દુઃખ સુણજો સહુકોય, અંતે પુત્રનું મરણ જ હોય. ૩

માટે હે રાજાજી ! મેં જ્યારથી મારા પુત્રના મરણની વાત સાંભળી છે ત્યારથી મને કાંઇ પણ ચેન પડતું નથી અને ઝૂરી-ઝૂરીને અંતરમાં બળાપો થવાથી રહ્યા કરૂં છું.”

ત્યારે બુદ્ધિનિધાન મહાવિચક્ષણ રાજા કુમારપાળે પૂછયું કે-“ હે માતા ! કુબેરદત્ત મરી ગયા છે એ વાત તમે શાથી જાણી ?” એટલે ગુણશ્રીએ કહ્યું કે-‘ આ વાત વહાણમાં સાથે ગયેલા વામદેવ મુનીમે કહેવાથી મેં જાણી છે.’ તે ઉપરથી રાજા કુમારપાળે વામદેવને બોલાવી સર્વ હકીકત પૂછવા માંડી.

વામદેવે કહ્યું કે-“ રત્નદ્વીપથી પાંચ સો વહાણ ભરીને સમુદ્રમાર્ગે પાછા વળતાં રસ્તામાં એક ડુંગરામાં અમારા વહાણ ભરાઈ ગયા. એવી જ રીતે અમારી પહેલાં પણ કોઇ વ્યવહારીના વહાણો તે જ સ્થળે ભરાઈ ગયા હતા, જે વહાણમાં રહેલા માણસો અમારા વહાણને ભાળવાથી અને અમોને જોવાથી દીન વચને કહેવા લાગ્યા કે-“ અમે ભૂખ્યા અને તરસ્યા બેઠા છીએ, અમારી પાસે રહેલું અન્ન અને જળનું સાધન સાવ ખૂટી ગયું છે, માટે કૃપા કરી અમને ખાવા-પીવાનું આપી બચાવો-અમારો નિભાવ કરો.” આવી કરૂણાજનક વાણી સાંભળતાં જ અમારા શેઠ કુબેરદત્તે અમને આજ્ઞા કરી કે-“ હે સેવકો ! તમે જલ્દી જાઓ અને આ તમામને અન્ન-જળ પૂરૂં પાડો.” વળી કહ્યું કે-“ જ્યાંસુધી એ બિચારા ભૂખ્યા ટળવળે છે ત્યાંસુધી આપણાથી તેમને તૃપ્ત કર્યા સિવાય અન્ન-જળ કે કાંઈ લઇ શકાશે જ નહિ. કારણ કે “ પરભૂખ્યાં જો જમીએ આપ, એ જગમાંહે મોટું પાપ.” આ રીતે અમારા શેઠની સૂચનાનુસાર અમે સર્વેને અન્ન-જળ પૂરા પાડ્યા. ત્યારપછી એક પુરૂષે આવીને

અમને કહ્યું કે–" આ પર્વતઉપર દેવળમાં જઇ નગારાં વગાડશો તો ત્યાં રહેલાં ભારંડ પંખીઓ ઉડશે અને તો જ તેના પવનથી તમારા વહાણુ ચાલતા થશે." જે સાંભળતાં જ અમારા શેઠ કુબેરદત્ત પરોપકાર કરવાના કારણે પર્વતઉપર ચડ્યા અને તેમણે નગારાં વગાડ્યાં. એ અમે સાંભળ્યા કે થોડીવારમાં ત્યાં રહેલા ભારંડ પંખીઓના ઉડવાથી પવનની અનુકૂળતાએ અમારા સર્વ વહાણો સમુદ્રમાર્ગે ચાલતા થયા."

વળી વામદેવ મુનીમે કહ્યું કે–" જે ડુંગરઉપર અન્ન કે જળ કાંઈ મળવા સંભવ જ નહિ, તેમજ જ્યાં માણસ નામે દર્શન થાય જ નહિ તેવા સ્થળે સપડાઇ ગયેલા અમારા શેઠ હવે જીવિત કઈ રીતે ટકાવી શકે ? એ અનુમાને મેં કહ્યું છે કે શેઠ મરી ગયા હશે."

વામદેવ મુનીમની ઉપર મુજબ હકીકત સાંભળી રાજા કુમારપાળ બોલ્યા કે–" જે પુરૂષે સંકટ સહન કરી પોતાના જીવની દરકાર કર્યા સિવાય માત્ર પરોપકાર કરવાના હેતુએ આવું ઉત્તમ કાર્ય કરી એક હજાર વહાણુ તરતા કર્યા અને જેણે વહાણુમાં બેઠેલા સર્વની જીંદગી બચાવી, તે ભાગ્યવંત પુરૂષનો વાળ પણ વાંકો થવો જોઇએ નહિ. મારો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે કે પ્રાયે તે શેઠ જીવતા જ હોવા જોઈએ."

અહીં રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસ સૂચવે છે કે પ્રાયે કરીને જગતમાં સાત જણનું વચન સાચું થાય છેઃ—

રાજા તપીઓ ગુરૂ સતી, દેવ સુપુરૂષ ને બાળ;
કવિયણ કહે એ સાતનું, વચન ફળે તત્કાળ.

આ રીતે ગુણશ્રીને દિલાસો દેવારૂપ વાર્તાલાપ ચાલે છે અને કુમારપાળ કહે છે કે–" હે માતાજી ! તમારો પુત્ર

જીવતો જ હશે " તે અરસામાં એક વિમાન જેમાં કુબેરદત્ત અને એક સ્ત્રી બેઠાં છે તે અકસ્માત્ ત્યાં ઉતર્યું.

શેઠ કુબેરદત્ત અને એક સ્ત્રી તે વિમાનમાંથી નીચે ઉતર્યા. તરત જ કુબેરદત્તે પ્રથમ રાજાજીને નમન કર્યું. પછી તે પોતાની માતાના પગમાં પડ્યો અને સાથે રહેલી સ્ત્રી કે જે કુબેરદત્તની સ્ત્રી હતી તે પણ વિનયસહિત સાસુજીના પગમાં પડી. આ જોઇને અને આવો અણધાર્યો મેળાપ થવાથી રાજા વિગેરે સર્વ સ્વજનવર્ગ તેમજ ગુણશ્રી માતા અને કુબેરદત્તની પ્રથમની સ્ત્રી કમળશ્રી વિગેરેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

હવે રાજા કુમારપાળે કુબેરદત્ત શેઠને પૂછ્યું કે–' તમે પર્વતઉપર દેવભુવનમાં નગારાં વગાડવા અને ભારંડ પક્ષીઓ ઉડાવવા ગયા ત્યારપછી શું બન્યું તે જાણવાની સહુને જીજ્ઞાસા હોવાથી તે હકીકત કહી સંભળાવો.'

કુબેરદત્ત વ્યવહારીએ પોતાની હકીકત શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે–" હું તે પર્વતઉપર ચડ્યા પછી નગારૂં વગાડ્યા બાદ ફરતો ફરતો શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનું મંદિર જોઈ પ્રભુ દર્શન–સેવન શુદ્ધભાવે કરવા લાગ્યો અને બાકીનો વખત પર્વતની આસપાસ ફરવામાં કાઢવા લાગ્યો. એક વખત ફરતાં ફરતાં એક પાણીનો ભરેલો કુંડ જોયો. તે કુંડમાં એક બારી દીઠી. તે બારી ઉઘાડી હું અંદર ગયો તો મોડું નગર તદ્દન શૂન્ય નિહાળ્યું. આગળ ચાલતાં દરબારગઢ જોયો અને ત્યાં સાત માળનો સુશોભિત મહેલ કોઇપણ મનુષ્યરહિત ખુલ્લા દ્વારવાળો જોઇ આશ્ચર્યસહિત હું અંદર પેઠો. ત્યાં તે મહેલની અંદર એક યુવાન કન્યા દીઠી. આવું અજાયબી

ઉપન્તવે એવું શૂન્ય નગર નિહાળી મેં તે કન્યાને પૂછ્યું કે—'આ આખું નગર શૂન્ય કેમ છે? અને તું એકલી અહિં કેમ દેખાય છે?'

પ્રત્યુત્તરમાં તે કુંવરીએ કહ્યું કે—"આ **તિલકાપુરી** નામની નગરી છે, જેનો **પાતાળકેતુ** નામે રાજા છે. તીવ્ર કર્મના ઉદયથી આ રાજાને માંસભક્ષણ કરવાની લોલુપતા વધવા લાગી અને તેથી હંમેશાં તે જીવવધ કરીને પાપયુક્ત આચરણ કરવા લાગ્યો. એક દિવસ કોઈ જીવનો વધ કરી તે માંસ પકાવવા માટે રસોયાને આપ્યું, જે માંસ રસોયાની ગફલતીથી એક બિલાડી ઉપાડી ગઇ. રાજાના ભયથી તે રસોયાએ ખાનગી રીતે એક મૃત બાળકનું માંસ મેળવી બહુ પ્રકારે પકાવી સ્વાદિષ્ટ કરી રાજાને ખવરાવ્યું, જે ખાતાં રાજાએ અત્યંત ખુશી થઈ રસોયાને શાબાશી આપી અને આ માંસ શી રીતે પકાવ્યું તે પૂછ્યું. રસોયાએ સર્વ હકીકત કહી. ત્યારથી એ રાજા હમેશાં નગરમાંથી વારાફરતી જીવતું એક બાળક મંગાવી તેને મારી નંખાવી તેનું માંસ પકાવીને ખાવા લાગ્યો.

આ રીતે દિવસ ઉગતાં એકેક બાળહત્યા આ શહેરમાં રાજા રસનેંદ્રિયને વશ થઇ કરાવતો હોવાથી આખા નગરમાં હાહાકાર થઈ ગયો. આખરે સર્વ પ્રજા પલાયન થઇ ગઈ. એ કારણથી આ નગર શૂન્ય દેખાય છે.

જીભના ખોટા સ્વાદથી આ રાજા પંચેંદ્રિયનો વધ કરાવવડે માઠાં કર્મ બાંધવા લાગ્યો. શાસ્ત્રમાં પણ સાંભળ્યું છે કે—" કંડરીક જેવો મહાસંયમી પણ રસનાની લાલચમાં પડતાં દુર્ગતિમાં પહોંચ્યો, મંગુ આચાર્ય જેવા સમર્થ ગચ્છના

થયા પણ રસના-ઇંદ્રિયને વશ થતાં વ્યંતરપણે ઉત્પન્ન થયા અને અષાઢાભૂતિ જેવા પણ રસનાની લાલચે રૂપ ફેરવી લાડુ લેવા જતાં નાટકણીના મોહમાં પડી ગયા; મ્હારા પિતાના અધમ આચરણથી આ નગરમાં મ્હારા સિવાય કોઈ મનુષ્ય રહ્યું નહીં."

કુબેરદત્ત શેઠની રસભરી વાત કુમારપાળ ભૂપાળ વિગેરે એકચિત્તથી સાંભળ્યા કરે છે. આગળ બોલતાં તે શેઠે કહ્યું કે-" તે કુંવરીએ મને પૂછ્યું કે તમે અહીં કેમ આવ્યા ? અરે ! મ્હારા પિતા રાક્ષસસમાન હમણા જ અહીં આવશે અને જરૂર તમને મારી નાખશે." જવાબમાં મેં પણ તે કુંવરીને કહ્યું કે-" હવે તો મારવો કે બચાવવો એ ત્હારે જ વિચાર કરવાનો રહ્યો છે; કેમકે હું તો ફરતો ફરતો અચાનક અહીં આવી ચડ્યો છું."

પ્રત્યુત્તરમાં તે કુંવરીએ મને કહ્યું કે-" જો તમે મ્હારી સાથે પાણિગ્રહણ કરવાની કબૂલાત આપો અને હૃદયથી હા પાડો તો હું તમને જીવતા રાખવાની યુક્તિ આદરૂં." મેં હા પાડી અને તરત જ મને ગુપ્ત સ્થળમાં સંતાડી રાખ્યો. થોડીવાર પછી તે રાક્ષસ-નૃપતિ ત્યાં આવ્યો અને કુંવરીને પૂછ્યું કે-" અહીં માણસની ગંધ આવે છે." કુંવરીએ કહ્યું કે-" હે પિતાજી ! જ્યાં તમારી આવી હાક વાગી રહી છે ત્યાં માણસના દર્શન તે ક્યાંથી થાય ?" પછી સમય ઓળખી તે કુંવરીએ કહ્યું કે-" હે પિતાજી ! હું ઉમરે પહોંચી છું, છતાં તમે કોઈ લાયક વરની શોધ કરતા નથી તે ઠીક થતું નથી." જવાબમાં તે રાક્ષસ નૃપતિએ જણાવ્યું કે-"મ્હારી શોધમાં તો કોઈ પુરૂષ હજુ સુધી ત્હારા લાયક મને મળ્યો નથી." તે વખતે કુંવરીએ કહ્યું કે-" એક ઉત્તમ

પુરૂષ પુન્યયોગે અહીં આવી ચઢ્યો છે. તમે તેને મારો નહિ તેવા સોગંદ ખાઓ તો હું તમને બતાવું.” કુંવરીના પિતા રાક્ષસ નૃપતિએ તે પ્રમાણે કબૂલ કર્યું કે તરત જ રાજકન્યાએ મને પ્રગટ કર્યો.

પછી તે રાક્ષસ નૃપતિએ તે કુંવરી સાથે મ્હારા લગ્ન કર્યાં અને સમય વિચારી મેં પણ નૃપતિ–મ્હારા શ્વસુરને પ્રતિબોધ કરવા જીવદયા શું છે? જીવદયા પાળવાથી આલોક અને પરલોકમાં સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરી આત્મા ઉચ્ચ ગતિ મેળવે છે અને જીવહિંસા એ તો કેવળ નરકગતિનું જ દ્વાર છે એ હકીકત સચોટપણે સમજાવી, તેથી તેમજ તેની પુત્રીના પુનઃ પુનઃ કથનથી તે રાક્ષસ–નૃપતિ પાતાલકેતુએ કોઇપણ જીવનો વધ નહિ કરવાનો તેમજ માંસભક્ષણ નહિ કરવાનો નિયમ ગ્રહણ કર્યો.

જીવદયાની વિશેષ પુષ્ટિને અર્થે તે કુંવરીએ તેના પિતાને કહ્યું કે–“હે પિતાજી! આ જીવે અનંતીવાર મેરૂ સરખા ધાન્યના ઢગલાઓ આરોગ્યા છતાં તે તૃપ્તિ પામ્યો જ નથી. કહ્યું છે કેઃ—

ભમતાં જીવ અનંત ભવ, સ્તનપાન કીધા માય;
અસંખ્ય સાયર જળથકી, તે પણ અધિકું થાય. ૧
ચારે ગતિ ભમતાં થકાં, જીવે કીધા આહાર;
તો પણ ભૂખ્યો પ્રાણીયો, સમતા નહિ લગાર. ૨

વળી હે પિતાજી! આગળ તમે બહુ પાપનાં કાર્યો કર્યાં છે તેનો પશ્ચાત્તાપ કરો અને હવે જે નિયમ લીધો છે તેને બરાબર પાળો, જેથી કરીને આપણી ભાગી ગયેલી પ્રજા પણ વિશ્વાસ પામી પાછી આવશે.”

પછી આ શુભ ટેક પાલનના સારા સમાચાર સર્વત્ર પ્રસરી જતાં તિલકાપુરી નગરી પ્રજાજનથી પાછી ભરાઇ ગઇ અને પાતાલકેતુ રાજા સુખસમાધિએ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. પછી એક વિમાન ઋદ્ધિસિદ્ધિથી ભરેલું લાવ્યા, જે વિમાનમાં બેસી અમે સુખરૂપે હે રાજાજી ! આપની સમક્ષ હાજર થયા છીએ."

આ પ્રમાણેની કુબેરદત્ત વ્યવહારીની વાત સાંભળી કુમારપાળ ભૂપાળ ઘણા જ ખુશી થયા અને તે શેઠના કાર્યની તેમજ તેના વ્રત વિગેરેની અનુમોદના કરતા પોતાના મહેલે પધાર્યા.

ત્રીજું અદત્તાદાનવિરમણ વ્રત કુમારપાળ ભૂપાળે અંગીકાર કરીને શુદ્ધપણે પાળ્યું અને પારકા ધનના ઢગલાઓ લઈ શકે તે લેવાય તેમ હતા છતાં તેવા લલચામણા પ્રસંગમાં નહિ પડતાં પોતે અદત્ત દ્રવ્યને અડ્યા જ નહિ. "પરનું દ્રવ્ય બીલકુલ કલ્પે જ નહિ." એ હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં રાખીને રાજા કુમારપાળે કરેલા વ્રતપાલન માટે ખરેખર તેમને કોટિશઃ ધન્યવાદ ઘટે છે !

ચોથું સ્વદારાસંતોષવ્રત રાજા કુમારપાળે શુદ્ધ મનથી બરાબર પાળ્યું હતું. બારવ્રત અંગીકાર કર્યા પહેલાં જ "પરસ્ત્રી મા બ્હેનસમાન" એ નિયમ તો પોતાને ખાસ હતો અને ત્યારબાદ સમ્યગ્ધર્મની પ્રાપ્તિ થતાં શ્રાવકના દ્વાદશ વ્રત ગ્રહણ કર્યા તે વખતે ફક્ત "ભોપલદેવી" એક જ પટરાણી રાખી હતી. રાજા કુમારપાળે ચોમાસાના ચાર માસ મન, વચન અને કાયાથી બ્રહ્મચર્ય પાલન કર્યું હતું તેમજ પર્વતિથિએ પણ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું હતું. તેમ કરતાં કદાચ જો મનથી ભૂલ થઇ જણાય તો પોતે ઉપવાસ કરતા હતા, વચનથી

ચૂકાય તો આયંબિલ કરતા હતા અને કાયાથી ચૂકાય તો નીવીની તપસ્યા કરતા હતા.

આ રીતે કુમારપાળ ભૂપાળ ચતુર્થ સ્વદારાસંતોષવ્રત નિયમસર પાલન કરતા હતા. તેવામાં કર્મયોગે પટરાણી ભોપલદેવી પરલોકમાં ગઈ એટલે મંત્રીમંડળે મળીને નવી સ્ત્રી પરણવા અને રાજ્યમહેલમાં એક પટરાણી લાવવા માટે બહુ પ્રકારે વિનંતિ કરી. જવાબમાં રાજા કુમારપાળે જણાવ્યું કે-"મેં જે શિયળવ્રત અંગીકાર કરેલ છે તેને કોઇ પણ રીતે ખંડિત કરવા હું ઇચ્છતો જ નથી. આ અસાર સંસારના બંધનરૂપ એ નૂતન પાણિગ્રહણનું મારે શું કામ છે? હવે તો હું યાવજ્જીવ બ્રહ્મચર્યવ્રતનું શુદ્ધ મન, વચન અને કાયાથી પાલન કરી મ્હારો જન્મ સફળ કરીશ.

વળી મેં હેમસૂરીશ્વર જેવા સમર્થ ગુરૂસમીપે જે વ્રત ગ્રહણ કરેલ છે તે કદિ પણ ખંડિત થાય તેમ હું કરીશ જ નહિ અર્થાત્ લીધેલી ટેક સંપૂર્ણ રીતે પાળીશ. હે મંત્રીવર્ગ ! સાંભળોઃ—

શેષનાગ શિર લીધો ભાર, તે નવિ છંડે સહી નિરધાર;
સૂરજ સહિ અંજવાળું કરે. કુળલજ્જાએ પૃથ્વી ફરે. ૧
ઇશે નાગ ગળે જો ધર્યો. તો તેહને અળગો નવિ કર્યો;
સુપુરૂષ નર સાચું આદરે, તેણે વાટે નવિ પાછો ફરે. ૨

શાસ્ત્રમાં દશાર્ણભદ્ર, શાળિભદ્ર, ધન્યકુમાર, શિવકુમાર અને જંબૂસ્વામી આદિના અદ્ભુત દ્રષ્ટાંતો મોજુદ છે કે જે મહાભાગ્યશાળીઓ પોતાના વ્રત-નિયમથી કે વચનથી જરા પણ ચૂકયા નથી. હે મંત્રીઓ ! વધારે શું વર્ણવું ? જે સિંહ છે તે શિયાળીઆની સંગે કદિ જશે જ નહિ, માટે મ્હારે પણ યાવજ્જીવ બ્રહ્મચર્યની ટેક પાળવી તે જ ઘટિત છે."

આ પ્રમાણે રાજાજીના હૃદયની ઈચ્છા જાણીને મંત્રી-વર્ગે આગ્રહ પડતો મૂક્યો અને રાજ્યવિધિ મુજબ મંગળો-પચાર વખતે પટરાણી રાજાની પાસે જોઈએ તે કારણથી ભોપલદેવીની સુવર્ણની પ્રતિમા કરાવી મંગળિક કાર્ય વખતે રાજાની બાજુએ સ્થાપવા માંડી.

નિર્મળ બ્રહ્મચર્યની ટેક પાળનાર અને " રાજર્ષિ " ની પ્રસિદ્ધ પદવીને ધારણ કરનાર કુમારપાળ મહારાજાને ધન્ય છે!

પાંચમા પરિગ્રહપરિમાણ વ્રતમાં કુમારપાળ મહારાજાએ પરિગ્રહનું પરિમાણ કર્યું, જેમાં છ કોટિ સોનૈયા, આઠ કોટિ રૂપૈયા, એક હજાર તોલા મૂલ્યવંત રત્નો, અન્ય દ્રવ્યની અનેક કોટીઓ, બે હજાર ઘડા ઘી, તેલ વિગેરે, બે હજાર ખાંડી ધાન્ય, પાંચ લાખ ઘોડા, એક હજાર હસ્તી, એંશી હજાર ગાયો, એક હજાર ઉંટ, પાંચ સો મકાન, પાંચ સો દુકાન, પાંચ સો ગાડાઓ—એ પ્રકારે સામાન્ય પરિગ્રહ રાખેલ હતો અને સૈન્યમાં અગીયાર હજાર હાથી, પચાસ હજાર રથ, અગીયાર લાખ અશ્વો અને અઢાર લાખ પાયદળ રાખ્યું હતું.

વિશેષ પુષ્ટિને અર્થે શ્રી હેમસૂરિ મહારાજે ઉપદેશ આપતાં કહ્યું કે:—

અલ્પસમાગી જે નર હોય, ભવ્ય જીવનું લક્ષણ જોય;
મુક્તિતણી અભિલાષા કરે, તે નર લોભપણું પરિહરે,
લોભે લાજ્યાં લક્ષણ જાય, અતિ લોભે નર દુઃખીયો થાય;
ચાર પુરૂષની સુણજો વાત, અતિ લોભીનો કહું અવદાત.

એમ ચાર પુરૂષની કથા લોભ ઉપર શરૂ કરતાં સૂરિ-મહારાજે કહ્યું કે—" એક ગામમાં ચાર પુરૂષો હતા. તેઓ

ધન રળવા માટે સાથે મળીને પરદેશમાં નીકળ્યા. માર્ગમાં જતાં તેઓ તરસ્યા થયા અને તૃષા છીપાવવા પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા, તેવામાં તેમણે એક વાલ્મિક જોયો અને તેની આસપાસ ચાર બીજા શિખરો જોયા. તેમાંથી શું નીકળે છે તે તપાસવા પહેલું શિખર તોડયું કે તુરત જ અંદરથી નિર્મળ જળ નીકળ્યું, જે પીને ચારે જણાએ તૃષા શાંત કરી. પછી લોભમાં પડી બીજું શિખર તોડયું તો તેમાંથી સોનાની ખાણ નીકળી પડી. એટલે વળી લોભ વધતો જ ગયો અને ત્રીજું શિખર તોડયું તો રત્નોની ભરેલી ખાણ નીકળી પડી, એટલે લોભ હદ ઉપરાંત વધવા લાગ્યો અને ચોથું શિખર તોડવાના વિચાર ઉપર ચડી ચૂકયા. તે વખતે તે માંહેનો ચોથો પુરૂષ બોલ્યો કે–"હે ભાઇઓ ! અતિ લોભ પાપનું મૂળ છે, અતિ તૃષ્ણામાં સાર નથી અને આપણા પુન્યે આ સુવર્ણ અને રત્નોના ઢગલા પામ્યા છીએ તો હવે વધારે લોભી બની આ ચોથું શિખર ફોડવાનું શું કામ છે? માટે સંતોષવૃત્તિ રાખો અને આ ચોથા શિખરને વિનાપ્રયોજને ન ફોડો એમ મ્હારો અભિપ્રાય થાય છે તે મ્હેરબાની કરીને માનો."

તે સાંભળી લોભમાં પડી ગયેલા બાકીના ત્રણે પુરૂષો બોલ્યા કે–"તું ચૂપચાપ બેસીને અમે જે કરીએ તે જોયા કર. અમારે અત્યારે ત્હારા અભિપ્રાયની જરૂર નથી." વળી તે ત્રણે જણાએ કહ્યું કે–"જો તને વધારે ધન વ્હાલું ન હોય તો તું તો ધન લઇને રસ્તે પડી જા. અમે તો ચોથું શિખર ફોડવાના જ છીએ."

આ હકીકત ત્યાં રહેલા વનદેવતાએ સાંભળી. પેલા શિખામણ આપનાર સંતોષી પુરૂષને દેવશક્તિવડે ઉપાડીને

તેના સ્થળે મૂકયો. પાછળ રહેલા તે ત્રણે જણાએ અતિ લોભની પરિણતિથી ચોથું શિખર ફોડયું કે તુરત જ તેમાંથી મહાવિકરાળ વિષધર (નાગ) નીકળ્યો, જેના ઝેરી પરમાણુથી ત્રણે જણા ત્યાં ને ત્યાં જ બળીને ભસ્મ થઈ ગયા અને અતિ લોભના પરિણામે નરકગતિમાં પહોચ્યા." આ રીતે શ્રી હેમસૂરીશ્વરે લોભનો ત્યાગ કરવા અને પરિગ્રહપરિમાણ વ્રતનું પાલન કરવા કુમારપાળ ભૂપાળને ચાર પુરૂષની કથા કહી સંભળાવી.

કુમારપાળ મહારાજાને ધન, ધાન્ય, રત્ન, સુવર્ણની અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ છતાં તૃષ્ણાને તિલાંજલી આપી સ્વલ્પ પરિગ્રહનું પરિમાણ કર્યું હતું. શુદ્ધ વ્રત પાળનાર અને શ્રી જિનેશ્વરભાષિત ધર્મમાર્ગે ચાલનાર રાજર્ષિ કુમારપાળ ભૂપાળને અનેકશઃ ધન્યવાદ ઘટે છે!

છઠ્ઠા દિગ્પરિમાણ વ્રતનું પાલન કરતાં કુમારપાળ મહારાજાએ ચારે દિશાનું માન કર્યું હતું અને પાંચ પ્રકારના અતિચારરહિત તે વ્રત પાળ્યું હતું.

સાતમા ભોગોપભોગપરિમાણ વ્રતમાં કુમારપાળ મહારાજાએ ચૌદ નિયમ અંગીકાર કર્યા હતા તેમાં સચિત્ત વસ્તુમાં ફક્ત નાગરવેલનાં આઠ પાનબીડાંની છૂટ રાખી હતી, હમેશાં આઠ દ્રવ્ય વાપરતા હતા, સદા એકાસણું[1] કરતા હતા, ચોમાસામાં છ વિગય પૈકી ફક્ત એક ઘીની જ છૂટ રાખી હતી, નિરંતર રાત્રે ચૌવિહાર કરતા હતા, ચોમાસામાં લીલોતરીનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેમજ બાવીશ અભક્ષ્ય અને બત્રીશ અનંતકાયવાળી વસ્તુ સર્વથા નહિ જ વાપરવાનો નિયમ લીધો હતો.

---

૧ એક જ વખત આહાર લેવારૂપ એકાસણું સમજવું.

એક વંખતે કુમારપાળ મહારાજા જમવા માટે બેઠા હતા. "ઘેબર" નું મિષ્ટ ભોજન પીરસાયેલું હતું, જે જોતાં માંસ સાંભરી આવ્યું. બસ એ માંસ ફક્ત સાંભરી આવતાં જ પોતે પૂર્ણ પસ્તાવો કરવા લાગ્યા. જમવાનું પડતું મૂક્યું અને તુરત જ એના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે પોતાના દાંત પાડી નાંખવાના ઇરાદાઉપર પણ આવી ગયા. એકદમ શ્રી હેમસૂરિસમીપે આવી તે હકીકત નિવેદન કરી. જવાબમાં ગુરૂમહારાજાએ સમજાવ્યું કે–'હે રાજાજી ! જેને સદ્ગુરૂનો બોધ ન લાગ્યો હોય તે જ એવું અવિચાર્યું કાર્ય દાંત પાડવાનું કરે, પરંતુ તમે તો સુજ્ઞ અને વિચારશીલ છો, શ્રી જિનેશ્વરની અમૃતમય વાણીનો લાભ લીધો છે તો તેવા વિચારને અવકાશ આપશો જ નહિ. શાસ્ત્રના પ્રસિદ્ધ દાખલાઓ શ્રી નંદિષેણના, ધમ્મિલકુમારના, દ્રઢપ્રહારીના અને આરામનંદનના સાંભળો. તેઓ નીચી પાયરીએ જતાં જતાં સુગુરૂના સંયોગથી આત્મકલ્યાણ કરી ગયા છે, માટે હે રાજન્ ! તમારે દાંત પાડવાની કાંઇ જરૂર નથી. તમારી ઇચ્છા છે તો દાંતની સંખ્યા જેટલા અર્થાત્ બત્રીશ રાજવિહારયુક્ત એક ભવ્ય જિનપ્રાસાદ તૈયાર કરાવો અને તેમાં જિનપ્રતિમાઓ પધરાવી અપૂર્વ લ્હાવો પ્રાપ્ત કરો."

ગુરૂવચન તહત્ત માની કુમારપાળે બત્રીશ રાજવિહારયુક્ત ભવ્ય જિનાલય તૈયાર કરાવ્યું, તેમાં પરવાળાની સાત હાથની મનોહર મૂર્ત્તિ પધરાવી અને તે બત્રીશ રાજવિહારમાં પણ પોતપોતાના વર્ણ પ્રમાણે ચોવીશ તીર્થંકરની મૂર્ત્તિ, ચાર વિહરમાન તીર્થંકરની મૂર્ત્તિ, રોહિણી, સમવસરણ, ગુરૂપાદુકા અને સુશોભિત અશોકવૃક્ષ વિગેરે પધરાવ્યા.

મહારાજા કુમારપાળે પંદર કર્માદાનથી લાગતાં પાપકાર્ય પરિહરી[1] નિઃસ્પૃહી બની સાતમું ભોગોપભોગવ્રત શુદ્ધપણે પાળ્યું.

આઠમું વ્રત અનર્થદંડત્યાગરૂપ-તેને પાલન કરવામાં કુમારપાળ મહારાજાએ સાત વ્યસનનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો હતો, વિકથાને વેગળી જ કરી હતી અને નિરંતર ધર્મકથામાં રસિક બની રહેતા હતા.

નવમા સામાયિક વ્રતમાં કુમારપાળ ભૂપાળ દરરોજ એ સામાયિક સમતાભાવે વિધિપૂર્વક કરતા હતા. રાજ્ય-વહીવટની અનેક ઉપાધિ છતાં સામાયિક કદિ ચૂકતા નહિ. કટોકટીના ખરા સમયમાં શુદ્ધ રીતે સામાયિક વ્રત પાળતાં લડાઈના મોખરે રહી "પ્રતિક્રમણ" કેવી રીતે કર્યું ? કેવી રીતે પોતાની ટેક જાળવી રાખી ? અને શ્રી જૈનધર્મની નિંદા કરનાર પોતાના બનેવીને કેવી રીતે સમજાવ્યો ? એ હકીકત ખાસ જાણવા લાયક, મનન કરવા લાયક અને સમજવા લાયક અતિ ઉપયોગી હોવાથી હવે પછી વર્ણવવામાં આવશે.

શ્રી શાકંભરી નગરીમાં પૂરણરાય નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા, જેમની સાથે કુમારપાળ રાજાની બ્હેન દેવળદેવીના લગ્ન કરેલાં હતાં અર્થાત્ તે કુમારપાળ ભૂપાળના બનેવી થતા હતા. એક દિવસ તે રાજા પોતાની પ્રિયા દેવળદેવી-સાથે સોગઠાબાજી ખેલતા હતા અને રમત દરમિયાન સોગઠી મારવાનો પોતાનો દાવ આવ્યો તે વખતે "માર મુંડાને" આવાં કઠોર મર્મવચન હાસ્યની સાથે ફરી ફરીને પૂરણરાય બોલ્યા. રાણીથી તે સહન થયું નહિ, જેથી

૧ પંદર કર્માદાનના ત્યાગસંબંધી રાસમાં સારો વિસ્તાર છે.

પોતાના પતિને વિનંતિપૂર્વક તે કહેવા લાગી કે–"હે સ્વામી ! આપને આવાં અઘટિત નિંદક વચનો ઉચ્ચારવા વ્યાજબી નથી. તમને મ્હારી શરમ આવે તો મ્હારી ખાતર અગર તેમ નહિ તો મ્હારા ભાઈ રાજા કુમારપાળની શરમની ખાતર હવે પછી આવા શબ્દો કૃપા કરીને બોલશો 'નહિ.'" વળી તે રાણીએ કહ્યું કે–" મ્હારા ભાઈ રાજા કુમારપાળે 'મારી' શબ્દને આખા દેશમાંથી દેશવટો આપ્યો છે, તે શું તમે નથી જાણતા ? તો પછી તમે "માર મુંડાને" કહી મશ્કરીસહિત મુનિવરના માથે ઘા મારવાના મર્મવચન શા માટે કહ્યા કરો છો ? હે નાથ ! આપને જે કાંઈ કહેવું હોય તે સુખેથી મને કહો, પરંતુ આવું વધારા પડતું નિંદાસુક્ત વચન વદવું વ્યાજબી નથી. કહ્યું છે કેઃ—

"શ્રી દેવ ગુરૂ ને ત્રીજો ધર્મ, નિંદા કરતાં બાંધે કર્મ."

આ પ્રમાણે રાણી દેવળદેવીની હિત શિખામણ સાંભળતાં રાજા પૂરણરાય પૂર્ણ ક્રોધે ચડ્યો અને ખૂબ ખીજવાયો થકો રાણીને પાદુ–પ્રહાર કરી કહેવા લાગ્યો કે–" હે રાણી ! જા, જલ્દી જા અને ત્હારા ભાઈ કુમારપાળને કહેવું હોય તે કહે અને લડાઈ કરવા આવવું હોય તો ખુશીથી આવવા કહેજે."

રાણીએ કહ્યું કે–" હે સ્વામી ! નકામું ગુમાન શા માટે કરો છો ? તમારામાં કેટલી તેવડ છે એ હું બરાબર જાણું છું. સોજા ચડ્યે જાડા જણાતા હોય તો તે વાસ્તવિક જાડાપણું નથી અને શક્તિ વગર અભિમાનરૂપી પર્વતની ટોચે પહોંચવું એ ડાહ્યા પુરૂષનું કામ નથી. તમારી શક્તિ મ્હારા ભાઈ કુમારપાળની શક્તિ આગળ ક્યાં સુધી ટકવાની છે ?

તે કયા સ્થળે મળશે ?' એટલામાં એક બ્રાહ્મણ સામે મળ્યો. તેને પૂછવા માંડયું કે–' હે ભાઈ, મ્હારે રાજા કુમારપાળને મળવું છે, તો તે મને કયાં મળશે ?' તે બ્રાહ્મણ રાજા કુમારપાળનો દ્વેષી હતો, કારણ કે કુમારપાળ ભૂપાળે શ્રી હેમસૂરિ મહારાજના ઉપદેશથી શૈવ ધર્મનો ત્યાગ કરી જૈન ધર્મ અંગીકાર કરેલો હતો, તેથી સ્વાભાવિક રીતે સર્વ બ્રાહ્મણોને ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન થયેલી હતી; તેથી તે ઇર્ષ્યાળુ બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે–" તે ત્રિભુવનપાળનો સુત કુમારપાળ જીવતા મુઆસમાન છે કે જે બ્રાહ્મણોનો ખાસ વૈરી થયો છે." આવા અઘટિત વચન સાંભળી તે બ્રાહ્મણ દૂતે પેલા બ્રાહ્મણને તેવું બોલતાં વાર્યો અને કહ્યું કે–' આવું બોલવું વ્યાજબી નથી.' તે દૂતે વિશેષમાં કહ્યું કે–' એમાં ત્હારો દોષ નથી, પરંતુ તારા બ્રાહ્મણ-સ્વભાવનો જ એ દોષ જણાય છે. કહ્યું છે કેઃ–જગતમાં સાત વાના કોઇ રીતે પૂરા થતા નથી એટલે ધરાતા નથી.

સાગર, વિપ્ર, ડાકિણી, જીહા, અગ્નિ, જમ, જગરાય;
કવિયણ કહે સાતે અધુરડાં, પૂરાં કિમહિ ન થાય.'

આગળ ચાલતાં તે દૂતને એક હડીમાર–શીકારી મળ્યો. તેને પણ ઉપર પ્રમાણે કુમારપાળને મળવાની વાત પૂછતાં તે હડીમાર ઘણો ખીજાયો અને બોલ્યો કે–" તું કયાં અને રાજા કુમારપાળ કયાં ? ત્હારો વેશ જ ભિખારી જેવો જણાય છે, તો ત્હારે વળી રાજાને મળવાનું શું કામ છે ?" બ્રાહ્મણે કહ્યું કે–" તે તો વખત આવ્યે જાતની ખબર પડશે, પરંતુ મેલું હૃદય જગતમાં સાત જણાનું હોય છે તે સાંભળઃ—

હડીમાર, ફેડીયો, બીલાડ, જગનું ભુંડું વાંછે ચાડ;
વૈદ્ય, મસાણી, બંદીવાન, એ સાતેનું મેલું ધ્યાન.

આગળ ચાલતાં તે દૂતને એક અર્ચક-પૂજારી મળ્યો. તેને પણ તે બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે-" હે ભાઇ ! મ્હારે રાજા કુમારપાળને મળવું છે તે ક્યાં મળશે ?"

આ સાંભળતાં જ પેલા પૂજારીએ આ બ્રાહ્મણનો ચિંથરેહાલ વેશ જોઇને કહ્યું કે-' છેટો રહેજે-મને અભડાવતો નહિ, નંકામો મને અડીશ તો મ્હારે ન્હાવું પડશે.' જવાબમાં તે બ્રાહ્મણ દૂતે કહ્યું કે-' નકામો મને કેમ નિંદે છે ? હું તો શુદ્ધ બ્રાહ્મણ છું. મને લાગે છે કે તું આભડછેટથી બહુ ભાગતો ફરે છે, પણ ખરી આભડછેટ તો સાત છે તે સાંભળ-

પુત્રીવિક્રય, પરસ્ત્રીસંગ, પરભાતે પાપીનો પ્રસંગ;
મૂરખ દેવતણું ધન ખાય, જીવ હણે તો ઉદર ભરાય.
પરનિંદા કરતો નર જેહ, પરભોજને નહિ તૃપ્તો તેહ;
કવિયણ કહે સો કુંભે ન્હાય, સાત આભડછેટ કદિ ન જાય.

આગળ ચાલતાં એક પંડિત મળ્યો. તેને તે દૂતે ઉપર પ્રમાણે પૂછ્યું કે તુરત જ તેણે તેને તરછોડી નાખ્યો, તેથી આ બ્રાહ્મણ દૂતે કહ્યું કે-" ભાઇ ! શા માટે વઢવા મંડી જાય છે ? પણ આમાં ત્હારો દોષ નથી. જગતમાં એક જાચક બીજા જાચકને જોઇ દ્વેષ જ ધરે છે. વળી આ સાત જણા તો સ્વભાવથી જ પરસ્પરની અદેખાઈ કરનારા હોય છે. તે સાંભળોઃ-

પાડો, પંડિત, શ્વાન જ જેહ, હાટપાડોશી કહીએ તેહ;
મીંઢો, મલ્લ અને માગણા, સાતે અદેખા કાને સુણ્યા.

આગળ ચાલતાં એક નાનો બાળક મળ્યો. તેને તે પ્રમાણે પૂછ્યું. બાળકે તો આડોઅવળો જવાબ આપ્યો. એટલે તે દૂત ખેદ પામતો બોલ્યો કે-' ખરેખર આ સાત જણાને પારકી પીડાની શું ખબર પડે ? એટલે કેઃ—

રાજા, બાળક, વિપ્રને ચોર. જમ રોજ જગમાં પાડે શોર;
અગ્નિ, પારધિ, કવિયણ કહે, પરવેદન સાતે નવિ લહે.

આગળ ચાલતાં એક સુતેલો પુરૂષ દીઠો, તેને જગાડીને પૂછ્યું કે-“ હે ભાઇ ! મને રાજા કુમારપાળ ક્યાં મળશે ?” પૂછતાની સાથે જ તે માણસ ઘણો જ દાઝે બળ્યો અને હાથમાં કુહાડો લઇ બોલ્યો કે-“ ચાલ મ્હારી સાથે જંગલમાં લાકડા ફાડવા, ત્યાં તને બધું બતાવી દઉં. ” વળી પાછો બોલ્યો કે-‘ નિરાંતે સુતા છીએ તેમાં આવા પાપ ક્યાંથી ચાલ્યા આવે છે ? ’ બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે-‘ ભાઇ ! મારા ભોગ લાગ્યા તે તને જગાડ્યો, તું તો સુતો જ સારો છું, માટે નિરાંતે સુઇ રહે. આ સાત જણા તો સુતા જ સારા છેઃ—

વાઘ, સિંહ, ચીતર, કુતરા, માંજારી ને પાપી નરા;
ભુજંગ ભાખે ઉંદર એકલા, એ સાતે પણ સુતા ભલા.

આગળ ચાલતાં એક અફીણીયો મળ્યો. તેને ઉપર પ્રમાણે પૂછતાં તે બંધાણી આદમી બહુ ખીજાણો અને બોલ્યો કે-‘ અલ્યા બ્રાહ્મણ ! તું મને ગાળ આપે છે એ ઠીક કરતો નથી અને હવે પછી વધારે બકબકાટ કરીશ તો શિક્ષાને પાત્ર થઈશ. ’ આવો ઉલટો જવાબ તે અફીણીએ આપ્યો. તે સાંભળી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે-‘ અરે ભાઈ ! શિક્ષા કરવાની વાત તો જવા દે. ત્હારામાં કેટલી ત્રેવડ છે તે હું જોઇ શકું છું. બંધાણી માણસમાં કેટલી તાકાદ હોય તે હું સારી રીતે સમજું છું, માટે નકામો મીજાજ ચડાવવો છોડી દે. આ તો દાન કર્યા વગર માન ખાટવાની અને અભણ રહીને ડાહ્યા થવા જેવી વાત કરે છે, એ બીલકુલ બંધબેસતી જ

નથી.' આ રીતે ઉત્તર આપીને તે બ્રાહ્મણ દૂત આગળ આગળ ચાલતો અનુક્રમે ચૌટામાં આવી પહોંચ્યો.

મધ્ય ચોકમાં ચોમેર તપાસી એક વ્યવહારી શેઠની દુકાને જઇ પૂછ્યું કે-' હે શેઠજી ! મ્હારે રાજા કુમારપાળને મળવું છે તો તે ક્યાં મળશે ?' તે શેઠે જવાબ આપ્યો કે-'આ સામે જે ભવ્ય મહેલ દેખાય છે તે રાજભુવન છે અને ત્યાં તને રાજા કુમારપાળ મળશે, પરંતુ મને આશ્ચર્ય થાય છે જેથી પ્રશ્ન પૂછું છું કે-ત્હારા જેવા થીગડ-થાગડીયા-ચિંથરીયા વિપ્રને રાજા તે મળતા હશે ?' વળી તે શેઠે કહ્યું કે-' જો કે તું બોલવા-ચાલવામાં તો વાચાળ જણાય છે, સમચનો જાણકાર લાગે છે; પણ રાજાજીની આગળ જવા માટે ત્હારો દેખાવ બીલકુલ સારો લાગતો નથી.' આટલું સાંભળતાં તે બ્રાહ્મણે ખીજવાઇને જવાબ આપ્યો કે-'હે શેઠજી ! સાંભળો.

રૂપ, રંગ ને કવિચણપણું, નવી પામે ધન ખરચ્ચે ઘણું;
સ્વર મીઠો મધુરો કેમ થાય, નીચપણું નર ન્હદે ન જાય.
દ્રવ્યે ન મળે યૌવન જાણ, નવી દીસે કીહાં બળની ખાણ;
અમરપણાની મોટી વાત, ધને ન લહીએ જગ વિખ્યાત.

આ રીતે જે જે મળ્યા તેને પ્રત્યુત્તર આપતો બ્રાહ્મણ દૂત અનુક્રમે દરબારગઢમાં આવી પહોંચ્યો અને દ્વાર પાસે ઉભો રહી દરવાનને કહેવા લાગ્યો કે-' મ્હારે અંદર કચેરીમાં દાખલ થવું છે અને રાજાજીની સાથે થોડી વાતચીત કરવાની છે.' તે સાંભળી પેલો દ્વારપાળ હસતાં હસતાં કહેવા લાગ્યો કે-' ત્હારા રૂપનું તો ઠેકાણું નથી તેમ પિંડ પણ પોદળા જેવો છે, તો તું વળી અંદર જઇને શું વાતચીત કરી લીવું.

કરવાનો હતો ?' જવાબમાં બ્રાહ્મણે કહ્યું કે-' મને મ્હેરબાની કરી અંદર જવા દે એટલે આપોઆપ સર્વ વાતનો ખુલાસો થઇ જશે.' એમ કહી તે બ્રાહ્મણ દૂત તેની રજાથી રાજા કુમારપાળની કચેરીમાં દાખલ થયો અને રાજાજીને નમસ્કાર કરી વિનયવડે વિનંતિપૂર્વક નીચે પ્રમાણે નિવેદન કરવા લાગ્યો:—

" શ્રી શાકંભરી નગરીના રાજા પૂરણરાયે–આપના બનેવીએ આપની બહેન દેવળદેવીને પાદુપ્રહાર કરી કટુ વચનો કહી સોગઠાબાજી રમતાં આખરે શ્રી જૈન ધર્મની, શ્રી હેમસૂરિ મહારાજની અને આપની સંપૂર્ણ હેલણા–નિંદા કરેલી છે, અને તે કારણથી સદરહુ હકીકત આપને કહેવા માટે મને આપની પાસે મોકલ્યો છે અને આપની બહેન પણ ત્યાંથી રીસાઇને ચાલી નીકળ્યા છે જે થોડા વખતમાં અહિં આવવા જોઇએ." વળી તે બ્રાહ્મણ દૂતે કહ્યું કે:—

સ્વામી સાહમું પૂરણરાય, બોલ્યો વચન કહ્યાં નવિ જાય;
શ્રી દેવ ગુરૂ ને ત્રીજો ધર્મ, નિંદા કરતાં નાણે શર્મ.

આ વાતચીત દરમિયાન દેવળદેવી પણ ત્યાં આવ્યા અને પોતાના ભાઇને સર્વ હકીકત જણાવી દઇ કહ્યું કે-"હે ભાઇ ! તમારા બનેવીએ તો દેવ, ગુરૂ ને ધર્મની નિંદા કરીને જગતમાં અત્યારે આપણી હાંસી–મશ્કરી જ કરી છે, માટે તેમની સામે લડાઈ કરી બરાબર ઠેકાણે લાવો તો જ મ્હારા આત્માને શાંતિ વળે તેમ છે."

પોતાની બ્હેનની આ રીતે કદર્થના થયેલી સાંભળીને તથા વિશેષમાં શ્રી જૈન ધર્મની અને પોતાના પરમ ઉપગારી શ્રી હેમસૂરિ મહારાજની હેલણા–નિંદા કરેલી જાણીને રાજા

કુમારપાળને બહુ જ રોષ ચડયો; તેથી તુરત જ શાકંભરી નગરી ઉપર ચડાઇ કરવા માટે તૈયાર થવાનો હુકમ બહાર પાડયો અને સંપૂર્ણ તૈયારી કરી અગ્યાર સો હાથી અને અગ્યાર લાખ પાયદલ લશ્કર લઇને કુમારપાળ ભૂપાળે શાકંભરી નગરીને ઘેરો ઘાલ્યો.

કુમારપાળ રાજાએ શાકંભરી નગરીને ઘેરો ઘાલવાના ખબર મળતાં રાજા પૂરણરાયે પણ તૈયારી કરવા માંડી અને તે દરમિયાન સામું આવેલું લશ્કર કેટલું છે તેની બાતમી મેળવવા ગુપ્ત રીતે એક દૂતને કુમારપાળ રાજાની છાવણીમાં મોકલ્યો. તે દૂતે ફરતાં ફરતાં તપાસ કરી તો પુષ્કળ પાયદળ, હાથી, ઘોડા વિગેરે સહિત ઘણું મોટું લશ્કર જોયું. તેની સાથે હસ્તીઓ અને અશ્વો વિગેરેને ચાલતાં પહેલાં પગ પુંજવા માટે પુંજણીઓ સંખ્યાબંધ નિહાળી અને વિશેષમાં તે સર્વને માટે પાણી ગળીને પાવાની પદ્ધતિ પણ જોઈ. એટલે લડાઈના સમયે પણ આવી જીવદયાની ઝીણી ઝીણી બાબતો જોઇને તે દૂતે તુરત જ પોતાનું મસ્તક ધુણાવ્યું.

આ રીતે દૂતની ચેષ્ટા રાજા કુમારપાળની નજરે પડતાં તુરત જ તે દૂતને રાજાએ મસ્તક ધુણાવવાનું કારણ પૂછયું. તેના ઉત્તરમાં તે દૂત બોલ્યો કે–" હે જીવદયાપ્રતિપાળ મહારાજાધિરાજ ! હું તાજુબ થઇને વિચારમાં પડી ગયો છું કે જ્યાં આપ ઘોડા અને હાથીઓના ચાલતાં પહેલાં જીવની રક્ષા ખાતર પુંજણીઓથી તેમના પગ પુંજાવી ઉપયોગથી દયા પાળી રહ્યા છો, વળી આપ પાણી પણ ગળીને પાવાની રીતિ આદરી રહ્યા છો, એવી ઝીણી જીવદયાની ઉપયોગિતા સાચવી કામ કરી રહ્યા છો, તથા જેની સામે લશ્કર લઈને આવ્યા

છો તે તમારા બનેવી થાય છે તો તેને કઈ રીતે હણી શકશો ?"

તે દૂતના મનનું સમાધાન કરવા કુમારપાળ રાજાએ જવાબ આપ્યો કે–" હું કીડી કે કુંથુઆ આદિ જીવોની રક્ષા કરનારો છું. વિનાઅપરાધે કોઇને પણ શા માટે હાણું ? જે મ્હારો મિત્ર થઈને રહે તેને માટે હું ચંદ્રસમાન શીતળ અને સમતાવંત છું; પરંતુ દુશ્મનને તો હું અગ્નિસમાન જ છું એમ સમજી લેવું. ભલે અણગળ પાણી વાપરતો નથી–તેમ વાપરવાનો પણ નથી; પરંતુ લડાઈમાં શત્રુને તો સંપૂર્ણ શિક્ષાએ પહોંચાડી શકું તેમ છું. હે દૂત ! જેનો કોઈ સહાયક નથી તેવા સત્યવંત નરનો હું સહાયક છું અને જે કોઈ જૈન ધર્મના નિંદક હોય તેને તો સંપૂર્ણ બળ બતાવી શિક્ષા કરવાની હું સદાય ચાહના જ રાખું છું; માટે હે દૂત ! કાંઇ પણ શંકા રાખ્યા વગર જલ્દી જા અને ત્હારા રાજાને સર્વ હકીકત કહી લડાઇમાં સામો ઉભો રહેવા કહે."

આ સર્વ હકીકત તે દૂતે આવીને પૂરણરાયને કહી સંભળાવી. પૂરણરાયે પણ લડાઈની તૈયારી કરી અને તરત જ કચેરી મંડળ એકત્ર કરી સર્વ સભાસમક્ષ જાહેર કર્યું કે–" જે કોઇ રાજા કુમારપાળને કોઇ પણ રીતે મારી આવશે તેને એક લાખ સોનામહોર ઇનામ તરીકે મળશે અને તે ઘણો જ સત્કાર પામશે." આ લાલચમાં લલચાઇને તે કામ કરવા એક માળી તૈયાર થયો અને તે પૂરણરાયની રજા માગી જ્યાં રાજા કુમારપાળની છાવણી છે ત્યાં છાની રીતે આવ્યો.

તે માળીએ પોતાની પાસે ગુપ્તપણે એક છરી છુપાવી રાખી હતી અને કુમારપાળનો કેવી રીતે ઘાટ ઘડવો તે દાવપેચમાં જ ફર્યા કરતો હતો. આ વખતે રાજા કુમારપાળ શ્રી

જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરવાનો સમય હોવાથી જિનમંદિરે સેવા કરવા ગયા હતા. તે તક સાધીને, લાગ જોઇ, તે માળી ફુલની છાબડી ભરી મંદિરના દ્વારપાસે પુષ્પ વેચવા માટે બેઠો અને ફુલ વેચવાને બ્હાને હવે કેવી રીતે કામ કાઢવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. રાજા કુમારપાળે તે માળીપાસેથી પુલ વેચાતા લીધા અને જિનભક્તિમાં ત્રિકરણયોગે તલ્લીન થઈ રહ્યા. હવે તે માળી ધીરે ધીરે ગભારામાં પેઠો અને રાજા કુમારપાળઉપર ગુપ્ત રાખેલી છરીથી ઘા કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો; પરંતુ ઘા કરવા જવાની હિમ્મત ચાલતી નહોતી, જેથી અટકી જતો હતો. કહ્યું છે કેઃ—

બ્રાહ્મણ બાંગની ન લહે વાત, કરપી ન સમજે ઉંચા હાથ;
અંધ ન જાણે ગર્દભ ગાય, માળી ન સમજે દેવો ઘાય.

'ઘા મારૂં કે નહિ?' એવા તર્ક–વિતર્કમાં માળી બ્હાવરો બની ગયો. એ જોઇને પાસે રહેલા મંત્રીએ તેને પૂછ્યું કે–"અરે માળી! અહીં કેમ ઉભો છો અને શા વિચારમાં પડી ગયો છો?" ફક્ત એટલું પૂછતાં જ તે માળી હિંમૂઢ થઇ ગયો અને કાંઇપણ જવાબ આપી શક્યો નહિ. તેની સાથે તેનો ચહેરો પણ તદ્દન શ્યામ પડી ગયેલો જોયો. એટલે શંકા પડવાથી મંત્રીશ્વરે તેને એકદમ પકડ્યો અને તપાસ કરાવી તો તેણે પાસે રાખેલી છરી પકડાઇ ગઇ અને તે બાબતનું કારણ પૂછતાં પૂરણરાયે રાજા કુમારપાળને મારવા મોકલ્યાની વાત પણ પ્રગટ થઈ ગઈ.

મંત્રીશ્વરે માળીને રાજા કુમારપાળની સમક્ષ હાજર કર્યો અને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. આ પ્રાણઘાતક પ્રપંચ રચનાર માળી ઉપર જરૂર ક્રોધ આવ્યા સિવાય ન રહે, પરંતુ

જેના હૃદયમાં અનુકંપા સર્વદા વાસ કરી રહેલી છે એવા દયાળુ કુમારપાળ ભૂપાળે તો દયાની દૃષ્ટિથી તે માળીને તરતં જ મુક્ત કર્યો અને સર્વ સમક્ષ કહ્યું કે–' આ બાપડો રાંક માળી મને શું કરી શકે તેમ છે ?' કેમકે:—

જબ લગે પુન્ય પ્રતાપ જ હોય, તબ લગે સ્હામું ન જુવે કોય;
પૂરવ પુન્ય જ્યારે ખૂટશે, ત્યારે બેટા વૈરી થશે.

પછી રાજા કુમારપાળે લડાઇ શરૂ કરવાનો હુકમ બ્હાર પાડ્યો કે તરત જ સકળ સૈન્યે શાકંભરી નગરીને ઘેરી લીધી. તેની સામે રાજા પૂરણરાય પણ પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરી લડાઈ કરવા આવ્યો. બન્નેના સૈન્યે સામસામા બહુ પ્રકારે યુદ્ધ કર્યું. લડાઇ લાંબો સમય ચાલુ રહી, છતાં પણ રાજા કુમારપાળને કોઈ રીતે જીતી શકાય તેમ નહિ હોવાથી રાજા પૂરણરાયે યુક્તિ–પ્રયુક્તિ ચલાવી.

રાજા પૂરણરાયે કુમારપાળના સુભટોને સોનામહોરો લાંચ–રૂશ્વત તરીકે છુટથી આપી દરેકને પોતાના કરી લીધા એટલે લડાઇ દરમિયાન લશ્કરના સુભટો પૂરણરાયની સામે થવા આનાકાની કરવા લાગ્યા. આવી હકીકતથી રાજા કુમારપાળ પણ ચિંતાતુર થવા લાગ્યા અને હવે શું યોજના કરવી ? એ વિચારમાં ઘુંચાવા લાગ્યા. તે વખતે કુમારપાળની પાસે રહેલા **સામલ** મહંતે હિંમતપૂર્વક પડકાર કરી કહ્યું કે–" હે રાજાજી ! આપ તો સિંહસમાન છો, તેથી સિંહ તે આવા શિયાળીઆનો ડર રાખે ખરો ? અરે ! કદિ વનમાં રાડ–બૂમ પડે તો મૃગલાવિગેરે નાસી જાય પણ શું સિંહ પલાયન કરે ખરો ? માટે આપે સિંહસમાન પુરૂષે

તો ભલે તમામ લશ્કરમાં ફાટફુટ થઈ જાય તો પણ હિમ્મત રાખી લડાઈના મોખરે ઉભા રહી કાર્ય શરૂ જ રાખવું જોઈએ ”

સામલ મહંતની જુસ્સાદાર વાણી સાંભળી તેને યોગ્ય જાણીને રાજા કુમારપાળે સજ્જ થઈ લડાઇ શરૂ રાખી અને હસ્તીએ હસ્તી, અશ્વે અશ્વ તેમજ સુભટે સુભટની સામસામી લડાઈ થતાં છેવટે સાંજ પડી ગઈ. હવે સાંજ થઇ કે તરત જ રાજા કુમારપાળે પોતાને પ્રતિક્રમણ કરવાનો નિયમ હોવાથી પ્રતિક્રમણ શરૂ કરી દીધું. લડાઇનો મામલો ઘણો ગંભીર પ્રકારનો હોવા છતાં, વળી લશ્કરમાં ફૂટવણી થયેલી છતાં અને લડાઇને મોખરે પોતાની હાજરી નહિ હોય તો લશ્કરમાં ભંગાણ પડવાની ભીતિ છતાં પણ રાજા કુમારપાળે પોતાનો નિયમ અડગપણે પાળ્યો અને પ્રતિક્રમણ સંપૂર્ણ શાંતિથી પૂર્ણ કર્યું. તેમજ ચાલતી લડાઇની આટલી બધી ચિંતાતુર બીના છતાં કેવળ ધર્મધ્યાનની ધૂન સિવાય અન્ય કોઇ વિચારો પ્રતિક્રમણ દરમિયાન કીધા જ નહિ. ‘ અહો ! ધન્ય છે રાજા કુમારપાળના અખંડ વ્રતપાલનને ! ’

લડાઇનો અંત તરત આવે તેમ નહિ હોવાથી અને સુભટો, અશ્વો, હસ્તીઓ વિગેરેનો નાશ થતો હોવાથી કુમારપાળ રાજાએ પૂરણરાયને સંદેશો કહેવરાવ્યો કે-“ આપણા બન્નેના વૈમનસ્યને લીધે નાહક અન્યનો નાશ થઈ જાય છે, તે કરતાં આપણે બે વચ્ચે યુદ્ધ કરવાનું કબૂલ રાખો તો સારૂં ગણાય અને તેમાં વળી પહેલો ઘા મ્હારા ઉપર તમારે કરવો હોય તો સુખેથી કરજો.” આ રીતનું યુદ્ધ પૂરણરાયને પણ પસંદ પડયું, એટલે બન્ને એકત્ર થયા અને પ્રથમ પૂરણરાયે રાજા કુમારપાળઉપર ઘા કર્યો, જેમાંથી યુક્તિ-પ્રયુક્તિ અને

બુદ્ધિવડે રાજા કુમારપાળ છટકી ગયા. પછી પૂરણરાયને પકડી પાડ્યા અને લડાઇમાં જીત મેળવી. પૂરણરાયને બાંધીને સૈન્ય-સહિત કુમારપાળ ભૂપાળ પાટણપુરીમાં પાછા આવ્યા.

પૂરણરાયને સકળ સભાસમક્ષ બન્ધનમાં જકડાયેલો ઉભો રાખવાથી તેમજ હાર પામવાથી તે ઘણો જ શરમીંદો બની ગયો. તેના હૃદયમાં ક્રોધાગ્નિ અતિશય જાગૃત થયો, પરંતુ પરવશ પડેલો પ્રાણી ગમે તેટલો ક્રોધ કે દ્વેષ કરે તો પણ શું કરી શકે?

અહિં રાસકર્તા કવિ ઋષભદાસ પરવશપણું કેટલું દુઃખદાયી છે તે સંબંધી સહજ વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરી જણાવે છે કેઃ—

"પરવશપણાથી પ્રાણીને ટાઢ—તાપ સહન કરી મસ્તકે પોટલા ઉઠાવવા પડે છે અને અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ, ભૂખ, તરસ પણ સહન કરવાં પડે છે. પરવશપણાથી પારકી તાબેદારી ઉઠાવવી પડે છે, તેમજ વચનના પ્રહારો અને પુષ્કળ ઠપકાઓ પણ ખમવા પડે છે. પરવશપણથી આત્માની ઉન્નતિ થઈ શકતી નથી અને મન મોકળું મૂકી પરવશપણે ઇંદ્રિયોના ગુલામ બની જવાથી કોઇ કાર્યની સિદ્ધિ પણ થઇ શકતી નથી, તેમ તે વખતે કરેલી મનવગરની ધર્મક્રિયા પણ યથાર્થ ફળદાયી થતી નથી. કહ્યું છે કેઃ—

મન વિણ તપ જપ કિરિયા જૂઠી, ફોગટ કષ્ટ કરીજે,
મન વિણ દાન દીએ કો મૂરખ, મુગતિપુરી નવી લીજે;
મન વિણ જીવ ઉગારે જગમાં, કાલકસૂરીયો નામો,
મન વિણ દાન દીએ તે કપીલા, બેહુનાં ન સર્યાં કામો.

જો મનવગર પરવશપણે કાયકષ્ટ સહન કરાય તે યથાર્થ ક્રિયામાં લેખાતું હોય તો રોગને વશ પડેલા રોગી બિચારા

અનેક પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરે છે, પણ તેથી શું વળે ? જો મનવગર ફક્ત સ્નાન કરવાથી જ દેહની શુદ્ધિ થઈ જતી હોય તો માછલાંઓ સદા જળમાં જ રહી નિર્મળ થયેલા છે પણ તે શું કામનું ? જો મનવગર માત્ર ભસ્મ લગાવવાથી ઉત્તમ ગતિ મળતી હોય તો ગધેડાઓ બાપડા ખરા તડકામાં રાખોડીના ઢગલામાં જ આળોટ્યા કરે છે પણ એથી શું ? જો મનવગર છોવાઇ જવાનું જ સાચવી રાખી અન્ય કરણીઓ મરજી મુજબ કરાય તો તેથી શું સરે ? જો મનવગર માત્ર ચોખ્ખાઇ રાખવાથી કલ્યાણ થતું હોય તો ચાતકપક્ષી કોઈ સ્થળે ચાંચ પણ બોળતું નથી પણ તેથી શું થાય ? જો મનવગર માત્ર ઉંધે મસ્તક લટકવાથી સુખશાન્તિ મેળવાતી હોય તો વાગુળ પક્ષી વૃક્ષે લટકાઇને જ રહે છે પણ એમાં શું વળે ? જો મનવગર કેવળ જટા વધારવાથી પરમ સુખ મળતું હોય તો વડને વડવાઇ વધતી જ જાય છે પણ તેથી શું ? જો મનવગર માત્ર નગ્ન રહેવાથી કાર્યસિદ્ધિ થતી હોય તો પશુઓ બિચારાં નગ્ન જ ફર્યા કરે છે પણ તે શું કામનું ? જો મનવગર પરવશપણે મૌન રહેવાથી જન્મ-મરણના દુઃખ ટળી જતાં હોય તો બગલાંઓ મૌન રહીને જ કાર્ય કરે છે પણ એથી શું સરે ? પરવશપણે મનવગર અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી કાયકષ્ટ ઉઠાવીએ અગર તો ગુફામાં જઈને રહીએ તો તેથી શું ? તેમ તો દીપકમાં પડીને પતંગીઆ બળી મરે છે અને સિંહો ગુફામાં સદા વાસ કરીને રહે છે પણ તેથી આત્મકલ્યાણની ઇચ્છા રાખવી નકામી છે.

પરવશપણે મનવગર નાટકીઆઓ નાટકશાળામાં ઉભા રહી અનેક પ્રકારના વેશ ભજવી જાય છે અને લોકોના મનનું

રંજન કરી જાય છે પણ તેથી શું તેનો ઉદ્ધાર થઈ શકે? મનવગર રામ-નામ જપવાથી કલ્યાણ થતું હોય તો પરવશ પડેલા પઢાવેલા પોપટો પણ "રામ રામ" બોલ્યા જ કરે છે, પરંતુ મનવગર સઘળી કરણી યથાર્થ ફળદાયી થતી નથી.

પરવશપણે મનવગર શિયળવ્રત પળાય તેથી શું સિદ્ધિ થઈ શકે? તેવી રીતે તો ચક્રવર્તીના ઘોડાઓ પણ પરવશ બંધાણા થકાં મનવગર બ્રહ્મચર્ય સાચવે છે, પણ તે શું કામનું? મનવગર એકલા વિચરવાથી પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય તો સિંહ વનમાં એકલો જ ફરે છે; પરંતુ તે શું કામનું! રાસકર્તા ઋષભદાસ કહે છે કેઃ—

સુકવિ કહે પ્રમાણ ન કીજે, પરવશપણાની વાતો,
મનવિણ તપ-જપ-કિરિયા જૂઠી, લોહ વિના જેમ હાથો;
ઘૃત વિહુણો લાડુ જેહવો, વેણી વિના શણગાર,
તેમ મનવિણ કરણી સઘળી, કરતાં ન લહીએ પાર.

જેમ પુરૂષાર્થવગર પુરૂષ શોભતો નથી તેમ મનવગર ધર્મ ટકતો નથી. મૂર્ખ માનવીઓ મનવગર અજ્ઞાન કષ્ટ-ક્રિયા કર્યા કરે છે, પરંતુ ધર્મનો મર્મ અને ક્રિયાનું રહસ્ય-હેતુ સમજતા નથી, જેથી સંપૂર્ણ ફળને પામતા નથી; માટે મન-શુદ્ધિથી-અપૂર્વ ભાવ ઉલ્લાસથી દાન, શિયળ, તપ, ભાવ, વ્રત, પૂજા આદિ કરણી કરવા હંમેશાં ઉજમાળ રહેવું, જેથી મુક્તિ-પુરીમાં વહેલા વહેલા પહોંચી શકીએ.

દરેક મનુષ્ય પરવશપણે તો ઘણું દુઃખ સહન કરે છે; પરંતુ આત્મહિત કરવાનાં કાર્યમાં શક્તિનો ઉપયોગ કરતો નથી. કહ્યું છે કેઃ—

પરવશપણે વેદન ખમે, તેહનો સોમો ભાગ;
આતમ સાખે જો ખમે, તો લહે મુક્તિનાં માગ.

પરવશપણાથી પારકાની તાબેદારીના અંગે અને પારકાના હુકમ અનુસારે જે કાયકષ્ટ ઉઠાવવું પડે છે તેનો અલ્પ ભાગ પણ આત્મસાક્ષીએ શુદ્ધભાવે વ્રત, તપ, જપ, કરણીમાં અનુભવીએ તો જરૂર મુક્તિમાર્ગ મેળવીએ; પરંતુ કવિ ઋષભદાસ ખરેખર સાચું જ કહે છે કેઃ—

આવે કળીયુગે જીવડા, સહેજે ન કરે ધર્મ;
પરવશ પીડા દુઃખ ખમે, આવે ઉદય જબ કર્મ.

અહીં કુમારપાળ ભૂપાળની સભામાં પૂરણરાય પરવશ પડેલો હોવાથી અનેક પ્રકારનાં વચનપ્રહાર સહન કરે છે અને શરમને લીધે બોલાવ્યા છતાં એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર કરતો નથી.

પૂરણરાયે શ્રી જૈન ધર્મનું અને શ્રી હેમસૂરિ મહારાજનું જે નિંદાયુક્ત વચન પોતાની સ્ત્રી દેવળદેવીને સોગઠાંબાજી રમતાં કહેલું હતું તે દેવળદેવીના હૃદયમાં ખટકયા કરતું હતું, તેથી પોતાના ધર્મ ખાતર અને દેવગુરૂની હેલણા–નિંદા કદિ કોઇ પણ ન કરે તેની ખાતર પોતાના પતિની જીભ ખેંચી લેવાની હકીકત દેવળદેવીએ પોતાના બન્ધુ કુમારપાળને યાદ કરી આપી. તેના જવાબમાં કુમારપાળ રાજાએ પોતાની બ્હેનને સમજાવી કે 'પોતાના પતિની જીભ ખેંચાવવી એ અયોગ્ય કાર્ય કરવાથી દેશોદેશમાં તારી નિંદા થશે માટે તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.'

વળી કુમારપાળે પોતાની બ્હેનને વિશેષપણે સમજાવવા અને શાંતિ રાખવા માટે કહ્યું કેઃ—

પુત્ર કુપુત્ર જો કદિ હુવે, તો ખમવું નિજ માય;
પીપલથી નર જો પડે, તો પણ દેવ ન ઘાય.

માટે સજ્જન પુરૂષો સમય આવે સજ્જનતા છોડતા જ નથી. કદિ ભૂલથી નદી તળાવે ન્હાવા જતાં કોઇ ડૂબી ગયો તો તેથી શું તમામ જળ કાઢી નખાય છે? તેમજ કદિ ગાય-માતાને નીર–ચારો નીરતાં ભૂલથી તેમાં રત્નસુવર્ણાદિ કોઈ ચીજ ચાલી ગઇ તો પછી તે માટે ગાયનું પેટ ફડાય છે? હે બ્હેન! ઉત્તમ પુરૂષો તો કંચનની ઉપમાને લાયક કહ્યા છે; એટલે કંચનને જેમ અગ્નિમાં નાખી ધમો, ટીપો કે કટકા કરો તો પણ તે પોતાનો નિર્મળ શુદ્ધ સ્વભાવ જ પ્રગટ કરશે; તેમ ઉત્તમ પુરૂષો અન્યના અવગુણો સામું જરા માત્ર પણ નહિ જોતાં તેનામાં રહેવા ગુણની જ પ્રશંસા કર્યા કરે છે. અગરના ધૂપને જેમ બાળો તેમ તે સુવાસ જ આપ્યા કરે છે, પાનને જેમ ચાવો તેમ તે રતાશ જ પ્રગટ કરે છે અને શેરડીને ગમે તે રીતે કાપો, છોલો કે ચાવો તો પણ તે દરેક કટકો સ્વાભાવિક રીતે રસ અને મીઠાશ જ આપ્યા કરે છે. એટલે આપણે પણ ઉપરના દ્દષ્ટાંતોથી જરૂર સમજી લેવું ઘટે કે પૂરણરાય મ્હારા બનેવી છે તેથી તેની જીભ ખેંચી લેવાની વાત કરવી એ આપણે માટે બીલકુલ યોગ્ય નથી.”

પોતાના બન્ધુ કુમારપાળની હિત શિખામણ સાંભળી દેવળદેવી શાંત થઇ, પરંતુ “પૂરણરાયે ધર્મની નિંદા કરેલ તે વખતે મેં તેમને ‘જીભ ખેંચી કઢાવું તો ખરી’ એવું કહેલ છે માટે હે બન્ધુ! તેને બદલે કાંઈક નિશાની કરો કે જેથી હવે પછી કોઇ વખત કોઇ ધર્મની હેલણા કરે નહિ.” આ ઉપરથી તેની નિશાની તરીકે પૂરણરાયના ડગલાની પાછળના ભાગમાં જીભના

આકારનું ચિન્હ મૂકાવ્યું, જેને "પોટલીયો" પણ કહે છે. એ રીતે સાક્ષી રાખીને પૂરણરાયને રાજ્ય પાછું સોંપી તેના દેશમાં પહોંચાડ્યા. પૂરણરાયે પણ રાજ્ય પાલન કરતાં પ્રથમ જીવહિંસા પોતાના દેશમાં બંધ કરાવી અને શ્રી જિનવરભાષિત ધર્મનું સેવન કરવા લાગ્યા તેમજ મનમાં નિરંતર ચિંતવવા લાગ્યા કે 'ધન્ય છે રાજા કુમારપાળના અડગ વ્રત–નિયમના પાલનને! અને ધન્ય છે તેમની ધર્મઉપરની અવિચલ પ્રીતિને!'

આ રીતે કુમારપાળ મહારાજાએ ચાર સામાયિક પૈકી પ્રથમ સમકિત સામાયિક શુદ્ધ મને અંગીકાર કરી ને કારણ પડયે જૈન ધર્મની અને ગુરૂની નિંદા કરનાર પૂરણરાયને એટલે પોતાના બનેવીને પણ યોગ્ય શિક્ષા કરી પ્રથમ સમકિત સામાયિક સાચવ્યું. બહુ દ્રવ્ય ખર્ચી આગમના ગ્રંથો લખાવીને તેમજ શ્રુતના બહુમાનપૂર્વક તેનો અભ્યાસ કરીને બીજું શ્રુત સામાયિક સાચવ્યું અને શ્રાવકના બાર વ્રત ધારણ કરીને ત્રીજું દેશવિરતિ સામાયિક સાચવ્યું. એટલે કે:—

આણ વહી અરિહંતની, કારણ પડયે ન ચલંત;
રણે પડિક્કમણું નૃપ કરે, નવિ મને અંશ ખલંત.

આ પ્રકારે શુદ્ધ ભાવથી અને હૃદયના ઉલ્લાસથી ત્રણ સામાયિક કુમારપાળ રાજા સાચવવા લાગ્યા અને ચોથા સર્વવિરતિ સામાયિક માટે ભાવના ભાવવા લાગ્યા.

આ રીતે નવમા સામાયિક વ્રતનું વિધિયુક્ત કુમારપાળ મહારાજાએ પાલન કર્યું, જેમાં લડાઈનો ગંભીર મામલો છતાં અને વિકટ પ્રસંગ આવી પડ્યો હતો છતાં તેવા કટોકટીના ખરા સમયે પણ સાંજનું "પ્રતિક્રમણ" કરવા ચૂક્યા નહિ. 'અહો! ધન્ય છે એમની ધર્મવૃત્તિને!'

આ હકીકતમાંથી અમૂલ્ય સાર એ જ લેવાનો છે કે–જે નૃપતિને રાજ્યસંબંધી કામકાજ પુષ્કળ હતું, જેમને લડાઇના મોખરે જાતે જ હાજર રહેવું પડતું હતું અને જેમને રાજ્ય વહન કરવાની અનેક પ્રકારની ચિંતા પણ રાખવી પડતી હતી છતાં આત્મકલ્યાણના અર્થે શ્રાવકના દ્વાદશવ્રત ગુરૂસમીપે ભાવપૂર્વક ઉચ્ચરીને દરેક વ્રત અખંડપણે કેવી રીતે પાળ્યા ? આ રહસ્ય અંતરમાં ઉતારી તેને વારંવાર વિચારી આપણે સહુએ જરૂર જાગૃત અવસ્થામાં રહેવું ઘટે છે. આપણે અલ્પ કામ આવી પડતાં તેને ઘણું મોટું રૂપ આપીને સામાયિક–પ્રતિક્રમણ કરવામાં પ્રમાદ કરીએ છીએ અને "ફુરસદ નથી કે બનતું નથી" એવો લૂલો બચાવ કરી આપણું પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં પછાત પડીએ છીએ, તે માટે કુમારપાળ મહારાજાનું આ ચરિત્ર વાંચી પ્રમાદને દૂર કરી આવશ્યક ક્રિયા વિગેરે અનુષ્ઠાન શુદ્ધપણે કરી સાંપડેલા સમયનો સદુપયોગ કરી લેવો.

દશમું દેશાવગાસિક વ્રત કુમારપાળ મહારાજાએ યથાવિધિ પાળ્યું. તેઓ વ્રતને જરા પણ દૂષણ લાગવા દેતા જ નહિ. વ્રતભંગ કરવામાં મહાન્ દોષ છે અને તેથી દુર્ગતિમાં જવું પડે છે, એ સત્ય બાબત શ્રી હેમસૂરીશ્વરના ઉપદેશથી તેઓ બરાબર જાણતા હતા. વ્રતભંગ સંબંધે કહ્યું છે કેઃ–

ઉંડે કૂપે તે પડે, જે કરતો વ્રતભંગ;
ભવભવ દુઃખીઓ તે ભમે, દુર્લહો સદ્ગુરૂ સંગ.

દશમું દેશાવગાસિક વ્રત પાલન કરતા ગમે તેવા સંજોગો અને કારણો ઉપસ્થિત થયા છતાં, કસોટીનો ખરો પ્રસંગ પડ્યા છતાં, કટોકટીનો મામલો આવ્યા છતાં, રાજા

કુમારપાળ લગાર પણ ડગ્યા નહિ અને અડગપણે એ વ્રત કેવી રીતે અને કેવા સંજોગોમાં પાળ્યું ? એ અધિકાર જાણવા જેવો હોવાથી અહીં આપવામાં આવે છે.

કુમારપાળ રાજાએ 'ચોમાસાના ચાર મહિના લડાઈ બીલકુલ કરવી જ નહિ' એવો નિયમ ગુરૂસમીપે ખાસ લીધો હતો. આ બાબત જાહેરમાં આવતાં તે સમયનો લાભ લેવાને મોટું લશ્કર લઇને મોગલ બાદશાહે ગીઝનીથી નીકળી પાટણઉપર ચડાઈ કરી અને પાટણને ઘેરો ઘાલ્યો. આ કારણથી કુમારપાળ રાજાને પાટણપુરીના સર્વ દરવાજા બંધ રાખવા પડ્યાં, જેથી પ્રજાવર્ગ અંદર ને અંદર રહેવાથી મુંઝવણમાં પડી અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક ચલાવવા લાગ્યો. " કોઇ કહે કે શાંતિથી અંદર ને અંદર બેસી રહીશું તો આપોઆપ મોગલ બાદશાહ થાકી થાકીને ચાલ્યો જશે, તો કોઇ કહે કે મોગલ બાદશાહ જીતી શકાય તેમ નથી તેથી રાજાજી નાસી જવાના છે, તેના જવાબમાં કોઇ કહે કે રાજાજી કદિ નાસે તો નહિ, કેમકે નાસી જાય તો ક્ષત્રિવટ લજ્જા પામે. " આ રીતે વાતો કરતાં લોકો સમય વ્યતીત કરવા લાગ્યા.

નગરના દ્વાર વધારે વખત બંધ રહેવાથી બહારથી કોઈ વસ્તુની આયાત થઇ શકી નહિ, જેના પરિણામે શહેરની અંદર જોઈતી અને જરૂરની વસ્તુઓ જેવી કે અનાજ, ઇંધણ, પાણી વિગેરેની તંગી પડવા લાગી અને હંમેશની ખોરાકપૂરતી ચીજોનો પણ ટૂટો પડવાથી નાગરિક જનસમુદાય ચિંતામાં પડ્યો. છેવટે રાજા કુમારપાળની પાસે આવી વિનંતિપૂર્વક તેઓ નિવેદન કરવા લાગ્યા કે–" હે પ્રજાપ્રિય દયાળુ મહારાજા ! મોગલ બાદશાહે આપણી નગરીને ઘેરો ઘાલ્યો છે,

તેથી આપણી નગરીના દ્વાર તમામ બંધ રખાવ્યા છે તે તો ઠીક છે; પરંતુ તેવી રીતે લાંબો સમય દ્વાર બંધ રહ્યાથી આપણી નગરીમાં અન્ન, પાણી વિગેરેની તંગી પડવાથી મહામુશ્કેલી આવી પડી છે, માટે કૃપા કરી આપ આ બાબતમાં કાંઇ યોગ્ય રસ્તો લાવશો તો જ પ્રજાવર્ગમાં શાંતિ રહી શકે તેમ છે. ”

કુમારપાળ ભૂપાળે સર્વ હકીકત સાંભળ્યા બાદ તે સર્વને કહ્યું કે:—

ભૂપતિ કહે વ્યવહારી સુણો, નિયમ ગ્રહ્યો મેં સંગ્રામતણો;
લીધું વ્રત નવિ કરૂં અશુદ્ધ, ચાર માસ નવિ કીજે યુદ્ધ.

એટલે કે–“ચોમાસાના ચાર માસ યુદ્ધ–સંગ્રામ નહિ કરવાનો મેં નિયમ લીધેલ છે, જેથી મ્હારા પોતાના ઉપર કે મ્હારા આખા રાજ્યઉપર ગમે તે સંકટો આવી પડે તો પણ મ્હારાથી લીધેલ વ્રતનો ભંગ કદાપિ પણ થશે જ નહિ. ”

રાજાનાં આવાં શબ્દો સાંભળતાં પ્રજાવર્ગ ચિંતામાં પડી ગયો અને ત્યાંથી ઉદયન મંત્રીપાસે જઇને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. ઉદયન મંત્રીએ શાંતિભર્યો જવાબ આપ્યો અને કહ્યું કે–“ રાજાજીએ જે નિયમ લીધેલ છે તેમાં તો કાંઇ ફેરફાર થવાનો જ નથી; પરંતુ આ બાબતમાં કાંઇક વિચાર ચલાવી જેમ પ્રજાનું હિત થશે તેમ હું પ્રયાસ કરીશ. ” તેમ કહી સર્વને વિદાય કર્યા. સમયના જાણકાર ઉદયન મંત્રીએ આ આવી પડેલ આપત્તિની સર્વ હકીકત શ્રી હેમસૂરિમહારાજને કહી અને વિનંતિ કરી કે–‘ આ આવી પડેલ સંકટ નિર્વિઘ્ને પસાર થઇ જાય તેવું કાંઇક કૃપા કરી કરો. ’

સૂરીશ્વર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ઉદયન મંત્રીની હકીકત ધ્યાનમાં લઇ કુમારપાળ રાજાએ યુદ્ધ નહિ કરવાનો નિયમ

લીધેલો હોવાથી રાજાજીને લડાઇ કરવી પડે નહિ અને આવેલું સંકટ શાંત થઈ જાય તે માટે તેમજ જૈન ધર્મની વિશેષ જાહોજલાલી થવાનું કારણ માનીને તરત જ એકાગ્રચિત્તે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની આરાધના કરી અને પાટણનગરીઉપર આવી પડેલ સંકટની શાંતિ કરવા વિનંતિ કરી. ગુરૂવચનાનુસાર ચક્રેશ્વરી દેવી મોગલ બાદશાહના સૈન્યમાં આવી અને અને સર્વને નિદ્રાધીન કરીને ગીઝનીનો બાદશાહ જે સ્થળે સુવર્ણમય પલંગમાં સુતો હતો અને જેની ફરતી બહુ પ્રકારે પહેરેગીરો ચોકી ભરી રહ્યા હતા તે સ્થળમાંથી બાદશાહ-સહિત સંદરહુ પલંગ રાત્રે એકદમ ઉપાડ્યો અને જ્યાં કુમારપાળ રાજા સૂતેલા છે તે મહેલમાં તેમની પાસે લાવીને મૂકયો. ત્યારબાદ દેવી અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

પ્રભાત પડતાં બાદશાહ જાગૃત થયો અને આમ એકાએક પોતાના સુભટો—પહેરેગીરો વિગેરેને નહિ નિહાળતાં તેમજ પોતાના સૂવાના સ્થાનનો આવી રીતે બદલો થયેલો જોતાં તે એકદમ સ્તબ્ધ—દિઙ્ગમૂઢ બની ગયો અને બોલી ઉઠ્યો કે—“ યે કયા અજાયબ હુઆ ? મૈં કહાં થા ઔર કીધર આયા ? યે રાજાકી બાત કોઇ બડી અજબ તરેહકી દીખાતી હૈ. ઇનકી પાસ જરૂર કોઇ દેવ હોગા, કયોં કી ઇસ બીના એસી બડી બાત હો શકતી નહિ હૈ. અબ મૈં ઇનકે પંજેમેં આકર ફસા ગયા હું. ન જાણે મેરા કયા હાલ હોગા ! જરૂર મોતકે બીના અબ કોઇ રસ્તા રહા નહીં હૈ !!! ” આ રીતની બાદશાહની ચિંતાતુર સ્થિતિ જોઇને રાજા કુમારપાળે મોગલબાદશાહને શાંતિપૂર્વક કહ્યું કે—“ હે બાદશાહ ! આપ મ્હારી સામે રણસંગ્રામ કરવા આવેલા છો, પરંતુ અત્યારે મ્હારે

શરણે આવેલા હોવાથી આપને હણવાની વાત તો દૂર જ સમજવી; પરંતુ આપ આજથી મ્હારા મોટા મિત્ર છો અને મ્હારા એક ખરા સ્નેહી છો તેમ સમજી લેશો."

આ રીતે કુમારપાળ મહારાજાની સ્નેહભરી મીઠી વાણી સાંભળી બાદશાહ ઘણો જ ખુશી થયો અને બોલ્યો કે-"ધન્ય હે આપકો ઔર ધન્ય હે આપકા પ્રેમકો ! મેરે જૈસે શત્રુકે સાસને આપને બહોત રહેમ ઔર પ્રેમ દીખલાયા હ, સો મૈં કભી ભી નહિ ભૂલુંગા. ઔર આજસેં આપ મેરે બડે પ્યારે દોસ્ત હો ઐસા આપને ભી સમજના." આ પ્રમાણે તારીફ કરતો બાદશાહ પોતાની છાવણીમાં આવ્યો અને પછી પડાવ ઉપાડી પોતાના દેશમાં જઇ 'અમારી-પડહ' વગડાવી અનેક જીવોને ઉગાર્યા.

કુમારપાળ ભૂપાળે દશમું દેશાવગાસિક વ્રત આ રીતે યથાવિધિ પાલન કર્યું, જેમાં કારણો અને સંકટો ઉપસ્થિત થતાં પણ મન પરિણામમાં લેશ માત્ર ફેરફાર કર્યો નહિ. અહો ! ધન્ય છે આવા ધર્મિષ્ટ ભૂપતિને !

અગ્યારમા પૌષધવ્રતમાં કુમારપાળ મહારાજા પર્વતિથિએ ગુરૂસમિપે પૌષધ ઉચ્ચરીને ધર્મધ્યાનમાં સમય નિર્ગમન કરતા હતા, પ્રાયે મૌન જ રહેતા હતા. કારણપ્રસંગે ગુરૂમહારાજ સાથે પૃચ્છા કરતા હતા અને પૌષધની સર્વ ક્રિયા યથાવિધિ જયણાપૂર્વક ઉલ્લાસથી કરતા હતા. પ્રમાદનું સેવન કરતા નહિ તેમ દિવસના ભાગમાં નિદ્રાનું ઝોલું પણ ખાતા નહિ; કેવળ જ્ઞાન-ધ્યાનમાં મગ્ન રહેતા હતા. વિકથા તો કરતા જ નહિ. આ પ્રકારે સમતાભાવે પૌષધ કરતા હતા.

સવારે પૌષધ પાર્યા બાદ કુમારપાળ મહારાજા વ્રતધારી શ્રાવકોને પ્રેમપૂર્વક આમંત્રણ કરી ભક્તિવડે સર્વને પારણું કરાવી પછી પોતે પારણું કરતા હતા. તેવી જ રીતે ઉત્તરવારણામાં પણ વ્રતધારી શ્રાવકોની ભક્તિ કરતા હતા.

મહાનુભાવો ! કુમારપાળ મહારાજાને કેટલો વ્યવસાય હશે અને રાજ્યની કેવી કેવી ચિન્તાઓ હશે એનો જરૂર ખ્યાલ કરજો, તે છતાં પણ પૌષધાદિ ધાર્મિકકરણી કદિ પણ તેઓ ચૂકતા જ નહિ એ યાદ રાખી આપણે પણ અવસર મેળવી પૌષધાદિ વ્રત ઉચ્ચરી આત્માનું શ્રેય કરવા ભૂલવું નહિ એ આ હકીકતનો સાર છે.

છેલ્લા બારમા અતિથિસંવિભાગ વ્રતનું પણ કુમારપાળ મહારાજા વિધિસર પાલન કરતા હતા. ભાવસહિત સાધુ–સાધ્વીને નિમંત્રણ કરી તેડી લાવી અનેક પ્રકારની વસ્તુસામગ્રીમાંથી જે કાંઇ વસ્તુનો ખપ હોય તે ઉલ્લાસપૂર્વક વહોરાવી–સુપાત્રદાન આપી પોતે કૃતાર્થ થતા હતા, તેમજ મુનિદાનમાં જે જે વસ્તુ અપાણી હોય તેટલી જ વાપરતા હતા. સંઘભક્તિ પણ બહુ પ્રકારે કરતા હતા. કહ્યું છે કેઃ—

સાધુ ભલા અને સાધવી, શ્રાવક શ્રાવિકા સોય;
સંઘ સકળને પોષતાં, પદવી તીર્થંકર હોય.

આ પ્રમાણે કુમારપાળ મહારાજાએ બારે વ્રત અંગીકાર કરી ગમે તેવા કષ્ટો પડ્યા છતાં લીધેલું વ્રત લેશ પણ ખંડિત કર્યું નહિ. અહો ! ધન્ય છે એ રાજર્ષિને ! શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ દેશવિરતિ ધર્મ યથાવિધિ પાળી પ્રભુના પગલે ચાલનાર કુમારપાળ ભૂપાળનું ચરિત્ર વાંચી

આપણે પણ જેમ બને તેમ દ્વાદશવ્રત અંગીકાર કરી આત્મ-કલ્યાણ કરવા તત્પર થવું એ આ હકીકતનું રહસ્ય છે.

એક સમયે શ્રી હેમસૂરીશ્વરને વંદન કરવા કુમારપાળ રાજા ઉપાશ્રયે આવ્યા હતા, તે વખતે ગુરૂમહારાજે પોતાના મસ્તકઉપર "ખાસર-વસ્ત્ર"નો (પાણકોરૂં કે વેજાં જેવો) એક જાડો ટુકડો ઢાંકેલો હતો. જે વસ્તુ જોઇને લજ્જા પામી અજાયબ બની કુમારપાળ ભૂપાળે વિનયપૂર્વક પૂછ્યું કે-"હે સૂરીશ્વરજી! આપને મ્હારા જેવા ભક્ત શ્રાવકો છતાં આવો નિર્મૂલ્ય જાડો ખાસરનો ટુકડો મસ્તકે ઓઢવાનું શું કારણ છે? આપ સાહેબ આવો જાડો ટુકડો ઓઢીને બેઠા છો એથી મને ઘણી શરમ થાય છે. કૃપા કરીને જે કાંઈ કહેવા યોગ્ય હોય તે મને કહો." જવાબમાં શ્રી હેમસૂરિ મહારાજ બોલ્યા કે-"આજે હું ગૌચરી અર્થે નીકળ્યો હતો તે વખતે એક ગરીબ શ્રાવકે પ્રેમપૂર્વક બહુ જ વિનંતિ કરી પોતાને ઘરે તેડી જઇને ઉલ્લાસસહિત આ વસ્ત્રનો જાડો ટુકડો વહોરાવેલ છે, તેથી તેના ભાવની પરિણતિ જોઇને આ ટુકડો મેં મસ્તકે ઓઢેલ છે, તેમજ અમારે મુનિને તો કોઈ વસ્તુઉપર મમત્વભાવ હોય જ નહિ, એટલે ઝીણું વસ્ત્ર કે જાડું વસ્ત્ર એ અમારે જોવાનું નથી. અમારે તો વહોરાવનારનો ભાવ કેવો છે તે ખાસ જોવાનું છે. જગતમાં ભાવની પ્રાધાન્યતા છે. ભલે વસ્તુઓમાં ક્ષીર હોય યા ઘેંશ કે રાબડી હોય; પરંતુ ફળની પ્રાપ્તિ ભાવપ્રમાણે જ થાય છે. જે શ્રાવકે આ વસ્ત્રનો ટુકડો મને વહોરાવેલ છે તેણે પોતાની પાસે જે વસ્તુ હતી તે ભાવપૂર્વક ઉલ્લસિત ચિત્તે મને આપેલી હોવાથી તેનો ઉત્તમ ભાવ જોઇને આ વસ્ત્રનો ટુકડો હું ખાસ વાપરૂં છું. વળી

હે રાજન્ ! અનુકૂળ સામગ્રીની છતમાં તો જે કાંઇ લાભ લેવો હોય અથવા જે કાંઇ કરવું હોય તે કરી શકાય છે; પરંતુ વસ્તુના અભાવે-અછતમાં મુનિદાન આપવાની અભિલાષા થવી એ.જ મહાપુન્ય અને મહાભાગ્યની નીશાની છે. કહ્યું છે કેઃ—

જે નર બહુ ધન પામીયા, સમજ્યા શાસ્ત્રનો મર્મ;
તે નવી લક્ષ્મી વ્યય કરે, તો શું સમજ્યા ધર્મ ?

સમયના જાણકાર સૂરિશ્રી હેમચંદ્રમહારાજે પેલા ગરીબ શ્રાવકના ઘરેથી વસ્ત્રનો ટુકડો વહોરતાં તે શ્રાવકની સાધારણ સ્થિતિનો ખ્યાલ કરી લીધો હતો, તેથી સીદાતા શ્રાવકવર્ગની સ્થિતિ સુધારવાને માટે ખાસ ઉપદેશ આપતાં કુમારપાળ ભૂપાળને જણાવ્યું કે-" જ્યારે તમારા જેવા ધર્મિષ્ટ, પરોપકારી, દયાળુ અને શાસનના રસિક નૃપતિ છતીશક્તિએ સીદાતા સ્વામીભાઇઓની સારસંભાળ નહિ કરે તેમજ દુઃખદ દશા દૂર કરી તેમનો ઉદ્ધાર નહિ કરે તો પછી તેઓની સ્થિતિ કેવી રીતે સુધરશે ? જ્યાં અંધકાર ફેલાયેલો હોય ત્યાં સૂર્ય સિવાય એ અંધકાર કોણ ટાળી શકે ? માટે આપને જો મ્હારા મસ્તકે રાખેલ ખાસર-વસ્ત્રથી ખરેખરી શરમ લાગતી હોય અને હૃદયમાં સાચેસાચી સ્વામીભાઇઓની દાઝ હોય તો મ્હારૂં વચન માન્ય કરી જે કોઈ સીદાતા સ્વામીભાઇઓ હોય તેનો ઉદ્ધાર કરવાનું કાર્ય આજ ને આજ ઉપાડી લ્યો."

ફક્ત સૂરિમહારાજની આટલી વાણી સૂચનારૂપે જ કુમારપાળ ભૂપાળ માટે બસ હતી. કુમારપાળે તુરત જ જે જે દુઃખી સ્વામીભાઈઓ હતા તેમને બહુ ધન આપી વ્યાપારમાર્ગે ચઢાવી દીધા અને પોતાની નગરીમાં શ્રાવકવર્ગ તર-

ફથી જે જગાત-દાણુની આવક હતી તે રકમ તરત જ માફ કરી દીધી અર્થાત્ દરવર્ષે બહોંતેર લાખ સોવન ટકાની જગાત શ્રાવકવર્ગ તરફથી આવતી હતી તે બંધ કરી, સાતે ક્ષેત્રે લક્ષ્મી વાપરવા માંડી અને સીદાતા શ્રાવકસમુદાય માટે ક્રોડ સોનૈયાનો વ્યય કરી નાંખ્યો. કવિ ઋષભદાસ કહે છે કેઃ—

સાધર્મી સીદાતા જાણી, ન કરે તેહની સાર;
તે લક્ષ્મી શું કામની, જેણે નવા કર્યો ઉદ્ધાર.
દીન ઉદ્ધાર નવિ કર્યો, તે ચૂકયા સંસાર;
અતિ ઉંડા ધન ભૂમિ ઘાલ્યે, જાશે નર્ક મોઝાર.

કુમારપાળ મહારાજાએ શુદ્ધ સમ્યકૂત્વ અંગીકાર કરી બાર વ્રત ઉચ્ચરી બારે વ્રતનું બરાબર વિધિસર પાલન કર્યું, સ્વામીભાઇઓના ઉદ્ધાર માટે પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચ્યું અને મહાન્ મહોત્સવો કરી શાસનની શોભા વધારી, તે સાથે સકળ સંઘને પોતાના ગૃહે નિમંત્રી કરી બહુ પ્રકારે સંઘભક્તિ કરી અને સૂરીશ્વરજી શ્રી હેમસૂરિ મહારાજને મણિમુક્તાફળે વધાવી પોતાના આત્માને કૃતાર્થ કર્યો. આવી અપૂર્વ ભક્તિથી અને શાસનની સેવાથી ચૌલુકયવંશી કુમારપાળ ભૂપાળ રાજર્ષિ કુમારપાળના શુભ નામથી જગતમાં વિખ્યાતિ પામ્યા, જેથી તેમણે પોતાનો જન્મ સફળ માન્યો અને હર્ષના આવેશમાં અંતરના ઉદ્ગારોથી સર્વ સમક્ષ બોલી ઉઠ્યા કેઃ—

દોહરો—કુમર નરિંદ મુખ એમ કહે, જૈન ધર્મ જગ સાર;
જૈન ધર્મની નિંદા જે કરે, તજીએ તે પરિવાર.
ચોપાઇ—તજીએ માતા મૂકી મ્હેર, જેહને જૈન વચનશું વેર;
તજીએ તાત ન કરીએ વાર, જૈન ધર્મ જે કહે અસાર.
તજીએ બંધવ તે પણ સગો, જૈન ધર્મથી જે ઉભગ્યો;

તજીએ ભગિની મૂકી મામ, જેહને ન રૂચે જિનવર નામ.
તજીએ પુત્ર પોતાનો જાણ, જૈન ધર્મની કરતો હાણ;
તજીએ પાપી પુત્રનો વર્ગ, રાય કહે જેમ લહીએ સ્વર્ગ.

જૈન ધર્મ ઉપર કેટલો અખંડ પ્રેમ છે? હૃદયમાં કેટલો ભક્તિભાવ છે? અને શાસનની સાચી દાઝ અંતરમાં કેટલી બધી રહેલી છે? એ એમના અંતરોદ્‌ગારથી સ્પષ્ટ રીતે સહુ કોઈ સમજી શકે તેમ છે; એટલું જ નહિ પરંતુ શ્રાવકને જ પોતાના સાચા બન્ધુ સમજીને કુમારપાળ મહારાજાએ પોતાના રાજ્યમાં જ્યાં જ્યાં ખાલી જગ્યાઓ હતી તે સર્વ ઠેકાણે તેમજ મહેલમાં કે ગૃહકાર્યમાં પણ શ્રાવકવર્ગની ગોઠવણુ કરી દરેકને સારો પગાર બાંધી આપ્યો તેમજ ઘણા સ્વામીભાઇઓને વ્યાપારને રસ્તે ચડાવવા અનેક પ્રકારની મદદ આપી. આખા રાજ્યમાં જૈન-જૈન કરીને સ્વામીભાઇઓની અને શાસનની સાચી સેવા બજાવી.

વાંચક મહાશય ! કુમારપાળ ભૂપાળની આ પ્રકારની સ્વામી-ભક્તિ ખાસ ધ્યાનમાં રાખી આપણાથી બને તે રીતે તન, મન અને ધનથી આપણા સ્વામીભાઇઓનો ઉદ્ધાર કરવા નિરંતર ઉજમાળ થવું, એ અત્યારના સમયમાં ખાસ જરૂરનું છે. આપણે યાદ કરવાનું છે કે સ્વધર્મી બન્ધુવર્ગ સુખી અને સારો હશે તો ધર્મની જાહોજલાલી વિશેષપણે કરી શકશે અને સ્વધર્મીભાઇઓ સારા હશે તો જગતમાં વીરધર્મને અવશ્ય દેદીપ્યમાન કરશે. ખરેખરૂં કહ્યું છે કેઃ—

સ્વામીના સગપણ સમું, અવર ન સગપણ કોય;
ભક્તિ કરો સ્વામીતણી, સમકિત નિર્મળ હોય.

નાંખી બહુ ચિન્તાતુર બનો છો? આપ હિમ્મતવાન, સુજ્ઞ અને જ્ઞાની છો, તો સમજી શકો છો કે મૃત્યુ એ તો સર્વને શિર અવશ્ય ઉભું રહેલું જ છે, તો પછી આપની જેવા બહાદુરને આટલી બધી મૃત્યુની બીક શામાટે?" પ્રત્યુત્તરમાં ધીમે સ્વરે ઉદયન મંત્રી બોલ્યા કે—"હે સુભટો! મને મરણનો ભય બીલકુલ છે જ નહિ, કેમકે મરણને શરણ તો એક વાર સર્વ કોઇને થવાનું જ છે. પછી બીક રાખવી શું કાસની? મને એ દુઃખ કિંચિત્ પણ નથી; પરંતુ મ્હારી જીંદગીમાં આ ચાર કાર્ય થઇ શકયા નહિ તે મને શલ્યની પેઠે સાલ્યા કરે છે, તેથી અંતસમયે એ બાબત યાદ આવતાં મ્હારૂં હૃદય ભરાઇ જાય છે. તે ચાર બાબત તમે સર્વે સાંભળો.

(૧) શ્રી શત્રુંજય તીર્થપર પાષાણનું નવીન જિનાલય કરાવવું—એટલે કે કાષ્ટમય જીર્ણ દેરાસર છે તેનો ઉદ્ધાર કરાવી પાષાણનું કરાવવું."

(૨) શ્રી ગિરનારપર નવીન પાજ બંધાવવી.

(૩) મ્હારા પુત્ર અંબડને દંડનાયક નીમવો.

(૪) અંતસમયમાં ગુરૂસમીપે નીઝામણા કરવી."

આ પ્રમાણે કહીને વળી ઉદયન મંત્રી ઉહાપોહ કરે છે કે—'અહિં રસ્તામાં મ્હારૂં મૃત્યુ થવાની તૈયારી છે અને અંતસમયે મને મુનિદર્શન થયા નહિ. અરેરે! નિર્ગ્રંથમુનિ વગર અંતસમયની આરાધના મને કોણ કરાવશે!" કહ્યું છે કે—

બાલમરણ આગે કર્યા, જીવે અનંતીવાર;
મુનિ દરિસણ વિણ નવિ તર્યો, ન લહ્યો એ ભવપાર.

અંતસમયમાં પણ ઉદયન મંત્રીની આવી ભાવના જોઇને સર્વે સુભટો શાંત ચિત્તે કહેવા લાગ્યા કે—"આપ

આપના આત્માને પૂર્ણ શાંતિ આપો. અમે ખાત્રીથી કહીએ છીએ કે આપની મુનિદર્શનની અભિલાષા પૂર્ણ કરવા માટે અમે મુનિરાજની શોધ કરી ગમે ત્યાંથી લાવશું."

પછી સર્વે સુભટો વિચાર કરવા લાગ્યા કે–'જ્યાં સુધી ઉદયન મંત્રીને મુનિ મહારાજના દર્શન થશે નહિ ત્યાં સુધી તેમના આત્માને શાન્તિ મળશે નહિ અને અહિં વગડામાં મુનિરાજનો યોગ કયાંથી મળે?' છેવટે વિચાર ચલાવી એક વાચાળ–ચતુર–વંઠ પુરૂષને ગોતી તેને મુનિવેશ પહેરાવી મુનિવરના આચારથી ઉપરચોટીઓ માહિતગાર કર્યો અને ઉદયન મંત્રીની આગળ લાવીને ઉભો રાખ્યો.

તે મુનિએ મંત્રીને ધર્મલાભ આપ્યો અને ઉદયન મંત્રી ઘણો જ હર્ષ પામી કહેવા લાગ્યા કે–" હે કૃપાળુ નિર્ગ્રંથ! આજે આપના દર્શનથી હું ધન્ય–કૃતાર્થ થયો છું. આજે મ્હારા નયનો પવિત્ર થયા છે અને હે ગુરૂજી! આજે આપના આવાગમનથી મ્હારા સર્વ પાપ પલાયન કરી ગયા છે." મુનિવરે ખમતખામણાની યથોચિત વિધિ કરાવી, ચોરાશી-લક્ષ જીવયોનિમાં ભમતાં ભમતાં જે જે પાપ લાગ્યા હોય તેને ખમાવ્યા. રાજકાજમાં કપટબાજીથી મન મેલું કરી માયામૃષાવાદ સેવ્યું હોય, લોભવશ પડી અન્યની લક્ષ્મી અન્યાયથી લેવાણી હોય, કદિ ક્રોધવશ થઇને અન્ય જીવોને દુહવ્યાં હોય અને ભૂલચૂકથી અભિમાનના તોરમાં તણાઇ જવાયું હોય ઇત્યાદિ અઢાર પાપસ્થાનકો સેવ્યાં–સેવરાવ્યાં કે અનુમોદ્યાં હોય તે સર્વ દોષ માટે મિથ્યાદુષ્કૃત ગુરૂસમીપે શુદ્ધ મનથી આપી સર્વને ખમાવ્યા અને છેવટે ચારે આહારના પચ્ચખ્ખાણ કરતાં, શ્રી અરિહંતાદિ ચાર શરણ ચિત્તમાં

ધરતાં અને સમકિત શુદ્ધ સાચવતાં શુભ ધ્યાનવડે કાળ કરી ઉદયન મંત્રી સુરગતિમાં પહોંચ્યા.

ઉદયન મંત્રી માર્ગમાં આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી ગયા. 'અહો ! કાળની અજબ ફાળ છે ! સર્વ કોઈને શિરે જન્મ અને મરણ તો અવશ્ય ઉભેલાં છે. ન્હાય મહેલમાં વસો કે જંગલમાં રહો; પરંતુ મૃત્યુની અવધિ આવી પહોંચતાં કોઈનું કાંઇ ચાલ્યું નથી–ચાલતું નથી અને ચાલશે નહિ.' આ રીતે સૈનિકો પરસ્પર વાતો કરતાં ને દિલગીર થતાં અનુક્રમે પાટણપુરી આવી પહોંચ્યા અને કુમારપાળ ભૂપાળ સમક્ષ લડાઈમાં જીત મેળવ્યાની હકીકત નિવેદન કરી. તે સાથે ઉદયન મંત્રીના અવસાનની હકીકત પણ શોકમય હૃદયે કહી સંભળાવી.

કુમારપાળ મહારાજાને પણ મનમાં બહુ જ લાગી આવ્યું; પરંતુ સુભટો પાસેથી તેની અંતસમયની શુભ ભાવના જાણીને રાજાએ કહ્યું કે–"હે સુભટો ! આવા પુરૂષને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે અને આવા પુરૂષો તો જગતમાં સ્તુતિને પાત્ર જ બને છે કે જે પોતાનું સંપૂર્ણ આત્મહિત સાધીને આત્મકલ્યાણ કરી સ્વર્ગમાં સીધાવ્યા. કહ્યું છે કેઃ—

જીવ્યા તે જગ જાણીએ, જેણે જાણ્યો પરલોક;
તે માટે મંત્રીતણો, કોઇ ન કરશો શોક.

આ રીતે કહી સર્વ સુભટોને દિલાસો આપી રજા આપી.

મંત્રી ઉદયનને અંતસમયમાં આરાધના નિમિત્તે જે વંઠપુરૂષને કૃત્રિમ ચારિત્રીના વેશથી ભાડુતી તરીકે ઉભો રાખ્યો હતો તે મંત્રીના મૃત્યુ પામ્યા પછી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે–"અહો ! આ વેશનો મહિમા તો અપૂર્વ જણાય છે કે જે વેશના પ્રતાપથી હું વંદાણો–પુજાણો, મંત્રી ઉદયન

જેવો મોટો પુરૂષ પણ મને પગે લાગ્યો અને સર્વ જનો જેના પસાયે મ્હારો શુભ સત્કાર કરવા લાગ્યા; આવો ઉત્તમ વેશ અનાયાસે મને મળી ગયો છે તેનો જો હું ત્યાગ કરૂં તો મ્હારા જેવો મૂર્ખ બીજો કોણ કહેવાય? જો ગર્દભને જુવારી ખવરાવીએ છતાં તે ખાય નહિ અને ભૂખ્યો રહે તો તેના જેવી મૂર્ખાઈ બીજી કઇ કહેવાય? દરિદ્ર પુરૂષને મહામૂલ્યવંત રત્ન હાથ લાગ્યું હોય છતાં તે ન સાચવે તો તેના જેવો મૂર્ખ બીજો કોણ ગણાય? અરે! મરૂદેશમાં પુન્યયોગે ગંગાજળ પામીએ છતાં તે પીવાય નહિ અગર તો તેનાથી શરીરની નિર્મળતા પણ કરાય નહિ તો પછી મૂર્ખાઇ સિવાય બીજું શું માની શકાય?"

ઉપર પ્રમાણે અંતરમાં ઉંડી વિચારણા કરતો અને ચારિત્રનો વેશ એ કાંઇ અજબ પ્રભાવશાળી વસ્તુ છે એમ સમજતો વંઠપુરૂષ વળી વિચારે છે કે—"હું હલકી જાતિમાં રહેનારો, હલકું કાર્ય કરનારો અને અવળા માર્ગે જનારો એવાને આ વેશ કોઈ મહાપુન્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ છે, તો હવે તેને યથાવિધિ પાલન કરીને સાચવી રાખું તો જ મારૂં ખરૂં પંડિતપણું કહેવાય. આ સંસારમાં કર્મરાજાએ બહુ નચાવ્યો, પરંતુ તેમાં આ વેશ—આ ચારિત્ર તો કોઈ વખતે હાથમાં આવ્યું જ નહોતું. આ તો સહેજે ભાંડુતી તરીકે ભાવવગર સાંપડયું છે; પરંતુ હવે તો વિવેકબુદ્ધિથી લીધેલો વેશ બરાબર ભજવવો એ જ ઘટિત છે."

વળી તે વંઠપુરૂષ વિચારે છે કે—"નટડીમાં આસક્ત થયેલ એલાચીકુમાર વંશઉપર નાચતાં નાચતાં મુનિરાજને એક ગૃહે એક સુંદરી મોદક વહોરાવતી હતી તે જોતાં અને તે મુનિરાજની અવિકારી—શાંત મુખમુદ્રા નિહાળતાં તેમજ તે

મુનિશ્રીના ચારિત્રધર્મની અનુમોદના કરતાં ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. અહો ! ચારિત્રની જગતમાં બલિહારી છે ! અષાઢાભૂતિ જેવા પણ અંતે આ ચારિત્રથી આત્માનું પરમ કલ્યાણ કરી ગયા અને જંબૂસ્વામીને ઘરે ચોરી કરવાની ઇચ્છાએ આવનારો પાંચ સો ચોરના નાયક પ્રભવે–તે જ રાત્રિએ જંબૂસ્વામી પોતાની આઠે નવપરણીત નારીઓને સંસારની અસારતા સંભળાવતા હતા–સમજાવતાં હતા તે સાંભળી તેમજ ચારિત્ર એ જ મહાઉત્તમ વસ્તુ હોવાથી પ્રભાતે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાની હકીકત સાંભળી પાંચ સો ચોરસહિત ચારિત્ર લેવા ઇચ્છા કરી અને પ્રભાતે જંબૂસ્વામીની આઠે નવપરણીત યુવતીઓ–જંબૂસ્વામીના માતપિતા–આઠે સ્ત્રીઓના માતપિતા અને જંબૂસ્વામીસહિત એક સાથે પાંચ સો સત્તાવીશ જણા ચારિત્ર લેવા ભાગ્યશાળી થયા. આ રીતે ચારિત્રના પસાયથી અનેક પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ સંસારસમુદ્રનો પાર પામી ગયાના દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં છે. આવું રત્નચિંતામણિ સરખું ચારિત્ર મહાપુન્યના ઉદયે કરીને મ્હારા હસ્તમાં અનાયાસે આવી ગયું છે તો તેને સંપૂર્ણ રીતે પાળવું એ જ શ્રેષ્ઠ છે.”

ઉપદેશમાળામાં કથન છે કે–‘ વેશ પહેર્યો હોય તો પાપકાર્ય કરતો શંકા ખાય, વેશ પહેર્યો હોય તો કુમાર્ગે જતો અટકી જાય અને વેશવડે ધર્મની આરાધના પણ થાય; માટે વેશ પણ ઉત્તમ છે, એમ શ્રી કેવળી ભગવંતનું ફરમાન છે.’

આ ચારિત્રના વેશથી આત્માનો ઉદ્ધાર કરી ગયાના દાખલાઓ શાસ્ત્રોમાં અનેક છે. તેમાં પણ સંપ્રતિ રાજાની હકીકત સાંભળવા લાયક, અનુમોદવા લાયક અને ચારિત્ર–વેશની પુષ્ટિદાયક હોવાથી સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવે છે.

સંપ્રતિ રાજાનો જીવ પૂર્વભવે એક કંગાળ-દુઃખી ભિખારી હતો. જે સદા માગી માગી-ટુકડો ટુકડો ઉઘરાવીને મહામુશ્કેલીથી પેટપૂર્તિ કરી શકતો હતો. આ સમયે મોટો દુષ્કાળ પડ્યો કે જે દુષ્કાળના વખતમાં લોકોને સખ્ત મોંઘવારીના સબબે આજીવિકા-નિર્વાહ પણ પરાણે થઈ શકે તેમ હતું. તેવા વખતમાં આ ભિખારી ખાવા માટે વલખાં મારતો બારણે બારણે ભટકયા કરે છે, તાપ સહન કરતો, ટુંકારા ખાતો ખાતો સર્વ સ્થળે માગ્યા કરે છે; પરંતુ દુષ્કાળને લીધે રોટલાનો ટુકડો પણ પ્રાપ્ત થતો નથી.

એ સમયે પોતાની તો આ સ્થિતિ થઈ રહી છે, પરંતુ ચારિત્રધારી મહાપુન્યશાળી મુનિવરો તે નગરમાં ગોચરી અર્થે નીકળતાં તેમને તો બહુ જ ભાવભક્તિપૂર્વક બહુ પ્રકારની વસ્તુઓ વહોરાવતાં બહુ લોકોને આ ભિખારીએ દૂરથી ઉભા ઉભા જોયા. જે જોતાંની સાથે જ તે ભિખારી જે મુનિ વહોરીને નીકળ્યા તેમની પછવાડે પડ્યો અને પૌષધશાળાએ મુનિવરે જતાં હતા તેમની પાછળ પાછળ ખાવાનું માગતો બૂમ પાડતો ચાલવા લાગ્યો અને દીન વદને કહેવા લાગ્યો કે-' હે સ્વામી! હું ભૂખ્યો રહી શકતો નથી, ભૂખવડે મને બહુ દુઃખ થાય છે; માટે કૃપા કરીને આપની પાસે જે છે તેમાંથી કટકો પણ મને ખાવા માટે આપો. ''

મુનિરાજે જણાવ્યું કે-' હે ભાઇ! અમને શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞા નથી; માટે અમારાથી આપી શકાય તેમ નથી, તમે ગૃહસ્થીને ઘરે જઇને માગીને ખાઓ. '' આમ કહેવાં છતાં પણ પેલો ભિખારી તેટલેથી નહિ અટકતાં પૌષધશાળાને બારણે આવીને બેઠો.

મુનિરાજ ગોચરી લઈને ઉપાશ્રયમાં ગયા અને વિવેકપૂર્વક ગોચરી ગુરૂમહારાજને બતાવી આલોચણા કર્યા બાદ કહેવા લાગ્યા કે-" હે ગુરૂજી ! આ ઉપાશ્રયના દ્વારે એક ભિક્ષુક બેઠો છે, જે બહુ જ ભૂખ્યો છે અને ભૂખથી બહુ જ દુઃખી દેખાય છે. મ્હારી પાછળ ખાવાનું માગતો અહિં સુધી આવ્યો છે અને એ ભૂખ્યાની વાત સાંભળતાં બહુ દયા ઉપજે તેમ છે." આ હકીકત સાંભળી ગુરૂમહારાજે તે ભિખારીને અંદર બોલાવ્યો અને પૂછ્યું કે-' અહિં શામાટે આવ્યો છે ?' જવાબમાં તે ભિખારી બોલ્યો કે-" મહારાજ ! હું બહુ જ ભૂખ્યો છું, માટે દયા લાવી મને ખાવાનું આપો. તો હું નિરાંતે પેટ ભરીને ખાઉં."

ગુરૂમહારાજ બોલ્યા કે-" અરે ભિખારી ! જો તું અમારા જેવો થઈ જા એટલે અમે ચારિત્ર-વેશધારી છીએ તેવો વેશ પહેરી અમારા સરખો થઈ જા તો પછી તને ખાવા માટે આહાર આપી શકીએ." તે ભિખારી બોલ્યો કે-" હે મહારાજ ! એ બાબતમાં કાંઈ વિલંબ ન કરો, આપને જે કરવું હોય તે કરો, પણ મને ખાવાનું પેટ ભરીને આપો." આ સાંભળતાં ગુરૂમહારાજાએ તે ભિખારીના મસ્તકના કેશનો લોચ કરી તેને ચારિત્રનો વેશ આપ્યો અને પછી બહુમાનપૂર્વક ખૂબ ખાવાનું આપ્યું.

તે ભિક્ષુકને ઘણા દિવસની ક્ષુધા લાગેલી હોવાથી તેમજ આવું મિષ્ટભોજન કોઇ વખત મળેલ નહિ હોવાથી નિરાંતે બેસીને તેણે ખૂબ ખાધું અને ઘણા દિવસના ભોજનની ભૂખ એક સાથે પૂરી કરી; પરંતુ વધારે આહારના પરિણામે રાત્રે પેટમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થઇ અને આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યો,

જે સ્થિતિ જોતાંની સાથે જ ઘણા મુનિવરો અને શ્રાવકો ઔષધ-ઉપચાર કરવા લાગ્યા, હાથ-પગ ને મસ્તક દાબવા લાગ્યા, બહુ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ કરવા લાગ્યા. આ રીતે બહુ પ્રકારની ભક્તિ થતી જોઇને તે ભિક્ષુક એટલે નવદીક્ષિત સાધુ હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે-" અહો ! આ વેશનો તો મહિમા અપૂર્વ જણાય છે. અહો ! આ વેશની કિંમત અમૂલ્ય લાગે છે અને આ વેશમાં અજબ ચમત્કાર રહેલો જણાય છે."

એક રાત્રિની વ્યાધિમાં અનેક પ્રકારની વૈયાવચ્ચ કરતા મુનિઓ અને શ્રાવક સમુદાય નીરખીને તે નવદીક્ષિત મુનિ વિચાર કરે છે કે-" જે શેઠીઆઓના ગૃહદ્વારે હું માંગવા જતો હતો ત્યારે જે માંડ માંડ ટુકડો ફેંકી દેતા અગર ધમકી દઇને બહાર કાઢી મૂકતા તે જ શેઠ-શાહુકારો મ્હારી ઉત્તમ પ્રકારની વૈયાવચ્ચ કરી રહ્યા છે, એથી ખરેખર આ વેશની બલિહારી છે અને આ ચારિત્ર વસ્તુ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે. મ્હારો કોઈ પ્રબળ પુણ્યનો ઉદય થયો સમજું છું કે આ વેશ-આ ચારિત્ર મને ઉદયમાં આવી ગયું." આ રીતે ચારિત્રની અનુમોદના કરતાં શુભ ધ્યાનવડે કાળધર્મ પામીને તે ભિક્ષુકનો જીવ એક જ દિવસના ચારિત્રથી કુણાલરાજાનો પુત્ર સંપ્રતિ નામે થયો કે જેમણે સવાકરોડ જિનબિંબ ભરાવ્યા અને સવાલાખ જિનમંદિર કરાવી શાસનનો મહાન્ ઉદ્યોત કરી જગતમાં અવિચલ નામના રાખી.

આ પ્રકારે આ ચારિત્રનો વેશ મહાન્ ઉત્તમ જાણીને તે વંઠપુરૂષ કે જેણે પ્રથમ તો ઉદયન મંત્રીના આત્માની શાંતિ નિમિત્તે બીજાઓના કહેવાથી ભાડુતી તરીકે મુનિવેશ પહેર્યો હતો, તેણે લીધેલો વેશ અખંડપણે રાખ્યો અને

ચારિત્રધર્મ પાળી, છેવટે શ્રી ગિરનાર પર્વતઉપર જઈને આત્મકલ્યાણાર્થે સમતાભાવે જ્ઞાનધ્યાનમાં મગ્ન રહીને પૂર્વકૃત કર્મોને હઠાવવા માટે અને આત્માને નિર્મળ-શુદ્ધ કરવા માટે સાઠ ઉપવાસની તપસ્યા કરી. અંતે કાળધર્મ પામી તેણે સદ્‌ગતિના સુખ પ્રાપ્ત કર્યાં.

ઉદયન મંત્રીના અંતસમયે મંત્રીને ચાર બાબત પૂર્ણ કરવાની જે ઇચ્છા રહેલી હતી તેમાં મુનિવરસમીપે આલોચણ લેવાની બાબત તો પાસે રહેલા સુભટોએ એક વેશધારી વંઠપુરૂષને હાજર કરી પૂરી કરી, પરંતુ ત્રણ બાબત મંત્રીની ઇચ્છાનુસાર પરિપૂર્ણ કરાવવા માટે તે વખતે પાસે રહેલા સુભટોએ કબૂલ કર્યું હતું કે-'આ ત્રણ કાર્ય તમારા સુપુત્રો આહડ અને અંબડ જરૂર પૂરાં કરશે.' એ આપેલાં વચન સુજબ સર્વ સુભટો આહડ મંત્રીપાસે આવ્યા અને ઉદયન મંત્રીના અવસાનસંબંધી શોક પ્રદર્શિત કર્યા બાદ તેમની અંતસમયની જે જે ઈચ્છાઓ હતી તે કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે-"તેમણે કહેલાં ત્રણ કાર્યો (૧) શ્રી શત્રુંજય તીર્થઉપર નવીન પાષાણમય ભવ્ય જિનાલય કરાવવું, (૨) શ્રી ગિરનાર પર્વતની પાજ બંધાવવી અને (૩) અંબડને દંડનાયક સ્થાપવો. એ મહાન્ કાર્ય માટે અમોએ આપના પિતાશ્રી પાસે કબૂલ કર્યું છે કે-'આ સર્વ કાર્યો આપના પુત્રો પૂરાં કરશે.' માટે આ કાર્યોની તાકીદે શરૂઆત કરીને આપના પિતાની યોગ્ય ઈચ્છાઓ પાર પાડી અંતસમયે તેમણે બતાવેલી ઇચ્છા પૂરી કરવી એ જ આપસરખા સુપુત્રોની ફરજ છે અને આપના પૂજ્ય પિતાશ્રીના આત્માને શાંતિ અર્પવાનો એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે."

જગતમાં સુપુત્રો એ જ કહેવાય છે કે જેઓ પોતાના

પિતાની ખ્યાતિ–કીર્તિ અને નામના વધારે. જુઓ !

ઋષભતણે કુળ ભરત ભલેરો, દશરથને કુળ રામ;
પાંડુને કુળ પાંડવ સરીખા, જેણે રાખ્યા જગ નામ.
કીર્તિધર કુળ હુઓ સુકોસળ, સિદ્ધારથ કુળ વીર;
વસુદેવ કુળ કૃષ્ણ સરીખા, તસ કુળ ઢંઢણ ધીર.
ત્રિભુવનપાળતણે કુળ દીવો, જીવો કુમર નરિંદ;
ચાંગિલ શેઠતણે કુળ દીવો, નામે હેમ સૂરીંદ.
શ્રેણિકની આજ્ઞા શિર ધરતો, અભયકુમાર જ જેમ;
કુણાલને કુળ સંપ્રતિ રાજા, સમુદ્રવિજય કુળ નેમ.
અશ્વસેન કુળ પાર્શ્વકુમાર, ગોભદ્ર કુળ શાળી–હંસ;
સોઇ સરીખા તુમે થાઓ સુપુત્રો, અજવાળો તુમ વંશ.

'આપના પિતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા–પિતાએ અંતસમયે કહેલી બાબત સફળ કરવા પ્રથમ તો આપ શ્રી શત્રુંજય તીર્થપર જઇને નવીન જિનભુવન કરાવી તીર્થનો ઉદ્ધાર કરો.' આ હકીકત સાંભળ્યા બાદ તરત જ બાહડ મંત્રી કુમારપાળ મહારાજાની રજા લઇને શ્રી શત્રુંજય તીર્થપર આવ્યા. શ્રી આદીશ્વર ભગવાનને ભેટી દ્રવ્ય–ભાવપૂજાપૂર્વક અપૂર્વ ભક્તિ કરી શુભ મુહૂર્તે શ્રી જિનભુવન માટે પાયો ખોદાવ્યો. તે વાત સર્વત્ર ફેલાતાં ઘણા યાત્રાળુઓ શ્રી સિદ્ધગિરિને ભેટવા માટે આવી પહોંચ્યા.

ઘણા દેશના ધનાઢ્ય શ્રાવકો બાહડ મંત્રીપાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે–" શ્રી શત્રુંજય તીર્થોદ્ધારનું મહાન્ કાર્ય આદરી આપશ્રીએ ખરેખર આપના આત્માનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. આપ મહાભાગ્યશાળી છો અને મહાપુન્યશાળી છો.

કે જેમના શુભહસ્તે લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય ઉત્સાહપૂર્વક આવા જીર્ણોદ્ધારનાં કાર્યમાં થઇ રહ્યો છે.”

આ રીતે ઉત્તમ કાર્યની અનુમોદના કર્યા બાદ સર્વ શ્રાવકો નમ્રતાપૂર્વક ઉલ્લસિત ચિત્તથી બાહડ મંત્રી આગળ વિનંતિ કરવા લાગ્યા કે—“ આ ઉત્તમોત્તમ તીર્થોદ્ધારના મહાન્ કાર્યમાં આપ તો અપૂર્વ લ્હાવો અને લાભ આપની જ લક્ષ્મી-વડે લઇ રહ્યા છો; પરંતુ કૃપા કરીને અમને પણ આ તીર્થો-દ્ધારનો થોડો લાભ મળે એ હેતુએ અમારૂં થોડુંઘણું દ્રવ્ય આ મહાન્ પુન્યના કાર્યમાં લઇને અમને પાવન કરો અને અમારી ભાવના પૂરી કરો એવી અમારી અભ્યર્થના છે.”

સર્વ સ્વધર્મીબન્ધુઓની આ પ્રમાણેની ઇચ્છા અને લાગણી જાણીને બાહડ મંત્રીશ્વરે તરત જ ટીપ શરૂ કરી અને થોડા વખતમાં રકમો ઉપર રકમો ચડતા ભાવે ભરાવા લાગી. આ સમયે “**ટીમાણા**” નામે ગામડાનો રહેવાશી “**ભીમો કુંડલીયો**” પણ શ્રી શત્રુંજયતીર્થની યાત્રા કરવા આવ્યો હતો. શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા—સ્તવના કર્યા બાદ સકળ સંઘ એકત્રિત જોઇને તે પણ ત્યાં આવ્યો અને શું કાર્ય ચાલે છે? એ જોવાની ઇચ્છાથી અંદર પેસવા લાગ્યો; પરંતુ ભારે ભીડના કારણે અંદર જઇ શક્યો નહીં. તેની અંદર આવવાની તીવ્ર ઇચ્છા બાહડ મંત્રીશ્વરે દૂરથી જાણી લીધી, જેથી તરત જ એક માણસ મોકલી ગડદીમાંથી જગ્યા કરાવી તેને તેડી લાવીને પોતાની પાસે બેસાડ્યો.

થોડીવાર પછી સદરહુ ટીપ શરૂ થયેલી તેમાં સહુ કોઇ કાંઈ ને કાંઈ રકમ મંડાવા લાગ્યા. આ જોઈને ભીમા કુંડલી-યાને પણ હૃદયમાં ભાવના જાગૃત થઇ; પરંતુ જ્યાં મોટી

મોટી રકમો ઉપર રકમો લખાતી હોય ત્યાં પોતાની ગરીબાઇને લીધે અલ્પ રકમમાં શું બોલવું? એવા કારણથી બોલતા અચકાતો હતો. વિચક્ષણ બાંહડ મંત્રીએ ભીમાનો ભાવ જાણી લીધો અને તેને પ્રેમપૂર્વક કાંઈ ભરાવવું હોય તો તે માટે જે કાંઈ કહેવું હોય તે સુખેથી કહેવા કહ્યું. ભીમો શરમીંદો બની ગયો અને પોતાની નિર્ધન અવસ્થા માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. હૃદયમાં વિચારવા લાગ્યો કે-"ધન્ય છે આવા પુન્યશાળી પુરૂષોને કે જેઓ મળેલી લક્ષ્મીનો સુવ્યય આવી મોટી મોટી રકમો ખર્ચીને કરી રહ્યા છે! હું પામર પ્રાણી પૈસા વગરનો શું લખાવું? અરે! આવી અલ્પ રકમમાં શું મંડાવું? છતાં મંત્રીશ્વરે મ્હારા ઉપર કૃપા કરી મ્હારી ગણત્રી સર્વની સાથે સાચવી છે તો શરમ છોડીને સર્વ હકીકત કહીને જે રકમ આપવી છે તે આપી દઉં."

પછી બાહડ મંત્રીશ્વર અને સકળ સંઘસમુદાય સમક્ષ ભીમા કુડલીયાએ કહ્યું કે-"હું ટીમાણા ગામનો રહેવાશી છું. મ્હારૂં નામ ભીમો છે. હું ઘીની કુડલી લઇને ફેરી ફરતો હોવાથી ભીમો કુડલીયો એ નામથી ઓળખાઉં છું. હું પુન્યહીન પ્રાણી છું, દ્રવ્યવગરનો છું, મહેનત-મજુરી કરીને ખાઉં છું, રહેવાનું ઘર પણ જીર્ણ હાલતમાં હોવાથી ઘરની બહાર ફળીયામાં પડ્યો રહું છું અને ફેરી કરતાં કરતાં આપ સર્વનું આ પવિત્ર ગિરિવરઉપર આવાગમન સાંભળી જેમ તેમ કરી શ્રી સિદ્ધગિરિની યાત્રા કરવાના ભાવથી તેમજ સકળ સંઘના દર્શન કરવાની ઉત્કંઠા થવાથી અહિં આવી ચડ્યો છું, મ્હારી પાસે ફક્ત છ દ્રામની મુડી છે."

ભીમાએ વળી વિશેષ કહ્યું કે-"ઘીની ફેરી કરતાં એક

દ્રામ અને એક રૂપિયો પ્રાપ્ત થયો છે, જેમાંથી એક રૂપિયાના તો પુષ્પ લઇને પ્રભુપૂજા પ્રેમપૂર્વક કરી અપૂર્વ લાભ મેળવ્યો છે અને તીર્થોદ્ધારની આવી ટીપ થતી જોઈને મને પણ ભાવ થવાથી આપશ્રીને વિનંતિપૂર્વક કહું છું કે–' કૃપા કરી આ ટીપમાં મ્હારા સાતે દ્રામ લખો અને આવા મહાન્ પુન્યના કાર્યમાં મ્હારા જેવા ગરીબ પામર પ્રાણીને કાંઇક લાભ મળે તેમ કરો." હૃદયમાં ભક્તિભાવ અને ઉલ્લાસ ઉત્પન્ન થવાથી ભીમો બોલી ઉઠ્યો કે–"અહો ! ધન્ય છે આ પુન્યશાળી અને મહાભાગ્યશાળી મંત્રીશ્વરને ! અને ધન્ય છે અત્રે બિરાજિત મ્હારા સ્વધર્મી બન્ધુવર્ગને કે જેમણે તીર્થોદ્ધારના કાર્યમાં ઉદારચિત્તે ઉલ્લસિત થઈને લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય મોટા પ્રમાણમાં કરી મહાન્ લાભ મેળવવા માંડ્યો છે ! અરે ! હું નિર્ધન કાંઇ કરી શકતો નથી." આ પ્રમાણે કહીને ભીમાએ સાતે દ્રામ લખાવ્યા. એ સાંભળતાં જ બાહડ મંત્રીશ્વર અનુમોદન આપતા બોલ્યા કે–" ધન્ય છે આ પુરૂષને ! અને ધન્ય છે એની ઉદાર ભાવનાને કે જેણે પોતાની પાસે જે કાંઇ માયા–મુડી હતી તે સર્વ સમર્પણ કરી દીધી છે ! ખરેખર દૈવ–વિધિ કે કર્મરાજા કેવો અવળો છે કે આવા શુદ્ધ–સાચા શ્રાવકને આવી નિર્ધન અવસ્થામાં રાખેલ છે, પરંતુ મને લાગે છે કે આ શ્રાવકની શુદ્ધ ભાવના અને વિશુદ્ધ પ્રેમ જોતાં જરૂર તે થોડા સમયમાં સુખી થવો જોઇએ; કારણ કે જેઓ નિર્લોભી હોય છે અને પુન્યના કાર્યની અનુમોદન કરવાવાળા હોય છે તેવા પુરૂષો પ્રાયે કરીને નિર્ભાગી રહેતા જ નથી. શાસ્ત્રમાં નમિ–વિનમિની હકીકત સાંભળતાં એ જ રહસ્ય નીકળે છે કે ' પ્રભુશ્રી ઋષભદેવ ભગવાન પાસે–પ્રભુએ દીક્ષા લીધા બાદ નિરંતર તે બન્ને

પોતાના ભાગની માગણી કરતા હતા; પરંતુ પ્રભુ તો નિર્ગ્રંથ અણગાર હોઇને કાંઇ આપી શકે તેમ નહોતા તેમ કાંઇ ઉત્તર પણ આપતા નહોતા. નમિ અને વિનમિએ સાચા દિલથી સેવા-ઉપાસના ચાલુ રાખી, માગણી પણ ચાલુ રાખી, એ શુદ્ધ ભક્તિથી આકર્ષાઇ છેવટે ઋષભપ્રભુના પરમભક્ત ધરણેંદ્રે અડતાલીશ હજાર વિદ્યાઓ સાથે વૈતાઢ્યનું રાજ્ય તેમની ભક્તિથી સંતુષ્ટ થઇ નમિ-વિનમિને આપ્યું. એટલે શ્રી ભગવંતની ભાવપૂર્વક આદરેલી ભક્તિનાં ફળ તો અપૂર્વ અને અચિંત્ય જ સમજવા. આ ભીમો કુડલીયો પણ આગળ જતાં જરૂર ભાગ્યવંત નીવડશે."

ભીમા કુડલીયાની સર્વસ્વ સમર્પણની હકીકત જાણી તુરત જ બાહડ મંત્રીએ જે ટીપ તે સ્થળે શરૂ થયેલી હતી તે ટીપમાં ભીમાના સાત દ્રામ લખતાં તેનું નામ ટીપને મથાળે સર્વથી પહેલું દાખલ કર્યું. આમ કરવાથી જેઓએ હજારોની રકમો મંડાવી હતી તે પૈકી કોઇએ પૂછયું કે-'હે મંત્રીશ્વરજી ! આપે આ ફક્ત સાત દ્રામ આપનારનું નામ સૌથી પહેલું લખી કાઢયું તેનું શું કારણ છે? તેથી તો શતગણી અને સહસ્રગણી રકમો લખાવનારા અહિં ઘણા ભાગ્યવંત પુરૂષો છે.' તેના જવાબમાં બાહડ મંત્રીએ સકળ સંઘસમુદાય સમક્ષ વિવેચનસહિત કહી બતાવ્યું કે-"જુઓ ભાઇઓ ! આ તીર્થોદ્ધારની ટીપમાં આપ સર્વેએ ઉલટથી જે જે રકમો મંડાવી છે તે આપ સૌ સૌની મુડીના પ્રમાણમાં માત્ર અલ્પ ભાગે મંડાવી હશે એ તો સહુ કોઇ પોતપોતાની મેળે સમજી શકે તેમ છે; જ્યારે આ ભીમો કુડલીયો કે જેની આર્થિક સ્થિતિની સર્વ હકીકત આપણે સહુએ સાંભળેલી છે, તેણે સાતે દ્રામ એટલે કે પોતાની માયા-મુડી સર્વ આપી દીધી છે,

એથી કરીને એવા પુરૂષરત્નનું નામ પ્રથમ લખવામાં આવ્યું છે.”

ભીમા કુંડલીયાની આવી ભાવપૂર્વક ભક્તિ નિહાળીને તેમજ ઉદારવૃત્તિ જોઈને સર્વ શ્રેષ્ઠીઓ તેને અનુમોદન આપવા લાગ્યા અને બાહડ મંત્રીએ ભીમાની સાધારણ સ્થિતિના કારણે ફક્ત પોતાનો સ્વધર્મીબન્ધુ સુખેથી નિર્વાહ ચલાવી શકે એ હેતુથી પાંચ સો સોનામહોરો ભીમાને આગ્રહપૂર્વક આપવા માંડી, જેનો સ્વીકાર ભીમાએ બીલકુલ કર્યો નહિ અને સંઘ-સમુદાય તથા બાહડ મંત્રીશ્વરની રજા લઈને તે પોતાને ઘરે જવા માટે નીકળ્યો.

રસ્તામાં ભીમો વિચાર કરવા લાગ્યો કે-“ ઘરે તો જાઉં છું; પરંતુ હું તો ઘીની ફેરી કરવા ઘરેથી નીકળ્યો હતો તેમાં ભાવની પરિણતિ જાગ્રત થવાથી શ્રી શત્રુંજયની યાત્રા કરી મારા-મુડી ટીપમાં લખાવી દીધી તે તો ઉત્તમ કાર્ય થયું; પરંતુ મુડીવગરનો નિર્ધન ઘરે જઈશ કે તુરત જ પેલી સ્ત્રી વઢશે પણ ખરી અને વળી વાચાળ હોવાથી પૂછતાંની સાથે ઉધડો પણ લેશે ખરી.” આ પ્રમાણે વિચારતો તે ઘરે પહોંચ્યો અને તેના મનમાં જે કલ્પના હતી તે જ પ્રમાણે શરૂઆત થઈ. ભીમાની સ્ત્રી બહુબોલકી હોવાથી પ્રથમ તો ‘ ક્યાં ગયા હતા ? મોડા કેમ આવ્યા ? શું રળ્યા ? ’ વિગેરે પૂછવા માંડયું. જેના જવાબમાં ભીમાએ શાંતિપૂર્વક સમજાવીને કહ્યું કે-“ હું પુન્યયોગે શ્રી શત્રુંજયની યાત્રા કરી આવ્યો અને ત્યાં બાહડ મંત્રીશ્વર વિગેરે દેશોદેશના ધનાઢ્ય શ્રાવકો આવીને તીર્થોદ્ધારનું મહાન્ કાર્ય આદરી રહ્યા છે તે બાબતની ટીપ થતી જોઇને આપણી મારા-મુડીના સાતે દ્રામ આપતો આવ્યો છું.” આટલું કહેતાં ભીમો બ્હીતો હતો અને સમ-

જતો હતો કે ચોખ્ખો ચટ્ટ જવાબ હમણાં જરૂર સાંભળવો પડશે; પરંતુ જ્યારે 'પુન્ય પાંસરા હોય છે ત્યારે બધું પાંસરૂં જ થઇ જાય છે.' એ જ પ્રમાણે ભીમાને બન્યું. જે સ્ત્રી અતિ વાચાળ અને વઢકણી હતી તે સ્ત્રીએ વિનયસહિત કહ્યું કે–"હે સ્વામી ! તમોએ જે કાર્ય કર્યું તે બહુ જ ઉત્તમ કર્યું છે અને આવાં કાર્ય માટે તો વારંવાર મ્હારી પણ અનુમોદના જ સમજજો."

પછી શાંતિ થવાથી શ્રી સિદ્ધાચળની યાત્રાની, ત્યાં બાહડ મંત્રીશ્વરે આદરેલ-તીર્થોદ્ધારની અને દેશદેશના આવેલ યાત્રાળુવર્ગની આનંદદાયક અને અનુમોદવા લાયક વાતો ભીમો પોતાના ઘરમાં બેઠો બેઠો પોતાની સ્ત્રીને કહી સંભળાવા લાગ્યો. દરમિયાન આંગણામાં ગાયને બાંધવાનો ખીલો ઢીલો થઈ ગયેલો અને બહાર નીકળી પડેલો નજરે પડતાં ભીમો તેને ભૂમિમાં બેસાડવા સારૂ ઉઠ્યો અને બહાર આવીને ઉંડી જમીન ખોદીને ખીલાને બેસાડવા લાગ્યો કે તુરત જ પુન્યપ્રભાવે ભૂમિમાંથી લક્ષ્મી નીકળી પડી, જેમાં એક કુંભ ચાર હજાર સોનૈયાનો ભરેલો નીકળ્યો. આ સ્થળે રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસ કહે છે કે—

'સબળ પુન્ય ને સબળું પાપ, પ્રત્યક્ષ ફળ નર પામે આપ.'

વાંચક મહાશય ! ચાર હજાર સોનૈયાનું ભીમો આવો કટોકટીના ખરા સમયે શું કરે છે ? તેનો જરૂર ખ્યાલ કરજો. એક તરફ ભીમાની સ્થિતિ કેવી દુઃખી છે તે આપણે જાણી ચૂકયા છીએ, બીજી તરફ નિર્વાહનું સાધન પણ કાંઇ રહ્યું નથી, ત્રીજી તરફ માયા–મુડી હતી તે તો પોતે તીર્થોદ્ધારનાં કાર્યમાં આપી દીધી છે એટલે મુડીવગરનો થઈ રહેલો છે

અને ચોથી તરફ તપાસ કરતાં ચાર હજાર સોનૈયાનો ઝગઝગાટ કરતો દેદીપ્યમાન કળશ પોતાના જ ગૃહે ગુપ્ત રીતે ખરા વખતે પ્રાપ્ત થયેલ છે; છતાં ભીમો લેશ પણ લલચાતો નથી, સ્હેજ પણ ડગતો નથી; પરંતુ એકદમ તે ચાર હજાર સોનૈયાનો સુંદર કળશ લઇને પાછો શ્રી શત્રુંજય તીર્થપર આવ્યો અને જ્યાં બાહડ અને અંબડ આદિ સંઘસમુદાય બેઠેલ છે ત્યાં આવી તે કળશને હાજર કરી તેની સાથે તે કેવી રીતે નીકળેલ છે તે હકીકત પણ કહી સંભળાવી. જે સાંભળતાં સર્વ શ્રોતાવર્ગ ચકિત થઇ ગયો અને બાહડ મંત્રીશ્વર તો મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે–" જરૂર આ કોઈ ઉત્તમ જીવ છે અને અલ્પસંસારી પણ છે" પછી બાહડ મંત્રીશ્વરે સર્વ સમુદાય સમક્ષ કહ્યું કે–" ખરેખર આવા પ્રસંગે શુદ્ધ વ્યવહાર અને નીતિમય જીવન રાખવું એ બહુ જ કઠીન છે."

આ જગતમાં આઠ વસ્તુઓ અવળી જ ગણાય છે, એને સવળી રીતે સાચવવાં જતાં સચવાઈ શકતી નથી પણ તેને ખરેખરી રીતે કોઈ સાચવી જાણે તો તે પ્રશંસાને પાત્ર થાય છે. એ આઠ વસ્તુઓ માટે ઋષભદાસ કવિ કહે છે કેઃ—

સર્પે સમતા સત્ય જુગાર, મદ્યપાનીને તત્ત્વ વિચાર;
વિષયની શાંતિ સ્રીને વિષે, દયાધર્મ જે માંસ જ ભખે.
શૂરપણું નપુંસકતણે, અસંભવ કાગ પવિત્રપણે;
વ્યવહાર શુદ્ધિ નિર્ધન ઘરબાર, એ અચરિજ જગ આઠે વિચાર.

બાહડ મંત્રીશ્વરે કહ્યું કે–" આ ભીમા કુડલીયાની સર્વ હકીકત આપણે જાણીએ છીએ એટલે આવી દુઃખદ સ્થિતિમાં શુદ્ધ વ્યવહાર રાખીને ગુપ્તપણે પામેલી મુડી પણ અહીં આપવા

ચાલ્યો આવ્યો; એવું એનું નીતિમય જીવન જોતાં એ ખરેખર પ્રશંસાને પાત્ર જ છે; તેથી એને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો જ છે."

ભીમાની હકીકત સાંભળી બાહડ આદિ ત્યાં રહેલા સર્વેએ કહ્યું કે-' આ ધન તમારે ઘરે નીકળ્યું છે માટે સુખેથી તમે તેને પાછું લઈ જાઓ.' પરંતુ ભીમો તો અડતો પણ ન હોવાથી સર્વે જણાએ બહુજ આગ્રહથી ઘણું સમજાવીને તે ધન લઈ જવા માટે કહ્યું પણ ભીમો તે માન્ય રાખતો નથી અને શૂન્ય બેસી રહી મૌન જ રહેલ છે. છેવટે બાહડ મંત્રીશ્વરે બહુ પ્રકારે પ્રેમપૂર્વક કહેવાથી બોલ્યા વિના ચાલે તેમ નહિ હોવાથી ભીમો બોલી ઉઠ્યો કે:—

"અદત્તાદાનનું મુજ પચ્ચખ્ખાણ, વ્રત ન ખંડું જીહાં ઘટ પ્રાણ."

આ પ્રમાણે ભીમો બારવ્રતધારી શુદ્ધ શ્રાવક છે અને તેને અદત્તાદાનનું પચ્ચખ્ખાણ છે તે સાંભળતાં સર્વે ચકિત થઇ ગયા અને ભીમાના આવા ઉત્તમ પ્રકારના જીવનની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. તે દરમિયાન શ્રી ગિરિરાજપર રહેલ દેવ કવડયક્ષ ત્યાં તુરત જ પ્રગટ થયો અને બોલ્યો કે-" ભીમા ! આ ધન ત્હારૂં જ છે, ત્હારા પુન્યે પ્રગટ થયું છે, માટે સુખેથી તે લઇ જા અને તેનો ઉપભોગ કર." છેવટે દેવવચનાનુસાર ભીમો ફરસીયો તે કળશ લઇ પોતાને ઘરે આવ્યો અને તપ, જપ, વ્રત-નિયમ યથાવિધિ પાલન કરીને સુખી થયો.

તે નિરંતર શ્રી સિદ્ધગિરિનું ધ્યાન હૃદયમાં ધર્યા કરતો હતો અને શ્રી સિદ્ધાચળની વારંવાર યાત્રા કરી આત્મકલ્યાણ કરતો હતો. અહિં કવિ ઋષભદાસ કહે છે કે:—

સુકવિ કહે નર તે ભલા, જેણે જગ પોષ્યા પાત્ર;
ધન્ય છે જીવ્યું તેહનું, જેણે કીધી શેત્રુંજે યાત્ર.
શ્રી જિન કહે તીરથ વડો, શ્રી શેત્રુંજો સાર;
ગણધર મુનિવર પાંડવા, ઇણ ગિરિ પામ્યા પાર.
સૂરજ કુંડ ને ભીમમાં, જે નવિ નાહ્યા નીર;
શ્રી જિન કહે તે જાણજો, મેલાં તાસ શરીર.
ગૌતમ સરીખા ગુરૂ વળી, ઋષભ સરીખા દેવ;
શેત્રુંજા સરીખા ગિરિવરૂ, પુન્યે લહીએ સેવ.
પુન્યે બહુ ધન પામીયો, નહિ કીધો ઉદ્ધાર;
શેત્રુંજાગિરિ નવિ ફરસીયો. તે હાર્યો માનવ અવતાર.

ઉદયન મંત્રીએ અંતસમયે જે ભાવના બતાવી હતી તે અનુસારે બાહડ મંત્રીએ શ્રી શત્રુંજય તીર્થઉપર શ્રી ઋષભપ્રભુનું ભવ્ય જિનાલય તૈયાર કરાવવાનું કાર્ય ઉલ્લાસપૂર્વક આદર્યું. તેને માટે કાર્યકર્તાઓ ગોઠવીને પોતે પાટણપુરીમાં પાછા આવ્યા.

અનુક્રમે બે વર્ષે જિનમંદિર સંપૂર્ણ થયું, જેના શુભ સમાચાર બાહડ મંત્રીશ્વર પાસે પહોંચાડી વધામણી ખાવાની ઇચ્છા કોને ન થાય ? તુરત જ ત્યાંથી એક પુરૂષ પગરસ્તે પ્રયાણ કરીને પાટણનગરીમાં પહોંચ્યો અને હર્ષભર બાહડ મંત્રીશ્વરને ભવ્ય જિનાલય તૈયાર થઈ ગયાની વધામણી આપી. તે સાંભળતાં જ તે વધામણીયાને મંત્રીશ્વરે સુવર્ણની બત્રીશ જીભો બક્ષીસ આપી. તે વિનયપૂર્વક સ્વીકારી મંત્રીને પ્રણામ કરીને તે માણસ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

પહેલી વધામણી ખાનારો પુરૂષ ચાલતો થયો કે તુરત જ બીજે જ દિવસે બીજો પુરૂષ આવી પહોંચ્યો અને તેણે

સદરહુ જિનાલય પડી ગયાની વાત ખિન્ન વદને બાહડ મંત્રી આગળ નિવેદન કરી. આ રીતે એક જ વસ્તુની એક દિવસે વધામણી અને બીજે દિવસે દિલગીરી ઉપજાવનારી હકીકત સાંભળી મંત્રીશ્વર બાહડ પ્રથમ દિવસે પોતાના મનમાં હર્ષ પામ્યા તે કરતાં બીજે દિવસે ખેદ પામવાને બદલે બમણો હર્ષ પામ્યા અને તેથી બીજે દિવસે જિનમંદિર પડી ગયાના સમાચાર આપવા જે પુરૂષ આવ્યો હતો તેને પહેલા પુરૂષના કરતાં બમણી એટલે ચોસઠ સુવર્ણની જીભ આપી.

આમ ખેદને પ્રસંગે આવું સન્માન અયુક્ત લાગવાથી તે પુરૂષ ચોસઠ જીભ લેતાં અચકાય છે અને વિચારમાં પડી જાય છે કે–' આ વિચક્ષણ બાહડ મંત્રીશ્વરે ભૂલથી સુવર્ણની ચોસઠ જીભ આપી લાગે છે.' તેમજ પાસે બેઠેલો સ્નેહીવર્ગ પણ વિચારમાં પડી ગયો. છેવટે તેમણે પૂછ્યું કે–" હે સુજ્ઞ મંત્રીશ્વર ! આવા ખેદયુક્ત સમાચાર આપનારનો આપે પ્રથમ કરતાં બમણો સત્કાર કર્યો તેનું શું કારણ ? " જવાબમાં બાહડ મંત્રીએ જણાવ્યું કે–" મ્હારી હયાતી દરમિયાન જિનમંદિર પડી ગયાની વાત સાંભળી મને ખેદ બીલકુલ થતો જ નથી પરંતુ હર્ષ થાય છે, અને મ્હારૂં પરમ સદ્‌ભાગ્ય સમજું છું કે આ કાર્ય મ્હારી હાજરીમાં જ હવે વિધિપૂર્વક ફરીથી શરૂ કરાવી બરાબર મજબૂત અને પાકું કરાવીશ જેથી તે ફરીથી પડવા ન પામે. એથી કરીને મ્હારા બેઠાં બેઠાં જ ;એવા ખબર આપનારનો ઉપકાર માનું છું માટે મેં તેને ચોસઠ જીભ આપી છે. "

બાહડ મંત્રી નવીન જિનાલય એકદમ પડી ગયાના સમાચાર મળ્યા કે તુરત જ પાટણપુરીથી નીકળીને શ્રી શત્રુંજય તીર્થપર આવ્યા અને સર્વ સલાટો પૈકી અગ્રેસરોને પૂછ્યું

કે–' આ મંદિર એકાએક પડી જવાનું કારણ શું છે ? '

તે સલાટોએ કહ્યું કે–" આ મંદિરમાં પવન ભરાઈ રહે છે તે બહાર નીકળી શકતો નથી, એટલે કે અંદરની ભમતીવાળું મંદિર હોવાથી અંદર પવનના ભરાવાથી તે પડી ગયું છે, માટે હવે અંદરની ભમતીવગરનું દેરાસર કરવામાં આવે તો પવનની હરકત કદિ થશે નહિ અને મંદિર અવિચળ રહેશે; પરંતુ આ હકીકતની સાથે થોડીક બાબત શિલ્પશાસ્ત્રના અનુભવ મુજબ અમારે આપને નિવેદન કરવી જોઈએ અને તે એ છે ભમતીવગરનું મંદિર કરાવનારની વંશવૃદ્ધિ થતી નથી. "

બાહડ મંત્રીની આગળ અત્યારે બે બાબત ઉપસ્થિત થયેલી છે, જેમાં એક બાબત શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનું મંદિર મજબૂત અને અવિચળ રહે એ અભિલાષા ચાલુ છે, જ્યારે બીજી બાબત સલાટો પાસેથી સાંભળતાં ભમતીવગરનું મંદિર થાય તો ઠીક થાય તેમ સલાહ છે; પણ તેમ કરવામાં વંશવૃદ્ધિ થતી અટકશે એ છે. આ બન્નેમાં વિશેષ હિતકર શું છે ? એનો નિવેડો બાહડ મંત્રીએ પોતે હૃદયમાં ખૂબ વિચાર કરીને આપ્યો.

સલાટોને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું કે–" હે કારીગરો ! સાંભળો. મ્હારો અંતઃકરણથી આદેશ છે કે ભમતીવગરનું સુંદર–ભવ્ય જિનાલય સત્વર તૈયાર કરો. મને સંતાનપ્રાપ્તિ થશે નહિ અગર મ્હારી વંશવૃદ્ધિ થતી અટકશે એ બાબતની ચિન્તા બીલકુલ થતી જ નથી. પુત્ર કે પુત્રી એ કાંઈ પરભવમાં સાથે આવવાના નથી. ખરેખર આત્મ-કલ્યાણ કે આત્મોદ્ધારને માટે આવું તીર્થોદ્ધારનું મહાન્ કાર્ય સુયોગે કરવા ભાવના જાગી એ જ પરભવ માટે હિતકારી લેખું છું. પુત્ર કે પુત્રી

અગર બન્ધવ કે સ્ત્રી એ બધાં કર્મવશાત્ અવળા થયાના અનર્થકારક દુઃખદાયી દાખલાઓ શાસ્ત્રમાં ઘણાં સાંભળ્યા છે. જુઓ ! પાડલીપુરમાં નંદરાજાની ભરી સભા વચ્ચે શકડાલ મંત્રીના મસ્તકનો છેદ કરનાર તે એનો જ પુત્ર સીરીયો હતો.[1] શ્રેણિક મહારાજાને બંદીખાનામાં નાંખનાર તેનો પુત્ર કોણિક જ હતો, જેના ભયને લીધે છેવટે ત્યાં ને ત્યાં જ શ્રેણિકને મરણને શરણે જવું પડ્યું હતું. સુરપ્રિય કુમારનું ચરિત્ર અવલોકન કરો તો તેણે પણ પોતાના પિતાનો વધ કર્યો હતો ! કંસે પોતાના પિતાને કેટલું કષ્ટ આપ્યું હતું ? પરદેશી રાજાને પોતાની સ્ત્રીએ જ ઝેર આપી મારી નાખ્યો હતો ! મણિરથે સ્વહસ્તે જ પોતાના બાન્ધવની હત્યા કરી નાંખી હતી ! કનકકેતુ રાજાએ પોતાના બાળકોની હત્યા કરાવી હતી ! સતી સુભદ્રાને તેની સાસુએ કલંક આપી બહુ દુઃખી કરી હતી અને શંખરાજાએ સતી કળાવતીના કાંડા કપાવ્યા હતા ! આ રીતે હે સલાટો ! સંસારમાં સર્વ સ્વાર્થની જ બાજી છે. જ્ઞાની પુરૂષોએ સંસાર અસાર જણાવ્યો છે એ સત્ય જ છે, માટે મારી પાછળ વંશવૃદ્ધિ ન થાય તો તેની મને જરાપણ ફીકર કે પરવા નથી. મ્હારો પ્રેમપૂર્વક આદેશ છે કે ભમતીવગરનું ભવ્ય દેરાસર તાકીદે તૈયાર કરો. ”

બાહડ મંત્રીની આ પ્રમાણે આજ્ઞા મળતાં જ સલાટો અને કારીગરો સંખ્યાબંધ એકત્ર થયા અને તાબડતોબ નવીન જિનાલય ફરી કરવાનું કાર્ય આદર્યું જે થોડા સમયમાં થઇ ગયું. જેમાં ૨ ક્રોડ ૯૭ લાખ રૂપીયાનો ખર્ચ થયો અને

---

૧ આ કાર્ય સીરીયા (શ્રીયક) ને નિરૂપાયે પિતાની આજ્ઞાવડે જ કરવું પડ્યું હતું, તેમાં એ દોષિત નહોતો.

સંવત ૧૨૧૧ માં[1] શનિવારના શુભ દિવસે સૂરિશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસહિત સકળસંઘને આમંત્રણ આપી મોટી ધામધુમપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની મનોહર મૂર્ત્તિ તે ભવ્ય અને સુંદર જિનાલયમાં પધરાવી. સુવર્ણદંડ, સુવર્ણકળશ, ધ્વજા અને તોરણ વિગેરે ચડાવી મહાન્ લ્હાવો લીધો. તે જ વખતે ૨૪ ગામ અને ૨૪ કુલવાડીઓ દેવપૂજાના ખર્ચવાસ્તે અર્પણ કરી. તલેટીની નજદીકમાં "બાહડપુર" નામનું નગર વસાવ્યું તેમાં "ત્રિભુવનપાળ વિહાર" નામનું જિનમંદિર કરાવી શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની મૂર્ત્તિ પધરાવી આ રીતે બાહડ મંત્રીએ તીર્થોદ્ધારનું મહાન્ કાર્ય કરીને તેમજ નવીન જિનાલય કરાવીને ધર્મનો મહિમા ઘણો વધાર્યો અને જગતમાં જૈન ધર્મનો જયજયકાર વર્તાવી અવિચળ નામના રાખી.

ઉદયન મંત્રીની અંતસમયની ઈચ્છા પૈકીનું પ્રથમ કાર્ય શ્રી શત્રુંજય તીર્થપર પાષાણનું નવીન જિનાલય કરાવી તીર્થોદ્ધાર કરવાનું હતું તે તેમના સુપુત્ર બાહડ મંત્રીએ બહુ ખર્ચે સંપૂર્ણ કરી ખરી પિતૃભક્તિ બજાવી છે; જે માટે કવિ ઋષભદાસ કહે છે કેઃ—

પુત્ર જણ્યા તો એહ પ્રમાણ, જેણે વહી તાતતણી શિર આણ;
પિતા ગુણ ઓસિંગણ થઈ, ચાલ્યો ગિરનારે ગહગહી.

ત્યારબાદ બાહડ મંત્રી શ્રી ગિરનાર પર્વતે આવ્યા અને ગિરનાર પર્વતઉપર પાજ બંધાવવા માટે શું કરવું ? કયાંથી કાર્ય આદરવું ? એ ચિન્તા થવાથી અઠ્ઠમની તપસ્યા કરી શ્રી અંબિકા દેવીની આરાધના કરી. તત્ક્ષણ ભક્તિના આકર્ષણથી

---

1 નવાણુપ્રકારી પૂજામાં સંવત ૧૨૧૩ લખેલ છે. તિથિ લખી નથી.

શ્રી અંબિકા દેવી મંત્રીપાસે આવી અને 'મ્હારી આરાધના કરવાનું શું કારણ છે?' એમ પૂછયું. બાહડ મંત્રીએ કહ્યું કે-"મ્હારા પિતાશ્રીની ઇચ્છા મુજબ આ ગિરનાર પર્વત-ઉપર પાજ બંધાવવી છે એટલે કે નવીન સુગમ પગરસ્તો બંધાવવો છે તો તે કામ કયાંથી શરૂ કરવું એ ચિન્તા થવાથી આપનું સ્મરણ કરેલ છે." શ્રી અંબિકા દેવીએ કહ્યું કે-"જ્યાં હું અક્ષતની ઢગલી કરૂં ત્યાંથી પાજ બંધાવવાનું કાર્ય શરૂ કરજે." દેવી વચનાનુસારે થોડા સમયમાં ચોખાની વૃષ્ટિ થઇ, તે જ જગ્યાએથી પાજ બાંધવાનું કામ શરૂ કરાવ્યું અને ૬૩ લાખ રૂપિયાના ખર્ચે ગિરનારઉપર પાજ બંધાવીને મહાન્ પુન્ય ઉપાર્જન કર્યું.

શ્રી શત્રુંજય તીર્થોદ્ધારનું અને ગિરનારઉપર પાજ બંધાવવાનું મહાન્ કાર્ય પૂરૂં થતાં બાહડ મંત્રીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાના આત્માને પાવન થયેલો માનીને તે હર્ષભર પાટણપુરીમાં આવ્યો અને પ્રથમ કુમારપાળ ભૂપાળને પ્રણામ કર્યા અને રાજાજીની આજ્ઞા લઇને પોતાના ભાઇ અંબડને દંડનાયકની પદવી આપી.

પિતાનું વચન પ્રમાણ કરનાર બાહડ મંત્રી જેવા વિનીત પુત્રને કોટીશઃ ધન્યવાદ હો!

એક સમયે અંબડ વિચાર કરે છે કે-"ધન્ય છે મ્હારાં બન્ધુ બાહડને કે જેણે પિતાની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરી જગતમાં શુભ નામના મેળવી આત્મોદ્ધાર કરી લીધો, તેવી જ રીતે હું પણ ધાર્મિક કાર્ય કરવાવડે સુકૃતની કમાણી કરી મ્હારાં આત્માને નિર્મળ-પાવન બનાવી દઉં." આવી ભાવનાથી કુમારપાળ રાજાની તથા પોતાના ભાઇ બાહડ મંત્રીની આજ્ઞા

લઈને તે શ્રી ભરૂચ નગરીએ આવ્યો કે જ્યાં વીશમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી બિરાજમાન છે.

આ મંદિરનું નામ "સમળી–વિહાર" પણ છે. તે સંબંધી હકીકત એવી છે કે "પૂર્વભવમાં એક સમળી તે સ્થાને એક વૃક્ષની ડાળીઉપર બેઠેલી હતી, તેવામાં અચાનક એક શિકારીએ તે તરફ બાણ ફેંક્યુ, જે લાગવાથી તે સમળી વૃક્ષની નીચે પડી તરફડીયા મારવા લાગી અને મરણ સમીપ પહોંચી ગઈ. આ અવસરે એક સુજ્ઞ શ્રાવકે અંતસમયે તે સમળીને પંચપરમેષ્ટી નવકારમંત્ર સંભળાવ્યો. મહામંત્ર નવકારના શ્રવણથી તે સમળી મરણ પામીને એક રાજકન્યા થઈ.

બાલ્યાવસ્થામાં રાજદરબારમાં તે કન્યા આનંદની સાથે રમત ખેલી રહી છે, તેવામાં એક વ્યવહારી શ્રાવક કાર્યપ્રસંગે તેના પિતાશ્રીની પાસે આવી ચઢ્યો. રાજાસાથે વાર્તાલાપ ચલાવતાં તેને એક છીંક આવી એટલે તુરત જ "નમો અરિહંતાણં" એ પુનિત પદ નિરંતરની ટેવ મુજબ તેના મુખમાંથી નીકળી ગયું. તે મંગળમય પદના શ્રવણથી તે રાજકન્યા મૂર્છા પામી. તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થતાં પૂર્વભવે તે એક "સમળી" હતી તે તેણે જોયું અને અંતસમયે સાંભળેલો મંગળકારી નવકારમંત્ર સાંભર્યો. તે મંત્રનો પ્રભાવ કેવો છે તેનો વારંવાર વિચાર કર્યા પછી તે ભરૂચનગરે આવી અને પોતાની પૂર્વભવની યાદી નિમિત્તે ત્યાં ભવ્ય જિનાલય બંધાવ્યું કે જે અદ્યાપિ મોજુદ છે."

આ જિનમંદિર તે વખતે જીર્ણ હાલતમાં આવી ગયેલ હોવાથી તેનો ઉદ્ધાર કરવાનું કાર્ય શરૂ કરાવતાં બંબડે પ્રથમ પાયા ખોદાવ્યા. તે ખોદાણકામ ભૂમિમાં વધારે ઉંડું જતાં ત્યાં રહેલી દેવી "નર્મદા" અતિ કોપાયમાન થઈ. તેણે

કાર્ય કરનારા સર્વ કારીગરોને તે ખાડામાં નાંખી દીધા. અને વિકરાળ સ્વરૂપ કરીને બોલી કે–"આ કાર્ય શરૂ કરતાં પહેલાં આ સ્થળે એક સ્ત્રી–પુરૂષનો જોડલાનું બલિદાન દેવાશે તો જ આ કાર્ય સફળ થશે."

નર્મદા દેવીની આવી વાણી સાંભળી દ્રઢચિત્તવાળો સાહસિક અંબડ વિચાર કરે છે કે–"આ કાર્ય હું અને મ્હારી સ્ત્રી ઉપાડી લઇ ખાડામાં ઝંપાપાત કરીને દેવીને બલિદાન દઇએ અને આ બધા કારીગરો બચે તેમ કરીએ. આમ કરાય તો જ જગતમાં જીવ્યું પ્રમાણ છે. સર્વને શિરે મૃત્યુ તો અવશ્ય ઉભેલું જ છે, તો પછી આવા ધાર્મિક કાર્ય કરવા જતાં મૃત્યુ વ્હોરી લેવું પડતું હોય તો તેના જેવી બીજી કઇ સુવર્ણમય ઘડી મળવાની છે ?" આમ વિચારી તુરત જ અંબડે પોતાની પત્નીસહ તે ખાડામાં ઝંપાપાત કર્યો. તેમનું અદ્ભુત પરાક્રમ અને આત્મસમર્પણનું સાહસ જોઇને નર્મદા દેવી તુષ્ટમાન થઈ અને તે દમ્પતી તેમજ પ્રથમ પડેલાં સર્વ કારીગરોના અંગોપાંગ અખંડ કર્યાં. દેવી નર્મદાએ તેમણે આદરેલા જીર્ણોદ્ધારના કાર્યની અનુમોદના કરી અને 'આ જિનમંદિર ભવ્ય અને સુંદર કરાવવામાં સંપૂર્ણ સહાય મળો.' એવો આશીર્વાદ આપી તે અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

અનુક્રમે તે "સમળી–વિહાર" નામના જિનમંદિરના જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય મહાન ખર્ચે સંપૂર્ણ થયું, જે જિનાલય સુંદર, ભવ્ય તેમજ અઢાર હાથની ઉંચાઈવાળું દીપતું હતું. સંવત ૧૨૨૦ માં શ્રી કુમારપાળ ભૂપાળ, સૂરીશ્વર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય અને સકળ સંઘને અંબડે વિનંતિપૂર્વક આમંત્રણ કરીને મોટી ધામધુમથી પ્રતિષ્ઠા–મહોત્સવ કરી નવીન કરાવેલ

જિનમંદિરમાં વીશમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીની મૂર્ત્તિ પધરાવી. પ્રભુસમીપે અંબડે આરતિ તૈયાર કરી અને રાજા કુમારપાળે અતિ ઉલ્લસિત હૃદયે તે આરતિ ઉતારી. જે વખતે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતને ઇંદ્રો જેમ ચામર ઢોળીને ભક્તિ કરે છે તેમ બોંતેર દેશના રાજવીઓ પ્રભુ આગળ ચામર વીંજતા હતા અને બહુ પ્રકારની સેવા—ભક્તિ બજાવતા હતા.

આ રીતે પ્રતિષ્ઠા—મહોત્સવનું કાર્ય સંપૂર્ણ થયાથી કુમારપાળ વિગેરે પાટણ આવ્યા. અંબડ ઘણો જ હર્ષિત થયો અને યાચકોને રત્નોનું અને અશ્વોનું પુષ્કળ દાન આપીને મંદિરના શિખરઉપર સુવર્ણકળશ, દંડ અને ધ્વજાદિક યથા-વિધિ ચડાવવાથી અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત થયે લહોવાથી આનંદના આવેશમાં તે સમયે નૃત્ય કરવા લાગ્યો અને પ્રભુભક્તિની ધુનમાં ચડી ગયો. આ સમયે ભરૂચનગરીમાં નિવાસ કરી રહેલી દેવી સિંધવાએ કોપાયમાન થઇને અંબડને શિખરઉપરથી ઉછાળી પછાડીને ભારે કદર્થના કરી. લગભગ અંતકાળ આવી પહોંચે તેવી સ્થિતિવાળો કરી નાખ્યો.

અંબડની અચાનક આવી દશા નિહાળીને સગાં—સ્નેહી સર્વ ચિંતાતુર થઇ ગયાં અને એકદમ એક પુરૂષને પાટણ-પુરીમાં બાહડ મંત્રીશ્વર વિગેરેને ખબર આપવા મોકલ્યો. બાહડ મંત્રીએ આ હકીકત શ્રી હેમસૂરિ મહારાજને કહી અને ‘ આમ ઓચિંતી ભયાનક સ્થિતિ શાથી થઇ હશે ? ’ તે પૂછ્યું. સૂરિમહારાજે જ્ઞાનવડે જોયું તો આમાં મિથ્યાદષ્ટિ દેવીનો જ પ્રકોપ થયેલ છે એમ જાણીને તુરત જ સંધ્યા સમયે પોતે યશશ્ચંદ્ર નામના શિષ્યને સાથે લઇને આકાશ-માર્ગે ક્ષણવારમાં ભરૂચનગરે આવી પહોંચ્યા.

શ્રી હેમસૂરીશ્વર તે જ રાત્રે તે દેવીના મંદિરે આવી કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાન લગાવીને બેઠા; પરંતુ દેવી "સિંધવા" કોઇ પણ રીતે માનતી નહિ હોવાથી છેવટે પાસે રહેલા યશશ્ચંદ્ર-ગણિએ ખારણિયામાં ચોખા નાંખીને મૂશળવડે ખાંડવા શરૂ કર્યા. જે ક્રિયા શરૂ થતાં જ પ્રથમ પ્રહારે દેવીનું દેવળ કમ્પાયમાન અને ડોલાયમાન થવા લાગ્યું અને તે મૂશળના બીજા પ્રહારે તો દેવીની મૂર્તિ પણ સ્થાનભ્રષ્ટ થઈ ગઈ, તેમજ મૂશળના ત્રીજા પ્રહારના પ્રતાપથી ચોસઠ યોગિણીઓ આવીને હાજર થઇ ગઇ. સર્વ દેવીઓ સૂરીશ્વરને વિનંતિ કરી કહેવા લાગી કે–" હે ગુરૂજી ! દેવી સિંધવાએ અંબડને કરેલી કદર્થનાનો અપરાધ આપ માફ કરો અને અમો સર્વને છોડી મૂકો." દેવી સિંધવા પણ લજ્જા પામી ક્ષમા યાચવા લાગી અને અંબડને કરેલ કદર્થનાનું નિવારણ કરીને સૂરીશ્વરના અદ્દ્ભુત મંત્રબળથી સંતુષ્ટ થઇ પુષ્પની વૃષ્ટિ વરસાવી નમસ્કાર કરી સર્વ દેવીઓ સાથે અંતર્ધાન થઇ ગઈ. અંબડે સૂરિમહારાજનો મોટો ઉપકાર માન્યો અને થોડા સમય બાદ સૂરિશ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય પોતાના શિષ્ય યશશ્ચંદ્રસહિત ભરૂચ-નગરીથી પાટણપુરી પધાર્યા.

એક દિવસ શ્રીહેમસૂરિ મહારાજ કુમારપાળ ભૂપાળ અને સકળ સભાસમક્ષ ભવ્યજીવને હિતકારી અમૃતસમ અતિઉપકારી મધુર દેશના આપતા હતા અને શાંત ચિત્તથી સર્વ શ્રોતાઓ પવિત્ર રસનું પાન કરતા હતા જેમાં સૂરિમહારાજાએ જણાવ્યું કે–"જો પૂર્વની પુન્યાઇ હોય અને સુકૃતની કમાઈ હોય તો પ્રાણી "સોળ સસા" મેળવી શકે છે. એટલે કે જે શબ્દની આદિમાં "સ" આવે એવા સોળ કાર્ય

સુપુન્યે સેવી શકે છે.” તે “સોળ સસા” આ પ્રમાણે છેઃ—
સદ્‌ગુરૂ સેવા[1], સુકુળે જન્મ[2], સંઘભક્તિ[3], સદ્દહણા[4] ધર્મ;
સુદ્રવ્ય[5], સુકૃતકેરી યાત્ર[6], પુન્યે લહીએ મુનિ સુપાત્ર[7].
સાતક્ષેત્ર[8]તણું પોષવું, સત્ય[9] વચન મુખથી ભાખવું;
સમતા[10] કુંડમાંહે ઝીલવું, જેહને શુભગતિ[11] વહેલું જવું.
સમાધિ[12] શરીર, સુણવું[13] સિદ્ધાંત, સમ્યક્[14] શીલ રાખે એકાંત;
સાહસિક[15] ગુણ તે પુન્યે પમાય, પુન્યે સંઘપતિ[16] તિલક ધરાય.
“સોળ-સસા” એમ વિવરી કહ્યા, પૂર્વ પુન્ય તેણે નર લહ્યા.

આ “સોળ-સસા” માં “પુન્યે સંઘપતિ તિલક ધરાય” એ ઉપર વિવેચન કરતાં સૂરિશ્રી હેમસૂરિ મહારાજાએ જણાવ્યું કે—“સંઘવીપદ પ્રાપ્ત કરવું એટલે સંઘ કાઢી યાત્રાનો અપૂર્વ લ્હાવો લઈ સંઘવીનું તિલક ધારણ કરવું એ મહાન્ પુન્યનું કાર્ય છે અને આત્માને અવશ્ય ઉત્તમ ગતિ આપનારૂં છે.”

સંઘ કાઢીને યાત્રા કરવાથી અનેક ભવ્ય જીવોને યાત્રાનો અપૂર્વ લાભ મળે છે, વ્રત-તપ-જપ-નિયમાદિ ધાર્મિક કરણીની પુષ્ટિ થાય છે, મળેલ લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય થાય છે, શાસનની શોભા વધે છે, જૈનેતરો પણ જૈનધર્મની અનુમોદના કરે છે અને પોતાનો આત્મા અલ્પસંસારી બની મુક્તિપુરીમાં પહોંચી જાય છે. કહ્યું છે કે—“ શ્રાવક સમુદાયમાં વ્રતધારી શ્રાવક વડીલ તરિકે માન્ય કરવા યોગ્ય છે; પરંતુ તે વ્રતધારી શ્રાવકથી પંચમહાવ્રતધારી મુનિરાજ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, અને તે મુનિરાજથી આચાર્ય મહારાજ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે કે જેમના પગમાં પડી મુનિવરો નમસ્કાર કરે છે. તે આચાર્ય મહારાજથી અરિહંત ભગવાન શ્રેષ્ઠ ગણાય છે કે જેમનું ધ્યાન અહોનિશ આચાર્યો કર્યા જ કરે છે; પરંતુ તે અરિહંત ભગ-

વાને પણ સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરે છે. એવા સિદ્ધ ભગવંતને જે પુરૂષ સંઘવીપદ પ્રાપ્ત કરી તીર્થયાત્રાનો મહાન્ લાભ મેળવે છે તેના ગુણ હમેશાં બહુ જ ગમે છે, તેથી ટુંકામાં કહીએ તો જો પુન્યની રાશી એકઠી થઇ હોય તો જ સંઘ કાઢી સિદ્ધાચળની યાત્રાનો મહાન્ લ્હાવો લઈ શકાય છે; કેમકે અન્ય તીર્થની છ મહિના પર્યુપાસના કરીને જે કાર્ય સાધી શકાય અને જે લાભ મેળવી શકાય તે લાભ ક્ષણ માત્રમાં પરિણામની વિશુદ્ધતાથી શ્રી સિદ્ધગિરિની છાયામાં ધ્યાન ધરતાં મેળવી શકાય છે.

શ્રી હેમસૂરિ મહારાજ કુમારપાળ ભૂપાળ અને સકળ સભાસમક્ષ શ્રી સિદ્ધાચળનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય વિસ્તારથી જણાવતાં કહેવા લાગ્યા કે—" શ્રી નંદીશ્વરદ્વીપની યાત્રા કરતાં પ્રાણી જે પુન્ય ઉપાર્જન કરે છે તેથી બમણું કુંડળદ્વીપની યાત્રાથી, ત્રણગણું રૂચકદ્વીપની યાત્રાથી, ચારગણું ગજદંતગિરિની યાત્રાથી, પાંચગણું જંબૂવૃક્ષપરના ચૈત્યની યાત્રાથી, છગણું ધાતકીખંડની યાત્રાથી, બાવીશગણું પુષ્કરવરદ્વીપની યાત્રાથી, સોગણું મેરૂના ચૈત્યની યાત્રાથી, હજારગણું સમ્મેતશિખરની યાત્રાથી, લાખગણું કંચનગિરિની યાત્રાથી, દશ લાખગણું શ્રી અષ્ટાપદ તીર્થ અને ગિરનારની યાત્રાથી અને ક્રોડગણું ફળ શ્રી શત્રુંજય તીર્થની યાત્રાથી થાય છે.[૧] શ્રી શત્રુંજય તીર્થ સર્વ તીર્થોમાં શ્રેષ્ઠ છે અને એ પરમ પુનિત, પરમ ઉપગારી, પરમ કલ્યાણકારી અને શાંતિનિકેતન તીર્થ પ્રાયે કરીને[૨] શાશ્વતું છે.

---

૧ કેટલાગણું પુણ્ય એમાં કેટલાક સ્તવનાદિમાં ફેરફાર છે. કેટલાગણું કહેવામાં કેટલેક આધાર છે પરંતુ ખરી રીતે તો ભાવની વૃદ્ધિ અનુસાર ફળપ્રાપ્તિ થાય છે. આ તો વ્યવહારિક મધ્યમ ફળ માત્ર કહેલું છે.

૨ પ્રાયે શબ્દ પર્વતનું પ્રમાણ નાનું મોટું થાય છે તેથી વાપરેલ છે.

જગતની પ્રવૃત્તિમાંથી અને ધમાલમાંથી મુક્ત થઇ શ્રી સિદ્ધાચળગિરિની છાયામાં જનારા પ્રાણીને આત્માની અંદર અપૂર્વ શાંતિ અને અખંડ લહેરીઓ દેનારૂં એ ધામ છે.”

રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસે શ્રી સિદ્ધગિરિનું ઉત્તમ અને ભાવવાહી એક સ્તવન આ સ્થળે લખેલ છે, તે ખાસ ગાવા લાયક, સાંભળવા લાયક અને કંઠસ્થ કરવા લાયક હોવાથી આ નીચે આપ્યું છે

શ્રી સિદ્ધાચળનું સ્તવન.

દેશી—(રામ ભણે હરિ ઉઠિયે) અથવા (સહેજાનંદી રે આતમા.)

શેત્રુંજો સેવો રે ભવિજના. (૨) એ આંકણી.

જગમાં તીરથ છે ઘણા, તેહમાં શેત્રુંજો સાર રે,
પામ્યા ભવિજન પાર રે, વારે તે ગતિ ચાર રે;
પોત્યા મોક્ષ દુવાર રે—શેત્રુંજો૦

જે નર “છ-રી” રે પાળતાં, શેત્રુંજે વંદન જાય રે,
નદી શેત્રુંજીમાં ન્હાય રે, પોઢાં પાપ ધોવાય રે;
એમ ઘટ નિર્મળ થાય રે—શેત્રુંજો૦

સમકિત-શિયળને રાખતો, પગે ચાલતો જે જાય રે,
એકલઆહારી કહેવાય રે. ભૂમિસંથારે તે હોય રે;
સચિત્તપરિહારી સોહાય રે—શેત્રુંજો૦

શેત્રુંજો વધાવા કારણે, હોજો અતિ ઉજમાળ રે,
દેઈ પ્રદક્ષિણા લાલ રે. કર્મ ખપાવે તત્કાળ રે;
પ્રગટે પુન્ય વિશાળ રે—શેત્રુંજો૦

સૂરજકુંડ ને ભીમમાં, ન્હાતાં નિર્મળ નીર રે,
નહિ તસ રોગ શરીર રે, જસ ગુણ અતિહિ ગંભીર રે;
ભાખે આદિ ને વીર રે—શેત્રુંજો૦

પશુ પંખ્યાદિ જે જીવડા, જલચર જંતુ વળી જેહ રે,
સેવે શેત્રુંજો તેહ રે. દુઃખીઆ નહિ તસ દેહ રે;
ત્રીજે ભવ સિદ્ધ સ્નેહ રે—શેત્રુંજો૦
સાત છઠ્ઠ દોઇ અઠ્ઠમે, ગણે વળી લાખ નવકાર રે,
સેવે શેત્રુંજો સાર રે, તેહને દો અવતાર રે;
તે નિશ્ચે અવધાર રે—શેત્રુંજો૦
પંચ ભરત મહાવિદેહમાં, અરાવત પંચ જોય રે,
તીર્થ દીશ્યો નહિ કોય રે, ભરત પેખંતા સોય રે;
દીઠે ત્રિભુવન મ્હોય રે—શેત્રુંજો૦

શ્રી શત્રુંજય તીર્થના અપૂર્વ મહિમાનું વર્ણન આગળ ચલાવતાં હેમસૂરિ મહારાજ બોલ્યા કે—" પરમપવિત્ર શ્રી સિદ્ધગિરિની યાત્રા મહાન સંઘ કાઢીને ઘણા ભાગ્યશાળીઓએ મોટા ખર્ચે કરીને કરી છે, સંઘપતિપણાનો અપૂર્વ લાભ મેળવ્યો છે તથા એ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવી અચળ નામના મેળવી છે. જેનું વર્ણન સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવંતની દેશના સાંભળી ભરત મહારાજાએ મહાન્ સંઘ કાઢી શ્રી સિદ્ધાચળની યાત્રાનો અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરેલ છે, જે સંઘમાં નવાણુ કરોડ તો સંઘવીઓ સાથે હતા એટલે જેમણે સંઘ કાઢી સંઘવીપદ પ્રાપ્ત કરેલ એવા નવાણુ કરોડ શ્રેષ્ઠીજનો સાથે હતા તેમજ ચોરાશી હજાર નૃપતિઓ પણ સંઘમાં સાથે હતા. એવી રીતે સંપૂર્ણ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ સાથે અને મોટી સંખ્યામાં યાત્રાળુઓસહિત ઘણી જ ધામધુમથી ભરત મહારાજાએ સંઘ કાઢી શ્રી સિદ્ધાચળ તીર્થનો પ્રથમ ઉદ્ધાર કરાવેલ છે.

તે ભરત ભૂપતિની પાટે અનુક્રમે આદિત્યયશા, મહાયશા, અતિબલ, બલભદ્ર, બલવીર્ય, કીર્તિવીર્ય અને જલવીર્ય ભૂપતિઓ

થઇ ગયા, તેમની અને ભરત મહારાજાની વચ્ચે છ કરોડ પૂર્વ વ્યતીત થયા બાદ આઠમી પાટે દંડવીર્ય ભૂપતિ થયા. તેમણે ભરત મહારાજાની પેઠે સંઘ કાઢી શ્રી શત્રુંજય તીર્થનો બીજો ઉદ્ધાર કરાવેલ છે.

તત્પશ્ચાત્ શ્રી શત્રુંજય તીર્થનો ત્રીજો ઉદ્ધાર ઈશાનેંદ્રે, ચોથો ઉદ્ધાર માહેંદ્રે, પાંચમો ઉદ્ધાર બ્રહ્મેંદ્રે, છઠ્ઠો ઉદ્ધાર ચમરેંદ્રે અને સાતમો ઉદ્ધાર સગર ચક્રવર્તીએ કરાવેલ છે. તે સગર ચક્રવર્તીના સમયે પચાસ કરોડ, પંચાણુ લાખ, પંચોતેર હજાર ભૂપતિઓએ શ્રી સિદ્ધગિરિનો સંઘ કાઢી સંઘવીપદ પ્રાપ્ત કરેલ છે અને તેમણે રત્નમય અને કનકમય જિનબિંબો કરાવી મહાન્ લાભ પ્રાપ્ત કરેલ છે.

ત્યારબાદ આઠમો ઉદ્ધાર વ્યંતરેંદ્રે, નવમો ઉદ્ધાર ચંદ્રયશા રાજાએ, દશમો ઉદ્ધાર ચક્રાયુદ્ધ રાજાએ, અગીયારમો ઉદ્ધાર રામચંદ્રજીએ અને બારમો ઉદ્ધાર પાંચ પાંડવોએ કરાવેલ છે. પાંચ પાંડવ અને શ્રી વીર ભગવાન વચ્ચેનું ચોરાશી હજાર વર્ષોનું અંતર વીત્યા બાદ વીર પછી ૪૭૦ વર્ષે શ્રી વિક્રમ રાજા થયા, જેમનો સંવત લખાવો શરૂ થયો. તે સંવત એક સો ને આઠમાં જાવડશાહ શેઠે આ તીર્થનો તેરમો ઉદ્ધાર કરાવેલ છે. બારમો ઉદ્ધાર કરાવનાર પાંચ પાંડવ અને તેરમો ઉદ્ધાર કરાવનાર જાવડશાહની વચ્ચેના સમયમાં પચીશ ક્રોડ, પંચાણુ લાખ, પંચોતેર હજાર ભૂપતિઓએ સંઘવીપદ પ્રાપ્ત કરી મહાન્ સંઘ કાઢીને શ્રી સિદ્ધાચળને ભેટી અપૂર્વ લ્હાવો લીધેલ છે. વિક્રમ સંવત બારશે ચઉદની[1] સાલમાં મંત્રી

૧ ઉપર સંવત ૧૨૧૧ કહી આવેલ છે. નવાણુપ્રકારી પૂજામાં સં. ૧૨૧૩ કહેલ છે.

આહડે ચૌદમો ઉદ્ધાર કરાવેલ છે. સંવત તેરશે ઇકોતેરમાં ઓશવાળવંશદીપક સમરાશાહે પંદરમો ઉદ્ધાર કરાવેલ છે અને સંવત પંદરશે સત્યાશીમાં શેઠ કરમાશાહે શ્રી સિદ્ધગિરિનો સોળમો ઉદ્ધાર કરાવ્યો છે.[1]

સંવત બારશે બ્યાસીમાં મંત્રી વસ્તુપાળ–તેજપાળે શ્રી સિદ્ધાચળનો મહાન્ સંઘ કાઢી સંઘવીપદ પ્રાપ્ત કરી જન્મ સફળ કરેલ છે. તેમણે નવીન અને ભવ્ય જિનમંદિર શત્રુંજય ઉપર કરાવેલ છે ને એકંદર અઢાર ક્રોડ, ઓગણપચાસ લાખ સુવર્ણ ટકા ખર્ચી અપૂર્વ લાભ લીધેલ છે, તેમજ શ્રી અર્બુદાચળ અને ગિરનારની યાત્રા કરી એકત્રીશ ક્રોડ અને બત્રીશ લાખ સુવર્ણ ટકા ખરચ્યા છે અને જેમણે સવાલાખ જિનબિંબો ભરાવ્યા છે. આવી ઉત્તમ તીર્થભક્તિ કરનાર તે બન્ને પુન્યશાળી બન્ધુઓના નામ અદ્યાપિ પણ જગતમાં મશહુર છે.

શેઠ જાવડશાહ અને શેઠ કરમાશાહ કે જેમણે અનુક્રમે તેરમો અને સોળમો ઉદ્ધાર શ્રી સિદ્ધાચળ તીર્થનો કરાવેલ છે. તે બન્નેની વચ્ચેના સમયમાં ચોરાશી લાખ સંઘવીઓ ત્રણ લાખ સમકિતધારી ભૂપતિઓ, સત્તર હજાર ભાવસારો, સોળ હજાર ખત્રીઓ, પંદર હજાર વિપ્રો, બાર હજાર કણબીઓ, નવ હજાર લેઉઆ કણબીઓ અને પાંચ હજાર પીસ્તાલીશ કંસારાઓ–એ સર્વેએ શ્રી વિમલાચળ તીર્થના સંઘો કાઢીને મહાન્ લાભ મેળવેલ છે. શ્રી ભરત મહારાજા કે જેમણે આ તીર્થનો પ્રથમ ઉદ્ધાર કરાવેલ છે તે અને છેલ્લો એટલે સોળમો ઉદ્ધાર કરાવનાર શેઠ કરમાશાહની વચ્ચેના સમયમાં શ્રી સિદ્ધગિરિના

---

૧ હેમચંદ્રાચાર્ય થઇ ગયા પછીની આ હકીકત ઋષભદાસની કહેલી છે એમ સમજવું.

જે જે સંઘો નીકળ્યા છે તેની સંખ્યા તો કેવળીગમ્ય સમજવી.

અહિં રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસ કહે છે કેઃ—

જે પુન્યવંતા નર વળી હોવે, તે શત્રુંજય ગિરિવર જોવે;
પુન્ય ઠામે ધન ખરચ્યું જેણે, સોય સંઘાતે આવે તેને.
તે પુન્યવંતા નર વળી હોંશે, કરશે શેત્રુંજાની જાત્ર;
તે નર રાને રોયા જાણો, જેણે ન કીધી તેની યાત્ર.
દીન ઉદ્ધાર ન કીધો જેણે, ન લહ્યો શાસ્ત્રવિચાર;
ગિરિ શેત્રુંજે જે નવી ચઢિયો, એળે ગયો તસ અવતાર.
જન્મ સફળ કીધો નર જેણે, લક્ષ્મી સુમાર્ગે સ્થાપી;
શેત્રુંજે જઇ પ્રાસાદ કરાવ્યા, તસ કીર્તિ જગ વ્યાપી.
મુગતિતણે પંથે વળ્યા, પામી કેવળજ્ઞાન;
સિદ્ધ અનંત આગે હુઆ. કરતા શત્રુંજય ધ્યાન.

હે રાજા કુમારપાળ ! જેણે શ્રી શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરી લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરેલ છે તેણે પોતાનો જન્મ સફળ કરી લીધો છે. એ પવિત્ર તીર્થના દર્શનથી કર્મના દળીયાં તુટી જાય છે, વંદનથી નરક અને તિર્યંચગતિનાં દુઃખોનું નિવારણ થઇ જાય છે, સ્તવન અને પૂજનથી આત્મા નિર્મળ બની પરમ સુખનો અધિકારી થાય છે અને સંઘપતિ થવાથી તીર્થંકરની પદવી પમાય છે. શ્રી સિદ્ધગિરિનું ધ્યાન ધરીને અનંતા ભવ્યજીવો સિદ્ધિપદને પામ્યા છે તેની હકીકત આ નીચે જણાવી છે તે વાંચી શ્રી સિદ્ધાચળનો અપૂર્વ મહિમા સમજી તીર્થયાત્રા કરી આત્મકલ્યાણ સાધી લેવું એ પુનઃ પુનઃ કથન છે.

શ્રી શત્રુંજયઉપર ચૈત્ર શુદિ ૧૫ મે પ્રથમ પ્રભુના ગણધર પુંડરીકસ્વામી પાંચ કોડ મુનિ સાથે સિદ્ધિપદને પામ્યા છે. કાર્ત્તિક શુદિ ૧૫ મે દ્રાવિડ અને વારિખીલ્લ

દશ ક્રોડ મુનિસાથે સિદ્ધિપદને પામ્યા છે. ફાગણ શુદિ ૧૦ મે નમિ–વિનમિ બે ક્રોડ મુનિસાથે સિદ્ધિપદ પામ્યા છે. શ્રી ઋષભદેવની પાટે અસંખ્યાતા મુનિઓ સિદ્ધિએ ને સર્વાર્થ-સિદ્ધે ગયા છે તે પણ આ તીર્થેથી ગયા છે. ઋષભદેવના વંશના અસંખ્ય રાજાઓ ચારિત્ર લઈ શત્રુંજય આવી અણુસણ કરી સિદ્ધિપદ પામ્યા છે. રામ ને ભરત[1] બે બાંધવ ત્રણ ક્રોડ મુનિસાથે સિદ્ધિપદ પામ્યા છે. શ્રી કૃષ્ણના પુત્ર શાંબ ને પ્રદ્યુમ્ન સાડીઆઠ ક્રોડ મુનિસાથે ફાલ્ગુન શુદિ ૧૩ શે અહીં સિદ્ધિપદને પામ્યા છે. પાંચ પાંડવો વીશ ક્રોડ મુનિસાથે અહીં પધારી મોક્ષમાર્ગે સીધાવ્યા છે. થાવચ્ચાપુત્ર મુનિ એક હજારસાથે, શુકપરિવ્રાજક એક હજાર મુનિસાથે, સેલગસૂરિ પાંચશેં મુનિસાથે સિદ્ધિપદને પામ્યા છે. નારદ મુનિ[2] એકાણુ લાખ સાથે આ તીર્થે મોક્ષમાર્ગે સંચર્યા છે. એમ સંખ્યાબંધ મુનિઓ સાથે અનેક મહાત્માઓ આ તીર્થના અવલંબને મોક્ષમાર્ગના સાધનારા થયા છે. શ્રી ઋષભપ્રભુ નવાણું પૂર્વ[3] વખત પ્રાયે ફાલ્ગુન શુદિ ૮ મે આ તીર્થપર સમવસર્યા છે. અજિતનાથ અને શાંતિનાથ પરમાત્મા આ તીર્થે ચાતુર્માસ રહ્યા હતા તે વખતે અનેક મુનિઓ સિદ્ધિપદને પામ્યા છે.

શ્રી હેમસૂરિ મહારાજપાસેથી પવિત્ર તીર્થ શ્રી સિદ્ધાચળનો અપૂર્વ મહિમા સાંભળીને કુમારપાળ ભૂપાળનું હૃદય એકદમ ઉલ્લસિત થતાં શ્રી સિદ્ધગિરિનો સંઘ કાઢી લક્ષ્મીનો

---

૧ આ રામ ભરત દશરથપુત્ર નથી, બીજા સંભવે છે.

૨ નવમાંથી કયા નારદ એ સ્પષ્ટ કહેલ નથી.

૩ ૮૪ લાખને ૮૪ લાખે ગુણતાં એક પૂર્વ તેને ૯૯ વડે ગુણતાં જે અંક આવે તેટલી વખત પધાર્યા.

સદ્વ્યય કરી માનવદેહની સાર્થકતા કરવાની અભિલાષા જાગ્રત થઈ અને વ્યાખ્યાન સંપૂર્ણ થયા બાદ પોતાને થયેલી ભાવના ગુરૂસમક્ષ પ્રગટ કરી તુરત જ તૈયારી કરવા માંડી.

પ્રથમ તો શ્રી હેમસૂરિ મહારાજને સકળ સાધુપરિવાર-સહિત સંઘમાં પધારવાની વિનંતિ કુમારપાળ મહારાજે વિનયપૂર્વક કરી અને નગરમાંથી જે કોઈને આવવું હોય તેને તમામ પ્રકારની સગવડતાથી યાત્રાનો મહાન્ લાભ મળી શકશે તેવી જાહેર ઉદ્ઘોષણા કરાવી. શુભ મુહૂર્ત્તે શ્રી સિદ્ધાચળની યાત્રા કરવાનો મહાન્ સંઘ કાઢ્યો.

કુમારપાળ ભૂપાળે કાઢેલા સંઘની હકીકત ખાસ જાણવા લાયક અને અનુમોદવા લાયક છે. સંઘમાં હસ્તીઓની અંબાડીમાં શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની મૂર્તિસહ સુશોભિત જિનમંદિરો શોભતા હતા, વાગ્ભટ્ટાદિ ચોવીશ નિપુણ મંત્રીઓ સાથે હતા, નગરશેઠના પુત્ર આભડદે શેઠ સાથે હતા કે જે રસ્તામાં જ્યાં જ્યાં પડાવ થતો હતો ત્યાં ત્યાં શ્રાવકના ઘરદીઠ સોવન-ટકાની લ્હાણી પોતાના તરફથી કરાવી સાધર્મિકવાત્સલ્યનો લાભ લેતા હતા, ષડ્ભાષાચક્રવર્તી દેપાળ કવિ પણ સાથે હતા, કપર્દી ભંડારી સાથે હતા કે જેમની ઉદારવૃત્તિ અને દયાની નજરથી કોઈ પણ માણસ ભૂખ્યો કે દુઃખી રહેતો જ નહિ, પાલણપુરનો પ્રહ્લાદ રાણો, નવાણુ લાખની પુંજીવાળા છાડાશેઠ, રાજાના ભાણેજ પ્રતાપમલ્લ, અન્ય શેઠ-શાહુકારો, સર્વ દર્શનવાળા ધર્મગુરૂઓ અને સદ્ગૃહસ્થો, શ્રી હેમસૂરીશ્વર મહારાજ આદિ મુનિમંડળ અને સંખ્યાબંધ યાત્રાળુસહિત એ સંઘ શોભતો હતો.

એ સંઘમાં અગીયાર હજાર હસ્તીઓ રત્નજડિત અંબા-

સ્ત્રીઓથી દીપતા હતા અને સાચા મોતીની માળાઓથી ઝૂલતા હતા, અગીઆર લાખ પંચવર્ણી અશ્વો શોભતા હતા, અઢાર લાખ પાયદળ–પગે ચાલનારા સૈનિકો હતા, પચાસ હજાર રથ હતા જેના બળદો ઘુઘરમાળનો ઘમકાર કરી મધુર અવાજ આપતા હતા અને સુવર્ણના શીંગડાઓથી તેજસ્વી લાગતા હતા, તેમજ ઢોલ, દદામા, ભેરી, નફેરી, સરણાઇ ઈત્યાદિ વાજીંત્રો નિરંતર વાગતા હતા. ઝવેરીઓ, નાણાવટી, સોનીવાણીયા, દોશીવાણીયા, ફોફલીયા, વણઝારા, વૈદ્યો અને ગાંધી એવા એવા અનેક ધંધાદારીઓ પણ સંઘમાં આવ્યા હતા અને સંઘમાં મનુષ્યો મોટી સંખ્યામાં હોવાથી સૌનો ધંધો પણ સારી રીતે ચાલતો હતો. સંઘના કામકાજ માટે માળી, તંબોલી, ભોઇ, કંદોઇ, કંસારા, મણીયાર, સોનાર, સુતાર, લુહાર, કુંભાર, નાવી, ગોલા, દરજી, જડીયા, કણબી, રસોઇયા, પાણી ભરનારા, મર્દનીયા, કાવડીયા, ચીતારા, છીપા અને ગાંધર્વો વિગેરે મોટી સંખ્યામાં સાથે રાખેલા હતા.

શ્રી સંઘમાં પતિસેવાપરાયણ, શિયળ ગુણે કરીને સુશોભિત પટ્ટરાણી ભોપલદેવી[1] પણ સાથે હતા, જેમની સાથે બોંતેર સામંત રાજાઓની રાણીઓ અલંકારયુક્ત વિધવિધ રંગબેરંગી ઉત્તમ વસ્ત્રોથી શોભતી હતી, અને અન્ય શેઠ–શાહુકારોની સ્ત્રીઓ પણ સાથે હતી. સર્વ સંઘભક્તિ યથાશક્તિ કરતા હતા અને માંહોમાંહે વાર્તાલાપ કરી આનંદમાં સમય પસાર કરતા હતા. પરસ્પર હાસ્ય–વિનોદની ખાતર મશ્કરી–મજાહ પણ થતી હતી.

જે સ્ત્રીઓનું રૂપ ઉજ્વળ એટલે શ્વેત હતું તે સ્ત્રીઓ

[1] ભોપળદેવી સંઘ કાઢ્યા પછી ગુજરી ગયેલ જણાય છે.

શ્યામવર્ણી-કાળી સ્ત્રીઓપ્રત્યે કહેવા લાગી કે-“ બ્હેનો ! અમે ઉજ્જવળતાએ એટલે ગોરા વાને કરીને સુંદર રીતે શોભીએ છીએ, તેમાં અમારી સાથે તમે શ્યામ-કાળી સ્ત્રીઓ અમારી પંક્તિમાં બીલકુલ ભળતી જ નથી. તમારા શરીરના વર્ણની ભાત જુદી જ પડી જાય છે એટલે એકંદરે અમારી સુંદરતા ઓછી થઇ જાય છે, તેથી અમે તો કહીએ છીએ કે કાળાશ-શ્યામતા જગતમાં કોઈ પણ રીતે ઈચ્છવા લાયક જ નથી.”

તેના જવાબમાં જે કાળી સ્ત્રીઓ હતી તે કહેવા લાગી કે-“ બ્હેનો ! સાંભળો. ભલે કાળાપણું તમારી દૃષ્ટિમાં ઠીક લાગતું નહિ હોય પરંતુ હસ્તીઓ પણ કાળા હોય છે કે જે મદોન્મત્ત થઇને ફરતા ફરે છે, મેઘરાજા જે સહુના માથે ગાજ્યા કરે છે તે પણ શ્યામ છે, આંખની કીકી કાળી છે અને આંખ આંજવામાં આંજણની જરૂર પડે છે તે પણ કાળું છે, જમુના નદીના જળ પણ કાળાં છે, કસ્તૂરી કાળી છે કે જે ખરા સમયે ચેતન-શક્તિ મેળવી આપવાનું કામ કરે છે, આંબાની ડાળે બેસતી કોયલ પણ કાળી છે કે જેનો ટહુકાર કર્ણને બહુ જ મધુર લાગે છે, મરી-તીખાના દાણા કાળા છે જે ધોળા રંગના કર્પૂરની રક્ષા કરે છે, કૃષ્ણ મહારાજા કાળા હતા, શ્રી મલ્લિનાથસ્વામી, શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી, શ્રી નેમિનાથ અને શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પણ શ્યામ વર્ણના જગતમાં પૂજનિક છે, માટે કાળાપણું કોઈ પણ રીતે વખોડવા લાયક નથી. કદાચ તમને ધોળાશઉપર બહુ ભાવ હશે; પરંતુ ધોળા તો બગલાઓ ઘણા ફર્યા કરે છે. વળી ધોળા રંગના માણસો તો ભૂતિયાં-કોઢીયાં જેવા લાગે છે તે શું સારૂ ગણાય ? અમે તો કહીએ છીએ કે જે માણસો બહુ ધોળા

દેખાય તે પ્રાયે રોગનાં ઝપાટામાં વ્હેલા સપડાઈ જાય છે, માટે ધોળાપણાનો એટલો બધો મહિમા વધારશો નહિ અને કાળાપણાને નિંદશો નહિ."

આ સાંભળતાં જ ગોરી સ્ત્રીઓએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે-"બ્હેનો! બહુ બોલવાથી શું વળે? અમારા પગના અંગુઠાની બરાબરીમાં પણ તમે આવી શકો તેમ નથી. સાંભળો! ગંગાજળ ગોરૂં છે જે પવિત્ર ગણાય છે, સરોવરની શોભા વધારનારા હંસલાઓ ગોરા છે, શીતળતા અને સુગંધતા જેનામાં વસી રહેલી છે એવું ચંદન પણ ગોરૂં છે, મૃગલાઓમાં જે ગોરા વર્ણના હોય તે જમણા ઉતર્યા હોય તો સારાં શુકન ગણાય છે, શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાન અને શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામી વર્ણમાં ગોરા છે, એટલે અમારી ઉજ્વળતા આગળ તમારૂં કાંઈ ચાલે તેમ નથી. જુઓ! ચામર ઉજ્વળ છે, કમળ ઉજ્વળ છે, હાથીદાંત ઉજ્વળ છે, પુષ્પ ઉજ્વળ છે, દક્ષિણાવર્ત શંખ ઉજ્વળ છે અને છેવટમાં ઘી પણ ઉજ્વળ છે કે જે ઘીના જ ગુણો સાંભળી તમે શાંત થઈ જશો.

ઘીએ વાધે વાન, કાન પણ સરવા થાયે,
આંખે વાધે તેજ, ખરજ ને ખોડો જાયે;
જરા ન વ્યાપે અંગ, ટાંગ તન ધાત ન ધ્રુજે,
કાયા ગહિ કટિબંધ, અર્થ આગળથી સૂઝે;
મુખનું મંડન ઘૃત સહી, હાંકયો હીંડે દેતો હડી;
ઘૃતવિહુણા જેહ નર, જાણો સુકી લક્કડી.
દોહરો—લક્કડ સરીખા તે નરા, જે નવિ પામ્યા ઘીહ;
ઘૃત જીમંતા જે બન્યા, તે પંચાયણ સિંહ.

માટે હે કાળી-શ્યામવર્ણી બ્હેનો! આ ઉજ્વળતાના

એટલે ગોરાપણાના ગુણ સાંભળી છાનામાના બેસી રહો અને વાદવિવાદ છોડી દ્યો.”

આ રીતે પરસ્પરનો વિવાદ સાંભળી વચ્ચે એક વૃદ્ધ ડોશીમા બેઠા હતા તે બોલ્યા કે-“ અરે બ્હેનો ! ખાલી વાદ શા સારૂ કરો છો ? કાળી શી અને ગોરી શી ! રૂપથી મોટાઇ મનાતી નથી, પરંતુ ગુણથી ગણાય છે; માટે આ જગતમાં જે પુન્યકરણી વધારે કરે તે રૂપવંતી ગણાય છે અને તે જ મોટી મનાય છે. સાંભળો.

સબળરૂપ સબળ શણગાર, દાન શીળ તપ પાખે છાર;
તેહનું રૂપ જગમાંહે સાર, જે સ્ત્રી કરે નિત્ય પરઉપગાર.

બ્હેનો ! જગતમાં એકલું રૂપ અને એકલો શણગાર શા કામના છે ? ખરેખરી રીતે આ સાત “ દદા ” જેનામાં હોય તે સાચી અને મોટી મનાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

દયા, દાન, દમ, દેહનો દોષ, દોલત જાતાં ન કરે શોક;
દુઃખ ભાંજે પ્રેમે પારકું, દીનવચન બોલે મુખથકું;
દુર્જન ઉપર ન કરે રીસ, તે સ્ત્રી પામે સબળ જગીશ;
એ અંગ ધરતી સાતે દદા, રૂપવંતી તસ ભાખું સુદા.

આ રીતે બન્નેનો વિવાદ શાંત કર્યો અને શ્રીસંઘ સ્નેહપૂર્વક શ્રી સિદ્ધગિરિને ભેટવાની હોંશમાં અવિછિન્ન પ્રયાણ કરવા લાગ્યો. સંઘપતિ કુમારપાળ ભૂપાળ દેવગુરૂની ભક્તિનો ઉત્તમ લ્હાવો લીધા કરે છે અને ભોજન સમયે સર્વની સાથે બેસી દરેકની સંભાળ પ્રેમપૂર્વક કરીને સંઘભક્તિ ઉત્તમ પ્રકારે કર્યે જાય છે. શ્રી સંઘમાં વિધવિધ જાતિના સ્વાદિષ્ટ પકવાન્નો સાથે ભાતભાતની રસોઇ હમેશાં થયા કરે છે, જેનું વર્ણન લખતાં

ટૂંકમાં કવિ ઋષભદાસ સમજાવે છે કે–" રાજા કુમારપાળના સંઘમાં થતા ભોજનનો લાભ લેનારાઓના દેહનો અને મુખનો વાન જરૂર બદલાઇ ગયા સિવાય રહે જ નહિ." એટલે કે સંઘભક્તિ કરવામાં જ્યાં ખર્ચનો હિસાબ જ રાખેલ નથી એવા ઉદારદિલથી મહાન્ ખર્ચે કુમારપાળ ભૂપાળે સંઘ કાઢેલ છે.

કુમારપાળ રાજાના સંઘમાં સાથે આવેલા શ્રાવક–શ્રાવિકાવર્ગમાંથી ઘણા ભાગ્યશાળીઓ જુદી જુદી રીતે સંઘભક્તિનો લ્હાવો લેતા જાય છે. ધવળશેઠ, ધન્નાશેઠ, ધરમશીશેઠ, પાંચોશેઠ, પેથોશેઠ, પદમશીશેઠ, સુરોશેઠ, સંઘજીશેઠ અને શિવરાજશેઠ–આ સર્વે સંઘમાં પોતપોતાની શક્તિ મુજબ પુન્યના કાર્ય કરતા જાય છે. વરછશેઠ, શ્રીમલ્લશેઠ, ભોજોશેઠ, ભાખરશેઠ, ભીમોશેઠ, હીરોશેઠ, હુરખચંદશેઠ અને હરપાળશેઠ વિગેરે બહુ પ્રેમપૂર્વક સંઘમાં વૃદ્ધ તથા બાળકોની તપાસ રાખી તેમની સેવા–ભક્તિ કર્યે જાય છે. દેવોશેઠ અને દુદોશેઠ સાકરનાં પાણીની પરબો મંડાવી સંઘભક્તિ કરે છે. આંબોશેઠ અને અબજીશેઠ મોદકના હાટ મંડાવી સંઘમાં લ્હાણી કરતા જાય છે. ખેખોશેઠ, ખેતશીશેઠ અને ખીમશીશેઠ હાથ પોલો રાખી ગુપ્તદાન દીધાં કરે છે. ભદોશેઠ, ભૂપતશેઠ અને ભીમાશેઠ સંઘમાં સર્વને ઠંડા પાણી પાવાની ભક્તિ કરે છે. થાવરશેઠ, થવરોશેઠ અને થોભણશેઠ મુનિવરના પાત્રમાં આહાર વહોરાવી લ્હાવો લે છે. જાવંડશેઠ અને ભાવડશેઠ સકળ સંઘમાં દુધ અને દહિંના ઘડાઓ વપરાવી ભક્તિ કર્યાં કરે છે. સારંગશેઠ, શિવજીશેઠ અને શ્રીપાલશેઠ ત્રિકાળ જિનેશ્વર પ્રભુની પૂજાનો લાભ લીધા કરે છે અને ભાણોશેઠ તથા લખમશીશેઠ શેરડી કેળાં વિગેરે ફળો વહેંચીને સંઘભક્તિ કરે છે. આ

રીતે "છ-રી[1]" પાળતાં સિદ્ધગિરિની વાટે જતાં સહુ કોઈ કાંઇ ને કાંઇ આપીને સંઘભકિત, દેવભકિત ને ગુરૂભક્તિનો અપૂર્વ લ્હાવો લે છે.

શ્રાવિકાવર્ગમાંથી પોતીબાઈ, પાંચીબાઈ, પાંખડીબાઇ, વીરસતી અને વિમળાદે શેઠાણી, ગુણુશ્રી અને કમળશ્રી, લાછલદે અને લખમીબાઇ, કોડીમદે અને કનકાદે શેઠાણી વિગેરે જિનપૂજા-ગુરૂભકિત કરતાં-અનેક પ્રકારના દાન દેતાં સંઘભકિત કર્યે જાય છે. આ રીતે શ્રી કુમારપાળ ભૂપાળનો સંઘ બહુ પરિવારથી તેમજ હય, ગય, રથ, પાલખી અને સુભટોથી શોભતો પાંચ પાંચ ગાઉએ પડાવ નાખતો જાય છે, તેમજ જ્યાં રાત્રિ પડી જાય ત્યાં શાંતિથી સ્થિરતા કરીને સંપૂર્ણ જયણાપૂર્વક યાત્રાવિધિ સાચવતો શ્રી સંઘ પ્રયાણ કરે છે.

અહિં પ્રસંગોપાત્ કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કે-"દરેક ધાર્મિક ક્રિયા યથાવિધિ જયણાપૂર્વક કરવાથી સંપૂર્ણ ફળને આપે છે એવું શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતનું ખાસ કથન છે. એ સર્વદા યાદ કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા સમજવી.

"જયણાપૂર્વક કાર્ય કરવાથી કર્મ-મેલ ધોવાઇ જાય છે અને ધર્મની પુષ્ટિ થાય છે. દાન, શિયળ, તપ અને ભાવ વિગેરે સકળ કરણીમાં જયણાની ખાસ જરૂર છે. પોસહ, પ્રતિક્રમણ અને પૂજા કરતાં પણ જયણાની બહુ જ જરૂર છે. સાધુધર્મમાં પણ જયણાની મુખ્ય જરૂરીયાત છે. હાલતાંચા-

---

(૧) "છ-રી" એટલે જે શબ્દના પછવાડે "રી" આવે તે-
(૧) પાદચારી. (૨) સચિત્તપરિહારી. (૩) બ્રહ્મચારી.
(૪) ભૂમિસંથારી. (૫) એકલઆહારી. (૬) સમકિતધારી.

-લતાં જયણાપૂર્વક ધુંસરાપ્રમાણ આગળ જોઈને ચાલવાની જરૂર છે. પડિલેહણા કરતાં, સંથારો પાથરતાં, માત્રાદિ પરઠવતાં, ઉઠતાં અને બેસતાં તથા ખાતાંપીતાં દરેક કરણીમાં વિધિ સાચવીને જયણાપૂર્વક કામ કરવાની જ પ્રભુની આજ્ઞા છે."

કહ્યું છે કેઃ—

યતિધર્મમાં જયણા કહી, જીવજંત ઉગારે સહી;
પડિલેહતાં ભણતાં સદ્દહે, રખે જીવ મુજથી દુઃખ લહે.
ઉઠંતા બેસંતા વળી, મુનિવર રાખે મતિ નિર્મળી;
સંથારે જયણાએ સોય, ધુંસરપ્રમાણે પંથે જોય.
ઉભો રહી ઋષિ જયણા કરે, મધુર વચન મુખથી ઉચ્ચરે;
ભુંજંતા નવિ બોલે જેહ, ઋષભ કહે ઋષિ સાચો તેહ.
એણીપરે જયણા કરતો યતિ, તેને પાપ ન લાગે રતિ;
તેમ શ્રાવકને જયણા ધર્મ, જયણા કરે તો શ્રાવક પર્મ.

કુમારપાળ ભૂપાળનો સંઘ સર્વ પ્રકારે જયણાપૂર્વક પ્રયાણ કરતો કરતો અનુક્રમે શ્રી ધધુંકા ગામે પહોંચ્યો, ત્યાં સંઘપતિ કુમારપાળ રાજા તરફથી આખા ગામમાં દરેક ઘરે થાળીમાં એકેક સોનામહોર મૂકીને લ્હાણી કરવામાં આવી અને પોતે કરાવેલા "ઝોલિકા-વિહાર" નામના જિનમંદિરમાં પ્રભુદર્શન, પૂજન આદિ ભક્તિ કરીને ત્યાંથી શ્રીસંઘ વળા-ચમારડી આવ્યો, જ્યાં બે મોટા પર્વતોઉપર જિનમંદિરો કરવા માંડેલા તે તૈયાર થયેલાં હોવાથી એકમાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની અને બીજામાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ભવ્ય મૂર્ત્તિ પધરાવી સ્નાત્રાદિ મહોત્સવ કરીને શ્રીસંઘ ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો.

વળા-ચમારડી એટલે વલ્લભીપુરની સીમમાં શુદ્ધ અને વિશાળ જગ્યાએ શ્રીસંઘે પડાવ કર્યો. તેમના આવાગમનના

સમાચાર ચારે તરફ ફેલાતાં અનેક સ્ત્રી–પુરૂષો જૈન અને જૈનેતર શ્રી સંઘના અને સંઘપતિના દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. જેમનો સત્કાર કુમારપાળ રાજા તરફથી બહુ પ્રકારે થતો હતો અને જે જે લોકો તરફથી ધર્મકાર્યને માટે જે કાંઇ માગણી થતી હતી તે સર્વને ઉત્સાહપૂર્વક યોગ્ય રકમ આપવા માટે ભંડારીને હુકમ થતો હતો.

સકળ સંઘનો પડાવ થયા બાદ ત્યાં ઉભા ઉભા શ્રી શત્રુંજયગિરિના દર્શન કુમારપાળ ભૂપાળસહિત સકળ સંઘે ભાવપૂર્વક કર્યા. ત્યારપછી પગે ચાલીને અનુક્રમે શ્રી સંઘ તળાટી નજદીક પહોંચતા પ્રથમ તો ગિરિરાજને સોનારૂપાના ફુલથી તેમજ ઉત્તમ પરવાળા અને મોતીથી વધાવી તેની આગળ અક્ષતાદિ સામગ્રીથી સ્વસ્તિક આળેખ્યા. સહુ કોઇએ યથાશક્તિ તેની ઉપર સોનામહોર–રૂપાનાણું વિગેરે ચઢાવ્યા અને ઉલ્લાસપૂર્વક ચૈત્યવંદન કર્યું. મહોત્સવપૂર્વક પૂજા ભણાવી અને બહુ પ્રકારે ગિરિરાજની ભક્તિ કરી.

અનુક્રમે સકળ સંઘે ડુંગરઉપર ચઢવાનું શરૂ કર્યું. રસ્તામાં આવતી સર્વ દહેરીઓની અંદરની પાદુકાઓની કેશર, ચંદન, પુષ્પાદિકથી પૂજા કરી અને વંદન કરતાં કરતાં મુખ્ય ટુંકે પહોંચ્યા. મૂળનાયક શ્રી ઋષભદેવસ્વામીની મનોહર મૂર્ત્તિ નીહાળતાં અપૂર્વ ઉલ્લાસ જાગૃત થયો, રોમેરોમ વિકસ્વર થઇ ગયા, જન્મ કૃતાર્થ થઈ ગયો અને સકળ યાત્રાળુસહિત કુમારપાળ ભૂપાળ અને પટ્ટરાણી ભોપળદેવીએ ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈને ભાવપૂર્વક વંદણા કરી, મણિ મોતીના થાળ ભરી ભરીને પ્રભુને વધાવ્યા.

યુગાદિદેવ શ્રી ઋષભજિણંદની બહુ પ્રકારે સ્તુતિ કરીને રસના (જીભ) પવિત્ર કર્યા બાદ સૂરજકુંડ અને શેત્રુંજી નદીના

નિર્મળ જળથી સ્નાન કરી કુમારપાળસહિત સર્વેએ પ્રભુપૂજા વિધિપૂર્વક આદરી. પ્રથમ પ્રભુજીને મોરપીંછીવડે પ્રમાર્જીને સુવર્ણના અને રૂપાના કળશોવડે અનેક ધારાથી જળ અભિષેક કર્યો અને મેરૂશિખરઉપર ઇંદ્રો પ્રભુને ન્હવરાવીને જેમ લ્હાવો લે છે તેમ અપૂર્વ લાભ લઇને સુકોમળ વસ્ત્રવડે અંગ લુછીને કેશર, ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, અક્ષત, ફળ અને નૈવેદ્યની ઉત્તમ સામગ્રીથી પૂર્ણ આહ્‌લાદસહિત એકાગ્ર ચિત્તથી અષ્ટપ્રકારી અને સત્તર–પ્રકારી પૂજા કરી. એ રીતે પ્રભુની દ્રવ્યપૂજાનો લ્હાવો લીધો.

દ્રવ્યપૂજા કર્યા બાદ શ્રી આદીશ્વર દાદાની સન્મુખ સૂરિશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસહિત કુમારપાળ ભૂપાળ વિગેરે અવગ્રહ સાચવીને ચૈત્યવંદન કરવા બેઠા. શ્રી હેમસૂરિ મહારાજે ચૈત્યવંદન શરૂ કર્યું તેમાં ધનપાળ કવિકૃત "ઋષભપંચાશિકા" પ્રભુ–પાસે અત્યંત આહ્‌લાદપૂર્વક કહીને રસના પવિત્ર કરી, તેમજ કુમારપાળ રાજા વિગેરેએ એક ચિત્તથી શ્રવણ કરવાવડે શ્રવણને પવિત્ર કરી આત્માનો ઓર આનંદ અનુભવ્યો. આ વિધિ સંપૂર્ણ થઈ રહ્યા બાદ કુમારપાળ રાજાએ વિનયસહિત ગુરૂમહારાજને પૂછ્યું કે–" હે સાહેબ ! આપ તો વિદ્વાન, જ્ઞાની, પ્રખર પ્રતિભાશાળી અને કળિકાળસર્વજ્ઞનું બીરૂદ ધરાવનાર છો તેમજ શ્રેષ્ઠ કવિ પણ છો, તો આપને આ શ્રાવકની બનાવેલી (ધનપાળકૃત) પ્રભુસ્તુતિ બોલવાનું શું પ્રયોજન લાગ્યું? આપે આપની બનાવેલી સ્તુતિ કેમ કહી સંભળાવી નહીં ?"

તેના સમાધાન અર્થે શ્રી હેમસૂરિ મહારાજ બોલ્યા કેઃ–" હે રાજન્ ! શ્રી ઋષભપંચાશિકા ભલે ધનપાળ શ્રાવકની રચેલી છે, પરંતુ તેમાં પ્રભુગુણ, પ્રભુપ્રેમ અને પ્રભુભક્તિની ગુંથણી હૃદયના ઉમળકાથી ભાવપૂર્વક એટલી સરસ રીતે કરેલી

છે કે તે પ્રેમ, તે ભક્તિ અને તે ગુણના અમીરસભર્યા ઝરણાં મ્હારામાંથી નીકળવા તદ્દન અશક્ય છે. તે કવિ ધનપાળકૃત સ્તુતિ અને મ્હારી બનાવેલી સ્તુતિમાં હું તો કહું છું કે જેમ એક કોડી અને કંચનમાં, ચંદન અને સુકા ઘાસમાં, રાજા અને સેવકમાં, પાણી અને દુધમાં, મહિષ અને હાથીમાં, સસલા અને સિંહમાં, કીડી અને કુંજરમાં, ખદ્યોત અને સૂર્યમાં, સામાન્યજળ અને ગંગાજળમાં, નિર્ધન અને ધનિકમાં, નિર્ગુણી અને ગુણીમાં, તારા અને ચંદ્રમાં, દીપક અને દિનકરમાં, કૃપણ અને દાતારમાં, ખોટા અને સાચા મોતીમાં, પીત્તળ અને હેમમાં, હરિહરાદિ દેવો અને શ્રી જિનેશ્વર દેવમાં જેમ મહાન્ અંતર રહેલ છે, ગુણમાં મોટો ફેર રહેલો છે અને તરતમતા રહેલી છે તેવી જ રીતે કવિ ધનપાળ અને મ્હારા માટે સમજી લેવું. ખરેખર કવિ ધનપાળની બરાબરીમાં હું આવી શકું તેમ નથી. કવિ ધનપાળ તો બુદ્ધિવિશાળ પંડિત પુરૂષ હતા, જેમને શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુસાથે અપ્રતિમ પ્રેમ, અવિહડ રંગ અને અદ્વિતીય ભાવ જેમ કોયલને સહકાર સાથે, ચાતકને મેઘની સાથે અને ગૌતમગણધરને શ્રી વીરપ્રભુની સાથે લાગ્યો હતો તેમ સંપૂર્ણ જામ્યો હતો. એ ભક્તિ-રાગથી તેમણે "શ્રી ઋષભપંચાશિકા" ઉત્તમ ભાવવાહી શબ્દોમાં રચેલી છે, માટે તે ધનપાળ કવિ તો મહાન્ પુરૂષની પંક્તિમાં પંકાઈ ગયા છે અને તેમની રચેલી "ઋષભપંચાશિકા" શ્રી ઋષભદેવ સન્મુખ કહેતાં ભક્તિભાવની વિશેષ જાગૃતિ થાય તેમ છે."

કુમારપાળ ભૂપાળ અને સર્વ શ્રોતાવર્ગ શ્રી હેમસૂરિ મહારાજની આટલી બધી લઘુતા જોઈ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને બોલ્યા કે—"જગતમાં જેઓ ગુણના ભંડાર છે તે

પુરૂષો સ્વાભાવિક રીતે સ્વગુણની શ્લાઘા બીલકુલ કરતા જ નથી, પરંતુ હમેશાં પરગુણની પ્રશંસા જ કર્યા કરે છે. સન્તપુરૂષો આપબડાઈ કદિ કરતા જ નથી. એમના ગુણો તો આપોઆપ ઝળકી ઉઠે છે અને તેઓ પૂજનીય બને છે. ભલે સાકર ન કહે કે હું સ્વાદમાં ગળી છું પણ તેમાં રહેલી મીઠાશ છાની રહે તેમ નથી. ભલે ચંદન ન કહે કે મ્હારામાં શીતળતા ભરેલી છે પરંતુ તેની શીતળતા તો સ્વાભાવિકપણે પ્રગટ થયા વગર રહે જ નહિ. ભલે અમૃત ન કહે કે મ્હારામાં અનુપમ મીઠાશ છે પરંતુ તેનો મહાન્ ગુણ અને રસમધુરતા જગતમાં છુપા રહી શકે જ નહિ, તેવી જ રીતે સૂરિશ્રી હેમચંદ્રાચાર્યને ધન્યવાદ ઘટે છે કે જેઓ કળિકાળસર્વજ્ઞનું બિરૂદધારી પ્રખર પંડિત પુરૂષ છતાં સ્વગુણની પ્રશંસા નહિ કરતાં લઘુતા બતાવી રહ્યા છે; પરંતુ તેમના ગુણો અને તેમની ઉત્તમતા ઢાંકી રહે તેમ નથી; સ્વયમેવ પ્રગટ થાય છે."

તે વખતે કુમારપાળ મહારાજા શ્રી હેમસૂરીશ્વરના ગુણની સર્વ સમક્ષ પ્રશંસા કરતાં કહેવા લાગ્યા કે–" જેમ તીર્થમાં શ્રી શત્રુંજય તીર્થ, દેવોમાં ઇંદ્ર, હાથીમાં ઐરાવણ, સમુદ્રમાં ક્ષીરસમુદ્ર, રાજાઓમાં રામ, છ આરામાં સુસમસુસમા નામે આરો, શિયળવંતી સ્ત્રીઓમાં સીતા, બાણાવળીમાં અર્જુન, જળમાં ગંગાજળ, સર્વ નારીઓમાં શ્રી મરૂદેવા માતા, પથ્થરોમાં હીરો, અશ્વોમાં રવિના અશ્વ, પશુઓમાં સિંહ, દુઝાણામાં મહિષી, નાણામાં સોનામહોર, માની પુરૂષોમાં દશાર્ણભદ્ર, દાની પુરૂષોમાં શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન અને ભોગી પુરૂષોમાં શ્રી શાલિભદ્ર અધિકપણે શોભે છે તેમ આ સમયે શ્રી હેમસૂરિ મહારાજ શોભી રહ્યા છે. તેમની સરખા અન્ય

કોઇ ઉત્તમ યોગી પુરૂષ છે જ નહિ."

હેમ સચો યોગી નહિ, ભાખે કુમર નરિંદ;
હેમ કહે હું નહિ ભલો, ભલો તે ઋષભ જિણંદ.
જસ પદ પુન્ય પસાઉલે, શેત્રુંજાગિરિ હુઓ સાર;
રાયણ રૂંખે સમોસર્યા, પૂર્વ નવાણું વાર.

હેમસૂરીશ્વર બોલ્યા કે–" હે રાજન્! આપ મ્હારી સ્તુતિ કરી મને ભલો કહો છો; પરંતુ તે અયુક્ત ઘટના છે. જગતમાં મ્હારા કરતાં તેમજ સર્વ કરતાં ભલામાં ભલા અનંત ગુણથી ભરેલા; અનંતા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાવાળા, પરમ પુન્યવંત પ્રભુ શ્રી ઋષભજિણંદ છે કે જેમના પુન્યપ્રભાવે શ્રી શત્રુંજયતીર્થ પૃથ્વીતળમાં પંકાણું છે અને જેમણે પૂર્વ નવાણુ વાર આવી, રાયણવૃક્ષ તળે સમવસરી આ તીર્થને પાવન કરેલ છે. એ કારણથી આ રાયણવૃક્ષ પણ પૂજનિક છે, એનો મહિમા પણ અપૂર્વ છે, માટે યુગલાધર્મનિવારક શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની ત્રિકરણ યોગે ભકિત કરીને અને રાયણવૃક્ષની શીતળ છાયા નીચે બેસી પરમાત્માનું ધ્યાન ધરીને આત્મકલ્યાણ કરી લ્યો."

આ હકીકત સાંભળી કુમારપાળ રાજા વિગેરેએ રાયણવૃક્ષને પ્રદક્ષિણા દઇને આદીશ્વર પ્રભુનાં પગલાની પૂજા કરી. વળી ફરીથી શ્રી ઋષભજિણંદની ભક્તિમાં લયલીન થઇ જઈ અનુપમ આંગી રચી પ્રભુના નવ અંગે નવ લાખની કિંમતના નવ રત્નો મૂકયાં, સુવર્ણમય એકવીશ ધ્વજાઓ ચઢાવી, ચામરછત્ર વિગેરે પ્રભુપાસે ધરી, મણિ, માણેક, મુકતાફળના થાળો ભરી ભરીને અપૂર્વ ઉલ્લાસવડે પ્રભુને વધાવ્યા અને એકચિત્તે પ્રભુસ્તુતિ બહુ પ્રકારે કરીને પૂરેપૂરો લ્હાવો લીધો.

આ રીતે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની અપૂર્વ ભક્તિ કુમારપાળ રાજાએ કરી તે જોઈને તે વખતે ત્યાં ઉભેલો એક ચારણ બોલી ઉઠ્યો કે-" શ્રી આદીશ્વર દાદાની એક પુષ્પની પૂજા પણ શિવપદવી આપે છે, એટલે ખરેખર શ્રી જિનેશ્વર દેવ તો જગતમાં બહુ જ ભોળા દેખાય છે."

તે ચારણ વળી સ્તુતિ કરતાં બોલ્યો કે-" જગતમાં શ્રી ઋષભદેવસમાન પૂજનિક અન્ય કોઈ દેવ નથી અને તે જિનેશ્વર ભગવંતની અપૂર્વ ભક્તિ કરનાર રાજા કુમારપાળ જેવા કોઇ રાજા નથી. ખરેખર મ્હારે તો આજે શ્રી આદીશ્વર ભગવંતના દર્શન અને વળી રાજા કુમારપાળનો મેળાપ થતાં મ્હારા દુઃખ-દારિદ્રરૂપી અંતરાય આજથી જ સર્વ નાસી ગયા છે." તેમ કહી તે ચારણ કુમારપાળ ભૂપાળની સ્તુતિ કરતાં કહેવા લાગ્યો કેઃ—

દીપક જીમ તું દિનમણિ, તું સાયર તું વીર;
કલ્પદ્રુમ જાણી કરી, કિમ જાચું જ કરીર.

કવિત.

મિલે જો ગંગા નીર, તો અવર નીર કાં પીજે;
મિલે મિત્ર જો ઉંચ, નીચ સંગતિ કાં કીજે.
મિલે પઠંગ[1] પાખર્યો, તો પાળો[2] કુણ દોડે;
મિલે જો હીરના ચીર, તો અંગ ખાસર[3] કુણ ઓઢે.
મિલે છાંય સુરતરૂતણી,[4] બણુલ[5] કહો કેમ જાઇએ;
સુકવિ કહે મંદિર તજી. મઢીમાંહે[6] કહો કુણ રહે?

૧ અશ્વ. ૨ પાળો-પગે ચાલતો. ૩ જાડાં-ખાદીના વસ્ત્ર. ૪ કલ્પવૃક્ષની. ૫ બાવળની છાયાએ. ૬ ઝુંપડીમાં.

આભોગન[1] ચક્રીતણો, પામ્યા અનંતી વાર;
જૈન ધર્મ વિના વળી, જાણો સહુ અસાર.

આ પ્રમાણે કુમારપાળ ભૂપાળે આહ્લાદમાં આવી જતાં વિશુદ્ધ ભાવથી શ્રી જૈન ધર્મની પ્રશંસા કરી અને ગુરૂ શ્રી હેમસૂરિ મહારાજને વંદન કર્યું તે સમયે સૂરીશ્વરે રાજાજીના મસ્તકઉપર હાથ મૂકયો અને કહ્યું કે-" ત્રિભુવનપાળના કુળમાં દીપકસમાન ! તમોને ધન્ય છે ! અહો ! ધન્ય છે ! તમારી પુન્યરાશીને કે તમો જૈન ધર્મરૂપી ચિંતામણિરત્ન પામ્યા !! " આ અવસરે રાજા કુમારપાળના મસ્તકઉપર સૂરિશ્રીએ હાથ મૂકેલો જોઇને ત્યાં ઉભેલો એક ચારણ બોલ્યો કે-'હે પૃથ્વીનાથ ! સાંભળો. જગતમાં આવા પ્રકારની ઘણી વાતો અસંભવિત ગણાય છે.

મેઘ રૂપ કાળું ધરી, આપે ઉજ્જવળ નીર;
પશુ ગાય તરણા ચરે, આપે અમૃત ખીર.
કસ્તૂરી કાળી સહી, ઉપની માઠે ઠામ;
ઉંચો એ પરિમલ બહુ, આવે ઘણાને કામ.
મુક્તાફળ તેજે વર્યો, કુંજરતણે કપાળ;
નરનારી નૃપતિ ખુશી, તેહનું રૂપ નિહાળ.

આ રીતે આ વસ્તુઓમાં જેમ અસંભવિતપણું રહેલું છે તેમ જે ગુરૂ હેમસૂરીંદના પાદમાં સહુ કોઈ શિર ઝૂકાવી નમસ્કાર કરે છે, તે હેમસૂરીંદનો હસ્ત હે રાજન્ ! આ વખતે આપના મસ્તકઉપર પડેલો જોઇ મને ખરેખર અસંભવતા જ લાગે છે.' આ પ્રકારની ઘટના કરી તે કવિ બોલ્યો કે:—

---

૧ ચક્રીતા ભોગ.

હેમ તુમારા કર નમું, જીહાં અનંતી ઋદ્ધિ;
જેહ ચંપ્યા હેઠે સુંહે, તીહાં ઉપને સિદ્ધિ.

અર્થાત્ જ્યાં હેમસૂરિ મહારાજનો હસ્ત પડે છે ત્યાં ઋદ્ધિના ઢગલા થાય છે અને શ્રી હેમસૂરીશ્વરના હાથ નીચે જે ચંપાય છે એટલે જેના ઉપર સૂરીશ્વરનો હાથ આવી પડે છે તેને તો સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ આવી મળે છે."

વળી તે ચારણ હેમસૂરિ મહારાજની સ્તુતિ કરતો કહેવા લાગ્યો કે-"જગતમાં ઘણા પુરૂષો થઇ ગયા છે તેમાં કાંઇ ને કાંઈ ખોડ-ખામી તો કહેવાણી છે. જેમકે-શુક્રાચાર્ય સુરગુરૂ એક આંખે કાણા હતા, સૂર્ય તેજસ્વી છે પરંતુ ઘસાતો જાય છે, ચંદ્રમા ભલે શીતળ છે પણ ગળતો જાય છે, બલિરાજા જો કે બહુબળીઓ કહેવાતો હતો છતાં તેને બંધાવું પડયું હતું, અર્જુન મહાન્ બાણાવળી તરીકે પંકાણો હતો છતાં વ્યંઢળ (નપુંસક)ના રૂપમાં રહેવું પડયું હતું, અરણિક મુનિવર કામદેવના ઝપાટામાં ઝંપલાણા હતા, સમુદ્રને મંથાવું પડયું, કૃષ્ણ કાળા કહેવાણા, કેશરીસિંહને મેઘગર્જના અસહ્ય લાગવાથી મસ્તક પછાડી મરવું પડે છે, રાવણ બળવાન્ હતો પરંતુ પરસ્ત્રીહરણના પ્રતાપે મસ્તકરહિત થઇ ગયો, શેષનાગ પૃથ્વીને ઝીલી રહ્યો છે એમ કહેવાય છે પણ તેનામાં ઝેર ભરેલું છે, રાહુ ધડરહિત છે, ચંડરૂદ્ર સૂરિમાં બહુ જ રીસ હતી, બ્રહ્મા પ્રજાપતિ એટલે કુંભાર તરીકે પંકાણા, રહનેમિએ રાજેમતિ પાસે ખોટી યાચના કરી લાંછન લગાડ્યું, ભરત મહારાજાએ લોભને વશ પડી પોતાના બાન્ધવ બાહુબળીસાથે મોટું યુદ્ધ આદર્યું, અંપાઢાભૂતિ મુનિએ કપટથી આહાર વહોર્યો, આર્દ્રકુમાર દીક્ષા લીધા પછી ફરીથી સંસારી

થઈ પુત્રસ્નેહે સુતરના તાંતણે બંધાતાં બાર વરસ સુધી ગૃહવાસમાં પડી રહ્યા, પાતાળમાં રહેલા કાળીનાગને પણ નથાવું પડ્યું, પાંડવો મહાપરાક્રમી હતા તો પણ બાર વર્ષ વનવાસ વેઠી એક વર્ષ સંતાવું પડ્યું, દશાર્ણભદ્રને માન-અહંકાર આવી ગયો, પ્રસન્નચંદ રાજર્ષિ જેવા દુર્ધ્યાને ચડી ગયા, નંદીષેણે સ્ત્રીવલ્લભ થવાનું નિયાણું બાંધ્યું, કંડરીક સંયમથી પતિત થયા, સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને રૂપનો મદ થયો, સેલગસૂરિ યોગથી મુકત થયા, નંદીષેણે વેશ્યાને ત્યાં રહી ચારિત્ર ખંડિત કર્યું, બાહુબળી માનરૂપી વેલડીએ વીંટાઈ ગયા, કયવન્ના શેઠ મોહથી પરઘરે પડ્યા રહ્યા, ઢંઢણમુનિ જેવાને આહારની મુશ્કેલી પડી, ગજસુકુમાળના મસ્તકપર સોમિલ સસરે અંગારા ભર્યા, નળરાજા દ્યુતના વ્યસની થયા, ભીમ બહુ જ જબ્બર પુરૂષ તરીકે પંકાયેલ છતાં રસોઇયા તરીકે રહેવું પડયું અને હરિશ્ચંદ્ર જેવા સત્યવાદીને નીચને ઘરે પાણી ભરવું પડયું. આ રીતે કાંઈ ને કાંઇ ખામીનો અનુભવ ઉપર્યુક્ત દ્રષ્ટાંતોમાં જણાઈ આવે છે. ”

વળી ગુરૂ શ્રી હેમસૂરિની સ્તુતિ કરતાં તે ચારણ કહેવા લાગ્યો કેઃ—

હેમ સમો મુનિવર નહિ, જેણે પ્રતિબોધ્યો રાય;
જલચર થલચર જીવની, તેં કીધી રક્ષાય.
પંખીને પરાભવ નહિ, જેહને મસ્તકે હેમ;
ચારણ કહે તુમ દરિશણે, મુજને હુઓ બહુ પ્રેમ.

આ રીતે તે ચારણની બહુ પ્રકારની સ્તુતિ સાંભળી કુમારપાળ રાજાએ ખુશી થઇને તે ચારણને પણ નવ લાખ ટકાનું દાન દીધું અને ઉત્તમ કપડાં વિગેરેની પહેરામણી કરી સંતુષ્ટ કર્યો.

હવે સકળ સંઘ અને હેમસૂરિ મહારાજસહિત સંઘપતિ કુમારપાળ શ્રી શત્રુંજયની પાંચમી ટુંક જે ગઢગિરનારના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે ત્યાં જવા માટે પાલીતાણા નગરથી નીકળ્યા. રસ્તામાં ગામેગામ શ્રી જિનેશ્વરદેવને જુહારતાં અનુક્રમે ગિરનારજી પહોંચ્યા અને ગિરિવરને નિહાળતાં જ મોતીના થાળ ભરી ભરીને વધાવવા લાગ્યા. પછી સકળ સંઘસહિત સંઘપતિ કુમારપાળ અને ગુરૂ શ્રી હેમસૂરીંદ્ર વિગેરેએ ગિરનાર તીર્થઉપર ચડવું શરૂ કર્યું. તે સમયે તે પર્વત સહેજ ચલાયમાન થયો. અહિં કવિ ઋષભદાસ ઘટના કરતા જણાવે છે કે–" શ્રી ગિરનાર પર્વતઉપર આજે આવા ઉત્તમ પુન્યશાળી પુરૂષનાં પગલાં પોતાની ઉપર પડવાથી પાવન થયાના હર્ષના આવેશમાં આવી જઇને નાચ્યા કરે છે. ખરેખર જ્યાં મહાન્ પુરૂષનો અવતાર થાય તે નગરને પણ ધન્ય છે, તેમજ આવા પર્વતને પણ ધન્ય છે કે જ્યાં પવિત્ર પુરૂષનાં પગલાંનો સ્પર્શ થયા જ કરે છે." કુમારપાળ ભૂપાળે ગિરિકંપનું કારણ પૂછતાં સૂરિમહારાજે કહ્યું કે–" આ ગિરિઉપર ચડતાં માર્ગમાં 'કોટિશિલા ને છત્રશિલા' નામની બે શિલાઓ આવે છે, તે બે પુન્યશાળી પુરૂષોના સાથે ચડવાથી કદાચ પડે એવી વૃદ્ધજનોની વાણી છે, તે માટે આપણે આગળ-પાછળ ચડવું યુક્ત છે." તે સાંભળી વિનયવંત કુમારપાળ રાજાએ સૂરિમહારાજને પ્રથમ ચઢવાનું કહ્યું અને તેઓ પાછળ પાછળ ચઢ્યા.

અનુક્રમે શ્રી ગિરનારજીઉપર ચઢીને શ્રી નેમિનાથ ભગવાનને ભાવથી ભેટી અષ્ટદ્રવ્યની ઉત્તમ સામગ્રીસહિત અતિ આહ્લાદવડે સંપૂર્ણ ભક્તિભાવથી સકળ સંઘસાથે કુમારપાળ

મહારાજાએ પ્રભુપૂજા કરીને પોતાના જન્મને કૃતાર્થ કર્યો. શ્રી હેમસૂરિ મહારાજે ઉપદેશદ્વારા જણાવ્યું કે:—

વસુધાનું ભૂષણ તે સહી, ખરી સંપદા તેહની કહી;
જગમાં જીવ્યા તે પરમાણ, સંઘપતિ તિલક ધરાવે જાણ.

શ્રી ગિરનારનું વર્ણન કરતાં ગુરૂમહારાજે જણાવ્યું કે—આ રૈવતાચળ શ્રી શત્રુંજયની પંચમગતિદાયક પાંચમી ટુંક શાસ્ત્રમાં કહેલી છે અને તેનું નામ પ્રથમ આરે શ્રી કૈલાસગિરિ, બીજે આરે શ્રી ઉજ્જયંતગિરિ, ત્રીજે આરે શ્રી રૈવતગિરિ, ચોથે આરે શ્રી સ્વર્ણગિરિ અને પાંચમે આરે ગઢગિરનાર—એ રીતે સુપ્રસિદ્ધ છે. છઠ્ઠા આરામાં તે નંદભદ્રગિરિના નામથી ઓળખાશે." આ રીતે શ્રી ગિરનારજીસંબંધી હકીકત જાણી કુમારપાળ ભૂપાળ અતિ હર્ષિત થયા અને ગુરૂ મહારાજને પૂછ્યું કે—"હે સ્વામિન્! આ વજ્રરત્નમયી પ્રતિમા કોણે અને ક્યારે ભરાવી?"

ગુરૂમહારાજે કહ્યું કે—" આ ભરતક્ષેત્રને વિષે ગત ચોવીશીમાં ત્રીજા શ્રી સાગર તીર્થંકરના સમયે ઉજ્જયિની નગરીમાં નરવાહન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેના ઉદ્યાનમાં શ્રી સાગર તીર્થંકર એક વખતે સમવસર્યા. તે વધામણી સાંભળી નરવાહન રાજા સકળજનસહિત વંદન કરવા નીકળ્યા, અને યથાવિધિ વંદન કરીને યોગ્ય સ્થાનકે બેસી તીર્થંકરમહારાજની અમૃતમય દેશના તેણે સાંભળી. પછી વિનયસહિત બે હસ્ત જોડી પૂછવા લાગ્યા કે—" હે સ્વામી! હું ક્યારે કેવળજ્ઞાન પામીશ?" ત્યારે શ્રી સાગરજિનેશ્વર બોલ્યા કે—"હે નરવાહન રાજા! તમે આવતી ચોવીશીમાં શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના સમયે કેવળી થશો."

નરવાહન નૃપતિએ વૈરાગ્યમય શ્રી જિનવાણી સાંભળીને તરતજ સંસારની અસારતા સમજી દીક્ષા અંગીકાર કરી અને વિશુદ્ધપણે ચારિત્ર પાળી કાળધર્મ પામી બ્રહ્મદેવલોકને વિષે દશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા ઈંદ્ર થયા. ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં જ આ સુરપદવી શાથી પ્રાપ્ત થઇ ? એ અવધિજ્ઞાનવડે જાણીને શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની ભક્તિ કરવા અને પોતાના આત્માનો પણ ઉદ્ધાર કરવા બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ પ્રભુની વજ્રરત્નની પ્રતિમા ભરાવી પોતાના દેરાસરમાં પધરાવી. પછી બહુ કાળપર્યંત તેની પર્યુપાસના–સેવા કરી.

ભવને અંતે પોતાનું અલ્પ આયુષ્ય બાકી રહ્યું છે એમ સમજીને તે ઇંદ્રે આ વજ્રમય શ્રી નેમિનાથની પ્રતિમા જ્યાં એ પ્રભુના દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ ત્રણે કલ્યાણક થવાના હતા એવા પવિત્ર ગિરિ શ્રી રૈવતાચળમાં પધરાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. સ્વર્ગમાંથી પ્રતિમા લઇને તે ઇંદ્ર ગિરનારજી પર્વતઉપર આવ્યા અને વજ્રવડે તેને ખોદીને ભૂમિમાં રૂપાનું મનોહર મંદિર બનાવ્યું અને તેને ત્રણ ગભારા કર્યા, જેમાં રત્નના, મણિના અને સુવર્ણના એ રીતે ત્રણ બિંબની સ્થાપના કરી. અને આગળ સુવર્ણનું પબાસણ કરીને તેની ઉપર વજ્રમયી નેમિનાથની પ્રતિમાની સ્થાપના કરી.

તે ઇંદ્ર આયુ સંપૂર્ણ કરી ત્યાંથી સંસાર પરિભ્રમણ કર્યા બાદ શ્રી નેમિનાથ તીર્થંકરના સમયે મહાપંક્તિ દેશને વિષે ક્ષિતિસાર નામે નગરમાં પુન્યસાર નામે રાજા થયો, જેના પુન્યના આકર્ષણથી શ્રી નેમિનાથ ભગવાન ત્યાં આવીને સમવસર્યા. તે વધામણી સાંભળી પુન્યસાર રાજા તરત જ પ્રભુને વંદન કરવા આવ્યા. પ્રભુની દેશના સાંભળી મિથ્યાત્વ પરિ-

ણુતિનો ત્યાગ કરીને તે શુદ્ધ શ્રાવક થયા અને પ્રભુપાસેથી પોતાનો પૂર્વભવ સાંભળી ગઢગિરનારે જઈને બહુ પ્રકારે પ્રભુભક્તિ કરી. પાછો પોતાના નગરમાં આવી સંસારને અસાર સમજી વૈરાગ્યવાસિત ચિત્ત થવાથી પોતાના પુત્રને રાજગાદી-ઉપર બેસાડી નેમિનાથ પ્રભુપાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પછી અનેક પ્રકારના તપ તપી અષ્ટ કર્મોને ખપાવીને મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કર્યું. આ રીતે બાવીશમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના ત્રણે કલ્યાણક અત્રે થવાથી આ ગિરિ અને આ બિંબ ત્રણે લોકમાં પૂજનિક છે. પુન્યસારના મોક્ષે ગયા બાદ અનુક્રમે આ ગિરનારજી તીર્થઉપર એક લેપમય બિંબની સ્થાપના થઈ હતી."

શ્રી હેમસૂરિ મહારાજે આગળ વર્ણન કરતાં જણાવ્યું કે-" શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના નિર્વાણ પછી નવ સો વર્ષથી કાંઈક અધિક વર્ષ વીત્યા બાદ શ્રી કાશમીર દેશનો રત્ન નામનો શ્રાવક પવિત્ર તીર્થ શ્રી ગિરનારની યાત્રા કરવા આવ્યો. દર્શન કર્યા બાદ પ્રભુપૂજા કરવા માટે રત્નશ્રાવકે વિધિવત્ સ્નાન કર્યું અને પછી ઉત્તમ પ્રકારની સામગ્રી લઈને પ્રભુની જળપૂજા કરવામાં તલ્લીન બની જળ-કળશ ભરીને પ્રભુનું પ્રક્ષાલન કરવું શરૂ કર્યું. તે જળની ધારા બિંબઉપર પડતાં જ તે લેપમય બિંબ ગળી ગયું. આ જોતાં તે રત્ન શ્રાવક મનમાં ઘણો જ ખેદ પામ્યો અને આ રીતની પ્રભુની મહાન્ આશાતના થવાથી તે શ્રાવક ત્યાં જ ચાર આહારનો ત્યાગ કરીને બેઠો. એ રીતે તેને સાઠ દિવસના ઉપવાસ થયા. તે તપશ્ચર્યાના આકર્ષણથી શ્રી અંબિકાદેવી પ્રસન્ન થઈને ત્યાં આવ્યા અને તે રત્નશ્રાવકને કહ્યું કે:-" હે વત્સ ! ખેદ કરવાનું કાંઇ કારણ નથી. આ લેપમય બિંબ ગળી ગયું તે

સ્થાને બ્રહ્મેંદ્રના કરેલા ભૂમિચૈત્યમાં સુવર્ણના પબાસણ ઉપર પધરાવેલી વજ્રમયી પ્રતિમા છે તે લાવીને અહિં પધરાવ.” પછી તે રત્નશ્રાવકે દેવીવચનાનુસાર આ વજ્રમયી પ્રતિમા ત્યાંથી લાવીને અહીં પધરાવી છે જે ત્રણ જગતમાં સર્વને પૂજનિક છે. અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ કહેલ છે કે–“વામન અવતારને વિષે વિષ્ણુએ બલિરાજાને બાંધવા સારૂ શ્રી રૈવતાચળ-ઉપર આવીને શ્રી નેમિનાથની આરાધના કરી હતી.”

આ પ્રમાણે શ્રી ગિરનારજી તીર્થનું અપૂર્વ માહાત્મ્ય શ્રી હેમસૂરિપાસેથી સાંભળીને કુમારપાળ રાજાના હૃદયમાં હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ અને ઉલ્લાસમાં આવીને બહુ ભક્તિ-ભાવપૂર્વક પ્રભુસેવા કરી પોતાનો જન્મ કૃતાર્થ કર્યો. પછી તીર્થમાળ પહેરવાનો અવસર આવ્યો, તે વખતે રકમની ઉછામણી બોલાતાં સવાકરોડની બોલીથી તે આદેશ પણ શેઠ જગડુશાહે લઈને પોતાની માતાના ગળામાં ઇંદ્રમાળ પહેરાવી તેને એ અતિ ઉત્તમ લ્હાવો લેવરાવ્યો.

શેઠ જગડુશાહે સવા કરોડની બોલીથી જે આદેશ લીધો હતો તેનાં દામ ચૂકવવા માટે પ્રથમની માફક સવા કરોડનું મૂલ્યવંત એક રત્ન કુમારપાળ ભૂપાળની આગળ વિનયપૂર્વક રજુ કર્યું. તે વખતે આશ્ચર્ય પામીને રાજાજીએ પૂછ્યું કે–“શેઠજી! આવાં અમૂલ્ય રત્નો આપને કયાંથી મળ્યાં છે?” તેના જવાબમાં જગડુશાહે નિવેદન કર્યું કે–“શ્રી મહુવાનગરીમાં હંસરાજ મંત્રી નામે મ્હારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને પુન્યયોગે આવાં પાંચ રત્નો પ્રાપ્ત થયાં હતાં, જેમાંના ત્રણ રત્નો સંઘભક્તિ કરવા નિમિત્તે તીર્થયાત્રામાં ખર્ચવા તેમનો ખાસ ઇરાદો હતો અને એ માટે હૃદયમાં તેમને ઉંચી ભાવના પણ

હતી; પરંતુ કાળની વિષમ ગતિ હોવાથી એ પ્રકારની તેમની મનની ઇચ્છા મનમાં જ રહી ગઇ. એટલે એ કાર્ય કરવાની અભિલાષા સફળ થયા પહેલાં એમનું સ્વર્ગગમન થવાથી એ પાંચ રત્નો મ્હારી પાસે આવ્યા. મ્હારા સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય પિતાશ્રીની ઇચ્છાનુસાર તેમાંનાં ત્રણ રત્નો પૈકી બે રત્નો તો શ્રી શત્રુંજય તીર્થ અને શ્રી ગિરનારજી તીર્થમાં આ રીતે વપરાણા છે અને એક રત્ન દેવપત્તન[1] વાપરવાનું છે, બાકીના બે મ્હારા નિર્વાહ નિમિત્તે રાખવાનું તેઓશ્રીં ફરમાવી ગયેલા છે."

શેઠ જગડુશાહે કુમારપાળ મહારાજાએ કરેલી તીર્થ-યાત્રા અને સંઘભક્તિ જોઇને હર્ષપૂર્વક વિનંતિ કરી કે—"કૃપાળુ રાજાજી! આ તે બન્ને મૂલ્યવંત રત્નો હું આપની પાસે ભેટ ધરૂં છું, તો આપશ્રી તેનો જરૂર સ્વીકાર કરશો." આ પ્રકારનો પ્રેમભાવ જોઇ કુમારપાળ બોલ્યા કે—"જગતમાં જગડુશાહને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે કે જેણે પોતાના પિતાશ્રીની જે ઇચ્છા હતી તે ભાવપૂર્વક પૂરી પાડી, તીર્થ-તુલ્ય પોતાની માતુશ્રીને ઉત્તમ લ્હાવો લેવરાવ્યો અને મૂલ્ય-વંત ત્રણ રત્નોનો સદ્વ્યય કરી હજુ નિર્વાહનિમિત્તના બે રત્નો પણ પ્રેમપૂર્વક અને ભેટ ધરી દે છે." આ રીતે કહીને રાજાજીએ જગડુશાહને પોતાની પાસે બેસાડી રત્નો લેવા માટે ના પાડી; પરંતુ જગડુશાહનું દિલ દુખાતું જોઇને તે રત્નનો સ્વીકાર કરી છેવટે રાજાજીએ અઢી કરોડ રૂપિયા આપી જગડુશાહનો બહુ રીતે સત્કાર કર્યો.

આ રીતે કુમારપાળ રાજા શ્રી શત્રુંજય અને શ્રી ગિર-

---

૧. પ્રભાસપાટણ.

નારજી તીર્થની સંઘસહિત યાત્રા કરી સંપૂર્ણ લાભ લઈને અનુક્રમે શ્રી પાટણપુરીમાં પાછા પધાર્યા. તે વખતે બહોંતેર સામંતાદિની સામયામાં હાજરી હતી. એ રીતે બહુ જ ધામધુમ અને હર્ષપૂર્વક નગરપ્રવેશ કર્યો. પછી સુપુન્યે શાશ્વતી અઠ્ઠાઇના શુભ દિવસોનો સુયોગ પ્રાપ્ત થવાથી દેવતાઓ જેમ નંદીશ્વરદ્વીપમાં જઇ અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવપૂર્વક શ્રી જિનભક્તિ કરે છે તે રીતે બહુ જ મહોત્સવપૂર્વક કુમારપાળ મહારાજાએ પાંટણપુરીમાં અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ શરૂ કરાવ્યો અને તન-મન-ધનથી ઉત્તમ પ્રકારે લ્હાવો લઇને આત્મોન્નતિની સાથે શાસનોન્નતિ કરી. રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસજી કહે છે કેઃ—

સંકળ કામ કુમારે કર્યા, રાખ્યું જગમાં નામ;
નિત્ય સેવા કરે ગુરૂતણી, મુખ બોલે ગુણગ્રામ.

એક સમયે શ્રી હેમસૂરિ મહારાજ શ્રી વીરપ્રભુનું ચરિત્ર વાંચતા હતા અને કુમારપાળ ભૂપાળ આદિ સભા એક ચિત્તે મધુરી દેશનાનું પાન કરતી હતી, જેમાં જગતપ્રભુ શ્રી મહાવીર ભગવાનની પ્રતિમાનો સંબંધ આવતાં અભયકુમારે વિનયવડે તે સમયે પ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામીને પૂછેલું કેઃ-" હે કૃપાળુનાથ ! આ જીવિતસ્વામીની પ્રતિમા કેટલા કાળ સુધી પૂજાશે ? અને છેવટે તે પ્રતિમા કયાં જશે ? " આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનંત જ્ઞાનનો ધણી પ્રભુ શ્રી વીરભગવાન બોલ્યા કે-" આગળ એક કુમારપાળ નામે રાજા થશે જે વિત્તભયપાટણથી આ પ્રતિમા અણહિલપુરપાટણમાં લાવી ત્રિકાળપૂજા કરશે. " આ રીતે સભાસમક્ષ શ્રી વીરચરિત્રદ્વારા શ્રી હેમસૂરિપાસેથી આવી અદ્ભુત હકીકત સાંભળી કુમારપાળ રાજા હૃદયમાં બહુ જ હર્ષિત થઇને બોલ્યા કે-" અહો ! અહો ! મ્હારૂં પુન્ય

પ્રબળ દીસે છે કે હું શ્રી વીરપ્રભુની રસનાએ ચડ્યો, તેમજ હું ભાગ્યશાળી લેખાઉં કે શ્રી વીરભગવાને દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચની મોટી સભામાં અભયકુમાર મંત્રીપાસે મ્હારૂં નામ ઉચ્ચાર્યું." પછી હર્ષના આવેશમાં કુમારપાળ ભૂપાળ બોલ્યા કેઃ—

સફળ થયો મ્હારો અવતાર. વીરે કીધી મ્હારી સાર;
રસનાએ ચડીયું મુજ નામ, તો સહી સિધ્ધ્યાં મ્હારાં કામ.

ત્યારબાદ ગુરૂમહારાજને 'એ પ્રતિમા ક્યાં છે?' એ હકીકત પૂછતાં શ્રી વીત્તભયનગરમાં એ પ્રતિમા જણાવતાં કુમારપાળે રાજાએ જલ્દી પોતાના સેવકોને ત્યાં મોકલ્યા અને આડંબરસહિત વિધિપૂર્વક તે પ્રતિમા પાટણપુરીમાં લાવી, પોતાના ખર્ચે રત્નનું દેરાસર કરાવી મહોત્સવપૂર્વક તે જીવિતસ્વામીની પ્રતિમા તેમાં પધરાવી. પછી હમેશાં અષ્ટદ્રવ્યની સામગ્રીસહિત ભાવપૂર્વક તે ભક્તિ કરવા લાગ્યા અને પ્રભુની ભેટથી—પ્રભુના દર્શનથી હૃદયમાં આહ્લાદનો પાર રહ્યો નહિ. એટલે કે જેમ કોઈ દરિદ્રીને ચિંતામણિ રત્ન મળતાં, જેમ કોઈ બૂડતાં માણસને વહાણ મળી જતાં, જેમ ગરમીથી આકુળવ્યાકુળ થનારને અમૃતનો કુંડ મળતાં અને જેમ ભૂખ્યાને ખીર-ખાંડના મિષ્ટ ભોજન મળતાં તેના આનંદનો પાર રહે નહિ તેમ એ પ્રતિમાને જોઈને કુમારપાળ રાજાના હૃદયમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો.

આ રીતે નૃપતિ કુમારપાળ હમેશાં જિનપૂજા, સ્વાધ્યાય, દેવવંદન વિગેરે પ્રભુ આણા મુજબ કરી પોતાના સમયનો સદ્વ્યય કરી જીવન સફળ કરવા લાગ્યા. એક વખતે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની પૂજાને વાસ્તે કુમારપાળ રાજાએ પોતાના સેવકપાસે વાપર્યાવગરનું શુદ્ધ ઉત્તરાસન વસ્ત્ર માગ્યું.

જવાબમાં સેવકે સવિનય જણાવ્યું કે-' આપણી પાસે ઘણા વસ્ત્રો મોજુદ છે અને જો કે તે સર્વ ઉંચી કિંમતના છે છતાં એટલું તો કહેવું જ પડશે કે તે સર્વ એક વખત તો વાપરેલા જ સમજવા, કારણ કે બંબેરીનગરીથી ત્યાંના સાળવી કારીગરો આવા ઉત્તમ વસ્ત્રો જેટલાં તૈયાર કરે છે તે સર્વ પ્રથમ તો ત્યાંના રાજાપાસે મોકલી આપવામાં આવે છે અને ત્યાંના રાજા તરફથી એક વખત વપરાયેલા-પહેરાયેલા આ તમામ વસ્ત્રો અહિં આવે છે, જેથી અણુવાપર્યું-તદ્દન શુદ્ધ વસ્ત્ર એક પણ આપની પાસે હાજર કરી શકું તેમ નથી."

આ હકીકત સાંભળી કુમારપાળ રાજાએ એક દૂત તૈયાર કરીને બંબેરીનગરીના રાજા પાસે મોકલ્યો. તે જલ્દીથી પ્રયાણ કરીને અનુક્રમે બંબેરીનગરીએ પહોંચ્યો અને રાજસભામાં જઈ કુમારપાળ રાજાએ કહેલ બાબત માટે વિનંતિપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે-" હે રાજાજી ! શ્રી પાટણનગરીના અમારા રાજા કુમારપાળ હમેશાં ત્રિકાળ જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરે છે, માટે પોતાને ખાસ પૂજામાં વાપરવા એક અતિ ઉત્તમ અને તદ્દન શુદ્ધ-વાપર્યાવગરનું પટકુળ-વસ્ત્રની જરૂર છે તે લેવા માટે આપની પાસે મને મોકલ્યો છે, તો કૃપા કરી મ્હારી માગણી મુજબ એક વસ્ત્ર આપવા યોગ્ય કરશો." તે સાંભળતાં બંબેરીનગરીનો રાજા અભિમાનમાં આવી બોલી ઉઠ્યો કે-" અરે દૂત ! જા, જેવો આવ્યો તેવો જ ચાલ્યો જા. જેને પટકુળ પહેરવાની ગરજ હશે તે પોતે અહિં આવશે. ત્હારા આવવાથી કે માગવાથી એ વસ્ત્ર હું આપી દઉં તેમ નથી; માટે જલ્દી વિદાય થઈ જા." આ પ્રમાણે માનભ્રષ્ટ થયેલો તે દૂત ક્રોધથી ધમધમતો એકદમ શીઘ્રગતિથી ચાલીને શ્રી

પાટણનગરીમાં આવી પહોંચ્યો. અહિં રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસ પ્રસંગોપાત્ જણાવે છે કે આટલા જણને દુહવ્યા-હેરાન કર્યા પરિણામે સારા નથી. એટલે કેઃ—

હાણી જોગી માગણ ચાડ, સારથાને દુહવ્યે ધાડ;
દરબાની રાજાનો દાસ, દૂત દુહવ્યે ગુણ ન કહે તાસ.

કચેરીનો અવસર થતાં જ તે દૂત તરત જ સભામાં હાજર થયો અને કુમારપાળ ભૂપાળને પ્રણામ કરી સર્વ સભા-સમક્ષ બોલ્યો કે-" હે નાથ ! આપને કયા પ્રકારની ખામી હતી કે આપશ્રીએ મને આવા અભિમાની રાજાની પાસે માગણી કરવા મોકલ્યો ? તે રાજાની પાસે મેં આપના કહેવા મુજબ માત્ર પૂજાને વાસ્તે એક શુદ્ધ વસ્ત્રની જરૂર છે આટલું જ કહ્યું તેમાં તો તેણે ખૂબ ક્રોધાયમાન થઈ મને કહ્યું કે-' અરે દૂત ! ચાલ્યો જા, ચાલ્યો જા, એ તો જેને વસ્ત્ર પહેરવાની ગરજ હશે તે પોતે અહિં આવશે.' આ પ્રકારે ભરીસભામાં કહી મ્હારી નિર્ભ્રંછના કરી મને એકદમ કાઢી મૂક્યો. તે સાથે વધારે નિવેદન કરૂં તો આપ જેવાનું યોગ્ય સન્માન કરવા માટે એ રાજાને કાંઇ વિચાર જ થયો નહી."

દૂતના મુખથી આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળતાં કુમારપાળ રાજાએ તુરતજ બાહડ મંત્રીને આદેશ કર્યો કે-'બંબેરીનગરીના રાજા કૂરરાયની સાથે લડાઈ કરી તેને આપણે તાબે કરો, તેમજ ત્યાં વસતા વણકરો-સાળવી લોકોને તેડી લાવીને આપણી પાટણનગરીમાં વસાવો.' રાજાજીના હુકમ અનુસાર બાહડ મંત્રીએ ચૌદ સો સાંઢણીઓ તૈયાર કરી. એકેક સાંઢણીઉપર બબ્બે સૈનિકોસહિત સંપૂર્ણ સામગ્રી લઈને બંબેરીનગરી તરફ પ્રયાણ કર્યું. અનુક્રમે ત્યાં પહોંચતાં જ

નગરીને ફરતો ઘેરો ઘાલી ત્યાં પડાવ કર્યો. છેવટે લડાઇ કરી ત્યાંનો કોટ તોડી નાંખી રાજા ક્રૂરરાયને તાબે કરી તે નગરીમાં કુમારપાળ મહારાજાની આણ ફેરવી. પછી ક્રૂરરાયને સાથે તેડીને બાહડ મંત્રીએ કુમારપાળની પાસે આવી પ્રણામ કરી સર્વ હકીકત કહી બતાવી; તે સાથે સાળવી લોકના સાત સો ઘર ત્યાંથી લાવીને પાટણનગરીમાં વસાવ્યાનું પણ જાહેર કર્યું. આ હકીકતથી કુમારપાળ રાજા બહુ જ ખુશી થયા અને બાહડ મંત્રીને "રાજઘરટ્ટ" નો ઇલ્કાબ આપ્યો.

ત્યારબાદ કુમારપાળ ભુપાળે બબેરીનગરીના રાજા ક્રૂરરાયને તુરત જ મુક્ત કર્યો અને તેનો દેશ પાછો સોંપી આપ્યાની સાથે સવાલાખનો શિરપાવ આપી સન્માન વધાર્યું અને તેની સાથે હિતશિખામણરૂપે જણાવ્યું કે–"આપ આપનું રાજ્ય સુખે ફરી ભોગવજો, રાજ્યની અંદર જીવરક્ષા ખાસ કરજો, પ્રજાનું પાલન પુત્ર–પુત્રીવત્ કરજો અને કર, વેરા તથા અન્યાયના કાર્યને સદંતર પરિહરજો. વળી હે રાજન્! આવી તોછડાઇ કદિ કરશો નહિ, દરેક કાર્ય વિચારપૂર્વક સમતાથી કરજો. મારી માગણીને અંગે તમારે વિચાર કરવો ઘટતો હતો. મેં શ્રી જિનપૂજાને વાસ્તે એક શુદ્ધ વસ્ત્ર મંગાવ્યું હતું તો તેવા ઉત્તમ ધાર્મિક કાર્યની તમારે અનુમોદના કરવી જોઈતી હતી તેને બદલે તમોએ અવગણના કરી દૂતને હાંકી કાઢ્યા તેમાં ખરેખરી ક્ષત્રીવટ લજવી છે."

આવાં હિતવચનો સાંભળી લજ્જાયુક્ત થઇને બબેરીનગરીનો રાજા ક્રૂરરાય બોલ્યો કે–"ખરેખર મેં મૂર્ખતા અને અજ્ઞાનતાથી આપનું અપમાન કરી નાખ્યું છે, તે માટે આપસાહેબની ક્ષમા યાચું છું: આપના જેવા અવગુણ ગુણ ઉપર

કરનારા પુન્યવાન્ પુરૂષો જગતમાં થોડા જ જડશે; કારણ કે ઘણા મનુષ્યો પ્રાયે કરીને વેરનો બદલો વેરથી લેવાના ઈરાદાવાળા હોય છે, એટલે હૃદયમાંથી ડંસ છોડતા નથી. હુંસા-ઉપર લાત મારનારા ઘણા સાંભળ્યા છે. દાખલા તરીકેઃ—

શ્રી સ્થૂલભદ્રના પિતા શકડાલ મંત્રીએ વરરૂચિ વિપ્રની અવગણના કરી હતી એટલે કે વરરૂચિ વિપ્ર ઉત્તમ નવીન કાવ્ય કરીને લાવતો હતો તે સર્વ શકડાલ મંત્રીએ પોતાની સાતે પુત્રીઓ પાસે ભરીસભામાં બોલાવીને તે જુની કૃતિ છે એમ કહી તેને નંદરાજાની સભામાં પાછો પાડ્યો હતો. આ વાત વરરૂચિથી ખમાણી નહીં અને તેનું વેર લેવા પ્રયત્નો આદરવા શરૂ કર્યા. નંદરાજાની નગરી પાટલીપુરમાં એક ખાનગી નિશાળ ખોલીને છોકરાઓને ભણાવવા અર્થે ભેગા કર્યા અને ધીમે ધીમે બાળકોને એક દુહો ગોખાવીને તેમાં શીખવ્યું કે—" શકડાલ મંત્રી નંદરાજાને મારી નાંખવાની તયારી કરી રહ્યો છે અને નંદરાયને મારી નાંખીને પોતાના પુત્ર શ્રીયકને રાજ્યગાદી આપવાના પ્રપંચો રચે છે."

આ વાત એ નિશાળીયાઓદ્વારા શહેરમાં ફેલાણી અને છેવટે નંદરાજાને પણ કાને પહોંચતાં તપાસ કરવા માટે ખાનગી બાતમીદારો મોકલ્યા. જેઓએ તપાસ કરી રાજાજીને જાહેર કર્યું કે—"શકડાલ મંત્રીએ પોતાને ત્યાં ઘણા કારીગરો રાખ્યા છે અને અનેક પ્રકારના નવીન શસ્ત્રો તયાર કરાવે છે." (જો કે આ હથિયારો તો શકડાલ મંત્રીએ પોતાના પુત્ર શ્રીયકના લગ્નની શોભા વાસ્તે રાજાને આપવા કરાવ્યા હતા.) આટલી બાતમી મળતાંની સાથે જ નંદરાજાની મંત્રીઉપર કફા મરજી થઈ, જેના પરિણામમાં શકડાલ મંત્રીના કહેવાથી જ તેના પુત્ર

શ્રીયકે ભરીસભામાં તલવારવડે પોતાના પિતાનું મસ્તક ઉડાવી દીધું. આ રીતે વરરૂચિને શકડાલ મંત્રીએ માનભ્રષ્ટ કર્યો તો વરરૂચિએ પ્રપંચ રચી તેનું મૃત્યુ નિપજાવ્યું અને પાછળથી શ્રીયકે પણ વરરૂચિને મરાવ્યો."

વળી દ્રષ્ટાંત તરીકે કહેવાનું કે "દ્વીપાયન ઋષિને શાંબ-પ્રદ્યુમ્ને ક્રોધ ઉપજાવવાથી તે ઋષિએ અનેક નરનારીસહિત દ્વારિકાને બાળીને ભસ્મ કરી સામું વેર લીધું. સતી દ્રૌપદીને ત્યાં નારદ મુનિ આવેલા પરંતુ નારદજી અવિરતિ હોવાથી દ્રૌપદીએ તેમનું માન-સન્માન કાંઈ કર્યું નહિ. આટલું પોતાનું અપમાન કર્યાની ખાતર નારદે પદ્મોત્તર રાજાની પાસે દ્રૌપદીનું હરણ કરાવી વેર લીધું. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે પોતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન શય્યાપાલકે કર્યાથી તેના કાનમાં સીસું રેડાવ્યું હતું. આ રીતે વેરને બદલે વેર લેનારા આ કળિયુગમાં બહુ જ છે અને છેવટે પોતાની શક્તિ ન હોય તો મનથી માઠું ચિંતવન કરીને પણ કર્મ બાંધ્યાવગર રહેતા નથી, પરંતુ છતીશક્તિએ સમતા રાખી અપકારઉપર ઉપકાર કરનારા હે રાજાજી! આપની જેવા વિરલા તો કોઇક જ હોય છે." આ પ્રમાણે કહીને વળી તે બબેરીનગરીના રાજા ક્રૂરરાયે કુમારપાળ રાજાના ગુણની બહુ જ પ્રશંસા કરી, છેવટે કહ્યું કે–'હે સ્વામી! ખરેખરો અવસર આવ્યે ઉચિત સાચવવું બહુ જ કઠિન છે. કહ્યું છે કેઃ—

તબ લગે મુનિવર તબ વૈરાગ, જીહાં લગે છળને ન પડે લાગ;
તબ લગે સતા ને તબ લગે સતી, એકાંત ઠામ જીહાં મિલિયા નથી.
સમતા શીલ નિરિહ દાતાર, માયા લોભ જસ નહિ લગાર;
માનરહિત નર જે કહેવાય, કામ પડ્યે સહુ જાણ્યા જાય.

કામ પડયે જે કેશરી, કૂડ નહિ મનમાંહિ;
શક્તિ છતીએ જે ખમે, શીશ નમાવું ત્યાંહિ.

એવા ઉત્તમ પુરૂષોની ક્ષમા–સમતાની બલિહારી અપાર છે. તે બાબતના દ્રષ્ટાંતો કહેતાં તે ક્રૂરરાયે વિવેચન કર્યું કે–

“દશરથનંદન શ્રી રામચંદ્રજીને રાજ્યાભિષેકના માંગલિક દિવસે અપરમાતા કૈકેયીના વચન અનુસાર વનવાસ વેઠવાનો વખત આવ્યો તે વખતે છતીશક્તિએ ક્ષમા ગુણ દાખવી પોતાના માત–પિતાનું મન શાંત કરવા માટે ભરતને રાજ્યગાદી આપી વનવાસ સેવ્યો, એ શ્રી રામચંદ્રજીને ધન્ય છે! ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ક્ષમા ગુણની બલિહારી છે કે જેમણે અનંતશક્તિ પોતામાં હતી તે છતાં કમઠાસુરના ઉપસર્ગોને સમભાવે સહન કર્યા અને તેની સામે રોષભરી નજરનો ઉપયોગ પણ કર્યો નહિ. ચરમ તીર્થંકર શ્રી વીરપ્રભુ કે જેમણે પગના અંગુઠાવડે મેરૂપર્વતને ચલાયમાન કર્યો હતો અને જે અનંતશક્તિના ધણી હતા છતાં જે વખતે ગોવાળીયાએ કાનમાં ખીલા ઠોકયા તે વખતે માત્ર સમતાને જ ધારણ કરીને કિંચિત પણ ક્રોધ કરૂણાસાગર એવા પ્રભુએ કર્યો નહિ. બાહુ-બળીમાં ચક્રવર્તીથી પણ વિશેષ બળ હતું અને તે બળના આવે-શમાં ભરત મહારાજાસાથે મુષ્ટિ–યુદ્ધ કરતાં પૂર્ણ જોસથી મુષ્ટિ ઉપાડી; પરંતુ તે જ વખતે સમતા ગુણ ધારણ કરી સંવેગરસમાં ચઢી ગયા. પુંડરીક અને કંડરીક બે ભાઈઓમાં કંડરીકે દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી અને પુંડરીકને રાજ્યગાદી મળી હતી, પરંતુ પાછળથી કંડરીકથી દીક્ષા પાલન નહિ થઇ શકવાથી પોતે પોતાના ભાઇ પુંડરીકપાસે આવ્યા અને રાજ્યને માટે માગણી કરી કે તુરત જ પુંડરીકે ચારિત્રનો વેશ લીધો અને પોતાનાં

ભાઇ કંડરીકને રાજ્ય આપી તેના મનની શાંતિ કરી. સનત્કુમાર ચક્રવર્તીની કાયા રોગીષ્ટ થઇ ત્યારે છતીશક્તિએ કાંઇ પણ ઉપચાર નહિ કરતાં માત્ર તપવડે કર્મરોગને દૂર કરી નાખ્યો અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પણ ધન્ય છે કે જેમણે વિપ્રે આવાં માટે સાથુવો નહીં આપીને કરેલા અવગુણ તરફ નહિ જોતાં ગુણ કરવાની જ બુદ્ધિએ તે વિપ્રની મહત્તા વધારી.

આ રીતે અવગુણઉપર ગુણ કરનારાં અને શક્તિ–સામર્થ્ય છતાં તેના ઉપર સમતા રાખનારા આવા પુરૂષોને વારંવાર નમસ્કાર થાઓ અને તેમને ધન્યવાદ હો![1] ”

આ પ્રમાણે કહીને તે બંબેરીનગરીના રાજા કૂરરાયે કુમારપાળ મહારાજાના ગુણની બહુ જ પ્રશંસા કરી અને કહ્યું કે–“ઉપર્યુક્ત નરશ્રેષ્ઠોની પંક્તિમાં શોભાને પાત્ર; અપકારઉપર ઉપકાર કરનારા અને છતીશકિતએ સમતા ગુણને ધારણ કરનારા ચૌલુક્યવંશી જીવદયાપ્રતિપાળ હે રાજન્! આપને કોટીશઃ ધન્યવાદ ઘટે છે અને આપને મ્હારા અંતરથી પ્રણામ છે.”

આ પ્રમાણે કુમારપાળ રાજાની સાથે મેળાપ કરી પ્રેમભાવ કેળવીને તે રાજા બંબેરીનગરીમાં પાછો આવ્યો અને તુરત જ કુમારપાળ રાજાની શિખામણમુજબ વર્તન કરી પોતાના રાજ્યમાંથી કર–વેરા તુરત જ માફ કર્યા, અન્યાયનાં કાર્ય થતાં અટકાવ્યા અને જીવદયાની આણ સર્વત્ર ફેલાવી.

શ્રી પાટણનગરીમાં સાત સો ઘર સાળવીઓના આવીને વસ્યા અને ઉત્તમ પટોળા વણવાં લાગ્યા, જેમાંથી ઉત્તમ

---

૧ આ પ્રમાણેના દષ્ટાંતો આપવાની શક્તિ કૂરરાયમાં હોવા સંભવ નથી પરંતુ કર્તાએ પ્રસંગાનુસાર તેના મુખમાં આ વાક્યો મૂકયા છે.

ઉત્તમ વસ્ત્ર ખરીદ કરીને કુમારપાળ મહારાજા તે વસ્ત્ર શ્રી જિનપૂજા સમયે વાપરવા લાગ્યા અને નિરંતર શ્રી અરિહંત દેવને હૃદયમાં ધારણ કરી દેવગુરૂની ભક્તિમાં પોતાનો સમય વ્યતીત કરવા લાગ્યા.

એકદા શ્રી કુમારપાળ ભૂપાળે પંડિતો વિગેરેની સભાસમક્ષ સહજ હેમસૂરિ મહારાજને પૂછ્યું કે—" હે ગુરૂમહારાજ ! આજ કઈ તિથિ થઇ ? " સ્મરણચૂકથી કે ઉતાવળમાં શ્રી હેમસૂરિ મહારાજના મુખથી તે દિવસે " અમાસ " તિથિ હતી છતાં " આજે પુનમ છે " એમ કહેવાઈ ગયું. બસ ! સાંભળતાંની સાથે જ સર્વ પંડિતો હસી પડ્યા અને ગુરૂની મશ્કરી કરવા માટે માંહોમાંહે બોલવા લાગ્યા કે—" વાહ ! વાહ ! ગુરૂજીની બુદ્ધિ તો ખરેખર અગાધ જણાય છે. આજે " અમાસ " તિથિ છે એ એક અભણ સાધારણ માણસ પણ જાણી શકે એવી ચોખ્ખી વાતને પણ હેમસૂરિ જાણતા નથી, એથી ખરેખર એમની અક્કલ–હુશિયારી અંકાઈ જાય છે."

સાધારણ રીતે બ્રાહ્મણોને તો આગળ–પાછળનો દ્વેષ પણ ઘણો હોવાથી સર્વ પંડિતો ખરો લાગ આવ્યો જાણીને કુમારપાળ ભૂપાળને વિનંતિપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે—" હે સ્વામિન્ ! આપના ગુરૂમાં બુદ્ધિ કેટલી છે તેનો તોલ આજે તો આપોઆપ થઇ ગયો છે. આજે "અમાસ" જ છે તેને "પુનમ" કહે અને તે ખોટું છે છતાં કોઇ દાક્ષિણ્યતાથી સાચું માને તો કેવળ મૂર્ખાઇ સિવાય બીજું શું ગણાય ? કાળા નાગને ઉજ્વળ કહેવાથી તે સફેદ થઇ શકતો નથી તેમ " અમાસ " ને " પુનમ " કહેવાથી તિથિ ફરી શકતી નથી. આજે તો આપના ગુરૂએ મોટી ભૂલ ખાધી છે અને તેમની પંડિતાઈની પરીક્ષા આજે

થઇ ચૂકી છે. આવા ગુરૂને આપ વિદ્વાનૂશિરોમણિ કહો અને "કળિકાળસર્વજ્ઞ" નું બિરૂદ આપી પ્રસિદ્ધ પંડિત તરીકે ગણો તે જરા પણ ઘટિત નથી."

આ હકીકતથી કુમારપાળ રાજા પણ ફીકરમાં પડી ગયા અને પંડિતોને કાંઇ પણ જવાબ આપી શકે તેવું નહિ હોવાથી મૌન થઇને સાંભળી રહ્યા, કારણ કે પોતે પણ સમજી ગયા હતા કે આજે અમાસને બદલે પુનમ કહી ગુરૂમહારાજ સર્વ પંડિતો સમક્ષ હાંસીને પાત્ર બન્યા છે. આ પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ બનેલી જોઇને અવસરના જાણકાર શ્રી હેમસૂરિમહારાજ સર્વ પંડિતોને કુમારપાળ ભૂપાળની સમક્ષ હિમ્મતપૂર્વક ભાર દઇને કહેવા લાગ્યા કે-" આપ સહુને વૃથાવાદ શામાટે કરવો પડે છે ? આજે પુનમ થઈ કે અમાસ એનો નિર્ણય તો આપોઆપ રાત્રિએ થઈ શકશે, કારણ કે અમાસ હશે તો અંધકાર ફેલાશે અને પુનમ હશે તો ચંદ્રમા ચળકશે, માટે તર્કવિતર્ક અને ખાલી ચર્ચા-ટીકા કરવાની શી જરૂર છે ?"

આ રીતે ગુરૂમહારાજે સર્વ સભાસમક્ષ જાહેર કર્યું એટલે સર્વે પોતપોતાને સ્થાને ગયા. આખા નગરમાં આ વાત પણ ફેલાણી કે 'આજે અમાસને બદલે પુનમ હેમસૂરિ મહારાજ કહે છે અને જણાવે છે કે જે હશે તે રાત્રે જણાઇ આવશે.' એટલે નાગરિક જનોને પણ આ વાતમાં રસ પડવાથી સૌ રાત્રિની રાહ જોઇ રહ્યા.

શ્રી હેમસૂરિ મહારાજે એકાંતમાં બેસી વિચાર કર્યો કે, 'ખરેખર આ પ્રસંગ ધર્મની કસોટીનો આવી પડ્યો છે. આમાં જો પછાત પડવાનું બનશે તો જગતમાં જૈન ધર્મની હેલણા-નિંદા થશે, અનેક જીવો શંકાસ્પદ બનશે અને દ્વેષીજનોનો હાથ

મજબૂત બનશે. તેની સાથે કુમારપાળ ભૂપાળ જેવા ધર્મિષ્ટ, દયાધર્મી પુરૂષના હૃદયમાં પણ ઓર વિચાર આવ્યા કરશે એમ વિચારી પોતે ધ્યાનારૂઢ થઇ ગયા અને દેવીની સાધના કરી કે તરત જ દેવી હાજર થઈ ગઇ. એટલે ગુરૂમહારાજે સર્વ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. પ્રત્યુત્તરમાં દેવીએ કહ્યું કે—"રાત્રે સર્વે સારાં વાના થશે, જૈન ધર્મનો વિજય થશે; માટે બીલકુલ ચિંતા કરશો નહિ." એમ કહી દેવી અંતર્ધાન થઇ ગઇ અને શ્રી હેમસૂરીશ્વર તુરત જ ધ્યાનમાંથી મુક્ત થયા.

હવે પંડિતો અને સર્વ નગરજનોને તો આ વાતનો પૂર્ણ ખટકો હોવાથી તે દિવસનું કાર્ય પણ જેમ તેમ પસાર કરી "વ્હેલાસર રાત્રિ પડે તો ઠીક" એ જ ઇચ્છાએ એક સ્થળે સર્વે એકત્ર થઇ ગયા અને શું બને છે તે જોવા માટે આતુર થઈ રહ્યા. અનુક્રમે દિવસ પૂર્ણ થતાં સંધ્યા ખીલી અને રાત્રિની શરૂઆત થતાં દેવીએ આકાશમાં રાખેલ કુંડળના પ્રભાવથી પુનમનો સંપૂર્ણ ચંદ્રમા હોય તેમ પ્રગટ થયું, જેથી અજવાળું ઝોકાર દેખાવા લાગ્યું. આખા પાટણ શહેરમાં આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. સ્થળે સ્થળે લોકો એકત્રિત થઈ વારંવાર ચંદ્રમાને જોવા લાગ્યા, પંડિતો ઝાંખા થઇ ગયા અને જૈન ધર્મનો વિજયડંકો વાગ્યો. તે સાથે રાજા કુમારપાળે ઘોડેસ્વારો મોકલીને પાટણપુરીની આસપાસમાં બાર બાર ગાઉમાં તપાસ કરાવી તો બધે ઠેકાણે તે પ્રમાણે જ ચંદ્રમા ઉગ્યો છે એવા ખબર મળ્યા.

આ રીતે કામપડચે હેમસૂરિમહારાજે જિનશાસનની શોભા વધારી અમાસની પુનમ કરી બતાવી પરંતુ "અમાસ" હતી તેને બદલે "પુનમ" ભૂલથી કહેવાઇ ગઇ તે ભૂલનું

પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા સકળ સંઘને એકત્ર કર્યો અને શ્રીસંઘપાસે નિવેદન કર્યું કે–" મેં ભૂલથી અમાસની પુનમ કહી દીધી હતી અને ફક્ત જૈન ધર્મની નિંદા ન થાય માટે જ તે વાતને પકડી રાખી હતી તેને અંગે ભાર દઇને ફરી ફરીને જૂઠું બોલવું પડયું હતું. તે મૃષાવાદના દોષને માટે આપ શ્રી સંઘની ક્ષમા માગુ છું." અહો ધન્ય છે! ક્ષમાશિરોમણિ પંડિતવર્ય શ્રી હેમસૂરીંદને કે જેમણે જે વસ્તુ ખોટી રીતે જાહેર થઇ ગયેલ તેને છેવટ સુધીમાં હઠ કે આગ્રહ તરીકે પકડી ન રાખતાં તુરત જ સત્ય વાતને શ્રીસંઘસમક્ષ જાહેર કરી ક્ષમા માગી લીધી અને મિચ્છામિદુક્કડં દીધો.

એક વખતે કુમારપાળ મહારાજાએ શ્રી હેમસૂરિમહારાજને પૂછયું કે–" હે સ્વામી! જૈનધર્મઉપર શૈવધર્મી બ્રાહ્મણોને આટલો બધો દ્વેષ થવાનું કારણ શું?" તેના જવાબમાં શ્રી હેમસૂરીશ્વરે જણાવ્યું કે–" પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન એક વખત અયોધ્યાનગરીના વનમાં આવી સમવસર્યા, જેમના આવાગમનની વધામણી વનપાલકે ભરતભૂપતિને આપતાં વધામણીયાને સાડાબાર ક્રોડ ધનનું દાન આપી તેને સંતુષ્ટ કર્યો અને પાંચ સો ગાડાં મોદકાદિના ભરીને સપરિવાર ભરત મહારાજા શ્રી આદીશ્વર પ્રભુને વંદન કરવા આવ્યા. સચિત્ત વસ્તુનો ત્યાગ કરી, રાજ્યચિહ્ન દૂર મૂકી, દશે પ્રકારનો અભિગમ[1] સાચવીને વિધિપૂર્વક વંદણા કરી, ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ, પ્રભુના ચરણકમળમાં પડી, ભરત મહારાજા પરિવારસહિત પ્રભુની દેશના સાંભળવા માટે યોગ્ય સ્થાનકે બેઠા.

યુગાદિદેવ શ્રી ઋષભદેવસ્વામીએ અમૃતસમાન શીતળ

---

[1] પાંચ સામાન્ય અભિગમ ને પાંચ રાજચિહ્ન તજવારૂપ અભિગમ.

અને ભવ્યજીવોને ઉપકારી દેશના વરસાવી અને દાન, શિયળ, તપ તથા ભાવ એ પ્રકારે ધર્મના ચાર માર્ગ બતાવ્યા, જેમાં દાનસંબંધે કથન કરતાં જણાવ્યું કેઃ—

દાને મુનિવરનો ધર્મ રહે, દાને તપીયા બહુ સુખ લહે;
દાને શાસન દીપે સહી, સજ્જન પુન્ય કરે ગહગહી.
દાને જ્ઞાનતણી વૃદ્ધિ હોય, દાતાનું મુખ સહુકો જોય;
દાન વડો છે એણે સંસાર, દાતા છે સહુનો આધાર.

આ પૃથ્વીનું આભૂષણ ઉત્તમ પુરૂષ છે, પુરૂષનું આભૂષણ લક્ષ્મી છે, લક્ષ્મીનું આભૂષણ દાન છે અને દાનનું આભૂષણ સુપાત્રનું પોષણ છે. સુપાત્રે દાન આપવાથી શાલિભદ્ર, ધન્યકુમાર, મૂળદેવ અને ધનસારાદિ કલ્યાણ કરી ગયાના દાખલાઓ પ્રસિદ્ધ છે, માટે દાન આપવું એ અતિ ઉત્તમ છે

જો સાગર જગ કરપી થયો, તો મુખ લેઈ નીચો ગયો;
જો જલધર વરસી દાન જ દેહ, તો સહુ મસ્તકપર ગાજે તેહ.

માટે હે ભરતરાય! દાનનો મહિમા સાંભળી પુન્યની શાળારૂપ દાનશાળાઓ મંડાવી સુપાત્રદાનનો લાભ લેવા ભાગ્યશાળી થાઓ. દાનવગરનું ખાવુંપીવું તે નિરર્થક સમજવું. કહ્યું છે કેઃ—

વસ્ત્ર અનોપમ પહેરે સાર, હાથે મુદ્રિકા વેષ સફાર;
અતિ આહાર નિત મેવા ખાય, દાનવિહુણી કીર્તિ જાય.

દુહા–દાન વિના કીરતિ નહિ, વેલ વિના જેમ પાન;
મૂરખ નર ફોગટ કરે, દીધા વિણુ અભિમાન.

વળી પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કેઃ— (છપ્પય)

સિંહજ મોટો સનાય, એકલો અનેકને ગંજે,
ઉદધિ મોટો મનાય, દેશ દારિદ્રને ભંજે;

મેરૂ મોટો મનાય, જીહાં જિન ઓચ્છવ થાયે,
મહીપતિ મોટો મનાય, જગત્ જન લાગે પાયે;
પાઇ પોતે ખરચે નહિ; લહેણે થાળી પેલી ધરે.
કવિ ઋષભ એમ ઉચ્ચરે, તે નર મોટાઈ કાં કરે?

ખરી મોટાઇ તો જગતમાં તેની જ છે કે જે દાન દીધા વગર અને ભૂખ્યાને ભોજન આપ્યા વગર પોતે જમતો નથી, ખરી મોટાઈ તેમાં જ છે કે જેને સુપાત્રે દાન આપ્યા વગર આહાર આરોગવાની અભિલાષા પણ થતી નથી, ખરી મોટાઇ તો તેની જ સમજવી કે જે છતી શક્તિએ સગાંસ્નેહી, સ્વધર્મી બન્ધુ અને જ્ઞાતિજનોની સારસંભાળ રાખે છે, ખરી મોટાઈ તો ત્યારે જ ગણાય કે જ્યારે કોઈ પણ અર્થીજન પોતાની પાસે આવે ત્યારે તેને દિલાસો આપી તેનું સાંભળી તે પર વિચાર કરી તેને સંતુષ્ટ કરે, ખરી મોટાઈ તો ત્યારે જ દેખાય કે ખરા અવસરે પોતે ધાર્મિક અને પારમાર્થિક કાર્યમાં પગપર કુહાડો લઇને દરેક કાર્યને પુષ્ટ કરે અને ખરી મોટાઈ તો તેમાં જ સમાયેલી છે કે જે નિરંતર દાન આપ્યા છતાં ગુપ્ત રીતે કાર્ય કરીને સ્વ–પરનું કલ્યાણ કર્યા જ કરે, તેની સાથે ગર્વમાં લેશમાત્ર ગરકાવ બને નહિ, તેમજ અમુક કાર્ય કરીને "હું કરૂં છું કે મેં કર્યું" એવું લગાર પણ અભિમાન લાવે નહિ. આવા પુન્યવંત પુરૂષોની મોટાઇ આપોઆપ પ્રગટ થઈ જાય છે. હવે પછી શેઠ જગડુશાહ ખરા દુષ્કાળના વખતે દાન–પ્રવૃત્તિ ઉદારદિલથી ચલાવી અનેકના કષ્ટ કાપશે અને દુષ્કાળનો દુઃખી સમય પસાર કરાવી દેશે. એવા પુન્યશાળી નરની મોટાઈ આપોઆપ જગમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે.'

શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની આ પ્રકારની દાનસંબંધી દેશના સાંભળીને ભરતચક્રવર્તીએ સુપાત્રદાનનો અલભ્ય લાભ મળે એ માટે ૮૪૦૦૦ મુનિ પોતે લાવેલ પકવાન્નાદિ ગ્રહણ કરે એવી પ્રભુને બે હસ્ત જોડી વિનંતિ કરી. ત્યારે પ્રભુ બોલ્યા કે-“ હે ભરતરાય ! રાજપિંડ તેમજ સામે લાવેલો પિંડ અમને કલ્પે નહિ, પરંતુ તમે લાવેલ વસ્તુવડે શ્રાવકોની ભક્તિ કરીને સુપાત્રદાનનો લાભ લ્યો.” પ્રભુએ તેમને સૂચવ્યું કેઃ—

‘ભરત ભક્તિ સ્વામીની કરો, સુકૃતતણા ભંડારજ ભરો.’

આટલું સાંભળતાં પ્રભુનું વચન પ્રમાણ માનીને ભરત મહારાજાએ સ્વધર્મીબન્ધુઓની ભક્તિનિમિત્તે ગામેગામના સંઘને નોતરાં આપીને ખાસ તેડાવ્યા. ભરત રાજાએ બહુ આગ્રહપૂર્વક આમંત્રણો મોકલ્યા હોવાથી કરોડો શ્રાવકોનો સમુદાય ત્યાં એકત્રિત થઇ ગયો, જેની સાથે અન્ય વર્ગ પણ જમવામાં જોડાવા લાગ્યો. ભરત મહારાજાએ પ્રથમ લાવેલ વસ્તુ વાપરીને પછી જેટલું ધન ખર્ચાય તેટલું ખર્ચીને સ્વામીભક્તિનો લ્હાવો લેવા માંડ્યો, પરંતુ હમેશાં આવા મહાન્ સમુદાયને ભોજન તૈયાર કરી ખવરાવવાની મુશ્કેલીઓ રસોઈઆઓને ઉભી થવા લાગી. એટલે રસોઇઆઓ રસોઈ કરતાં થાકી ગયા, પીરસનારાઓ પીરસતાં થાકી ગયા અને એટલી હદે એ કાર્ય પહોંચી ગયું કે દિનપ્રતિદિન માલ-મિષ્ટાન્નની તૈયાર રસોઇ મળવાથી બાળથી વૃદ્ધપર્યંત પ્રાયે ઘણા નરનારીઓ આળસુ ને લાલચુ થઈ ગયા. જમવાના સમયે જે વસ્તુ દેખે તેની ઝુંટાઝુંટ અને લૂંટાલૂંટ થવા લાગી. એકંદરે વ્યવસ્થા સચવાઇ શકી નહિ, જેના પરિણામે ખરા ભક્તિવંત, લજ્જાળુ, સમકિત ને વ્રતધારી શ્રાવકો જમવા આવતાં અટકી જવા લાગ્યા, કારણ કે ડાહ્યા અને

વિનયવંત પુરૂષોએ તો વિચાર કર્યો કેઃ—

એ જમવાનો નહિ આચાર, એ ભોજનથી ખીચં સુસાર,
ઇમ જમતાં નર લજ્જા જાય, ઇમ જમતાં લાલચીયો થાય;
ઇમ જમતાં થાયે લોલુપીપણું. ઈમ જમતાં હેલાયે ઘણું;
ઈમ જમતાં તો ન રહે ધર્મ, ઈમ જમતાં નર ભાંગે ભર્મ.

લજ્જાવંત સુપુરૂષોએ તો મનમાં વિચાર કરી જમવા જવું છોડી દીધું; પરંતુ તેથી કાંઇ ભરતરાજાની ભોજનશાળામાં ભીડ મટી નહિ. ત્યાં તો જેમ મધપોડું ભાળીને માખીઓ ભેગી થઇ જાય, વન ભાળીને વાંદરા એકઠા થઇ જાય, ખેતરમાં જેમ તીડ પડે તેમ સંખ્યાબંધ માણસો ભોજનવખતે ભેળા થઇ જાય અને પેટ ઠાંસીઠાંસીને ભરી નિરાંતે ઘરે જઇ સોડ તાણીને સૂઇ જાય. આ રીતે ચાલવા માંડયું. છેવટે વગરનોતરે વગરતેડે એમ ને એમ શરમ મૂકીને જમવામાટે ચાલ્યા જ આવે તેમ થવા લાગ્યું. એવા વગરતેડ્યા શરમવગરના લાલચુ જમવા જનારા કેવા હૃદયના હોય છે તે માટે પ્રસંગોપાત કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કેઃ—

ઈમ અણુતેડ્યા જમવા ધસે, દાન કાજ નર પાછો ખસે,
મોઢે બોલ બોલે મોટીયા, સોય મરી થાયે પોઠીયા;
ગુણવિણુ ગર્વ ધરે મનમાંહિ, કોડી એક ન ખરચે કયાંહિ,
પ્રગટ જ દીસે પેટ જ ભરા, સોય મરી થાયે કૂતરા.
દાન શિયળ તપ નહિ ઉપગાર, ન લહે શાસ્ત્રતણો સુવિચાર,
આપપ્રશંસી જમવા જાય, મરી પુરૂષ તે ભેંસો થાય;
પરઘર ભોજન કાને સુણી, અંગે શાતા ઉપજે ઘણી,
છાંડે જમી કરે નિંદાય, મરી પુરૂષ તે ગર્દભ થાય.

આ રીતે વગરતેડ્યા જમવા જનારા લાલચુ જનોને દાન

આપવાની કે દાન કરવાની, શિયળની કે તપસંબંધી લગાર વાત કોઇ કરે તો તે તેના હૃદયમાં રૂચશે પણ નહિ. એવા પુરૂષો મોટા મોટા ફડાકા-તડાકા મારવામાં શૂરાપૂરા હોય છે, પરંતુ એક પાઈ ખર્ચવાની વાત આવે કે ત્યાંથી પાછા જ ખસી જાય છે અને પારકું નોતરૂં આવતાં પોતાને ખાવા જોઈએ; તેથી પણ અધિક થાળીમાં ભરીભરીને અંતે એઠું મૂકે છે. વળી ખાતા જાય અને નિંદા કરતા જાય એવું આચરણ આચરનારની મરી ગયા પછી કેવી સ્થિતિ થવી જોઇએ તે માટે ઉપરની ચોપાઈમાં સ્પષ્ટ જ બતાવ્યું છે, માટે આપણામાં તે સંબંધી જે કાંઇ દોષ રહેલો હોય તેને સત્વર દૂર કરી આપણે આપણી ભૂલો અવશ્ય સુધારવી ઘટે છે. કહ્યું છે કેઃ—

જે લુખો ઇંદ્રિ વશ કરે, હરખે નવિ આવે તુહતરે,
લોભરહિતને લાગુ પાય, તેહનો જશ જગમાં બોલાય;
કાયા કારણ લોચન નાક, એહના જીવન હરનારા લાખ,
જે જગ જીહ્વાને વશ કરે, સોય પુરૂષ સઘળામાં શિરે.

સંસ્કૃત ભાષાનો રસ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તો તે રસ મીઠાં મીઠાં કાવ્યો શ્રવણ કરતાં પૂરો થઈ જાય છે, અને કાવ્યો ભલે મીઠાં મધુરાં કહેવાતા હોય પરંતુ તે રસ જ્યાં ગીતગાન અને નાટારંભનો રસ અનુભવાતો હોય ત્યાં ઉડી જાય છે, એ ગીતગાન અને નાટ્યાદિ રંગ સુન્દર સુંદરીના અંગો નિહાળતાં ઉતરી જાય છે, તેમજ જ્યારે ભૂખ્યા હોઇએ તે સમયે જો ભોજન મળી જાય તો તે ભોજન ભાળીને રંભા જેવી સ્ત્રીનો રસ પણ અપ્રિય જ લાગે છે. જે પુરૂષોની રસનાઇંદ્રિય કાબૂમાં નથી તે અનંતા ભવમાં મેરૂપર્વતસમાન ઢગલાઓ આરોગે તો પણ તેને તૃપ્તિ થતી નથી, એવા પુરૂષો ઉત્તમ માનવદેહ મેળવીને

તેનો ખરેખરો દુરૂપયોગ કરે છે.

સજ્જન પુરૂષોએ તો રસનાઇંદ્રિયને જરૂર વશ રાખવી જોઇએ. તેઓ જમવા જવાની અભિલાષા તો મનમાં કદિ કરે જ નહિ. સ્વામીભાવે, સ્નેહભાવે કે પ્રેમભાવે કદિ કોઇ જમવા માટે આમંત્રણ કરી જાય તો પણ પૂર્ણ આગ્રહ જોઇને ત્રીજે તેડે જમવા જવા ઇચ્છા રાખે. ત્યાં ગયા પછી જમતી વખતે પોતાના ભાણામાં જે પીરસાણું હોય તેમાં જ સંતુષ્ટ રહે, એટલે મિષ્ટાન્ન મળતાં હર્ષ ન પામે અને સાદા ભોજનથી નિરાશ ન બને. તેમજ ખાતાં ખાતાં બોલે નહિ, જમતાં ઉઠે નહિ, કોઇ ચીજ ન આવી તો તેની પરવા પણ કરે નહિ, પોતાને જોઇએ તેટલું જ લે અને એઠું તો મુદ્દલ મૂકે જ નહિ. આ રીતે જમવાની વિધિ કહી છે તે દરેક શ્રાવકે ખાસ આદરવા યોગ્ય છે.

વાંચક મહાશય! આજકાલ આપણા સ્વામીવત્સલનાં જમણવારમાં જમવા જતાં આપણે ઘણી જ ધમાધમ કરી મૂકીએ છીએ. પીરસનારાને ભાળતાં જ જાણે કે મળશે કે નહિ અગર તો ફરીથી આવશે કે નહિ, એ અજ્ઞાનતાએ જાણે મોરકો માલ હાથ પડી ગયો હોય તેમ "ખાવું થોડું ને બગાડવું ઝાઝું" એ જ રીતભાત જોવામાં આવે છે અને છેવટે એઠું મૂકી ઢગલા કરી ચાલ્યા જતાં પાછળથી તેમાં અનેક જીવોની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે. એટલે એ રીતે આપણને કર્મબંધન થાય છે, તેમજ જમવામાં સંપૂર્ણ શાંતિ પણ નહિ રાખતાં કોળાહળ મચાવી મૂકીએ છીએ; આ આપણી મોટી ખામી છે. તેને સર્વથા દૂર કરી વ્યવસ્થાપૂર્વક સ્વામીવત્સલ જમાય તેમ કરવા દરેક શ્રાવકે પોતાના હૃદયથી ખાસ વિચાર કરવો ઘટે છે. આ માટે એક ઉપાય એ સૂઝે છે કે દરેક જમનાર પોતાના દિલથી

આત્મ-સાક્ષીએ ખાસ સુધારો કરવા ઇચ્છા રાખતા હોય તો તે નિયમ કરે કે 'એઠું તો બીલકુલ છાંડવુંજ નહિ, પોતાને જોઇએ તેટલું જ લેવું અને છેવટે થાળી ધોઇને પી જવી.' આટલો નિયમ અમલમાં મૂકી શકે તો એઠવાડ અને ગંદવાડ થતો અટકે અને જીવોત્પત્તિ પણ થતી અટકતાં કર્મબંધન પણ થાય નહિ. તેમજ જમતાં જમતાં ઉઠવાની કે બૂમો પાડવાની ખોટી પદ્ધતિનો ત્યાગ કરી એક જ સ્થાને શાંતિથી બેસીને જમવાની પ્રથા રાખવાથી સ્વામીવત્સલના જમણમાં સંપૂર્ણ શાંતિથી કાર્યની સફળતા થાય.

ચાલુ વિષયમાં ભરત મહારાજાની ભોજનશાળામાં નિત્ય નિત્ય સ્વામીભાઇઓની ભક્તિના કારણે ભરત મહારાજાએ અટકાયત ન રાખવાથી જમનારની સંખ્યા ઘણી વધી પડી હતી, છતાં જમણવાર તો ચડતા ભાવે ચાલુ જ રાખી હતી અને હૃદયમાં એ જ ભાવના હતી કે શ્રીસંઘસમુદાય જમવા આવે છે તેમાં કોઇ તીર્થંકર, કેવળી, ગણધર કે ચારિત્રવંત થનાર ઉત્તમ જીવો જમતાં હશે તેથી અનંતગણો લાભ મળી જશે. આ રીતે જમવાને માટે જેમ ફાલ્યું ફુલ્યું વૃક્ષ હોય અને ઉપર પંખીઓ આવીને કલ્લોલ કરે તેમ પ્રભાત પડે કે સંખ્યાબંધ સ્ત્રી પુરૂષો અને બાળકો વિગેરે ભરત મહારાજાના આંગણે આવી ભોજન કરી ચાલતાં થતાં હતાં. આ પ્રકારની રીતભાતથી રસોઈ કરનારાઓ તદ્દન થાકી ગયા અને ભરત-મહારાજાને વિનંતિપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે-"હે સ્વામી! આવી રીતે જમવા આવનારમાં હવે તો કાંઇ વિવેક રહ્યો જ નથી અને તેઓ તો હદ ઉલ્લંઘન કરી ગયા છે. તેમજ શ્રાવકસમુદાય સાથે અન્ય વર્ગ પણ અવિવેકપણાથી પેટ ઠાંસીને ચાલ્યો જાય છે,

એટલે વિવેકવગરના કાર્યથી યથાર્થ કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી.

વિવેક વિના નવિ શોભે જ્ઞાન, વિવેક વિના નવિ શોભે ગાન;
વિવેક વિના નવિ શોભે ધ્યાન, વિવેક વિના શોભે નહિ દાન.

તે માટે હે સ્વામી ! ભલે સ્વામીભાઇઓની ભક્તિ માટે સ્વામીવત્સલ હમેશાં ચાલુ રાખો, પરંતુ તેમાં કાંઇ નિયમ કરો તો ઠીક. એટલે જમવામાં જે ખરા–ખોટાની ભેળસેળ બહુ જ થઇ ગઇ છે તેની પણ ખબર પડે. તે માટે વિવેકપૂર્વક કાર્ય થાય તેવી નીતિનો કાંઇક અમલ કરો. કહ્યું છે કેઃ—

ચોપાઈ.

નીતિ વિના નવી શોભે રાજ, નીતિ વિના શું ધર્મનું કાજ;
નીતિ વિના ઘર શોભા કિસી, નીતિ વિના શું કરીએ વસી.
નીતિ વિના કરયો નહિ સાર, નીતિ વિના રચો જમણવાર;
તેણે ભરતેસર કરો ઉપાય, જેમ શ્રાવક અંગે ઓલખાય.

ભરત મહારાજાને પણ આ હકીકત વ્યાજબી લાગી; એટલે તેની વ્યવસ્થા ઠીક થાય તે હેતુથી સમકિતધારી ને વ્રતધારી શ્રાવકો હોય તે સમુદાયમાંથી અલગ તરી નીકળે તે માટે તેની ઓળખાણુની નિશાની તરીકે તેના ગળાઉપર કાકિણીરત્નથી ત્રણ ત્રણ રેખાઓ કરી દીધી, જે ઉપરથી તેવા ધર્મીષ્ટ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રના આરાધક જ જમવા આવવાથી તેવા ભક્તોની બહુ પ્રકારે ભક્તિ નિરંતર થવા લાગી અને છેવટે જે માણુસ જેટલા વ્રત પાળતો હોય તેને તે પ્રમાણે રેખા કરવાની પદ્ધતિ ચલાવી. સમય વ્યતીત થતાં ભરત મહારાજા કાળધર્મ પામ્યા બાદ તેમના પુત્ર આદિત્યયશા સુધી શ્રાવક-સમુદાયની ભક્તિ એ જ પ્રકારે ચાલુ રહી; પરંતુ કાકિણીરત્નવડે

નિશાની કરવામાં આવતી હતી તેને બદલે સુવર્ણના ત્રણ તાર કંઠમાં ધારણ કરવા શરૂ થયા. આ રીત અનુક્રમે આઠ પાટ સુધી ચાલુ રહી, પરંતુ સુવર્ણના ત્રણ તાર રાખતા હતા તે બદલાઈને ધીમે ધીમે સુતરના દોરા રાખવા લાગ્યા.

કાળે કરીને નવમા તીર્થંકર શ્રી સુવિધિનાથ અને દશમા તીર્થંકર શ્રી શીતળનાથ પ્રભુના વચ્ચેના સમયમાં શિથિળતા વધી ગઇ. જે શ્રાવકો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના રસિક જીવો તરીકે ખાસ ઓળખાતા હતા અને એટલા જ માટે જેમના ગળામાં પ્રથમ કાકિણીરત્નથી ત્રણ રેખાઓ કરાતી હતી અને પછી સુવર્ણના ત્રણ તારની નિશાની કરવામાં આવેલી હતી, તેઓ તમામ વ્રતનો ભંગ કરી અબ્રહ્મચારી થઇ ગયા, રાત્રિભોજન કરવા લાગ્યા, જળસ્નાન, પિતૃશ્રાદ્ધ આદિ ક્રિયાઓ બતાવવા લાગ્યા, કન્યાદાન દેવા લાગ્યા, શુદ્ધ શ્રાવકપણામાંથી તદ્દન પતીત થઇને અવળાં આચરણ આચરવા લાગ્યા, અને મિથ્યાદૃષ્ટિ બની જઇ પોતાને ગુરૂતરીકે પૂજાવા લાગ્યા.

આવા પ્રકારનું વાતાવરણ બહુ વધી જતાં છેવટે દશમા તીર્થંકર શ્રી શીતળનાથ પ્રભુએ કેવળજ્ઞાનવડે શુદ્ધ ધર્મ પ્રકાશિત કરી જનસમાજને ઉપદેશ આપી સમજાવ્યા કે—"આ સુતરના તાંતણા ધારણ કરનારા અબ્રહ્મચારી અને મિથ્યાત્વીના ઉપદેશથી કાંઇ પણ ધર્મ—સાધના કે આત્મ—કલ્યાણ થવાનું નથી અને આવા ઉપદેશકો ગુરૂતરીકે મનાવા—વંદાવા કે પૂજાવા માટે જરાપણ યોગ્ય નથી. ગુરૂ તો કંચન—કામિનીના ત્યાગી, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવાન્, ઉત્તમ ચારિત્રશાળી હોવા જોઈએ, જેમને નિંદા કે સ્તુતિ, માન કે અપમાન સર્વદા સમાન જ હોય અને જેઓ સદા જ્ઞાનધ્યાનમાં જ

તલ્લીન રહી કેવળ આત્મ-હિત સાધી જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરવા વિચર્યા કરે." આ પ્રકારની એ પ્રભુની શુદ્ધ અને રસમય વાણીની છાપ જનસમાજમાં ઉત્તમ રીતે પડી ગઈ એટલે સત્ય વસ્તુ શું છે તે પણ સર્વ સમજી શકયા અને ત્યારથી તે અબ્રહ્મચારી સુતરના દોરા રાખનારાઓનો મહિમા ઘટી ગયો અને તે સમયથી તેઓ હૃદયમાં દ્વેષ રાખી જૈન ધર્મની નિંદા કરવા લાગ્યા." આ પ્રમાણે વિસ્તારપૂર્વક વ્યાખ્યાન આપી શ્રી હેમસૂરિ મહારાજ બોલ્યા કે-" હે કુમારપાળ મહારાજા ! આ રીતે તે વખતથી શૈવધર્મી થયેલા બ્રાહ્મણો હંમેશાં જૈનધર્મઉપર દ્વેષ રાખ્યા કરે છે."

એક સમયે સૂરિમહારાજ બિરાજતા હતા ત્યાં આવીને એક પુરૂષે પોતાના હસ્તમાં ગુપ્ત વસ્તુ રાખીને ગુરૂ મહારાજને પૂછ્યું કે-' કહો, મહારાજશ્રી મ્હારા હાથમાં કઈ વસ્તુ છે ?' જવાબમાં હેમસૂરિ મહારાજે પોતાની વિદ્વત્તાથી કહ્યું કે-'તમારા હાથમાં હરડે છે.' એ સાંભળીને તે પુરૂષે વિનોદ ખાતર ફરી પૂછ્યું કે-" હ " શામાટે રડે છે? તેના જવાબમાં ગુરૂમહારાજે કહ્યું કે-" મૂળાક્ષરોમાં તેને છેલ્લો મૂકવામાં આવ્યો છે માટે " હ " રડે છે. તુરત જ તે પુરૂષે પણ સમાધાન અર્થે જણાવ્યું કે-ભલે "હ"ને તેમાં છેલ્લો મૂકવામાં આવ્યો હોય પરંતુ આપ જેવા સમર્થ સૂરીશ્વરના નામની આદિમાં "હ" અને વળી તેની સાથે એક માત્રા અધિક જોડાયેલી છે, તેથી હવે તે " હ " રડતો જ નથી પરંતુ બહુ જ હર્ષિત થયા કરે છે.

એકદા શ્રી હેમસૂરિ મહારાજપાસે કુમારપાળ ભૂપાળ અને સર્વ સભાજનો તેમજ દેવબોધિ પંડિત વિગેરે વ્યાખ્યાન

શ્રવણ કરવા બેઠેલા છે તે સમયે વ્યાખ્યાન વાંચતા વાંચતા સૂરીશ્વરના મુખથી "હાય–હાય" એ શબ્દો નીકળી પડ્યા. દેવબોધિ પંડિત તે સાંભળતાં જ પોતાના બન્ને હાથ ઘસવા લાગ્યા. આ પ્રકારે થવાથી રાજા કુમારપાળ તેમજ સર્વ શ્રોતાજનો આશ્ચર્યયુક્ત થઈ વિચારમાં પડી ગયા અને કુમારપાળ રાજાએ ગુરૂમહારાજને "હાય" શબ્દોચ્ચારનું તેમજ દેવબોધિએ હાથ ઘસવાનું કારણ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં ગુરૂમહારાજે સભાસમક્ષ જણાવ્યું કે–"શ્રી દેવકીપાટણમાં શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના મંદિરમાં દીપક પ્રગટાવેલા છે, તેની સળગતી વાટ એક ઉંદર લઇને ચાલતો થયો, જેના સ્પર્શથી ત્યાં બાંધેલો ચંદરવો સળગવા લાગ્યો, જે જ્ઞાનવડે કરીને અમારા જોવામાં આવતાં મુખમાંથી "હાય–હાય" શબ્દો નીકળી પડ્યા અને તે જોઇને દેવબોધિ પંડિતે અહીં બેઠાં બેઠાં બે હાથવડે મસળીને–ઘસીને તે ચંદરવો ઓલવી નાંખ્યો." આ હકીકતની ખાત્રી માટે રાજાએ તુરત જ દેવકીપાટણમાં માણસ મોકલી તપાસ કરાવી એટલે ખબર મળ્યા કે જે પ્રમાણે સૂરિમહારાજે વાત કહી હતી તે પ્રમાણેની જ બીના તે સમયે ત્યાં બનેલી હતી. રાજા કુમારપાળ અને સર્વ શ્રોતાવર્ગ આ હકીકતથી હૃદયમાં ઘણા જ હર્ષિત થયા.

શ્રી હેમસૂરિમહારાજના ઉપદેશની અસરથી કુમારપાળ ભૂપાળના હૃદયમાં અનુકંપા બહુ જ ઉંચા પ્રકારની વસેલી હતી અને તેથી કરીને એક દિવસ તેમણે ગુરૂમહારાજને વિજ્ઞપ્તિપૂર્વક કહ્યું કે–"હે સ્વામી ! જો આપ કૃપા કરી મને સુવર્ણસિદ્ધિની વિદ્યા બતાવો તો હું તેના પ્રતાપે સર્વને ઋણરહિત કરી સારી રીતે સુખી કરૂં." તેના જવાબમાં ગુરૂમ-

મ્હારાજે કહ્યું કે-" તે વસ્તુ હું જાણુતો નથી અને તે મેળવવાની મ્હારામાં શક્તિ પણ નથી; પરંતુ મ્હારા ગુરૂ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ એકાંત સ્થળે તપસ્યા કરી રહ્યા છે. તેમને વિનંતિ કરતાં તેઓશ્રી જો અહિં પધારે તો તે મહાત્મા આ કાર્ય કરવા સમર્થ છે." આ પ્રમાણે કહેવાથી કુમારપાળ રાજાએ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ જ્યાં બિરાજમાન હતાં ત્યાં તેડવા માટે વિનંતિપત્ર લખી પોતાના સેવકોને મોકલ્યા, એટલે ગુરૂ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ પાટણ પધાર્યા. તેમના આવાગમનના ખબર મળતાં જ કુમારપાળ મહારાજા વિગેરે ઉપાશ્રયે આવ્યા અને ગુરૂમહારાજને વિધિપૂર્વક વંદન કરી સુખશાતા પૂછી વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેઠા. ગુરૂમહારાજની અમૃતસમાન દેશના સાંભળ્યા બાદ વ્યાખ્યાન સંપૂર્ણ થયા પછી રાજા કુમારપાળે એકાંતમાં દેવચંદ્રસૂરિને વિનંતિ કરી કે-" હે કૃપાળુ ગુરૂમહારાજ ! મ્હારા હૃદયમાં અનુકંપાબુદ્ધિએ જગતના જીવોને ઋણુરહિત કરવાની ભાવના થઈ છે, તે માટે સુવર્ણસિદ્ધિની જરૂર છે; તે આપની પાસે છે તો કૃપા કરી મને તે વિદ્યા બતાવો. આ ખાસ કારણ માટે મેં આપ સાહેબને અહિં તેડાવ્યા છે."

આ પ્રમાણે કુમારપાળ ભૂપાળે સુવર્ણસિદ્ધિ માટે યાચના કરી કે તુરત જ તે વાત હેમસૂરીશ્વરે ઉપાડી લીધી અને પોતાના ગુરૂને વિનંતિપૂર્વક કહ્યું કે-" હે ગુરૂમહારાજ ! આ સુવર્ણસિદ્ધિ આપની પાસે છે અને મને યાદ છે કે એક વખતે, આપે તેની પરીક્ષા અર્થે એક શ્રાવક પાસે એક વેલડી મંગાવી હતી, જેને તાંબાની સાથે ઘસતાં તે તુરત જ સુવર્ણ થઇ ગયું હતું. એ જ વસ્તુની કુમારપાળ રાજાને ઘણી જરૂર છે, કારણ કે અનુકંપાબુદ્ધિની ભાવનાએ તેમની ઇચ્છા સહુ કોઇને

ઋણુરહિત કરીને સુખી બનાવવાની છે, તો આપ કૃપા કરી તે બતાવશો તો તેમાં કાંઈ હરકત જેવું જણાતું નથી." ગુરૂશ્રી દેવચંદ્ર મુનિવરે પ્રથમ તો આ વાત શાંતપણે સાંભળી. પછી પ્રત્યુત્તરમાં સ્હેજ ખીજવાઈને બોલ્યા કે–" અરે હેમ ! તું ખરેખર હજુ કાચા કુંભની બરાબર જ જણાય છે. જેમ કાચા ઘડામાં ભરી રાખેલું જળ ટકી શકતું નથી તેમ ત્હારામાં પણ વાત જીરવવાની તાકાદ જણાતી નથી. જે ગુહ્ય વસ્તુ અન્યને નહિ જણાવવા જેવી હતી છતાં મુખમાંથી બહાર નીકળી પડી, તે સબબે ત્હારામાં ગંભીરપણું દેખાતું જ નથી. વળી ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબત તો એ છે કે જ્યારે ત્હારા જેવો હેમ પણ ગંભીરપણું રાખશે નહિ તો પછી બીજાની તો વાત જ શી કરવી ?" આ પ્રમાણે હિતવચનો કહીને કહ્યું કે–" હે હેમ ! આ વિદ્યા અનર્થનું મૂળ છે, આ વિદ્યાથી સંયમમાં હાનિ થવા સંભવ છે; માટે ચારિત્રના ખપી જીવોએ અને શુદ્ધ ચારિત્ર પાળવાના અભિલાષી જીવોએ આવા સાવદ્ય વચન બોલવા કોઇ પણ રીતે યુક્ત જ નથી. સંયમધારી મુનિવરોએ તે માટે નીચેની ઢાળ ખાસ વાંચીને વિચારવા જેવી છે.

ઢાળ.

રાગ રામગ્રી (દેશી–રામભણી ઉઠીએ)

સાવદ્ય વચન મુનિ નવિ કહે, ન કહે મંત્ર કે મૂળ રે;
ઔષધ ભેષજ ભાખે નહિ, તો રહે સંયમ મૂળ રે. સાવદ્ય૦
જીવ છકાયને રાખતો, ન કહે હિંસાની વાત રે;
યંત્ર તંત્ર મુખે નવિ કહે, તસ મુનિ કહે જગનાથ રે. સાવદ્ય૦
નવવિધ પરિગ્રહ પરિહરે, કારણ પણ પરિહાર રે;
ગ્રંથ ઈસ્યો નર પડિવજે, તે કહ્યા સંયમ ધાર રે. સાવદ્ય૦

જેણે નિજ મંદિર પરિહર્યાં, ન કરે પરગ્રહ સાર રે;
જ્યોતિષ નિમિત્ત નવિ કહે; જેહ સૂધો અણગાર રે. સાવધ૦
શરીરની શોભા નવિ કરે, નવિ વંછે શુભ આહાર રે;
શાતા ગારવ પરિહરે, છંડે કામ વિકાર રે. સાવધ૦
પ્રમાદ પાંચે પરિહરે, રાખે ક્રિયાશું રંગ રે;
વળી વૈયાવચ્ચ ખપ કરે, કરતો સદ્‌ગુરૂ સંગ રે. સાવધ૦
જે સમુદાણી ભિક્ષા કરે, દોષ બેંતાલીશ દૂર રે;
જે તપ સંયમ ઉપશમી, ન પડ્યા સંસાર પૂર રે. સાવધ૦
જે પડરસ ભિક્ષા લીએ, છએ વિગયનો આહાર રે;
નહિ તપ સંયમ ઉદ્યમી, દુરગતિના ભજનાર રે. સાવધ૦
મૃષા મુખથી બોલે નહિ, અદત્તતણું પચ્ચખ્ખાણ રે;
શીલ ધરે નવ વાડશું, નવિ ખંડે જિન આણ રે. સાવધ૦
જે અભિલાષી છે મોક્ષના, તેહને સંયમ ધ્યાન રે;
મંત્ર શુકન જે મુનિ કહે, તે ખોવે નિજ માન રે. સાવધ૦

આ પ્રકારની હિતશિક્ષા શ્રી દેવચંદ્રસૂરિએ હેમસૂરિને કહી સંભળાવી. તેની સાથે કહ્યું કે–“ હે હેમ ! જે મોક્ષના જ અભિલાષી છે તેમણે તો માત્ર સંયમ શુદ્ધપણે પાલન કરી અષ્ટકર્મને તોડી નાખવાની જરૂરિયાત છે, એટલે મંત્ર, શુકન આદિ સાવદ્ય વચન કહીને કર્મબંધન કોઈ પણ રીતે કરવા નહિ; પણ જો એ પ્રમાણે વર્તન ન થાય તો તે પ્રભુઆણાથી વિરૂદ્ધ ગણાય તેમજ મંત્ર, શુકન કે નિમિત્ત વિગેરે કહેવાથી પરિણામે મહાઅનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઉપર રાજગૃહી નગરીના રહેવાસી **ભીમાની** કથા અવશ્ય જાણવા લાયક છે તે સાંભળ.

શ્રી રાજગૃહી નગરીમાં ભીમા નામે ક્ષત્રીય રહેતો હતો, જે ત્યાંના રાજ્યમાં નોકરી કરી પોતાની ફરજ અદા કરતો હતો

અને પોતે કાર્યકુશળ પુરૂષ હોવાથી રાજાને પણ બહુ પસંદ પડી ગયો હતો. એક વખત પોતાના રાજાજીને અન્ય રાજા-સાથે લડાઇ કરવા જવાનું થતાં ભીમાને રાજાજીની સાથે લડા-ઇમાં જવું પડયું, જ્યાં બાર વર્ષ સુધી લડાઈ ચાલી.

આ તરફ પછવાડે ભીમાના ઘરે ભીમાની સ્ત્રી એકલી હતી, જે પોતાના ભરથારને ઘણો સમય થઈ જવાથી પતિ-વિરહે અતિ દુ:ખી બનીને મુશ્કેલીમાં દિવસો ગાળતી હતી, અને પોતાના પતિની રાહ જેમ ચાતક મેઘરાજની વાટ જોયા કરે તેમ જોયા કરતી હતી; તેમજ કોઈપણ જોશીને કે મંત્ર-તંત્રવાળાને જોતી તો તુરત જ પોતાના પતિના આવાગમન માટે પ્રશ્ન પૂછયા કરતી હતી.

એક દિવસે માસખમણના પારણાવાળા કોઈ તપસ્વી મુનિ-મહારાજ ફરતાં ફરતાં ગોચરી અર્થે ત્યાં આવ્યા અને ધર્મલાભ કહીને ઉભા રહ્યા. તુરત જ ભીમાની સ્ત્રીએ બે હાથ જોડી વંદન કરી આંખમાં આંસુની ધારાસહિત 'પોતાને પતિનું વિરહદુ:ખ બહુ સાલે છે' તેમ કહી 'પોતાનો ભર્त्तાર ક્યારે આવશે ?' તે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

તે ભીમાની સ્ત્રીએ વિનંતિપૂર્વક મુનિમહારાજને કહ્યું કે-"હે મુનિવર ! આપ તો ક્ષમાના સાગર છો, શાંત રસના ભરેલા છો અને દયાના પણ દરિયા છો, તો મ્હારા પ્રશ્નનો ઉત્તર જ્ઞાનબળવડે જાણી મને જરૂર કહેશો. હું લગભગ બાર વર્ષ થયા પતિવગરની એકલી મહાદુ:ખી છું." એમ કહી બહુ જ રડવા લાગી.

તપસ્વી મુનિવર નિ:સ્પૃહી, નિર્માની અને અતિ દયાળુ હોવાથી તેમના હૃદયમાં તે બાઈની હકીકતથી દયા ઉપજી

અને સારાસારનો વિચાર કર્યા વગર તેમજ મુનિવરનો શું ધર્મ છે તેનો ખ્યાલ કર્યા વગર માત્ર તે બાઈ બહુ દુઃખી સ્થિતિમાં આંસુ પાડી નિશાસા નાખ્યા કરે છે તેને શાંતિ ઉપજે તે કારણે જ્યોતિષવડે જોઇને કહ્યું કે–" હેં બાઇ ! કાંઇ ચિન્તા કરીશ નહિ, ત્હારો પતિ તને કાલે પ્રભાતે જરૂર મળશે." આમ કહીને મુનિરાજ તો ચાલ્યા ગયા.

પ્રિયતમ પ્રભાતે મળશે એવી મુનિના મુખથી મધુરી વાણી સાંભળીને ભીમાની સ્ત્રી બહુ જ હર્ષિત થઇ ગઈ અને એ હર્ષમાં તેમજ પોતાનો ભર્ત્તાર સવારમાં આવશે એવા મનોરથમાં તેણે બહુ પ્રકારની તૈયારીઓ કરી અને પતિની વાટ જોઇ રહી. સાનુકૂળપણાને લઇને બીજા દિવસની પ્રભાતે જ તે ભીમો ક્ષત્રીય પોતાને ઘરે આવ્યો અને પોતાની સ્ત્રીને સ્નેહપૂર્વક મળી ખબર–અંતર પૂછવા લાગ્યો. ભીમાની સ્ત્રીએ પોતાના પતિને પ્રેમરસ ભરી મીઠી મીઠી વાતો કહી સંભળાવી, પોતાના પતિને જમવા માટે ઘણા પ્રકારની રસોઈ તૈયાર કરવી શરૂ કરી; તેમજ ભીમો પણ પોતાનાં સગાં–સ્નેહી મળવા આવતા હતા તેને પ્રેમથી મળીને સ્નાનવિગેરે કાર્યથી પરવારી જમવા માટે તૈયાર થઈને બેઠો. તે દરમિયાન તેણે રસોઈ કરતાં કરતાં પોતાની સ્ત્રીને વારંવાર ઘરની બહાર નીકળતાં અને કોઇની રાહ જોતી હોય તેમ ફરી ફરીને કંઈક કરતાં જોઈ તેથી તે સંપૂર્ણ વ્હેમમાં પડી ગયો. ભીમાની સ્ત્રી તો પેલા મુનિવર કે જેણે સાચું નિમિત્ત કહેલ છે તે આવે તો તેમને વહોરાવું એ બુદ્ધિએ બહાર આવ–જા કર્યા કરતી હતી; પરંતુ ભીમાને તે બાબતની કાંઇ ખબર નહિ હોવાથી તે તો વધારે વધારે વ્હેમમાં પડતો ગયો.

મધ્યાહ્ન સમયે તે મુનિવર ગોચરી અર્થે ફરતાં ફરતાં તે બાઈના જોવામાં આવ્યા એટલે તેમને હર્ષપૂર્વક તેડી લાવી અન્નોદક વિગેરે વહોરાવ્યા. તે મુનિવરની આટલી ભક્તિ કરતી પોતાની સ્ત્રીને જોતાં વળી ભીમાના હૃદયમાં વિપરીત વિચારો ઉદ્‌ભવ્યા, તેથી મુનિરાજ તો વહોરીને હજુ ઉભા જ છે ત્યાં જ આવીને ક્રોધના સંપૂર્ણ આવેશમાં ભીમો પોતાની સ્ત્રીને પૂછવા લાગ્યો કે-“ સાચેસાચું બોલ ! તારે અને આ મુનિને આટલી બધી પ્રીતિ શા કારણે થઈ છે ? જેવો હોય તેવો સાચો જવાબ અત્યારે ને અત્યારે આપી દે, નહિ તો આ તરવારવડે તને હમણાં જ મારી નાંખું છું.” આ પ્રમાણે સાંભળતાં તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે-“ હે સ્વામી ! આપને અહીંથી ગયા બાર બાર વર્ષ થઇ ગયા છતાં આપના આવવાના કાંઈ સમાચાર આવ્યા જ નહિ એટલે આપના વિરહનું દુઃખ મને બહુ જ થવા લાગ્યું, એથી હું કોઇ પણ જોશી કે મંત્ર-તંત્રનો જાણકાર મળી આવતો તો તેને આપના આગમનસંબંધી પ્રશ્ન પૂછ્યા કરતી હતી. તેમ પૂછતાં પૂછતાં અનાયાસે આ દયાળુ નિર્ગ્રંથ-તપસ્વી મુનિ ગઇકાલે ભિક્ષા અર્થે અહીં પધારેલા અને તેમની આગળ પણ મેં તેવો જ પ્રશ્ન કર્યો. તે સાંભળતાં જ તેમને દયા ઉપજી અને તુરત જ પોતાના જ્ઞાને કરીને કહ્યું કે-‘ ત્હારો પતિ કાલે પ્રભાતે આવશે.’ એમનું નિમિત્ત સત્ય પડવાથી મને બહુ શાંતિ થઈ તેમજ એ મુનિના કથન મુજબ આપનું બરાબર આગમન આજે થયું તેથી તે મુનિવરની ભક્તિ કરવાની મને બહુ જ અભિલાષા જાગી એ જ ફક્ત આ મુનિવરને પ્રેમપૂર્વક અન્નોદક આપવાનું કારણ છે, બાકી આ સિવાય હે નાથ !

અન્ય બીજું કાંઇ પણ કારણ સમજશો નહિ, તેમજ કોઇ પણ પ્રકારના ખોટા તર્ક બાંધશો નહિ."

આ પ્રમાણે સાંભળીને ભીમાએ કહ્યું કેઃ–" હું એમ ને એમ તો બીલકુલ માનું જ નહિ; પરંતુ આ મુનિવર જો પેલી આપણી સામે ઉભેલી ગર્ભવંતી ઘોડી છે તેને શું આવશે તેમજ તેને કેટલા તિલક–ચાંડલા હશે એ કહી બતાવે તો જ ત્હારી વાત સાચી માનું." મુનિ પણ આ વાત સાંભળી રહ્યા છે, તેઓ સારાસારનો વિચાર કર્યા વગર તેમજ આમાંથી પરિણામ લાભકારક કે હાનિકારક નીવડશે એનો પણ ખ્યાલ કર્યા વગર તુરત જ પોતાના નિમિત્તબળે બોલી ગયા કે– " આ ઘોડીને વછેરો આવશે અને તે પાંચ તિલકવાળો હશે." મુનિવરનું વચન સાચું છે કે કેમ ? તે જાણવાની ખાતર તેમજ પોતાની સ્ત્રી પણ સાચી છે કે કેમ ? તેની પરીક્ષાની ખાતર તુરત જ ભીમાએ તરવારના ઘાવડે તે ઘોડીને મારી નાંખી, જેમાંથી પાંચ તિલકવાળો વછેરો નીકળ્યો જે તરફ-ડીયા મારીને તરત જ મરી ગયો.

મુનિવરનું કહેલું નિમિત્ત તો સાચું ઠર્યું એટલે ભીમાને તેની સ્ત્રીઉપરનો વ્હેમ તો તદ્દન દૂર થયો; પરંતુ સાહસ કરીને તરવારવડે ઘોડીને મારી નાંખી તેની સાથે વછેરાના પણ પ્રાણ ગયા એ બે જીવની હત્યાનું મહાન્ કલંક અને મોટું પાપ માથે આવી પડતાં મુનિને પશ્ચાત્તાપનો પાર રહ્યો નહિ. ભીમાની સ્ત્રીને પણ આવા પ્રકારનો કરૂણાજનક દેખાવ જોવાથી બહુ જ લજ્જા આવી અને વિચાર કરવા લાગી કેઃ- " ખરેખર, મને ધિક્કાર છે! અરે, મ્હારા નિમિત્તે આ ઘોડી અને વછેરાંના પંજકમાં પ્રાણ ગયા. એ મહાપાપથી

હું ક્યારે છુટીશ ? વળી આ પાપના પ્રતાપે હું ભવાંતરમાં ભટકીશ તો પણ આરો આવશે નહિ.” એમ વિચાર કરતી અને અતિ ખેદ કરતી તેણે પોતાના મસ્તકપર પ્રહાર કરીને પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. ભીમાએ પોતાની સ્ત્રીના અકાળ મૃત્યુથી નિશાસા નાંખ્યા અને બહુ જ અફસોસ સાથે કરેલા કૃત્યનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો ને વિચારવા લાગ્યો કે–“ સ્ત્રીવગરનું જીવન નકામું છે, સ્ત્રીવગર ઘર શોભતું નથી, એટલે સ્ત્રીવગર મારે જીવીને પણ હવે શું કરવું ? ” આમ વિચારી પોતે પણ પોતાના પ્રાણ તજી દીધા. આ પ્રમાણે ઘોડી અને વછેરો, ભીમો અને ભીમાની સ્ત્રી–એ ચાર જીવની હત્યા મુનિએ ફક્ત પોતાના નિમિત્તકથનથી થયેલી નજરે નિહાળતાં પોતાને પણ ઘણું જ દુઃખ થયું અને પોતે પણ ત્યાં પ્રાણત્યાગ કર્યો.”

શ્રી દેવચંદ્ર ગુરૂમહારાજ કહે છે કે–“હે હેમ ! સાંભળી લે અને વિચારી લે કે એક નિમિત્તના કહેવાથી પલકમાં પાંચ જીવની હત્યા બનવાનો પ્રસંગ આવી પડ્યો. આ ઉપરથી ખાસ સમજવાનું છે કે સાવદ્ય વચન મુનિએ ભાખવું નહિ, તેમજ મંત્ર–તંત્ર કે નિમિત્ત પણ કહેવું જ નહિ. આત્માર્થી શુદ્ધ સંયમરસિક મુનિવરોએ તો ગૃહસ્થનો વિશેષ પરિચય પણ કરવો નહિ એવી ભગવંતની આજ્ઞા છે.” કહ્યું છે કેઃ—

મૂળ મુનિ જે આત્મગવેષી, ન કરે ગૃહસ્થનો સંગ;
જીહાં પરિચય તિહાં અવજ્ઞા, થાયે સમકિત ભંગ.

આ પ્રકારે હેમસૂરિને હિત–શિખામણ દ્રષ્ટાંત સાથે આપીને સમજાવ્યા બાદ ગુરૂમહારાજે કુમારપાળ રાજાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે–“ હે રાજન્ ! જગતને ઋણરહિત કરવાની તમારી ભાવના ઉત્તમ છે, પરંતુ તમારા ભાગ્યમાં એ વસ્તુ જ

નથી; માટે પુન્યવગર પ્રાપ્તિ થવી અસંભવિત સમજવી. તમે તો દેવભક્તિ, ગુરૂભક્તિ, સ્વામીભક્તિ, જીવદયાદિ અનેક સત્કાર્યો કરો છો તે જ વિશેષપણે કરતા રહો. તમારૂં આત્મકલ્યાણ એ પ્રકારે જ થશે.” એ રીતે નિખાલસપણે સત્ય હકીકત ગુરૂમહારાજાએ બન્નેને સંભળાવી દીધી અને ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા.

એક સમયે રાત્રિના કુમારપાળ ભૂપાળ સુખશાંતિમાં સૂતા હતા, તે વખતે એક દેવી તેમની પાસે આવીને ઉભી રહી અને તેમને જગાડીને બોલી કે–“ હે રાજન્ ! હું લુતા રોગની અધિષ્ઠાતા દેવી છું અને ત્હારા વંશમાં પૂર્વે અપાયેલા શ્રાપને લીધે ત્હારા શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની છું.” આમ કહીને તે દેવી અદૃશ્ય થઇ ગઇ. તે સાંભળીને રાજાએ ચિન્તામાં જ બાકીની રાત્રિ પસાર કરી. પ્રભાતમાં તે હકીકત હેમસૂરિ મહારાજને જણાવી. ગુરૂમહારાજે ધર્મ–સાધન કરવાનું કહ્યું અને ‘ ધર્મના પસાયે સર્વ રીતે શાંતિ થશે ’ એમ જણાવ્યું.

સવારથી જ લુતાદેવીએ રાજાના શરીરમાં ઝીણી ઝીણી રાઇ રાઇ જેવડી ફોડકીયો કરી, જેને લીધે રાજાને ઘણી જ પીડા થવા લાગી અને અનુક્રમે તેની વેદના અસહ્ય થઈ પડવાથી મંત્રી–મ્હેતા–મુસદ્દીવર્ગે એકત્ર થઇને વિચાર કરી હુશિયાર વૈદ્યોને બોલાવ્યા અને એકદમ અનેક પ્રકારના ઉપચારો શરૂ કરાવ્યા પરંતુ દર્દનું જોર વધતું જ રહ્યું. જેમ જેમ દવાઓ થતી ગઇ તેમ તેમ વેદના ઉલટી વધવા લાગી, તેથી વૈદ્યો અને સહુ કોઇ મુંઝવણમાં પડી ગયા, તેથી તેમણે હેમસૂરિ મહારાજને ખબર આપી અને તેડવા મોકલ્યા. ગુરૂમહારાજ આવ્યા અને રાજાના શરીરે બહુ પ્રકારની પીડા નિહાળી ગમે તે ઉપાયે રાજાનો વ્યાધિ નાબુદ થાય તેમ મંત્રી વિગેરેને જણાવ્યું. તે સાંભળીને

મંત્રી વિગેરેએ કહ્યું કે–" મહારાજ ! અમે તો ઘણા ઔષધ ઉપચાર કરી ચૂક્યા છીએ. અહીં હાજર રહેલા બાહોશ વૈદ્યોની સલાહ અનુસારે દવા કરવામાં કચાશ રાખી નથી, પરંતુ કાંઈ ફેર પડતો જ નથી માટે કૃપા કરી આપ કાંઇક ઉપાય કરો કે જેથી આ લુતા–રોગ દૂર થાય. હે ગુરૂજી ! આપના સિવાય અન્ય કોઇ આ રોગ દૂર કરવા માટે સમર્થ પુરૂષ હોય એમ અમે જોતા નથી."

પછી હેમસૂરિમહારાજે સર્વ હકીકત સાંભળ્યા બાદ મંત્રી વિગેરેની સમક્ષ કહ્યું કે–" આને માટે એક જ ઉપાય સૂઝે છે અને તે એ છે કે આ પાટણની ગાદીઉપર અન્ય કોઇને બેસાડવામાં આવે તો આ લુતારોગ રાજાના અંગમાંથી નીકળીને તે ગાદીએ બેસનારના શરીરમાં પ્રવેશ કરશે અને એ પ્રકારે રાજાના રોગની શાંતિ થશે; પરંતુ તેમ કરવાથી જે કોઇ ગાદીઉપર બેસે તેને આ રોગ વ્યાપે એમ હોવાથી તે રીતે કરવું પણ યુક્ત નથી અને બીજી તરફ જોતાં રાજાજીનો વ્યાધિ શાંત કર્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી, માટે અન્ય કોઇને દુ:ખમાં નાખવા કરતાં હું પોતે જ એ દુ:ખ વ્હોરી લઉં." એમ કહેતાની સાથે જ રાજ્યગાદીઉપર પોતે બેસી ગયા.

આ પ્રમાણે પોતાને માટે પોતાના ગુણવંત ગુરૂએ આવી પીડા ભોગવવાનું સાહસ કરેલું જાણી કુમારપાળ હૃદયમાં બહુ જ ખેદ કરવા લાગ્યા અને વિનંતિપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે– " કૃપાળુ ગુરૂમહારાજ ! મને આ રોગ મ્હારા કર્મે ઉદયમાં આવ્યો છે તો તે મ્હારે ભોગવ્યા સિવાય છુટકો નથી, માટે મ્હારા નિમિત્તે આપ કાંઇ પણ દુ:ખ વ્હોરી લેશો નહિ અને કૃપા કરી આ રાજ્યગાદીઉપર આપ બેસશો નહિ. " જવાબમાં ગુરૂમહારાજે કહ્યું કે–" રાજાજી ! આપ તે માટે કાંઈ

ચિંતા કરશો નહિ. ધર્મ પસાયે સર્વ પ્રકારની શાંતિ થશે, તેમજ મારા રોગનું નિવારણ પણ થઇ જશે.”

રાજા કુમારપાળના સ્થાનકે હેમસૂરિ મહારાજ બેઠા કે તરત જ લુતાદેવી રાજાના અંગમાંથી નીકળી જઇને ગુરૂના શરીરમાં પેસીને રાજાજીની માફક ગુરૂમહારાજના શરીરમાં ફોડકીયું કરીને પીડા ઉત્પન્ન કરી દીધી, જેથી તેમને મહાવેદના થવા લાગી. તરત જ તેને શાંત કરવા માટે તે રોગના નિવારણ અર્થે હેમસૂરિ મહારાજે એક કોળું મંગાવ્યું, જેમાં મંત્રબળે પોતે પેસીને અદ્રશ્યપણે તે રોગની અધિષ્ઠાતા લુતાદેવીને તે કોળામાં મૂકી તરત જ સૂરીશ્વર બહાર નીકળી ગયા અને તે કોળાને એક કુવામાં નંખાવ્યું કે તરત જ તે ફાટી ગયું એટલે તેમાંથી લુતાદેવી નગર બહાર ચાલી નીકળી.[1]

આ રીતે શ્રી હેમસૂરિ મહારાજે કારણપડયે શ્રી જૈનશાસનની જાહોજલાલી વધારનાર કુમારપાળ રાજાની ખાતર પોતે કષ્ટ વેઠીને રાજાનો રોગ નિવારણ કરવાથી કુમારપાળ રાજા તેમનો મહાન્ ઉપકાર માનવા લાગ્યા અને ગુરૂમહારાજની તેમજ જૈન ધર્મની બહુ જ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. વિશેષ શાંતિને અર્થે યાચકોને દાન આપ્યું અને શ્રી જિનેશ્વરના મંદિરમાં પૂજા–મહોત્સવાદિ કાર્યો કરાવ્યા.

એક દિવસ હેમસૂરિ મહારાજ, કુમારપાળ રાજા તેમજ સર્વ સભાસમક્ષ વ્યાખ્યાનમાં “ યોગશાસ્ત્ર ” વાંચતા હતા, જેમાં સ્ત્રી–ચરિત્રનો અધિકાર આવતાં આવ્યું કે:—

સાયર નીર મપ્યા પણ જાય, નદી વાલુકા સંખ્યા થાય;
મેરૂપર્વત ત્રાજુએ તોલાય, નારિચરિત્ર તો નવિ સમજાય.

---

૧ આ બધો માંત્રિક પ્રયોગ કરેલા છે.

એ પ્રમાણે કહીને તેમણે સ્ત્રીચરિત્રઉપર કથા કહેવી શરૂ કરી.

શ્રીપુર નગરમાં શ્રીધર નામે વ્યવહારી વસતો હતો, તેને નાગિલા નામની સ્ત્રી હતી અને ધનદ નામે એક પુત્ર હતો, જેના વિવાહ તે જ નગરમાં પ્રિયંકર શેઠની પુત્રી શ્રીદેવી સાથે કરવામાં આવ્યો હતો. તે શ્રીદેવી જૈનધર્મમાં પ્રવીણ અને ભાવિક શુદ્ધ શ્રાવિકા હતી. કર્મસંયોગે સાસુ વહુને બન્યું નહિ તેથી હમેશાં કલેશ વધવા લાગ્યો અને શ્રીદેવીની સાસુ નાગિલા બહુ જ તુચ્છ વિચારની તેમજ ક્રોધીલી હોવાથી ખાવા–પીવામાં, ઓઢવા–પહેરવામાં તેમજ દરેક કામકાજમાં ટકટક કરવા લાગી અને નિરંતર વઢવાડ થવા લાગી; પરંતુ શ્રીદેવી ધર્મના સંસ્કારવાળી હોવાથી એક શબ્દ પણ સામો નહિ બોલતાં સમતાભાવે સર્વ સહન કરતી હતી. દરમિયાન એક વખતે શ્રીદેવી ઘરમાંથી સંજવારી કાઢતી હતી તેમાં તેને એક હેમની વીંટી જડી, તે લઈ તેણે ઠેકાણાસર મૂકી દીધી; પરંતુ તે વીંટી શ્રીધર શેઠની ખોવાયેલી હોવાથી તેઓ આમ તેમ ગોતવા લાગ્યા છે એમ સાંભળ્યું કે તરત જ શ્રીદેવીએ જયાં મૂકી હતી ત્યાંથી લાવીને પોતાના સસરાપાસે હાજર કરી. આ વાત નાગિલાથી જરા પણ સહન થઇ શકી નહિ, તેથી તે શ્રીદેવીઉપર એકદમ ક્રોધ કરી ઉતરી પડી અને કર્કશ વાણીથી બોલવા લાગી કે– " અમારા ઘરમાં તો હવે વહુએ ચોરી કરવા માંડી અને આવી રીતે વસ્તુ સંતાડવા માંડી, તેથી હવે ઘરની સાચવણ શી રીતે કરવી ? આ વહુએ તો ઘરની શોભા ઘટે તેમ કરવા માંડયું છે. " આ રીતે કહીને પોતાનો પુત્ર ધનદ ઘરે આવતાં તેને પણ આડુંઅવળું કહી બહુ જ ઉશ્કેર્યો, જેથી ધનદે

ગુસ્સે થઇને પોતાની સ્ત્રીને ખૂબ મારી. તેનાં મસ્તકમાં મુંગલ વાગતાં શ્રીદેવી જમીનઉપર બેભાન અવસ્થામાં એકદમ પડી ગઇ. શ્રીદેવીનું પિયર ગામમાં જ હતું, તેથી આ વાતની ખબર તેના માતપિતાને પડતાં તેમના મનમાં બહુ જ દુઃખ થયું. તેઓ શ્રીદેવીને પોતાને ઘરે તેડી લાવ્યા.

શ્રીદેવીને બહુ માર પડેલો હોવાથી તેમજ મસ્તકમાં પણ વધારે વાગેલું હોવાથી તેના માતાપિતાએ ઔષધ ઉપચાર કરાવ્યા અને પછી શાંતિથી સર્વ હકીકત પૂછવા માંડી. પ્રત્યુત્તરમાં શ્રીદેવીએ સર્વ હકીકત સત્યપણે કહી સંભળાવી, તેની સાથે પોતે ગંભીર અને ડાહી હોવાથી કહેવા લાગી કે— “મ્હારા માટે તમે કાંઈ કલેશ કરશો નહિ, તેમજ મ્હારા સાસરિયા પક્ષને પણ કાંઇ વઢશો નહિ. જૈનશાસ્ત્રની શૈલી મુજબ સુખ કે દુઃખ સૌ સૌના કર્મે આવે છે, તે પ્રમાણે મ્હારા કર્મે કરીને મને આવું દુઃખ આવી પડ્યું છે, તો તે મ્હારે ભોગવ્યા સિવાય છુટકો નથી. બાંધેલા કર્મને ભોગવ્યા સિવાય તેનાથી કોઇ છુટી શકતું નથી. જુઓ !

કીધાં કર્મ ન છુટે કોય, કર્મે નળને વીત્યું જોય;
હરિચંદે મૂકી પરહરી, તારા લોચન સાથે ધરી.
મૃગાવતીને ગરૂડે હરી, ચંદનબાલા શેઠે ધરી;
અચ્ચંકારી કર્મે નડી, શ્રેણિકને શિર નાડી પડી.
કર્મે અરૂણ હુઓ પાંગલો, બ્રહ્મદત્ત રાજા હુઓ આંધલો;
ખંધકતણી ઉતારી ખાલ, હરિ ખોવે ઋદ્ધિ રમણી બાળ.
કર્મે બાળ્યો ગજસુકુમાળ, સુકોશલ શિર વાઘણ ફાળ;
કર્મ ભોગવે સહુકો આપ, પુત્રી એમ સમજાવે બાપ.

ઘણાં ઔષધો કર્યાં છતાં શ્રીદેવીનું દર્દ તો વધતું જ

ગયું, છતાં પણ પોતાના કર્મનો જ દોષ માની સમતાભાવે સહન કરી, હૃદયમાં વીતરાગ પ્રભુનું ધ્યાન ધરતી અંતે મરણ પામી. શ્રીદેવીના માતાપિતા ઘણો જ અફસોસ કરી રૂદન કરવા લાગ્યા. શ્રીદેવીના આવાં મરણથી શ્રીદેવીના પતિ ધનદને અને સાસુ નાગિલાને નગરમાં સર્વ સ્થળેથી ફીટકાર મળ્યો. જ્યાં જાય ત્યાં લોકો તેને નિંદવા લાગ્યા અને એના પરિણામે ધનદને કન્યા પણ કોઇએ આપી નહિ.

ધનદના પિતા શ્રીધર શેઠ આબરૂદાર ગૃહસ્થ હતા અને ધનદનું વેવિશાળ સહજમાં સારા ગૃહે થઇ જાય તેવા સાનુકૂળ સંજોગો હતા, છતાં આ વખતે તદ્દન વિપરીત જ બની ગયું અને કોઇએ કન્યા આપી નહિ. એવો અનુભવ અનુભવતાં શેઠને પોતાના દિલમાં પણ ઘણું જ દુઃખ થયું અને પુત્રને ફરી પરણાવવાની ચિન્તામાં જ હમેશાં રહેવા લાગ્યા. છેવટે બહુ પ્રયાસે લાગવગ ચલાવી તેમજ મહેનત કરી દૂર દેશાવરથી એક કન્યા ગોતી લાવીને ધનદના લગ્ન કર્યા; તેનું નામ ઉમિયા હતું. તેણે ઘરમાં દાખલ થતાંની સાથે જ પોતાની સાસુ નાગિલાને દબાવવા માંડી તે એટલે સુધી કે નાગિલા દળવા–ખાંડવાનું કાંઇ કામ બતાવે તો ઉમિયા બીલકુલ કરે જ નહિ પણ ઉલટો જવાબ આપે કે તમારે મને કોઈ પણ કામ બતાવવું નહિ. આ રીતે સાસુ–વહુ વચ્ચે ખટપટ હમેશાં ચાલવા માંડી, પણ ઉમિયા બરાબર માથાની મળેલી હોવાથી જે નાગિલા સાસુએ પોતાની પ્રથમની વહુ શ્રીદેવીને હેરાન કરી મરણને શરણ પહોંચાડી હતી અને જે સિંહણ જેવી વિકરાળ ગણાતી હતી તેને ઉમિયાએ પાંસરીદોર શિયાળણી જેવી કરી નાંખી, તેની સાથે પોતાના સાસુ તેમજ સસરાને બીલકુલ હિસાબમાં જ

આખરે ગણ્યા નહિ. તેમ કરીને તે નિરાંતે બેઠી. શ્રીધર શેઠ અને ખાસ કરીને નાગિલાનું ચલણ ઘરમાં કાંઇ જ રહ્યું નહિ એટલે કંટાળીને ઘણા દુઃખી અવસ્થામાં કાળાંતરે ગુજરી ગયા. હવે સ્ત્રી-ભરથાર આનંદથી રહેવા લાગ્યા.

ઉમિયાએ પોતાના ભરથારની ભક્તિ શરૂઆતથી જ બહુ પ્રકારે કરીને પોતાને વશ કરી લીધો, એટલે ધનદને પોતાની સ્ત્રીમાં અતિ રાગ થવાથી સંપૂર્ણ વિશ્વાસ થઈ ગયો; પરંતુ ઉમિયાનો પ્રેમ કૃત્રિમ હતો, તેના હાવભાવ જુદા પ્રકારના હતા; તે ઉપરથી ઘણો રાગ દેખાડતી; પરંતુ અંદરથી તે જુદી રમત રમતી હતી. છેવટે પોતાનો પતિ વશ થઇ જવાથી તેને હિસાબમાં નહિ ગણતાં તેણે ધીરે ધીરે પરપુરૂષસાથે પ્રીતિ કરવા માંડી. ઉમિયાનો પતિ ધનદ બિચારો ભલો અને સરલ સ્વભાવનો હતો, તેને ઉમિયાની અંદરની રમત જુદી જ છે તેનો ખ્યાલ કયાંથી હોય? તે તો ઉમિયાની ભક્તિ ને પ્રીતિ જોઈ ઘણો જ ખુશી થઇ જતો હતો અને હૃદયમાં સંતોષ માની ઉમિયાઉપર બહુ જ પ્રેમભાવ રાખતો હતો.

એક દિવસ ધનદે પોતાના મિત્ર **સોમદેવ**ની પાસે પણ પોતાની સ્ત્રીના બહુ જ વખાણ કર્યા અને કહ્યું કે-" મ્હારી સ્ત્રી ઉમિયા ખરેખર મહાગુણવંતી અને શિયળવંતી છે, તે પુન્યસંયોગે મને પ્રાપ્ત થઈ છે. તેની પ્રીતિ અને ભક્તિ મ્હારા ઉપર ઘણી જ છે. અત્યારે તો જેમ ચકવા-ચકવીની પ્રીતિ હોય તેવી પ્રીતિ અમો બન્ને વચ્ચે ચાલે છે. હે મિત્ર! વધારે શું કહું? પરંતુ ઉમિયાનો પ્રેમ અસાધારણ છે." આ પ્રકારની એકતરફી બહુ જ તારીફ કરતો ધનદને સાંભળી, સોમદેવથી રહેવાયું નહિ અને તે બોલ્યો કે-"ભાઇ! સ્ત્રીચરિત્ર ગહન છે,

તેમાં આપણી તાકાત નથી કે આપણે તેનો પાર પામી શકીએ. એ તો કહે કાંઈ અને કરે કાંઇ, માટે ટુંકામાં કહું તો સ્ત્રીનો બહુ વિશ્વાસ કરવામાં સાર નથી. કહ્યું છે કેઃ—

સિંહણ, નાગણ, ડાકિણી, અગ્નિ, નિર, વિષ, ખાસ;
સોમદેવ કહે નારીનો, નવિ કીજે વિશ્વાસ.

આ પ્રમાણે કહીને વળી સોમદેવે ધનદને કહ્યું કે-" હે મિત્ર ! તેમ છતાં પણ મ્હારી વાત માન્યામાં ન આવતી હોય તો અનુભવથી ખાત્રી કરવા હું તને કહું છું. તારે ઘરે જઇને તારી સ્ત્રીને કહેવું કે-" હું થોડા દિવસ માટે જરૂરના કામ-પ્રસંગે દેશાવર જવાનો છું, માટે તું એકલી ઘરે રહેજે." આ ઉપરથી મિત્રનાં વચનની ખાતર અથવા તો અનુભવ કરવાની ખાતર ધનદે પોતાને ઘરે જઇને ઉમિયાને ઉપર જણાવ્યા મુજબ દેશાવર જવાની વાત કહી બતાવી, જે સાંભળતાં જ ઉમિયા અંદરખાને મનમાં તો ઘણી જ રાજી થઇ, પણ બહારના દેખાવથી અને ઉપરના ડોળથી હાવભાવ બતાવતી પોતાના પતિને દુઃખિત હૃદયથી કહેવા લાગી કે-" હે નાથ ! હું કદિ પણ આપના વગર એકલી રહી નથી, તેથી આપના દેશાવર જવાના સમાચાર સાંભળી મને ઘણું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, અને આપના વિરહને લઇને આપના ગયા પછી મ્હારે ન્હાવણ-ધોવણ, વિલેપન, ગીતગાન, મિષ્ટાન્ન, પાન-સોપારી, સુશોભિત વસ્ત્રો, આંખમાં આંજણ વિગેરે વસ્તુનો ત્યાગ છે, પરઘર ફરવું કે બાગમાં જવાનું પણ બંધ જ છે, માત્ર તપ, જપ, ક્રિયા કરી મ્હારાં દુઃખના દિવસો નિર્ગમન કરીશ; માટે કૃપા કરી કહું છું કે— હે સ્વામી ! વહેલા વહેલા ઘરે પાછા પધારજો."

ઉમિયાનાં માયાવી વચનો છતાં ધનદે તો પ્રેમને લીધે

તે સાચાં જ માન્યા અને સોમદેવ મિત્રની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે-" માત્ર દેશાવર જવાની વાત કાઢી. તેમાં ઉમિયાને ઘણું જ દુઃખ થઇ પડયું છે અને સારા વસ્રો કે ઉત્તમ ભોજન પણ ઉમિયા ઇચ્છતી નથી, એવી એની પ્રીતિ-ભક્તિ છે; છતાં ત્હારા વચનની ખાતર હું તો તેની પાસેથી રજા લઇને જ અહિં આવ્યો છું." સોમદેવ બધું સાંભળી રહ્યો અને જ્યારે રાત્રિ પડી ત્યારે બન્ને જણા ધનદના ઘરે ખાસ ઉમિયાની પરીક્ષા કરવા માટે છાનામાના આવ્યા તે વખતે ઉમિયા કોઇ પરપુરૂષની રાહ જોતી સતી ઘરનું દ્વાર ઉઘાડી બહાર નીકળીને આમતેમ જોયા કરતી હતી. તે સમ-યનો લાભ લઇ ગુપ્ત રીતે ધનદ ઘરમાં પેસીને એક બાજુ સંતાઈ રહ્યો અને શું બને છે તે જોવા આતુરતાથી ઉભો રહ્યો. થોડીવાર પછી તે નગરના કોટવાલનો પુત્ર રણધીર ગૃહદ્વાર ઉઘડાવી અંદર દાખલ થયો, જેને જોતાં જ ઉમિયા અતિ હર્ષિત થઇ ગઇ અને બહુ જ ભક્તિસાથે પ્રેમપૂર્વક રણધીરને સ્નાન કરાવી, ભાતભાતની રસોઇ તૈયાર કરી આગ્ર-હપૂર્વક બન્ને જણા સાથે જમ્યા, તેમજ તાંબૂલાદિ ખાધા બાદ ઉમિયા સુંદર વસ્ત્રોથી સજ્જ થઇ સુગંધી તેલો વિગેરે વાપરી સંપૂર્ણ પ્રેમસાથે બન્ને એક સુંદર શય્યામાં સૂઈ રહ્યા.

આ સર્વ ચેષ્ટા ગુપ્ત રીતે જોતા ધનદને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો અને ઉમિયાનું આવું નીચ કૃત્ય નિહાળી ઉમિયા માટે જે ઉચ્ચ અભિપ્રાય અને અપ્રતિમ પ્રેમ હતો તે તદ્દન વિપરીત જ થઇ ગયો, તેમજ આવું અઘટિત કૃત્ય પોતાની દૃષ્ટિએ નહિ જોઇ શકવાથી બન્નેને હણી નાંખવા વિચાર કર્યો; પણ સ્ત્રીહત્યાનું મહાપાપ યાદ આવવાથી વિચાર કરીને પોતાની સ્રીસંગાથે

જે જારપુરૂષ સૂતો હતો તે કોટવાળના સુત રણધીરનું મસ્તક તરવારવડે ધીરે રહીને ઉડાવી દીધું. થોડીવારે ઉમિયા સૂતેલી હતી તે શય્યા ભીની લાગવાથી એકદમ જાગી ઉઠી અને પોતાની સાથે સૂતેલા કોટવાળના પુત્રનું શરીર અને ધડ જુદા જોઇને તેને કોઇએ મારી નાંખ્યો તેમ તે સમજી ગઇ; પરંતુ તેથી લગાર પણ નહિ ગભરાતાં હિમ્મતપૂર્વક તેને ઉપાડીને રાત્રે ને રાત્રે એક કુવામાં નાખી દીધો.

આ સ્ત્રીચરિત્રની હકીકત સંભળાવતાં હેમસૂરિમહારાજ કુમારપાળને કહેવા લાગ્યા કે–" હે રાજન્ ! સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાસંડળની હકીકત જાણવી હોય તો જાણી શકાય છે, પરંતુ સ્ત્રીચરિત્ર તો અકળ અને અગમ્ય છે. " ત્યારબાદ તે ઉમિયા ક્ષીર, ખાંડ અને બલિબાકુળાનો થાળ ભરી જ્યાં ભૂત–પ્રેત આદિનો વાસ છે એવા ભયંકર સ્મશાન તરફ રાત્રિને સમયે ચાલી નીકળી. પાછળ ધનદ પણ છાની રીતે ઉમિયા શું કરે છે તે જોવા માટે ચાલ્યો.

શૂન્યકાર સ્મશાનની અંદર રાત્રિના વખતે પાકા હૃદયના પુરૂષને પણ એક વાર જવું હોય તો વિચાર થઇ પડે, એવા ભયાનક સ્થળમાં ઉમિયા લગાર પણ બીકવગર એકદમ પહોંચી અને નજીકમાં આવેલ એક ડુંગરની ગુફામાં પેઠી, જ્યાં ચોસઠ યોગિણીઓ ક્રીડા અર્થે એકત્ર થયેલ હતી. તેમને નમસ્કાર કરીને વિનંતિ કરવા લાગી. અહીં ધનદ પણ ગુપ્ત રીતે ગુફામાં દાખલ થઇ ઉમિયાની ચેષ્ટા જોવા લાગ્યો.

ઉમિયાએ લાવેલો થાળ તેમની પાસે મૂક્યો, એટલે દેવીઓ પકીની અગ્ર દેવીએ આશિષ આપી અને મનકામના સિદ્ધ થવાનું વરદાન આપ્યું. તરત જ ઉમિયા બોલી કે–"હે

માતાજી ! મ્હારૂં કામ કાંઇ સિદ્ધ થયું નહિ. મ્હારે એક પુરૂષ સાથે અપ્રતિમ પ્રેમ હતો તેને તો કોઇએ આજ રાત્રિએ મરણુને શરણુ પહોંચાડી દીધો છે, તેથી કૃપા કરી માતાજી ! મને એક એવી વિદ્યા આપો કે રાત્રિના સમયે જ્યારે મ્હારી મરજી થાય ત્યારે હું વૃક્ષઉપર બેસી જ્યાં જવું હોય ત્યાં ઉડીને જઉં અને એની સાથે એવી વિદ્યા પણ આપજો કે હું કોઈથી હણાઉં નહિ. આ પ્રકારની મ્હારી વિનંતિ સ્વીકારી મને સંતુષ્ટ કરો, જેથી હું હમેશાં જગતમાં સ્વેચ્છાએ વિચરી વિવિધ પુરૂષોની સાથે મનમાન્યા ખેલ ખેલું. ” તેના જવાબમાં માતાજીએ કહ્યું કે-“ આ કામ માટે એક પુરૂષનું બળિદાન આપવાથી કાર્યસિદ્ધિ થઇ શકશે. ” એટલે ઉમિયા બોલી કે-“ માતાજી ! તે માટે મને અંજનવિદ્યા આપો જેથી મ્હારા પતિને વશ કરી તેને મારીને આપની સેવામાં એનું બળિદાન હું હાજર કરી શકું. ” દેવીએ ઉમિયાની વિનંતિ સ્વીકારીને તે વિદ્યા અર્પણ કરી, જે લઇને તે પોતાને ઘરે તરત જ આવીને હાજર થઇ ગઇ.

ધનદે પોતાની સ્ત્રીનું આવા પ્રકારનું વર્તન જોઈ તેમજ પોતાને મારી નાંખીને બળિદાન આપવાનું સાંભળેલું હોઇને તે તો ઘણોજ વિચારમાં પડી ગયો અને ત્યાંથી રવાના થઈ પોતાને ઘરે નહિ જતાં પરભાર્યો પોતાના સ્નેહી મિત્ર સોમદેવને ઘરે ગયો અને મિત્રને કહ્યું કે-“ હું જીવનપર્યંત મ્હારા ઘર સામું મુદ્દલ જોવાનો નથી, કારણ કે ઉમિયાએ દેવીપાસે કહેલા મ્હારો ઘાટ ઘડવાના શબ્દો સંભારતાં મ્હારૂં હૃદય ધ્રુજી ઉઠે છે. ખરેખર ! મને ઉમિયાંની બહુ જ બીક લાગે છે. ” તેમ કહી રાત્રિએ જોએલ ઉમિયાની સર્વ બીના

સોમદેવને કહી સંભળાવી. સોમદેવે કહ્યું કે-" ભલે ત્હારી સરજી તેમ છે તો પણ મ્હારી એક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે તારે ત્હારી પાસે ધનની જરૂર હરવખત રહેશે, માટે એક વખત ઘરે જઈને ગમે તે પ્રકારે દ્રવ્ય લઈને નીકળી જવું યોગ્ય છે; કારણ કે ધનવગર કાંઇ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી. કહ્યું છે કેઃ—

ચૌદહુ વિદ્યા સાથ, હાથ મૂરખને જોડે,
વરસે હુઓ વૃદ્ધ, બાળની ઓલગ દોડે;
રૂપે હોય સુરૂપ, કુરૂપને ખાંધે ચડાવે,
જેહના કુળ અતિ ઉંચ, નીચને શીશ નમાવે;
પૂજનિક સઘળી નાતનો, પાય પડે પાપીતણે,
છે દાસ સહુ લચ્છીતણા, ધનવિણ સહુએ અવગણે.

મિત્ર સોમદેવની શિખામણ માન્ય રાખી ધનદ પોતાને ઘરે ગયો અને ઉમિયાથી ચેતીને આખો દિવસ પસાર કરી રાત્રિએ ઘરમાંથી તમામ દ્રવ્ય લઇ દેશાંતર જવા ચાલી નીકળ્યો. મુસાફરી દરમિયાન ધનદને એક સિદ્ધપુરૂષ મળ્યો. તેણે ધનદને કહ્યું કે-" ભાઇ ! હું સુવર્ણસિદ્ધિ વિદ્યાની સાધના કરવા બેઠો છું, પરંતુ તેમાં પ્રથમ ધનની જરૂર ખાસ પડે છે, તે મ્હારી પાસે નહિ હોવાથી હું વિદ્યા સાધી શકતો નથી અને તે માટે ચિંતામાં ફર્યા કરૂં છું." તે પ્રમાણેની હકીકત સાંભળી ધનદે કહ્યું કે-" હે સિદ્ધપુરૂષ ! મ્હારી પાસે દ્રવ્યની ગાંસડી આ રહી, તેમાંથી જોઇએ તેટલું ધન લઈ તમે સુખેથી તમારી વિદ્યા સિદ્ધ કરો." તરત જ ધન લઈને સર્વ પ્રકારે ક્રિયા-વિધિ એકાગ્રચિત્તથી કરતાં તે સિદ્ધપુરૂષને સુવર્ણ-સિદ્ધિ કરવાની વિદ્યા સિદ્ધ થઈ, એટલે ધનદનો મહાઉપ-

કાર માની તે સિદ્ધપુરૂષ ધનદના પગમાં પડી વિનંતિ કરવા લાગ્યો કે–" હે દયાળુ ! કૃપા કરીને આપને જે જોઇએ તે માગી લ્યો." જવાબમાં ધનદે ' કાંઇપણ જરૂર નથી ' તેમ કહ્યા છતાં ધનદને એક વિદ્યા તે સિદ્ધપુરૂષે અર્પણ કરી કે જેના પ્રતાપે ત્રણે કાળનું જાણી શકાય. તેના બહુ આગ્રહથી તેનો સ્વીકાર કરી ધનદ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

માર્ગે ચાલતાં એક સ્થળે શાંત મુનિરાજને ધનદે જોયા કે તરત જ ત્યાં જઈ તેમના દર્શન–વંદન કરી તેમની પાસે પોતાનાં કરેલાં પાપની તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને પોતાના હસ્તથી પોતાની પ્રથમની સ્ત્રી શ્રીદેવીની અને બીજી વખતની સ્ત્રીસાથે યારી કરનાર કોટવાળના પુત્ર રણધીરની હત્યા થયેલ તે બે હત્યાના પાપના નિવારણ માટે ગુરૂમહારાજને વિનંતિપૂર્વક શાંતપણે પૂછયું. એટલે મુનિમહારાજે તેને વીતરાગકથિત શ્રી જૈનધર્મનો માર્ગ બતાવ્યો, નવકારમંત્ર શીખડાવ્યો, તે સાથે તેનો અપૂર્વ મહિમા કહી સંભળાવ્યો અને શ્રી શત્રુંજય તીર્થનો અપૂર્વ મહિમા પણ કહી બતાવ્યો. જે સાંભળીને ધનદે શ્રી શત્રુંજય તીર્થની યાત્રા કરી, શ્રી આદીશ્વર પ્રભુને ભેટી, બાકીનો સમય પ્રભુ-પૂજા, ગુરૂભક્તિ અને જ્ઞાનધ્યાનમાં સમતા ભાવે રહીને કાઢ્યો; પરંતુ સ્ત્રીચરિત્ર નજરે નિહાળવાથી પોતાના ઘરે તો ગયો જ નહિ."

આ પ્રમાણે સ્ત્રીચરિત્રનો અધિકાર સંભળાવ્યા બાદ હેમસુરિમહારાજ કહેવા લાગ્યા કે–" હે રાજા કુમારપાળ ! નારી-ચરિત્ર અકળ છે, અગમ્ય છે, અપાર છે. પરદેશી રાજા, મુંજ રાજા, ભર્તૃહરી, જમદગ્નિ તાપસ ઈત્યાદિને નારીના પાસમાં પડતાં હેરાન થઇ જવું પડયું છે, માટે આ હકીકતના સારરૂપે સમજવાનું એ છે કે–સ્ત્રીચરિત્રની વાર્તા વર્ણવી જાય તેમ નથી."

આ પ્રમાણે સ્ત્રીચરિત્રનો અધિકાર સાંભળી રહ્યા બાદ કુમારપાળ રાજાએ કહ્યું કે–" હે ગુરૂમહારાજ ! જે હકીકત આપે વર્ણવી તે બાબતમાં મ્હારૂં મન તો શંકા ખાય છે અને હું તો ભાર દઇને જણાવું છું કે એક કીડીસમાન સ્ત્રી, હસ્તી-સમાન પુરૂષને ગળી જાય એ જરા પણ હૈયે બેસતું નથી. અરે ! નરની આગળ બિચારી નારી શું હિસાબમાં છે ? અરે ! તે રાંક જાતિ અબળાનું શું બળ છે કે તમોએ સ્ત્રીચરિત્ર અગસ્ય અને અકળ કહી દીધું ? વાસ્તે એ સંબંધમાં મારી શંકા દૂર થતી નથી."

હેમસૂરિમહારાજે કુમારપાળનો જવાબ સાંભળી નિર્ણય કર્યો કે–' કાંઇ પણ ચમત્કાર બતાવ્યા સિવાય અગર તો રાજાજીને અનુભવ રસ ચખાડ્યા સિવાય તેમના મનની શંકા દૂર થવાની નથી.' એટલે ગુરૂમહારાજે એકાંત સ્થળમાં બેસી ચક્રેશ્વરી દેવીની આરાધના કરી વિનંતિપૂર્વક નિવેદન કર્યું કે–" હે દેવી ! સ્ત્રીચરિત્રનો અધિકાર સાંભળી રાજાના દિલમાં તે વસ્તુ બરાબર ઠસતી નથી અને તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે કે કીડી તે વળી કુંજરને ગળી શકતી હશે ? માટે એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે જેથી રાજા કુમારપાળના મનનું સમાધાન થઇ જાય." આ પ્રમાણે સાંભળી ચક્રેશ્વરી દેવીએ કહ્યું કે–" આજથી આઠ દિવસ પછી આ પાટણનગરીમાં એક શેઠનું મૃત્યુ થવાનું છે, તે પ્રસંગે શેઠની સ્ત્રી સતી થવા જતાં રાજા કુમારપાળને સ્ત્રીચરિત્ર જાણવાનો અવસર બરાબર પ્રાપ્ત થશે અને બધું ઠીક થઈ જશે." આમ કહીને દેવી અંતર્ધાન થઇ ગઇ.

બરાબર આઠમે દિવસે પાટણનગરીમાં એક શેઠનું મરણ

થયું; જેમી પછવાડે શેઠની સ્ત્રીએ સતી થવાનું જાહેર કર્યું. એટલે કે શેઠની સાથે ચિતામાં બળી મરવાનું અંગીકાર કર્યું, જે વાત આખા શહેરમાં ફેલાતાં નગરના તમામ લોકો, કુમારપાળ ભૂપાળ અને પ્રધાનમંડળ સર્વે આ બનાવ જોવા માટે ત્યાં આવ્યા; પરંતુ તે સમયે સાંજ પડી ગઈ હતી અને રાત્રિ પડવાની તૈયારી હતી, જેથી રાજાએ રાત્રિની અંદર સતી થવાનું કાર્ય બંધ રાખવાનો હુકમ ફરમાવ્યો અને બીજા દિવસઉપર આ કાર્ય કરવાનું જાહેર કર્યું જેથી ત્યાં આવેલા સર્વે લોકો વિખરાઇને પોતપોતાને ઘરે આવ્યા. ફક્ત જે સ્ત્રી સતી થવાની હતી તે એકલી શેઠનું શબ લઇને રાત્રિએ ત્યાં જ બેસી રહી. કૌતુક જોવાને અર્થે રાજા કુમારપાળ મધ્યરાત્રિએ હાથમાં ખડ્ગ લઇને પોતાના મહેલમાંથી નીકળી ગુપ્તપણે જ્યાં તે સ્ત્રી બેઠી હતી તે સ્થળે આવી એક બાજુ સંતાઇને ઉભા રહ્યા. બરાબર રાત્રિનો મધ્યસમય થયો હતો તેવે વખતે સંગીતનો મધુર સ્વર તે સ્ત્રીના કાનઉપર અથડાવા લાગ્યો અને જેમ જેમ સરસ આલાપમાં ગાયનનો રસ આવતો ગયો તેમ તેમ તે સ્ત્રીનું ચિત્ત વિહ્વળ થવા લાગ્યું.

ખરેખર જગતમાં નાદથકી નરનારી મોહાઇ જાય છે, નાદવડે દેવો પણ સ્થંભી જાય છે, નાદવડે દુઃખી જનોના દિવસો વ્યતીત થઈ જાય છે. આ નાદમાં લયલીન બનીને મૃગલાઓ પ્રાણ સમર્પણ કરી નાખે છે. આવા પ્રકારનો અદ્ભુત નાદ તે શેઠની સ્ત્રીએ સાંભળ્યો કે તુરત જ જે સ્થળેથી તે મધુર સ્વર આવતો હતો ત્યાં એકદમ પહોંચી અને એક મહાદેવના મંદિરમાં પાંગળા માણસને સુંદર રાગ આલાપતો જોયો. જેમ જેમ સંગીતનો રસ મીઠો લાગ્યો તેમ તેમ તે

સ્ત્રીનું મન ડામાડોળ થવા લાગ્યું અને આખરે જે સ્ત્રી સવારે તો પોતાના સ્વામી પાછળ સતી થવા બહાર આવી છે તે સ્ત્રીએ નાદને વશ થઈ પેલા પાંગળા માણસને પ્રેમને માટે પ્રાર્થના કરી.

પ્રસંગોપાત્ કવિ ઋષભદાસ શિખામણ આપે છે કે–"મહાનુભાવો ! નાદવડે આવા પ્રકારના અનર્થમાં ઉતરવું પડે છે, માટે શિયળ–વ્રતને ધારણ કરનારાઓએ નાદને વર્જવો જરૂરનો છે, તેમજ કોઇની સાથે એકાંતમાં આલાપ પણ કરવો યુક્ત નથી.

શાસ્ત્રોમાંહિ કહ્યું છે જોય, કોઈક ટાલીયો નિર્ધન હોય;
કોઈક મૂરખ નર દંતાલ, કોઇક કાણો નર સુકુમાળ.
કોઇક ગીતવતી હુવે સતી, તેણે નાદે નવિ ખેદે જતી;
બ્રહ્મચારી નર સ્ત્રી અવગુણે, ન કરે રાગ ન કાંઇ સુણે.

નાદવડે વિહ્વળ બની ગયેલી તે સ્ત્રીની આજીજીપૂર્વકની આવી દુષ્ટ માગણી સાંભળી તે પંગુ બોલ્યો કે–" હે સતી થવાની અભિલાષાવાળી સ્ત્રી ! તું રૂપવંતી અને કુલીન થઈ મને રંક પાંગળાને આવી રીતે પ્રાર્થના કરે છે એ બીલકુલ ઘટિત નથી. હું તો રૂપહીણ છું, કાયા પણ ક્ષીણ થઈ ગયેલી છે અને રોગથી ભરેલી છે, તેની સાથે ભોગ ભોગવવા તું ઇચ્છા કરે છે એ તને શોભતું નથી." આવા પંગુના શબ્દો વારંવાર સાંભળ્યા છતાં તે સ્ત્રીએ વારંવાર દીનવદને કહેવાથી છેવટે બન્ને પ્રેમમાં લુબ્ધ બની ગયા અને આનંદમાં રાત્રિ પસાર કરી. રાજા કુમારપાળ કે જે મધ્યરાત્રિએ ખાસ સ્ત્રી–ચરિત્ર જોવા અહીં ગુપ્તપણે આવેલા હતા તેમણે આ સર્વ હકીકત ખાનગી રીતે–છુપાઇને નજરોનજર જોઇ લીધી. તે

હવે પોતાના મન સાથે ઉંડા વિચાર કરવા લાગ્યો કે-" અહો! સ્ત્રીચરિત્ર તો અગમ્ય અને અકળ છે ખરેખર! જગતમાં કામદેવને જીતવો એ મહા કઠીણમાં કઠીણ કામ છે. કહ્યું છે કેઃ—

રણસંગ્રામે પાળા ધંસે, સિંહ દેખી નવિ પાછા ખસે;
પણ તેણે કામ ન જીત્યો જાય, સ્ત્રી આગળ તે છાલી થાય;
પંચાગ્નિ નર સાધે જેહ, કરવત કાયા કષ્ટે દેહ;
મસ્તક ઉંધે લટકે વળી, સ્ત્રી સંગે તે જાયે ગળી.
આતાપના લીયે બારે માસ, જે નરનો વનમાંહે વાસ;
મહાતપીઓ ખટ મહીને જમે, તે પણ નારી વચને નમે.

હવે પ્રભાતે જે સ્થળે શેઠની સ્ત્રી શબ લઇને સતી થવા માટે તૈયાર થઇ રહેલી છે ત્યાં હજારો લોકો જોવા માટે એકત્ર થયા. પેલી સ્ત્રી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી શેઠની ચિતામાં સાથે જ મરવાની તૈયારી કરવા લાગી. તે વખતે કુમારપાળ ભૂપાળે તે બાઇને સમજાવવા નિમિત્તે કહ્યું કે-" અરે બાઇ! તું શામાટે અગ્નિમાં બળીને પ્રાણ ત્યાગ કરે છે? તેમ કરવાથી કાંઇ કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી." તેના જવાબમાં તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે-" મ્હારા પતિનો વિયોગ મને અસહ્ય છે, એટલે મ્હારે જીવીને હવે શું કરવું? રાજાજી! કૃપા કરી મને આજ્ઞા આપો, જરા પણ વિલંબ કરો નહિ. મ્હારે તો મ્હારા ભર્તાર સાથે જ બળીને સતી થઇ ગમે તે પ્રકારે તેમની સાથે જ જવું છે ને ભેળા થવું છે." આ રીતે તે સ્ત્રી જ્યારે કોઇ રીતે સમજાવ્યાથી સમજતી નથી અને ઘણું ઘણું કહ્યા છતાં માનતી નથી, ત્યારે રાજાએ તે બાઇને ખાનગી રીતે કાનમાં વાત કરી કહ્યું કે- " અરે હઠીલી બાઇ! હવે ત્હારા સતીપણાનો ડોળ છોડી દે; અને બળી મરવાની વાત મૂકી દે. ગઇ રાત્રિએ એક કંગાલ

અને રોગીષ્ટ પાંગલાની સાથે કામક્રીડા કરીને શિયળથી ભ્રષ્ટ થઈ અત્યારે શુદ્ધ સતીનો દંભ દાખવે છે એ મ્હારી પાસે શી રીતે ચાલશે ? ત્હારી વાત મેં મ્હારી જાતે જ જોયેલ છે, માટે હું ગુપ્તપણે એકાંતમાં તને કહું છું કે સતી થવાની વાત જાવા દે અને સમજીને ઘર ભેગી થઈ જા."

આ પ્રમાણે કુમારપાળ રાજા ગુપ્ત હકીકત તે સ્ત્રીને કહી રહ્યા કે તુરત જ તે સ્ત્રી લોકસમુદાયની વચ્ચે એકદમ મોટા અવાજે પોકારી ઉઠી કે-"હે લોકો ! સાંભળો ! આ તો પાણીમાંથી અગ્નિ પ્રગટ થાય, ચંદનમાંથી દુર્ગંધ નીકળે, ચંદ્રમાંથી અંગારા વરસે, સિંહણ થઇ ભુંડને જન્મ આપે, સસલાને શીંગડા ઉગે અને સોનું શ્યામ બની જાય તે પ્રમાણે અસંભવિત વાત આપણા પાટણ શહેરના રાજા કુમારપાળની આજે જાણી લેવાની છે. તે રાજા એકાંતમાં ગુપ્તપણે કાનમાં મને સમજાવે છે કે-'તું સતી થવાનું છોડી દે અને મ્હારી પટ્ટરાણી તરીકે મ્હારા રાજમહેલમાં આવી જા.' આ પ્રકારની પ્રાર્થના રાજાજી મને કરે છે, પરંતુ હું શિયળવંતી સતી સ્ત્રી કોઈ પણ પ્રકારે મ્હારૂં શિયળવ્રત ચૂકવાની નથી." એમ કહી પોતાના પતિની ચિતામાં ઝપાપાત કરીને તે સ્ત્રી તો તુરત જ બળીને ભસ્મ થઈ ગઈ.

તે સ્ત્રી તો બળી ગઈ પરંતુ કુમારપાળ રાજાઉપર કલંક મૂકતી ગઇ, જે આખા નગરમાં ફેલાતાં લોકો અનેક પ્રકારની વાતો કરવા લાગ્યા, તેમજ રાજા કુમારપાળ પણ આવું મહાન્ કલંક માથે આવવાથી શરમિંદા બનીને પોતાના મ્હેલમાંથી બહાર પણ આવતાં અચકાવા લાગ્યા.

શ્રી હેમસૂરિમહારાજના જાણવામાં આવ્યું કે-રાજા

કુમારપાળ સ્ત્રીચરિત્રના ઝપાટામાં સપડાઈ ગયા છે અને મહાન્ કલંક આવી પડવાથી રાજમહેલની બહાર પણ નીકળી શકતા નથી તેથી કરીને હવે કોઈ પ્રયાસે રાજાજીને કલંકરહિત કરીએ તો ઠીક ગણાય. તેમ વિચારી ગુરૂમહારાજે કુમારપાળને પોતાની પાસે માણસ મોકલી તેડાવ્યા. તુરત જ રાજા ગુરૂપાસે આવી વંદન કરી યોગ્ય સ્થાનકે બેઠા, એટલે સૂરિમહારાજે પૂછ્યું કે-"કેમ રાજાજી ! મારૂં વચન જૂઠું થયું કે સાચું ? સ્ત્રીચરિત્ર જોયું ? હવે શંકા રહી છે ?" આ પ્રમાણે સાંભળતાં જ કુમારપાળે ખેદસહિત કહ્યું કે-"મહારાજ ! આપના વચનમાં શંકા કરવાથી અને આપનું વચન નહિ માનવાથી હું મહાકષ્ટમાં આવી પડ્યો છું, તેમજ ખરેખર મારી ઘણા સમયની મેળવેલી આબરૂઉપર પાણી ફરી વળ્યું છે. અત્યારે જનસમૂહની વચ્ચે ઉભા રહેતાં મને બહુ જ શરમ આવે છે. તે શેઠની સ્ત્રી સ્ત્રીચરિત્ર કેળવી મને સર્વસમક્ષ કલંક ચોંટાડી મહાઅનર્થનું કાર્ય કરીને ચાલી ગઈ છે."

ઘણા દિવસની ભેળી લાજ, તે મેં ખોઇ સઘળી આજ;
ચઢ્યું નીર પાછું ઉતર્યું, જો તુજ વચન નવ હૈયે ધર્યું.
તમે ભાખ્યું તે સાચું સોય, સ્ત્રીચરિત્ર ન બૂઝે કોય;
જો બૂઝે તો યોગી હોય, કે મ્હારી પરે મહિમા ખોય.

આમ કહી કુમારપાળ ભૂપાળે બહુ જ પસ્તાવો કર્યો અને કહ્યું કે-"હે સૂરિજી ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે અને મેં તેનો જાતિઅનુભવ ખાસ કરી લીધો છે."

સમય ઓળખી કોઈ પણ પ્રકારે કુમારપાળનું મન ઉદાસ થયેલું છે તે શાંત કરવું કે જેથી તે ધર્મમાં સ્થિર થાય અને વળી તેની કીર્ત્તિ વધે તેમ વિચારી હેમસૂરિમહારાજે તે જ

વખતે પાટણનગરીની સર્વ પ્રજાને તેડાવી સામાન્ય ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો અને વ્યાખ્યાનના રસમાં પ્રસંગ આવ્યે જણાવ્યું કે–" હે લોકો ! જે પેલી સ્ત્રી બળતાં બળતાં રાજાજીઉપર કલંક મૂકી ગઇ છે તે બીના તદ્દન તર્કટી અને જૂઠી તે બાઇએ રચી કાઢી છે. સત્ય હકીકત એવી બની હતી કે–'તે શેઠની સ્ત્રીએ રાત્રિના સમયે એક પંગુસાથે પ્રેમની પ્રાર્થના કરી કુકર્મ કર્યું હતું, જે રાજાજીએ મધ્યરાત્રે ખાસ સ્ત્રીચરિત્ર જોવાની ખાતર ગુપ્તપણે ત્યાં જતાં અનાયાસે જોયું હતું, તેથી સવારે તે બાઇ સતી થવા લાગી ત્યારે તેને બહુ પ્રકારે સમજાવી અને જ્યારે તેણે કોઇ રીતે માન્યું નહિ ત્યારે રાજાએ તેના કાનમાં રાત્રિની પંગુસાથેની બીના કહી બતાવી જે સાંભળતાં જ તે બાઇએ સ્ત્રીચરિત્ર કેળવી રાજાજીઉપર ખોટું કલંક મૂકી અગ્નિમાં ઝંપાપાત કરી નાખ્યો."

આ પ્રમાણે સૂરિમહારાજે કહ્યું, પરંતુ પુરજનોના માનવામાં આ વાત બરાબર આવી નહીં, તેથી સર્વેએ મળીને કહ્યું કે–" સાહેબ ! જો આપ કહો છો તે પ્રમાણે બન્યું હોય તો હજુ પેલો પંગુ હયાત છે તેને અહિં લાવો અને તેની પાસે ખાત્રી કરાવો. " આ રીતે વ્યાજબી દલીલ લોકસમુદાયે કરવાથી તુરત જ માણસ મોકલી તે પાંગળા માણસને સભા વચ્ચે બોલાવ્યો અને હેમસૂરિમહારાજે કહ્યું કે–" અરે પંગુ ! પૂર્વભવના પાપના ઉદયે કરીને તું પાંગળો થયો છું અને આ ભવમાં પણ જૂઠું બોલી પાપને વધારતો જઇશ તો આગળ પણ દુઃખ ને દુઃખ જ રહેશે, માટે હું શિખામણ આપી સરળતાથી જણાવું છું કે–તે રાત્રિએ મંદિરમાં તું ગાયન ગાતો હતો તે વખતે પેલી શેઠની સ્ત્રી સતી થઇ બળી મુઇ તેણે

મારી સાથે કેવું આચરણ આદર્યું હતું તે સાચેસાચું કહી દે." આ પ્રમાણે પૂછતાં જ તે પાંગલા માણસે રાત્રિએ જે સત્ય હકીકત બની હતી તે અક્ષરેઅક્ષર કહી સંભળાવી, જે સાંભળી સર્વ લોકોનાં મન શંકારહિત થઇ ગયા અને કુમારપાળ ભૂપાળના વખાણ કરતાં સહુ કોઈ પોતપોતાને સ્થાને ગયા. રાજા કુમારપાળે ગુરૂમહારાજનો ઉપકાર માન્યો અને સ્રીચરિત્ર અકળ, અગમ્ય અને અપાર છે એ પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણથી જાણી લીધું.

શ્રી હેમસૂરિમહારાજને જ્ઞાનના ભંડાર અને મહાપંડિત જાણીને એક દિવસે કુમારપાળ રાજાએ પોતાના પૂર્વભવનો વૃત્તાંત પૂછ્યો અને તેમાં મુખ્ય નીચેની પાંચ બાબત પૂછી:—

(૧) પૂર્વભવે હું કોણ હતો?

(૨) આવતા ભવમાં હું કઇ ગતિમાં જઈશ?

(૩) સિદ્ધરાજ જયસિંહને મારે વૈરનું કારણ શું?

(૪) આપની સાથે આટલો બધો સ્નેહભાવ શાથી?

(૫) ઉદયન મંત્રીનો મારાઉપર પ્રેમ શાથી?

આવા પાંચ પ્રશ્નો પૂછ્યા એટલે તેના જવાબમાં સૂરિમહારાજે કહ્યું કે—" ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ થયા પછી શ્રી જંબૂસ્વામી ચરમ કેવળી થઇને પ્રભુ પછી ૬૪ વર્ષે મોક્ષે ગયા. તેમની સાથે (૧) મનઃપર્યવજ્ઞાન. (૨) પરમઅવધિજ્ઞાન. (૩) પુલાકલબ્ધિ. (૪) આહારક શરીર. (૫) ક્ષપકશ્રેણિ. (૬) ઉપશમશ્રેણિ. (૭) જિનકલ્પ. (૮) ત્રણ પ્રકારના ચારિત્ર—પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય ને યથાખ્યાત. (૯) કેવળજ્ઞાન અને (૧૦) મોક્ષ—એ દશ વાનાં વિચ્છેદ થઇ ગયા છે, એટલે તમારા પૂર્વભવસંબંધી

હકીકત કહેવા માટે મ્હારી પાસે એ જ્ઞાન નથી, તો પણ તમારી ખાસ જીજ્ઞાસા થઈ છે તો તે માટે હું બનતો પ્રયાસ કરી તમારા દિલનું સમાધાન અવસરે કરીશ.”

ત્યારબાદ હેમસૂરિમહારાજે શ્રી સિદ્ધપુર જઇને સરસ્વતી નદીના તીરે અઠ્ઠમના તપથી દેવીની આરાધના કરી, જેના પ્રતાપે ત્યાં રહેલી અધિષ્ઠાયિકા દેવી ત્રિભુવન-સ્વામિની ત્યાં હાજર થઇ. તેની પાસે ગુરૂમહારાજે કુમારપાળ રાજાએ પૂછેલા પાંચ પ્રશ્નોની હકીકત નિવેદન કરી અને તેનો સર્વ અધિકાર કથન કરવા દેવીને વિનયપૂર્વક કહ્યું; જેથી દેવીએ પાંચે પ્રશ્નોનો સંપૂર્ણ ખુલાસો સૂરિમહારાજને કહી સંભળાવ્યો, જેથી હૃદયમાં પૂર્ણ સંતોષ અને હર્ષ પામતાં સૂરીશ્વરજી પાટણ-નગરીમાં પાછા આવ્યા અને કુમારપાળ ભૂપાળને બોલાવીને પૂર્વભવસંબંધી હકીકત કહેવી શરૂ કરી, જે એકચિત્તથી શ્રવણ કરવા ગુરૂમહારાજને વંદન કરીને રાજા કુમારપાળ યોગ્ય સ્થાનકે બેઠા.

શ્રી હેમસૂરીશ્વર મહારાજે કહ્યું કે–‘ હે રાજા કુમારપાળ! તમારા પૂર્વભવની સર્વ હકીકત શાંતપણે વિસ્તારપૂર્વક કહું છું તે સાંભળો.

મેવાડ દેશમાં જયપુર નગરમાં **જયકેશી** નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, જે રાજા રાજ્યનિપુણ અને ન્યાયી હોવાથી બહુ જ વખણાતો હતો. તેને **નરવીર** નામે એક પુત્ર હતો. આ નરવીર કુમાર સાતે વ્યસને સંપૂર્ણ હતો અને રાજ્યમાં તેમજ પ્રજામાં તેના તરફથી સહુને સંતાપ અને ત્રાસ હતો. જયકેશી રાજાએ નરવીર જો કે પોતાનો પુત્ર હતો છતાં ગુણહીન અને સપ્ત વ્યસન સેવનારો હોવાથી તુરત જ પોતાના રાજ્યમાંથી

ચાલ્યા જવા માટે હુકમ ફરમાવ્યો, જે હુકમ અનુસાર નરવીર ત્યાંથી નીકળીને મારવાડ તરફ ગયો અને ત્યાં કોઈ પર્વતની ખીણમાં વાસ કરીને પલ્લીપતિ તરીકે પંકોઇને લુંટફાટનો ધંધો ચલાવવા લાગ્યો.

એક વખતે એક સાર્થવાહ માળવા દેશમાંથી બહુ પ્રકારના કરિયાણા ભરી તે માર્ગેથી પસાર થતો હતો તેને નરવીરે સારી રીતે લુંટીને બહુ જ હેરાન કર્યો, જેથી તે સાર્થવાહે માળવદેશના નૃપતિપાસે જઇને તે હકીકત નિવેદન કરી, વિનંતિપૂર્વક એક લશ્કરની ટુકડીની માગણી કરી અને તે માગણી મંજુર થતાં તે સાર્થવાહ લશ્કર લઇને નરવીરની સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. તે બન્ને વચ્ચે લડાઇ થતાં છેવટે નરવીર હારીને નાસી ગયો. તેની સાથે તેની સ્ત્રી જે સગર્ભા હતી તે પણ નાસવા જતી હતી તેને એકદમ સાર્થવાહે પકડાવીને ક્રોધના આવેશમાં હણી નાંખી, એટલે તે સ્ત્રીની હત્યા થતાં ગર્ભમાં રહેલું બાળક પણ બહાર પડી તરફડીયા મારીને મરી ગયું. આ રીતે સાર્થવાહે બે જીવનાં પ્રાણ લીધાં.

ત્યારપછી તે સાર્થવાહ પોતાની જીત થવાથી હરખાતો હરખાતો માલવાધીશપાસે આવ્યો અને વિનંતિસાથે જણાવ્યું કે-“ હે નાથ ! આપની કૃપાથી હું તે પલ્લીપતિનું વૈર બરાબર લઇ શક્યો છું, તેની સાથે તેની સગર્ભા સ્ત્રીને પણ મેં હણી નાખી એટલે ગર્ભમાંથી બહાર નીકળેલું બાળક પણ તરફડીને મરી ગયું છે. આપની સહાય મળવાથી મેં મ્હારૂં વૈર બરાબર લીધું છે. ”

આ પ્રમાણે તે સાર્થવાહે બે જીવની હત્યા કરી નાખ્યાની હકીકત સાંભળી તેમજ તેને આવું દુષ્કૃત્ય કર્યાં છતાં આપબડાઈ કરતો

જોઈ માલવદેશનો અધિપતિ તેના ઉપર ક્રોધે ભરાણો અને કહેવા લાગ્યો કે-" અરે દુષ્ટ ! પાપી ! બે જીવની હત્યા કરનારા હરામી ! મેં તને જે લશ્કરની સહાય આપી હતી તેનો તેં મહાન્ ગેરલાભ ઉઠાવ્યો છે અને તેં બાળહત્યા તેમજ સ્ત્રીહત્યા કરવાથી મહાપાપ વહોર્યું છે. અરે નાદાન માણસ ! તેં નિરપરાધી સ્ત્રીના ઉપર ત્હારી તલવાર કેમ ચલાવી ? ત્હારી વાત સાંભળી મ્હારા રોમાંચ ખડા થઇ જાય છે, હૃદયમાં કમકમાટી આવી જાય છે છતાં તને તો આપબડાઇ કરવાનું દિલ થઇ આવ્યું છે એથી ખરેખર તને ફીટકાર છે ! ધિક્કાર છે !! તું મ્હારા રાજ્યમાંથી અત્યારે ને અત્યારે ચાલ્યો જા. મને ત્હારૂં કાળું મોઢું બીલકુલ બતાવીશ નહિ."

આ રીતનો તિરસ્કાર થવાથી અને પ્રજાવર્ગમાં પણ ખૂબ નિંદા થવાથી તે સાર્થવાહ શરમિંદો થઇને રાજાની આજ્ઞાનુસાર તુરત ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો અને ઉભયભ્રષ્ટ થવાથી અંતે તાપસી-દીક્ષા અંગીકાર કરી વનમાં રહી વૈરાગ્યવંત બની તપસ્યા કરી બાકીનું જીવન સંપૂર્ણ કર્યું. તપના પ્રભાવે તે સાર્થવાહ મરીને સિદ્ધરાજ જયસિંહ થયો. તેણે પૂર્વભવે સ્ત્રીહત્યા અને બાળહત્યાનું અઘોર પાપ કરેલું હોવાથી આ ભવમાં તે અપુત્રીયો જ રહ્યો. અહિં પ્રસંગોપાત્ કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કેઃ—

પશુ પંખી ને માણસતણે, જે નર બાળક તેના હણે;
વળી વિયોગ કરે નરનારી, ન હુવે છોરૂં તે ઘરબારી.

એટલે કે પશુ-પંખી અને મનુષ્યના બાળકની હત્યા કરનાર અને સ્ત્રી-પુરૂષનો વિયોગ કરાવનાર પ્રાયે કરીને વાંઝીયા રહે છે અને કદાચ સંતતિ થાય તો પણ તે લાંબો સમય

જીવતી નથી. કદિ જો જીવે તો શરીરે સુખશાતા રહેતી નથી. એમ સમજી પાપકૃત્ય કરતાં પહેલાં અવશ્ય ચેતવાનું છે.

હવે નરવીર કે જે પલ્લીપતિ તરીકે લુંટારાનો ધંધો કરતો હતો અને જે સાર્થવાહની બીકથી નાસી ગયો હતો તેને માર્ગમાં યશોભદ્રસૂરિનો મેળાપ થતાં તેણે ગુરૂમહારાજને વિનયપૂર્વક વંદન કર્યું. એટલે મુનિવરે અવસર જાણી તેને ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું કેઃ—

દયા દાન દમ પરઉપગાર, શિયળ વિનાનો શ્યો અવતાર;
પૂજા પરમપુરૂષનું નામ, ન સુણે ઇશતણા ગુણગ્રામ.
વચનસાર વિનય નહિ જ્યાંહિ, ઉપશમ નહિ આખા ભવમાંહિ;
સુગુરૂસંગ કિમહિ નવિ થયો, બળદપરે તેહનો ભવ ગયો.

વિશેષ વિવેચન કરતાં યશોભદ્રસૂરિ બોલ્યા કે–" આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મ પૂર્વપુન્યના સંયોગે પ્રાપ્ત થયો, અનુકૂળ સામગ્રી સાંપડી, શારીરિક તન્દુરસ્તી બરાબર મળી, છતાં જો ધર્મસાધન કાંઈ ન થાય તો આ અમૂલ્ય નરજન્મ હારી જવા જેવું ગણાય, તેમજ આ દેહથી દાન–દયા–પરોપકાર–બ્રહ્મચર્ય-વ્રત આદિ કાંઇ થયું નહિ, પ્રભુગુણ ગાયા નહિ, પ્રભુપૂજા કરી નહિ, વિનયગુણ ધર્યો નહિ, મુખથી મીઠાં વચન બોલ્યો નહિ, ઉપશમરસ હૃદયમાં આવ્યો નહિ તેમ સદ્ગુરૂની સેવા પણ કરી નહિ એવી રીતે જે પુરૂષોનું જીવન તદ્દન અલેખે ચાલ્યું ગયું તેવાઓને બળદની બરાબરીમાં મૂકીએ તો શું ખોટું છે ? "

આ પ્રમાણે જ્યારે એવા પુરૂષોને મુનિવરે બળદની ઉપમા આપીને સંબોધ્યા ત્યારે કવિ ઘટના કરી જણાવે છે કે–તે સાંભળી બળદે મુનિવરને કહ્યું કે–" મહારાજ ! એવા પુરૂષને

અમારી ઉપમા શી રીતે આપો છો? અમે વૃષભજાતિ જગતમાં કાંઇ નિર્માલ્ય કે નિર્ગુણી નથી. અમે કેટલા ઉપયોગી છીએ અને શું શું કામ કરી ખાસ પરઉપકાર કરીએ છીએ તે કૃપા કરીને સાંભળો:—

કવિત.

વિષમ ભાર જોતરી, સકળ પૃથ્વી પણ ખેડું,
શાલિ દાલિ જવ જવારી, નીપાઈ અન્ન ઘર રેડું;
રાજરથનો શણગાર, ધોરીની ઉપમા અંગે,
ઈશ ચઢે મુજ પીઠે, જગત જસ પાયે લાગે.
વિવાહવાજન જાન જતાં, મુજ વિણ કિહાં ચાલે નહિં;
નીચ પામર નરને તોલે, યશોભદ્ર ગણો કહિં ?

બળદે જણાવ્યું કે–" અમે તો ભારેમાં ભારે ભાર વહન કરીએ છીએ, પૃથ્વીનું ખેડાણ કામ અમે જ કરીએ છીએ અને તૃષા-ભૂખ-દુઃખ-તાપ સહન કરી મહેનત કરીને ધાન્યાદિ વસ્તુ આખી આલમને અમે જ પેદા કરી આપીએ છીએ. રાજમાં રથની આગળ અમે જ જોડાઇને શોભીએ છીએ, મહાદેવના વાહન પોઠીયા તરીકેનું કામ અમે બજાવીએ છીએ, વિવાહવાજનમાં જાન જોડવી હોય ત્યાં ગાડામાં અમે જોડાઈએ છીએ, અમારા વિના ચાલતું નથી એટલે કે અમે કાંઈ નિર્માલ્ય કે નિર્ગુણી નથી કે અમોને એવા પુરૂષોની તોલે આપ મૂકો છો."

ત્યારે યશોભદ્રસૂરિ બોલ્યા કે–" બળદની વાત તો ખરી છે, માટે જેનામાં એકે ગુણ નથી અને જે કાંઈ પણ પરનું ભલું કરતા નથી તેમજ જે કોઇના કાંઇ કામમાં આવતા નથી તેવા પુરૂષોને કૂતરાની બરાબરીમાં મૂકીએ તો કાંઈ હરકત જેવું જણાતું નથી."

આ પ્રમાણે જ્યારે એવા પુરૂષોને શ્વાનની ઉપમા આપી ત્યારે કવિ ઘટના કરી જણાવે છે કે—શ્વાને મુનિરાજને કહ્યું કે—"આવા પુરૂષોની બરોબરીમાં અમને શામાટે મૂકો છો ? અમે જગતમાં સેવાના કામમાં આવીએ છીએ, તે કૃપા કરી સાંભળો.

કવિત.

શ્વાન કહે હું સાર, પડત પાનડે જાગું,
કરૂં વકાર્યો વેઠ, પાછો કિમહિ ન લાગું;
અણુ માહેરો આહાર, કબહી કોળીયે સારૂં,
ન કરૂં લુણહરામ, બોલતો કિમહિ ન હારૂં;
વિષય વિહ્વલ નિત્ય નહિ, બીહું નહિ નિશિ એકલો;
સૂરિ સુણો નિર્ગુણથી, શ્વાન કહે જગ હું ભલો.

શ્વાને કહ્યું કે-" અમે તો અમારા ધણીને ત્યાં આખી રાત્રિ ચોકી કરી સાર–સંભાળ કરીએ છીએ, એક પાંદડાનો અવાજ થાય ત્યાં અમે જાગી જઈએ છીએ, કોઇ અજાણ્યાની સામે જવું હોય તો અમે પહેલાં પહોંચી જઇએ છીએ, અમારો આહાર ઘણો છે છતાં જેટલું મળે તેટલું ખાઈ સંતોષ માનીએ છીએ, બીજાની માફક સર્વદા વિષયરસમાં લીન રહેતા નથી એટલે અમારામાં આવા ગુણો હોવા છતાં અમને નિર્ગુણી પુરૂષોની પંક્તિમાં મૂકી દ્યો છો તે વ્યાજબી ગણાય નહિ."

આ પ્રમાણે શ્વાન તરફનો જવાબ મળતાં યશોભદ્રસૂરિ બોલ્યા કે-" જેઓ ગુણહીણ છે અને જે જગતમાં કોઈના કામમાં બીલકુલ આવતાં જ નથી તેવા પુરૂષોને મહિષ (પાડા)ની ઉપમા આપીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. એટલે એ પ્રમાણે સાંભળતાં જ કવિ ઘટના કરી જણાવે છે કે–પાડાએ કહ્યું કે–" અમારી જાતિ જગતમાં કાંઈ નિર્ગુણી નથી. અમે ઘણાં

કામમાં આવીએ છીએ તે માટે કૃપા કરી સાંભળો:—

કવિત.

જલ પાઉં જગમાંહિ, ત્રીયા શિર ભાર ઉતારૂં,
ગજ સાથે કરૂં વેઢ, દૈત્ય કુળ કહીએ અમારૂં;
સુરવાહન હું સાર, શૃંગનો ઘાટ ઘડાઇ,
કૂપ કુંપલિ સાર, ચુઆ તિહાં અંબર ભરાઇ;
જળથી બીહું નહિ કદા, જે કારણ મહિષ જ ભણે,
સૂરિ સુણો ભેંસો કહે, ફોગટ મુજ કાં અવગણે?'

પાડો બોલ્યો કે—"આમારૂં તો દૈત્યકુળ પ્રસિદ્ધ છે, જગતમાં પોઠીયા થઈને પાણીની પખાલો ભરી ઘરે ઘરે પાણી પહોંચાડવાનું કામ અમો બજાવીને સ્ત્રીઓને પાણી ભરવાનો ભાર ઓછો કરીએ છીએ, હસ્તીની સામે થવું હોય તો અમે ઉભા રહીએ છીએ, પાણીમાં સદા પડ્યા રહીએ છીએ તેમજ દેવતાનું વાહન પણ અમે છીએ એટલે અમે કાંઈ સાવ નિર્માલ્ય કે નિર્ગુણી નથી કે જેથી અમોને એવા પુરૂષોની બરાબરીમાં મૂકી શકો." આ પ્રમાણે સાંભળીને યશોભદ્રસૂરિ બોલ્યા કે—"જેઓ ગુણહીણ છે તેઓને વાંદરાની ઉપમા આપીએ તો ઠીક પડશે."

જે સાંભળીને કવિ ઘટના કરી જણાવે છે કે—વાનર બોલ્યો કે—"હે મહારાજ! અમે કાંઇ નિર્માલ્ય કે નિર્ગુણી નથી, પરંતુ અમે તો બહુ કામના છીએ તે માટે કૃપા કરી સાંભળો.

કવિત.

વાનર કહે હું વીર, ફાળને કિમહિ ન ચૂકું,
હૈયે ન ખાઉં હાર, વિષમ વડ ઠામે ઢુકું;
જનશ્યું નહિ મુજ સંગ, સ્નેહ પણ સગાઓ માંહિ,
નર આકાર ઓળખો, લંક ગઢ લીયો સુબાંહિ.

રામદાસ જગમાં વસી, પૂજાતો પ્રગટ જ ઘણી,
સુણો ગુરૂજી ! વાનર ભણે, મ કરો જોડી નિર્ગુણતણી.

વાંદરો બોલ્યો કે–" અમે તો બહાદુર વીર ગણાઇએ છીએ, કદાપિ ફાળ મારીએ તે ચૂકીએ જ નહિ, ભયંકર આફતમાંથી પસાર થવું હોય તો તેમાં હિમ્મત હારી જઇએ નહિ અને વધારે શું કહીએ ? પરંતુ શ્રી રામચંદ્રજીને સીતાજી મેળવી આપવામાં અને લંકાગઢ જીતવામાં ખરેખરી મદદ અમારી જ હતી તેથી અમે બધે પૂજાઇએ પણ છીએ; માટે અમને નિર્ગુણ નરોની પંક્તિમાં કોઇ પણ રીતે મૂકશો નહિ."

આ પ્રમાણે સાંભળીને છેવટે યશોભદ્રસૂરિ બોલ્યા કે– " નિર્ગુણી નરોની પંક્તિમાં મૂકીએ એવી કોઈ વસ્તુ જગતમાં દેખાતી જ નથી."

જગમાં કો ઇસ્યો નહિ, તોલે નિર્ગુણ જોડી;
તેણે કારણ અવગુણ તજી, આણો ગુણની કોડિ.

એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને નરવીરને કહ્યું કે–"હમેશાં સદ્‌ગુણ પ્રાપ્ત કરવા ઉજમાળ થવું." આ રીતે ગુરૂનો ઉપદેશ સાંભળ્યા બાદ નરવીર બોલ્યો કે–" હે મહારાજ ! હું તો ગુણહીણ અને હલકાં કૃત્ય કરનારો છું, મેં મ્હારી જીંદગીમાં નથી દીધું દાન કે નથી પાળ્યું શિયળ, નથી કરી તપસ્યા કે નથી ભાવી ભાવના; માત્ર જીવહિંસા, મૃષાવાદ, ચોરી અને પરદારાગમનના પાપથી હું તો ભરેલો છું અને માંસાદિ અભક્ષ્યનો આહાર કરનારો છું, માટે દયા કરી મ્હારો ઉદ્ધાર થાય તેવો રસ્તો બતાવો." તે સાંભળી ગુરૂ યશોભદ્રસૂરિએ નરવીરને સાત વ્યસનનો ત્યાગ કરવા કહ્યું, તેની સાથે પ્રાયે સાત પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે, તે સંબંધી વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કેઃ—

(૧) કેટલાક મનુષ્યો એવા ભારેકર્મી હોય છે કે તેઓને પર્વતના શિખર સરખા જ જાણવા. જેમ પર્વતના શિખર-ઉપર અનેક વખત વરસાદ વરસે, પરંતુ ટાલીયા નરની માફક એકે અંકુરો ઉગે જ નહિ તેમ તેવા મનુષ્યોને ગમે તેટલી ગુરૂવાણીનો જોગ મળે તો પણ તેના મનમાં કાંઇ પણ ફેરફાર થાય જ નહિ.

(૨) કેટલાક મનુષ્યો પત્થર સરખા કહેલાં છે કે જેઓ બહુ પ્રકારે ઉપદેશ સાંભળ્યા કરે છતાં પુન્યની વાત આવે ત્યાંથી પાછા વળે, દાન દેવામાં સમજે નહિ, શિયળવ્રત પાળે નહીં તેમજ તપસ્યા કરે નહિ અને શુભ ભાવના પણ ભાવે નહિ. એવા મૂર્ખ મતિમંદ મનુષ્યો ખરેખર મમ્મણ શેઠની માફક આખી જીંદગી વેઠ કરીને અમૂલ્ય નરભવ હારી જાય છે, તેમજ આ કિંમતી જીવનદ્વારા સદ્‌ગતિ પ્રાપ્ત કર-વાની છે એ તો તદ્દન વિસરી જ જાય છે.

(૩) કેટલાક મનુષ્યો ઉખરભૂમિ જેવા કહેલા છે. એટલે ઉખરભૂમિમાં પાણી પડવાથી કે વાવેતર કરવાથી જેમ કાંઈ લાભ થતો નથી તેમ ગુરૂમહારાજની જોગવાઇ મળે, બહુ ઉપદેશ સાંભળે અને જ્યારે મુનિમહારાજ ઉપકારની બુદ્ધિએ એકાદ બાધા કે નિયમ લેવાનું કહે ત્યારે જેમ એક ચોરે ગાડું નહિ ખાવાની બાધા માગીને મુનિવરની મશ્કરી કરી હતી તેમ તેવા પુરૂષો પણ ગુણવંત ગુરૂના વચનમાં કાંઇ પણ વિશ્વાસ નહિ રાખતાં જે વસ્તુ પોતાને અરૂચિકર હોય તેવી ચીજની શરમે-ભરમે ટેક લઇને મુનિમહારાજને પણ છેતરે છે.

(૪) કેટલાક મનુષ્યો મારવાડની ભૂમિ સરખા કહ્યા છે કે જ્યાં વારંવાર વરસાદ પડે ત્યારે જ ભૂમિ કાંઈક કુણી

થાય છે, અલ્પ વરસાદે દુષ્કાળ દેખાય છે તેવી રીતે જ્યારે ગુરૂમહારાજનો જોગ મળે ત્યારે ધર્મમાં કાંઈક જાગૃત થાય છે ને તેટલો વખત ધર્મક્રિયા બરાબર રીતે કરે છે; પરંતુ મુનિમહારાજનો સમાગમ ન હોય એટલે બધું ભૂલી જાય છે અને પ્રમાદમાં પડી જાય છે, તેમજ ધર્મ કરવાનું મન પણ કરતા નથી તેવા મનુષ્યો મારવાડની ભૂમિ સરખા જાણવા કે જેઓને વારંવાર મુનિવરના સંજોગ અને ઉપદેશની જરૂર રહે છે. મુનિસંગવગર જેમ કુલવાલુઓ સંયમથી ચલિત થઈ અંતે દુર્ગતિમાં ગયો તેમ એવા પુરૂષો મારવાડની ભૂમિ જેવા સમજવા કે જેમને હમેશાં ગુરૂસમાગમ અને ગુરૂઉપદેશની જરૂર રહે છે.

(૫) કેટલાક મનુષ્યો ચરોતરની ભૂમિ સરખા કહ્યા છે કે જે ભૂમિમાં એક વાર મેઘની વૃષ્ટિ થતાં જ તે ભૂમિ એકદમ કુણી થાય છે અને તેમાં ધાન્ય સારી રીતે પાકે છે; તેવી રીતે એવી ભૂમિ સરખા મનુષ્યોને એક વાર ગુરૂવાણીરૂપ શીતળ પાણીનું સિંચન થતાં તેઓ ધર્મકરણીમાં બરાબર લાગી જાય છે અને અભયકુમારે શ્રી વીરપ્રભુની દેશના સાંભળી જેમ ઋદ્ધિ–રમણીનો ત્યાગ કરી, સંયમ પ્રાપ્ત કરી આત્મહિત સાધ્યું તેમ પોતાનું આત્મકલ્યાણ સાધી લે છે.

(૬) કેટલાક મનુષ્યો કહાનમ દેશની ભૂમિ જેવા કહ્યા છે, જ્યાં થોડો વરસાદ પડવાથી પણ બહુ પ્રકારે ધાન્યાદિ પેદા થાય છે, તે પ્રમાણે જે જીવો ભલે ગુરૂઉપદેશ થોડો મળ્યો હોય તો પણ હમેશાં હૃદયમાં તેનું રહસ્ય ઉતાર્યા કરે, અર્થભેદ બરાબર સમજે. જેવી રીતે ઉદાયન રાજાને સતી પદ્માવતીએ સંયમ લઈને પ્રતિબોધ પમાડ્યો કે જેના અલ્પ ઉપદેશવડે

ઉદાયન રાજા છેલ્લા રાજર્ષિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા.

(૭) કેટલાક મનુષ્યો માલવા દેશની ભૂમિ સરખા કહ્યા છે કે જ્યાં થોડો મેઘ પડે તો પણ સદા સુકાળ જ રહે છે, તેમ તેવા મનુષ્યોને ગુરૂઉપદેશ એક વાર મળ્યો કે પછી તેઓ પાપાદિ કાર્યમાં તો મુદ્દલ પડે જ નહિ, પરંતુ પોતાથી બને તેટલી ધર્મક્રિયા કરી આત્માનું કલ્યાણ કરે. આવા પુન્યશાળી અને મહાભાગ્યશાળી નરોની નામાવળીમાં શ્રી જંબૂ કુમાર, મેઘકુમાર, પ્રભવસ્વામી, શ્રેણિક મહારાજા, પુન્યસાર રાજા, પરદેશી રાજા આદિ સમજવા કે જેમના પવિત્ર નામો સર્વદા સ્મરણ કરવા લાયક છે.

આ પ્રમાણે યશોભદ્રસૂરિએ નરવીરને શાંતપણે સુંદર ઉપદેશ આપ્યો તે સાંભળી નરવીર ગુરૂમહારાજના ચરણમાં પડ્યો અને ગુરૂસ્તુતિ કરતો કહેવા લાગ્યો કે–“ હે મહારાજ !! આપે ખરેખર મને આજે પાપના ખાડામાંથી ખૂંચતો કાઢ્યો છે. હવે કૃપા કરી સાતે વ્યસન ત્યાગ કરવાની મ્હારી ઇચ્છા થઈ છે તે પ્રમાણે મને અત્યારે બાધા કરાવો. ” તે ઉપરથી ગુરૂમહારાજે તેને બાધા કરાવી અને નરવીર ગુરૂવંદન કરી ત્યાંથી આગળ ચાલતો થયો.

નરવીર અનુક્રમે શ્રી તૈલંગ દેશમાં **એકશિલા** નામની નગરીમાં પહોંચ્યો, જ્યાં **આઢર** નામે એક શ્રેષ્ઠી વસતા હતા કે જે શેઠની કીર્ત્તિ એટલી બધી હતી કે તેમના ઘરેથી કોઇ પણ ભૂખ્યો પાછો જતો નહિ તેમજ કોઇ દુઃખી આવે તો તેની તમામ હકીકત સાંભળીને તે આઢર શેઠ તેને જે પ્રકારની જરૂર હોય તે પૂરી પાડતા હતા. ટુંકામાં વર્ણન કરીએ તો તે આઢર શેઠને ત્યાં “ ચૌદ પપા ” શોભતા હતા. તે આ પ્રમાણેઃ—

(૧) (૨) (૩)
ચૌદ પપા તસ મંદિરે, પુન્ય પ્રસાદ ને પાન,
(૪) (૫) (૬) (૭)
પવિત્ર પૂજા પ્રબળ ધન, પાથરણા ને પ્રધાન;
(૮) (૯) (૧૦) (૧૧)
પરમ વચન પરભાવના, પૌષધ પરઉપચાર,
(૧૨) (૧૩) (૧૪)
પડિક્કમણું પચ્ચખ્ખાણ તિહાં, પોષે પાત્ર અપાર.

આ પ્રમાણે આઢર શેઠની ખ્યાતિ અને ઉદારતા વિગેરે સાંભળવાથી નરવીર તેમની પાસે ગયો. તેને માગવાની ઈચ્છા ઘણી થતી હતી છતાં લજ્જા પામીને તે કાંઇ પણ બોલી શકતો નહોતો, તેમજ માગવું પડે છે એ માટે મનમાં ખેદ પામી સ્વયમેવ વિચાર કરતો હતો કે–" ખરેખર માગવું એ મરવા બરાબર છે. તૃષ્ણા એવા પ્રકારની હોય છે કે તે માગવા માટે મનને પ્રેરણા કરે છે પણ તે વખતે લજ્જા અને શરમનો પડદો એવો આડો નખાઇ જાય છે કે તેને પાછો હઠાવે છે. વળી ફરીને પગભર થઇને હિમ્મત લાવી માગવાની તત્પરતા તો કરે છે; પરંતુ લજ્જાનો માર્યો મોં અને નાક નીચું ઘાલીને માંડ માંડ શરમાતો શરમાતો માગે છે. તેમાં પણ ચિંતવે છે કે માગવા જતાં આપશે કે નહિ? અગર શું કહેશે? એવા તર્ક-વિતર્ક કરીને માગવું પડે છે, માટે માગવું એ તો ખરેખર ઠીક નથી. કેમકેઃ—

એહવું માઠું માગવું, ભુંડી તે પરની આશ;
માગણથી તે નર ભલો, જેહને શિર સંકડાશ.
માગણ જો મયગલ ચડે, સોવન કચોલો હત્થ;
માંગ્યા હી મોતી જડે, તો હી જન્મ અકયત્થ.

આ રીતે મનમાં ચિંતવી છેવટે નિશ્ચય કર્યો કે માગીને કાંઇ મેળવવું અગર તો માગી માગીને પેટપૂર્તિ કરવી તે કરતાં આઢર શેઠને ત્યાં સેવક તરીકે રહીને આજીવિકાનું સાધન ચલાવવું તે ઠીક છે એમ નક્કી વિચાર કરીને આઢર શેઠને વિનંતિ કરી કહ્યું કે–" હે કૃપાળુ શેઠજી ! મહેરબાની કરી મને આપને ત્યાં સેવક તરીકે રાખો એવી મ્હારી માગણી છે અને હું આપને ત્યાં રહી આપના ઘરનું તમામ કામકાજ કરીશ તેમજ નીતિપણે નિમકહલાલ થઇને સેવા બજાવીશ." આ પ્રમાણે નરવીરની હકીકત સાંભળતાં આઢર શેઠને ઘણી દયા આવી અને પોતાને ત્યાં સેવક તરીકે રાખ્યો.

આઢર શેઠને ત્યાં રહીને નરવીર પોતાથી બને તે પ્રમાણે કામકાજ કર્યા કરે છે અને સહુને સારી રીતે પસંદ પણ પડી ગયેલ છે, જેથી દરેક ગૃહકાર્યમાં નરવીરની જરૂરીઆત રહ્યા કરે છે. નરવીરઉપર આખા કુટુંબનો પ્રેમ–ભાવ સારો થયો છે. દરમિયાન સમય વ્યતીત થતાં અનુક્રમે મહામાંગલ્યકારી ઉત્તમમાં ઉત્તમ પર્વાધિરાજ પર્યુષણપર્વ આવ્યા. આ પવિત્ર દિવસનો જ એવો મહિમા છે કે સહુ કોઇને તે દિવસે કાંઇ પણ ધર્મ કરવાનું મન થઇ જાય, તેમજ કદિ પણ પ્રભુમંદિરે કે ઉપાશ્રયે દેવ–ગુરૂના દર્શને ન જતો હોય તેને પણ આ દિવસોમાં દર્શન કરવા જવાનું દિલ થાય એવો અપૂર્વ પ્રભાવ આ પર્યુષણપર્વનો હોવાથી અને આઢર શેઠને ત્યાં આખું કુટુમ્બ ધર્મિષ્ઠ હોવાથી શેઠ, શેઠાણી, શેઠના ચારે પુત્રો અને ચારે પુત્રોની વહુઓએ અઠ્ઠાઇઘરના ઉપવાસ કર્યા અને સર્વે સમતાપૂર્વક ગુરૂમહારાજપાસે વ્યાખ્યાન સાંભળવા ઉપાશ્રયે ગયા.

પ્રસંગોપાત નરવીર શેઠના કામકાજે બહાર ગયો હતો

તેણે આવીને તપાસ કરી તો ઘરે કોઇને નહિ જોવાથી તેમજ સર્વે ઉપાશ્રયે ગયા છે, એમ માલૂમ પડવાથી પોતે પણ વ્યાખ્યાનશાળાએ આવ્યો અને ઘડીએ ઘડીએ ઉંચો નીચો થવા લાગ્યો. આમ થતાં આદર શેઠની નજર નરવીરઉપર પડી અને શેઠે વિચાર્યું કે જરૂર નરવીર કામ-પ્રસંગે ગયેલો હોઈ હજુ જમ્યો લાગતો નથી, તેથી તેને જમાડવા માટે શેઠે એક વહુને નરવીરની સાથે મોકલી. તે શેઠની આજ્ઞાથી ઉઠી તો ખરી, પરંતુ ગુરૂ-ઉપદેશનો રસ મૂકવો તેને ગમતો નથી, છતાં અધવચ ઉઠવું પડ્યું તેથી ગુસ્સે થઇ બબડતી-બબડતી નરવીરને કહેવા લાગી કે-“ અરે ! ભલા માણુસ ! ત્હારા જેવાને અત્યારે પુન્ય-પાપની પણ કાંઇ ખબર પડતી નથી તો પછી ક્યારે પડશે ? સાંભળઃ— ચોપાઇ.

ઉત્તમ દિન પર્યુષણ આજ, કહેને પેટ ભર્યાં શું કાજ,
જેહ પજુસણ પર્વ વિશાળ, પોઢાં પાપ કરે વિસરાલ;
જેણે દિન કલ્પસૂત્ર જ સાર, આઠ વાર સુણતાં ભવપાર,
ઇસ્યા પજુસણ પુન્યભંડાર, સકળ પર્વમાંહી તે સાર.
જીમ પંખીમાં ઉત્તમ હંસ, કુળમાંહી જેમ ઋષભનો વંસ,
જીમ પાણીમાં ગંગા નીર, જીમ વસ્ત્રમાંહી ચારૂ ચીર;
જીમ વાનરમાં વડો હનુમંત, ક્ષમાવંતમાં વડા ભગવંત,
તિમ એ સકળ પર્વમાં કહ્યું, પર્વ પજુસણ મોટું લહ્યું.

આ રીતે પર્યુષણપર્વનો ઉત્તમ મહિમા સંભળાવીને વળી તે વહુ નરવીરને કહેવા લાગી કે-“ આ પવિત્ર આઠ દિવસ-માંહેનો આજનો પ્રથમ દિવસ અઠ્ઠાઈધરનો કહેવાય છે. આજે લગભગ દરેકને ઉપવાસાદિ કાંઇ પણ વ્રત હોય જ છે તેમજ આજ તો દેવપૂજા-ગુરૂદર્શન-વ્યાખ્યાનશ્રવણ-સુપાત્ર-

જ્ઞાન–જીવદયા આદિ સત્કાર્યોમાં જ સહુકોઈ આખો દિવસ પસાર કરે છે. આવા શુભ દિવસે જે કોઈ આહારની ઇચ્છા રાખે તેને ખરેખર ગમાર જ સમજી લેવો.”

આમ કહી નરવીરની સાથે ઘરે જઈને નરવીરને ખાવા માટે આપતાં કહ્યું કે–“ તને જમવા માટે આપું છું, પરંતુ મ્હારો ધર્મશ્રવણ કરવાનો ખરો વખત વહી જાય છે તો તું એકદમ જમી લે.” એ રીતે કહેતી ક્રોધ કરતી ખાવાનું આપતી નરવીરે તે શેઠાણીને જોઈ, એટલે તે બોલ્યો કે–“ શેઠાણી ! આમ શામાટે ક્રોધ કરી મને વઢો છો? આજનો દિવસ પર્યુષણનો પવિત્ર અને ઉત્તમ છે, તેથી આજે મ્હારે પણ બીલકુલ આહાર લેવાની ઇચ્છા નથી; માટે તમે સુખેથી ઉપાશ્રયે જઇ ધર્મ–સાધન કરો અને હું પણ તમારી સાથે જ ત્યાં આવું છું.”

નરવીરના આ પ્રમાણેના વચનો સાંભળીને તે વહુએ કહ્યું કે–“ ભાઇ ! કાંઈ પરાણે પુન્ય કરાય નહિ અને તું આજે આ રીતે ઉપવાસ કર તો તેમાં મ્હારા સસરાજી તરફથી મને પૂરો ઠપકો મળે માટે તું સુખેથી જમી લે.”

તે સાંભળી નરવીર બોલ્યો કે–“ હું મ્હારા મન–પરિણામથી જ આજે ઉપવાસ કરૂં છું અને તમારી સાથે ઉપાશ્રયે આવી ગુરૂપાસે પચ્ચખ્ખાણ પણ ભાવપૂર્વક વિનંતિ કરીને માગીશ, માટે તમારે કાંઇ પણ ચિન્તા કરવી નહિ.” આમ વાતચીત કરીને બન્ને પાછા ઉપાશ્રયે આવ્યા અને સહુસહુના સ્થાનકે બેસી ધર્મશ્રવણ કરવા લાગ્યા. શેઠની નજર નરવીર ઉપર પડી કે તુરત જ પાછું આવવાનું કારણ પૂછ્યું, જેના જવાબમાં નરવીરે કહ્યું કે–“ હે સ્વામી ! આજે ઉત્તમ પર્યુષણ

પર્વનો પ્રથમ દિવસ છે, તો કૃપા કરી મને ઉપવાસનું પચ્ચખ્ખાણ અપાવો." એમ કહેવાથી તેના હૃદયમાં ભાવ જાણીને સભાસમક્ષ ગુરૂમહારાજપાસે નરવીરને ઉપવાસનું પચ્ચખ્ખાણ કરાવ્યું. નરવીર બહુ જ હર્ષ પામ્યો અને તે દિવસ અને રાત્રિ સમતાભાવે વ્યતીત કરી, પ્રભાતે પારણા માટે આઢર શેઠે બહુ પ્રકારની સામગ્રી કરાવી નરવીરને દાતણ કરીને પારણું કરવાનું કહ્યું.

નરવીરે વિચાર કરી કહ્યું કે-" શેઠજી! આપ જ્યાંસુધી જમ્યા નથી, તે પહેલાં મ્હારાથી કેમ જમી શકાય? જો નોકર ખરેખર વિનયી હોય તો તેણે જરૂર શેઠની પહેલાં જમવું એ કોઇ પણ રીતે યોગ્ય ગણાય નહિ, તેમ સુકુલીન સ્ત્રીનો પણ એ જ ધર્મ છે કે પોતાના પતિને જમાડ્યા સિવાય પોતે જમે જ નહિ, વિનયવંત શિષ્યની પણ એ જ ફરજ છે કે પોતાના ગુરૂને આહાર લાવી આપી વપરાવ્યા પછી પોતે વાપરે, માટે હું આપની સાથે જ ભોજન કરીશ અને વળી આપસાહેબ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરવા પધારો છો તો હું પણ ત્યાં સાથે જ આવીશ."

નરવીરની આવી ઉત્તમ ભાવના જોઇને આઢર શેઠ તેને સાથે લઇને શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુના મંદિરે આવ્યા. નરવીરને પ્રભુ પેખી હૃદયમાં ઉલ્લાસભાવ જાગ્યો અને ભાવપૂર્વક પ્રભુદર્શન કર્યાબાદ વિધિવત્ સ્નાન કરી કેશરચંદનાદિ અષ્ટદ્રવ્ય લઇને આઢર શેઠે પ્રભુપૂજા કરી અને નરવીરને પણ પૂજા કરવાની વિધિ પાસે રહીને બતાવી પૂજા કરાવી. તેમાં જ્યારે પુષ્પની પૂજા આવી ત્યારે નરવીરે વિચાર કર્યો કે-" આ મહાભાગ્યશાળી આઢર શેઠને તો દ્રવ્યનાં અનુકૂળ સાધનથી પૂજાની ઉચ્ચ પ્રકારની સામગ્રી અહિં હાજર છે અને તે વડે હું પૂજા

તો કરૂં છું, પરંતુ શેઠના પુષ્પોથી પૂજા કરવા કરતાં મ્હારા પોતાના પૈસાના પુષ્પો લઇને પૂજા કરૂં તો ઉત્તમ ગણાય.' એ ભાવનામાં ચડીને નરવીરે પોતાની પાસે જે પાંચ કોડીની મુડી હતી તે પાંચ કોડીના પુષ્પો માલણ પાસેથી વેચાતા લીધા અને ઉલ્લાસપૂર્વક એ અઢાર પુષ્પોવડે શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની પૂજા કરી. ભાવપૂજા કર્યા બાદ આઢર શેઠ અને નરવીર ઘરે આવ્યા. આઢર શેઠે મુનિવરને તેડી લાવી વ્હોરાવીને પોતે પારણું કર્યું તે સાથે નરવીરને પણ પારણું કરાવ્યું.

પ્રસંગોપાત્ કવિ ઋષભદાસ સૂચના કરે છે કે આ રીતે સુપાત્રને દાન આપ્યા પછી અને પોતાની સાથે રહેલા માણસોની સાર-સંભાળ લીધા પછી જમવું તે ખરૂં ભોજન છે, ભોજનની ઉત્તમ સામગ્રી પણ પૂર્વકૃત પુન્યથી જ પમાય છે; બાકી તો કોઇને આપ્યા શિવાય એકલા એકલા આરોગી જવું અને તેમાં પણ ભક્ષ્યાભક્ષ્યનું ઠેકાણું નહિ તે ખરેખર ભોજન નથી, પરંતુ તેને તો "ઝોબર્યું" કહી શકાય. તે વિષે કર્ત્તા કહે છે કેઃ—

કવિત.

ચોલા બરંટી તેલ, શાક વિણ નિત્યે સારે;
પીરસે ભુંડી નારી, પેટ કહો કેણી પરે ઠારે.
ઉપર ઢીલી ઘેંસ, છાશ પણ પીરસે પાણી;
સિંધવ નહિ પણ રાખ, કિસિ કહું કર્મની કહાણી.
આહાર અઢી શેરનો, શેર સવા દોહિલો લહે;
કવિ ઋષભ કહે એ 'ઝોબર્યો', ભોજન એને કુણ કહે?

આવા પ્રકારનું ખાવાનું પુન્યપ્રાપ્તિ ઓછી હોવાના સબબથી જ મળે છે, તેની સાથે પાપનો ઉદય હોય તો જ આવા સંયોગો ઉભા થાય છે.

દોહરા.

આકુ બાલણુ ને જવ જમણુ, ચેલકડાં બહુઆઇ;
ટીપે ટીપે ઘર ચુવે, ચારે પાપ ફેલાઇ.
કડુઆ બોલી કામિની, લેવો નિરસ આહાર;
ભાર વહીને જીવવું, ત્રણે શિર ધિક્કાર.

પાપનો ઉદય હોય ત્યારે જ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આકડાનું બળતણ એટલે કે જેનાવડે રસોઇ કરતાં ક્ષણે ક્ષણે ઓલવાઇ જાય તેથી મુંઝાવું પડે તેવું સાધન, તેમજ ખાવામાં પણ જવનું જ ધાન્ય કે જે હલકું ગણાય છે તે મળે, તેની સાથે ઘણાં છોકરાં હોય અને ઘર ઉપરનું છાપરૂં ચોમાસામાં ચુતું હોય એ ચારે પાપ ગણાય છે. વળી સ્ત્રી વઢકણી હોય, નિરસ આહાર કરવાનો હોય અને હમેશાં ભાર ઉપાડીને આજીવિકા ચલાવવાની હોય—એ ત્રણ વાના પણ પાપકર્મવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી ઋષભદાસ કવિ કહે છે કે—પાપકર્મનો ઉદય હોય ત્યારે જ આવાં આવા દુઃખો અનાયાસે આવી પડે છે.

ચોપાઇ.

પહેલું દુઃખ પાડોશી ચાડ, બીજું દુઃખ ઘરે વિષનું ઝાડ;
ત્રીજું દુઃખ જે નિત્ય સહે માર, ચોથું દુઃખ જે ન જરે આહાર.
પાંચમું દુઃખ જે પાળા ચાલવું, છઠ્ઠું દુઃખ જે નિત્ય માગવું;
કવિ કહે માંચે માકડ બહુ, એ સાતે દુઃખ સુણજો સહુ.

પહેલું દુઃખ જે પરની આશ, બીજું દુઃખ જે ઓછો વાસ;
ત્રીજું દુઃખ જે બહુ રણે ચડે, ચોથું દુઃખ જે બહુ વશ પડે.
પાંચમું દુઃખ જે ન ટળે રોગ, વંછિત ન મળે જેહને ભોગ;
કવિ કહે નિત્ય ખારૂં નીર, એ દુઃખ સાતે દહે શરીર.

વળી પણ પાપકર્મનો ઉદય હોય ત્યારે અનાયાસે આવાં પણ દુઃખો ઉભાં થાય છે તે કહે છેઃ—

આંખે અંધાપો હોય અને ઘર આગળ કુવો હોય, બાળક નાના મૂકીને તેની માતા મરી ગઈ હોય, દાંત તમામ પડી ગયા હોય અને સોપારી ખાવાનો સ્વાદ હોય, પુંઠે ગુમડું થયું હોય ને ઉંટ ઉપર બેસીને મુસાફરી કરવી હોય—આ બધાં દુઃખના પ્રસંગો પાપના ઉદયથી જ આવી પડે છે એમ સમજવું; માટે એને હઠાવવા સારૂં જેમ બને તેમ પુન્ય-પ્રકૃતિ વધારવા ઉજમાળ થવું. જગતમાં પુન્યથી જ સર્વ પ્રકારે સુખ-સંપત્તિ સાંપડે છે. એ માટે કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કે—

(૧) (૨) (૩) (૪)
છાશ, છમકો, છાંહડી, છ રત ભોગ ભલાઈ;
(૫) (૬) (૭)
છોરૂ છત ઘરે છેલ ત્રિયા, પુન્યે સાત છછાય.
(૧) (૨) (૩) (૪) (૫) (૬)
ગોરસ, ગોધમ, ગોલ રસ, ગવાક્ષ, ગોરી ગાન;
(૭)
ઋષભ કહે ગજ બારણે, એ સુખ સ્વર્ગ સમાન.

ઉપરના દુહામાં એ બતાવે છે કે— (૧) છાશ એટલે ઘરે ગાય, ભેંશ વિગેરેની સગવડ હોય કે જેથી કરીને હમેશાં દહિં, દૂધ ને છાશ વિગેરે સારી રીતે મળ્યા જ કરે, (૨) છમકો એટલે રસોઈ પણ ઉત્તમ પ્રકારની જ મળતી હોય અને તે પણ જ્યારે જમવા બેસીએ તે જ વખતે છમછમ કરતું ઉનું ઉનું જ મળે, (૩) છાંહડી એટલે પોતાને સ્વાધીન સુંદર વાડી હોય કે જેમાં હમેશાં શીતળ સુગંધી વાયુની લહેરો મેળવી ટાઢે છાંયે બેસી શાન્તિ લેવાતી હોય, (૪)

છ રત ભોગ એટલે છએ ઋતુમાં અનુકૂળ ભોગની સામગ્રી હાજર હોય, (૫) છોરૂ એટલે ઘર આંગણે બાળબચ્ચાંઓ આનંદથી ખેલતાં હોય, (૬) છત ઘરે એટલે દરેક બાબતની ઘરમાં છત હોય. જે જે વસ્તુઓની જરૂર પડે તે સર્વ સામગ્રીની પોતાને ત્યાં છત જ હોય અને (૭) છેલ પ્રિય એટલે ઘરે નારી પણ આનંદી સુંદર શિયળવતી હોય—આ પ્રમાણે સાત "છછા" પુન્યે કરીને જ પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ ગોરસ એટલે દહિં, દૂધ, ગોધુમ એટલે ઘઉં, ગોળ એટલે ગળપણ, ગોખ તે ઝરૂખા, ગોરી તે સુંદરી, ગાન એટલે ગાન-તાન અને ઘરે ગજોનું ઝૂલવું—એ સાત "ગગા" પણ પુન્યના ઉદયે પ્રાણીને મળે છે; માટે હમેશાં પુન્યપ્રકૃતિ વધારવા પ્રયાસ સેવવો જોઇએ. પુન્યપ્રકૃતિની સાનુકૂળતા હોય ત્યારે આવા પ્રકારના સુખો આપોઆપ પ્રાણીને મળી જાય છે.

વળી કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કેઃ—

ચોપાઈ.

પહેલું સુખ જે જાતે નર્યા, બીજું સુખ જે ઘેર દીકરા;
ત્રીજું સુખ જે ઋણવિણ વરા, ચોથું સુખ જે પોતે ઘરા.
પાંચમું સુખ જે રૂડી નારી, છઠ્ઠું સુખ જે ઝાડું બારી;
સાતમું સુખ જે આંગણ ઝુત્ત, પુન્યે એ લહીએ ઘરસુત્ત.

વળીઃ—

પહેલું સુખ ન જઈએ ગામ, બીજું સુખ વસીએ નિજ ઠામ;
ત્રીજું સુખ જે માને ભૂપ, ચોથું સુખ જે રૂપ સુરૂપ.
પાંચમું સુખ ઈચ્છાએ રમે; છઠ્ઠું સુખ જે વેળાએ જમે;
કવિ કહે સાતમું સુખ ગમે, સકલ લોક ઘરે આવી નમે.

વસ્તુતઃ પુન્ય અને પાપથી સુખ–દુઃખ અનુક્રમે પ્રાણીને

ભોગવવા પડે છે, તેનો વિચાર કરી વાચક મહાશય ! આપણે પણ પુન્યોપાર્જન કરવા માટે યથાશક્તિ ધર્મકરણી કરવા હમેશાં ઉજમાળ રહેવું, એ આ હકીકતનો સાર છે.

અહીં આઢર શેઠની પુન્યપ્રકૃતિ વિશાળ હોઇને સર્વ અનુકૂળ સામગ્રી અને સુખ તેઓ પામ્યા હતા, એટલે ઉપવાસનું પારણું કર્યા બાદ પોતે નરવીરને લઇને પોતાના વિશ્રામગૃહમાં શાંતિને માટે બેઠા. તે દરમિયાન નરવીરે કોઈ વખત ઉપવાસ કરેલ નહિ તેથી કરીને તેમજ ઉપવાસના પારણામાં ઉત્તમ પ્રકારનો આહાર જરા વધારે લેવાયો હોવાથી તે આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યો તેમજ તેનો જીવ ચુંથાવા લાગ્યો, જે સ્થિતિ નિહાળતાં આઢર શેઠે તુરત જ વૈદ્યને બોલાવી અનેક ઔષધ–ઉપચાર શરૂ કરાવ્યા અને આઢર શેઠ પોતે નરવીરના પગના તળીયા પંપાળવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પોતાનો શેઠ પોતાની આવી ચાકરી–બરદાસ કરવા લાગ્યા છે એ જોઇને નરવીર વિચારે છે કે–“ અહો ! ધન્ય છે શ્રી જૈનધર્મને ! મેં ફક્ત એક જ ઉપવાસ કર્યો અને શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની એક વખત પૂજા કરી તેમાં હું એક નોકર છું, એ ભાવ ભૂલીને મ્હારા શેઠ મ્હારી ચાકરી પોતાની જાતે જ કરે છે. એ જોતાં ખરેખર જગતમાં જૈન ધર્મની બલિહારી છે; અને આવો ઉત્તમ ધર્મ મને હાથ લાગ્યો તે મ્હારૂં પણ પ્રબળ પુન્ય જ ગણાય. જો કે હું તેને સારી રીતે આરાધી શકીશ કે નહિ તે નક્કી નથી, કારણ કે અત્યારે તો મ્હારી શારીરિક સ્થિતિ ઘણી જ બિમાર છે; પરંતુ આવા કલ્યાણકારી ધર્મનું સેવન મને સર્વદા હજો.” આવી ઉત્તમ ભાવના નરવીર ભાવવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે હૃદયમાં અરિહંતાદિ ચાર શરણ ચિંત-

-વંતો, શુભ ધ્યાન ધ્યાતો અને શેઠનો ઉપગાર માનતો નરવીર દર્દ વધી જતાં મરણ પામ્યો.

એ નરવીરનો જીવ તે તમે ત્રિભુવનપાળના સુત કુમારપાળ થયા છો. આ રીતે હે રાજન્ ! આપના પૂર્વભવસંબંધી હકીકત જાણી લેવી. વળી આઢર શેઠનો જીવ ઉદયન મંત્રી થયેલ છે અને યશોભદ્રસૂરિનો જીવ તે હું હેમસૂરિ થયો છું, એ પ્રમાણે સર્વ સમજી લેવું.

હે રાજા કુમારપાળ ! તમે અહીંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને વ્યંતર દેવતા થશો, ત્યાંથી ચ્યવીને આ ભરતક્ષેત્રમાં ભદ્દિલપુર નામે નગરમાં **શતાનંદ** નામે રાજા અને **ધારિણી** નામે રાણીના **શતબળ** નામે પુત્ર થશો, ત્યાં રાજ્યનું પાલન કરી છેવટે શ્રી **પદ્મનાભ** તીર્થંકર ભગવાનની દેશના સાંભળીને રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર ગ્રહણ કરવા ઉજમાળ થશો અને તેમના અગીયારમા ગણધર થશો. અનુક્રમે કેવળજ્ઞાન પામી આ ભવથી ત્રીજે ભવે સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરશો. ”

આ રીતે પૂર્વભવસંબંધી હકીકત કુમારપાળ ભૂપાળને હેમસૂરિમહારાજે કહી સંભળાવી. ત્યારબાદ સિદ્ધિગતિના સુખનું અપૂર્વ વર્ણન કરતાં સૂરિમહારાજે જણાવ્યું કે– “ હે રાજન્ ! તમે એકચિત્તે સિદ્ધિગતિનું વર્ણન સાંભળોઃ—

સિદ્ધિગતિમાં નથી રોગ કે શોક, નથી આપદા કે ચિન્તા, નથી કોઇ સ્વામી કે નથી કોઈ સેવક, નથી કોઈ બેસાડનાર કે નથી કોઇ ઉઠાડનાર, નથી ત્યાં રાજાનો, અગ્નિનો કે યમનો ભય, નથી ત્યાં વાઘ, સિંહ, વીંછી કે સર્પાદિકનો ભય, નથી ત્યાં ડાંસ, મચ્છર, માખી કે ઉંદર,

નથી ત્યાં શ્વાસ, ખસ કે જલોદરાદિ રોગનો ભય, નથી ત્યાં ક્ષુધા કે તૃષા, નથી ત્યાં વિયોગ કે સંયોગ, નથી ત્યાં જન્મ, જરા કે મરણુ, નથી ત્યાં ટાઢ કે તડકો, નથી ત્યાં શત્રુ કે મિત્ર, નથી ત્યાં રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ઈત્યાદિ કોઇ પણુ પ્રકારનો વિકાર ને લેશ પણુ દુઃખ; ત્યાં તો કેવળ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્ય જ છે."

આ રીતે મુક્તિનગરનું અલ્પ વર્ણન જાણવું. તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન તો હે રાજાજી! જેને ક્રોડ જીહ્વા હોય તે પણુ કહી શકે તેમ નથી, તેમ તેનું અપૂર્વ અને અવ્યાબાધ સુખ છે જેની ઉપમા આપી શકીએ તેવી કોઇ વસ્તુ આ જગતમાં છે નહીં. એટલે કોઈની સાથે ઘટાવી શકાય તેમ નથી અને કોઈ વસ્તુની સાથે સરખામણી કરીને હું સમજાવી શકું તેમ નથી. તેની ઉપર એક ભીલનું દ્રષ્ટાંત છે. તે ભીલે શહેરનું સુખ અનુભવેલું—જોયેલું છતાં પોતાનાં સગા–સ્નેહીઓને કોઇ પણુ રીતે સમજાવી શક્યો નહિ તે મુજબ જ અહીં પણુ સમજી લેવું.

"એક વનમાં ભીલ અને ભીલડી રહેતાં હતાં, જેઓને પહેરવા વાસ્તે ખાખરાના પાંદડાં હતાં અને મળે તે ખાઈને ભદ્રકભાવે પોતાનું જીવન ગુજારતા હતા. તે સ્થળે અનાયાસે એક રાજા અશ્વ ખેલાવતો જઇ ચડ્યો અને લાંબી મજલ કરેલી હોવાથી, ઘણો જ તૃષાતુર થયેલ હોવાથી, પાણી વગર ગળું સુકાવાથી, આમતેમ તરફડીયા મારતો હતો. છેવટે તે જમીન-ઉપર ઢળી પડ્યો અને પાણી પાણી પોકારવા લાગ્યો. આવી દુઃખદ સ્થિતિ નિહાળીને તે ભીલ કે જેનું નામ 'ભીમો' હતું તે તુરત જ ત્યાં આવ્યો અને હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થવાથી એકદમ વગડામાં ફરીને પાકાં આમળાં ચુંટી લાવી તેનો

રસ કાઢી રાજાના મોઢામાં મૂકવા માંડ્યો, જેથી ધીમે ધીમે રાજાને શાન્તિ ઉત્પન્ન થતી ગઇ અને થોડીવાર પછી રાજા એકદમ સચેત થઈ ગયો.

તુરત જ તે રાજા ભીમાઉપર પ્રેમ લાવી કહેવા લાગ્યો કે-" આ વખતે તેં મને ખરેખર જીવિતદાન આપેલ છે. ત્હારા કરેલા ગુણનો બદલો હું કોઇ પણ રીતે વાળી શકું તેમ નથી, તો પણ યથાશક્તિ મ્હારાથી બને તેટલી ત્હારી ભક્તિ કરવા મ્હારી ઇચ્છા છે તો હું તને કહું છું કે તું અહીં વગડામાં રહી જે તે ખાઇ, ઝાડના પાંદડાં પહેરી દિવસો નિર્ગમન કરે છે તેને બદલે મ્હારી સાથે નગરમાં ચાલ. હું જરૂર આ તારા દેહનો વાન ફેરવી નાંખી સ્વરૂપવાન બનાવી મ્હારાથી બનશે તેટલી તારી સેવા-ભક્તિ કરીશ."

આ પ્રમાણેની વાતચીત ભીમાસાથે રાજા કરે છે તે દરમિયાન પછવાડે રાજાનો પરિવાર રાજાજીની શોધમાં નીકળેલ તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પ્રેમભાવે પરસ્પર મળીને સહુ કોઇ નગર તરફ ચાલ્યા.

તેની સાથે આદરસત્કારસહિત ભીમાને પણ પાલખીમાં બેસાડીને શહેરમાં તેડી લાવ્યા. ભીમાને માટે સ્નાન કરાવવાની તૈયારી કરાવી. માણસો રાખી સુંદર પ્રકારે ભીમાને ન્હવરાવી શરીર સ્વચ્છ કરાવ્યું અને પહેરવા માટે પીતાંબર, શાલ વિગેરે ઉત્તમ વસ્ત્રો આપી મુકુટ, કુંડલ, મુદ્રિકા વિગેરે આભૂષણોથી શણગારી ઇંદ્રના અવતાર જેવો બનાવી દીધો અને ભોજનસમયે બત્રીશ પ્રકારની રસોઇસહિત ભાતભાતના પકવાન્નો પાસે બેસીને રાજાએ ભીમાને બહુ જ પ્રેમપૂર્વક અને આગ્રહપૂર્વક જમાડી ખૂબ તૃપ્ત કર્યો.

આ પ્રકારે સંપૂર્ણ સુખમાં ભીમો પોતાનો સમય વ્યતીત કરવા લાગ્યો અને પોતાને માટે સુવર્ણપલંગની પણ ઉત્તમ સગવડ હોવાથી શાંતિથી હમેશાં આરામ લેવા લાગ્યો. આ રીતે ઘણો સમય ભીમા ભીલે ત્યાં આનંદમાં પસાર કર્યો. તે દરમિયાન એક દિવસે રાજાએ ભીમાની ખબરઅંતર ખાસ પૂછી અને કહ્યું કે-" આ સર્વ રાજ્યની સામગ્રી તારી જ છે તેમ સમજીને તારે જે કાંઇ જોઇએ તે સુખેથી માગી લેવું, કોઇ પણ બાબતની શરમ રાખવી નહિ; કારણ કે તેં મ્હારા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કરેલ છે તેથી હું ત્હારા માટે જે કાંઈ કરૂં તે થોડું છે." આ પ્રમાણે રાજાની મધુર વાણી સાંભળીને ભીમો બોલ્યો કે-" સાહેબ ! અહીં સાહિબીનો તો પાર નથી, સુખ-સગવડમાં કાંઇ ખામી નથી, પરંતુ મને મ્હારૂં ઘર યાદ આવ્યા કરે છે, તેથી અહીં જરા પણ ગમતું નથી-ગોઠતું નથી અને ચેન પણ પડતું નથી; માટે મહેરબાની કરીને મને વગડામાં જ્યાં મ્હારૂં ઘર છે ત્યાં પહોંચાડી દ્યો તો સારી વાત." કહ્યું છે કે:—

જે જીવ વિષમાં ઉપન્યો, ન ગમે અમૃતકુંડ;
માખી ચંદન પરિહરે, શ્વાન તજે ખીર ખાંડ.

વળી તે ભીમાએ કહ્યું કે-" હે રાજાજી ! આપે તો મ્હારી મેમાનગતિ ઘણી સારી રીતે કરી છે, પરંતુ મ્હારો જીવ ઘરે જવા માટે વળગ્યો રહે છે તેમજ મ્હારી સ્ત્રી પણ મને બહુ સાંભરી આવે છે, એટલે આપનું ગમે તેટલું સુખ છે, પરંતુ તે સુખ મને તો બંધનરૂપ હોવાથી દુઃખમય દીસે છે. ભલે પોપટને સોનાના પાંજરામાં પૂરીને પછી તેને ઉત્તમ પદાર્થો ખાવા માટે આપો, છતાં તેને તે પાંજરૂં જેમ બંધ-

નમય–દુઃખકારક લાગે છે તેમ મ્હારા માટે જાણી લેશો; માટે કૃપા કરી મને જ્યાં મ્હારી સ્ત્રી અને મારું સ્વજન કુટુમ્બ વસે છે તે વનમાં જલ્દી પહોંચાડી આપશો તો હું આપનો મોટો ઉપકાર માનીશ.” આ પ્રમાણે ભીમાની વાત સાંભળીને રાજાએ તુરત જ પોતાના સેવકોને બોલાવીને ભીમાને તેના ઇષ્ટ સ્થાનકે પહોંચાડી આપ્યો.

ભીમો ઘણા દિવસે પોતાને ઘરે આવતાં હૃદયમાં બહુ આનંદ પામ્યો અને પોતાની સ્ત્રી તથા સગા–સ્નેહીને પ્રેમથી મળ્યો. પછી ત્યાં રહેલા તમામ ભીલો વિગેરે પ્રેમથી પૂછવા લાગ્યા કે–“ આટલા દિવસ તું કયાં ગયો હતો ? અને ત્યાં તું શું કરતો હતો ? ” જવાબમાં ભીમાએ કહ્યું કે–“ જે રાજાને મેં અહીં આમળાનો રસ પાઇ સચેત કરેલ તે રાજાની સાથે હું તેમના નગરમાં ગયો હતો. ત્યાં એ રાજાએ મને ખાવાની, પીવાની, પહેરવાની, હરવાફરવાની, સુવાની જે જે સુખ સગવડ કરી આપી તે સર્વ અત્યારે યાદ આવ્યા કરે છે. ત્યાં અપૂર્વ આનંદમાં તમામ દિવસો મેં તો કાઢ્યા છે. એ આનંદ, એ લહેર, એ ભક્તિ, એ પ્રેમ, એ સ્વાદ, એ સુવાના સુવર્ણ-પલંગની શોભા, એ મહેલાત, એ દાસદાસી અને એ સંપૂર્ણ ઋદ્ધિ–સિદ્ધિથી ભરેલી નગરી વિગેરેનું વર્ણન કરી તમો સર્વને સમજાવવા હું તદ્દન અશક્ત છું, તેમજ હે ભીલો ! અહીં એવી કોઇ પણ વસ્તુ મ્હારા જોવામાં આવતી નથી કે જેની સાથે સરખાવી જેની ઉપમા આપીને થોડુંઘણું પણ હું તમને સમજાવી શકું. ટૂંકમાં કહું તો એ સુખ તો એકલો મ્હારો આત્મા જ જાણે છે.”

આ દૃષ્ટાંત કહીને હેમસૂરિમહારાજે કહ્યું કે–“ હે રાજા

કુમારપાળ ! જેમ તે ભીમો ભીલ પોતાનું અનુભવેલું સુખ બીજાની આગળ કહેવા તદ્દન અશક્ત બન્યો તેમ એ સિદ્ધિગતિના અનંત સુખને માટે પણ અહીં ઉપમાથી સમજાવી શકું એવી કોઇ પણ વસ્તુ છે જ નહિ. ત્યાં જે સિદ્ધશિલા છે તેને શાસ્ત્રમાં આવા પ્રકારની વર્ણવી છે:—

" સિદ્ધશિલા પીસ્તાલીશ લાખ યોજન લાંબી, પહોળી ને ગોળ આકૃતિવાળી છે. જેનો અર્ધચંદ્રની જેવો આકાર છે. તે વચમાં આઠ યોજન જાડી છે, તેનો ફરતો છેડો માખીની પાંખસમાન પાતળો છે, જે અર્જુન સુવર્ણના સરખી એટલે શ્વેતવર્ણી છે, તેની ઉપર એક યોજનના ચોવીશમા ભાગમાં સિદ્ધના જીવો નિરાગીપણે વસે છે. તેઓ અરૂપી છે અને તેજના પુંજમય છે, તેઓ લોકાલોકનું સકળ સ્વરૂપ જાણે છે તેમજ ત્યાં રહ્યા થકા ચૌદ રાજલોકના જીવોનું આખું નાટક જ્ઞાનવડે નિહાળ્યા કરે છે, સર્વ જનોની પુન્ય–પાપની કરણી પણ તેઓ જાણી શકે છે, એટલે કે સિદ્ધના જીવોથી કોઇ પણ વસ્તુ અગમ્ય નથી. "

આ પ્રમાણે સિદ્ધિગતિના સુખનું અપૂર્વ વર્ણન સાંભળીને રાજા કુમારપાળ હૃદયમાં અતિ હર્ષિત થયા. પછી પોતાના પૂર્વભવની હકીકત સાંભળેલ તેની ખાત્રી કરવા એકશિલા નગરીમાં પોતાના માણસોને મોકલ્યા. તેમણે ત્યાં જઇ તપાસ કરી આઢર શેઠના નામથી પૂછપરછ કરતાં શેઠનું પુરાણું ઘર હાથ આવ્યું, જ્યાં ફક્ત એક વૃદ્ધ ડોશી દીઠા ને તેમની પાસે બેસી વિનયપૂર્વક સર્વ હકીકત આઢર શેઠસંબંધી પૂછવા માંડી. તુરત જ ડોશીમાએ અથથી તે ઇતિ સુધીની સર્વ વાત કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે–" એ આઢર શેઠની જાહો–

જલાલીની તમને શું વાત કરૂં ? એ શેઠ-શેઠાણી બહુ પુન્યશાળી હતા, જૈનધર્મના તીવ્ર રાગી હતા, ઋદ્ધિ-સિદ્ધિનો પાર નહોતો, હાટ અને હવેલી પણ સુંદર અને ભવ્ય હતાં, શેઠને ચાર પુત્રો હતા અને તે ચાર પુત્રોની ચારે વહુઓ પણ રૂપવંત અને વિનયવંત હતી. સર્વે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની સેવાભક્તિ, ગુરૂભક્તિ, વ્રત, તપ, જપ વિગેરે યથાશક્તિ કરી ધર્મનું જ સદા સેવન કરતા હતા. તેમને નરવીર નામે એક નોકર હતો કે જે શેઠના ઘરનું તમામ કામકાજ કરતો હતો અને તેથી કરીને સર્વને પ્રિય થઇ પડ્યો હતો. એકદા પર્યુષણપર્વમાં આઢર શેઠને ત્યાં સર્વેએ ઉપવાસ કર્યા હતા, તે સાંભળી પર્વનો મહિમા જાણી નરવીરે પણ ઉપવાસ કર્યો, પરંતુ પારણું કર્યા બાદ નરવીરને પેટમાં દુઃખાવો ઉત્પન્ન થતાં તે મરણ પામ્યો. ત્યારબાદ કાળે કરીને આઢર શેઠ, શેઠાણી, શેઠના ચારે પુત્રો અને ચારે પુત્રોની વહુઓ સર્વે પરલોકમાં પહોંચ્યાં. અત્યારે તો ફક્ત હું એક પાપિણી જીવું છું."

આ પ્રમાણે હકીકત કહેતાં અને પૂર્વની જાહોજલાલી સાંભરી આવતાં તે ડોશીમાનું હૃદય ભરાઇ આવવાથી તે રડી પડ્યા, જેથી ત્યાં આવનાર રાજા કુમારપાળના માણસોએ ડોશીમાને આશ્વાસન આપી કહ્યું કે—" સુખ અને દુઃખ, ઉદય અને અસ્ત, ચડતી અને પડતી તો થયા જ કરે છે, તેમાં હર્ષ કે શોક કરવો શું કામનો છે ? કર્મના સંચિત પ્રમાણે જ ફળ ભોગવવાં પડે છે, માટે ડોશીમા આપ સમતા રાખો." આમ કહી ત્યાંથી રજા માગી તેઓ અનુક્રમે રાજા કુમારપાળની પાસે આવ્યા અને એકશિલા નગરીમાં આઢરશેઠની, નરવીર વિગેરેની જે હકીકત ડોશીમાએ કહેલી તે અક્ષરેઅક્ષર નિવેદન કરી,

તેથી ગુરૂશ્રી હેમસૂરિ મહારાજે પૂર્વભવસંબંધી કહેલી હકીકત સત્ય જાણીને કુમારપાળ ભૂપાળે હૃદયમાં ઘણો હર્ષ પામી સૂરીશ્વરની બહુ પ્રકારે સ્તુતિ કરી અને બહુમાનપૂર્વક-પ્રેમપૂર્વક ગુરૂમહારાજને **કળિકાળસર્વજ્ઞ**નું ઉત્તમોત્તમ બિરૂદ આપ્યું.

એકદા કુમારપાળ ભૂપાળે પોતાના હિતની ખાતર ખાસ સમજવા માટે ગુરૂશ્રી હેમસૂરીંદ્રને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યાં તેમાં પૂછ્યું કેઃ—

કુંણ ઉંઘે ? નર કુંણ જાગતાં ?, સંસારવેલિ કિહાં વાધતા ?;
વિષ અમૃત ? કહો ગહનનો ભેદ ?, કવણ નરગ કહો ધરી ઉમેદ ?.

આ દરેક પ્રશ્નનું સ્ફુટ રીતે વિવેચન કરી સમજાવતાં સૂરિમહારાજા બોલ્યા કે—" કોણ ઉંઘતા અને કોણ જાગતા ?" એના જવાબમાં સમજી લેવાનું છે કે—" મૂર્ખ નરો ઉંઘતા જ છે અને પંડિત-વિવેકવંત પુરૂષો જાગતા જ છે, કારણ કે અઘોર નિદ્રામાં પડ્યા રહી આત્મહિતમાં બેદરકાર બન્યા રહેવાનું કાર્ય મૂર્ખોને જ ગમે છે. એ મૂર્ખાઓને રત્નચિંતામણિસમાન ઉત્તમ નરભવ મળ્યો તો પણ શું કામનો છે ? એ તો માત્ર અજ્ઞાનમાં આથડી વિષયકષાયમાં સડબડી આમતેમ ભટકી આખરે ભવ પૂરો કરી ચાલ્યા જાય છે એટલે એવા મૂર્ખ જનને ઉંઘતા જ સમજવા. જ્યારે પંડિત અને વિવેકવંત પુરૂષો તો એકદમ જાગૃત થઈ જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન બની આત્મકલ્યાણ કરવામાં જ સાર્થકતા ગણે છે. એમને આ મનુષ્યભવની અમૂલ્ય ઘડી પણ એળે ગુમાવવી ન ગમે. એ તો સમજે કે માથે મોતના નગારાં વાગી રહ્યા છે અને અલ્પાયુષ્યમાં ચેતી જઈને આત્મકલ્યાણ કરી લેવાનું છે, ત્યાં સોડ તાણીને સૂવું કેમ પાલવે ? આ ઉપરથી ખાસ સમજવાનું છે કે-પંડિતો

સદા જાગતા છે અને મૂર્ખાઓ ઉંઘતા છે."

"સંસારવેલિ કિહાં વાધતા ?" આ પ્રશ્નના જવાબમાં સમજવાનું છે કે–"જેમણે તૃષ્ણાનો છેદ બીલકુલ કર્યો નથી, જેઓ સર્વદા લોભવૃત્તિ જ રાખી રહ્યા છે, જેમણે આખી જીંદગી પૈસો પેદા કરવામાં જ કાઢી એક પાઈ પણ સુકૃતમાં ખરચી નથી, જેમણે પોતે પોતાને માટે પણ પૂરૂં પેટ ભરીને ખાધું નથી, બીજાને ખવરાવ્યું નથી અને પરમાર્થ તો કર્યો જ નથી, આશા આકાશસમાન મોટી મોટી રાખી, પૈસા–પૈસા અને પૈસા માટે જ મહેનત–મજુરી કરી આખું જીવન પસાર કર્યું છે તેવા જનોની તૃષ્ણા તો તૂટી નહિ, એટલે સંસારવેલિ તેવા પુરૂષોને માટે વધતી જ રહેવાની, માટે સંસારસાગરનો પાર પામવા સારૂ તૃષ્ણાનો છેદ કરી પરિગ્રહનું પરિમાણ કરવાની અત્યંત જરૂર છે."

"વિષ કયું ? અને અમૃત કયું ?" એના જવાબમાં સૂરિમહારાજે કહ્યું કે–"હે રાજન્ ! જે પારકી નિંદા કર્યા કરે છે તેમજ કોઇનું ભલું થતું હોય ત્યાં પણ ખોટી જીભ વાપરી બૂરૂં કરવા પ્રપંચો આદરે છે અને પારકાનું વાંકું બોલી દૂષણો જ જોયા કરે છે એવા નરોને ખરેખર હૃદયમાં વિષથી જ ભરેલા જાણવા. અફીણ, સોમલ, વીંછીનું ઝેર કે સર્પનું ઝેર–એ બધાં જો કે પ્રાણ હરણ કરનાર ગણાય છે; પરંતુ નિંદા કરનારા માણસોને તો તે કરતાં પણ અધિક ઝેરી સમજવા. એમની ઝેરીલી જીભથી અનેકનું બૂરૂં થતાં વાર લાગતી નથી અને એવા માણસો કેવળ બીજાની નિંદા કરવામાં જ રાચ્યામાચ્યા રહે છે, માટે પારકી નિંદાસમાન બીજું વિષ કોઈ સમજવું નહિ. તેમજ "અમૃત કયું ?" એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

સમજી લેવું કે હમેશાં શાંતિથી, નમ્રતાથી, વિવેકથી મીઠી ભાષા વાપરવી અને મધુરાં સુંદર શબ્દોથી વાતચીત કરવી, તેમાં જ ખરેખરી મોટાઇ ને પંડિતાઈ રહેલી છે અને એ જ સાચામાં સાચું અમૃત સમજી લેવાનું છે.”

“ગહન ભેદ શું ?” એ માટે ખાસ સમજવાનું છે કે-“ગહનમાં ગહન નારીચરિત્ર જાણી લેવું. એનો ભેદ અગમ્ય છે, એનો પાર કોઈ પામી શકયું જ નથી, એની કળા ન્યારી છે. જે સ્રીચરિત્રનો સાક્ષાત્ અનુભવ હે રાજન્ ! આપને થઇ ગયેલ છે એટલે એ ગહન ભેદ આપ બરાબર જોઇ શકયા હોવાથી તે બાબત વિશેષ કહેવાની જરૂર જણાતી નથી.”

“કવણ નરગ ?” એના જવાબમાં જાણી લેવું કે-“ આ લોકમાં પારકી તાબેદારી-પારકી નોકરીસમાન અન્ય કોઈ નરક લેખવશો નહિ; કારણ કે પરવશપણાથી ઘડી પણ સુખ-શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી અને કદાચ થોડો સમય મળી તો પણ અલ્પ સુખને માટે જ સમજવી. પરવશપણું કેટલું દુઃખ-દાયી છે ? એ બાબતનું વિસ્તારથી વિવેચન “પૂરણરાય”ના સંબંધમાં આગળ કહેવાઇ ગયેલ છે ત્યાંથી જાણી લેવું. મતલબ કે પરવશપણું તે નરક બરાબર સમજી લેવું.”

આ પ્રમાણે સંતોષકારક સર્વ ઉત્તરો સાંભળતાં કુમારપાળ રાજાને ઘણો જ હર્ષ થયો અને આવી અમૂલ્ય વસ્તુ જાણવાની ઇચ્છાએ ફરીથી વિનયપૂર્વક ગુરૂમહારાજને પૂછ્યું કે-

કુણ અંધો ? કુણ શૂરો લહું ?, ગુરૂતાપણું હું કેહને કહું ?;
લઘુતા, દાન, મિત્ર કુણ કહો ?, બહેરો પુરૂષ તે કેહને લહો ?.
કુણ અધમ ? કુણ મુંગો વળી ?, ચપળ કિસ્યો છે જીમ વિજળી?;
કુણ જગ જીત્યો ને વશ કર્યો ?, કુણ પ્રશંસ્યો? સાર કુણ સર્યો?

એના પ્રત્યુત્તરમાં સૂરિમહારાજે કહ્યું કેઃ—

ચોપાઈ.

ગુણ વિણ રાગ ધરે તે અંધ, તેહને ભાખ્યા પાતિગ બંધ;
સ્ત્રી લોચને નવિ વીંધ્યો જેહ, શૂર સુભટ નર કહીએ તેહ.
ગુરૂપણું તસ વાધે શિરે, જે પરની પ્રાર્થના નવિ કરે;
લઘુતાપણું જાચંતા હોય, દેઈ દાન મ વંછો કોય.
પાપ કરંતો રાખે જેહ, પરમ મિત્ર કહીએ નર તેહ;
હિતશિક્ષા સુણતો કરે કાંણ, તે નરને નૃપ બહેરો જાણ.
અધમ સોય વ્રત લેઈ ચળે, મુંગો તે જે અવસર ગળે;
ચપળ કહું દુર્જનની પ્રીત, ક્ષમાવંત કહ્યો તે જગજીત.
સત્ય વચનથી જગ વશ થાય, અલ્પ ઋદ્ધિ દાતાર ગવાય;
દીએ દાન પ્રિય વચને અપાર, તે નર કહીએ સારમાં સાર.

આ પ્રમાણે પ્રશ્નોના ઉત્તરો સચોટ રીતે ટુંકામાં સાચાં અને હિતકારક સાંભળીને રાજા કુમારપાળે હેમસૂરિમહારાજની બહુ પ્રકારે સ્તુતિ કરી અને કહ્યું કે–"જગતમાં ખરેખર મ્હારા સ્વામી, મ્હારા બન્ધુ, મ્હારા દેવ, મ્હારા પરમેશ્વર અને મને પ્રથમથી જ જીવતો રાખવામાં મદદ કરનાર હે ગુરૂજી ! આપ જ છો. આપસાહેબે કરેલો ઉપકાર હું કદિ પણ ભૂલું તેમ નથી. કૃપા કરી હવે મને એ પણ ખાસ સમજાવો કે જીવ મુક્તિપુરીમાં શી રીતે જાય ?"

એ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સૂરિમહારાજે વિવેચનસહિત સમજાવ્યું કે–" હમેશાં શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની ત્રણે કાળ દ્રવ્ય અને ભાવથી પૂજા, ગુરૂમહારાજને વિનયભાવે વંદના, સુપાત્રમાં દાન દેવાની વૃત્તિ, સમકિતની ખરી છાપ, જ્ઞાન–ધ્યાનમાં તલ્લીનતા, નિત્ય આવશ્યક ક્રિયા, સાધર્મિકવાત્સલ્ય,

તીર્થયાત્રા વિગેરે સુકૃત કાર્યો કરવાથી જીવ મુક્તિપુરીનો અધિકારી થાય છે, તેમજ તપસ્યાવડે કર્મનો ક્ષય કરીને સર્વ જીવો પ્રત્યે સમતાભાવ રાખનારો જીવ ઉત્તમ ગણાય છે અને તે પુણ્યવંત પ્રાણી પુણ્ય–પાપની બેડીના બંધનો ક્રમે કરી તોડી નાખી અનુક્રમે મોક્ષના સુખ મેળવી શકે છે.”

શ્રી હેમસૂરિમહારાજની અસરકારક વાણી સાંભળ્યા બાદ કુમારપાળ ભૂપાળે વિશેષપણે લક્ષ્મીનો સાતે ક્ષેત્રમાં સદ્‌વ્યય કરવા માંડ્યો. તેણે ચૌદ હજાર જિનભુવનો નવાં કરાવ્યાં, શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણસમયના ભાવ દર્શાવનારા ઉત્તમ મંદિરો કરાવ્યા, શ્રીસંપ્રતિ મહારાજાની માફક સોળ હજાર જીર્ણ દેરાસરોનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો, શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું મંદિર એક સો હાથ ઉંચું કરાવ્યું અને તેમાં નીલમરત્નની પ્રતિમા પધરાવી, ત્રિભુવનપાળવિહાર નામનું ભવ્ય મંદિર કરાવ્યું, જેની ફરતી ભમતીમાં બોંતેર નાના જિનાલયો કરાવ્યા, શ્રી તારંગાતીર્થ-ઉપર ભવ્ય અને ગગનવિહારી મંદિર કરાવ્યું, જેમાં એક સો એક અંગુલપ્રમાણ શ્રી અજિતપ્રભુની પ્રતિમા પધરાવી. ત્રંબા-વતી (ખંભાત) નગરીમાં હેમચંદ્રાચાર્યની દીક્ષા જે સ્થળે થયેલી હતી ત્યાં અલંગવસહિ (પોળ)માં શ્રી વીરપ્રભુનું મંદિર કરાવ્યું, તેમાં રત્નના બિંબની સ્થાપના કરી અને એક જગ્યાએ હેમસૂરિમહારાજની પાદુકા સ્થાપન કરાવી તેમજ ત્યાં પુસ્તક-ભંડાર પણ કરાવ્યો, ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર ઉલ્લાસપૂર્વક ગુરૂપાસે આખું શ્રવણ કર્યું અને તે ચરિત્રની પ્રતો છત્રીશ હજાર શ્લોકની તમામ સુવર્ણના અક્ષરે લખાવી અને તેનું બહુમાન વધારવા તેની પોથી હાથીની અંબાડીમાં મૂકી તેનો

ધામધુમથી વરઘોડો કાઢી ગાજતેવાજતે અંતેર સામંતાદિસહિત સકળસંઘની સાથે ઉપાશ્રયે આવીને ગુરૂમહારાજને વિનયપૂર્વક વહોરાવી. અગીયાર અંગ અને બાર ઉપાંગ સોનાના અક્ષરથી લખાવ્યા. યોગશાસ્ત્રના બાર પ્રકાશ અને વીતરાગસ્તવના વીશ પ્રકાશ–એ રીતે બત્રીશ પ્રકાશ સુવર્ણ અક્ષરે લખાવીને તે પોથી હમેશાં ગણવા માટે[1] રાજાજીએ ખાસ પોતાની પાસે રાખી.

કુમારપાળ રાજા હમેશાં સુવર્ણકમળવડે ગુરૂપૂજા કરતા હતા, વરસમાં એક વખત સંઘવીપદ ધારણ કરી આખા પાટણ શહેરની ચૈત્યપ્રવાડી વિધિપુરઃસર કરતા હતા, દર માસે એક લાખ દ્રવ્ય ખર્ચીને સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરતા હતા. અને દર વરસે સમકિતધારી ક્રોડ શ્રાવકની ભક્તિ ભાવપૂર્વક કરતા હતા, દુર્બળ અને દુઃખીજનોની બરાબર સંભાળ રાખતા હતા અને તે માટે રાંધેલું અગર કાચું જેવું જોઈએ તેવું અનાજ આપવા દાનશાળાઓ ખોલાવી હતી. આઠમ ચૌદશની પર્વતિથિનો પોસહ કરનારને પારણા કરાવવા માટે બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારની સગવડ રાખી ભક્તિ કરતા હતા, એટલું જ નહિ પરંતુ માનસહિત, પ્રેમપૂર્વક, નમ્રતાથી સૌને વિનંતિ કરી, પોતાને ત્યાં તેડી જઈ પારણા કરાવતા હતા. આદરપૂર્વક સૌને નિમંત્રણ કરતા હતા. આ રીતે રાજા કુમારપાળ દેવભક્તિ, ગુરૂભક્તિ, જ્ઞાનભક્તિ અને સંઘભક્તિ ભાવપૂર્વક અતિ ઉદાર દિલથી પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચીને કરતા હતા.

પ્રસંગોપાત કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કે–આદરસત્કાર, પ્રેમભાવ અને ભક્તિભાવની પણ ખાસ જરૂર છે. જેમ કુમાર-

---

૧ કુમારપાળ રાજા દંતશુદ્ધિ માટે દરરોજ એ ૩૨ પ્રકાશનો પાઠ કરી જતા હતા.

પાળ રાજા આદરપૂર્વક દરેકને તેડી લાવતા, આદરપૂર્વક જમાડતા અને આદરપૂર્વક પાન-સોપારી આપતા હતા તેવી નમ્રતા અને વિનયભાવની સંપૂર્ણ જરૂરીયાત રહેલી જ છે; કેમકે:—

માન મહત્ત્વ વિના દીએ દાન, તેહથી ન લહે મોક્ષ પ્રધાન;
આદર વિના દીએ અભિનવ શેઠ, મોક્ષ પંથ નવિ પામ્યો નેઠ.

આદરભાવ વિના અભિનવ શેઠે વીરપ્રભુને દાન આપ્યું પરંતુ તે યથાર્થ ફળદાયી થયું નહિ અને આદરસહિત-ભાવસહિત શ્રેયાંસકુમારે શ્રી આદીશ્વર ભગવાનને શેરડીના રસનું દાન આપ્યું તો સદ્‌ગતિ પ્રાપ્ત કરી. શ્રી આદીશ્વર પ્રભુનો જીવ ધનસાર્થવાહના ભવમાં હતો ત્યારે તેમણે ઘણા જ હર્ષ અને ભાવપૂર્વક મુનિવરને ઘી વહોરાવ્યું હતું, તેના પ્રભાવે તીર્થંકરપદવી પામ્યા. ચંદનબાળાએ ઉલ્લાસપૂર્વક શ્રી વીર ભગવાનને ફક્ત અડદના બાકુળાનું દાન દીધું તો તે દાનના પ્રતાપે મુક્તિનું અવિચળ સુખ મેળવ્યું. સંગમ બાળકના જીવે પોતાને મહામુશીબતે મળેલી ક્ષીર કે જે ક્ષીર ખાવા માટે અત્યંત લોલુપતા થઈ પડી હતી, તે જ વસ્તુ પોતે ખાવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં માસક્ષપણવાળા તપસ્વી મુનિવર અનાયાસે ત્યાં વહોરવા પધારતાં પ્રેમપૂર્વક-ભાવપૂર્વક તે ક્ષીર મુનિમહારાજને વહોરાવી દીધી, જેના પુન્ય-પ્રભાવે તે શાળિભદ્રના ભવે અખૂટ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ અને સુખ-સંપત્તિ પામ્યા. રથકારે વગડામાં બળદેવ મુનિને ભાવપૂર્વક વહોરાવ્યું તો તેના પ્રતાપે સુરગતિનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું. આ દૃષ્ટાંતો ઉપરથી સમજી લેવાનું કે મુનિને દાન આપવામાં કે સ્વામીભાઈની ભક્તિ કરવામાં પણ આદર અને વિવેકની ખાસ જરૂર છે, તેમજ આપણા વ્યવહારિક કાર્યોમાં પણ જમણ

આદિના આમંત્રણો આપ્યા બાદ તેડવા જવાની અને વિવેક કરવાની ખાસ આવશ્યકતા રહેલી છે, તેમ છતાં જો કોઈ તેવી રીતભાત ન સાચવે તો પરિણામે તેમાં મૂર્ખાઈ કરે છે અને મહાસંતાપનું કારણ બને છે. કહ્યું છે કેઃ—

પહેલો મૂરખ પરધન હરે, બીજો જે પરનિંદા કરે;
ત્રીજો કલહ લગાવે ઘણો, ચોથો પરદ્વેષી અવગુણો.
પાંચમો વંચે માય ને બાપ, વિશ્વાસઘાતનું મોટું પાપ;
ઋષભ કહે તે મૂરખ હવા, દઈ નોતરું નાવે તેડવા,

આ રીતે નોતરું આપીને તેમજ ખાસ આમંત્રણ કરીને તેડવા જવાનું વિસરી જતા શ્રેણિક મહારાજા બહુ દુઃખ પામ્યા તે સંબંધી હકીકત નીચે મુજબ છે.

"રાજા શ્રેણિકનો જીવ પૂર્વભવે સુમંગળ નામે રાજા હતા. તે એક સમયે બગીચામાં ફરવા નીકળ્યા. ફરતાં ફરતાં તેમણે એક તાપસને જ્ઞાનધ્યાનમાં તલ્લીન જોયા અને તપાસ કરતાં જાણ્યું કે તે મહાત્મા માસ–માસની તપસ્યા કરનારા હતા, એમ જાણીને તેઓ તેમની પાસે ગયા અને પ્રથમ માસની તપસ્યા સંપૂર્ણ થતી હોવાથી બીજે દિવસે પોતાને ત્યાં પધારી પારણું કરવા માટે બહુ જ આગ્રહ કરી નિમંત્રણ આપ્યું. રાજાજીના આમંત્રણને ઠેલવું યોગ્ય નહિ એમ સમજીને મહાત્માએ હા પણ પાડી અને બીજે દિવસે તેડવા આવવાની રાહ જોઈને રહ્યા, પરંતુ કામને લીધે સુમંગળ રાજા તેડવા જવાનું કે માણસ પણ મોકલવાનું તદ્દન ભૂલી જ ગયા. એમ બની જવાથી તે તાપસને સ્હેજ ક્રોધ ચઢ્યો, છતાં તેને દબાવી દઈને બીજા મહિનાના ઉપવાસ આદર્યા. અહીં સાંજને સમયે સુમંગળ રાજાને તે વાત એકદમ યાદ આવી એટલે

તુરત જ પોતે તાપસપાસે ગયા અને થયેલી ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કર્યો અને પારણા માટે પધારવાનું કહ્યું, જેના જવાબમાં તે તાપસે બીજા મહિનાની તપસ્યા આદરી છે તે વાત જણાવી દીધી. તે જાણીને રાજાએ તે જ વખતે બહુ વિનંતિ કરી, આજી-જીપૂર્વક આગ્રહ કરી પોતે કરેલી ભૂલની ફરી ફરી માફી માગી અને બીજા મહિનાનું પારણું આવે ત્યારે પોતાના ગૃહે જ પારણું કરવા માટે પધારવાની હા પડાવી, જે માટે તે તાપસે પણ રાજાજીનું મન બહુ જ દુઃખાય છે એમ લાગવાથી તે મુજબ અંગીકાર કર્યું; પરંતુ સંયોગવશાત્ બીજા મહિનાના પારણાને દિવસે પણ તેડવા આવવાનું સુમંગળ રાજા તદ્દન ભૂલી જ ગયા, એટલે વળી સમતાભાવે સહન કરી ચલાવી લઈ તે તાપસે ત્રીજા મહિનાના ઉપવાસ શરૂ કર્યા. અહિં રાજાને સાંજના તેડવા જવાની બાબત એકદમ યાદ આવવાથી બહુ જ પસ્તાવો થયો અને જલ્દીથી તે તાપસની પાસે જઈને બીજી વખત થયેલી એવા જ પ્રકારની ભૂલની વારંવાર માફી માગી. વારંવાર વિનંતિ કરી પારણા માટે પધારવાનું કહ્યું, જેના જવાબમાં તે તાપસે ત્રીજા મહિનાના ઉપવાસ આદર્યા છે, એમ જણાવ્યાથી રાજાજીએ આગ્રહ ચાલુ નહિ રાખતાં હવે ત્રીજા મહિનાના ઉપવાસ પૂરા થયે પારણું કરવા માટે આવવા મહામુશીબતે હા પડાવી. ભવિતવ્યતાએ સુમંગળ રાજા આ પ્રમાણે ત્રીજી વખત પણ ભૂલ ખાઇ ગયા. તે તાપ-સને તેડવા માટે પોતે જવાનું ચૂકી ગયા તેમ કોઈ માણસને ભલામણ પણ કરેલી નહિ, જેથી કરીને આખો દિવસ તે તાપસ રાહ જોઈ રહ્યા; પરંતુ જ્યારે કોઇ તેડવા કે ખબર પૂછવા આવ્યું જ નહિ ત્યારે તાપસ ક્રોધના સંપૂર્ણ આવેશમાં

આવી ગયો અને નિર્ણય કરી બેઠો કે જરૂર આ નગરીના રાજાએ આ રીતે ત્રણ ત્રણ વખત નોતરૂં આપીને કેવળ મ્હારી હાંસી-મશ્કરી કરવાની ચેષ્ટા આદરી લાગે છે અને ખરેખર ઠગાઈ જ ચલાવી છે, એ સિવાય આમાં બીજું કાંઈ કારણ જણાતું નથી, નહિ તો ગમે તેમ હોય પરંતુ આમ તો કોઈ પણ માણસ કરે જ નહિ; કેમકે એક વખત ભૂલે તો ભૂલ મનાય, બીજી વખત ભૂલે તો ચલાવી લેવાય, પરંતુ તે જ પ્રમાણે ત્રીજી વખત પણ થાય તો એમાં જાણી જોઈને ઇરાદાપૂર્વક નોતરૂં આપીને અપમાન કરવાની જ બુદ્ધિ સિવાય બીજું કાંઈ માની શકાતું નથી; તેથી તે તાપસે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં નિયાણું કર્યું કે-" આ મ્હારી તપસ્યાનું જો કાંઈ પણ ફળ હોય તો હું આવતા ભવમાં આ રાજાને દુઃખ દેનારો એનો કટ્ટો વૈરી બનું."

આ રીતે તાપસે તપસ્યાનું ફળ માંગી લીધું. અહીં સાંજના સુમંગળ રાજાને તાપસને તેડી લાવવાની વાત યાદ આવી એટલે એકદમ તાપસની પાસે આવી ભૂલનો ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ કર્યો અને પોતાના અવગુણ સામું નહીં જોતાં પારણું કરવા માટે પધારવાની વિનંતિ કરી. તેના જવાબમાં ક્રોધે ધમધમાયમાન થયેલા તે તાપસે કહ્યું કે-" તારા જેવો ત્રણ ત્રણ વખત નોતરૂં આપી ભૂલી જનારો અને મને ઠગનારો મેં કોઇ બીજો જોયો નથી. હવે એ નોતરાથી સર્યું ! ક્રોધવશાત્ ત્હારા ઉપર વૈર લેવાનું નિયાણું બંધાઇ ગયું છે, તેથી ચેતીને ચાલજે અને જો વધારે વાતચીત કરી મારા ક્રોધમાં વધારો કરીશ તો અત્યારે જ બાળીને ભસ્મ કરી નાખીશ." આમ સાંભળીને સુમંગળ રાજા પસ્તાવો કરતા નગરમાં પાછા ફર્યો.

કાળે કરીને તે સુમંગળ રાજા અને તાપસ મૃત્યુ પામી દેવગતિમાં ગયા. ત્યાંથી સુમંગળ રાજાનો જીવ શ્રેણિક રાજા થયો, ત્યારે તાપસનો જીવ તેના ગૃહે ચેલણા રાણીની કુક્ષિમાં ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયો. પૂર્વકર્મના યોગે ઉદરમાં આવતાં જ ચેલણા રાણીને પોતાના પતિ શ્રેણિક મહારાજાની છાતીનું માંસ ખાવાનો દોહલો ઉત્પન્ન થયો. ખરાબ દોહલો હોઈને તે કોઇને જણાવાય તેમ નહિ હોવાથી ચેલણા રાણી મનમાં ને મનમાં સમજી રહી તેથી દિનપ્રતિદિન દુર્બળ પડવા લાગી. (આ સ્થળે રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસે ઋતુવંતી નારી-સંબંધી ભોગવિચાર તથા ગર્ભવિચારનું વિવેચન વિસ્તારથી કહેલ છે. તે અહીં વિસ્તારના ભયથી મૂકેલ નથી.) એ ઉપરથી શ્રેણિક મહારાજાએ ખૂબ આગ્રહ કરી પૂછવા માંડ્યું ત્યારે ચેલણા રાણીએ પોતાને જે દોહલો ઉપજ્યો હતો તેની હકીકત કહી બતાવી.

ચેલણા રાણીની હકીકત સાંભળી શ્રેણિક રાજા ચિંતાતુર થયા અને તુરત જ બુદ્ધિનિધાન એવા પોતાના પુત્ર અને મંત્રી અભયકુમારને તે વાત કહી સંભળાવી, ગમે તે પ્રકારે ચેલણા રાણીનો દોહદ પૂરો થાય તેમ કરી તેની દુર્બળ સ્થિતિ અને ચિન્તા નિવારવા જણાવ્યું. જે ઉપરથી મંત્રી અભયકુમારે થોડું માંસ મંગાવી રાજાની છાતીઉપર મૂક્યું. ચેલણા રાણીને છરીવડે કાપી કાપીને તે માંસ આપ્યું ને દોહલો પૂર્ણ કર્યો તેથી તેના આત્માને શાંતિ પણ ઉપજી. અનુક્રમે સંપૂર્ણ માસે ચેલણા રાણીને પુત્ર પ્રસવ્યો; પરંતુ ગર્ભમાં આવતાં જ તેનાથકી દુષ્ટ વિચારો ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી રાણીએ દાસીને કહીને તે તરતના જન્મેલા પોતાના પુત્રને ઉકરડામાં ફેંકાવી

દીધો. પાછળથી રાજા શ્રેણિકને આ વાતની ખબર પડી એટલે તરત જ તજવીજ કરાવી ઉકરડામાંથી તે પુત્રને પાછો લાવ્યા અને તેનું સારી રીતે પાલન કરવા લાગ્યા. તેમજ તેનું નામ અશોકચંદ્ર પાડ્યું.

અશોકને જે વખતે ઉકરડામાં ફેંકી દીધેલ તે વખતે તેની એક આંગળી કુકડાએ કરડી ખાધેલી તે પાકવાથી તેની અસહ્ય પીડાથી તે બાળક નિરંતર રોયા કરતો હતો. રાજા શ્રેણિકે તે માટે અનેક ઔષધ-ઉપચાર કરાવ્યા, પરંતુ કોઇ રીતે આંગળીની વેદના ઓછી થઇ નહિ; એટલે છેવટે શ્રેણિક રાજાએ તેની પાસ-પરૂવાળી આંગળી મોહવશાત્ પુત્રસ્નેહે પોતાના મોઢામાં રાખીને તેને શાંતિ પમાડી અને આ રીતે સાર-સંભાળથી અશોકને મોટો કર્યો. અશોકની એક આંગળી કુકડાએ કરડી હોવાથી તેનું બીજું નામ "કોણિક" પડ્યું.

કોણિક યોગ્ય ઉમ્મરે પહોંચ્યો એટલે વિચારવા લાગ્યો કે-" મારા પિતા વૃદ્ધ થયા તો પણ હજુ રાજગાદી છોડતા નથી અને પોતાની મેળે સીધી રીતે રાજ્ય મને આપે એમ લાગતું નથી, માટે છળ-પ્રપંચ અને યુક્તિ-પ્રયુક્તિ કર્યા વિના એમ ને એમ રાજ્ય મળવાનું નથી." આમ વિચારી એક દિવસ કપટભાવે પોતાના પિતા શ્રેણિકરાજાને પકડીને બાંધ્યા અને કેદખાનામાં પૂરી હમેશાં પાંચ સો ફટકા મરાવવા શરૂ કર્યા. આ રીતે કોણિકે પોતાના પિતાને કારાગૃહનું અસહ્ય દુઃખ આપ્યું અને પોતે રાજગાદીનો માલિક બન્યો. તે ઉપરથી કુપુત્ર કોણિક બહુ જ નિંદાને પાત્ર થયો; પરંતુ રાજા થયેલ હોવાથી તે વખતે કોઇ તેને આવું દુષ્ટ કાર્ય કરતાં અટકાવી શક્યું નહિ. રાણી ચેલણા પણ પોતાના પતિને આવું દુઃખ

ચડવાથી બહુ જ શોક કરવા લાગી.

પ્રસંગોપાત એક સમયે કોણિક જમવા બેઠો હતો તેવામાં તેના પુત્રે તેના થાળમાં પેશાબ કર્યો, તેમ છતાં મોહને વશ પ્રેમઘેલો બની હર્ષ પામી કોણિક તે ભોજન આરોગી ગયો અને પોતાના પુત્રને વારંવાર સ્નેહથી રમાડવા લાગ્યો. આ વખતે ચેલણાની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. તેનું કારણ પૂછતાં અવસર જોઈને ચેલણા રાણીએ કહ્યું કે-"હે પુત્ર! અત્યારે તારા બાપને તેં વિનાકારણે કેદમાં પૂરી હમેશાં પાંચ સો ફટકા મારવાનું અઘટિત કાર્ય આદર્યું છે એ જ તારા પિતાએ જ્યારે તું આવો નાનો બાળક હતો ત્યારે તારી ઘણી સારી સારસંભાળ લઈ પ્રેમભાવે તને ઉછેર્યો છે, એટલું જ નહિ પરંતુ કર્મવશે મેં તને જન્મતાં જ ઉકરડામાં ફેંકાવી દીધેલ તે તરત જ તારા પિતાશ્રીએ તપાસ કરી પાછો લાવી તારી એક આંગળી ઉકરડામાં કુકડાએ કરડેલ એની અસહ્ય પીડા કોઈ રીતે મટી શકતી નહોતી તેથી છેવટે તે પાસ-પરૂવાળી આંગળી નિરંતર પોતાના મોંમાં રાખી પાસે સુવાડી પંપાળી તને શાંતિ આપી હતી. આ પ્રમાણે તને મોટો કર્યો છે. એવા ઉપકારી તારા પિતાને તું હમેશાં આ રીતે દુઃખ દે છે એ જોઈને મને બહુ જ દુઃખ થાય છે. અરે! મારું હૃદય બળી જાય છે."

પોતાની માતાના મુખથી આવી હકીકત સાંભળતાં કોણિક બહુ જ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો અને તરત જ પોતાના પિતા શ્રેણિકરાજાને કેદખાનાના પાંજરામાંથી મુક્ત કરવા તેમજ પગની બેડી કાપી નાંખવા કુહાડો લઈને એકદમ તૈયાર થઈ ચાલ્યો. આ તરફ શ્રેણિક રાજાને ખબર પડી કે કોણિક કુહાડો લઈને આવે છે, એટલે વિચાર્યું કે-"હજુ શું પાંચ સો

ફટકાના મારથી સંતોષ પામતો નહિ હોય કે જેથી પોતે કુહાડો લઇને ચાલ્યો આવે છે? ખરેખર એ કુહાડાથી એ દુષ્ટ મ્હારો ઘાત જ કરી નાંખશે, તે કરતાં તેના આવતાં પહેલાં સ્વહસ્તે જ આ પ્રાણુ ત્યાગ કરવાનો રસ્તો કરવો તે ઠીક છે.”

આમ વિચારી થોડીવારે કોણિક હાથમાં કુહાડો લઇને જ્યાં રાજા શ્રેણિકને પાંજરામાં પૂર્યા છે ત્યાં આવ્યો. એટલે શ્રેણિક રાજાએ મોઢામાં તાલપુટ–વિષ રાખી પોતાના પ્રાણુ ત્યાગ કર્યો. કોણિકે પોતાના પિતાને બહુ જ બોલાવ્યા–ચલાવ્યા, પરંતુ તદ્દન અચેતન માલુમ પડ્યા. એટલે છેવટે તેમનું મૃત્યુ થયેલું જાણી પોતે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. મગધ દેશના ધણી રાજા શ્રેણિક મૃત્યુ પામીને ત્યાંથી પહેલી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો.

આ રીતે શ્રેણિકરાજા પૂર્વભવે સુમંગળ નામે રાજા હતા ત્યારે તાપસને આમંત્રણ આપી તેડવા જવાનો વિવેક વારંવાર ચૂકી જતા હતા તેથી તે તાપસ વૈરી બન્યો અને પુત્ર તરીકે ઉપજી અંતે શ્રેણિક રાજાને મહાકષ્ટમાં પાડી પૂર્વભવનું વેર લીધું. અહિં રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસ ભાર દઇને ભલામણુ કરે છે કે–“ હે મહાનુભાવો! વિવેક કદિ પણુ ચૂકશો નહિ. સ્વામીભાઇની ભક્તિમાં, દેવ–ગુરૂની ભક્તિમાં અને દરેક કાર્યમાં વિનય સાચવી વિવેકપૂર્વક કામ કરવાનું ખાસ ધ્યાનમાં રાખશો તો આ ભવે ને પરભવે સુખી થશો.”

રાજા કુમારપાળે ઘણી દાનશાળાઓ મંડાવી, રાંધેલું તેમજ કાચું જેને જેવું જોઇએ તેવું અન્ન આપવા માંડયું અને એવી ભક્તિ કરવા માંડી કે પોતાના આંગણેથી કોઇ ભૂખ્યો–તરસ્યો પાછો જાય જ નહિ.

આ રીતે પોતાના સત્કાર્યથી કુમારપાળ ભૂપાળ (૧) વિચારચતુર્મુખ, (૨) રાજર્ષિ, (૩) જીવિતદાની અને (૪) જીમૂતવાહન–એ પ્રમાણે ચાર બિરૂદસાથે ઘણી પ્રસિદ્ધિ પામ્યા અને નિરંતર રાજકાર્ય તેમજ ધર્મકાર્ય કરતાં અનુક્રમે વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યા.

એક દિવસે હેમસૂરિમહારાજને કુમારપાળ રાજાએ પૂછ્યું કે-" હે સ્વામી ! કાળે કરીને બાહડ અને અંબડ જેવા રાજ્યકુશળ બાહોશ મંત્રીઓ ચાલ્યા ગયા, મ્હારી પણ વૃદ્ધાવસ્થા થઈ ગઇ, કર્મયોગે પુત્રપ્રાપ્તિ થઇ નહિ; તેથી રાજ્યની ચિંતા થવાથી આપને પૂછું છું તે આપ કૃપા કરી કહો કે મારી પછી આ રાજ્યગાદી માટે કોણ યોગ્ય જણાય છે?" તેના જવાબમાં ગુરૂમહારાજે કહ્યું કે–" આ તમારી પુત્રીનો પુત્ર એટલે તમારો ભાણેજ **પ્રતાપમલ્લ** તમારી ગાદીને લાયક હોય તેમ લાગે છે."

આવા પ્રકારની વાતચીત થઇ તે વખતે હેમસૂરિમહારાજનો **બાલચંદ્ર** નામે એક શિષ્ય હતો તે પાસે બેઠેલ, તેણે સર્વ હકીકત સાંભળીને ખટપટ કરવાના હેતુથી તે વાત કુમારપાળના ભત્રીજા **અજયપાળને** કહી દીધી અને કહ્યું કે–" હવે હુશિયાર થવાની જરૂર છે. ગમે તે યુક્તિપ્રયુક્તિ ચલાવી રાજાનો ઘાટ ઘડવાની તૈયારી કરવી જોઇએ. આ કાર્યમાં આજથી હું અને તમે એક જ છીએ એમ સમજી કોઇ પણ જાતની ભૂલ નહિ ખાતાં સફળતા મેળવીએ તો જ ઠીક ગણાય."

બાલચંદ્રે આ તરફ શ્રી હેમસૂરિમહારાજની સાથે વિનય–મર્યાદા તોડી, ગુરૂઆણાની અવગણના કરી, ફાવે તેમ વર્તન ચલાવવા માંડ્યું અને ગચ્છમાં કુસંપના બીજનું આરોપણ

કર્યું, એટલે ત્યારથી બે પક્ષ જેવું થઇ ગયું. શ્રી હેમસૂરિ મહારાજ તથા તેમના શિષ્ય રામચંદ્ર આદિનો એક પક્ષ પડી ગયો અને બીજી તરફ બાલચંદ્ર જુદો પડી અજયપાળસાથે મળી જુદી રમત રમવા લાગ્યો. એમ કરતાં ધીમે ધીમે ક્લેશનું સ્વરૂપ વધતું જવાથી દિનપ્રતિદિન વૈરની વૃદ્ધિ થતી ગઇ. આ રીતે ગચ્છમાં ગુરૂ–ચેલાનું મનભંગ થતાં ખટપટ વધવા લાગી અને તેમ થતાં શ્રાવકસમુદાય પણ ચિંતાતુર થવા લાગ્યો. કુસંપનું ઝેરી વાતાવરણ ફેલાતાં આખરે ખરાબી થવાનો સમય આવતો જાય છે એમ પણ સહુ કોઇને માલૂમ પડવાથી ઘણું દુઃખ થવા લાગ્યું; પરંતુ સમયની બલિહારી છે!

પ્રસંગોપાત્ કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કે જ્યાં કુસંપ દાખલ થયો ત્યાં આખરે નુકશાની જ સંભવે છે. સંપવગર કોઇ પણ કાર્યની સિદ્ધિ થઇ શકતી નથી. કહ્યું છે કે:—

સંપ વિના એ શું ઘર હાટ, સંપ વિના નવિ શોભે વાટ,
સંપ વિના નવિ ચાલે રાજ, સંપ વિના વિણસે સવિ કાજ;
સંપ વિના શ્યો બાંધવ તાત, સંપ વિના શી ભગિની માત?
સંપ વિના શ્યો ગુરૂ ને શિષ્ય, ક્ષણ ક્ષણ પાતિક બાંધે લક્ષ?
સંપ વિના કૌરવ પાંડવા, જુઓ તેહના કુળ ક્ષય હુવા,
રાવણ દંદ બિભિષણ સાથ, ખોયું રાજ ગયું પર હાથ.

અહિં બાલચંદ્રે હમેશાં ગુરૂમહારાજની સાથે કાંઇ ને કાંઇ તકરાર કરવા માંડી અને છળપ્રપંચથી રમત ખેલી ગુરૂમહારાજ અને કુમારપાળ ભૂપાળનું બૂરૂં કરવાના દાવ શોધવા લાગ્યો. ખરેખર બાલચંદ્ર એક કુશિષ્ય નીવડ્યો અને આગળ ગર્ગાચાર્યના પાંચશે શિષ્યો જેમ ગુરૂની આજ્ઞામાં નહિ રહેતાં

ગુરૂ જે કહે તેથી અવળી રીતે વર્તન ચલાવતા હતા તે પ્રમાણે તેણે વર્તવા માંડયું.

આ અરસામાં એક વખતે શ્રી હેમસૂરિમહારાજને કુમારપાળ રાજાએ વિનંતિપૂર્વક એક વાત નિવેદન કરતાં કહ્યું કે-" સાહેબ ! મ્હારાથી બની શકે તેટલાં ધર્મનાં કાર્યો યથાશક્તિ મેં કર્યાં છે અને કરાવ્યા છે, પરંતુ જિનેશ્વર ભગવાનના બિંબ ભરાવી પ્રતિષ્ઠા (અંજનશલાકા) કરવાનો અપૂર્વ લ્હાવો હજુ સુધી મેં પ્રાપ્ત કર્યો નથી, માટે આ શુભ કાર્યનું મુહૂર્ત્ત આપશ્રી જેમ બને તેમ જલ્દી બતાવો અને મ્હારી એ ઈચ્છા ફળિભૂત થાય તેમ કરો. " એ ઉપરથી સૂરિમહારાજે સારૂં મુહૂર્ત્ત જોઇ આપ્યું અને નગરમાં મહાન્ ઓચ્છવ માંડી વિધિસર કાર્ય શરૂ કરાવ્યું.

કુમારપાળ ભૂપાળે તરત જ લક્ષ્મીનો મોટો ખર્ચ કરી રત્નની, કનકની, રૂપાની, પીતળની, કાષ્ટની અને પાષાણુની અનેક પ્રતિમાઓ કરાવી અને પવિત્ર પીઠિકાઉપર સર્વ બિંબોને પધરાવી સ્નાત્ર-મહોત્સવની વિધિ શરૂ કરી. તે વખતે ચતુર્વિધ સંઘ એકત્ર થયો હતો અને શ્રી હેમસૂરીશ્વરસાથે અઢાર આચાર્યો પણ હાજર હતા. સર્વ બિંબોની અંજન-શલાકા કરવાની ક્રિયા માટે જે મુહૂર્ત્ત બરાબર કાઢવામાં આવેલ હતું તે ઘડી જોઇને બરાબર ટાઈમ જાહેર કરવાનું કામ ગુરૂમહારાજે પોતાના શિષ્ય બાલચંદ્રને સુપ્રત કર્યું હતું.

આ પ્રસંગે કુમારપાળનો ભત્રીજો અજયપાળ પણ ત્યાં આવ્યો હતો, તેણે બાલચંદ્રને પૂછયું કે-' તમે આ ઘડી લઇને શા માટે બેઠા છો ? અને એથી શું કામ કરવાના છો ?' જવાબમાં બાલચંદ્રે કહ્યું કે-" આ સર્વ બિંબોને અંજન-

શલાકા કરી પ્રતિષ્ઠિત કરવાનું કાર્ય અત્યારે ચાલે છે, તે ટાઇમ બરાબર ચોક્કસ જાહેર કરવા માટે મને બેસાડવામાં આવેલ છે અને હું એ ચોક્કસ ટાઈમ કહીશ તે વખતે સર્વ બિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવશે અને સંપૂર્ણ શાંતિપૂર્વક વિધિસર કાર્યની પૂર્ણાહુતિ થશે. પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય મંગલમય થશે." તેની સાથે બાલચંદ્રે એ પણ કહ્યું કે-" જો આ મુહૂર્તનો ભંગ થાય એટલે કે આ પ્રતિષ્ઠા કરવાની ઘડી આઘીપાછી કરાવાય અને આ મુહૂર્ત ચૂકી જવાય તો જરૂર આ સર્વ પ્રતિમા ખંડિત થાય, રાજા કુમારપાળ મહાન દુઃખ પામે અને ગુરૂહેમસૂરિ પણ લાંબો વખત જીવે નહિ. મતલબ મ્હારા હાથમાં આવેલ મુહૂર્ત ચૂકાવું તો મહાન્ અનર્થ થાય."

બાલચંદ્રની આ પ્રમાણેની હકીકત સાંભળી અજયપાળે બાલચંદ્રને કહ્યું કે-" અરે ! આવો અવસર મળ્યો છે, કુમારપાળ રાજા તથા હેમસૂરિનું અનિષ્ટ કરવાનો બરાબર લાગ અત્યારે તમારા હાથમાં આવ્યો છે, તો આવો સમય ચૂકવો જોઇએ નહિ. આ કાર્યસિદ્ધિના બદલામાં જ્યારે હું રાજ્યગાદી-ઉપર આવીશ ત્યારે તમને હેમસૂરિની પાટે આચાર્યપદે જરૂર સ્થાપીશ." આવી આશાભરેલી હકીકતથી બાલચંદ્રનું મન તરત જ ફર્યું અને બુદ્ધિનો દુરૂપયોગ ચલાવી શુભ મુહૂર્તને બદલે અશુભ મુહૂર્તે ક્રિયા-વિધિ કરાવી દેવાનું નક્કી કર્યું.

હવે અંજનશલાકા (પ્રતિષ્ઠા) કરવાનો અવસર નજીક આવ્યો ત્યારે હેમસૂરિ મહારાજે પોતાના શિષ્ય બાલચંદ્રને મુહૂર્ત માટે પૂછ્યું, જેના જવાબમાં જે ખરાબમાં ખરાબ મુહૂર્ત હતું તેને બાલચંદ્રે શુભ મુહૂર્ત છે એમ જાહેર કરી સર્વ બિંબોની અંજનશલાકાની વિધિ કરાવી તેમજ કુમાર-

ચાળ ભૂપાળપાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ રીતે બાલચંદ્રે કપટકળા કેળવી અશુભ મુહૂર્ત્તમાં પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય કરાવ્યું.

પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય સંપૂર્ણ થઈ રહ્યા બાદ " ભીમા " નામનો એક શ્રાવક પીતળની પ્રતિમા લઈને અંજનશલાકા કરાવવા નિમિત્તે શ્રી હેમસૂરિમહારાજપાસે આવ્યો અને ગુરૂમહારાજને વિધિપૂર્વક વંદન કરી વિનંતિ સાથે કહેવા લાગ્યો કે–" હે સ્વામી ! હું એક સાધારણ પંક્તિનો શ્રાવક છું. દેવ ગુરૂ અને ધર્મનો રાગી છું. એક વખત એક મુનિમહારાજને મેં કહ્યું કે–" મ્હારી સ્થિતિ નિર્ધન છે એટલે કોઈ પણ મોટાં ધાર્મિક કાર્યો તો હું કરી શકું તેમ મને લાગતું નથી અને એ માટે મને બહુ પસ્તાવો થયા કરે છે. " એના સમાધાનમાં ગુરૂમહારાજે મને કહ્યું કે–"ભાઇ ! એમાં કાંઈ હરકત જેવું નથી. એ તો કર્મ પ્રમાણે સુખ–દુઃખ આવે અને જાય છે. સારી પુન્યપ્રકૃતિ બાંધી હોય તો લક્ષ્મી વિગેરે સહેજમાં આવી મળે છે તેમ છતાં જો તારે ધર્મકાર્ય આવી સાધારણ સ્થિતિમાં પણ કરવું હોય તો કરી શકાશે. " પછી તે ગુરૂમહારાજે મને કહ્યું કે–" થોડા ખર્ચમાં ફક્ત એક હાથના ગભારાવાળું મંદિર કરાવી તેમાં પિત્તળની કે કાષ્ટની નાની પ્રતિમા અંજનશલાકા કરાવીને પધરાવીશ તો એટલા કાર્યથી પણ આ ભવ અને પરભવમાં તારૂં કલ્યાણ થઈ જશે. " એ પ્રમાણેના ગુરૂવચનાનુસાર હે સૂરીશ્વરજી ! આ પાટણનગરમાં આપના હસ્તે અંજનશલાકાની ક્રિયા થવાની છે એમ સાંભળી તેમાં ભળી જવા અને આ પીતળની પ્રતિમાને અંજનશલાકા કરાવી શુભ લ્હાવો લેવા હું ઉતાવળો દૂરથી ચાલીને આવી પહોંચ્યો છું, પરંતુ મ્હારા કમનશીબ માનું છું કે એ ક્રિયા

નો મ્હારા આવ્યા પહેલાં જ કયારની પૂરી થઇ ગઇ છે."

આ પ્રમાણે કહીને વળી "ભીમો" મનમાં ઘણું દુઃખ પામી ફરી ફરીને પસ્તાવો કરવા લાગ્યો અને બોલ્યો કે—ખરેખર, જગતમાં પુન્યહીન માણસને સુયોગ સાંપડવો મહા–મુશ્કેલ છે. કહ્યું છે કેઃ—

પુન્યહીણો નર ખેતી કરે, બળદ મરે કે સુકવાણું પડે;
પુન્યહીણો ભોજન શુભ જમે, કાં ન જરે કે પાછું વમે.

વળી તે વિચારવા લાગ્યો કે—મારા મનના મનોરથ મનમાં જ રહી ગયા. ખરેખર પુન્યશાળી પ્રાણી જે જે ચિંતવે તે તે કાર્યની સિદ્ધિ સહેજમાં થઇ જાય છે, જ્યારે પુન્ય-હીન માણસ મનમાં મનસુબા અનેક ઉઠાવ્યા કરે છે, પરંતુ તેમાંથી એકે પાર પડતા નથી. કહ્યું છે કેઃ—

મન જાણે મયગળ ચઢું, હય વર પાયે પરઠું;
યોઢું પલંગ પાલખી, અમૃત આહાર જ ભરખું.
સુંદર સુંદરી સાથ, મહેલમાંહે કરૂં વાસ;
ઉચ્ચ વસ્ત્ર તે અંગ, ચંદન તે બારે માસ.
પુન્ય તિહાં પ્હોચે નહિ, આતમ તો ઇચ્છે ઘણું;
ઋષભ કહે કિમ પામીએ, પુન્ય નહીં પોતાતણું.

અથવાઃ— કવિત.

મન જાણે મહીને વરૂં, નરપતિ થઈ નવ ખંડી;
શિર છત્ર ચામર ચાર, ચઢું તો ચંચળ સંઢી.
કુસુમ બહોળાં શિપ, નાટક નીત નીરખું જાઈ;
આય વંછે અતિ ઘણો, સવિ વસ્તુ મેલે આઇ.
પૂછી કાજ સહુકો કરે, મુરખ મન ચિંતે ઘણું;
ઋષભ કહે કિમ પામીએ, પુન્ય નહિ પોતાતણું.

આ રીતે ભીમો શ્રાવક પોતે પુન્યહીન હોવાથી જ પોતે લાવેલ પીતળની પ્રતિમાને અંજનશલાકા કરાવવાના અરા અવસરે આવી પહોંચ્યો નહિ તેથી તે વારંવાર પસ્તાવો કરવા લાગ્યો અને શ્રી હેમસૂરિમહારાજને વિનંતિ કરી કહેવા લાગ્યો કે–" કૃપાળુ મહારાજ ! મ્હારાઉપર કૃપા કરી કોઇ રીતે મુહૂર્ત્ત આવતું હોય તો તપાસ કરી મ્હારૂં કાર્ય સિદ્ધ કરી આપો."

ભીમાની આવા પ્રકારની ઉત્તમ ભાવના જોઇને હેમસૂરિમહારાજને પણ હૃદયમાં દયા આવી તેથી વિચાર કર્યો કે–" મુહૂર્ત્ત આવતું હોય તો ફરીથી તપાસ કરાવીને ગમે તે પ્રકારે આ શ્રાવકના મનનું સમાધાન થાય તેમ કરી આપું." આમ વિચારીને પોતાના શિષ્ય બાલચંદ્રને બોલાવ્યો અને ભીમાએ લાવેલ પ્રતિમાને અંજનશલાકા કરવા માટે મુહૂર્ત્ત-છાયાલગ્ન કાંઇ આવે છે કે કેમ ? તે સંબંધી તપાસ કરવા કહ્યું. તે ઉપરથી બાલચંદ્રે કહ્યું કે–" ગુરૂજી ! ખરૂં મુહૂર્ત્ત તો અત્યારે જ આવે છે અને જે સમયે અંજન–શલાકા કરીને પ્રતિષ્ઠાવિધિ થઇ ગઇ તે મુહૂર્ત્ત ખોટું જણાય છે. અરે ! તે વખતે હું મુહૂર્ત્ત કહેતાં ચૂકી ગયો અને ખરેખર મ્હારાથી ખોટી ભૂલ થઈ ગઇ છે." આ પ્રમાણે કપટપટુતા કેળવી જાણે કે અજાણપણામાં થઇ ગયું હોય તેમ તે કહેવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે બાલચંદ્રનું કથન સાંભળી હેમસૂરિમહારાજે પોતે જ્યોતિષ શાસ્ત્રાધારે મુહૂર્ત્ત જોવા માંડયું. તેમાં સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવ્યું કે–પ્રથમ મુહૂર્ત્ત ભદ્રાના મુખમાં આવીને પડેલું હતું અને ખરેખર આ કુશિષ્ય બાલચંદ્રે દગાપ્રપંચથી જ આ પ્રમાણે કરેલું છે. આ ભદ્રા મુહૂર્ત્તના પ્રતાપે મહાઅનર્થ થશે અને એ મુહૂર્ત્તમાં કરેલી ક્રિયાથી આખરે

કરનાર-કરાવનાર બન્નેને નુકશાન થવાનો પ્રસંગ આવી પડશે. આમ વિપરીત પરિણામ જણાવાથી હેમસૂરિમહારાજને બહુ જ પસ્તાવો થયો. તેઓ બોલ્યા કે-" જેમ બિલાડીને દૂધ ભળાવવાનું અને વાંદરાને વન સોંપવાનું કાર્ય સુજ્ઞજન વિચારીને ન જ કરે, છતાં મેં આ વખતે વિચારશક્તિને વેગળી કરીને ખરેખર ભૂલ ખાધી છે. જે કામ બાલચંદ્રને બીલકુલ સોંપવા જેવું નહોતું તે કામ મેં પોતે જ તેને સોંપ્યું તો તેનું અતિ માઠું પરિણામ આવીને ઉભું રહે એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી. આ તો દૂધ પાઇને સાપને ઉછેરવા જેવું બન્યું છે." જગતમાં આટલાનો તો વિશ્વાસ રાખવા લાયક નથી. તે માટે કહ્યું છે કેઃ—

અગ્નિ સાપ જલ સ્ત્રી હથિયાર, મ કરો ચોરતણો પતીયાર;
દુશ્મનથી બીહતો નવિ રહે, તે દુઃખ જગમાં સબલું લહે.

વળી શ્રી હેમસૂરિમહારાજ પસ્તાવો કરતા સતા કહેવા લાગ્યા કે-' આ શિષ્ય બાલચંદ્રને મેં ધર્મ-મિત્ર જાણી ખાસ પાસે જ રાખ્યો ત્યારે પાસલામાં નાંખીને મૃગલાને જેમ પારધીઓ છેતરે છે તેવું દુષ્ટ કાર્ય એ કુશિષ્યે આ વખતે કરેલું છે. અરે! મ્હારી ભૂલ કદિ પણ થાય નહિ, તેમ છતાં ભૂલ થઈ ગઇ તો જરૂર સમજાય છે કે મારો અંતસમય નજીક આવ્યો છે અને એથી શુદ્ધ બુદ્ધિ કે વિચારશક્તિ મને સૂઝી નથી. પણ ભાવીભાવ! હવે અફસોસ કરવો નકામો છે. અવશ્ય ભાવી જે બનવાનું હોય તે જ બને છે. તેમાં કોઇનાં ડહાપણ કે ચતુરાઇ કામ લાગતાં નથી. તે વખતે સુબુદ્ધિ હોય તેની દુર્બુદ્ધિ થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે બનવાનું અવશ્ય હોવાથી હવે તે સંબંધી ખેદ કરવો નકામો છે, એથી કાંઇ પણ વળવાનું નથી."

અવશ્યભાવ એટલે જે બનવાનું હોય છે તે બન્યા જ કરે છે તે માટે શાસ્ત્રમાં પણ બતાવ્યું છે કેઃ—

" શ્રી જિનેશ્વર વીર ભગવાન ચોત્રીશ અતિશયના ધણી અને વાણીના પાંત્રીશ ગુણે કરીને શોભિત, જીવદયાપ્રતિપાળ બિરાજમાન છતાં ગોશાળે આવીને તેજોલેશ્યા મૂકી બે મુનિને બાળી નાંખ્યા, શ્રી વીરપ્રભુને નીચ કુળમાં–બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં પ્રથમ વસવું પડયું, શ્રી વીર ભગવાનની પ્રથમ દેશનાનું નિષ્ફળ જવું, ચંદ્ર અને સૂર્યનું મૂળ વિમાને શ્રી ભગવંતને વંદન કરવા આવવું, ચમરેંદ્રનો ઉત્પાત થવો, મલ્લિનાથનું સ્રીવેદ પામવું, એક યુગલીયાનું મરીને નારકીમાં જવું, એક સમયે એક સો ને આઠ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળાનું સિદ્ધપદને પામવું, અસંયતિનું પૂજાવું, અમરકંકા નગરીમાં બે વસુદેવનું શંખ શબ્દે ભેગા થવું અને શ્રી વીર ભગવાન રાજગૃહી નગરીમાં વિચરતા હતા છતાં કાળ નામના કસાઇએ હમેશાં પાંચ સો પાડાનો વધ કરવો, જિનેશ્વર ભગવંતના અતિશયની મહત્ત્વતા એટલી બધી છે કે જ્યાં જ્યાં ભગવાન વિચરતા હોય તે સ્થળે અને આસપાસમાં રોગ, શોક, હિંસા આદિ કાંઈ પણ અનિષ્ટ કાર્યની સંભાવના હોય જ નહિ; છતાં રાજગૃહીમાં હમેશાં પાંચ સો જીવનો વધ થતો હતો, આ બધી હકીકત ઉપરથી ખાત્રી થાય છે કે અવશ્ય ભાવી બનવાનું હોય તે બન્યા જ કરે છે; તેમાં કોઇ રીતે ફેરફાર થઇ શકતો નથી."

આ પ્રમાણે હેમસૂરિમહારાજે વિચાર કરી મનને આશ્વાસન આપ્યું અને પેલો શ્રાવક ભીમો જે પીતળની પ્રતિમાજી લઈને અંજન–શલાકા કરાવવા આવ્યો હતો તેને તે સમયે આવેલા શુભ મુહૂર્ત્તમાં અંજન–શલાકાની વિધિ કરી આપી

અને તે સાથે કહ્યું કે–'આ મુહૂર્ત્ત એવું છે કે એથી ત્હારા ઘરમાં ઋદ્ધિ–સિદ્ધિની ભરતી થશે." એમ કહી ધર્મ–કાર્ય વિશેષ કરવાની સૂચના આપી તેને ત્યાંથી ઉત્સાહપૂર્વક વિદાય કર્યો.

ત્યારબાદ તરત જ હેમસૂરિમહારાજે કુમારપાળ ભૂપાળને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે–" જિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠા (અંજન–શલાકા) કરવામાં કુશિષ્ય બાલચંદ્રે મોટી ભૂલ ખવરાવી છે, અશુભ મુહૂર્ત્તમાં સર્વ કાર્ય કરાવેલ છે, તેથી જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રમાણે તેનું પરિણામ ખરાબ નીવડશે. એટલે કે જિનમંદિર અને જિનપ્રતિમા ખંડિત થશે, આજથી છ મહિનામાં તમારૂં આયુષ્ય પૂરૂં થશે અને મ્હારૂં પણ મૃત્યુ નજીકમાં આવશે. અવશ્ય ભાવી તરીકે જે બનવાનું હોય છે તે તો બન્યા જ કરે છે, તે માટે મને કાંઈ પશ્ચાત્તાપ કે અફસોસ થતો નથી; પરંતુ તમારી હયાતિ બાદ તમારી પછવાડે આ બિચારાં પશુ–પંખીની ખબર કોણ લેશે ? નવાં જિનમંદિરો કોણ કરાવશે ? જિનપ્રતિમાઓ કોણ ભરાવશે ? પૌષધશાળાઓ અને દાન-શાળાઓ કોણ બંધાવશે ? સાધુ–સાધ્વીની વૈયાવચ્ચ–ભક્તિ કોણ કરશે ? શ્રાવક કોમનો ઉદ્ધાર કોણ કરશે ? અને તીર્થ-યાત્રાદિ શુભ કાર્યો કરી શાસનની શોભા કોણ વધારશે ? એ માટે મને વારંવાર વિચાર થયા કરે છે. ખરેખર આપના ગયા બાદ ધર્મકાર્ય બધાં ઢીલાં પડશે, આ વાતનું દુઃખ મ્હારા મનમાં હે રાજન્ ! પુનઃ પુનઃ થયા કરે છે."

કુમારપાળ રાજા આ સર્વ હકીકત સાંભળી રહ્યા અને તેથી મનમાં જરા પણ ક્ષોભ નહિ પામતાં ગુરૂમહારાજપાસે રહી ધર્મ–સાધન વિશેષપણે કરવા લાગ્યા, બહુ પ્રકારે દાન–પુન્ય કરવા લાગ્યા, દશ પ્રકારની આરાધના કરી તેમાં પ્રથમ

અતિચારની આલોચણા કરી, બાર વ્રત ફરીને શુદ્ધ ઉચ્ચર્યા, સર્વ જીવોને ખમાવ્યા, અઢાર પાપસ્થાનકની આલોચણા લીધી, અરિહંતાદિ ચાર શરણુ અંગીકાર કર્યાં, જીંદગીભરમાં થયેલા અકાર્યોની નિંદા કરી, શુભ કરણીની અનુમોદના કરી ઈત્યાદિ સર્વ પ્રકારની આરાધના ગુરૂમહારાજે કુમારપાળ રાજાને કરાવી, તેથી કુમારપાળ રાજાનો આત્મા બહુ જ શાંતિ પામ્યો.

કુમારપાળ મહારાજા આ રીતે ધર્મ આરાધના વિશેષ પ્રકારે કરવા લાગ્યા તેની સાથે નિરંતર શ્રી નવકાર મહામંત્રનું સ્મરણુ પણુ કરવા લાગ્યા. આ નવકાર મંત્ર મહામંગળકારી ચૌદ–પૂર્વના સારભૂત પરમ પવિત્ર છે, જે સંબંધે વિસ્તારથી વિવેચન કરી રાસકર્ત્તા કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કેઃ—

પરમ પવિત્ર શ્રી નવકાર મંત્ર અડસઠ અક્ષરનો છે, જેમાં એકસઠ અક્ષર લઘુ છે અને સાત અક્ષર ગુરૂ (જોડાક્ષર) છે. જેના નવ પદ છે અને સંપદા આઠ છે. એટલે કે સાત પદની સાત સંપદા અને આઠમા નવમા પદની એક સંપદા–એ રીતે આઠ સંપદા જાણવી. આ નવકાર મંત્રનો પ્રથમ અક્ષર " ન " છે. એ " ન " એક જ અક્ષરનું માત્ર સ્મરણુ થવાથી આત્મા નિર્મળ થાય છે. તેની સાથે સાત સાગરોપમનું પાપ પણુ ટળી જાય છે અને નમો અરિહંતાણું એક પદ આખું બરાબર શાંતિથી–નિર્મળ ચિત્તથી ગણતાં પચાસ સાગરોપમનું પાપ ટળી જાય છે, તેમજ સંપૂર્ણ નવકાર મંત્રનું સ્મરણુ કરવાથી પાંચ સો સાગરોપમનું પાપ ટળી જાય છે. આ શ્રી નવકાર મંત્ર મહાસુખનો દેનાર છે, અમૃતસમાન છે, કામકુંભ સરખો છે અને કામધેનુની જેમ સર્વદા વાંછિત ફળને આપનાર છે. તે સંબંધમાં શિવકુમારની કથા નીચે મુજબ જાણવી.

શ્રી રત્નપુરી નામે નગરીમાં યશોભદ્ર નામે એક વણિક-શ્રાવક રહેતો હતો, તેને શિવકુમાર નામે એક પુત્ર હતો. તે સાત વ્યસન સેવનારો અને અવિવેકી નિવડ્યો. તે દુર્મતિના પ્રતાપે દેવ, ગુરૂ કે ધર્મને બીલકુલ ગણતો નહિ. તે બાબતનું દુઃખ યશોભદ્ર શેઠને ઘણું જ થયા કરતું હતું. અનુક્રમે યશોભદ્ર વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચતા કાળે કરીને બિમાર પડ્યા અને અંતસમય નજીક જણાવાથી શિવકુમારને પાસે બોલાવ્યો એટલે શિવકુમારે કહ્યું કે-' પિતાજી ! મને કાંઈ કહેવા ઇચ્છા હોય તે સુખેથી કહો. ' ત્યારે યશોભદ્રે મરતાં મરતાં બીજી કાંઇ પણ ભલામણ કે શિખામણ નહિ દેતાં ફક્ત એટલું જ કહ્યું કે-" બેટા ! મ્હારી છેવટની શિખામણ તને એ છે કે તું હમેશાં મહામંગળકારી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરતો રહેજે." આ પ્રમાણે કહીને યશોભદ્ર મરણને શરણ થયા અને ગૃહકારભાર શિવકુમારને હાથ આવતાંની સાથે જ ધીમે ધીમે સપ્ત વ્યસનના સેવનથી તમામ મીલ્કત તેણે ખલાસ કરી નાંખી જેથી તે આખરે નિર્ધન અવસ્થામાં આવી પડ્યો.

આ રીતે પોતાની પાસે જે પુંજી હતી તે ખર્ચાઈ જવાથી પૈસાની પ્રાપ્તિ માટે શિવકુમાર પ્રયાસ કરતો હતો તેવામાં એક ત્રિદંડી-યોગીપુરૂષ તેને મળ્યો. તેને શિવકુમારે નમસ્કાર કરીને વિનંતિ કરી કહ્યું કે-' હે સ્વામી ! કૃપા કરી મને ધનપ્રાપ્તિ થાય તેવો ઉપાય કહો. ' આ ઉપરથી કાળી ચૌદશની રાત્રિએ વિદ્યા સિદ્ધ કરવા માટે તે યોગી સ્મશાનભૂમિએ ગયો અને સાથે શિવકુમારને તેડી ગયો. ત્યાં તે યોગીએ એક મડદું મંગાવી રાખેલ હતું તે મડદાના હાથમાં તરવાર આપી હતી અને તેના પગના તળીઆં ઓળાસવાનું શિવ-

કુમારને કહી પોતે જાપ જપવા બેઠો.

આ પ્રમાણે વિપરીત ચેષ્ટાથી આમાં કાંઈક કપટ છે એમ શિવકુમારને લાગ્યું, તેથી તે વખતે પોતાના પિતાએ કહેલ શ્રી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ મનમાં કરવા લાગ્યો અને યોગીએ કહ્યું તેમ પણ કરવા લાગ્યો. યોગીએ મંત્રસાધના શરૂ કરી કે તુરત જ મંત્રના બળે તે મડદું ઉભું થયું અને શિવકુમારની ઉપર તરવારનો ઘા કરવા જાય છે, પરંતુ નવકાર મંત્રના પ્રભાવે ઘા કરી શકયું નહિ ને પાછું પડયું. આ પ્રમાણે બનવાથી તે યોગીએ બીજી વાર બરાબર મંત્રસાધના શરૂ કરી તો બીજી વાર પણ એમજ બન્યું, એટલે યોગીએ શિવકુમારને પૂછયું કે–" અરે ! તું કાંઈ મંત્ર જપે છે કે શું ?" તેના જવાબમાં શિવકુમારે નકારો ભણવાથી તે યોગીએ ત્રીજી વાર મંત્રસાધના ચલાવી જેથી તે મડદું ઉભું તો થયું પરંતુ શિવકુમાર ઉપર કાંઈ કરી શકે તેમ નહિ હોવાથી છેવટે તેણે તે મંત્રસાધક યોગીને હણ્યો. તે મંત્રબળે સુવર્ણપુરૂષ થઈ ગયો, જેને એક સ્થાનકે દાટીને શિવકુમાર પોતાને ઘરે આવ્યો.

શિવકુમારને નવકાર મંત્રનો અપૂર્વ પ્રભાવ આ રીતે જોવાથી અને સ્મરણ માત્ર કરવાથી પણ મહાન્ લાભ થાય છે એવી ખાત્રી થવાથી તે શ્રી જિનેશ્વરકથિત ધર્મ સમ્યગ્ પ્રકારે પાળવા લાગ્યો અને જે સુવર્ણપુરૂષ ભૂમિમાં દાટેલ હતો તે માટે નગરના રાજાપાસે જઈને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી રાજા બહુ ખુશી થયો અને તે વસ્તુ ત્યાંથી કઢાવી શિવકુમારને સોંપી દીધી. આ રીતે નવકાર મંત્રના પ્રભાવથી શિવકુમાર સુખી થયો અને છેવટે ચારિત્ર ગ્રહણ કરી કર્મ ખપાવી મુક્તિપદને પામ્યો.

શ્રી નવકાર મંત્રના પ્રભાવથી જિનદાસ શેઠ બીજોરૂં લાવી આપવા શક્તિમાન થયા હતા, તેના આવા સાહસિક કાર્યથી બળરાજા ઘણો જ પ્રસન્ન થયો હતો અને છેવટે એ જિનદાસ શેઠ શ્રી જિનધર્મની આરાધના કરી મુક્તિપદને પામ્યા હતા. સતી શ્રીમતીને ફણીધર મટીને ફુલની માળા થઈ ગઈ, એ પણ આ નવકાર મંત્રનો જ પ્રભાવ સમજવો. તેમજ હુંડિક જેવો ચોર પણ શ્રી નવકાર મંત્ર જપવાથી યક્ષપણે ઉત્પન્ન થયો તેની કથા નીચે મુજબઃ—

શ્રી મથુરા નગરીમાં સુબુદ્ધિ શેઠને ઘરે હુંડિક નામના ચોરે એક વખત મોટી ચોરી કરી, જેની જાહેરાત રાજદરબારે થતાં તે ચોરને પકડવાની તજવીજ ચાલી, તપાસ કરતાં તે ચોર પકડાઇ ગયો, જેને તે નગરીના રાજા અરિમર્દને શુળીએ ચઢાવવાનો હુકમ ફરમાવ્યોઃ રાજાજીની આજ્ઞા થતાં જ તે ચોરને વધસ્થળે લઈ જઈને શુળીઉપર ચઢાવ્યો અને રાજાના સુભટો ત્યાં તેની તપાસ રાખવા બેઠા. શુળીઉપર ચડેલા હુંડિક ચોરે મરતાં મરતાં પાણી માગ્યું. એ અરસામાં જિનદાસ શેઠ ત્યાં થઈને ચાલ્યા જતા હતા તેમણે આ ચોરની આવી અવસ્થા નિહાળી તેની પાસે જઇને કહ્યું કે–' હું તારા વાસ્તે પાણી લઇને જલ્દી અહિં આવું છું, તે દરમિયાન તું આ નવકાર મંત્રનો જાપ જપ્યા કરજે.' એમ કહી તે શેઠ પાણી લેવા ગયા. પાણી લઇને પાછા આવ્યા ત્યાં તો ચોર મરણ પામીને શ્રી નવકાર મંત્રના પ્રભાવથી યક્ષપણે ઉત્પન્ન થયો હતો.

આ તરફ રાજાના સુભટોએ જિનદાસ શેઠને ચોરને મદદ કરવાના કારણથી તુરત જ પકડ્યા અને તેમને રાજાપાસે લઈ ગયા. એટલે જિનદાસ શેઠઉપર અરિમર્દન રાજા

બહુ જ ખીજાયા અને છેવટે ગર્દભઉપર બેસારી ગામમાં ફેરવીને મારી નાંખવા માટે હુકમ ફરમાવ્યો.

સુભટો જિનદાસ શેઠને તે પ્રમાણે કરીને વધસ્થાનકે લઈ ગયા. બીજી તરફ યક્ષપણે ઉત્પન્ન થયેલ દેવે જ્ઞાનથી નિહાળ્યું કે–'પૂર્વભવે હું કોણ હતો? અને કયા પુન્યે હું અહિંયા ઉત્પન્ન થયો?' તે જોતાં માલૂમ પડ્યું કે–'અહો! હું તો શ્રી જિનદાસ શેઠે સંભળાવેલા નવકારમંત્રના પ્રભાવે જ આ સુખને પામ્યો છું અને એ કારણે મ્હારા પરમ ઉપગારી જિનદાસ શેઠ તો મહાન્ સંકટમાં આવી પડ્યા છે એટલે તે સંકટ નિવારવા તે યક્ષ દેવતાએ મથુરા નગરીઉપર પથ્થરની મોટી શિલા વિકુર્વી અને મોટી ઉદ્‌ઘોષણા કરી કહ્યું કે–" હમણાં ને હમણાં જ આ આખી નગરીના ચૂરેચૂરા કરી નાખું છું." જે સાંભળી અરિમર્દન રાજા બે હાથ જોડી વિનંતિ કરવા લાગ્યા કે–' હે દેવ! મ્હારી નગરીને કૃપા કરી હણો નહિ, હું આપ જે પ્રમાણે કહો તે પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું.'

રાજાની વિનંતિ ઉપરથી યક્ષ દેવતાએ શિલા પાછી ખેંચી લીધી અને રાજાને કહ્યું કે–'પૂર્વ દિશામાં એક મંદિર તૈયાર કરાવી તેમાં હું હુંડિક ચોર હતો તેની પ્રતિમા બેસાડો અને જિનદાસ શેઠ જે મ્હારા પરમ ઉપગારી છે અને જેના પ્રતાપે હું ચોર જેવો પાપી પણ યક્ષપણે ઉત્પન્ન થયો છું, એ શેઠને હસ્તિઉપર બેસાડી ધામધુમપૂર્વક મથુરા નગરીમાં ફેરવી તેમનું સંપૂર્ણ સન્માન કરો.' આ પ્રમાણે બન્ને બાબત અરિમર્દન રાજાએ તુરત જ કરી એટલે તે યક્ષદેવતા સંતુષ્ટ થઈ ચાલ્યો ગયો. આ રીતે શ્રી નવકાર મંત્રના પ્રભાવથી હુંડિક ચોર યક્ષપણે ઉત્પન્ન થયો અને જિનદાસ શેઠનો જશ ઘણો વધ્યો.

શ્રી નવકારમંત્રના પ્રભાવથી જ ભીલ અને ભીલડી રાજા-રાણી થયાં, ચંડપિંગલ ચોર રાજાના કુંવરપણે ઉત્પન્ન થયો, એ રીતે અનેક જીવો સુખ-શાન્તિ અને કલ્યાણને પામ્યા છે; માટે હે ભવ્યજનો ! શ્રી નવકારમંત્ર સ્મરણ કરવાનું કદાપિ ચૂકશો નહિ.' આમ ભારપૂર્વક કવિ ઋષભદાસ ભલામણ કરે છે અને કહે છે કે-'શુદ્ધ મને એક નવકારવાળી પણ ૧૦૮ નવકારવડે હમેશાં ગણવાનું ધ્યાનમાં રાખશો કે જે નવકારવાળીના એક સો ને આઠ મણકા (પારા) છે જેમાં શ્રી અરિહંત ભગવાનના બાર ગુણ, શ્રી સિદ્ધ ભગવાનના આઠ ગુણ, શ્રી આચાર્ય ભગવાનના છત્રીશ ગુણ, શ્રી ઉપાધ્યાયના પચીશ ગુણ અને શ્રી મુનિવરના સત્યાવીશ ગુણ-એ રીતે એક સો ને આઠ ગુણોનો સમાવેશ થાય છે.'

શ્રી હેમસૂરિમહારાજના ઉપદેશ અનુસાર કુમારપાળ મહારાજા પરમપવિત્ર શ્રી નવકારમંત્રનું સ્મરણ હમેશાં કરવા લાગ્યા અને દશ પ્રકારની આરાધના નિશ્ચલ મનથી શુદ્ધ ભાવે કરતાં પોતાનો સમય શુભભાવે વ્યતીત કરવા લાગ્યા. ગુરૂશ્રી હેમસૂરિમહારાજની સ્તુતિ કરતાં તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-" હે કૃપાળુ ગુરૂદેવ ! આપ જેવા મહાજ્ઞાની અને મ્હારા અત્યંત ઉપગારી સ્વામીને ખરેખર મહાપુન્યના યોગથી જ હું પામી શક્યો છું અને આપે જે મારામાં બોધિબીજ વાવીને તેનું સિંચન વારંવાર કરેલ છે તેનો બદલો હું કોઇ રીતે વાળવા સમર્થ નથી. ખરેખર ! આપનો અભાવ થશે તો આ બધું મને તો તદ્દન અલુણું (ફીક્કું) જ લાગશે." એ સાંભળીને હેમસૂરિમહારાજે રાજા કુમારપાળને શાંત્વન આપતાં કહ્યું કે-" હે રાજન્ ! કંઇ પણ અફસોસ કરવાની જરૂર નથી.

શ્રી દેવ-ગુરૂ અને ધર્મની અવિચળ શ્રદ્ધાના યોગે, શ્રી જૈન-ધર્મની પ્રભાવના કરવાથી આખરે તમને મુક્તિની પદવી સુલભ છે.” એમ કહી પોતાને પાટે રામચંદ્રને આનંદપૂર્વક બેસાડ્યો અને બાલચંદ્રને પાટ નહિ સોંપવા ખાસ શિખામણ આપી.

એકદા એક યોગીને ખબર પડી કે હેમસૂરિમહારાજના મસ્તકમાં મૂલ્યવંત મણિ છે, તેથી ગમે તે પ્રકારે તે મણિ મેળવવાની દુષ્ટ ઇચ્છાથી તે ગુરૂમહારાજપાસે વારંવાર આવવા લાગ્યો અને સેવા-પર્યુપાસના કરી સર્વે મુનિઓના પરિચયમાં પણ બહુ જ આવી ગયો; પરંતુ એમ ને એમ તો તે મણિ મળી શકે તેમ નહિ લાગવાથી છેવટે તે યોગી ગુરૂ-મહારાજના મૃત્યુને માટે ઉપાય શોધવા લાગ્યો. એકદા એક શિષ્યને ગોચરી વ્હોરીને આવતો તે યોગીએ જોયો, એટલે તુરત જ યોગીએ પૂછ્યું કે-‘હે મુનિવરજી! આ ઝોળીમાં આજે શું આહાર લાવ્યા છો? કૃપા કરી બતાવો તો ખરા.’ એમ કહી વાતચીતમાં રાખી તે યોગીએ એકદમ ઝોળીમાં હાથ નાખ્યો અને પોતાના નખમાં રાખેલું વિષ ઝોળીમાં રહેલા આહાર પૈકી એક લાડુઉપર ચોટાડી દીધું, પરંતુ આ વાતની તે શિષ્યને કાંઇ પણ ખબર પડી નહિ.

શિષ્ય ગોચરી લઇને ઉપાશ્રયમાં ગુરૂમહારાજપાસે આવ્યો અને ગુરૂમહારાજને ગોચરી બતાવી એટલે મહારાજે સર્વેને વહેંચી આપી તે મુજબ સર્વે વાપરવા લાગ્યા, તેમાં પેલો વિષમિશ્રિત લાડુ દૈવયોગે સૂરિમહારાજના વાપરવામાં જ આવ્યો, જેના પરિણામે આહાર કરીને ઉઠ્યા કે તુરત જ હેમસૂરિજીની કાયા ધ્રુજવા લાગી એટલે આ બાબતની તપાસ કરવા પોતાના શિષ્યને પૂછ્યું કે-‘આજે ગોચરીમાં કાંઈ ફેરફાર

ગયો હોય એમ જણાય છે.' જેના ઉત્તરમાં તે શિષ્યે વિનયપૂર્વક કહ્યું કે–' ગુરૂજી ! ગોચરી તો શ્રાવકોના ઘરેથી હંમેશાંની માફક જ લાવેલ છું, પરંતુ આજે પેલો યોગી રસ્તામાં મળી ગયો હતો અને તેણે મને ઝોળીમાં શું છે ? એમ પૂછીને તુરત જ તેમાં હાથ નાખ્યો હતો, એટલું નવીન બની ગયું છે.' આ હકીકત સાંભળતાં જ હેમસૂરિમહારાજને ચોક્કસ થયું કે જરૂર આમાં કાંઇક યોગીએ કુડકપટ અને દગાપ્રપંચથી મ્હારા પ્રાણ હરવાની તરકીબ રચી છે: ખરેખર ! તે યોગીએ વિશ્વાસઘાતનું મહાન્ પાપ વ્હોરી લીધું છે, જે માટે કહ્યું છે કેઃ—

સ્ત્રીહત્યાનું મોટું પાપ, બાલહત્યાનો બહુ સંતાપ;
બ્રહ્મહત્યા ને મારી ગાય, તે પાતિક મોટું કહેવાય.
તેહ થકી તો પાતિક સરે, પશુઆં પુરૂષ નપુંસક કરે;
તેહ થકી મોટો પાતકી, નગર દહે નરકે નારકી.
તેહથી જગમાં મોટું પાપ, જે નર કરતા વિશ્વાસઘાત;
ગતિ ચારમાં તે નર ભમે, વિશ્વાસી જે પરને દમે.

પછી હેમસૂરિમહારાજે સર્વને કહ્યું કે–' અવશ્ય ભાવી પદાર્થ તરીકે જે બનવાનું હોય તે બન્યા જ કરે છે, માટે તેમાં અફસોસ કરવો નકામો છે. આ બાબતનું દુઃખ મનમાં કાંઇ પણ લાવશો નહિં. જુઓ ! શ્રી વીરભગવાન કે જે પાંત્રીશ વાણીના ગુણે કરીને યુક્ત અને ચોત્રીશ અતિશયના ધણી સમવસરણમાં બિરાજમાન હતા, છતાં ગોશાળે તેજોલેશ્યા મૂકી હતી અને શ્રીકૃષ્ણ સરખા રાજાનું અંતે જરાકુમારના હાથે મૃત્યુ થયું હતું, એટલે અવશ્ય ભાવી જે બનવાનું હોય તે બન્યા જ કરે છે, તેમાં કિંચિત્ માત્ર પણ શોક કરવો નહીં કે દિલગીર થવું નહીં.'

આમ વાતચીત કરતાં ધીમે ધીમે હેમસૂરિમહારાજને શરીરે વિષ વ્યાપી ગયું અને તેથી પોતાનો અંતસમય આવી ગયો છે એ પણ પોતે સમજી જઇને વિષનિવારણ માટે ઔષધોપચાર કાંઇ પણ નહિ કરવા ભલામણ કરી. વિશેષમાં પોતાના શિષ્ય પરિવારને તથા શ્રી સંઘને જણાવ્યું કે–'મ્હારા દેહત્યાગ થયા પછી તેનો અગ્નિસંસ્કાર આ સ્થળે જ કરાવજો. મારા મૃતકને બ્હાર લઈ જવા દેશો નહિ, તેમજ એક દૂધનું પાત્ર ભરાવીને મારા માથાપાસે મૂકાવજો, જેમાં મ્હારા મસ્તકમાં રહેલ મણિ પડશે તે તમે લઇ લેવરાવજો.' આ રીતે કહીને શ્રી અરિહંત ભગવાનનું ધ્યાન ધરતાં, પંચમહાવ્રતસંબંધી કાંઇ પણ દૂષણ લાગ્યું હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેતાં, જ્ઞાન–દર્શન અને ચારિત્રની કાંઇ વિરાધના થઇ હોય તેમજ શ્રી જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞા વિરૂદ્ધ કાંઇ પ્રરૂપણા થઈ હોય તે સર્વ માટે ત્રિવિધે ત્રિવિધે ખમાવતાં, સકળ સંઘસમુદાયસમક્ષ ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાંહેના સર્વ જીવોને અંતઃકરણપૂર્વક ખમાવી, ચારે શરણ ચિત્તમાં ધરતાં સૂરિમહારાજે દશમા દ્વારથી પોતાના પ્રાણ છોડ્યા.

તુરત જ કુમારપાળ ભૂપાળ આદિ કચેરીમંડળ તથા શ્રાવક–શ્રાવિકા અને નગરજનોએ મળીને ચંદન, મલયાગરૂ, કર્પૂરાદિથી સૂરિમહારાજના દેહને સુગંધિત કર્યું અને શોકસહિત સૂરીશ્વરના દેહને અગ્નિસંસ્કાર ઉપાશ્રયમાં જ કર્યો. પછી પરમ ઉપગારી ગુરૂમહારાજની ભસ્મ પણ પવિત્ર છે એમ સમજી રાજાજીએ તે ભસ્મ લીધી ને માથે ચડાવી; એટલે નગરના સર્વ લોકોએ થોડી થોડી ભસ્મ લેવા માંડી જેથી તે સ્થળે એક મોટો ખાડો પડી ગયો જેનું નામ ગુરૂના નામ ઉપરથી **હેમખાડ** પડ્યું.

જે અદ્યાપિ પણ પાટણમાં તે નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી હેમસૂરિ મહારાજશ્રીનો જન્મ સંવત્ ૧૧૪૫ ના કાર્તિક શુદિ ૧૫, દીક્ષા સંવત્ ૧૧૫૪ માં, સૂરિપદવી સંવત્ ૧૧૬૬ માં અને સ્વર્ગગમન સંવત ૧૨૨૯ માં એ રીતે ચોરાશી વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવીને સૂરિમહારાજ સુરલોકમાં ઉત્પન્ન થયા.

શ્રી જિનશાસનની વિજયધ્વજા ફરકાવનાર અને ધર્મની જાહોજલાલી કરનાર શાસનનો મહાન્ સ્થંભ તૂટી પડ્યો ! અફસોસ !

શ્રી હેમસૂરિમહારાજના વિરહથી કુમારપાળ ભૂપાળને ઘણું જ દુઃખ થયું. ગુરૂમહારાજના ગુણો સંભારતાં તેમની આંખોમાંથી આંસુ સૂકાતાં નથી, તેથી મંત્રીમંડળ મળીને રાજાને દિલાસો આપી સમજાવવા લાગ્યા કે–' હે સ્વામી ! હવે શોક કરવો તે આપ સરખા સમજુ પુરૂષને યુક્ત નથી. જગતમાં ખીલે તે કરમાય છે અને ઉગે તે આથમે છે, તેમજ તુટીની બુટી છે જ નહિ. જે એ માર્ગે ચાલ્યા તે કદિ પાછા વળ્યા નથી, માટે આપ જ્ઞાનદષ્ટિએ વિચાર કરી અફસોસ કરો નહિ. જુઓ ! આ સૂર્ય કે જેણે સર્વ અંધકારને દૂર હઠાવ્યો છે, ચક્રવાકનો વિરહ મટાડ્યો છે, કમળને વિકસ્વર કરી દીધાં છે, ગ્રહોના તેજને ઢાંકી દીધાં છે, પ્રભાત થતાં ગાયોના બંધન છોડાવ્યા છે અને લોકોમાં ઘણા પ્રકારે પૂજાને પામેલ છે, તેવો તેજસ્વી સૂર્ય પણ સંધ્યા સમય થતાં આથમતો દેખાય છે. અરે ! એ જોઇને કોના હૃદયમાં દુઃખ ન થાય ? પરંતુ એ ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે અસ્ત અને ઉદય એ તો અનાદિ કાળનો ક્રમ છે, માટે આ બાબતમાં શોક કરવો નકામો છે. "

જે ઉગે તે આથમે, ફુલે તે કરમાય;
જે ઉપજે તે વિણસે, જન્મ્યો તે વળી જાય.
રહ્યા નહીં રહેશે નહીં, નર નારી સુર સોય;
જે શિર છત્ર ધરાવતાં, તે ન રહ્યા નર કોય.

આ રીતે સમજાવીને રાજાના દિલનું શાંત્વન કરવા લાગ્યા, પરંતુ રાજા કુમારપાળને તો જેમ યોગી પરબ્રહ્મમાં, અપૈયો મેઘમાં, સીતાનું મન રામમાં, માતાનું દિલ પોતાના પુત્રમાં, પાર્વતીનું શંકરમાં, ઇંદ્રાણીનું ઇંદ્રમાં, હરિણીનું નાદમાં, હંસનું માનસરોવરમાં, પરદેશી પન્થીનું લક્ષ પોતાને ઘેર જવામાં, ચકોર પક્ષી ચંદ્રમાં અને ચક્રવાક પક્ષી સૂર્યમાં એકલીન થઈ જાય તેમ ગુરૂમહારાજના ગુણોમાં તલ્લીન થતાં વારંવાર તેમનું જ સ્મરણ કરવા લાગ્યા. તે એટલે સુધી કેઃ–

મોહ ધરે ગુરૂ ઉપરે, નિશદિન ગુરૂ ગુણ ગાય;
હેમ! હેમ! જપંતડા, રાયતણા દિન જાય.

આ રીતે કુમારપાળ ભૂપાળ હેમસૂરિમહારાજનું વારંવાર સ્મરણ કરી તેમનાં ગુણો અને પોતાની ઉપર તેમણે કરેલો મહાન્ ઉપકાર સંભારવા લાગ્યા, તેની સાથે તેમના છેલ્લા ઉપદેશ અનુસાર પોતાનું આયુષ્ય પણ નજીક સમજીને ધર્મ-સાધન વિશેષ પ્રકારે કરવા લાગ્યા. સંસારની અસારતા વિચારતાં અનિત્ય ભાવના ભાવવા લાગ્યા. ખરેખર દરેક પ્રાણીએ પોતાના આત્માનું ભલું કરવા પ્રમાદને ત્યાગી, તૃષ્ણાને તિલાંજલી આપી, રત્નત્રયીની જોગવાઇ મેળવી, આત્મોન્નતિ કરવા માટે જાગૃત થવાની બહુ જ જરૂર છે. તે માટે ઋષભદાસ કહે છે કેઃ—

કરશું ! કરશું ! કહંતડે, આયુ ગયું સબ ખૂટી;
પુન્યહીણ પાપે ભર્યો, હંસ ગયો તવ ઉડી.
આયુ રૂપી લાકડું, રવિ-શશિ રૂપ કરવત;
કાળરૂપી સૂત્રધાર નિત્ય, વેરી ખંડ કરંત.

વળી ભવ્ય પ્રાણીઓને ઉપદેશ આપી સમજાવે છે કે— "હે મહાનુભાવો ! આયુષ્ય તો અંજલીના જળ જેવું નિરંતર ઝરતું (ઘટતું) છે અને પાણીના પરપોટાને જેમ ફુટતાં વાર લાગતી નથી તેમ આયુષ્યની દોરી કયારે અણધારી તૂટી જશે એની ખબર પડતી નથી, માટે તે પહેલાં અરે ! પાણી પહેલાં પાળ બાંધવા માટે તૈયાર થજો અને સુકૃતની પોઠી સત્વર ભરી લેજો. કેટલાક તો એમ સમજે છે કે—' હજુ શી ઉતાવળ છે ? થાય છે, આગળ કરશું.'' એવું વદનારાઓએ જરૂર સમજી લેવું કે એવા નકામા વાયદાથી શું વળશે ? આગળ કરવાને માટે આયુષ્યનો અમરપટ્ટ લખાવી લીધો હોય તો તો ઠીક છે, પરંતુ જ્યાં એક ઘડીનો પણ વિશ્વાસ નથી ત્યાં ઓચિંતા આંખ વીંચાઇ જશે એટલે મનની મનમાં રહી જશે અને પછી પારાવાર પસ્તાવો થશે ! માટે વિચાર કરો અને અનુભવ-ચક્ષુથી નિહાળો તો જણાશે કે કોઇ ઘરે કે કોઈ પરદેશમાં, કોઈ વાટે ચાલતાં કે કોઇ બેઠા બેઠા, કોઇ પાણીમાં બૂડીને કે કોઇ ઝાડ તળે ચગદાઇને, કોઈ ઝેર ખાઇને કે કોઇ વિજળી પડવાથી, કોઈ ભીંત પડવાથી કે કોઇ લોઢાની ધારવાળા તીક્ષ્ણ શસ્ત્રાદિથી, કોઈ જન્મીને તુરત જ કે કોઈ ગર્ભમાં જ ગળી જઇને—આ રીતે અનેક પ્રકારે જીવ મરણ પામે છે. વળી સર્પદંશથી, વાઘ-વરૂના ઝપાટાથી અને વિવિધ રોગથી પણ જગતના જીવોને મરણને વશ થતા આપણે જોઇએ છીએ અને

સાંભળીએ છીએ, માટે મરણનો ભય માથે સમજી વ્હેલાસર ચેતી જઇ શ્રી વીતરાગપ્રણીત ધર્મની આરાધના કરી સદ્‌ગતિના ભાજન થવું એ સારમાં સારભૂત છે.” કહ્યું છે કેઃ—

મરણતણી ગતિ કોણ લહે, કોઇ ઘર કોઈ પરદેશ;
ધંધો પ્રાણ મુગતા હુઆ, સાધન કાહુ કરેશ?
અનેક મરણ એવા અછે, ચેતો આતમ સાથ;
તેણે કારણ અવસર લહી, પુન્ય કરો નિજ હાથ.
તન-મન યૌવન બળ છતાં, ચેતનહારા ચેત;
નહિ તો રાવણની પરે, પશ્ચાત્તાપ રણ ખેત.

રાજા કુમારપાળ પણ હમેશાં જાગૃત રહીને મનુષ્ય-જન્મનો અમૂલ્ય સમય ધર્મક્રિયામાં જ પસાર કરતા હતા.

કુમારપાળ ભૂપાળને પોતાનું આયુષ્ય હવે અલ્પ છે એવી ચેતવણી સૂરિમહારાજ તરફથી ખાસ અગાઉથી મળી ચૂકેલ હોવાથી રાજયગાદી પોતાના ભાણેજ પ્રતાપમલ્લને આપવા પોતે વિચાર કર્યો, પરંતુ આ વાતની અજયપાળને ખબર પડતાં અજયપાળે અનેક ખટપટો ચલાવી, દાવ-પેચ શોધીને છેવટે કુમારપાળ રાજાને ઝેર ખવરાવી દીધું, જેને લીધે થોડીવારમાં તે વિષ રાજાના શરીરમાં વિશેષપણે વ્યાપી ગયું. એટલે રાજા આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યા અને પોતાની પાસે ઝેરનું નિવારણ થાય તેવી છીપ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચીજ હતી તે જલ્દીથી મંગાવી; પરંતુ અફસોસ કે અજયપાળની બીકથી કોઇ પણ તે છીપ લાવી રાજાજીનું ઝેર ઉતારવા હિમ્મતવાન થઈ શકયો નહિ.

આવી રીતે તમામ પરિવાર ફરી ગયો જોઇને અને રાજાજીને માટે એક છીપ જેવી ચીજ પણ લાવી આપવા કોઇ ઉભો રહ્યો નહિ તે જોઇને ત્યાં હાજર રહેલાં એક ચારણે કહ્યું કે—

" કુમર ! કુમારવિહાર ! એતાં કાંઈ કરાવીયાં;
તિહાં કુણ કરશે સાર ! છીપ ન આપી સીધણી."

" હે રાજન્ ! આપે આટલા બધા કુમારવિહાર શામાટે કરાવ્યા ? જ્યારે પ્રત્યક્ષ આપની હાજરીમાં આપના જ જીવન માટે આપની જ વસ્તુ આપને મળી શકી નહિ તો ખરેખર ખેદસાથે એ વિચાર થાય છે કે આપની પછવાડે આપના બંધાવેલા આ બધાં જિનમંદિરોની સંભાળ કોણુ કરશે ?" આ સત્ય બાબત સાંભળતાં કુમારપાળ ભૂપાળને હૃદયમાં ઘણું જ દુઃખ થયું. તે જોઇ એક બીજો ચારણુ બોલ્યો કે—

" કહું તુજ કુમરનરિંદ, અવની તેં ઉજ્જવળ કરી;
અમર જુવે તુજ વાટ, મુખ જોવા મહીપતિતણું."

" હે રાજન્ ! આ નરભવ પામીને આપે તો આપનું કામ ઉત્તમ રીતે સાધી લીધું છે અને આ જગતમાં અનેક શુભ કામોથી આપની તો અવિચળ યાદી અને યશની ઉજ્જ્વળતા થઇ રહી છે, એટલે હવે તો આપ જેવા પવિત્ર પુરૂષનું મુખ જોવા ખરેખર સ્વર્ગપુરીના દેવો વાટ જોઇ રહ્યા છે."

આ પ્રમાણે બન્ને ચારણોનાં અવસરોચિત ઉત્તમ દુહા સાંભળીને કુમારપાળ રાજાએ એક એક લાખનું ઇનામ આપ્યું અને તે ઝેરનિવારણુ છીપ નહિ મળવાનું કારણ પણ સમજી જઇને હૃદયમાં શ્રી અરિહંતાદિ ચારનું શરણ કરી તેનું ધ્યાન ધરતાં અને પરમપૂજ્ય ગુરૂદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિમહારાજનું સ્મરણુ કરતાં વિષની લહેરીથી ઉછળતી મૂર્છામાં સંવત્ ૧૨૩૦ ની સાલમાં ધર્માત્મા કુમારપાળ ભૂપાળ મરણુ પામીને વ્યંતર જાતિના દેવમાં ઉત્પન્ન થયા.

પ્રસંગોપાત કવિ ઋષભદાસ જણાવે છે કે કાળની ગતિ અજબ છે ! કાળે કરીને શ્રી હેમસૂરીશ્વરજી જેવા અને રાજા કુમારપાળ જેવા પણ ચાલ્યા ગયા અને એવા ઉત્તમ ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોનું મૃત્યુ પણ છેવટે વિષપ્રયોગથી જ બન્યું. એ ઉપરથી સમજવાનું છે કે જગતમાં દરેક પ્રાણીને શિરે મૃત્યુની તલવાર એવી લટકી રહી છે કે ક્યારે શું બનશે ? એની કોઇને ખબર પડતી નથી. અરે ! આ જગતમાં કોઈ અમર રહેવાનું જ નથી. જે માટે કહ્યું છે કે—

ક્ષાયિક સમકિતનો ધણી, પૂજે જિનવરના પાય;
સો શ્રેણિક પંજર મુઓ, મગધ દેશનો રાય.
જસ ઘર મયગલ મલપતા, હયવર કેરી હાર;
તે કોણિક નૃપ રાજીઓ, મુઓ તમિસ્રા દ્વાર.
સગરરાય ચક્રી વડો, દેખી આપ સંભાળ;
સાઠે સહસ સુત તેહના, સોય બળ્યા સમકાળ.

આ રીતે દરેક જીવને કર્માનુસાર પુન્ય–પાપનું ફળ અવશ્ય ભોગવવાનું છે. ખંધક મુનિના શરીરની ખાલ ઉતારી તે પૂર્વકૃત કર્મનું પરિણામ હતું, પરંતુ આ ભવે સમતાએ સહન કરતાં મુક્તિપદને પામ્યા. પરદેશી રાજાને તેની સ્ત્રીએ ઝેર આપ્યું તે પૂર્વકર્મનો ઉદય હતો, પરંતુ આ ભવે સમતાભાવે સહન કર્યું તો દેવગતિને પ્રાપ્ત કરી. એ પ્રમાણે શાસ્ત્રદ્વારા ભાગ્યવંત સત્પુરૂષોના અનેક દાખલાઓ લઇને હળુકર્મી જીવોએ તો આ સંસારની અસારતા સમજી મૃત્યુ આવ્યા પહેલાં અવશ્ય ચેતીને આત્મકલ્યાણ સાધી લેવું–એ સારામાં સાર પદાર્થ છે.

કુમારપાળ મહારાજાએ ૩૦ વર્ષ, ૮ માસ અને ૨૭ દિવસ રાજ્યપાલન કરીને પ્રજાના દિલમાં જે અનહદ પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન

કર્યો હતો તે અવર્ણનીય હતો. એટલે તેમના મરણની ખબર નગરમાં ફેલાઇ જતાં સર્વત્ર હાહાકાર વર્ત્તી રહ્યો અને પશુનાં ટોળાં 'કુમારપાળનું મરણ' એવા અક્ષરો સાંભળતાં રડવા લાગ્યા. લોકો કહેવા લાગ્યા કે-"આવો ધર્માત્મા, પરમાર્હંત્, પ્રિયંકર, પૃથ્વીપાલકશિરોમણિ, મારિ નિવારણ કરનાર અને મરણ પામેલા બીનવારસની મીલ્કત તજી દેનાર, જીવદયા-પ્રતિપાળ ભૂપાળનો વિરહ થતાં ખરેખર મહાન્ ખેદ અને ચિંતા થાય છે કે એ ગયા એટલે જીવદયા ક્યાં જશે? આ ભવ્ય જિનાલયોનું શું થશે? અરે! આ ધાર્મિક સંસ્થાઓ શી રીતે નભશે?" આ રીતે પારાવાર અફસોસ સહુ કોઈ કરવા લાગ્યા.

કુમારપાળ ભૂપાળે ધર્મ, અર્થ ને કામ-એ ત્રણે વર્ગ પોતાના જીવનમાં બરાબર સાધી લીધા હતા અને સુરગતિના સુખ ભોગવી એકાવતારી થઇને છેવટે મુક્તિપદને પામશે. આવા પુન્યશાળી પવિત્ર પુરૂષનું નામસ્મરણ પણ સર્વદા કલ્યાણકારી સમજવું.

આ તરફ અજયપાળને કુમારપાળના મૃત્યુની ખબર પડી કે તુરત જ તે રાજ્યગાદીનો માલીક થઈ બેઠો અને કુમારપાળઉપરના દ્વેષને લીધે તેમનાં કરાવેલાં કામોનું નિકંદન કરવા લાગ્યો. કેટલાક જિનમંદિરો પાડી નંખાવ્યા, જિનબિંબો ભાંગી નાંખ્યા, પૌષધશાળાઓ પડાવી નાંખી અને જે જે ઉત્તમ સ્થાનકો કરાવેલાં હતાં તે સર્વ તોડી નંખાવ્યા. અનુક્રમે તારંગા તીર્થનો વારો આવ્યો. એ તીર્થની ઉપર મહાન્ આક્રમણ કરવાની અજયપાળની વૃત્તિ જાણીને પાટણપુરીનો વણિક્સમુદાય વિચારમાં પડી ગયો અને સર્વ એકત્ર થઇને માંહોમાંહે ચર્ચા કરવા લાગ્યા કે-'અરે! આવી ઘોર આશાતના કરનાર આ રાજાને કોણ કહી શકે અને કોણ અટકાવી

શકે? આ રાજાએ કુમારપાળના કરાવેલાં બધાં સ્થાનકો તો પાડી નાંખ્યા એ તરફનું દુઃખ તો હૃદયમાંથી ઓછું થતું નથી, તેમાં વળી આ તારંગા તીર્થનું ભવ્ય જિનાલય તોડી નાંખશે તો ખરેખર મહાન્ ખેદ અને અનર્થનું કારણ થશે.' એ માટે શું કરવું? તેના વિચારમાં પાટણનગરીનો વણિક-સમુદાય પડી ગયો. વણિક કેવા હોય અને વણિક શું શું કરે? તે માટે કવિ ઋષભદાસ કહે છે કેઃ—

વણિક કટક ચડયા ફેરવે, વણિક ધનનો મદ જીરવે;
વણિક બંધથકી છોડવે, વણિક દરિદ્રપણું નિર્ગમે.
વણિક કરે સફળ જીવ સાર, વણિક કર ઉડાવણ હાર;
વણિક દયાવંત જાણીયા, દુર્ભિક્ષ ઉતારે વાણીયા.
અજા મહિષ ગવરી સાંઢીયા, મરતાં છોડાવે વાણીયા;
ટાળે અકર અને અન્યાય, સોય કરે જે ન કરે રાય.

આ વણિકકુળમાં સમરાશાહ, જગડુશાહ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ, ભીમોશેઠ, હેમોશેઠ, ખીમોશેઠ, ખીમો હડાલો, અંબડશેઠ, ઉદયન મંત્રી આદિ મહાભાગ્યશાળી દાનવીર રત્નો થઈ ગયા છે, જેમણે ધર્મના અનેક શુભ કામો કરી શાસનની શોભા વધારી પોતાની નામના જગતમાં અવિચળ રાખી છે.

અહિં એકત્ર થયેલા સર્વ વણિકો કહેવા લાગ્યા કે— "ખરેખર આ અજયપાળ તો કુમારપાળની પછવાડે દીવા પાછળ અંધારાસમાન નીવડ્યો અને વધુ કહીએ તો હંસના કુળમાં કાગ, પંડિતના કુળમાં મૂર્ખરાજ, હાથીની પાટઉપર ગર્દભ, સિંહના કુળમાં શિયાળ—એ પ્રમાણે જ ખરેખર આ અજયપાળને માટે બન્યું છે. શ્રેણિક રાજાનો સુત કોણિક જેમ પોતાના પિતાને કારાગૃહમાં પૂરનાર દુષ્ટ નીકળ્યો અને

સુરપ્રિયકુમાર જેમ પોતાના પિતાનો જ વધ કરાવનાર પેદા થયો તેવા જ પ્રકારનો આ અજયપાળ ખરેખર રાજા કુમારપાળની કીર્ત્તિને ખંડિત કરનારો નીકળ્યો છે.

આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલી રહી છે તે દરમિયાન એક વણિકે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો કે–" આ શહેરમાં એક લંઠક પુરૂષ રહે છે કે જે બુદ્ધિમાં અને તર્કમાં બહાદુર ગણાય છે, તેમજ કોઇની પરવા રાખ્યા સિવાય સ્પષ્ટ વદનારો કહેવાય છે, તેથી જો આપ સૌનો મત પહોંચતો હોય તો આપણે તેને બોલાવીએ અને આ હકીકત કહીએ." તેને બોલાવવાનો તુરત જ નિશ્ચય થતાં તે લંઠક પુરૂષને તેડાવ્યો અને સર્વ હકીકત કહી તેની સાથે ભારપૂર્વક સર્વેએ કહ્યું કે–" આ કામ ત્હારા સિવાય કોઇ કરી શકે તેમ નથી; માટે આ કામ તું એકદમ ઉપાડી લે અને તે બાબત ત્હારે જેટલું ધન જોઇએ તેટલું માગી લે." તુરત જ તે પુરૂષે હા કહી અને હિમ્મત ધરી ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

તે લંઠક પુરૂષે પાટણનગરીમાં જ ભવ્ય મહેલાતો બંધાવી. ઘણા આડંબરસહિત એક રાજાની માફક જ ભભકાબંધ પોશાકમાં પોતાના પુત્રસહિત રહેવાનું શરૂ કર્યું અને ધીમે ધીમે અજયપાળ રાજાની સાથે મિત્રાચારી વધારી. સંકેત મુજબ લંઠક પુરૂષના પુત્રે પિતાના કરાવેલાં ભવ્ય મકાનો અનુક્રમે પડાવી નંખાવ્યા, એથી એક દિવસ સમયસૂચકતા વાપરી અજયપાળની સમક્ષ તે લંઠક પુરૂષે તેના પુત્રને ઠપકો આપી કહ્યું કે–" હે પુત્ર ! જે જે સુંદર મકાનો મેં હોંશથી તૈયાર કરાવ્યા છે તેને તું પાડીને પાદર કરવામાં આનંદ માને છે તો ત્હારા જેવો નાલાયક પુત્ર બીજો કયો

સમજવો? જ્યારે મ્હારી હયાતિમાં જ આવા અઘટિત કાર્યો કરતાં તું લજ્જા પામતો નથી તો પછી મ્હારી પછવાડે તો તું શું ન કરે? ખરેખર આ ઉપરથી મને લાગે કે તું મ્હારો પુત્ર નથી, પરંતુ એક વૈરી તરીકે ઉત્પન્ન થયો હોય એમ લાગે છે; પણ ત્હારે સમજવું જોઇએ કેઃ—

જાયા તે પરમાણ, જે જાયા જગ જાણીએ;
કુળના વિટંબણહાર, જાયા અણજાયા ભલા.
જેણે ન કીધી સાર, જીવંતા જનનીતણી;
પિતા ન પૂજ્યા પાય, ઉદરે વધ્યો ઇંટાલુઓ.

પછી તે લંઠક પુરૂષ પસ્તાવો કરતાં કહે છે કે—" અરે પુત્ર! આમાં મને ત્હારો વાંક જણાતો નથી, પરંતુ ખરૂં કહું તો મ્હારા કર્મનો જ દોષ લાગે છે.' કહ્યું છે કેઃ—

કિશ્યું કરે સુત બાપડો, કિશ્યું કરે રે પિતાય;
કર્મે સાત જ નીવડે, સુણજો સકળ સભાય.
દંત કંત કામિની પશુ, સેવક શિષ્ય વનઝાડ;
લંઠક કહે સુત સાતમો, કર્મે એહ નિલાડ.

આ પ્રમાણે પિતા તરફનો પૂર્ણ ઠપકો સાંભળીને તુરત જ તેનો પુત્ર બોલી ઉઠ્યો કે—'હે પિતાજી! આ બાબતમાં મારો દોષ મને મુદ્દલ લાગતો નથી, પરંતુ—'यथा राजा तथा प्रजा' એ ન્યાયનું સૂત્ર અહિં બરાબર લાગુ પડે છે. જુઓને પિતાજી! આપણા આ અજયપાળ રાજાએ પણ કુમારપાળ ભૂપાળના કરાવેલા સર્વ ઉત્તમ ધર્મસ્થાનકો, જિનાલયો વિગેરે પડાવી નંખાવ્યા, એટલું જ નહિ પરંતુ હજુ શ્રી તારંગા તીર્થનું ભવ્ય જિનમંદિર પણ પડાવવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે તો

પછી મ્હારા જેવો રાજાજીની પ્રજામાંહેનો એક એનું અનુકરણ કરે તો તેમાં સંગતિદોષ સિવાય બીજું કાંઇ લાગતું નથી.

સંગતિ પ્રતાપે ઉચ્ચ સોબતથી ઉંચા થવાય છે અને નીચની સોબતથી નીચા થવાય છે. સુતરના દોરાને પુષ્પની સોબત થઇ તો તે પુષ્પહાર બનીને પ્રભુના કંઠમાં પડ્યો, ત્રાંબાને કનકની સોબત થઇ તો તે સોનાના ઘાટમાં ભળી ગયો, નાળાનાં નીર ગંગાનદીમાં ભળતા તે ગંગાજળ તરીકે પંકાણા, શંખને યોગીની સોબત થઇ તો ઘરે ઘરે ભિક્ષા માંગવા સાથે ભટકવું પડયું, ચંદનના વનમાં વૃક્ષો ઉગ્યાં તે ચંદનની સુવાસથી ચંદનવૃક્ષ ગણાયાં, ધ્વજાને મંદિરની સોબત થઇ તો તે તેના શિખરઉપર જઇને ચઢી બેઠી, સર્પને શંકરની સોબત થતાં ગળાના આભૂષણ તરીકે શંકરે ગણ્યો અને બિભિષણને રામચંદ્રજીની સોબત થતાં લંકાનગરીનું રાજ્ય મળ્યું–આ રીતે હે પિતાજી ! મને પણ આપણા રાજા અજયપાળની સોબતથી તમારા કરાવેલાં તમામ મકાનો પાડી નાખવાનું મન થયું છે; માટે જેમ મને કહો છો તેમ આ અજયપાળ રાજા કે જેને કુમારપાળ ભૂપાળે પાળીપોષી મોટા કરી બહુ પ્રેમથી પરણાવીને હુશિયાર કર્યા તે અત્યારે કુમારપાળની ગાદીએ આવી કુમારપાળના કરાવેલાં સર્વ ધર્મસ્થાનકો અને ભવ્ય જિનમંદિરો પાડી નંખાવે છે. તેમને હે પિતાજી ! કેમ કાંઇ કહી શકતા નથી ?"

આ પ્રકારનો જવાબ પોતાના પુત્રપાસેથી સાંભળી તે લંઠક પુરૂષે કહ્યું કે–" ત્હારી વાત વ્યાજબી છે અને બરાબર સાચી છે, પરંતુ રાજાજી તો મોટા પુરૂષ કહેવાય માટે એમને મોટા પુરૂષને બહુ કહેવાય નહિ; કેમકે હાથી કાને

આલ્યો રહી શકે નહિ. કહેવાય છે કે સમુદ્ર, મેઘ અને નૃપતિ કોઈનું માને નહિ, એટલે એ તો આપોઆપ સમજી જાય ત્યારે જ કાર્ય થાય. તેમજ આ અજયપાળ રાજા તો બહુ પરાક્રમી, વિદ્વાન્, ડાહ્યા, હુશિયાર અને બીજાને શિખામણ આપે તેવા ગણાય છે તો તુરત સમજી જાય તેવા છે. મને ખાત્રી છે કે ત્રિભુવનપાળના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા એ સુપુત્ર સોનામાં કદિ પણ શ્યામતા લાગવા દેશે નહિ. આગળ કર્ણરાજા, ભીમરાજા વિગેરે જેમ પોતાના સત્કાર્યોથી જગતમાં અમર નામના રાખી ગયા છે તેમ આ અજયપાળ રાજા પણ ઉત્તમ ઉત્તમ કામો કરીને પોતાની કીર્ત્તિ જરૂર ઉજવળ કરશે.”

આ પ્રમાણે પિતા-પુત્ર વચ્ચેના બોધદાયક સંવાદ સાંભળતાંની સાથે જ અજયપાળે જિનમંદિરો વિગેરે તોડી નાંખવાનું જે કામ ચાલુ હતું તે એકદમ બંધ કરાવ્યું, તેની સાથે શ્રી તારંગા તીર્થ તરફ જવાનું પણ મોકુફ રાખ્યું અને કહ્યું કે— “ આજ પછી જો કોઇ પણ ધર્મના સ્થાનકઉપર હાથ નાખું તો મને પરમપુરૂષની આણ છે. ” આ રીતે તે લંઠક પુરૂષના પ્રયાસથી અજયપાળ રાજા શ્રી તારંગાજી તીર્થનું મંદિર તોડવા જતાં અટકી ગયા, તે સાંભળીને પાટણપુરીનો વણિક સમુદાય બહુ જ હર્ષિત થયો અને તેમણે તે લંઠક પુરૂષની બહુ પ્રકારે તારીફ અને કદર કરી.

એક વખત અજયપાળે શ્રી હેમચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર મુનિ શ્રી રામચંદ્રને બોલાવીને કહ્યું કે–“ હેમસૂરિમહારાજની પાટે આપને બદલે મુનિ શ્રી બાલચંદ્રને સ્થાપન કરવાની મ્હારી ઈચ્છા છે, માટે તમે તે પ્રમાણે તુરત જ કરો અને મ્હારી આજ્ઞા માન્ય કરો. ” આનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે અજ–

ચપાળને રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત કરાવવા ખટપટમાં પડીને પ્રથમથી જ બાલચંદ્ર હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીની હયાતિમાં જ ફૂટી ગયો હતો અને એનાં પ્રપંચોથી જ રાજ્યગાદી અજયપાળે મેળવી હતી. અજયપાળે તે વખતે બાલચંદ્ર મુનિને વચન આપેલું હતું કે–"જ્યારે હું રાજ્યગાદીઉપર આવીશ ત્યારે તમને સૂરિની પાટે ચોક્કસ બેસાડીશ." આ કારણે રામચંદ્ર મુનિને પાટ સોંપી દેવાનું અજયપાળે કહ્યું તેના જવાબમાં રામચંદ્ર મુનિએ નિડરતાથી ઉત્તર આપ્યો કે–"મને મ્હારા ગુરૂશ્રી તેમની હયાતિમાં પાટે બેસાડી ગયા છે, જેથી હવે તે બાબત આપ ગમે તેટલું કહો તો પણ મારાથી કાંઇ પણ ફેરફાર થઇ શકે તેમ નથી મ્હારા પરમપૂજ્ય ગુરૂશ્રીની આજ્ઞાનો લોપ કહિ મ્હારાથી બની શકશે જ નહિ." આવો જવાબ સાંભળીને અજયપાળે કહ્યું કે–"જો બાલચંદ્રને પાટ સોંપી દેવાના મ્હારા હુકમનો અનાદર થશે તો તમને મહાન્ દુઃખ પડશે માટે હજુ પણ કહું છું કે ફરીથી વિચાર કરો અને બાલચંદ્રને સૂરિની પાટ સોંપી દ્યો."

મુનિ શ્રી રામચંદ્રે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે–"હું મ્હારા ગુરૂમહારાજની આજ્ઞાનું ખંડન કદાપિ કરનાર નથી. મ્હારા પૂજ્ય ગુરૂદેવની આજ્ઞામાં જ સર્વ કલ્યાણ સમાયેલું છે. શાસ્ત્રમાં સુપ્રસિદ્ધ દાખલાઓ છે કે–કુલવાલુઓ મુનિ પોતાના ગુરૂનું વચન નહિ માનવાથી માનભ્રષ્ટ થયો અને મરણ પામી દુર્ગતિમાં ગયો. દશમ દુવાલસં વિગેરે તપ તપે અને શુદ્ધ શિયળનું પાલન કરે, પરંતુ જો પોતાના ગુરૂની આજ્ઞાનો ભંગ કરે તો અનંત સંસારી થાય. જમાલીને શ્રી વીર ભગવાનનું એક વચન માન્ય નહિ કરવાથી બહુ સંસારપરિભ્રમણ કરવું

પડ્યું. સહસ્રમલ ગુરૂની સામે થયો તો અન્તે નિહ્નવ થયો." આ રીતે દૃષ્ટાંતોની સાથે પ્રથમની માફકનો જ જવાબ આપી રામચંદ્ર મુનિએ અજયપાળને કહ્યું કે-"હે રાજન્! આપને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે કરો, પરંતુ હું ગુરૂઆજ્ઞા લોપીશ નહિ અને બાલચંદ્રને પાટ સોંપીશ નહિ."

એકનો એક જ જવાબ અને છેવટનો જવાબ પણ મક્કમ સાંભળીને અજયપાળ એકદમ કોપાયમાન થયો અને તુરત જ ધગધગતી લોઢાની શિલા તૈયાર કરાવી રામચંદ્રને હુકમ કર્યો કે-"કાં તો સૂરિપાટ સોંપી દ્યો અગર આ શિલાઉપર સૂઈ જાઓ."

મુનિશ્રી રામચંદ્ર પરમપૂજ્ય સૂરીશ્વર શ્રી હેમચંદ્ર મહારાજના પ્રથમ શિષ્ય તરીકે બહુ જ શાંત અને વિવેકી હતા, એટલે જે ગુરૂમહારાજશ્રી પોતાને પાટ સોંપી ગયા છે તે સાચવવાની ખાતર અને બાલચંદ્રને પાટે બેસાડવો નહિ એ વચનની ખાતર, તેણે તુરત જ ધગધગતી શિલાઉપર સૂઇ રહેવાનું પસંદ કર્યું અને કહ્યું કેઃ—

અનંત મરણ આગે પણ કર્યાં, તેણે મુજ કારજ નવિ સર્યાં;
એક મરણ ગુરૂ કામે કરૂં, જેમ જન્મ મરણ નિસ્તરૂં.
આગે તે નર શિવપુર મળ્યા, કારણ પડવે જે નવિ ચળ્યા;
વીર જિણંદ સરિખા જેહ, આજ સંભારૂં સઘળા તેહ.

શ્રીરામચંદ્ર મુનિ લોહશિલાઉપર સૂતાં સૂતાં આગળ થઇ ગયેલાં પવિત્ર ઉત્તમ પુરૂષોનું સ્મરણ કર્યા કરે છે અને વિચારે છે કે-"શ્રી વીર ભગવાનને કાનમાં ખીલા ઠોકાણા અને પગપર ક્ષીર રંધાણી, ખંધકસૂરિના પાંચ સો શિષ્યો ઘાણીમાં પીલાણા, ગજસુકુમાળના મસ્તકઉપર અગ્નિ

મૂકાણી, ચિલાતીપુત્રના શરીરને કીડીઓએ ફોલીને ચાલણી જેવું કરી નાંખ્યું, મેતારજ મુનિવર મસ્તકઉપર વાધરથી વીંટાણા, અવંતીસુકુમાળના શરીરને તેની પૂર્વભવની સ્ત્રી શિયાળણી ખાઇ ગઇ, ઢંઢણ ઋષિ, અરણિક મુનિવર, દ્રઢપ્રહારી અને સનત્કુમાર ચક્રવર્તી વિગેરેએ ઘણું જ કષ્ટ સહન કર્યું છે. એ રીતે કારણ પડચે જેમ આ સમતાવંત પૂજ્યપુરૂષોએ મહાન્ કષ્ટો સહન કર્યા હતા તેમ મ્હારે આ વખતે આ લોહશિલાઉપર સૂઈ રહીને સમતાભાવે સહન કરવું તે મ્હારી પવિત્ર ફરજ છે."

વળી રામચંદ્ર મુનિશ્રીએ બલભદ્ર, અભયકુમાર, મેઘકુમાર, ધન્નાશાળિભદ્ર, મૃગાપુત્ર, કુરગડુ, કરકંડુ, ધન્નામુનિ, સ્થૂલભદ્રજી, વારત્તિગ મુનિ, શિવકુમાર, નમિરાજ, દ્રમકઋષિ, પ્રભવસ્વામી, વિષ્ણુકુમાર, અઇમત્તા, જંબૂમુનિ, રામચંદ્ર, હનુમંત, વાલીમુનિ, સંભૂતિવિજય, યશોભદ્ર, કૃષ્ણસુત શાંબ અને પ્રદ્યુમ્ન, પાંચ પાંડવ, ભવદેવ અને ભાવદેવ, શકડાલસુત શ્રીયક, થાવચ્ચા મુનિ, રાજર્ષિ પુંડરીક, કયવન્ના શેઠ, દશાર્ણભદ્ર, આષાઢાભૂતિ, આર્દ્રકુમાર, નંદીષેણ, અનાથી મુનિ, ઉદયન રાજર્ષિ, સુકોશળ મુનિ, નારદઋષિ, પાંચ ક્રોડ મુનિસહિત શ્રી પુંડરીકસ્વામી અને લબ્ધિનિધાન શ્રી ગૌતમસ્વામી આદિ અનેક પુન્યવંત પુરૂષોનું સ્મરણ કર્યું અને વિચાર કર્યો કે—અહો ! એ પૂજ્ય—પ્રતાપી પુરૂષોનો જ હું બાળક છું તો આવા મરણાંત કષ્ટ સમયે શામાટે ડરૂં ? અરે ! મૃત્યુ તો સર્વના શિરે ઉભેલું જ છે કે:—

દાન સુપાત્ર જીણે દીયો, શિર વહી જિનવર આણ;
જીહાં જીવે તિહાં તક ભલો, મરે તો તાસ કલ્યાણ;

ખટખંડ કેરા રાજીયો, જો પણ સુર અવતાર;
જે જનમ્યા તે જાયસે, કો થીર નહિ નિરધાર.
નાના મોટા નરપતિ, અમરપુરીના રાય;
રામચંદ્ર મુનિ એમ કહે, જે જનમ્યા તે જાય.

આ પ્રમાણે ભાવના ભાવતાં, ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાંહેના સર્વ જીવોને ખમાવતાં, વ્રતસંબંધે દૂષણ લાગ્યું હોય તેની આલોચણા કરતાં, નિર્મળ ધ્યાન ધરતાં, રામચંદ્ર મુનિવર તે ધગધગતી શિલાઉપર જેમ અગ્નિમાં ઘાસ બળે તેમ બળીને ભસ્મ થઈ ગયા !

આવા પ્રકારના મહાન્ અફસોસકારક અને ખેદ ઉપજાવે તેવા બનાવથી નગરના સર્વ જનો બહુ જ દિલગીર થઈ ગયા અને અજયપાળ તેમજ બાલચંદ્રને ફીટકાર આપવા લાગ્યા. લોકો કહેવા લાગ્યા કે-" જગતમાં બાળહત્યા, સ્ત્રીહત્યા, બ્રહ્મહત્યા અને ગૌહત્યા-એ ચાર મોટા પાપ ગણાય છે તે કરતાં પણ આ મુનિહત્યાનું મહાન્ પાપ આ અજયપાળને શિરે ચોટયું. ખરેખર ! આ હત્યા કરનાર અવશ્ય દુર્ગતિમાં જશે અને મચ્છ, કચ્છપ, અજગર, બગલો કે સાપ આદિ અધમ યોનિમાં ઉત્પન્ન થશે. તેમજ જ્યાં જશે ત્યાં દુઃખી ને દુઃખી થશે. તેની સાથે આવા ઉગ્ર પાપનું ફળ તાત્કાલિક પણ જરૂર ભોગવશે. "

આવા મુનિહત્યાના નીચ કૃત્યથી અજયપાળ બહુ જ નિંદાને પાત્ર બન્યો. તેની સાથે બાલચંદ્ર મુનિ પણ જેમ કાનમાં કીડા પડેલો કુતરો જ્યાં જાય ત્યાંથી ધક્કાને પામે તેમ અવગણના પામ્યો અને બન્નેના ઉપર કાળું કલંક ચોટી ગયું, જે કદિ પણ ઉતરી શકયું નહીં. કહ્યું છે કેઃ—

સાયર સંદેશા મોકલે, ચંદા પુત્ર જુહાર;
ચડયાં કલંક ન ઉતરે, તુજ ખંપણ મુજ ખાર.

બાલચંદ્ર મુનિને પારાવાર પસ્તાવો થવા લાગ્યો અને અજયપાળની સાથે પોતાને શિરે પણ આવું કલંક આવી પડતાં તેને બહુ જ ક્રોધ ચડ્યો. તેણે દેવની આરાધના શરૂ કરી અને બહુ પ્રકારની ભક્તિવડે દેવની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી. પાપીષ્ટ અજયપાળને મારી નાખવા તે દેવને તેણે વિનંતિ કરી, તે ઉપરથી તે દેવે જે વખતે અજયપાળ અશ્વઉપર બેસી ફરવા જતો હતો તે તક સાધીને ઘોડાના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેને અશ્વઉપરથી પછાડી, પગવડે ખૂબ ખૂંદીને તેના પ્રાણ લઇ લીધા. આ રીતે અજયપાળનું અકાળ મૃત્યુ નીપજ્યું અને છેવટે બાલચંદ્ર પણ ગુરૂની આજ્ઞા નહિ માનવાથી આ ભવ અને પરભવમાં મહાન્ દુઃખને પામ્યો.

સારાંશ તરીકે સમજવાનું છે કે અજયપાળે રાજ્યના લોભથી અને બાલચંદ્ર મુનિએ સૂરિપાટના લોભથી રામચંદ્ર મુનિશ્રીની હત્યા કરી મહાન્ પાપ વહોર્યું અને છેવટે થોડા દિવસમાં એ ઉગ્ર પાપના પ્રતાપે બન્ને જણા મરણને શરણ થઇ દુર્ગતિમાં પહોંચ્યા.

રાસકર્તા કવિ ઋષભદાસ ભવ્ય જનોને શિખામણ આપતાં જણાવે છે કે લોભને વશ થઇને જેમ અજયપાળ રાજા થોડા દિવસને કારણે મહાન્ પાપનો ભાગીદાર બની અન્તે કાંઇ પણ ભોગવી શકયો નહિ તેમ સમજીને રમા એટલે લક્ષ્મી અને રામા એટલે સ્ત્રીની લાલસામાંથી લોભવૃત્તિ ને વિષયાસક્તિ ઘટાડીને જીવનનું સાર્થક કરી લેવાની ખાસ જરૂરીયાત છે. કહ્યું છે કેઃ—

મમતા માયા કારમી, ફોગટ ધંધ કરેશ;
જો ઋદ્ધિ મેલી ઘણી, અંતે તોહુ મરેશ.
થોડા દિવસને કારણે, શિર લીયે સબલો ભાર,
ઋષભ કહે નર કેટલા, ન કરે તત્ત્વ વિચાર.
લોભે જગત વિગોઇઓ, લોભ ન જીત્યો જાય;
લોભે ભરત બાહુબલી, દીએ શિર તાકી ઘાય.
લોભે જગ અંધો ભયો, માને ગયો વિવેક;
ક્રોધ કરી તપ બાળીયો, દુઃખ લહે જંતુ અનેક.

હંમેશાં જેને ક્રોધ ઘણો હોય, નિદ્રા બહુ હોય અને આહાર ઝાઝો હોય તેમજ હૃદયમાં રાગ અને દ્વેષ ભરપૂર ભર્યાં હોય, તેની ગતિ આખરે માઠી જ થાય છે અને દુર્ગતિમાં જાય છે. આત્માનું હિત કરવાની વાંછા હોય તો દરેક પ્રાણીસાથે મૈત્રીભાવ રાખવો અને પારકી નિંદા કરવાની બૂરી આદતનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો. દરેક જીવે પોતાનું વર્તન જેમ બને તેમ વિશુદ્ધ–પવિત્ર બનાવવા સતત પ્રયાસ કરવો અને પાપકાર્યમાંથી તો સત્વર પાછા જ હઠવું, તેમજ ધર્મના સંસ્કારો પાડી જીવદયા પાળવી, સત્ય વચન બોલવું, સુપાત્રદાન દેવું, પરધન પત્થરસમાન ગણવું, પરસ્ત્રીને પોતાની માતા અને ભગિનીસમાન લેખવવી, માયા–મોહની ને મિથ્યાત્વની પરિણતિ ઘટાડી નાંખવી, અભિમાનનો અંશ પણ પ્રવેશ થવા ન દેવો વિગેરે બાબતોઉપર વિશેષ લક્ષ આપી નિરંતર જિનેશ્વર ભગવંતની પૂજા, ગુરૂમહારાજના મુખથી જિનવાણીનું શ્રવણ અને તપ–જપાદિ ધર્મની શુભ કરણી કરી આ ભવસાગરમાંથી પાર ઉતરવા પ્રયત્નપૂર્વક ઉજમાળ થવું.

દાન, શિયળ, તપ અને ભાવ–એ ચાર ભેદવાળા ધર્મની

આરાધના કરવી, દયાના દરિયા બની જગતના સર્વ જીવોનું ભલું કરવાની ભાવના રાખવી, તીર્થયાત્રાનો લાભ લેવો, પરોપકારી બનવું. એ રીતે જીવનને નિર્મળ કરતાં નવે નિધાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેની સાથે ઉપશમ રસ–સમતા ગુણને ખાસ ધારણ કરવાનું ધ્યાનમાં રાખી એ ગુણશ્રેણીએ આત્માને ચઢાવવા ચૂકવું નહિ. એ ઉપશમ ગુણથી અનેક પુરૂષો સુખ–શાંતિને પામ્યા છે, જે માટે નીચેની ઢાળ અવશ્ય વાંચીને વિચાર કરવાની ભલામણ છે.

પ્રણમી તુમ સીમંધરૂજી ! એ-દેશી.

અનેક નર સુખ પામીયાજી, ઉપશમ અંગે રે ધાર;
કુરગડુ મુનિરાજીયોજી, પહોત્યો મુગતિ મોઝાર. સોભાગી !
કર સમતાશું રે રંગ.
દાન શિયળ તપ ભાવનાજી, આદર સુપુરૂષ સંગ. સો૦
દાન સુપાત્રે દેયતાંજી, સુખ પામ્યો ધનસાર;
તીર્થંકર પદવી લહીજી, લહ્યો તે ભવજળ પાર. સો૦
શ્રી ગુરૂવચન હૈડે ધરીજી, પાળે નિર્મળ શીલ;
વંકચૂલ વનમાંહે વસેજી, પામ્યો લખમી લીલ. સો૦
તપ તપતાં સુખ પામીયોજી, દેખો ધન્નો અણગાર;
સર્વારથ સિદ્ધે ગયોજી, જીહાં થકી એક અવતાર. સો૦
મૃગલો ભાવે ભાવનાજી, દેખી મુનિવર દાન;
મરણ લહી મૃગરાજીયોજી, પામ્યો અમર વિમાન. સો૦
જીવદયા જગ પાળતાંજી, છૂટ્યો ગજ અવતાર;
પરભવે નરવર રાજીયોજી, થયો તે મેઘકુમાર. સો૦
પર ઉપગાર કરંતડાજી, સુખીયો શિવકુમાર;
સુર સેવા તેહની કરેજી, આપ્યા રતન અપાર. સો૦

સાર વચન મુખ બોલતાંજી, સુખિયો ભુજબળ શેઠ;
સુર રંજી સોની તણીજી, ગુણે કરી તસ ભેટ. સો૦
જિન પ્રાસાદ કરાવીયાંજી, કીધાં જિનવર બિંબ;
નૃપ સંપ્રતિ સુખ પામીયોજી, રહ્યો જસ કીર્ત્તિ થંભ. સો૦
શ્રી સુપાસ જિનવરતણીજી, સીતા કરે પ્રતિમાય;
અમર વિમાને તે ગઇજી, સુર જેહના ગુણ ગાય. સો૦
જિન પૂજંતા પામીયોજી, મુગતિપૂરીનો વાસ;
નાગકેતુ નરને નમુંજી, હું તસ પાયનો દાસ. સો૦
તીરથ યાત્રા કરંતડાજી, ચક્રી ભરત ઉલ્લાસ;
જેહની કીર્તિ જગ રહીજી, પામ્યા સુખ નિવાસ. સો૦
તીર્થ યાત્રા ચિત્ત ભાવતાંજી, પામ્યો કેવળ જ્ઞાન;
ધર્મચંદ નર નિરખતાજી, લહીયે નવે નિધાન. સો૦
વીર વચન નાગે સુણીજી, આણી સમતા સાર;
કીડી ફોલ્યો નવિ ચળ્યોજી, પામ્યો સુર અવતાર. સો૦
શ્રી જિનના ગુણ ગાવતાંજી, સુખીયો રાવણ રાય;
લંકા ગઢનો રાજીયોજી, પરભવ અરિહા થાય. સો૦
વ્યવહાર શુદ્ધ નિત પાળતાંજી, સુખ પામ્યા જિનદાસ;
સોવન કડાં સહેજે લહ્યાજી, તસ્કર સોય નિરાસ. સો૦

કવિ ઋષભદાસ વધુ વિવેચન કરીને ભવ્ય જીવોને ભલામણ કરે છે કે આઠ પ્રકારના મદ પ્રાણીને દુર્ગતિમાં ઘસડી જનાર છે, માટે તેનાથી સાવધાન રહી મદ બિલકુલ કરશો નહિ. જાતિમદ કરવાથી વામન દાસીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થઇ અન્તે કુબડો થયો, લાભમદ કરવાથી ભ્રગુકચ્છ મુનિ આ ભવ અને પરભવમાં દુઃખ–દારિદ્રને પામ્યા, કુળમદ કરવાથી ભરત ચક્રવર્તીના સુત મરિચી નીચ કુળે ઉત્પન્ન થયા,

પ્રભુતા–ઠકુરાઇનો મદ કરવાથી દશાર્ણભદ્ર અન્તે ઇંદ્રની ઋદ્ધિ જોઈ લજ્જા પામી હારી ગયા, મૃગલીને બાણવડે હણીને શ્રેણિક રાજા બળમદ કરવાથી નરકની ગતિને પામ્યા, પૂર્વભવે તપમદ કરવાથી કુરગડુ મુનિના જીવને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નહિ, રૂપમદ કરવાથી સનત્કુમાર ચક્રવર્તીની કાયા રોગિષ્ટ અને દુર્ગંધી થઇ ગઇ, શ્રુતનો મદ કરી શ્રી સ્થૂલભદ્રજી સિંહરૂપે થયા તેથી ગુરૂમહારાજે તેમને ચાર પૂર્વ અર્થવગરના આપ્યા. આ રીતે રહસ્ય સમજી કોઇ પણ પ્રકારનો મદ કદિ પણ કરવો નહિ.

માન કરવાથી બાહુબળી અને ભરત મહારાજનું તુમુલ યુદ્ધ જામ્યું અને છેવટે બાહુબળીએ ચારિત્ર અંગીકાર કરી જ્ઞાન–ધ્યાનમાં એકાગ્રતા કરી, છતાં માનરૂપી વેલડી પોતાની આસપાસ વીંટાઇ ગયેલી હોવાથી કેવળજ્ઞાન મેળવી શકયા નહિ; પરંતુ એ માનરૂપ પર્વતના શિખરેથી જેવા ઉતર્યા કે તુરત જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને દેવદુંદુભી વાગી. આ ઉપરથી સાર એ સમજવાનો છે કેઃ—

પીપલતણું જેમ પાંદડું, ચંચલ જેમ ગજકાન;
ધન યૌવન કાયાતણો, મ કરો મન અભિમાન.
કાચો પિંડ ન પોષીયે, અભક્ષ ન કીજે આહાર;
વશ કીજે મન માંકડો, તો લહીએ ભવપાર.
કાયા હંસ બે બળદીયા, ઋષભ કહે મન રાસ;
કર્મરૂપી છે સારથી, ફેરવે બહુ ગતિ વાસ.
કાળે જગ ખાધો સહી, કુણે ન ખાધો કાળ;
કાળ આહેડી જગ પડચો, જેણે ભખીયા વૃદ્ધ બાળ.

આ પ્રમાણે આયુષ્યનો ક્ષણભર પણ ભરૂસો નહિ રાખતાં ધર્મકરણીમાં ઉજમાળ બની, શ્રીવીતરાગપ્રણીત ધર્મની

ઉત્તમ સામગ્રી પામી, આ દશ દૃષ્ટાંતે દુર્લભ માનવભવની સાર્થકતા કરી, જન્મ-મરણના દુઃખો ફરી ફરી પ્રાપ્ત કરવા ન પડે એવી ખાસ ચીવટ રાખી, અજર-અમર-શાશ્વત શિવસુખની પ્રાપ્તિ કરી લેવી એ સારમાં સારભૂત છે.

શ્રી કુમારપાળ મહારાજાના રાસનું રહસ્ય વાંચી સંક્ષેપમાં બહુ જ સમજવાનું છે અને આવા પુન્યવંત પુરૂષોના જીવનચરિત્રમાંથી સાર પદાર્થનો સંચય કરી આપણું જીવન નિર્મળ બનાવી લેવાનું છે. કુમારપાળ ભૂપાળે અઢાર દેશોમાં અમારી પડહ વગડાવી અનેક જીવોને અભયદાન આપ્યું, એ ઉપરથી તાત્પર્ય એ લેવો ઘટે છે કે આપણે પણ જીવ-રક્ષા કરવા માટે જેમ બને તેમ કટિબદ્ધ થઈ જગતમાં જીવદયા પળાવવા સર્વ પ્રકારે પ્રયત્ન કરવો. કુમારપાળ રાજાએ ચૌદસો ચુંમાલીશ નવીન જિનપ્રાસાદોપર કળશ ચડાવ્યા, સોળ હજાર જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યા, અનેક ચૈત્યોપર ધ્વજાઓ ચડાવી, સાત તીર્થોની યાત્રા કરી મહાન્ લાભ મેળવ્યો, એકવીશ જ્ઞાનભંડારો લખાવીને કરાવ્યા. આ રીતે દેવભક્તિ, જ્ઞાનભક્તિ તન, મન અને ધનથી કરી, તેની સાથે કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિમહારાજના ઉપદેશથી જિનશાસનની અપૂર્વ જાહોજલાલી વધારીને ગુરૂભક્તિની ફરજ સંપૂર્ણપણે બજાવી તેવી રીતે દેવ, ગુરૂ અને ધર્મની જાહોજલાલી વધારવા આપણે પણ નિરંતર ઉજમાળ થવું. સાધર્મિકભક્તિ કરતાં કુમારપાળ મહારાજાએ બ્હોંતેર લાખનો શ્રાવક ઉપરનો વાર્ષિક કર માફ કર્યો અને સીદાતા સ્વધર્મી બન્ધુઓના ઉદ્ધારાર્થે દરેકને હજાર હજાર દીનાર આપી વાર્ષિક એક કરોડનો ખર્ચ રાખ્યો, તેમ આપણે પણ સ્વામીભાઇઓની ભક્તિ આપણાથી બનતી રીતે કરવા

માટે ભાવના રાખવી. કુમારપાળ રાજાએ બાર વ્રત અંગીકાર કરી સમકિતની શુદ્ધ છાપ મેળવી, જેમાં ગમે તેવા સંકટો આવ્યા છતાં પણ એકે વ્રતને દૂષણ લાગવા દીધું નહિ, તેમજ લડાઇમાં પણ હસ્તીઉપર બેઠાં બેઠાં પ્રતિક્રમણ કરી વ્રત–નિયમ દ્રઢપણે પાળ્યું. એ બાબત માટે ખૂબ વિચાર કરી આપણે પણ બારવ્રતધારી શ્રાવક બનવા અને પ્રતિક્રમણ, પૂજા, પૌષધ આદિ ધર્મની શુભ કરણી કરવા ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

અન્તમાં કવિ ઋષભદાસ હર્ષપૂર્વક નિવેદન કરે છે કે શ્રી કુમારપાળ રાજાના ગુણગાન કરતાં આજ મને અખૂટ નિધાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે. એમનાં પવિત્ર નામથી મ્હારે ઘરે ચારે મંગળ વર્તે છે. વળી સુંદર ગૃહિણી, બ્હેન-બાંધવની જોડી, આંગણે રમતાં બહુ બાળકો, કુટુમ્બકબીલાની જોગવાઈ અને ઘર આગળ ગાય-ભેંસોનું દુઝાણું-ઇત્યાદિ સુખસામગ્રી એના પ્રતાપે મ્હારે ત્યાં દેદીપ્યમાન દીસે છે.

શ્રી સરસ્વતી દેવીની શુભ કૃપાથી અને જગદ્‌ગુરૂ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી કે જેમણે અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધ પમાડી જગતમાં જૈનધર્મનો વિજયવાવટો ફરકાવ્યો તેમના પસાયથી તેમજ એમના પટ્ટધર શ્રી વિજયસેનસૂરીશ્વરજી કે જે મ્હારા પરમપૂજ્ય ઉપગારી છે તેમની પાટે વિજયદેવ ગણધર થયા. તે સર્વ ગુરૂવરના પવિત્ર પદકજ પ્રણમી, આગળ સુપ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલા લાવણ્ય કવિ, લીંબો કવિ, ખેમો કવિ, હંસરાજ કવિ, દેપાળ કવિ અને માલ કવિ આદિ બુદ્ધિનિધાન ઉત્તમ ગૃહસ્થ કવિવરોને વંદન કરીને સ્વ-પરના ઉપગારને અર્થે કવિ ઋષભદાસ કહે છે કે ‘ મંદમતિ એવા મેં આ રાસની રચના કરી છે. ’

પંડિત સોમસુંદરસૂરિ કે જે તપાગચ્છની પચાસમી પાટે થયા, તેમના શિષ્ય શ્રી જિનમંડણ ગણિએ સંવત્ ૧૪૯૨ માં શ્રી કુમારપાળ પ્રબંધની સંસ્કૃતમાં યોજના કરી છે, તેને અનુસારે તેમજ તેમાં જિનશાસ્ત્રની રસભરી મીઠી કથાઓ કેટલીક પ્રસંગોપાત દાખલ કરી, હેતુ યુક્તિ દષ્ટાંતો અને નીતિશાસ્ત્ર વિગેરેનું ગુંથણ કરી પ્રાગ્વંશી સાંગણસુત કવિ શ્રી ઋષભદાસે જંબૂદ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રના ગુજરાત દેશની ત્રંબાવતી નગરીમાં ચતુર ચાવડા ભૂપતિ વિશાલરાયના વખતમાં સંવત્ ૧૬૭૦ ના ભાદ્રપદ શુદિ બીજ ને ગુરૂવારે આ રાસ સંપૂર્ણ કર્યો. ભૂલચૂક મિચ્છામિ દુક્કડં !

ॐ શાંતિ ! શાંતિ !! શાંતિ !!!

जैनं जयति शासनम्.

ઇતિશ્રી ઋસભદાસ કવિવિરચિત કુમારપાળ રાજાના રાસનું રહસ્ય

